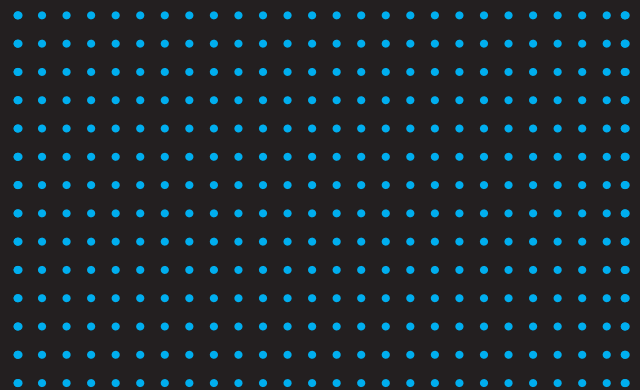

SPO 2022

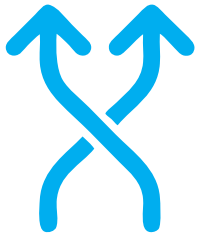
**Social Processes and Personality 2022
Proceedings of the 23rd
International Scientific Conference**

**Sociálne procesy a osobnosť 2022
Zborník príspevkov 23. ročníka me-
dzinárodnej vedeckej konferencie**

Institute of Experimental Psychology of the
Centre of Social and Psychological Sciences
SAS

2023

SPO2022

The conference took place /// Konferencia sa konala
5 - 7 September 2022 / Stará Lesná, Slovakia

EDITORS /// EDITORI

Mgr. Magdalena Adamus, PhD.	Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences / Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenská akadémia vied
Mgr. Jakub Šrol, PhD.	
Mgr. Branislav Uhrecký, PhD.	

AUTHORS /// AUTORI

Matúš Adamkovič, Magdalena Adamus, Angela Almášiiová, Eva Ballová Mikušková, Peter Babinčák, Jaroslava Babjáčková, Mária Bačíková, Viera Bačová, Liliana Barancová, Lucia Barbierik, Kateřina Bartošová, Marianna Berinšterová, Veronika Boleková, Aneta Bočková, Ivan Brezina, Iva Burešová, Vladimíra Čavojová, Michal Čerešník, Diana Demkaninová, Vladimír Dočkal, Jozef Dragašek, Rudolf Fábry, Denisa Fedáková, Laura Filipčíková, Katarína Fuchsová, Janka Gavurová, Matúš Grežo, Jitka Gurňáková, Peter Halama, Margaréta Hapčová, Sára Haščáková, Patrik Havan, Anna Havelková, David Havelka, Kristína Hatalová, Zuzana Heinzová, Juraj Holdoš, Dominika Holičková, Veronika Chlebcová, Martina Chylová, Dávid Ivanoc, Pavel Izrael, Martin Jakubek, Anna Janovská, Erika Jurišová, Monika Kačmárová, Jana Kapová, Veronika Káplová, Bianka Karlíková, Miroslava Kinczer, Martina Klicperová-Baker, Lucia Kočišová, Michal Kohút, Katarína Kohútová, Veronika Kohútová, Lucia Konečná, Erika Kostárová, Miroslava Köverová, Dagmar Kožinová, Eliška Kubovčíková, Daniel Lenghart, Václav Linkov, Martina Lysičanová, Denisa Marcinechová, Marcel Martončík, Ema Marušáková Katarína Matejová, Ivana Maxoňová, Radoslav Merva, Nikola Mičíková, Zuzana Mičková, Petr Mikoška, Lukáš Novák, Miroslava Nováková, Alena Olivová, Veronika Ondráčková Dacerová, Karolína Osrmanová, Michaela Pariláková, Lucia Pašková, Gabriela Pavleová, Veronika Petrovová, Ľubor Pilárik, Ivana Piterová, Marta Popelková, Mirela Pustová, Beáta Ráczová, Lucia Ráczová, Zuzana Rojková, Eva Rošková, Andrea Kristína Sabó, Natália Sabolová, Martina Semešiová, Milica Schraggeová, Mário Schwarz, Alena Slezáčková, Natália Slivková, Tomáš Sollár, Viktória Sunyík, Gabriela Šeboková, Veronika Šlehoferová, Jakub Šrol, Peter Teličák, Daniela Turoňová, Jana Uhláriková, Branislav Uhrecký, Nina Urukovičová, Marta Vavrová, Lucia Záhorcová

REVIEWERS /// RECENZENTI

Magdalena Adamus, Eva Ballová Mikušková, Miroslava Bozogáňová, Ivan Brezina, Vladimíra Čavojová, Jaroslava Dosedlová, Marek Dobeš, Denisa Fedáková, Matúš Grežo, Jitka Gurňáková, Peter Halama, Patrik Havan, Lucia Kočišová, Michal Kohút, Marcel Martončík, Alexander Loziak, Ivana Piterová, Hana Přikrylová Kučerová, Martin Sedlar, Jakub Šrol, Peter Teličák, Branislav Uhrecký

prof. PhDr. Marek Blatný, DrSc.

Institute of Psychology, Faculty of Arts, Masaryk University / Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

doc. PhDr. Iva Burešová, PhD.

Institute of Psychology, Faculty of Arts, Masaryk University / Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

doc. PaedDr. Vladimíra Kurincová Čavojová, PhD.

Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences / Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenská akadémia vied

Mgr. Denisa Fedáková, PhD.

Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences / Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenská akadémia vied

prof. Mgr. Peter Halama, PhD.

Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences / Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenská akadémia vied

doc. PhDr. Martina Hřebíčková, Dr., DSc.

Institute of Psychology, Academy of Sciences of the Czech Republic, p.r.i. / Psychologický ústav, Akademie věd České republiky, v.v.i.

Mgr. Michal Kentoš, PhD.

Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences / Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenská akadémia vied

prof. PhDr. Tomáš Urbánek, Ph.D.

Institute of Psychology, Academy of Sciences of the Czech Republic, p.r.i. / Psychologický ústav, Akademie věd České republiky, v.v.i.

This work is licensed under a Creative Commons BY-NC-ND license (Attribution – NonCommercial – NoDerivates – 4.0 International). The license terms can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

The publication has not been proofread. The authors of the articles are responsible for the proofreading and the content.

Toto dielo je licencované pod licenciou Creative Commons BY-NC-ND (Uvedte pôvod – Nepoužívajte komerčne – Nespracovávajte – 4.0 Medzinárodný). Licenčné podmienky nájdete na adrese <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

Publikácia neprešla jazykovou úpravou. Za jazykovú úpravu a obsah príspevkov sú zodpovední ich autori

ZOZNAM PRÍSPEVKOV

Matúš Adamkovič <i>Zdieľanie dát v kvantitatívnom výskume: Ako na to?</i>	8
Magdalena Adamus, Eva Ballová Mikušková <i>Vysvetlenie rodovo podmieneného ekonomického správania</i>	14
Peter Babinčák, Jaroslava Babjáková, Monika Kačmárová, Michaela Pariláková <i>Kvalita vzťahu s otcom ako korelát spokojnosti so životom u mladých dospelých</i>	20
Peter Babinčák <i>Faktory rodinného prostredia ako prediktory depresívnych symptómov u mladých dospelých</i>	28
Mária Bačíková, Lucia Barbierik, Anna Janovská <i>Rodičovská sebaučinnosť rodičov dospievajúcich evidovaných v psychologickej starostlivosti – Predbežné výsledky</i>	35
Eva Ballová Mikušková, Magdalena Adamus, Vladimíra Čavojová <i>Prosociálne správanie: čo vedie ľudí k tomu, aby konali nad rámec vlastných záujmov?</i>	43
Lucia Barbierik, Anna Janovská, Mária Bačíková, Veronika Petrovová <i>Negatívne emocionálne prežívanie a nespokojnosť s telom ako faktory súvisiace so sebaoškodzujúcim správaním vysokoškolákov</i>	51
Marianna Berinšterová, Katarína Fuchsová, Jana Kapová <i>Osobnostné koreláty prokrastinácie stredoškolákov a vysokoškolákov</i>	60
Veronika Boleková, Veronika Chlebcová <i>Kognitívne zlyhania a kvalita života odliečených onkologických pacientov</i>	69
Ivan Brezina, Martina Klicperová-Baker <i>Politická kultúra, demokratické hodnoty a dezinformácie v strednej Európe</i>	77
Vladimíra Čavojová, Jakub Šrol <i>Konštrukcia testovej batérie merania fake news o COVID-19</i>	84
Diana Demkaninová, Margaréta Hapčová, Daniela Turoňová <i>Vzťah exekutívnych funkcií a (mal)adaptívneho správania u detí</i>	92
Vladimír Dočkal, Lucia Záhorcová <i>Niektoré demografické súvislosti odpúšťania</i>	100
Rudolf Fábry, Zuzana Mičková <i>Osobnostné faktory (HEXACO) a úzkostlivosť ako determinanty alkoholovej závislosti</i>	109
Denisa Fedáková, Dávid Ivanoc <i>Kvalita života súvisiaca s prácou v kontexte sociálno-demografických charakteristík</i>	117

Janka Gavurová, Branislav Uhrecký <i>Obrazy duševných porúch na sociálnych sieťach Instagram a TikTok: Analýza diskurzu</i>	123
Matúš Grežo <i>Vyzerá ako ja, alebo nie? Úloha potreby štruktúry v procese vytvárania dôvery</i>	133
Peter Halama <i>Priklon ku konšpiráciám a osobná pohoda: Vysvetľujúca rola dôvery a osamelosti</i>	142
Sára Haščáková, Kateřina Bartošová <i>Morálny distres u učiteľov programu Teach for Slovakia</i>	150
Anna Havelková, David Havelka, Kateřina Bartošová, Eliška Kubovčíková <i>Prevalence rodičovství mezi pacienty se závažnou duševní poruchou: Předběžné výsledky</i>	157
Zuzana Heinzová <i>Konstruktová validita vybraných škál emocionálnej inteligencie</i>	165
Juraj Holdoš, Pavel Izrael, Angela Almášiová, Katarína Kohútová <i>Skúsenosť slovenských detí a mládeže so šikanovaním počas pandémie</i>	173
Veronika Chlebcová, Veronika Boleková <i>Vďačnosť odliečených pacientok s rakovinou prsníka</i>	180
Martina Chylová, Mirela Pustová, Jozef Dragašek <i>Vývinové aspekty osobnosti, faktory sociálneho prostredia a suicidálne správanie u dospievajúcich po odznení pandémie SARS-CoV-2: Prípadové štúdie</i>	188
Martin Jakubek, Nikola Mičíková <i>Osobnostné črty a s technostresom súvisiace premenné vo vzťahu k burnoutu</i>	194
Anna Janovská, Mária Bačíková, Lucia Barbierik <i>Zmeny v miere sebapoškodzovania v ranej adolescencii v kontexte zmien vo vybraných psychologických faktoroch</i>	203
Monika Kačmárová, Erika Kostárová <i>Rola otca v živote dcéry – kvalitatívna analýza výpovedí dospelých dcér</i>	212
Veronika Káplová, Iva Burešová, Veronika Ondráčková Dacerová <i>Obraz insomnie a deprese</i>	220
Bianka Karlíková, Jitka Gurňáková <i>Percipované zmeny vo vybraných aspektoch kvality života u onkologických pacientov s rôznym typom liečby (Návrh štúdie)</i>	230
Miroslava Kinczer <i>Starnutie s asistenciou: Vzťah medzi prostredím a osobnou pohodou klientov a klientok zariadenia pre seniorov</i>	236
Lucia Kočišová, Viera Bačová, Peter Halama <i>Koncepty dôchodku a osobnostné črty ako prediktory plánovania dôchodku u preddôchodcov</i>	243

Veronika Kohútová, Michal Kohút, Patrik Havan <i>Naplňanie vývinových úloh a ich efekt na životnú spokojnosť vynárajúcich sa dospelých</i>	250
Miroslava Köverová <i>Rola osobnostných rysov pri stanovovaní cieľov v období vynárajúcej sa dospelosti</i>	260
Dagmar Kožinová <i>Stresové prožívání po tornádu na Moravě</i>	268
Daniel Lenghart, Michal Čerešník <i>Postoje voči LGBTQ+ komunitě vo vzťahu k štýlu pripútania slovenských a českých dospelých vo veku 18 až 60 rokov</i>	276
Václav Linkov <i>Osobnost a řídicí styl teleoperátorů dálkově řízených silničních vozidel</i>	284
Martina Lysičanová <i>Analýza obsahu Facebookovej skupiny zameranej na nespavosť</i>	290
Denisa Marcinechová, Jitka Gurňáková <i>Výzvy a nástrahy komunikácie pracovníkov záchranej zdravotnej služby počas pandémie COVID-19</i>	297
Marcel Martončík <i>Registrovaná správa (registered report): Stručný návod</i>	305
Katarína Matejová, Liliana Barancová <i>Vzťahová väzba a obranné mechanizmy</i>	313
Radoslav Merva, Peter Teličák <i>Psychometrické overenie škály Covid-19 nepodložených presvedčení na vzorke mladých dospelých</i>	321
Alena Olivová, Alena Slezáčková <i>Osobnostní rozvoj v procesu zotavování se ze závislosti na alkoholu – dílčí výsledky</i>	329
Veronika Ondráčková Dacerová, Aneta Bočková <i>Jednotlivé přístupy třetí vlny kognitivně behaviorální terapie v párové terapii</i>	337
Lucia Pašková <i>Osobnosť potenciálneho lídra z pohľadu Big Five</i>	346
Ľubor Pilárik, Lukáš Novák, Petr Mikoška <i>Faktorová štruktúra slovenskej verzie Sussex-Oxfordských škál súcitu (SOCS) u adolescentov a mladých dospelých</i>	353
Ivana Piterová <i>Predikcia populistických postojov na Slovensku</i>	361
Marta Popelková, Erika Jurišová, Laura Filipčíková, Lucia Ráczová, Dominika Holičková <i>Vzťahové správanie a jeho zmeny u žien závislých od psychoaktívnych látok počas liečby</i>	368

Lucia Ráčzová, Laura Filipčíková, Tomáš Sollár, Marta Popelková, Erika Jurišová <i>Skríning psychomotorického vývinu S-PMVII: Medzipohlavné rozdiely vo vývine detí</i>	375
Zuzana Rojková, Marta Vavrová <i>Situačno-motivačné faktory alkoholového správania ako determinanty alkoholovej závislosti</i>	383
Eva Rošková, Andrea Kristína Sabó <i>Reflexia radikálnych technologických inovácií v autonómnych vozidlách: Postoje, obavy, benefity</i>	392
Natália Sabolová, Kristína Hatalová <i>Akčná kríza pri dosahovaní cieľov v oblasti psychického zdravia u mladých dospelých</i>	401
Martina Semešiová, Beáta Ráčzová <i>Osobné ciele, motivácia a stratégie prekonávania prekážok pri dosahovaní cieľov u dvadsiatnikov</i>	409
Milica Schraggeová, Karolína Osrmanová <i>Moderačný vplyv obsedantno-kompulzívnych osobnostných tendencií na vzťah medzi techno- stresormi a zasahovaním práce do osobného života</i>	417
Mário Schwarz, Miroslava Nováková <i>Štýly humoru a osobnosť človeka vo vzťahu k odpusteniu</i>	427
Natália Slivková <i>Sociálne náklady a benefity odmietania povinnej vakcinácie detí so zreteľom na sociálne reprezentácie o konšpiračných teoretikoch</i>	435
Viktória Sunyík, Ivana Maxoňová <i>Viera a využívanie doplnkovej a alternatívnej medicíny vo vzťahu s vedeckým myslením a dôverou k vede</i>	442
Gabriela Šeboková, Jana Uhláriková <i>Prináležitosť k škole vo vzťahu k akademickému a psychologickému fungovaniu študentov v online vzdelávaní počas pandémie COVID-19</i>	450
Jakub Šrol <i>Psychologické a demografické prediktory klimatického skepticizmu a pro-environmentálneho správania na Slovensku</i>	458
Peter Teličák, Gabriela Pavleová <i>Paranoja, konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia ako prediktory Covid-19 nepodložených presvedčení</i>	466
Branislav Uhrecký, Lucia Konečná, Veronika Šlehoferová <i>Copingové stratégie a meta-emočné prežívanie ako prediktory reziliencie u študentov zdravotníckych odborov</i>	474
Nina Urukovičová, Ema Marušáková <i>Kto sleduje živé vysielanie na Twitch-i? Skúmanie motivácie, osobnostných ČŔT a správania divákov</i>	482

ZDIEĽANIE DÁT V KVANTITATÍVONOM VÝSKUME: AKO NA TO?

DATA SHARING IN QUANTITATIVE RESEARCH: A GENTLE INTRODUCTION

Matúš Adamkovič

Inštitút psychológie, FF PU, 17. Novembra 1, Prešov, Slovensko

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Karpatská 5, Košice, Slovensko

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Jyväskylä, Keskussairaalan tie 2, Jyväskylä, Fínsko

E-mail: matho.adamkovic@gmail.com

ABSTRAKT

Jednou zo základných zložiek transparentného výskumu a praktík otvorenej vedy je zdieľanie dát. Zdieľanie dát je základnou podmienkou reprodukovateľnosti výskumu, zvyšuje jeho kredibilitu, umožňuje iným výskumníkom pracovať so sekundárnymi dátami a celkovo zlepšuje hospodárenie s verejnými zdrojmi, respektíve zdrojmi ľudskými. V príspevku je uvedených niekoľko tipov a trikov ako čo najefektívnejšie zdieľať dáta a aké informácie by (ne)mali zdieľaný dátový súbor a k nemu pridružený „codebook“ obsahovať. V krátkosti sú v príspevku zhrnuté základné princípy ako takýto „codebook“ vytvoriť v excelovskom formáte (podľa projektu SCORE, Center for Open Science), a v prostredí programu R (generický kód voľne dostupný).

Kľúčové slová

zdieľanie dát; kvantitatívny výskum; otvorená veda; codebook

ABSTRACT

Data sharing is one of the main pillars of transparent research and open science practices. Data sharing is fundamental for the reproducibility of the findings and their credibility, it allows other researchers to analyze secondary data, and, overall, it makes the use of taxpayers' money and human resources more efficient. The present paper provides several tips and tricks for effective data sharing. It reflects on information that should (not) be contained in a dataset or its accompanied codebook / data dictionary. The paper summarizes basic principles of how to create a codebook in both Excel (based on guidelines from the SCORE project, Center for Open Science) and R (a generic analytic code freely available).

Keywords

data sharing; quantitative research; open science; codebook

Grantová podpora

This work was supported by Slovak Research and Development Agency (APVV-20-0319, APVV-18-0140), Project PRIMUS/20/HUM/009, and the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon Europe research and innovation programme (grant agreement No 101042052).

ÚVOD

Jednou zo základných zložiek transparentného výskumu a praktík otvorenej vedy je zdieľanie dát. Zdieľanie dát je základnou podmienkou reprodukovateľnosti výskumu, zvyšuje jeho kredibilitu, umožňuje iným výskumníkom pracovať so sekundárnymi dátami a celkovo zlepšuje hospodárenie s verejnými zdrojmi, respektíve zdrojmi ľudskými.

V rámci (nielen) psychologických disciplín bolo ešte pred niekoľkými rokmi zdieľanie dát pomerne raritné. Wicherts et al. (2006) boli po vynaložení značného úsilia schopní dopracovať sa k približne jednej štvrtine dát z článkov publikovaných v prestížnych časopisoch APA. Hoci sa aj pod tlakom hnutia za otvorenú vedu a vytvorenia infraštruktúry pre zdieľanie dát a materiálov situácia zlepšuje (Gopalakrishna et al., 2022; Nosek et al., 2022) stále je nepostačujúca (Houtkoop et al., 2018), a to aj napriek evidencii, že zdieľanie dát koreluje s kvalitou reportovania a analýz (Wicherts et al., 2011). Medzi najrozšírenejšie bariéry zdieľania kvantitatívnych dát patria časová a ekonomická náročnosť procesu zdieľania, obava o „zneužitie“ dát, nedostatok informovanosti a tréningu, nedostatočná inštitucionálna infraštruktúra, obavy o odhalenie chýb, či presvedčenia o tom, že dáta sú *majetkom* výskumného tímu (napr. Houtkoop et al., 2018; van Panhuis et al., 2014). V nedávnom výskume na vzorke akademických pracovníkov/čok v odbore psychológia na Slovensku (Rajčáni et al., 2021) sme zistili, že hoci je zdieľanie dát považované za dôležitú praktiku, len zhruba tretina opýtaných má so zdieľaním dát skúsenosť (a tretina z tejto tretiny zdieľa dáta pravidelne). Na druhú stranu, len necelá desatina bola proti zdieľaniu dát. Najčastejšie spomenutými bariérami bola obava ohľadom „zneužitia“ dát, nedostatočný tréning a obava z odhalenia chýb. Ako teda vyplýva z uvedeného, problém zdieľania dát nesúvisí primárne s neochotou, ale skôr s obavami a nedostatočným tréningom či infraštruktúrnou podporou, ktorú výskumníci/čky dostávajú.

AKO NA TO?

V nasledujúcich riadkoch v stručnosti opíšem praktické princípy zdieľania dát a vytvorenia dokumentu s opisom dát (codebook), pričom jednoducho modifikovateľný generický príklad zdieľania nechávam dostupný na stránke <https://osf.io/wy9b2/>. V tejto fáze však chcem upozorniť, že pred samotným zdieľaním dát je mimoriadne potrebné zvážiť všetky etické a právne aspekty zdieľania (konkrétnych) dát – napr. citlivosť údajov, anonymizácia

(respektíve pseudoanonymizácia, to jest minimalizácia takých údajov, respektíve ich kombinácie, ktoré by umožnili identifikáciu osoby), fyzické umiestnenie serverov repozitára, na ktorý sú dáta ukladané (napríklad grantová agentúra, na legislatívnom podklade, môže vyžadovať umiestnenie dát na serveroch, ktoré sa fyzicky nachádzajú v Európe) a podobne.

Dáta je možné zdieľať na repozitáre, akými sú napríklad Open Science Framework (OSF, využitý v tejto ukážke), Mendeley data, Figshare, Zenodo a podobne. Zároveň, inštitúcie alebo štáty už v súčasnosti disponujú vlastnými repozitármi pre archiváciu dát. Okrem toho je dáta možné zdieľať v rámci online doplnkových materiálov pri publikácii vo väčšine vydavateľstiev a existujú tiež samostatné časopisy špecializované na zdieľanie dát (napr. *Scientific Data*, *Data in Brief* alebo *Journal of Open Psychology Data*).

Dokument, v ktorom sa nachádza opis dát, sa v anglickom jazyku nazýva *codebook* alebo *data dictionary*. Vzhľadom na fakt, že nepoznám slovenský ekvivalent slova *codebook* (a nepoznajú ho ani slovníky), budem používať tento pojem v originálnom znení. Codebook je dokument, ktorý obsahuje všetky relevantné informácie ohľadom premenných, ktoré sú v dátovom súbore (datasete). Codebook by mal byť prehľadný, stručný a zrozumiteľný. Mal by obsahovať všetky premenné nachádzajúce sa v dátovom súbore, respektíve aspoň tie, ktoré sú relevantné pre analýzy, ak je zdieľanie dát súčasťou konkrétnej štúdie. Je potrebné brať do úvahy to, že sa robí nielen pre vlastný výskumný tím, ale tiež pre ďalších výskumníkov/čky, ktorí/é majú potenciálny záujem dáta využiť pre svoj výskum alebo v rámci recenzného konania.

V rámci programov ako SPSS alebo jamovi je opis premenných, respektíve príprava codebooku veľmi intuitívna a je možné spraviť ju priamo v programe. Na webstránke <https://osf.io/wy9b2/> je k dispozícii 1) ukážka excelovského codebooku spracovaného podľa štandardov Center for Open Science (<https://help.osf.io/article/217-how-to-make-a-data-dictionary>), ktoré aplikovali v rámci projektu SCORE (Obrázok 1) a 2) ukážka tvorby codebooku v prostredí programovacieho jazyka R (Obrázok 2a a Obrázok 2b) s použitím balíčkov *dataMaid* (Petersen & Ekstrøm, 2019) a *labelled* (Larmarange, 2021).

Codebook podľa štandardov Center for Open Science obsahuje 1) názov premennej, 2) jej pomenovanie v dátovom súbore, 3) typ premennej (napr. číslo, text), 4) prípustné hodnoty, 5) dlhší popis premennej, 6) relevantnosť pre analýzu (v prípade, že dáta doprevádzajú konkrétny publikovaný výskum), 7) poznámky (napr. objasnenie odpovedovej stupnice, potenciálne nepravidelnosti či chyby a podobne).

Obdobný codebook je možné vypracovať v prostredí programovacieho jazyka R. Tento postup má 2 základné kroky. Prvým je zadanie popisov premenných prostredníctvom funkcie *var_label*. Druhým je následné vygenerovanie codebooku prostredníctvom funkcie *makeCodebook*. Výhodou tejto formy je vygenerovaný súbor (markdown alebo pdf formát), ktorý automaticky ponúka okrem sumarizačnej tabuľky aj deskriptívne štatistiky premenných a vizualizáciu distribúcie.

	A	B	C	D	E	F	G	H
1	Variable	Variable name	Measurement/unit	Allowed values	Description	Relevance for the analysis	Note	
2	Informed consent	consent	Numeric	1, 2	Informed consent	No	1 = agree; 2 = don't agree	
3	Time taken to complete the survey	duration	Numeric	Positive number	Time taken to complete the survey	No	Seconds	
4	Gender	gender	Character	"female"; "male"; "other"	Gender	Yes - RQ2		
5	Age	age	Numeric	18 - 99	Age in years	No	Years	
6	Highest education	edu	Numeric	1 - 5	Highest level of education completed	No	1 = primary school; 2 = high school with	
7	Equalized household income	househnc	Numeric	Positive number	Household income equalized	No	Equalization was carried out using a	
8	Attention check	ac1	Numeric	1 - 5	Attention check no. 1	No	Correct answer = 3	
9	GAD-7 (anxiety) - item no. 1	gad1	Numeric	1 - 4	GAD-7 (anxiety) - item no. 1	Yes - RQ1	1-not at all; 4-nearly every day	
10	GAD-7 (anxiety) - item no. 2	gad2	Numeric	1 - 4	GAD-7 (anxiety) - item no. 2	Yes - RQ1	1-not at all; 4-nearly every day	
11	GAD-7 (anxiety) - item no. 3	gad3	Numeric	1 - 4	GAD-7 (anxiety) - item no. 3	Yes - RQ1	1-not at all; 4-nearly every day	
12	GAD-7 (anxiety) - item no. 4	gad4	Numeric	1 - 4	GAD-7 (anxiety) - item no. 4	Yes - RQ1	1-not at all; 4-nearly every day	
13	GAD-7 (anxiety) - item no. 5	gad5	Numeric	1 - 4	GAD-7 (anxiety) - item no. 5	Yes - RQ1	1-not at all; 4-nearly every day	
14	GAD-7 (anxiety) - item no. 6	gad6	Numeric	1 - 4	GAD-7 (anxiety) - item no. 6	Yes - RQ1	1-not at all; 4-nearly every day	
15	GAD-7 (anxiety) - item no. 7	gad7	Numeric	1 - 4	GAD-7 (anxiety) - item no. 7	Yes - RQ1	1-not at all; 4-nearly every day	
16	ISI (sleep difficulties) - item no. isi1	isi1	Numeric	1 - 5	ISI (sleep difficulties) - item no. 1	Yes - RQ1 & RQ2	Planned missingness applied - core iter	
17	ISI (sleep difficulties) - item no. isi2	isi2	Numeric	1 - 5	ISI (sleep difficulties) - item no. 2	Yes - RQ1 & RQ2	Planned missingness applied - 60% cha	
18	ISI (sleep difficulties) - item no. isi3	isi3	Numeric	1 - 5	ISI (sleep difficulties) - item no. 3	Yes - RQ1 & RQ2	Planned missingness applied - 60% cha	

Obrázok 1. Ukážka codebooku podľa štandardov Center for Open Science v programe Excel.

TIPY K VYTVORENIU CODEBOOKU

Zdieľanie dát a vytvorenie codebooku je zväčša zdĺhavá a nudná činnosť, pričom jej efekt častokrát nie je viditeľný. Relevantné informácie o dátach/premenných sa väčšinou dajú tipnúť/extrapolovať, avšak je oveľa príjemnejšie a presnejšie, keď sú všetky informácie poskytnuté priamo autorským tímom. Zároveň, takéto detailné spracovanie codebooku pomôže nielen ostatným, ale aj samotnému autorskému tímu v prípade, že je premenných v dátovom súbore veľa alebo ak sa na dáta pozrie po dlhšom čase. Pre uľahčenie tohto procesu uvádzam nižšie niekoľko tipov.

- Codebook by mal obsahovať aspoň tri základné veci, a to 1) názov premennej v dátovom súbore, 2) opis premennej a 3) ak je to potrebné, tak poznámky (napr. k odpoved'ovej stupnici).
- Názvy premenných 1) je vhodné stanoviť ešte pred začiatkom zberu dát priamo v príslušnom softvéri. 2) Mali by byť čo najkratšie a zároveň čo najinformatívnejšie (napr. názov konštruktu, názov škály a číslo položky). 3) Existuje niekoľko spôsobov zápisu názvu premennej – napr. *lowerCamelCase*, *underscore_names* alebo *dots.between.words*. V názvoch premenných však nie je z praktického hľadiska vhodné nechávať medzery medzi slovami. 4) Nemali by obsahovať preklepy a chyby. 5) Je vhodné zvážiť, aby aspoň názvy premenných boli v anglickom jazyku.
- Pri kontinuálnych/ordinálnych premenných 1) je potrebné uviesť, čo indikuje väčšie/menšie číslo a 2) aké sú potenciálne povolené hodnoty (tým sa dajú odhaliť preklepy, chyby pri kódovaní a podobne.)
- Pri kategorických premenných, ak sú v kódovaní úrovni použité čísla namiesto textu, je potrebné uviesť, čo daná hodnota znamená (napr. 1 = žena, 2 = muž, 3 = iné, 4 = nechcem odpovedať).
- Ak sú v dátovom súbore anomálie alebo nie nevyhnutne zrejmé návyky (napr. označovanie chýbajúcich dát číslom), je vhodné reportovať ich.

```
# Add labels -----
library(labelled)
var_label(data$consent) <- "Informed consent [1 = agree; 2 = don't agree]"
var_label(data$duration) <- "Duration of questionnaire completion [in seconds]"
var_label(data$gender) <- "Gender [1 = male; 2 = female; 3 = other; 4 = wish not to disclose]"
var_label(data$age) <- "Age [in years]"
var_label(data$edu) <- "Highest level of education [1 = primary school; 2 = high school without gra
var_label(data$incHouse) <- "Equivalentized household income per month [euro]"
var_label(data$ac1) <- "Attention check no 1. [the correct answer is 3]"
var_label(data$gad1) <- "GAD-7 (anxiety) - item no. 1 [1-not at all; 4-nearly every day]"
var_label(data$gad2) <- "GAD-7 (anxiety) - item no. 2 [1-not at all; 4-nearly every day]"
var_label(data$gad3) <- "GAD-7 (anxiety) - item no. 3 [1-not at all; 4-nearly every day]"

# Create codebook -----
library(dataMaid)
makeCodebook(data, reportTitle = NULL, file = "codebookExample.Rmd")
```

Obrázok 2a. Ukážka kódu na generovanie codebooku v programovacom jazyku R.

Codebook for data

Autogenerated data summary from dataMaid

2022-02-18 08:26:32

Data report overview

The dataset examined has the following dimensions:

Feature	Result
Number of observations	50
Number of variables	21

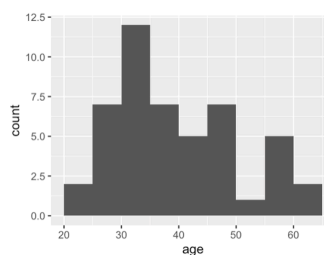
Codebook summary table

Label	Variable	Class	# unique values	Missing
Informed consent [1 = agree; 2 = don't agree]	consent	numeric	2	0.00 %
Duration of questionnaire completion [in seconds]	duration	numeric	50	0.00 %
Gender [1 = male; 2 = female; 3 = other; 4 = wish not to disclose]	gender	numeric	3	4.00 %
Age [in years]	age	numeric	27	4.00 %
Highest level of education [1 = primary school; 2 = high school without graduation; 3 = high school with	edu	numeric	5	4.00 %

age

Age [in years]

Feature	Result
Variable type	numeric
Number of missing obs.	2 (4 %)
Number of unique values	26
Median	37
1st and 3rd quartiles	32.75; 46.25
Min. and max.	21; 64

Obrázok 2b. Ukážka častí codebooku vygenerovaného prostredníctvom balíka dataMaid.

ZÁVER

Jedným z hlavných faktorov stále nízkej prevalencie zdieľania dát je nedostatočný tréning a slabá dostupnosť nástrojov v tejto oblasti. Cieľom príspevku bolo ponúknuť praktický vzhľad do problematiky a poskytnúť zainteresovaným výskumníkom/čkam ľahko modifikovateľné nástroje (ukážku codebooku, vrátane analytického kódu), ktoré im pomôžu praktizovať zdieľanie dát v kvantitatívnom psychologickom výskume.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Gopalakrishna, G., Wicherts, J. M., Vink, G., Stoop, I., van den Akker, O. R., Ter Riet, G., & Bouter, L. M. (2022). Prevalence of responsible research practices among academics in The Netherlands. *F1000Research*, *11*, 471. <https://doi.org/10.12688/f1000research.110664.2>

Houtkoop, B. L., Chambers, C., Macleod, M., Bishop, D. V. M., Nichols, T. E., & Wagenmakers, E.-J. (2018). Data sharing in psychology: A survey on barriers and preconditions. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, *1*(1), 70–85. <https://doi.org/10.1177/2515245917751886>

Larmarange, J. (2021). labelled: *Manipulating Labelled Data. R package version 2.8.0.* <https://CRAN.R-project.org/package=labelled>

Nosek, B. A., Hardwicke, T. E., Moshontz, H., Allard, A., Corker, K. S., Dreber, A., Fidler, F., Hilgard, J., Kline Struhl, M., Nuijten, M. B., Rohrer, J. M., Romero, F., Scheel, A. M., Scherer, L. D., Schönbrodt, F. D., & Vazire, S. (2022). Replicability, robustness, and reproducibility in psychological science. *Annual Review of Psychology*, *73*(1), 719–748. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-020821-114157>

Petersen, A. H., & Ekstrøm, C. T. (2019). DataMaid: Your assistant for documenting supervised data quality screening in R. *Journal of Statistical Software*, *90*(6). <https://doi.org/10.18637/jss.v090.i06>

Rajčáni, J., Vargová, L., Adamkovič, M., & Kačmár, P. (in-press). Statistical misconceptions, awareness, and attitudes towards open science practices in Slovak psychology researchers. *Studia Psychologica*.

van Panhuis, W. G., Paul, P., Emerson, C., Grefenstette, J., Wilder, R., Herbst, A. J., Heymann, D., & Burke, D. S. (2014). A systematic review of barriers to data sharing in public health. *BMC Public Health*, *14*, 1144. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-1144>

Wicherts, J. M., Bakker, M., & Molenaar, D. (2011). Willingness to share research data is related to the strength of the evidence and the quality of reporting of statistical results. *PLoS One*, *6*(11), e26828. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0026828>

Wicherts, J. M., Borsboom, D., Kats, J., & Molenaar, D. (2006). The poor availability of psychological research data for reanalysis. *American Psychologist*, *61*(7), 726–728. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.7.726>

VYSVETLENIE RODOVO PODMIENENÉHO EKONOMICKÉHO SPRÁVANIA

EXPLAINING GENDER-TYPED ECONOMIC BEHAVIOUR: A REVIEW OF RECENT PROGRESS

Magdalena Adamus & Eva Ballová Mikušková

Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences, Dúbravská cesta 9,
841 04 Bratislava, Slovakia

E-mail: magdalena.adamus@savba.sk

ABSTRAKT

Cieľom štúdie je prehľad najnovších zistení týkajúcich sa vzťahu medzi maskulinitou a femininitou a správaním stereotypne pripisovanom buď mužom alebo ženám. V sérii štyroch štúdií (rodovo vyvážené vzorky, N od 321 do 552 účastníkov) realizovaných na Slovensku sme skúmali vzťah medzi pohlavím, maskulinitou / femininitou a bezohľadným správaním, averziou k riziku, očakávanou mzdou a podnikateľskými zámermi. Všetky štúdie využívali krátku verziu Bemovho inventára, ktorý približuje maskulínne (agentické) a feminínne (komunálne) črty. Napriek tomu, že rozdiely sú vo všeobecnosti priamo spájané s pohlavím, naše výsledky naznačujú, že maskulinita a/alebo femininita poskytujú lepšie vysvetlenie nad rámec pohlavia. Táto štúdia tak prispieva k diskusii o rodových rozdieloch tým, že naznačuje, že napriek tomu, že pohlavie je ľahko pozorovateľné, ani zďaleka neposkytuje dostatočné vysvetlenie existencie a zdrojov rodových rozdielov vo vybraných typoch správania súvisiacich s ekonomickou výkonnosťou.

Kľúčové slová

rodové roly; rodové rozdiely; ekonomické správanie; BSRI

ABSTRACT

The study summarises findings concerning the relation between gender-role orientation and behaviours stereotypically attributed to either men or women. A series of four studies (gender-balanced samples, N ranging from 321 to 552 participants) was conducted in Slovakia and explored the relationship between gender and reckless behaviour, risk aversion, reservation wage and entrepreneurial intentions. All studies employed a short version of the Bem's Sex Role Inventory that proxies gender-role orientation as agentic (masculine) and communal

(feminine) traits. Despite the differences being generally linked with biological sex, our results indicate that masculinity and / or femininity provide a finer tuned explanation beyond and above biological sex. The research, thus, contributes to the debate about gender differences by indicating that despite being easily observable, biological sex is far from providing a sufficient explanation of the existence and sources of gender differences in selected gender-typed behaviours related to economic performance.

Keywords

gender-role orientation; gender differences; economic behaviour; BSRI

Grantová podpora

The study was supported by a VEGA grant 2/0146/22: Psychological constructs and contextual frameworks determining the intention of girls and women to study ICT fields.

INTRODUCTION

The economic and psychological literature abounds in studies highlighting differences between men and women in economically significant domains. Due to the simplicity of most research designs, the differences are attributed to biological sex. However, as Maney (2016) observed, in most cases differences between men and women are either small or even insignificant with men and women being more similar to each other than different. For instance, a large meta-analysis of studies on risk aversion (Nelson, 2015) showed that the differences tend to be inflated in the literature and, in some cases, the authors overlooked the fact that women in their samples had risked more than men. Delving into sources of such biased results, Nelson (2015) pointed to persistent stereotypes among researchers and editors. First, it seems straightforward that men and women differ, so it is much easier to publish results confirming common beliefs. Second, studies with insignificant and unintuitive results are often rejected without even being peer-reviewed. This, in turn, leads to publication bias, that is the situation when the literature comprises an inflated rate of significant results in the direction of commonly accepted theories or assumptions (Nelson, 2018). The second view is that the lack of methods allowing delving deeper into the differences in quantitative research is one of the obstacles preventing a more thorough investigation of gender differences (Harnois & Hewamanne, 2020; Westbrook & Saperstein, 2015).

Inspired by this observation, we review here four studies investigating 1) whether a short version of the Bem Sex Role Inventory (BSRI_{short}) could be a suitable tool in such a research and 2) whether using the questionnaire could expand our knowledge about sources of differences between men and women beyond biological sex. The present paper summarises results of four independent quantitative studies investigating gender differences using BSRI_{short}. The studies explored validity of the BSRI_{short} measure and its explanatory power in relation to differences between men and women in economic behaviour: financial and every-day risky

behaviour (Adamus, Grežo, et al., 2021; Adamus & Ballová Mikušková, 2022), wage expectations (Adamus & Ballová Mikušková, 2021) and entrepreneurial intentions (Adamus, Čavojevová, et al., 2021). Detailed descriptions of the studies as well as links to supplementary materials are provided in the reference papers.

OVERVIEW OF THE STUDIES AND RESULTS

Methods and procedures

In all four studies, the data were collected online. Participants were mostly recruited by the external agency (to be representative of the Slovak population concerning age and gender) and were remunerated for their participation according to an internal scoring system of the external agency by credit points or vouchers. All methods were carried out following APA standards. Participants signed informed consent forms prior to commencing the research informing them about the right to withdraw from the study at any time.

To capture gender-role orientation, we used the short version of the Bem Sex-Role Inventory (BSRI_{short}, Bem, 1974) measuring femininity and masculinity as personality characteristics reflecting communal and agentic traits, respectively. Participants had to attribute themselves 12 traits indicative of gender roles using a 6-point scale (1 = never, 6 = always). Later, the scores were added to the analysis to investigate whether masculinity and femininity could explain more of the variation in behaviour than biological sex. According to Bem (1974), these two dimensions are relatively independent of one another, meaning that an individual can obtain high (or low) scores on both scales. The author observed that we then obtain a four-item typology that includes not only highly masculine or highly feminine individuals but also those who are unspecified (low scores on both scales) or androgynous (high scores on both scales). She believed the latter to be a social ideal and predicted that men's femininity scores and women's masculinity scores would increase systematically making men and women more similar to each other with time.

Summary of main findings

In the first study, we investigated internal consistency of the BSRI_{short} questionnaire (Adamus & Ballová Mikušková, 2022). Using a representative sample of 470 Slovaks (238 men), we found that BSRI_{short} has a good internal consistency. Moreover, in line with our expectations, BSRI femininity scale correlated weakly to moderately with the self-assessed sense of being feminine using a bipolar unidimensional scale of Traditional Masculinity-Femininity (Kachel et al., 2016). This indicates that although, perhaps, BSRI_{short} is not a perfect measure of gender-role orientation, it captures a non-negligible fraction of gendered self-concept.

Then, knowing that BSRI_{short} is a sufficiently reliable and straightforward tool, we investigated explanatory power of the BSRI_{short} questionnaire in relation to various gendered and economically important areas. In case of risky behaviour, understood as behaviour involving a possibility of loss and/or injury, we investigated whether in everyday situations, men's and

women's behaviour is better predicted by their biological sex or rather gender-role orientation. Using the Decision Outcome Inventory (Bruine de Bruin et al., 2007), we asked participants about their experiences with behaviours such excessive purchases or issues with paying debts. Our analysis shows that masculinity explains the variability in those behaviours better than biological sex, providing us, thus, with the very first indication that BSRI_{short} is not only a sound measure of some specific aspect of gender-role orientation but most importantly has potential to shed new light on sources of differences between men and women.

In the next step, we looked closer at risk aversion in a financial context (Adamus, Grežo, et al., 2021). Following the Nelson's (2015) study, we aimed at replicating a study showing that differences in risk aversion between men and women are elicited by threatening stereotypes indicating that women perform poorer in mathematical and logical tasks (Carr & Steele, 2010). In the study, 321 Slovaks (sample size estimated using G*power analysis) were randomly assigned to either control or experimental conditions and participated in tasks related to risk aversion. Then they also answered questions about anxiety, analytical reasoning (CRT) and gender-role orientation (BSRI_{short}). In line with our expectations – the study was done as a registered report and all hypotheses were preregistered – we found no statistically significant differences between men and women in risk aversion. Moreover, activating negative stereotypes had no effect on women's (or to that matter men's) risk preferences. However, similarly as in Adamus and Ballová Mikušková (2022), we found that gender-role orientation explained variability in risk-related behaviour better than biological sex. Specifically, we have found that although—contrary to our expectations and some previous results by Meier-Pesti and Penz (2008) – risk aversion was unrelated to masculinity, it was positively related to femininity. In other words, regardless of biological sex, individuals scoring higher in BSRI_{short} femininity subscale showed stronger risk aversion.

Third, the economic literature often shows evidence that gender pay gap is partially explained by women's lower wage expectations. In other words, the studies claim that women earn less simply because they are willing to work for less. In our view this misconception can be caused by men and women thinking about different jobs when asked a general and unspecific question: how much they would like to be offered to take a job. Therefore, in our survey, we asked 381 Slovaks (gender-balanced sample) about wage expectations concerning a specific post: a regional manager in a winery (Adamus & Ballová Mikušková, 2021). Apart of indicating wage expectations, participants provided their basic demographic details (age, education, income, marital status, number of children) and gender-role orientation (BSRI_{short}). Surprisingly, we found no statistically significant differences between men's and women's expected wages. Interestingly, wage expectations increased with age but even controlling for age, actual personal income and masculinity score (measured with BSRI_{short}) were the strongest antecedents of wage expectations.

Finally, in our most complex study, we delved into the differences in entrepreneurial intentions (Adamus, Čavojová, et al., 2021). The literature stresses that women are less likely to become entrepreneurs and one of the reasons is that they less often express intentions to start up a business. Among other, we asked 552 Slovaks (49.5 % women) about the image of a

successful entrepreneur they hold and their own characteristics (both measured with BSRI_{short}) and whether they consider starting up a business. The results showed that both men and women perceived successful entrepreneurs as hyper-masculine, i.e., they assigned more masculinity to entrepreneurs than they assigned to themselves. Although women reported lower entrepreneurial intentions, biological sex was not a key factor in explaining the willingness to start a company. It turned out that – regardless of biological sex – the congruence between own characteristics and beliefs about successful entrepreneurs was crucial. The more similar in terms of femininity and masculinity people felt to their view of a successful entrepreneur, the more likely they were to consider entrepreneurship as a career. Interestingly, men and women did not differ in masculinity scores but women reported higher femininity. Moreover, women’s beliefs about entrepreneurs’ masculinity were more inflated compared to men indicating that the masculine stereotypes about entrepreneurship may have more strenuous effects on women’s intentions.

CONCLUSIONS

The main aim of this review was to summarise results of four studies employing BSRI_{short} in quantitative research on differences between men and women in economically-relevant behaviours. Presented results suggest that the questionnaire can be easily introduced into research designs and it provides additional pieces of information about possible antecedents of the differences or the lack of thereof. Importantly, in all studies described in this paper, BSRI_{short} allowed to explain economically-relevant behaviour above and beyond biological sex showing that biological sex may provide an insufficient explanation of observed gender differences.

An interesting pattern observable in all four studies is the lack of significant differences between men and women in BSRI_{short} masculinity scores. The findings indicate that stereotypically male traits related to leadership positions, power and prestige might be no longer men’s domain among Slovak adults. However, more research is needed to investigate the increasing masculinity scores among women of various demographic characteristics. Nevertheless, our results show that adult women in Slovakia view themselves as equally well-equipped when it comes to agentic traits as men do. Sadly, contrary to Bem’s expectations the same does not apply to feminine traits. Men remain reluctant or unconfident in the domain of communal characteristics.

BSRI_{short} may not be best suited to investigate gendered phenomena in their full spectrum. The BSRI masculinity and femininity subscales should not be taken as a global measure of gender-related self, but rather as a measure of a specific element – instrumentality and expressivity – that could serve as a predictor of behaviour stereotypically associated with one sex. And yet, adding even such simple – not to say simplistic – a measure to quantitative research, allows to understand gender differences considerably better and to seek sources of the differences beyond and above biological sex. Ultimately, such an approach may support also a more thorough qualitative research in the pursue to capture and combat sources of women’s disadvantaged position in many aspects of economy and, particularly, labour market.

REFERENCES

- Adamus, M., & Ballová Mikušková, E. (2021). Appetites grow with age: Wage expectations among Slovak men and women. *Ekonomický časopis*, 69(9), 885–906.
- Adamus, M., & Ballová Mikušková, E. (2022). Into the black box: Sex and gender in the study on decision-making – an evidence from a Slovak sample. *Human Affairs*, 33(1), 13–33. <https://doi.org/https://doi.org/10.1515/humaff-2022-2029>
- Adamus, M., Čavojská, V., & Šrol, J. (2021). The impact of stereotyped perceptions of entrepreneurship and gender-role orientation on Slovak women's entrepreneurial intentions. *Gender in Management*, 36(6), 745–761. <https://doi.org/10.1108/GM-06-2020-0179>
- Adamus, M., Grežo, M., & Dudeková, K. (2021). Stereotypes concerns and discreet existence of differences between men and women in risk-aversion – a replication study. *Studia Psychologica*, 63(3), 221–251. <https://doi.org/10.31577/sp.2021.03.824>
- Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42(2), 155–162. <https://doi.org/10.1037/h0036215>
- Bruine de Bruin, W., Parker, A. M. & Fischhoff, B. (2007). Individual differences in adult decision-making competence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(5), 938–956. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.5.938>
- Carr, P. B. & Steele, C. M. (2010). Stereotype threat affects financial decision making. *Psychological Science*, 21(10), 1411–1416. <https://doi.org/10.1177/0956797610384146>
- Harnois, C. E., & Hewamanne, S. (2020). Categorical variables without categorical thinking? A relational reading of the Sri Lankan demographic and health survey. *Gender Issues*, 37, 355–375. <https://doi.org/10.1007/s12147-020-09252-5>
- Kachel, S., Steffens, M. C., & Niedlich, C. (2016). Traditional masculinity and femininity: Validation of a new scale assessing gender roles. *Frontiers in Psychology*, 7(JUL), 1–19. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00956>
- Maney, D. L. (2016). Perils and pitfalls of reporting sex differences. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 371(1688), 1–11. <https://doi.org/10.1098/rstb.2015.0119>
- Meier-Pesti, K., & Penz, E. (2008). Sex or gender? Expanding the sex-based view by introducing masculinity and femininity as predictors of financial risk taking. *Journal of Economic Psychology*, 29(2), 180–196. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.05.002>
- Nelson, J. A. (2015). Are women really more risk-averse than men? *Journal of Economic Surveys*, 29(3), 566–585. <https://doi.org/10.1111/joes.12069>
- Nelson, J. A. (2018). *Gender and risk-taking: Economics, evidence, and why the answer matters*. Routledge.
- Westbrook, L., & Saperstein, A. (2015). New categories are not enough: Rethinking the measurement of sex and gender in social surveys. *Gender and Society*, 29(4), 534–560. <https://doi.org/10.1177/0891243215584758>

KVALITA VZŤAHU S OTCOM AKO KORELÁT SPOKOJNOSTI SO ŽIVOTOM U MLADÝCH DOSPELÝCH

NURTURING A FATHER AS A CORRELATE OF LIFE SATISFACTION IN YOUNG ADULTS

Peter Babinčák, Jaroslava Babjáková, Monika Kačmárová, & Michaela Pariláková

Inštitút psychológie FF PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov

E-mail: monika.kacmarova@unipo.sk

ABSTRAKT

Cieľom štúdie bolo overiť, do akej miery prispieva k hodnotám spokojnosti so životom u mladých dospelých kvalita vzťahu s otcom. Výskumu sa zúčastnilo 375 osôb vo veku od 18 do 26 rokov. V regresnom modeli so socio-demografickými premennými a charakteristikami rodinného prostredia bola potvrdená signifikantne pozitívna súvislosť kvality vzťahu s otcom a spokojnosti so životom. V štúdií je zaznamenaný vzťah diskutovaný v kontexte ďalších ukazovateľov rodinného prostredia.

Kľúčové slová

kvalita vzťahu s otcom; spokojnosť so životom; rodinné prostredie

ABSTRACT

The aim of the study was to verify the extent to which a nurturing father contributes to the values of life satisfaction in young adults. The research involved 375 people aged 18 to 26 years. In a regression model with socio-demographic variables and characteristics of the family environment, a significantly positive association between the quality of the relationship with the father and life satisfaction was confirmed. The relationship observed in the study is discussed in the context of other family environment variables.

Keywords

nurturing a father; satisfaction with life; family environment

Grantová podpora

Príspevok bol podporený grantom VEGA č.1/0719/20 Rola otca v sociálnom, kognitívnom a emocionálnom vývine dieťaťa v súčasnej spoločnosti.

ÚVOD

Skúmanie úlohy otca a spôsobov, akým je otcovstvo uplatňované má v sociálno-vednom výskume dlhú tradíciu. Kľúčovou otázkou je, ktoré aspekty uplatňovania otcovskej roly majú pozitívny vzťah s prospieváním dieťaťa, a naopak, ako neprítomnosť otca alebo pre výchovu neefektívne vzorce správania môžu sťažovať fungovanie dieťaťa v rôznych oblastiach života. Allen a Daly (2002) zosumarizovali výskumné zistenia za 30 rokov výskumu na konci 20. storočia so zameraním na angažovanosť/zapojenie otca vo výchove (father involvement). Na základe realizovanej analýzy literatúry citovaní autori konštatujú, že angažovanosť otca má významný efekt pre otcov samotných na ich ceste vyzrievania, má významné dôsledky pre ich manželky a partnerky v spolurodičovskom vzťahu, a predovšetkým pre deti z hľadiska sociálneho, emocionálneho a kognitívneho vývoja.

Podobne Rohner a Veneziano (2001) vo svojej prehľadovej štúdií konštatujú silný vplyv otcovskej lásky na sociálny, emocionálny a kognitívny vývin a fungovanie detí a mladých dospelých. Usporiadali analyzované empirické štúdie do 6 kategórií: a) štúdie zaoberajúce sa vplyvom otcovskej lásky bez toho, aby skúmali vplyv materskej lásky, b) štúdie potvrdzujúce, že otcovská láska je rovnako dôležitá ako materská láska pre prospievanie dieťaťa, c) štúdie, ktoré zistili, že otcovská láska lepšie predpovedá niektoré aspekty prospievania dieťaťa ako materská láska, d) štúdie ktoré dospeli k tomu, že otcovská láska je jediným významným prediktorom špecifických charakteristík prospievania dieťaťa, ak je kontrolovaný efekt materskej lásky, e) štúdie dokladajúce, že otcovská láska moderuje efekt materskej lásky na špecifické výsledky prospievania dieťaťa a f) a výskumy dokladajúce, že otcovstvo a materstvo môžu byť spojené s jedným alebo viacerými výsledkami prospievania synov a dcér. Citovaný literárny prehľad upozorňuje na významný vplyv lásky otca na ďalšie prospievanie dieťaťa, ktorý môže byť v niektorých prípadoch významnejší, než efekt materskej lásky, čo dopĺňa (či dokonca mení) tradične akceptovanú jedinečnú úlohu matky vo výchove.

Spomedzi mnohých možných ukazovateľov prospievania dieťaťa bola naša pozornosť v tejto štúdií zameraná na spokojnosť so životom mladých dospelých. Allen a Daly (2002) uvádzajú výskumné zistenia rôznych autorov z 90. rokov 20. storočia kde je angažovanosť otca pozitívne korelovaná s celkovou životnou spokojnosťou detí, zníženou depresiou, menším emocionálnym distresom a menej častými zážitkami negatívnej emocionality ako napríklad strach či vina. Deti angažovaných otcov vykazujú väčšiu toleranciu k stresu a frustrácii, vykazujú lepšie schopnosti riešiť problém, sú vynaliezavejšie, zručnejšie, pozornejšie, dokážu lepšie zvládať svoje emócie a impulzy a pod. (zoznam pozitívnych dôsledkov uvádzaných citovanými autormi je pomerne veľký).

Furstenber a Harris (1993) poukázali na dôležitosť angažovania otca v živote dieťaťa a na rastúci vedecký záujem o tieto témy. Z doterajších výskumných zistení bolo zaznamenané, že deti, ktoré vnímali podporu otca skórovali vyššie vo vnímaní kompetencie a sociálnej akceptácie a na druhej strane boli u nich zaznamenané menej časté depresívne symptómy (Dubowitz et al., 2001). Nižšiu mieru depresie ako aj problémového správania zaznamenali aj Formoso et al. (2007). Čo sa týka trávenia času s otcom ten bol vo vzťahu s nižšou mierou depresie a úzkosti adolescentov a poskytovanie emocionálnej podpory otcom bolo vo vzťahu s väčšou životnou spokojnosťou a sebahodnotením a nižšou mierou depresie adolescentov (Zimmerman, Salem, & Maton, 1995). Študenti s väčšou blízkosťou (intimacy) s ich matkami a otcami mali nižšie skóre v depresii či riskovaní (risk-taking) a vykazovali vyššie sebahodnotenie (self-esteem) (Field et al., 1995).

Cieľom tohto výskumu bolo overiť, do akej miery prispieva k hodnotám spokojnosti so životom u mladých dospelých kvalita vzťahu s otcom. Túto premennú sme si vybrali preto, lebo integruje rôzne aspekty otcovej prítomnosti vo výchove a mala by byť ich dôsledkom vo vzťahu k dieťaťu.

Pozitívne dôsledky kvality vzťahu dieťaťa s otcom zaznamenal aj Lamb (2000). Autor rozlíšil tri aspekty zapojenia otca: a) angažovanosť (čas, ktorý trávia otcovia v priamej interakcii so svojimi deťmi), b) dostupnosť (otec je na blízku, keď ho dieťa potrebuje), c) zodpovednosť (miera zodpovednej starostlivosti vzhľadom k veku a potrebám dieťaťa) prostredníctvom ktorých otcovia (či už priamo alebo nepriamo) prispievajú k výchove a emocionálnemu zdraviu svojich detí.

Ako kontrolované premenné sme do výskumu zaradili demografické údaje (rod, vek, vzdelanie, poradie narodenia), vybrané charakteristiky rodiny (počet osôb v rodine, počet súrodencov, socioekonomická situácia rodiny, typ rodiny) a funkčnosť rodiny. Ich efekt na spokojnosť so životom je v literatúre doložený u viacerých autorov (Johansloo & Jovanović, 2019; Levin, Dallago, & Currie, 2012; Szymańska, 2021).

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 375 osôb vo veku od 18 do 26 rokov získaných do výskumu príležitostným výberom. Vzorku tvorilo 110 mužov a 279 žien, 194 osôb malo vysokoškolské vzdelanie, resp. boli VŠ študentami. Deskriptívne charakteristiky skúmaného súboru sú uvedené v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Deskripcia premenných a korelácie so spokojnosťou so životom

	M	SD	Min	Max	rswls
Rod	-	-	0 (muž)	1 (žena)	0.064
Vek	20.3	1.42	18	26	-0.052
Poradie narodenia	-	-	1 (prvorodení)	2 (ostatní)	-0.032
Vzdelanie	-	-	0 (nie VŠ)	1 (VŠ)	0.127

Tabuľka 1. Deskripcia premenných a korelácie so spokojnosťou so životom

	M	SD	Min	Max	r_{SWLS}
Počet súrodencov	1.56	1.13	0	8	-0.035
Veľkosť rodiny	4.29	1.36	1	11	0.055
Typ rodiny	-	-	0 (neúplná, n=52)	1 (úplná, n=323)	0.191
Socioekonomická situácia rodiny	-	-	0 (nízky SES, n=119)	1 (vysoký SES, n=254)	0.230
Kvalita vzťahu s otcom	3.56	0.96	1	5	0.372
Funkčnosť rodiny	7.56	1.97	1	10	0.425
SWLS	4.68	1.10	1	7	-

Poznámka. SWLS – spokojnosť so životom, r_{SWLS} – korelácia premennej so SWLS

Výskumné nástroje

Škála kvality vzťahu s otcom (NFS, The Nurturant Fathering Scale, Finley & Schwartz, 2004) pozostáva z deviatich položiek prostredníctvom, ktorých respondenti charakterizujú svoj vzťah s otcom/postavou otca. Každá položka je hodnotená na 5-bodovej odpoved'ovej stupnici, pričom koncové body stupnice sa líšia v závislosti od obsahu položky. Nástroj disponuje dobrou vnútornou konzistenciou $\alpha = .94$ (Finley & Schwartz, 2004).

Škála spokojnosti so životom (SWLS, Satisfaction with life scale, Diener et al., 1985) pozostáva z piatich položiek a 7-stupňovej odpoved'ovej škály od silne nesúhlasím po silne súhlasím. Škála meria presvedčenie respondenta o jeho živote. Nástroj má dobrú internú konzistenciu $\alpha = .87$ (Diener et al., 1985).

K ďalším zisťovaným premenným okrem rodu a veku patrili: Vzdelanie osoby dichotomizované na vysokoškolské verus nižšie ako vysokoškolské, Socioekonomická situácia rodiny (SES) je modifikáciou položky pre socioekonomický status osoby (Nygård et al., 2017) a 4-položková odpoved'ová škála bola pre potreby štatistickej analýzy dichotomizovaná („Dá sa vo Vašej ekonomickej situácii vystačiť s tým, čo máte?“ bez ťažkostí / s ťažkosťami), Počet osôb v spoločnej domácnosti a počet súrodencov, Poradie narodenia dichotomizované na prvorođených verus ostatných, Typ rodiny (úplná verus neúplná alebo doplnená), Funkčnosť rodiny – pre potreby tohto výskumu bola vytvorená položka s 10-bodovou odpoved'ovou stupnicou s opisom funkčnej a disfunkčnej rodiny na protihľých póloch škály („Ako by ste charakterizovali svoju rodinu? Predstavte si, že na 10-bodovej škále je na pravej strane rodina, ktorá funguje veľmi dobre, členovia rodiny sú súdržní, komunikujú spolu a vedia dobre zvládnuť aj veľmi komplikované a záťažové situácie. Na ľavej strane je rodina, kde sú vzťahy medzi členmi rodiny veľmi narušené, komunikácia je na veľmi zlej úrovni a rodina nemá osvojené spôsoby, ako úspešne zvládnuť náročné životné situácie. Akú hodnotu by ste priradili rodine, v ktorej žijete?“).

Údaje boli analyzované regresnou analýzou, premenné boli zoskupené do 4 blokov: 1) demografické údaje – rod, vek, vzdelanie, poradie narodenia, 2) charakteristiky rodiny – počet osôb v rodine, počet súrodencov, SES rodiny, typ rodiny, 3) kvalita vzťahu s otcom, 4) funkčnosť rodiny.

VÝSLEDKY

Model s demografickými premennými v prvom bloku nebol signifikantný, všetky ďalšie modely s pridaním premenných v nasledovných troch blokoch boli signifikantné (Tabuľka 2) s významným navýšením prediktívnej sily modelu.

V prvom bloku premenných bola prítomná iba súvislosť vzdelania a spokojnosti so životom v prospech vysokoškolsky vzdelaných, po pridaní premenných rodinného prostredia z druhého bloku bola zaznamenaná súvislosť typu rodiny a socioekonomickej situácie rodiny v prospech osôb z úplných rodín a s vyšším socioekonomickým statusom. Tretí blok obsahoval cieľovú premennú tohto výskumu, kvalitu vzťahu s otcom. Pridaním tejto premennej narástlo percento vysvetlenej variability spokojnosti so životom o 7 % a jej efekt bol signifikantný, vyššie hodnoty kvality vzťahu s otcom predikovali vyššie hodnoty SWLS.

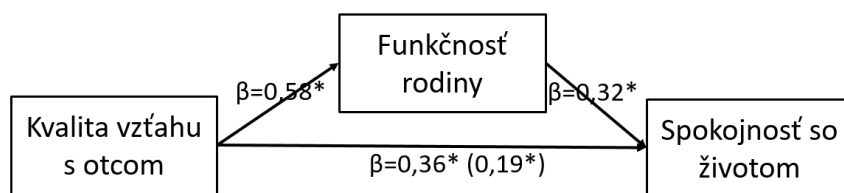
Tabuľka 2. Charakteristiky regresných modelov so 4 blokmi premenných

	β	95% CI pre β		B	p
Model 1 $R^2 = 0.02$, $F(4,356) = 1.60$, $p = 0.174$					
Nesignifikantné prediktory – rod, vek, poradie narodenia					
Vzdelanie	0.11	0.01	0.21	0.24	0.04
Model 2 $R^2 = 0.09$, $F(8,352) = 4.46$, $p < 0.001$					
Nesignifikantné prediktory – rod, vek, poradie narodenia, vzdelanie, počet súrodencov, veľkosť rodiny					
Socioekonomický status rodiny	0.16	0.06	0.27	0.39	0.002
Typ rodiny	0.16	0.05	0.26	0.51	0.003
Model 3 $R^2 = 0.16$, $F(9,351) = 7.60$, $p < 0.001$					
Nesignifikantné prediktory - rod, vek, poradie narodenia, vzdelanie, počet súrodencov, veľkosť rodiny, typ rodiny					
Socioekonomický status rodiny	0.12	0.02	0.22	0.29	0.019
Kvalita vzťahu s otcom	0.31	0.20	0.42	0.35	<0.001
Model 4 $R^2 = 0.22$, $F(10,350) = 9.79$, $p < 0.001$					
Nesignifikantné prediktory - rod, vek, poradie narodenia, vzdelanie, počet súrodencov, veľkosť rodiny, typ rodiny, socioekonomický status rodiny					
Kvalita vzťahu s otcom	0.13	0.01	0.26	0.15	0.040
Funkčnosť rodiny	0.30	0.18	0.42	0.17	<0.001

Na záver sme do regresného modelu zaradili funkčnosť rodiny ako globálnu premennú, ktorá sa obsahovo prekrývala s premennými 2. aj 3. bloku. Jej zaradením sa zvýšilo percento vysvetlenej variability o ďalších takmer 6 %. Finálny regresný model obsahuje kvalitu vzťahu s otcom a funkčnosť rodiny ako signifikantné prediktory.

Po realizovanej analýze sme nad rámec cieľov výskumu pre lepšie pochopenie vzťahov medzi kvalitou vzťahu s otcom, funkčnosťou rodiny a spokojnosťou so životom vytvorili jednoduchý mediačný model, kde je efekt kvality vzťahu s otcom na spokojnosť mladých dospelých

sprostredkovaný funkčnosťou rodiny. Ten naznačuje možný priamy i nepriamy efekt kvality vzťahu s otcom priamo na spokojnosť i sprostredkované, kedy vplýva na funkčnosť rodiny a takto i na vyššiu spokojnosť so životom mladých dospelých (Obrázok 1).

Obrázok 1. Mediačný model pre vysvetlenie súvislostí medzi kvalitou vzťahu s otcom, funkčnosťou rodiny a spokojnosťou so životom

DISKUSIA

Príspevok sa zaoberá analýzou socio-demografických premenných, charakteristík rodiny, kvality vzťahu s otcom a funkčnosti rodiny ako prediktorov životnej spokojnosti adolescentov. Životná spokojnosť detí a adolescentov sa do záujmu výskumníkov dostala až nedávno zatiaľ čo životná spokojnosť dospelých bola skúmaná už skôr (Proctor, Linley, & Maltby, 2009). Proctor et al. (2009) sumarizujú poznatky o životnej spokojnosti detí a adolescentov a poukazujú na jej významnú pozitívnu úlohu. Pri overovaní Proctor, Linley a Maltby (2010) zistili, že veľmi šťastní adolescenti, identifikovaní na základe životnej spokojnosti, uvádzali vyššiu mieru pozitívnych afektov, školskej spokojnosti, vzťahov s rodičmi, zmyslu života, vďačnosti, sebahodnotenia, šťastia, sociálnej akceptácie, akademických úspechov a na druhej strane menej depresie, negatívneho afektu, sociálneho stresu v porovnaní s adolescentmi v skupine priemerne šťastných. Veľký počet výskumov zameraných na životnú spokojnosť detí a adolescentov bol realizovaný v americkom prostredí (Proctor et al., 2009) a náš výskum ponúka poznatky z kultúrneho prostredia Slovenska, čo je v súlade s odporúčaním Proctora et al. (2009) zamerať sa na skúmanie tejto problematiky naprieč kultúrami a v špecifických skupinách.

V našom výskume bol preukázaný signifikantný efekt kvality vzťahu s otcom a funkčnosti rodiny na spokojnosť so životom ako aj mediačný efekt funkčnosti rodiny vo vzťahu premenných kvalita vzťahu s otcom a životnej spokojnosti mladých dospelých. Naznačený bol ako priamy efekt vzťahu s otcom na životnú spokojnosť tak aj sprostredkovaný efekt týchto premenných cez funkčnosť rodiny. Potvrdenie tohto vzťahu nadväzuje na konštatovanie Furstenbera a Harrisa (1993), ktorí angažovanosť otca opisujú ako dôležitú v živote dieťaťa. Čo sa týka zistení zameraných konkrétne na životnú spokojnosť, v súlade s naším zistením podobne aj Zimmerman, Salem a Maton (1995) preukázali pozitívny vzťah podpory otca, konkrétne emocionálnej podpory otca a životnej spokojnosti adolescenta. Potvrdenie tohto vzťahu podporuje konštatované Rohnerom a Veneziom (2001), že otcovská láska má nepostrádateľný vplyv na kognitívny, emocionálny aj sociálny vývin dieťaťa a mladého dospelého. V zhode s našim zistením pozitívneho vzťahu angažovania otca na spokojnosť adolescenta aj Allen a Daly (2002) predkladajú prehľad zistení, ktoré uvádzajú tento pozitívny

vzťah angažovanosti otca a spokojnosti adolescenta. Z ďalších premenných je popri ukazovateľoch životnej pohody a spokojnosti často skúmaná depresia a tá je v súvislosti s angažovaním otca v negatívnom vzťahu (Allen & Daly, 2002; Formoso et al., 2007; Zimmerman, Salem, & Maton, 1995).

Skúmanie depresie bolo nad rámec tohto výskumu, ale zároveň je možné nad overením tohto vzťahu uvažovať v slovenskom kontexte v nadväzujúcom výskume, ktorý by zároveň reagoval na limity nami realizovaného výskumu, medzi ktoré môžeme zaradiť nereprezentatívnosť vzorky, hodnotenie kvality vzťahu s otcom len zo strany mladých dospelých, absencia ďalších premenných charakterizujúcich rodinné prostredie ako napr. hodnotenie vzťahu s matkou a pod. Napriek uvedenému táto štúdia reflektuje významnú tému zaangažovania otca v živote dieťaťa a preukazuje jeho dôležitosť s priaznivým dopadom na životnú spokojnosť u mladých dospelých.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Allen, S., & Daly, K. (2002). The effects of father involvement: A summary of the research evidence. *Newsletter of the father involvement initiative Ontario network, 1*, 1–11.

Diener, E., Emmons, R., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Dubowitz, H., Black, M. M., Cox, C. E., Kerr, M. A., Litrownik, A. J., Radhakrishna, A., English, D. J., Schneider, M. W., & Runyan, D. K. (2001). Father involvement and children's functioning at age 6 years: A multisite study. *Child Maltreatment, 6*(4), 300–309. <https://doi.org/10.1177/1077559501006004003>

Field, T., Lang, C., Yando, R., & Bendell, D. (1995). Adolescents' intimacy with parents and friends. *Adolescence, 30*(117), 133–140.

Finley, G. E., & Schwartz, S. J. (2004). The father involvement and nurturant fathering scales: Retrospective measures for adolescent and adult children. *Educational and Psychological Measurement, 64*(1), 143–164. <https://doi.org/10.1177/0013164403258453>.

Formoso, D., Gonzales, N. A., Barrera, M., Jr., & Dumka, L. E. (2007). Interparental relations, maternal employment, and fathering in Mexican American families. *Journal of Marriage and Family, 69*(1), 26–39. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00341.x>

Furstenberg, F., & Harris, K. M. (1993). When fathers matter / Why fathers matter: The impact of paternal involvement on the offspring of adolescent mothers. In A. Lawson & D. L. Rhode (Eds.), *The politics of pregnancy: Adolescent sexuality and public policy* (pp. 189–215). New Haven: Yale University Press.

Johansloo, M., & Jovanović, V. (2019). The relationship between gender and life satisfaction: Analysis across demographic group and global regions. *Archives of Women's Mental Health, 23*(3), 331–338. <https://doi.org/10.1007/s00737-019-00998-w>

Lamb, M. E. (2000). The history of research on father involvement. *Marriage & Family Review*, 29(2-3), 23–42. https://doi.org/10.1300/J002v29n02_03

Levin, K. A., Dallago, L., & Currie, C. (2012). The association between adolescent life satisfaction, family structure, family affluence and gender differences in parent-child communication. *Social Indicators Research*, 106, 287–305. <https://doi.org/10.1007/s11205-011-9804-y>

Nygård, M., Härtull, C., Wentjärvi, A., & Jungerstam, S. (2017). Poverty and old age in Scandinavia: A problem of gendered injustice? Evidence from the GERDA survey in Finland and Sweden. *Social Indicators Research*, 132, 681–698. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1313-6>

Proctor, C. L., Linley, P. A., & Maltby, J. (2009). Youth life satisfaction: A review of the literature. *Journal of Happiness Studies*, 10(5), 583–630. <https://doi.org/10.1007/s10902-008-9110-9>

Proctor, C., Linley, P. A., & Maltby, J. (2010). Very happy youths: Benefits of very high life satisfaction among adolescents. *Social Indicators Research*, 98(3), 519–532. <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9562-2>

Rohner, R. P., & Veneziano, R. A. (2001). The importance of father love: History and contemporary evidence. *Review of General Psychology*, 5(4), 382–405. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.4.382>

Szymańska, P. (2021). The role of siblings in the process of forming life satisfaction among young adults – Moderating function of gender. *Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues*, 40(12), 6132–6144. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00776-3>

Zimmerman, M. A., Salem, D. A., & Maton, K. I. (1995). Family structure and psychosocial correlates among urban African American adolescent males. *Child Development*, 66, 1598–1613.

FAKTORY RODINNÉHO PROSTREDIA AKO PREDIKTORY DEPRESÍVNYCH SYMPTÓMOV U MLADÝCH DOSPELÝCH

FACTORS OF THE FAMILY ENVIRONMENT AS PREDICTORS OF DEPRESSIVE SYMPTOMS IN YOUNG ADULTS

Peter Babinčák

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

E-mail: peter.babincak@unipo.sk

ABSTRAKT

Cieľom tohto výskumu bolo overiť, do akej miery prispievajú k výskytu symptómov depresie na neklinickej vzorke mladých dospelých charakteristiky rodinného prostredia, v ktorom vyrastali. Špecificky sme sa zamerali na poradie narodenia, typ rodiny, veľkosť rodiny, počet súrodencov, funkčnosť rodiny a rodičovskú väzbu. Výskumu sa zúčastnilo 619 mladých dospelých vo veku od 18 do 28 rokov. V regresnom modeli sa z charakteristík rodinného prostredia presadili funkčnosť rodiny a starostlivosť matky ako protektívne faktory výskytu symptómov depresie a socio-ekonomická situácia rodiny spolu s kontrolou otca ako rizikové faktory depresie u mladých dospelých. Štúdia je príspevkom k porozumeniu toho, ako je rodinné prostredie prepojené s prospievaním mladých dospelých v oblasti mentálneho zdravia.

Kľúčové slová

depresívne symptómy; rodinné prostredie; poradie narodenia; rodičovská väzba

ABSTRACT

The aim of this research was to verify the extent to which the characteristics of the family environment in which they grew up contribute to the occurrence of depressive symptoms in a non-clinical sample of young adults. We specifically focused on birth order, family type, family size, number of siblings, family functioning and parental bonding. The study involved 619 young adults aged 18 to 28 years. In the regression model, from the characteristics of the family environment, family functioning and mother's care prevailed as protective factors for the occurrence of depression symptoms, and the socio-economic situation of the family together with the father's control as risk factors for depression in young adults. The study contributes to

the understanding of how the family environment is linked to young adults' mental health outcomes.

Keywords

depressive symptoms; family environment; birth order; parental bonding

Grantová podpora

VEGA 1/0719/20 Rola otca v sociálnom, kognitívnom a emocionálnom vývine dieťaťa v súčasnej spoločnosti.

ÚVOD

Depresia je považovaná za výsledok interakcie sociálnych, psychologických a biologických faktorov (WHO, 2021). Často na začiatku počiatku rozvoja depresie možno nájsť špecifické príčiny ako je napríklad trauma či iná nepriaznivá životná udalosť, ale spravidla je na kauzalitu depresie nazerané ako na komplex viacerých faktorov. Popri problematike kauzality je však užitočné poznať i premenné zvyšujúce šancu, že sa symptómy depresie rozvinú. V tomto príspevku je pozornosť zameraná na charakteristiky rodinného prostredia ako možné koreláty depresívnej symptomatiky. Hneď na úvod je však potrebné podotknúť, že štúdia nepojednáva o depresii ako o klinickej kategórii, ale o symptómoch depresie, ktoré sa v bežnej populácii vyskytujú v rôznej miere a zodpovedajú podľa miery ich výskytu rôzne závažným formám depresie – pod pojmom depresia teda nie je myslená diagnostikovaná depresia ale pojem označuje kvantitu symptómov depresie.

Z faktorov sociálneho prostredia, ktoré môžu spolupôsobiť na výskyt symptómov depresie sa faktory na strane rodiny prirodzene ponúkajú pre výskum, keďže rodina je prvým sociálnym prostredím, ktoré formuje človeka. Nositeľmi významného formatívneho vplyvu sú v rodine rodičia ako primárne opatrovateľské osoby, resp. ako osoby s hlavnou zodpovednosťou za starostlivosť o deti v rodine. Rodičovské pôsobenie v rodine je často zisťované cez konštrukt rodičovskej väzby, Avagianou a Zafiropoulou (2008) uvádzajú, že nedostatok rodičovskej starostlivosti a prehnaná ochrana sú spojené s výskytom depresívnych symptómov i s ďalšími osobnostnými premennými potenciálne spojenými s výskytom depresie. Podobne Martin et al. (2004) uvádzajú že okrem spomenutých charakteristík rodičovskej väzby prispieva k zhoršenému mentálnemu zdraviu materská dotieravosť. Špecificky sme sa pri rodičovskom pôsobení zamerali na pôsobenie otca. Rohner a Veneziano (2001) v literárnom prehľade upozorňujú na významný vplyv lásky otca na ďalšie prosperovanie dieťaťa, ktorý môže byť v niektorých prípadoch významnejší, než efekt materskej lásky. Preto bola do výskumu zahrnutá premenná kvality vzťahu s otcom. K ďalším skúmaným faktorom patrí poradie narodenia, ktoré je síce atribútom osoby (nie rodiny) ale vystihuje pozíciu osoby v štruktúre rodiny. Podľa Gates et al. (1988) vykazujú prvorození signifikantne nižšie úrovne depresívnych symptómov ako ďalšie v poradí narodené deti. Globálnou charakteristikou rodinného prostredia

zahŕňajúcou jej sociálne i štrukturálne charakteristiky je funkčnosť rodiny. Asociáciu medzi funkčnosťou rodiny a výskytom depresívnych symptómov či anxiety uvádzajú napríklad Shao et al. (2020), podobne v meta-analýze Guerrero-Muñoz et al. (2020).

Cieľom výskumu bolo overiť, či a ako sa v regresnom modeli presadia analyzované charakteristiky rodinného prostredia ako prediktory výskytu symptómov depresie popri kontrolovaných socio-demografických premenných (rod, vek, vzdelanie).

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor pozostával z 619 mladých dospelých vo veku od 18 do 28 rokov ($M = 20.54$, $SD = 1.84$), z toho 178 bolo mužov a 441 žien, 304 osôb malo vysokoškolské vzdelanie (ukončené resp. započaté). Deskripcia vzorky je uvedená v Tabuľke 1.

Nástroje

Na zisťovanie miery symptómov depresie bola použitá metodika The Patient Health Questionnaire (PHQ-9, Kroenke & Spitzer, 2002). Pre retrospektívne posúdenie rodičovskej väzby bol využitý Parental Bonding Instrument (Čikošová & Preiss, 2011), skórované boli jeho subškály starostlivosť a nadmerná kontrola. Kvalita vzťahu s otcom bola posudzovaná metodikou Nurturant Fathering Scale (Finley & Schwartz, 2004).

Ďalšie premenné boli zisťované jednotlivými položkami – rod, vek, vzdelanie (dichotomizované na vysokoškolské verzus iné), socioekonomická situácia rodiny (pôvodne 4-položková stupnica dichotomizovaná – vyžijú bez ťažkostí verzus s ťažkosťami), typ rodiny (úplná verzus neúplná), prítomnosť otca v rodine (prítomný verzus neprítomný), veľkosť rodiny, počet súrodencov, funkčnosť rodiny (10-položková stupnica s charakteristikou funkčnej a disfunkčnej rodiny)

Premenné boli vkladané do regresnej analýzy v štyroch blokoch:

1. Socio-demografické premenné – rod, vek, vzdelanie
2. Premenné charakterizujúce rodinné prostredie – socioekonomická situácia rodiny, typ rodiny (úplná, neúplná), poradie narodenia (prvorodení verzus ostatní), prítomnosť otca v rodine, veľkosť rodiny, počet súrodencov
3. Blok premenných rodičovskej väzby – starostlivosť a kontrola otca a matky
4. Funkčnosť rodiny a kvalita vzťahu s otcom

VÝSLEDKY

V realizovanej regresnej analýze (Tabuľka 2) boli signifikantné všetky štyri modely s významným navýšením prediktívnej sily modelu v každom kroku. Zo socio-demografických premenných

bol zaznamenaný efekt veku v prospech nižších hodnôt symptomatiky depresie u starších osôb. Z premenných druhého bloku (charakterizujúcich rodinné prostredie) bol signifikantný efekt socio-demografickej situácie rodiny, kde sa vyššie hodnoty depresie vyskytovali u respondentov s horšou SES rodiny. V treťom bloku premenných rodičovskej väzby boli starostlivosť otca i matky negatívne spojené s depresiou a kontrola otca pozitívne asociovaná s hodnotami depresie. V poslednom bloku pridaná funkčnosť rodiny prispela k zníženým hodnotám depresie.

Tabuľka 1. Deskripcia použitých premenných a korelácie s depresiou

	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min	Max	m.v.	<i>r</i> _{depresia}
Rod			0(n=178)	1(n=441)	0	0.077
Vek	20.54	1.84	18	28	0	-0.154
Vzdelanie			0(n=315)	1(n=304)	0	0.014
Typ rodiny			0(n=78)	1(n=540)	1	-0.029
Poradie narodenia*			0(n=377)	1(n=242)	0	0.035
Prítomnosť otca**			0(n=85)	1(n=533)	1	-0.025
Veľkosť rodiny	4.28	1.84	0	12	2	-0.004
Počet súrodencov	1.75	1.49	0	9	41	-0.092
SES rodiny***			0(n=264)	1(n=355)	0	-0.142
Kontrola otca	11.26	6.41	0	36	12	0.222
Kontrola matky	12.21	6.72	0	37	12	0.220
Starostlivosť otca	23.31	9.03	0	36	6	-0.237
Starostlivosť matky	29.26	8.63	0	36	10	-0.303
Funkčnosť rodiny	7.37	2.12	1	10	6	-0.344
Kvalita vzťahu s otcom	30.57	8.76	9	44	2	-0.201
Depresia (PHQ-9)	8.85	6.12	0	27	11	-

Poznámka. m.v. – chýbajúce hodnoty, SES – socioekonomická situácia, dichotomické premenné kódované 0/1: * prvorodení mali kód 1, ** prítomnosť otca v biologickej rodine je kódovaná 1, *** vyžije bez ťažkostí je pri SES rodiny kódované 1.

Tabuľka 2. Výsledky regresnej analýzy pre 4 bloky prediktorov symptómov depresie mladých dospelých (skrátaná tabuľka)

	B	Beta	<i>t</i>	<i>p</i>
Model 1 $R^2 = 0.027$, $F(3,548) = 5.163$, $p = 0.002$				
Nesignifikantné prediktory – rod, vzdelanie				
Vek	-0.512	-0.150	-3.475	0.001
Model 2 R^2 change = 0.036, $F(9,542) = 4.089$, $p < 0.001$				
Nesignifikantné prediktory – rod, vzdelanie, typ rodiny, poradie narodenia, prítomnosť otca, veľkosť rodiny, počet súrodencov				
Vek	-0.545	-0.160	-3.609	<0.001
Socioekonomická situácia rodiny	-2.175	-0.176	-4.100	<0.001
Model 3 R^2 change = 0.120, $F(13,538) = 9.323$, $p < 0.001$				
Nesignifikantné prediktory – rod, vzdelanie, typ rodiny, poradie narodenia, prítomnosť otca, veľkosť rodiny, počet súrodencov, kontrola matky				
Vek	-0.626	-0.183	-4.369	<0.001
Socioekonomická situácia rodiny	-1.220	-0.099	-2.393	0.017
Starostlivosť otca	-0.090	-0.134	-3.036	0.003
Starostlivosť matky	-0.206	-0.222	-4.943	<0.001

Tabuľka 2. Výsledky regresnej analýzy pre 4 bloky prediktorov symptómov depresie mladých dospelých (skrátaná tabuľka)

Kontrola otca	0.105	0.109	2.477	0.014
Model 4 R ² change = 0.017, F(15,536) = 8.974, p < 0.001				
Nesignifikantné prediktory – rod, vzdelanie, typ rodiny, poradie narodenia, prítomnosť otca, veľkosť rodiny, počet súrodencov, starostlivosť otca, kontrola matky, kvalita vzťahu s otcom				
Vek	-0.601	-0.176	-4.223	<0.001
Socioekonomická situácia rodiny	-1.015	-0.082	-1.994	0.047
Starostlivosť matky	-0.158	-0.170	-3.616	<0.001
Kontrola otca	0.104	0.108	2.466	0.014
Funkčnosť rodiny	-0.527	-0.182	-3.359	0.001

DISKUSIA

Základným východiskom tohoto výskumu bol predpoklad formatívneho vplyvu rodinného prostredia na mladých dospelých so špecifickým zameraním na výskyt symptómov depresie ako jedného z ukazovateľov mentálneho zdravia. Na neklinickej vzorke bolo regresnou analýzou overované, aký efekt na variabilitu hodnôt depresie budú mať rôzne charakteristiky rodinného prostredia. Popri veku a socioekonomickej situácii rodiny, ktoré mali v tomto výskume povahu kontrolovaných premenných sa v regresnom modeli presadili ukazovatele rodičovskej väzby ako prediktory symptómov depresie.

Predovšetkým starostlivosť matky, a len v malej miere otca boli protektívnymi faktormi depresie a naopak prehnaná kontrola otca, nie však matky, bol rizikový faktor depresie. Podobne Avagianou et al. (2008) zaznamenali negatívny vzťah medzi depresiou a starostlivosťou matky, nie však starostlivosťou otca. Vzťah medzi nadmernou starostlivosťou matky a depresiou bol slabší. Uvedené poukazuje na odlišnú povahu rodičovského pôsobenia otca a matky a čiastočne verifikuje teoretické poznatky o diferencovaných rodičovských rolách a ich efekte na prosperovanie ich detí, v tomto prípade s fokusom na ich mentálne zdravie. K podobne diferencovaným ale odlišným výsledkom rodičovskej väzby u otca a matky dospeli Khalid et al. (2018). Nedostatok otcovskej láskavosti predikoval zvýšenú mieru depresívnych symptómov a nadmerná hyperprotektivita matky predikovala anxiu u adolescentov. Nekonzistentnosť s nami zaznamenanými výsledkami môže byť zapríčinená kultúrnymi špecifikami výskumu realizovaného v Pakistane.

Poslednou premennou so signifikantným protektívnym efektom na symptómy depresie bola funkčnosť rodiny. Táto predstavuje globálnu charakteristiku rodinného prostredia, ktorá zahŕňa i špecifické a komplikovane merateľné aspekty fungovania rodiny. Jej zaradenie znížilo veľkosti efektov rodičovskej väzby či socioekonomickej situácie rodiny a významne navýšilo vysvetlené percento variability hodnôt depresie. Vo svojej meta-analýze a systematickom prehľade dospeli k obdobnému efektu Guerrero-Muñoz et al. (2021), ktorí konštatujú tesnosť vzťahu týchto premenných. Upriamenie pozornosti na funkčnosť rodiny sa takto ukázalo ako vhodná voľba. Popri množstve potenciálnych pozitívnych dôsledkov funkčnosti rodiny je oblasť mentálneho zdravia jej dôležitým benefitom a špecificky napríklad v náročných obdobiach akými môže byť pandémia COVID-19 (Pan et al., 2021). Limitom merania v tomto

výskume je experimentálna metodika hodnotenia funkčnosti rodiny, ktorá však napriek svojej jednoduchosti produkovala obdobné efekty ako uvádzajú iní autori.

Viacere z ďalších hodnotených charakteristík rodiny sa nepreukázali ako prediktory depresívnych symptómov (veľkosť rodiny, počet súrodencov, poradie narodenia, typ rodiny úplná-neúplná, prítomnosť otca v rodine). Jednou z možných príčin okrem reálnej absencie predpokladaných efektov môže byť aj zjednodušené meranie – dichotomizovanie odpovedí, ktoré nedostatočne zodpovedali komplexnosti javu – je pomerne komplikované výstižne posúdiť štruktúru rodiny či pôsobenie otca v nej, keďže môžu nadobúdať rôzne podoby. Ako príklad možno uviesť jednoduchý „objektívny“ ukazovateľ poradia narodenia, ktorého hodnota je však závislá na veľkosti rodiny i vekových rozostupoch medzi súrodencami. Preto sme pre analýzu vybrali len jednu špecifickú pozíciu v súrodeneckom usporiadaní – pozíciu prvorođeného. Predpoklady Gates et al. (1988) o nižších hodnotách depresie u prvorođených sa nepotvrdili.

Pri porovnaní charakteristík rodinného prostredia, ktoré sa presadili resp. nepresadili v regresnom modeli, možno konštatovať, že výskyt depresívnych symptómov je tesnejšie spojený s charakteristikami kvality rodinných vzťahov než s charakteristikami typu rodiny. Možno teda uvažovať, že pre oblasť mentálneho zdravia je dôležitejšia kvalita rodinných vzťahov než typ či štruktúrne charakteristiky rodinného prostredia, v ktorom mladí dospelí vyrastajú. Uvedenú interpretáciu je potrebné chápať v kontexte predbežných zistení z prierezového typu výskumu, ktoré vyžadujú ďalšie preskúmanie.

Prezentovaná analýza predstavuje zjednodušený model vzťahov medzi testovanými premennými a pre ďalšie analýzy je vhodné zvážiť modely zohľadňujúce zložitejšie štruktúrne vzťahy medzi nimi. Limitom výskumu je i neklinická vzorka, kedy sa 26.2 % vzorky pohybovalo v pásme absencie depresívnej symptomatiky a 26.1 % v pásme miernych príznakov depresie.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Avagianou, P.-A., & Zafiropoulou, M. (2008). Parental bonding and depression: Personality as a mediating factor. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 20(3), 261–269. <https://doi.org/10.1515/ijamh.2008.20.3.261>

Čikošová, E., & Preiss, M. (2011). *Parental Bonding Instrument*. Propsyco, s.r.o.

Finley, G. E., & Schwartz, S. J. (2004). The father involvement and nurturant fathering scales: Retrospective measures for adolescent and adult children. *Educational and Psychological Measurement*, 64(1), 143–164. <https://doi.org/10.1177/0013164403258453>

Gates, L., Lineberger, M. R., Crockett, J., & Hubbard, J. (1988). Birth order and its relationship to depression, anxiety, and self-concept test scores in children. *The Journal of Genetic Psychology*, 149(1), 29–34. <https://doi.org/10.1080/00221325.1988.10532136>

- Guerrero-Muñoz, D., Salazar, D., Constain, V., Perez, A., Pineda-Cañar, C. A., & García-Perdomo, H. A. (2021). Association between family functionality and depression: A systematic review and meta-analysis. *Korean Journal of Family Medicine*, 42(2), 172–180. <https://doi.org/10.4082/kjfm.19.0166>
- Khalid, A., Qadir, F., Chan, S. W. Y., & Schwannauer, M. (2018). Parental bonding and adolescents' depressive and anxious symptoms in Pakistan. *Journal of Affective Disorders*, 228, 60–67. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.11.050>
- Kroenke, K., & Spitzer, R. L. (2002). The PHQ-9: A new depression diagnostic and severity measure. *Psychiatric Annals*, 32(9), 509–515. <https://doi.org/10.3928/0048-5713-20020901-06>
- Martin, G., Bergen, H. A., Roeger, L., & Allison, S. (2004). Depression in young adolescents: Investigations using 2 and 3 factor versions of the Parental Bonding Instrument. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192(10), 650–657. <https://doi.org/10.1097/01.nmd.0000142028.10056.c6>
- Pan, Y., Yang, Z., Han, X., & Qi, S. (2021). Family functioning and mental health among secondary vocational students during the COVID-19 epidemic: A moderated mediation model. *Personality and Individual Differences*, 171(110490), 110490. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110490>
- Rohner, R. P., & Veneziano, R. A. (2001). The importance of father love: History and contemporary evidence. *Review of General Psychology: Journal of Division 1, of the American Psychological Association*, 5(4), 382–405. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.5.4.382>
- Shao, R., He, P., Ling, B., Tan, L., Xu, L., Hou, Y., Kong, L., & Yang, Y. (2020). Prevalence of depression and anxiety and correlations between depression, anxiety, family functioning, social support and coping styles among Chinese medical students. *BMC Psychology*, 8(1), 38. <https://doi.org/10.1186/s40359-020-00402-8>
- WHO. (2021). Depression. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>Science. *Psychological Science*, 24(5), 622–633. <https://doi.org/10.1177/0956797612457686>

***RODIČOVSKÁ SEBAÚČINNOSŤ RODIČOV DOSPIEVAJÚCICH EVIDOVANÝCH
V PSYCHOLOGICKEJ STAROSTLIVOSTI - PREDBEŽNÉ VÝSLEDKY***

***PARENTAL SELF-EFFICACY OF PARENTS OF ADOLESCENTS
REGISTERED IN PSYCHOLOGICAL CARE – PRELIMINARY RESULTS***

Mária Bačíková, Lucia Barbierik, & Anna Janovská

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach

E-mail: maria.bacikova@upjs.sk

ABSTRAKT

Sebaúčinnosť je chápaná ako dôvera vo vlastné schopnosti zvládať rôzne životné situácie. Dôvera v zvládanie výchovy dieťaťa, teda rodičovská sebaúčinnosť (RSÚ), je pomerne dobre preskúmaná u rodičov malých detí, u ktorých je významným prediktorom adekvátnych výchovných postupov a súvisí s viacerými pozitívnymi aspektami vývinu dieťaťa. Menej je známe o RSÚ rodičov dospelých detí. V predkladanom príspevku prezentujeme čiastkové výsledky z rozsiahlejšieho výskumu internalizovaných a externalizovaných foriem problémového správania dospelých detí v dlhodobej starostlivosti poradenských alebo školských psychologičiek. Výskumný súbor tvoria 60 rodičia dospelých detí (92 % matky, priemerný vek detí 14 rokov). Cieľom príspevku je skúmať dva aspekty RSÚ (všeobecná a škola) vo vzťahu k prežívaniu stresu rodiča, sebaúcte, životnej spokojnosti a využívaniu psychologickéj kontroly. Vyššia všeobecná RSÚ súvisela s menším stresom, vyššou sebaúctou, životnou spokojnosťou a nižšou psychologickou kontrolou. Vyššia školská RSÚ súvisela s vyššou životnou spokojnosťou. Vzťah medzi nízkou RSÚ a psychologickou kontrolou bol mediováný prežívaním stresu.

Kľúčové slová

rodičovská sebaúčinnosť; dospelí; stres; psychologická kontrola

ABSTRACT

Self-efficacy is understood as confidence in one's own abilities to manage various life situations. Confidence in one's parenting skills, i.e. parental self-efficacy (PSE), is relatively well researched among parents of young children, for whom it is an important predictor of adequate educational practices and is related to several positive aspects of the child's development. Less is known about PSE in parents of adolescents. In this paper, we present

partial results from a larger study of internalizing and externalizing problem behaviour of adolescents in the care of psychologists. The sample consists of 60 parents (92 % mothers, adolescents mean age 14 years). The aim of the paper is to examine two aspects of PSE (general and school) in relation to parental stress, self-esteem, life satisfaction and the use of psychological control. Higher general PSE was associated with less stress, higher self-esteem, life satisfaction and less psychological control. Higher school PSE was related to higher life satisfaction. The relationship between low PSE and psychological control was mediated by experienced stress.

Keywords

parental self-efficacy; adolescents; stress; psychological control

Grantová podpora

Štúdiá bola podporená Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR VEGA 1/0523/20 a Agentúrou pre vedu a výskum APVV-15-0662.

ÚVOD

Výchova dieťaťa s internalizovaným alebo externalizovaným problémomovým správaním býva pre rodiča výzvou. Zvládnuť túto výzvu môže pomôcť vyššia rodičovská sebaúčinnosť. Sebaúčinnosť je chápaná ako všeobecná viera človeka vo svoju schopnosť dosiahnuť očakávané výsledky v rôznych oblastiach života, zvládať rôzne životné situácie (Bandura, 1977). V slovenskom jazyku môžeme nájsť pojmovú nejednoznačnosť a preklady anglického pojmu self-efficacy sa líšia (Barinková & Mesárošová, 2011), v rámci tohto príspevku budeme používať pojem sebaúčinnosť. Na sebaúčinnosť môžeme nazerať ako na globálnu vieru vo svoje schopnosti vo všeobecnosti, alebo v kontexte špecifickej oblasti, na ktorú sa vzťahuje. V predkladanom príspevku budeme sledovať špecificky oblasť výchovy, teda rodičovskú sebaúčinnosť (RSÚ).

Rodičovská sebaúčinnosť (RSÚ) je charakterizovaná presvedčením rodičov o svojej schopnosti ovplyvňovať správanie svojho dieťaťa a formovať prostredie, v ktorom sa pohybuje tak, aby zabezpečili optimálny vývin dieťaťa (Ardelt & Eccles, 2001). Rodičia s vysokou mierou sebaúčinnosti sa cítia vo svojej role isto, sú presvedčení, že vychovávajú svoje dieťa dobre. Úroveň sebaúčinnosti sa s vekom dieťaťa mení. Viacero štúdií naznačuje pokles v sebaúčinnosti rodičov počas dospievania dieťaťa s najvýraznejším poklesom medzi skorou a strednou adolescenciou (Glatz & Buchanan, 2015).

Z doterajších výskumov vyplýva, že vyššia RSÚ je asociovaná s mnohými pozitívnymi aspektami na strane rodiča aj dieťaťa. Rodičia s vyššiou RSÚ využívajú pozitívne výchovné praktiky, adekvátne využívajú rodičovskú kontrolu a zabezpečujú lepšie celkové fungovanie rodiny (Dumka et al., 2010; Glatz et al., 2017). Zároveň takíto rodičia dokážu zabezpečiť lepši

vývin dieťaťa (napr. vyššia sebaúcta, životná spokojnosť, prosociálne správanie) (Junttila et al., 2007; Luengo Kanacri et al., 2021), ale tiež zabrániť, aby sa dostalo do problémov (užívanie návykových látok, agresívne a delikventné správanie) (Glatz & Buchannan, 2015; Steca et al., 2011). RSÚ súvisí aj s prežívaním samotného rodiča. Rodičia s nízkou rodičovskou sebaúčinnosťou pociťovali viac depresívnych symptómov, vyššiu mieru stresu a nižšiu spokojnosť s rodičovskou rolou (Jones & Prinz, 2005).

Cieľom prezentovaného príspevku je popísať rodičovskú sebaúčinnosť vo vzťahu k niektorým charakteristikám rodičov (prežívaný stres, sebaúcta a životná spokojnosť) a vo vzťahu k výchovným praktikám, špecificky k využívaniu psychologickéj kontroly. Psychologická kontrola je charakterizovaná snahou rodiča kontrolovať myšlienky a emócie dieťaťa prostredníctvom taktík, ktoré neumožňujú dieťaťu vybudovať bezpečné, stabilné a pozitívne self (Bačíková, 2019; Barber & Harmon, 2002), rodič dieťa manipuluje tak, aby sa správalo v súlade s jeho/jej normami a cieľmi. Takáto forma rodičovskej kontroly je opakovane spájaná s mnohými negatívnymi dôsledkami pre vývin dieťaťa (Bačíková, 2019). Predchádzajúce štúdie ukázali, že nižšia miera RSÚ súvisí s častejším používaním psychologickéj kontroly rodičom (Bogensneider et al., 1997), nižšia RSÚ súvisí s vyšším stresom rodičov (Jones & Prinz, 2005) a zároveň, vyššia miera stresu súvisí s častejším používaním psychologickéj kontroly (Scharf & Goldner, 2018). V súlade s týmito teoretickými predpokladmi očakávame, že vzťah medzi RSÚ a psychologickou kontrolou bude mediovaný stresom. Existujúce výskumy sú zamerané prevažne na rodičov dospelievajúcich všeobecnej populácie. Výchova detí s problémovým správaním však môže byť náročnejšia, prinášať viac stresu aj viac neistoty v RSÚ. V predkladanom príspevku sa preto zameriame na rodičov dospelievajúcich evidovaných v psychologickéj starostlivosti z dôvodu výskytu internalizovaných alebo externalizovaných prejavov problémového správania.

METÓDY

Prezentované výsledky sú súčasťou širšieho výskumného projektu zameraného na sledovanie internalizovaných a externalizovaných foriem problémového správania dospelievajúcich v dlhodobej starostlivosti poradenských alebo školských psychologičiek. Výskum bol schválený etickou komisiou Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach. Informovaný súhlas s účasťou na výskume poskytli dospelievajúci aj rodič, ktorý vyplňal dotazník. Dospelievajúci vyplňali dotazník v prítomnosti psychologičky, rodičia zvyčajne doma. Všetci účastníci sa mohli v akejkol'vek téme obrátiť na psychologičku, zároveň im bol poskytnutý kontakt na zodpovednú riešiteľku projektu. Výskumu sa zúčastnilo 60 dospelievajúcich vo veku 12-18 rokov, jeden z ich rodičov a 15 psychologičiek pôsobiacich v CPPPpP prípadne súkromnej poradni (12 psychologičiek) a na základnej škole (3 psychologičky). Ich psychologická prax bola v priemere 14 rokov. Do výskumu boli zaradení dospelievajúci, ktorí boli v starostlivosti psychologičiek z dôvodu prítomnosti niektorého z externalizovaných problémov (napr. agresia, užívanie návykových látok) alebo internalizovaných problémov (napr. anxieta, depresivita, problémy s príjmom potravy, sebapoškodzovanie). Priemerný vek dieťaťa bol 14.6 rokov (SD 1.75). 37 % z nich bolo v starostlivosti ešte iného odborníka.

Výskumná vzorka

V príspevku prezentujeme výsledky dotazníka, ktorí vyplňali rodičia, vo väčšine prípadov (92 %) matky. Priemerný vek respondentiek bol 43.6 rokov ($SD = 6.4$), priemerný počet detí 2.3, 85 % rodičov bolo zamestnaných na plný alebo čiastočný úväzok, subjektívne hodnotenie finančnej situácie rodiny poukazuje na priemerný sociálno-ekonomický status (80 % respondentov uviedlo, že ich finančná situácia v porovnaní s inými rodinami je o niečo lepšia, rovnaká alebo o niečo horšia).

Metodiky

Rodičovská sebaúčinnosť bola sledovaná prostredníctvom dvoch metodík zameraných na dve špecifické oblasti – zvládanie každodenného správania dospelujúceho a školská úspešnosť. Prvá metodika (Glatz & Buchanan, 2015) obsahuje 7 položiek zameraných na vnímanie RSÚ vo všeobecnosti v súvislosti s každodennou výchovou dieťaťa. Rodičia odpovedali na 6-bodovej škále Likertoveho typu na otázku „Do akej miery isto sa cítite v nasledujúcich situáciách?“ napr. „Zvládať náladovosť dieťaťa“. Vnútoraná konzistencia škály bola na úrovni $\alpha = 0.858$.

Druhá metodika (Freedman-Doan et al., 1993) je zameraná na presvedčenie rodiča o svojom vplyve na dieťa v oblastiach súvisiacich so školou. Respondenti odpovedali na 5 položiek na 7-bodovej škále Likertoveho typu na otázku „Do akej miery si myslíte, že dokážete ovplyvniť Vaše dieťa v nasledujúcich bodoch?“ Jedným z bodov je napr. „Zvýšiť jeho záujem o školu.“ Vnútoraná konzistencia metodiky je vysoká, $\alpha = 0.932$.

Stres rodičov bol meraný prostredníctvom Škály vnímaného stresu (PSS-10, Cohen et al., 1983; slovenská verzia Ráczová et al., 2018) pozostávajúcej z 10 položiek s 5-bodovou odpoveďovou škálou. Vnútoraná konzistencia metodiky je na úrovni $\alpha = 0.860$.

Rosenbergova škála sebaúcty (Rosenberg, 1979) je 10 položková škála obsahujúca pozitívne a negatívne orientované položky merajúce sebaúctu rodičov so 4-bodovou odpoveďovou škálou. Vnútoraná konzistencia metodiky je v súbore rodičov $\alpha = 0.810$.

Životná spokojnosť bola sledovaná 5-položkovou metodikou SWLS (Diener et al., 1985) so 7 bodovou odpoveďovou škálou. Vnútoraná konzistencia je na úrovni $\alpha = 0.896$.

Psychologická kontrola bola operacionalizovaná ako manipulácia myšlienkami a emóciami dieťaťa prostredníctvom vyvolávania pocitov viny, odpierania lásky, vytvárania anxiety a znevažovania pohľadu dospelujúceho. Využitá bola 8 položková škála Psychologickej kontroly (Barber, 1996), položky boli upravené pre rodičov (napr. „Zmením tému vždy, keď chce moje dieťa niečo povedať.“) Vnútoraná konzistencia škály je $\alpha = 0.814$.

VÝSLEDKY

Rodičovská sebaúčinnosť (RSÚ) v prezentovanom súbore bola vysoká (priemerná hodnota 4.3 na škále od 1-6 pre všeobecnú RSÚ, a 4.5 na škále od 1 do 7 pre RSÚ škola). RSÚ nesúvisela

so základnými sociálno-demografickými charakteristikami rodiča alebo dospelievajúceho. Nebol potvrdený signifikantný vzťah medzi RSÚ a vzdelaním rodiča, vekom rodiča, vekom dieťaťa, pozíciou dieťaťa v súrodeneckej konštalácii ani s vnímanou finančnou situáciou rodiny.

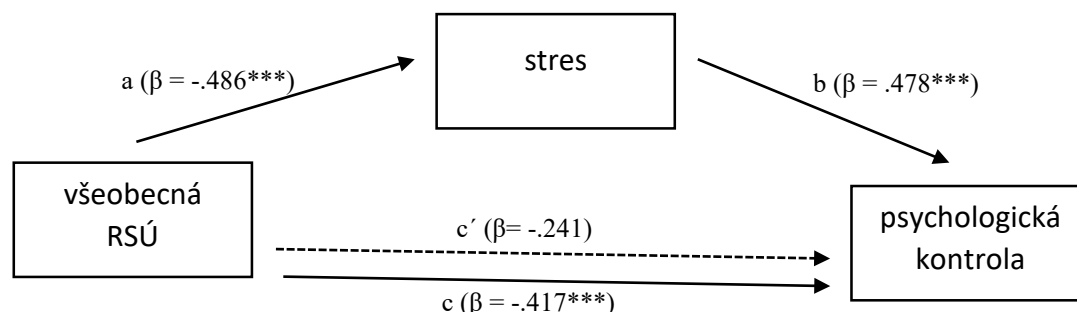
V Tabuľke 1 uvádzame vzťahy medzi jednotlivými premennými (Spearmanov korelačný koeficient). Vzťah medzi dvoma použitými metodikami sledujúcimi RSÚ je pomerne slabý ($\rho = 0.351$). Vyššia miera všeobecnej RSÚ súvisela s vyššou sebaúctou rodičov, vyššou životnou spokojnosťou a zároveň nižšou mierou prežívaného stresu. RSÚ viazaná na školu však súvisela len s vyššou mierou životnej spokojnosti. Analýzy nepreukázali vzťah so stresom ani sebaúctou. Podobne, vyššia miera psychologickkej kontroly, ktorú rodičia vo výchove uplatňujú súvisela s nižšou mierou všeobecnej RSÚ avšak nesúvisela so školskou RSÚ.

Tabuľka 1. Korelácie medzi jednotlivými premennými, Spearmanov korelačný koeficient

	1	2	3	4	5
1. RSÚ-všeobecná	1				
2. RSÚ - škola	.351**	1			
3. stres	-.434***	-.137	1		
4. sebaúcta	.372**	.110	-.664***	1	
5. životná spokojnosť	.322*	.306*	-.502***	.523***	1
6. psychologická kontrola	-.392**	-.180	.477***	-.519***	-.248

Poznámka. RSÚ – Rodičovská sebaúčinnosť, * $p \leq 0.05$, ** $p \leq 0.01$, *** $p \leq 0.001$

V druhom kroku analýz sme overovali predpoklad, že vzťah medzi RSÚ a využívaním psychologickkej kontroly je mediovaný mierou prežívaného stresu. Výsledky mediačných analýz sú uvedené v Obrázku 1. Vzťah medzi všeobecnou RSÚ a psychologickou kontrolou bol úplne mediovaný prežívaným stresom. Nižšia miera RSÚ súvisela s vyššou mierou stresu, ktorý následne súvisel s vyššou mierou psychologickkej kontroly. RSÚ vysvetľovala 16 % variancie psychologickkej kontroly a 22 % variancie stresu. Stres vysvetľoval 22 % variancie psychologickkej kontroly. Model obsahujúci RSÚ a stres vysvetľoval 27.5 % variancie psychologickkej kontroly.

Obrázok 1. Mediačný efekt stresu na vzťah medzi všeobecnou RSÚ a psychologickou kontrolou.

Poznámka. c – priamy efekt, c' - mediovaný efekt, *** $p \leq 0.001$

DISKUSIA A ZÁVER

Vzťah medzi všeobecnou rodičovskou sebaúčinnosťou a sebaúčinnosťou zameranou na školu bol v našej výskumnej vzorke relatívne slabý, zároveň každá z metodík RSÚ bola rozdielne asociovaná s ďalšími premennými. Tento výsledok naznačuje, že je dôležité nazerať na RSÚ vo vzťahu k rôznym oblastiam výchovy dospelých. Niektoré výskumy ukazujú, že rodičia vnímajú svoju sebaúčinnosť ako najnižšiu v oblastiach, ktoré sú mimo ich priamej kontroly, napr. užívanie alkoholu (Babskie et al., 2017). Na druhej strane, naše výsledky naznačujú, že práve sebaúčinnosť v každodennej interakcii s dieťaťom je dôležitejšia v kontexte prežívania rodiča ako i používania psychologickú kontroly. Rodičia s nižšou všeobecnou RSÚ prežívali viac stresu, mali nižšiu sebaúctu a využívali intenzívnejšie psychologickú kontrolu. Nízka RSÚ rodičov sa prejavuje pocitom nekompetentnosti vo výchove, neschopnosti dosiahnuť u dieťaťa žiaduce správanie (Glatz & Buchanan, 2015). V dôsledku toho sa môžu rodičia začať správať manipulatívne, znevažovať pohľad dieťaťa, odopierať mu prejavy lásky, vyvolávať u neho pocit viny, teda používať psychologickú kontrolu. Psychologická kontrola však nie je efektívnou výchovnou stratégiou, zvyčajne neprináša žiaduce behaviorálne dôsledky, naopak, vedie k výskytu rôznych internalizovaných problémov, ako depresivita, či úzkosť (Costa et al., 2015).

Vzťah medzi RSÚ a psychologickou kontrolou sme však nepotvrdili v súvislosti so školskou RSÚ. Práve každodenná interakcia s dieťaťom môže prinášať mnohé konfliktné a stresujúce situácie, ktorých nevládnutie môže vyvolať v rodičoch pocit nedostatočnosti, či neschopnosti zvládnuť výchovu dieťaťa. Naopak, správanie dieťaťa v škole dokáže rodič pravdepodobne jednoduchšie vnímať ako niečo, čo je ovplyvnené mnohými inými faktormi (rovesníci, učitelia, osobnostné či intelligenčné predpoklady dieťaťa) a teda rodič zaň nenesie takú zodpovednosť. Pri interpretovaní výsledkov musíme brať do úvahy, že analyzované dáta sú prierezové a teda nie je možné určiť kauzalitu vzťahov. Je možné, že zistený vzťah je opačného smeru a teda rodičia, ktorí používajú viac psychologickú kontrolu, prežívajú väčší stres, pretože psychologická kontrola je neefektívna, nevedie k žiaducim výsledkom, čo následne môže súvisieť s pocitom nedostatočnosti a nekompetentnosti seba ako rodiča, teda nižšou RSÚ. Napriek tomu, analýza longitudinálnych dát z predchádzajúcich výskumov naznačuje skôr pravdepodobnosť nami sledovaného vzťahu (Luengo Kanacri et al., 2021). Zároveň dostupné dáta neumožňujú porovnanie s RSÚ rodičov všeobecnej populácie dospelých.

Cieľom príspevku bolo podať predbežné výsledky analýz na vzorke rodičov detí evidovaných v psychologickú starostlivosti. Výsledky poukazujú na dôležitosť rodičovskej sebaúčinnosti pre prežívanie rodiča a jeho výchovné praktiky. V ďalších analýzach sa budeme zaoberať otázkou, ako súvisí RSÚ s vývinom dospelých, aké sú mediátory a moderátory tohto vzťahu.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Ardelt, M., & Eccles, J. S. (2001). Effects of mothers' parental efficacy beliefs and promotive parenting strategies on inner-city youth. *Journal of Family Issues*, 22, 944–972. <https://doi.org/10.1177/019251301022008001>
- Babskie, E., Powell, D. N., & Metzger, A. (2017). Variability in parenting self-efficacy across prudential adolescent behaviors. *Parenting*, 17(4), 242–261. <https://doi.org/10.1080/15295192.2017.1369314>
- Bačíková, M. (2019). *Psychológia rodičovskej kontroly v dospievaní*. Šafárik Press, Košice.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67, 3296–3319.
- Barber, B. K., & Harmon, E. L. (2002). Violating the self: Parental psychological control of children and adolescents. In B. K. Barber (Ed.), *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents* (pp. 15–52). Washington, DC, US: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10422-002>
- Barinková, K., & Mesárošová, M. (2011). Sebaúčinnosť. *Psychologie a její kontexty (Psychology & Its Contexts)*, 2(2), 155–164.
- Bogensneider, K., Small, S. A., & Tsay, J. C. (1997). Child, parent, and contextual influences on perceived parenting competence among parents of adolescents. *Journal of Marriage and the Family*, 345–362. <https://doi.org/10.2307/353475>
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 385–396. <https://doi.org/10.2307/2136404>
- Costa, S., Soenens, B., Gugliandolo, M. C., Cuzzocrea, F., & Larcan, R. (2015). The mediating role of experiences of need satisfaction in associations between parental psychological control and internalizing problems: A study among Italian college students. *Journal of Child and Family Studies*, 24(4), 1106–1116. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9919-2>
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Dumka, L. E., Gonzales, N. A., Wheeler, L. A., & Millsap, R. E. (2010). Parenting self-efficacy and parenting practices over time in Mexican American families. *Journal of Family Psychology*, 24(5), 522–531. <https://doi.org/10.1037/a0020833>
- Freedman-Doan, C. R., Arbreton, A. J. A., Harold, R. D., & Eccles, J. S. (1993). Looking forward to adolescence: Mothers' and fathers' expectations for affective and behavioral change. *The Journal of Early Adolescence*, 13, 472–502. <http://dx.doi.org/10.1177/0272431693013004007>
- Glatz, T., & Buchanan, C. M. (2015). Change and predictors of change in parental self-efficacy from early to middle adolescence. *Developmental Psychology*, 51(10), 1367–1379. <https://doi.org/10.1037/dev0000035>

- Glatz, T., Cotter, A., & Buchanan, C. M. (2017). Adolescents' behaviors as moderators for the link between parental self-efficacy and parenting practices. *Journal of Child and Family Studies*, 26(4), 989–997. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0623-2>
- Jones, T. L., & Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. *Clinical Psychology Review*, 25(3), 341–363. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.12.004>
- Junttila, N., Vauras, M., & Laakkonen, E. (2007). The role of parenting self-efficacy in children's social and academic behavior. *European Journal of Psychology of Education*, 22(1), 41–61. <https://doi.org/10.1007/BF03173688>
- Luengo Kanacri, B. P., Pastorelli, C., Thartori, E., Lunetti, C., Di Giunta, L., Bacchini, D., & Lansford, J. E. (2021). Longitudinal relations among maternal self-efficacy, maternal warmth, and early adolescents' prosocial behavior. *Parenting*, 21(1), 24–46. <https://doi.org/10.1080/15295192.2020.1777791>
- Ráčzová, B., Hricová, M., & Lovašová, S. (2018). Overenie psychometrických vlastností slovenskej verzie dotazníka PSS-10 (Perceived Stress Scale) na súbore pomáhajúcich profesionálov. *Československá psychologie*, 62(6), 552–578
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books
- Scharf, M., & Goldner, L. (2018). “If you really love me, you will do/be...”: Parental psychological control and its implications for children's adjustment. *Developmental Review*, 49, 16–30. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2018.07.002>
- Steca, P., Bassi, M., Caprara, G. V., & Delle Fave, A. (2011). Parents' self-efficacy beliefs and their children's psychosocial adaptation during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(3), 320–331. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9514-9>

PROSOCIÁLNE SPRÁVANIE: ČO VEDIE ĽUDÍ K TOMU, ABY KONALI NAD RÁMEC VLASTNÝCH ZÁUJMOV?

PROSOCIAL BEHAVIOUR: WHAT PROMPTS PEOPLE TO TRANSCEND THEIR SELF-INTEREST?

Eva Ballová Mikušková^a, Magdalena Adamus^{a, b}, & Vladimíra Čavojová^a

^a Insitute of Experimental Psychology, Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, Slovakia

^b Masaryk University, Faculty of Economics and Administration, Lipová 41a, 602 00 Brno-střed, Czechia

E-mail: magdalena.adamus@savba.sk

ABSTRAKT

V sérii štyroch štúdií ($N = 500$) sme zisťovali, či prosociálne motivácie, hodnotová orientácia alebo skôr emocionálne reakcie lepšie predikujú očkovanie, dodržiavanie opatrení a pomáhanie počas pandémie COVID-19 a tiež pro-environmentálne správanie. Konkrétne sme skúmali rolu bezmocnosti, strachu a osobnosti v prosociálnom správaní. Tiež sme skúmali vzťah medzi prosociálnym správaním a štyrmi dimenziami škály horizontálno-vertikálneho kolektivismu a individualizmu (HVIC), uvedomovaním si budúcich dôsledkov správania (CFC) a mierou prosociálnych motivácií (PTM). Navrhli sme nové konštrukty outward a self-centred orientácií, ktoré opisujú, či sa človek skôr sústreďí na svoj úzko chápaný vlastný záujem. Naše údaje ukazujú, že správanie považované za prosociálne – t. j. také, ktoré prispievajú k blahu iných – nie je homogénny a rôzne formy správania súvisia s rôznymi individuálnymi charakteristikami. Vo všeobecnosti sa osobnosť ukázala ako dosť slabý prediktor prosociálneho správania. Namiesto toho emocionálne reakcie a rôzne zložky outward orientácie lepšie vysvetlili očkovanie, ako aj pomáhajúce a udržateľné správanie.

Kľúčové slová

kolektivismus; orientácia do budúcnosti; vonkajšia orientácia; vlastný záujem; prosociálne správanie

ABSTRACT

In a series of four studies ($N = 500$), we investigated whether prosocial motivations, value orientation or rather emotional responses predict vaccination behaviour, compliance with

containment measures, helping behaviour during the COVID-19 pandemic and pro-environmental behaviour. Specifically, we delved on the role of helplessness, fear, facets of the Five Factor Model and Dark Triad in fostering or inhibiting prosociality. Also, we explored the relationship between prosocial behaviour and four dimension of the Horizontal-Vertical Collectivism-Individualism scale (HVIC), Consciousness of Future Consequences (CFC) and Prosocial Tendencies Measure (PTM). We proposed novel constructs of outward and self-centred orientations describing whether a person is rather self-focused or transcends their narrowly understood self-interest in social, temporal or moral dimensions. Our data show that the set of behaviours considered as prosocial – i.e., contributing to others' well-being – is not homogenous and various forms of behaviour are best predicted by different individual characteristics. Generally, personality proved to be rather weak a predictor of prosocial behaviour. Instead, emotional responses and various components of outward orientation well-explained vaccination as well as helping and sustainable behaviour.

Keywords

collectivism; future orientation; outward orientation; self-interest; prosocial behaviour

Grantová podpora

This research was supported by the OP VVV MSCA-IF grant (MSCAfellow3@MUNI, CZ.02.2.69/0.0/0.0/19_07 4/0012727) and the VEGA grant: VEGA 2/0053/21: Examining unfounded beliefs about controversial social issues.

INTRODUCTION

Containing the pandemic and mitigating climate change can be framed as the problem of public goods, i.e., non-excludable and non-rivalry – everyone can benefit even without contributing. Thus, people may be well aware that the adherence to stringent measures is beneficial for society only if a considerable majority of individuals comply, yet still rely on others to make the sacrifices but reap the benefits themselves. Although during the pandemic a considerable group of people failed to follow the containment measures, we observed the majority to adhere. This inspired us to change the focus from the non-complying individuals and pose a question which individual characteristics may prompt people to behave prosocially not only in the context of the pandemic (adherence to containment measures, caring for others and providing support, limiting one's social life and responsible purchasing behavior, Čavojová et al., 2022) or vaccination understood as prosocial behaviour through enhanced community immunity (Adamus, Čavojová, et al., 2022; Böhm & Betsch, 2021) but also climate change (pro-environmental behaviour, Adamus, Šrol, et al., 2022). In a series of four studies, we examined whether prosocial and altruistic behaviour would be predicted by individuals' personality, collectivism and future orientation or rather by emotional factors, such as helplessness and feelings of threat identified as potential predictors in the extant literature (e.g., Blagov, 2020;

Cato et al., 2020; Chwialkowska et al., 2020; Lee et al., 2017; Malik et al., 2020; Zajenkowski et al., 2020).

METHODS

Participants and procedure

The data were collected online. Participants were recruited by the external agency (to be representative of the Slovak population concerning age and gender) and were remunerated for their participation according to an internal scoring system of the external agency by credit points or vouchers. All methods were carried out following APA standards and were approved by the Ethical Board of Masaryk University as a part of the MSCA-IF grant (MSCAfellow3@MUNI).

500 participants (aged 18-86, $M = 44.32$, $SD = 15.66$, 13.4 % elementary or incomplete high school education, 46.2 % complete high school education, 40.4 % college or complete college education) answered questions about their religiosity, conservatism/liberalism, prosocial behaviour, collectivism/individualism, future orientation, feeling of helplessness and threat, and personality traits. At the end of the questionnaire section, participants were asked to take part in a task in which they could raise money for a charity. Participants were informed that the money they earn will be transferred by the study organisers from the research budget and that the maximum they could earn is one euro depending on the number of correctly solved tasks.

Measures

First, participants were asked to indicate their age, sex, level of education, conservatism / liberalism (very conservative = 1, very liberal = 7), and importance of religion (not at all important = 1, very important = 7).

Prosocial behaviour was measured as general prosocial behaviour, behaviour during the COVID-19 pandemic, pro-environmental behaviour. *Pro-vaccination behaviour* was measured as pro- and anti-vaccination attitudes (Adamus, Čavojová, et al., 2022). *General prosocial behaviour* was measured by Prosocial Tendencies Measure (PTM, Carlo & Randall, 2002), anti-vaccination attitudes by ten items (Čavojová et al., 2020; Wallace et al., 2019), *collectivism/individualism* by the Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism Scale (HVIC, Sivadas et al., 2008), *future orientation* was measured by Consideration of Future Consequences scale (CFC, Joireman et al., 2012). *Feelings of helplessness and threat* were measured for COVID-19 pandemic, climate change, and vaccination (Kohút et al., 2022; Šrol et al., 2021). *Personality traits* were measured by the Big Five Inventory 2 short form (Halama et al., 2020) and *willingness to play* for charity was measured as an agreement with participation in the game. Detailed methods are described in each of the reference papers (Adamus, Čavojová, et al., 2022; Adamus, Šrol, et al., 2022; Čavojová et al., 2022).

RESULTS

First, we examined attitudes towards vaccination against COVID-19 and vaccination behaviour to identify areas where interventions aimed at increasing vaccination would be most effective (Adamus, Čavojová, et al., 2022). We found that helplessness related to the assessment of vaccine effectiveness and fear of its potential risks were related to vaccination behaviour and anti-vaccination attitudes. Moreover, the fear of the vaccine outweighs the fear of the disease and the collectivistic and future-oriented tendencies that a person may have. In other words, fear and helplessness prevail over the external motivation of individuals to get vaccinated.

In second study (Čavojová et al., 2022) we looked at the relationship between external orientation and prosocial behaviour related to COVID (compliance with measures, caring for others, providing support). Analyses revealed that feelings of threat from the pandemic, vertical collectivism, conscientiousness, agreeableness, liberalism and education predicted more prosocial behaviour during the pandemic. Although fear seems to have adverse effects on individual well-being, vertical collectivism (preferring the in-group's welfare to one's own, sacrificing one's own comfort) emerged as an important factor as well.

Table 1. Overview of results (values significant at $p < .05$)

outcomes	predictors	results
Adamus, Čavojová, et al., 2022		
pro-vaccination behaviour	demographic and personality	Adj. $R^2 = 0.068$
	<i>age</i>	$\beta = 0.10, 95\%CI [0.02, 0.17]$
	<i>conservatism/ liberalism</i>	$\beta = 0.10, 95\%CI [0.02, 0.18]$
	outward orientation	$\Delta R^2 = 0.023$
	<i>vertical collectivism</i>	$\beta = 0.17, 95\%CI [0.07, 0.26]$
	<i>future consequences</i>	$\beta = 0.10, 95\%CI [0.02, 0.19]$
	emotional factors	$\Delta R^2 = 0.257$
	<i>helplessness</i>	$\beta = -0.18, 95\%CI [-0.28, -0.09]$
	<i>threat covid</i>	$\beta = 0.22, 95\%CI [0.14, 0.30]$
	<i>threat vaccination</i>	$\beta = -0.44, 95\%CI [-0.53, -0.34]$
anti-vaccination attitudes	demographic and personality	Adj. $R^2 = 0.097$
	<i>education</i>	$\beta = -0.09, 95\%CI [-0.16, -0.03]$
	<i>conservatism/ liberalism</i>	$\beta = -0.12, 95\%CI [-0.19, -0.05]$
	<i>extraversion</i>	$\beta = 0.12, 95\%CI [0.04, 0.20]$
	outward orientation	$\Delta R^2 = 0.046$
	<i>vertical collectivism</i>	$\beta = -0.13, 95\%CI [-0.22, -0.05]$
	emotional factors	$\Delta R^2 = 0.325$
	<i>helplessness</i>	$\beta = 0.23, 95\%CI [0.15, 0.32]$
	<i>threat covid</i>	$\beta = -0.26, 95\%CI [-0.33, -0.19]$
	<i>threat vaccination</i>	$\beta = 0.46, 95\%CI [0.38, 0.55]$
Čavojová et al., 2022		
behavior during COVID-19	demographic and personality	Adj. $R^2 = 0.091$
	<i>education</i>	$\beta = 0.09, 95\%CI [0.00, 0.07]$
	<i>conservatism/ liberalism</i>	$\beta = 0.14, 95\%CI [0.02, 0.09]$
	personality and outward orientation	$\Delta R^2 = 0.131$
	<i>agreeableness</i>	$\beta = 0.10, 95\%CI [0.00, 0.08]$

Table 1. Overview of results (values significant at $p < .05$)

	<i>conscientiousness</i>	$\beta = 0.13, 95\%CI [0.01, 0.09]$
	<i>vertical collectivism</i>	$\beta = 0.13, 95\%CI [0.01, 0.09]$
	emotional factors	$\Delta R^2 = 0.049$
	<i>threat covid</i>	$\beta = 0.25, 95\%CI [0.06, 0.13]$
Adamus, Šrol, et al., 2022		
pro-environmental behaviour	demographic and personality	Adj. $R^2 = 0.018$
	<i>age</i>	$\beta = 0.09, 95\%CI [0.00, 0.18]$
	emotional reactions and outward orientation	Adj. $R^2 = 0.113$
	environmental concern	$\beta = 0.21, 95\%CI [0.10, 0.32]$
	outward orientation	$\beta = 0.22, 95\%CI [0.13, 0.31]$

In the third research (Adamus, Šrol, et al., 2022), our aim was to examine the moderators of the relationship between environmental concerns and pro-environmental behaviour, which could help bridge the green-gap. Findings are interesting. First, collectivism, future orientation and prosocial tendencies formed a single component of outward orientation, individualism and immediate orientation formed self-centred orientation. Outward orientation and lower levels of self-centred orientation were more related to pro-environmental behaviour. Nevertheless, also higher levels of self-centred orientation, even with increased helplessness, along with higher levels of threat from climate change were also associated with higher levels of pro-environmental behaviour. It seems that both outward and self-centred orientation have the potential to serve as a buffer against the negative effects of helplessness on pro-environmental behaviour.

An overview of the results of the first three studies is reported in Table 1.

Finally, we examined sociodemographic correlates of willingness to play a game for charity (Adamus & Ballová Mikušková, 2022). People willing to play a game to raise money for charity – compared to those who refused the game – were significantly more liberal ($p = .004$), with more pro-vaccine attitudes ($p = .037$) and less anti-vaccination attitudes ($p = .008$), and felt more powerless about climate change issues ($p = .005$). In the group of people willing to play for charity ($n = 357$), the number of correctly solved tasks was negatively related to age ($r = -.120$), vertical collectivism ($r = -.123$), general prosocial behaviour ($r = -.129$) and feeling threatened by climate change ($r = -.125$, all mentioned correlations were at the level $p < .05$). Overall, we found no correlations between willingness to play for charity and prosocial behaviour.

DISCUSSION

The primary aim of the study was to investigate antecedents of prosocial behaviour including helping behaviour during the pandemic, vaccination and pro-environmental behaviour. Our results show that prosocial behaviour is heterogeneous and various forms have different antecedents.

Specifically, the study indicates that an important factor in following recommendations to protect others from exposing to the virus and taking an active interest in their emotional wellbeing is vertical collectivism. Vertical collectivism involves preferring the in-group's welfare to one's own and sacrificing own comfort for the good of one's preferred group. Consequently, more collectivistic individuals may be more likely to get involved in prosocial and helping behaviours. Moreover, the series of the studies indicates that outward and self-centred orientations may play the greatest role in fostering pro-environmental behaviour. The results show that both people with strong outward and self-centred orientation could behave pro-environmentally although, perhaps, driven by different motivations.

Interestingly, vaccination behaviour and attitudes were only weakly related to any of the individual characteristics apart of helplessness related to the vaccine efficacy evaluation and fear of its potential risks. In this specific case, any prosocial motivations people may have could be trumped by fear of side effects and mistrust in intentions of pharmaceutical companies that developed the vaccines. Certainly, as our studies show, there is no universal remedy that could increase prosociality – although outward orientation seems a promising approach to investigate reasons for which people get involved in prosocial acts.

REFERENCES

- Adamus, M., & Ballová Mikušková, E. (2022). Antecedents of prosocial behaviour: A hybrid choice model investigation of the willingness to play for charity. In G. Šejnová, M. Vavrečka, & J. Hvorecký (Eds.), *Kognice a umělý život XX* (pp. 8–14). České vysoké učení technické v Praze.
- Adamus, M., Čavojová, V., & Ballová Mikušková, E. (2022). Fear trumps the common good: Psychological antecedents of vaccination attitudes and behaviour. *Acta Psychologica*, 227(103606). <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103606>
- Adamus, M., Šrol, J., Čavojová, V., & Ballová Mikušková, E. (2022). *Seeing past the tip of your own nose? How outward and self-centred orientations could contribute to closing the green gap despite helplessness*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2068066/v1>
- Blagov, P. S. (2020). Adaptive and dark personality in the COVID-19 pandemic: Predicting health-behavior endorsement and the appeal of public-health messages. *Social Psychological and Personality Science*, 12(5), 697–707. <https://doi.org/10.1177/1948550620936439>
- Böhm, R., & Betsch, C. (2022). Prosocial vaccination. *Current Opinion in Psychology*, 43, 307–311. <https://doi.org/10.1016/j.aca.2021.338884>
- Carlo, G., & Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late

- adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(1), 31–44. <https://doi.org/10.1023/A:1014033032440>
- Cato, S., Iida, T., Ishida, K., Ito, A., McElwain, K. M., & Shoji, M. (2020). Social distancing as a public good under the COVID-19 pandemic. *Public Health*, 188, 51–53. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.08.005>
- Čavojová, V., Adamus, M., & Ballova-Mikusková, E. (2022). You before me: How vertical collectivism and feelings of threat predicted more socially desirable behaviour during COVID-19 pandemic. *Current Psychology*, n.d. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03003-3>
- Čavojová, V., Šrol, J., & Ballová Mikušková, E. (2020). How scientific reasoning correlates with health-related beliefs and behaviors during the COVID-19 pandemic? *Journal of Health Psychology*. <https://doi.org/10.1177/1359105320962266>
- Chwialkowska, A., Bahti, W. A., & Glowik, M. (2020). The influence of cultural values on pro-environmental behavior. *Journal of Cleaner Production*, 268. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122305>
- Halama, P., Kohút, M., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Slovak adaptation of the Big Five Inventory (BFI-2): Psychometric properties and initial validation. *Studia Psychologica*, 62(1), 74–87. <https://doi.org/10.31577/sp.2020.01.792>
- Joireman, J., Shaffer, M. J., Balliet, D., & Strathman, A. (2012). Promotion orientation explains why future-oriented people exercise and eat healthy: Evidence from the two-factor Consideration of Future Consequences-14 Scale. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(10), 1272–1287. <https://doi.org/10.1177/0146167212449362>
- Kohút, M., Šrol, J., & Čavojová, V. (2022). How are you holding up? Personality, cognitive and social predictors of a perceived shift in subjective well-being during COVID-19 pandemic. *Personality and Individual Differences*, 186(111349). <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111349>
- Lee, C. H. J., Duck, I. M., & Sibley, C. G. (2017). Personality and demographic correlates of New Zealanders' confidence in the safety of childhood vaccinations. *Vaccine*, 35(45), 6089–6095. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2017.09.061>
- Malik, A., McFadden, S., Elharake, J., & Omer, S. (2020). Determinants of COVID-19 vaccine acceptance in the US. *EClinicalMedicine*, 26. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100495>
- Sivadas, E., Bruvold, N. T., & Nelson, M. R. (2008). A reduced version of the horizontal and vertical individualism and collectivism scale: A four-country assessment. *Journal of Business Research*, 61(3), 201 – 210. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.06.016>
- Šrol, J., Ballová Mikušková, E., & Čavojová, V. (2021). When we are worried, what are we thinking? Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amidst the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology*. <https://doi.org/10.1002/acp.3798>
- Wallace, A. S., Wannemuehler, K., Bonsu, G., Wardle, M., Nyaku, M., Amponsah-Achiano, K., Dadzie, J. F., Sarpong, F. O., Orenstein, W. A., Rosenberg, E. S., & Omer, S. B. (2019). Development of a valid and reliable scale to assess parents' beliefs and attitudes about childhood vaccines and their association with vaccination uptake and delay in Ghana. *Vaccine*, 37(6), 848 – 856. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2018.12.055>

Zajenkowski, M., Jonason, P. K., Leniarska, M., & Kozakiewicz, Z. (2020). Who complies with the restrictions to reduce the spread of COVID-19?: Personality and perceptions of the COVID-19 situation. *Personality and Individual Differences*, 166(June). <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110199>

***NEGATÍVNE EMOCIONÁLNE PREŽÍVANIE A NESPOKOJNOSŤ S
TELOM AKO FAKTORY SÚVISIACE SO SEBAPOŠKODZUJÚCIM
SPRÁVANÍM VYSOKOŠKOLÁKOV***

***NEGATIVE EMOTIONAL EXPERIENCE AND BODY DISSATISFACTION
AS FACTORS RELATED TO SELF-HARM BEHAVIOR AMONG
UNIVERSITY STUDENTS***

Lucia Barbierik, Anna Janovská, Mária Bačíková, & Veronika Petrovová

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla
Jozefa Šafárika v Košiciach, Moyzesova 9, 04001, Košice

E-mail: lucia.barbierik@upjs.sk

ABSTRAKT

V súvislosti s možnými faktormi sebapoškodzovania sa spomína okrem negatívneho emocionálneho prežívania i nespokojnosť s telom. Cieľom predkladanej práce je zistiť do akej miery je možné odlišné prejavy sebapoškodzovania vysokoškolákov vysvetliť prostredníctvom aktuálneho negatívneho emocionálneho prežívania (úzkosť, stres, depresívne príznaky) a nespokojnosti s telom. Výskumný súbor pozostával z 216 vysokoškolákov (80.6 % ženy, priemerný vek = 21.81, SD = 1.88) prevažne z východného Slovenska, ktorým bol administrovaný online dotazník. Za účelom analýzy dát bola využitá binárna logistická regresia pre vysvetlenie troch kategórií sebapoškodzujúceho správania: 1) závažnejšie povrchové, 2) menej závažné povrchové, 3) súvisiace s konzumáciou. Modely boli významné a vysvetľovali (1) 21-28 %, (2) 18-24 %, (3) 18-30 % variácie sebapoškodzovania. Výsledky preukázali významný prínos faktorov depresia a nespokojnosť s telom vo všetkých troch modeloch, pričom v modeli vysvetľujúcom povrchové menej závažné sebapoškodzovanie bola významným prediktorom aj úzkosť. Zistenia je možné aplikovať v prevencii rôznych druhov sebapoškodzovania, pričom je potrebné dbať na dôležitú úlohu depresie a nespokojnosti s telom.

Kľúčové slová

sebapoškodzovanie; negatívne emocionálne prežívanie; nespokojnosť s telom; vysokoškoláci

ABSTRACT

In addition to the negative emotional experience, the body dissatisfaction is mentioned in connection with possible factors of Self-harm behaviour (SHB). The aim of the presented work is to explore to what extent it is possible to explain different manifestations of SHB of university students through the current negative emotional experience (anxiety, stress, depressive symptoms) and the body dissatisfaction. The research group consisted of 216 university students (80.6 % women, average age = 21.81, $SD = 1.88$), mostly from eastern Slovakia, who filled in an online questionnaire. For data analysis, binary logistic regression was used to explain three categories of SHB: 1) more serious superficial, 2) less serious superficial, 3) consumption related. The models were significant and explained (1) 21-28 %, (2) 18-24 %, (3) 18-30 % of the variance of SHB. The results showed a significance of the depression factor and the body dissatisfaction factor in all three models, while in the model explaining less serious superficial SHB, anxiety was also a significant predictor. The findings can be applied in the prevention of various types of SHB, while paying attention to the important role of the depression and the body dissatisfaction.

Keywords

self-harm behavior; negative emotional experience; body dissatisfaction; university students

Grantová podpora

Realizované s finančnou podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/0523/20 a Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-15-0662.

ÚVOD

Uplynulé dva roky poznačené pandémiou koronavírusu priniesli nežiaduci efekt v mnohých oblastiach duševného zdravia (Robertson et al., 2021). Jedným z alarmujúco sa zvyšujúcich druhov internalizovaného problémového správania je sebapoškodzovanie (Koutek & Kocourková, 2022), ktoré trápi mladých ľudí v rôznych fázach ich vývoja, nevynímajúc mladú dospelosť (Hoferková et al., 2017; Whitlock et al., 2006).

Sebapoškodzovanie možno vymedziť prostredníctvom niekoľkých hlavných znakov, akými sú zámerné a vedomé správanie, konanie vedúce k poškodeniu telesnej integrity, absencia úmyslu zomrieť a tendencia k opakovaniu aktu (Horská, 2022). Opakujúci sa charakter sebapoškodzovania predstavuje nielen rytmicitu vzorcov správania (stereotypné sebapoškodzovanie) ale aj repetitívnu tendenciu daného správania v priebehu času. Táto forma sebapoškodzovania ako reakcia na náhly emočný spúšťač sa praktikmi aktuálne uvádza ako najčastejšia (Horská, 2022). Z tohto hľadiska je možné výskyt sebapoškodzujúceho správania v minulosti považovať za rizikový faktor opätovného výskytu.

Odborníci pri snahe o klasifikáciu spôsobov sebapoškodzovania vytvárajú viacero obsahovo odlišných kategorizácií. Z hľadiska telesnej lokalizácie sebapoškodenia môžeme spomenúť sebapoškodzovanie zamerané na ruky, nohy a žalúdok (Whitlock et al., 2006), z hľadiska závažnosti je možné odlíšiť sebapoškodzovanie závažné (napr. kastrácia), stereotypné (rytmické vzorce – napr. búchanie hlavou), povrchové – mierna automutilácia, pri ktorom môžeme ďalej rozlišovať sebapoškodzovanie kompulzívne – nutkavé a impulzívne, ako reakciu na emočný spúšťač (Horská, 2022).

Dôvody k takémuto konaniu môžu byť rôzne, hoci viacerí autori sa zhodujú na negatívnom emocionálnom prežívaní a maladaptívnom spôsobe zvládania záťažových situácií (Paul et al., 2015). Pre kompletný obraz motívov vedúcich k sebapoškodzovaniu sa obvykle využíva tzv. Model ôsmich „C“ (z anglického jazyka), ktorý popisuje osem dôvodov, pre ktoré najčastejšie vzniká sebapoškodzujúce správanie (Stutton, 2005, podľa Duffy, 2006). Okrem už spomínaného zvládania záťažových situácií sem patrí: upokojenie a utešenie, kontrola, očistenie, potvrdenie vlastnej existencie, navodenie utešujúceho pocitu otupenosti, sebatrestanie a komunikácia (Horská, 2022; Duffy, 2006). Funkciou sebapoškodzujúceho správania je najčastejšie emocionálna regulácia (Muehlenkamp & Brausch, 2012).

V súvislosti s možnými korelátmi sebapoškodzovania sa spomína okrem uvedeného i nespokojnosť s telom. Dokonca niektorí autori tvrdia, že práve negatívny postoj k vlastnému telu je rozhodujúci pre rozvoj sebapoškodzovania, nakoľko vlastné telo je považované za nenávidený objekt (Muehlenkamp et al., 2005; Walsh, 2006). Ublížovanie si formou poškodzovanie vlastného tela – zdroja problémov, prináša týmto osobám úľavu (Fialová & Krch, 2012). Avšak je málo pravdepodobné, aby samotná nespokojnosť s telom bola jediným faktorom zodpovedajúcim za rozvoj sebapoškodzovania. Ako aj samotná nespokojnosť s telom aj vývin sebapoškodzovania nesie v sebe určité emocionálne trápenie, negatívne emocionálne prežívanie ako aj depresívnu symptomatiku (Muehlenkamp et al., 2005; Fialová & Krch, 2012). Preto je potrebné, aby sa pri pokuse o pochopenie vzniku sebapoškodzujúceho správania brali do úvahy viaceré faktory, ktoré zahŕňajú aj negatívny obraz tela (Muehlenkamp & Brausch, 2012).

Odborníci sa však touto problematikou zaoberajú v malej miere, o to menej v našich geografických podmienkach. Cieľom predkladanej práce je zistiť do akej miery je možné riziko odlišných prejavov sebapoškodzovania vysokoškolákov vysvetliť prostredníctvom negatívneho emocionálneho prežívania (úzkosť, stres, depresívne príznaky) a nespokojnosti s telom.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor pozostával z 216 vysokoškolákov (80.6 % ženy, priemerný vek = 21.81, $SD = 1.88$) prevažne z východného Slovenska. Zber dát prebiehal online, príležitostným výberom v období tretej vlny pandémie koronavírusu v decembri 2021. Vypĺňaniu dotazníkov predchádzal informovaný súhlas, pričom respondentom bol vysvetlený zámer výskumu

(vrátane pracoviska a kontaktnej osoby), dobrovoľnosť zapojenia a možnosť kedykoľvek sa rozhodnúť účasť prerušiť.

Metodiky

1) Nespokojnosť s telom

Metodikou na meranie nespokojnosti s telom bola skrátaná C verzia dotazníka Body Shape Questionnaire (BSQ-C, Cooper et al., 1987), pozostávajúca z 8 položiek (BSQ-8C, Evans & Dolan, 1993), zameraná na nespokojnosť s tvarom tela. Položky sa pýtajú na rôzne aspekty telesnej nespokojnosti, napríklad: „Mali ste obavu z toho, že sa môžete stať tučným/tučnou?“. Položky boli respondentmi hodnotené na 6 bodovej škále: od „vždy“ (6) po „nikdy“ (1). Vyššie skóre predstavovalo vyššiu mieru prežívanej nespokojnosti s tvarom tela.

2) Percipované symptómy depresie, symptómy úzkosti a stres

Skrátenou verziou dotazníka Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21, Lovibond & Lovibond, 1995), ktorý pozostával z 21 položiek sme zisťovali mieru výskytu percipovaných symptómov depresie, percipovaných symptómov úzkosti a percipovaného stresu. Príklady položiek: „Neprežíval/a som žiadne pozitívne pocity.“ (subškála depresie), „Triasol/a som sa (napr. triasli sa mi ruky).“ (subškála úzkosti), „V určitých situáciách som reagoval/a prehnane.“ (subškála stresu). Respondenti uvádzali svoje odpovede na 4 bodovej škále od „neplatilo to pre mňa vôbec“ (0) po „platilo to pre mňa úplne alebo väčšinu času“ (3). Čím vyššie skóre v jednotlivých subškálach, tým vyšší bol výskyt symptómov depresie, resp. úzkosti, resp. stresu.

3) Sebapoškodzovanie

Metodika zisťujúca mieru výskytu sebapoškodzujúceho správania pozostávala z prvej sekcie dotazníka Inventory Of Statements About Self-Injury (ISAS, Klonsky & Glenn, 2008) a bola doplnená ďalšími položkami z dotazníka Self-Harm Inventory (SHI, Sansone et al., 1998). Respondenti boli požiadaní, aby vyjadrili, či niekedy vykonali daný typ sebapoškodzujúceho správania bez samovražedného úmyslu. Konkrétne prejavy sebapoškodzovania boli zatriedené do troch kategórií podľa toho, či išlo o prejavy povrchového sebapoškodzovania alebo sebapoškodzovania „vnútorného“, súvisiaceho s konzumáciou (predávkovanie sa liekmi a obdobnými látkami, nadmerné užívanie alkoholu s úmyslom ublížiť si, hladovanie s úmyslom ublížiť si). Povrchové sebapoškodzovanie bolo ďalej rozdelené na závažnejšie prejavy, napr.: udieranie seba samého, povrchové sebarezanie, sebakálenie a prejavy nižšej závažnosti, napr.: vytrhávanie si vlasov, rozrušovanie rán, trenie si kože o drsný povrch a napokon prejavy. So získanými dátami sme následne pracovali ako s dichotomickou premennou, kde 1 označovala výskyt daného typu správania a 0 znamenala, že daný typ správania sa u jedinca nikdy nevyskytol. V prípade výskytu danej formy správania bol jedinec považovaný za rizikového vzhľadom k danej forme sebapoškodzovania.

Štatistické analýzy

Za účelom analýzy dát boli využité deskriptívna štatistika, Chí-kvadrátový test nezávislosti, Mann-Whitney U test a binárna logistická regresia pre vysvetlenie troch kategórií sebapoškodzujúceho správania.

VÝSLEDKY

Deskriptívne údaje ohľadne jednotlivých premenných ako aj informácie o vnútornej konzistencii položiek jednotlivých subškál ponúka Tabuľka 1. N základe priemerných hodnôt môžeme usúdiť, že respondenti v nespokojnosti s telom nedosahovali príliš vysoké hodnoty vzhľadom na možné maximum, no skôr môžeme hovoriť o strednej miere nespokojnosti s telom. Priemerné hodnoty depresie, úzkosti a stresu zas poukazujú skôr na nízku – miernu úroveň prežívania týchto prejavov. Tabuľka 2 popisuje výskyt rizika sebapoškodzovania v troch formách, pričom poskytuje prehľad o výskyte u mužov a žien. Chí-kvadrátový test nezachytil signifikantný vzťah rodu a výskytu tohto správania v žiadnej jeho forme. Riziko povrchového sebapoškodzovania je pomerne vysoké. Dôležité je však pripomenúť, že sa jedná o celoživotnú prevalenciu takéhoto správania.

Tabuľka 1. Deskriptívna analýza skúmaných premenných

	N	\bar{x}	σ	min – max	Cronbachova α
nespokojnosť s telom	216	24.24	10.40	8 – 48	0.92
depresia	216	6.88	6.03	0 – 21	0.92
úzkosť	216	5.36	5.19	0 – 21	0.88
stres	216	8.26	5.72	0 – 21	0.90

Tabuľka 2. Výskyt (riziko) sebapoškodzovania a vzťah s rodom

Sebapoškodzovanie	total	ženy	muži
závažnejšie povrchové (1)	92 (42.4 %)	74 (42.53 %)	18 (42.86 %)
menej závažné povrchové (2)	92 (42.4 %)	72 (41.38 %)	20 (47.62 %)
súvisiace s konzumáciou (3)	35 (16.1 %)	28 (16.1 %)	7 (16.67 %)

Poznámka. Štatistické ukazovatele vzťahu rodu a formy sebapoškodzovania (1): χ^2 (1, $n = 216$) < 0.001, $p = 1$, phi = 0.003, (2): χ^2 (1, $n = 216$) = 0.31, $p = 0.58$, phi = 0.005, (3): χ^2 (1, $n = 216$) < 0.001, $p = 1$, phi = 0.006

V súvislosti s rodovými rozdielmi v skúmaných premenných výsledky (Tabuľka 3) poukazujú na vyššiu nespokojnosť s telom, vyššiu mieru úzkosti a stresu u žien. Miera depresívnych príznakov u mužov a žien sa podľa našich výsledkov signifikantne nelíšila.

Tabuľka 3. Rodové rozdiely v skúmaných premenných

	pohlavie	Md	U	z	p
nespokojnosť s tvarom tela	ženy	25.50	2611.00	- 2.87	< 0.05
	muži	18.00			
symptómy depresie	ženy	5.00	3350.00	- 0.84	0.40
	muži	6.00			
symptómy úzkosti	ženy	4.00	2892.00	- 2.11	< 0.05
	muži	2.00			
stres	ženy	8.00	2902.50	- 2.07	< 0.05
	muži	6.50			

Tabuľka 4. Binárna logistická regresia vysvetľujúca sebapoškodzovanie závažnejšie povrchové (Model 1), menej závažné povrchové (Model 2), súvisiace s konzumáciou (Model 3)

		B	s. v.	OR	p	95% C. I.	
						lower	upper
Model 1	rod	0.14	1	1.14	0.74	0.51	2.57
	depresia	0.14	1	1.15	< 0.05	1.06	1.26
	úzkosť	0.09	1	1.09	0.11	0.98	1.22
	stres	-0.07	1	0.94	0.26	0.83	1.05
	nespokojnosť s telom	0.05	1	1.05	< 0.05	1.02	1.09
Model 2	rod	0.531	1	1.70	0.19	0.77	3.75
	depresia	0.085	1	1.09	< 0.05	1.00	1.18
	úzkosť	0.132	1	1.14	< 0.05	1.03	1.27
	stres	-0.06	1	0.94	0.31	0.84	1.06
	nespokojnosť s telom	0.042	1	1.04	< 0.05	1.01	1.08
Model 3	rod	0.503	1	1.65	0.38	0.544	5.025
	depresia	0.127	1	1.14	< 0.05	1.017	1.267
	úzkosť	0.119	1	1.13	0.07	0.993	1.279
	stres	-0.077	1	0.93	0.35	0.787	1.089
	nespokojnosť s telom	0.061	1	1.06	< 0.05	1.018	1.110

Modely binárnej logistickej regresie obsahujúce všetky faktory sa ukázali ako štatisticky významné: (1) χ^2 (5, N = 216) = 50.35, $p < 0.05$, (2) χ^2 (5, N = 216) = 42.25, $p < 0.05$, (3) χ^2 (5, N = 216) = 42.55, $p < 0.05$ a vysvetľujú (1) 21-28 %, (2) 18-24 %, (3) 18-30 % variácie sebapoškodzovania.

Najsilnejším faktorom asociovaným s rizikom sebapoškodzovania sa javí depresia (s výnimkou modelu menej závažného povrchového sebapoškodzovania, kde najsilnejším faktorom je úzkosť). Jedinci s vyššou mierou depresívnych príznakov a s vyššou nespokojnosťou s telom majú vyššiu pravdepodobnosť rizika závažnejšieho povrchového sebapoškodzovania a sebapoškodzovania súvisiaceho s konzumáciou (Tabuľka 4 – Model 1, Model 3). Osoby s vyššou mierou úzkosti, depresívnej symptomatiky a nespokojnosti s telom majú vyššiu

pravdepodobnosť výskytu rizika miernejších foriem povrchového sebapoškodzovania (Tabuľka 4 – Model 2).

DISKUSIA A ZHRNUTIE

Výsledky predkladaného príspevku sledujú riziko sebapoškodzovania, ktoré je asociované predovšetkým s depresívnymi príznakmi, ako aj s faktorom nespokojnosti s telom. Symptómy úzkosti sa prejavili ako významný faktor jedine pri vysvetlení rizika menej závažného povrchového sebapoškodzovania. Všetky tieto faktory sú so sebapoškodzovaním asociované pozitívne. Stres sa však v rámci vykonaných analýz nepreukázal ako štatisticky významný.

Predošlé štúdie sa zameriavajú predovšetkým na vysvetlenie sebapoškodzovania bez samovražedného úmyslu vo všeobecnosti prostredníctvom faktorov ako depresia či úzkosť (Hawton et al., 2002; Klonsky et al., 2003), pričom tieto premenné sa javia byť významné ako u adolescentov tak aj u adolescentiek (Claes et al., 2010). Aktuálne výsledky poukazujú na určitú zhodu s týmito štúdiami, predovšetkým v oblasti depresívnej symptomatiky. Na druhej strane, s úzkosťou boli asociované len menej závažné prejavy povrchového sebapoškodzovania, čo prináša rozšírenie predošlých zistení. Úzkosť je teda podľa týchto výsledkov spájaná s miernejšími prejavmi sebapoškodzovania a nie so sebapoškodzovaním zameraným na spôsobovanie si povrchovej bolesti či ubližovanie si prostredníctvom konzumácie.

Stres ako jeden z prejavov negatívneho emocionálneho fungovania sa v nami vykonaných analýzach neprejavil ako faktor asociovaný so sebapoškodzovaním, čo je v rozpore so štúdiou autorov Stanford et al. (2017). Dôvodom môže byť silnejšie postavenie ostatných premenných v regresnom modeli, ako aj fakt, že hlavnou funkciou sebapoškodzovania je regulácia emócií, čo by mohlo znamenať že pri výskyte sebapoškodujúceho správania sa úroveň stresu potenciálne môže znížiť (Paul et al., 2015).

Získané výsledky sú taktiež v súlade so zisteniami, ktoré zdôrazňujú význam nespokojnosti s telom ako faktora mediujúceho vzťah negatívneho afektu a sebapoškodujúceho správania (Muehlenkamp & Brausch, 2012). Podporuje sa nimi tvrdenie, že negatívny afekt ako taký nie je postačujúcim prvkom pre rozvoj sebapoškodzovania (Muehlenkamp et al., 2005). Dôležitý je aj postoj k vlastnému telu, hoci na úrovni výsledkov tejto publikácie nemožno objasňovať kauzalitu sebapoškodujúceho správania.

Hlavnou limitáciou predkladaného príspevku je ďalej to, že sa jedná o retrospektívne celoživotné sledovanie prejavov sebapoškodzovania. Týmto je však zachytená tendencia k opätovnému výskytu sebapoškodujúceho správania, ktoré má opakujúci sa charakter. Netreba opomenúť ani fakt, že dáta boli zbierané v čase tretej vlny pandémie Covid-19, čo mohlo ovplyvniť výsledky, hoci priemerná úroveň depresívnych príznakov, úzkosti a stresu bola vzhľadom na možný rozsah skóre skôr nižšia. Napokon nereprezentatívnosť výskumného súboru neposkytuje možnosť výsledky generalizovať na populáciu.

Zistenia sú vo všeobecnosti v súlade s doterajším stavom poznania, pričom ho navyše dopĺňajú a rozširujú práve zameraním na viaceré spôsoby sebapoškodzovania a špecifickú vzorku

mladých dospelých na Slovensku. Tieto zistenia je možné aplikovať v prevencii rôznych druhov sebapoškodzovania, pričom vo všeobecnosti je potrebné dbať na dôležitú úlohu depresie a nespokojnosti s telom.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Claes, L., Houben, A., Vandereycken, W., Bijttebier, P., & Muehlenkamp, J. J. (2010). The association between non-suicidal self-injury, self-concept and acquaintance with self-injurious peers in a sample of adolescents. *Journal of Adolescence*, *33*, 775–778.

Duffy, D. F. (2006). Self-injury. *Psychiatry*, *5*(8), 263–265.

Fialová, L., & Krch, F. D. (2012). *Pojetí vlastního těla – zdraví, zdatnost, vzhled*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2160-9

Hawton, K., Rodham, K., Evans, E., & Weatherall, R. (2002). Deliberate self-harm in adolescents: Self-report survey in schools in England. *BMJ*, *325*(7374), 1207–1211. <https://doi.org/10.1136/bmj.325.7374.1207>

Hoferková, S., Kraus, B., & Bělík, V. (2017). *Sociální patologie a prevence pro studenty učitelských oborů*. Gaudeamus.

Horská, B. (2022). Specifika chatové krizové intervence v kontextu sebepoškozování. *Socialni Pedagogika*, *10*(1), 84–87.

Klonsky, E. D., & Glenn, C. R. (2009). Assessing the functions of non-suicidal self-injury: Psychometric properties of the Inventory of Statements About Self-injury (ISAS). *Journal of psychopathology and behavioral assessment*, *31*(3), 215–219, <https://doi.org/10.1007/s10862-008-9107-z>.

Klonsky, E. D., Oltmanns, T. F., & Turkheimer, E. (2003). Deliberate self-harm in a nonclinical population: Prevalence and psychological correlates. *American journal of Psychiatry*, *160*(8), 1501–1508. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.160.8.1501>

Koutek, J., & Kocourková, J. (2022). Suicidalita a sebepoškozování v dětství a adolescenci – aktuální situace. *Czecho-Slovak Pediatrics/Cesko-Slovenska Pediatrie*, *77*(3), 131–136.

Muehlenkamp, J. J., & Brausch, A. M. (2012). Body image as a mediator of non-suicidal self-injury in adolescents. *Journal of Adolescence*, *35*(1), 1–9.

Muehlenkamp, J. J., Swanson, J. D., & Brausch, A. M. (2005). Self-objectification, risk taking, and self-harm in college women. *Psychology of Women Quarterly*, *29*(1), 24–32. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2005.00164.x>

Paul, E., Tsypes, A., Eidlitz, L., Ernhout, C., & Whitlock, J. (2015). Frequency and functions of non-suicidal self-injury: Associations with suicidal thoughts and behaviors. *Psychiatry Research*, *225*(3), 276–282. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2014.12.026>

Robertson, M., Duffy, F., Newman, E., Prieto Bravo, C., Huseyin Ates, H., Sharpe, H. (2021). Exploring changes in body image, eating and exercise during the COVID-19 lockdown: A UK survey. *Appetite*, *159*, 105062.

Sansone, R. A., Wiederman, M. W., & Sansone, L. A. (1998). The self-harm inventory (SHI): Development of a scale for identifying self-destructive behaviors and borderline personality disorder. *Journal of Clinical Psychology, 54*(7), 973–983.

Stanford, S., Jones, M. P., & Loxton, D. J. (2017). Understanding women who self-harm: Predictors and long-term outcomes in a longitudinal community sample. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 51*(2), 151–160, <https://doi.org/10.1177/0004867416633298>.

Walsh, B. W. 2012. *Treating self-injury. Second edition. A practical guide*. New York: Guilford Press. ISBN 978-14-625-0539-5

Whitlock, J., Eckenrode, J., & Silverman, D. (2006). Self-injurious behaviors in a college population. *Pediatrics, 117*(6), 1939–1948.

Lewandowsky, S., Oberauer, K., & Gignac, G. E. (2013). NASA faked the moon landing—therefore, (climate) science is a hoax: An anatomy of the motivated rejection of science. *Psychological Science, 24*(5), 622–633. <https://doi.org/10.1177/0956797612457686>

***OSOBNOSTNÉ KORELÁTY PROKRASŤINÁCIE STREDOŠKOLÁKOV
A VYSOKOŠKOLÁKOV***

***PERSONALITY CORRELATES OF PROCRASTINATION IN HIGH
SCHOOL AND COLLEGE STUDENTS***

Marianna Berinšterová, Katarína Fuchsová, & Jana Kapová

Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Fakulta humanitných a prírodných vied
Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra č. 1, 081 16 Prešov

E-mail: marianna.berinsterova@unipo.sk

ABSTRAKT

Prokrasťinácia predstavuje problém z hľadiska plnenia študijných a pracovných povinností. Cieľom príspevku je zistiť frekvenciu prokrasťinácie stredoškolských a vysokoškolských študentov, ako aj vzťah prokrasťinácie a osobnostných črt na vzorke stredoškolských a vysokoškolských študentov. Zber dát prebiehal vo februári 2022. Výskumu sa zúčastnilo 230 študentov ($M_{vek} = 20.75$, $SD = 4.31$), 130 vysokoškolákov a 100 stredoškolákov. Frekvencia prokrasťinácie bola meraná samostatnou položkou, osobnostné črty prostredníctvom BFI-2 XS. Dáta boli spracované prostredníctvom korelácií a lineárnej regresie. Výsledky korelačných analýz poukazujú na negatívny vzťah prokrasťinácie a svedomitosti v oboch skupinách študentov (stredoškoláci, vysokoškoláci). Okrem toho, u vysokoškolských študentov bol zistený negatívny vzťah extroverzie a prokrasťinácie, ako aj pozitívny vzťah negatívneho prežívania a prokrasťinácie. Regresný model však potvrdil spomedzi osobnostných črt iba nižšiu mieru svedomitosti ako prediktor prokrasťinácie. Výsledky poukazujú aj na vývinové a situačné špecifiká prokrasťinácie.

Kľúčové slová

prokrasťinácia; osobnostné črty; stredoškoláci; vysokoškoláci

ABSTRACT

Procrastination is a problem in terms of fulfilling study and work obligations. The aim of this paper is to investigate the frequency of procrastination among high school and college students, as well as the relationship between procrastination and personality traits in a sample of high school and college students. The data collection was conducted in February 2022. A total of

230 students ($M_{age} = 20.75$, $SD = 4.31$), 130 undergraduate and 100 high school students participated in the study. Procrastination frequency was measured with a separate item, personality traits, via the BFI-2 XS. The data were processed through correlations and linear regression. The results indicate a negative relationship between procrastination and conscientiousness in both groups of students (high school, university). In addition, a negative relationship of extroversion and procrastination was found in university students, as well as a positive relationship of negative rumination and procrastination. However, among the personality traits, the regression model confirmed only lower conscientiousness as a predictor of procrastination. The results also point to developmental and situational specificities of procrastination.

Keywords

procrastination; personality traits; high school students; university students

Grantová podpora

Táto práca je podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy číslo APVV 18-0018.

ÚVOD

Latinské slovo procrastinare, môžeme voľne preložiť ako „odložiť na zajtra“. C. H. Lay (1986), autor škály akademickej prokrastinácie popisuje prokrastinujúce správanie ako jav, keď človek síce vie, čo má robiť, uvedomuje si dôležitosť a potrebu pracovať na určitej úlohe, situáciu má pod kontrolou, má dostatok priestoru a času, keď by sa mohol danej úlohe venovať, no aj napriek tomu sa rozhodne odložiť ju na neskôr. Hoci takéto správanie evokuje lenivosť, mnohí prokrastinátori sú činorodými ľuďmi. Napriek tomu konkrétne úlohy odkladajú a venujú sa namiesto toho iným aktivitám (Sharma et al., 2017; Schweigerová & Slavkovská, 2015).

Vysvetlenie príčin prokrastinujúceho správania možno nájsť v tzv. situačnom prístupe, kedy konkrétne úlohy, kontext, či situácia vyvoláva prokrastináciu, pričom existuje množstvo iných úloh, pri ktorých sa jedinec prokrastinujúco nespráva. Naproti tomu črtový prístup k prokrastinácii (Milgram & Tenne (2000), popisuje tento jav ako relatívne stálu reakciu na akékoľvek požiadavky kladené na jedinca. Chápu ju ako problematické plánovanie každodenných aktivít v bežnom živote.

Výskumy sledujúce osobnostné vlastnosti súvisiace s prokrastináciou sledujú prevažne dve línie. Prvá hovorí o prokrastinácii ako zlyhaní sebakontroly, či sebaregulácie v širšom poňaní (Steel, 2007; Ferrari & Tice, 2000). Druhá popisuje osobnostné črty ako koreláty prokrastinácie. VanErde (2004) zosumarizovala výskumy týkajúce sa vzťahu prokrastinácie a črt osobnosti podľa Big Five modelu. Na základe výsledkov metaanalýzy bola zistená najsilnejšia negatívna korelácia medzi prokrastináciou a svedomitosťou. Taktiež sa potvrdila pozitívna korelácia

medzi prokrastináciou a neurotizmom, konkrétne impulzívnosťou. Väčšina výskumov sa však týkala vysokoškolských študentov. Je teda možné uvažovať o tom, nakoľko špecifiká postadoslescencie a nastupujúcej dospelosti, či kontext vysokoškolského štúdia súvisia s odkladaním plnenia úloh v kontexte prokrastinácie.

K vývinovým aspektom prokrastinácie sa autori vyjadrujú nejednoznačne. Gabrhelík, interpretujúc zahraničných autorov (McCown & Roberts, 1994; Ferrari, 1995) uvádza, že prokrastinácia sa začína rozvíjať práve v období mladšej dospelosti a pretrváva počas aktívneho dospelého veku. Výraznejšie prejavy prokrastinácie u vysokoškolákov (oproti predchádzajúcim vývinovým obdobiam) spomínajú aj ďalší autori (Xu, 2021; Cladellas et al., 2012), v súvislosti s rozvíjajúcou sa autonómiou. Napriek tomu, viacero výskumov potvrdzuje výskyt prokrastinácie aj medzi adolescentmi, vrátane jej negatívnych dôsledkov (Wang et al., 2019; Habibi et al., 2022; Ziegler & Opdenakker, 2018).

Na základe spomínaných zistení, ktorými sú vzťah medzi prokrastináciou a osobnostnými črtami Big Five, ako aj nejednoznačnosťou vo vývinových aspektoch prokrastinácie formulujeme cieľ príspevku ako sledovanie vzťahu medzi frekvenciou prokrastinácie študentov a osobnostnými črtami Big Five, a to zvlášť v dvoch skupinách študentov, medzi stredoškólákmi a vysokoškólákmi.

METÓDY

Výskumná vzorka a zber dát

Výskumnú vzorku tvorilo 230 študentov ($M_{\text{vek}} = 20.75$, $SD = 4.31$), z toho 130 vysokoškolákov a 100 stredoškólákov. Vzorka bola vybraná na základe dostupnosti. Zber dát prebiehal počas vyučovacích hodín, formou ceruza-papier.

Metodiky výskumu

Frekvencia prokrastinácie bola meraná samostatnou položkou, kde účastníci výskumu mali možnosť voľby na 5 bodovej škále: „V rámci štúdia prokrastinujem: nikdy (1) – vždy (5)“. Sledovanie frekvencie prokrastinácie jednou položkou bolo zvolené v súvislosti s predchádzajúcimi výskumami, kde sa frekvencia prokrastinácie skúmala ako sumár reakcií na konkrétne situácie týkajúce sa štúdia. Autori (Solomon & Rothblum, 1984; Kachgal, Hansen, & Nutter, 2001) sledovali častotť prokrastinácie napr. pri „učení sa na testy“, „písaní seminárnych prác“, „sledovaní zadaní“. Jednotlivé situácie boli hodnotené na 5 bodovej Likertovej škále. Nakoľko však v našom výskume chceme sledovať dva odlišné školské kontexty, študentov strednej a vysokej školy, rovnaké otázky nie sú vhodnou možnosťou. Napríklad príprava na testy, ktoré študenti píšu na týždennej báze a na súhrnný test v závere semestra na vysokej škole predstavuje činnosť spojenú s odlišnými konotáciami. Rozhodli sme sa preto pre všeobecný jednopoložkový indikátor frekvencie prokrastinácie vzťahujúci sa k školskému prostrediu. Odpovede na túto položku mali normálne rozloženie ($S = 0.015$, $S.E. = 0.160$)

Osobnostné črty boli merané prostredníctvom dotazníka BFI-2 XS (Soto & John, 2017; Kohút & Halama, 2020). Ide o 15 položkový dotazník, kde sú jednotlivé osobnostné črty Big Five (prívetivosť, extroverzia, negatívne prežívanie, otvorenosť, svedomitosť) merané 3 položkami, hodnotenými na 5 bodovej Likertovej škále.

V modeli lineárnej regresie boli okrem osobnostných črt sledované aj kontrolované premenné: Rod (muž / žena) ako aj záujem o dištančné štúdium, sledované otázkou: „Pri dištančnom vzdelávaní ma učenie: 1 (vôbec nebaví) – 4 (veľmi baví)“.

Štatistické spracovanie

Dáta boli spracované prostredníctvom Pearsonovho korelačného koeficientu a lineárnej regresie v štatistickom programe SPSS 20.

VÝSLEDKY

Prostredníctvom Pearsonovho korelačného koeficientu sme sledovali súvislosť frekvencie prokrastinácie a osobnostných črt. V oboch skupinách študentov, medzi stredoškólákmi ($r = -.395, p < 0.001$) aj vysokoškólákmi ($r = -0.362, p < 0.001$), bol zistený významný negatívny súvis prokrastinácie a svedomitosti. Medzi vysokoškólskymi študentmi bol zistený aj negatívny súvis prokrastinácie a extroverzie ($r = -0.386, p < 0.05$), a pozitívny súvis prokrastinácie a neurotizmu ($r = .254, p < 0.05$). Ostatné osobnostné črty neboli významne spojené s frekvenciou prokrastinácie.

Osobnostné črty Big Five boli následne vložené do modelu lineárnej regresie, spolu s kontrolovanými premennými: rod, záujem o dištančné štúdium. Model pre stredoškólskych študentov ($F = 4.112, p < 0.001$) vysvetľoval 35.7 % variancie závisle premennej (frekvencia prokrastinácie). Svedomitosť bola významne negatívne spojená s frekvenciou prokrastinácie (Tabuľka 1). Ostatné osobnostné črty ani kontrolované premenné neboli významnými prediktormi ZP.

Tabuľka 1. Regresný model osobnostných črt vo vzťahu k frekvencii prokrastinácie stredoškólákov

	B	SE	β	t	Sig.
extroverzia	-0.048	0.045	-0.142	-1.056	0.296
prívetivosť	-0.015	0.062	-0.030	-0.240	0.811
svedomitosť	-0.239	0.055	-0.560	-4.390	0.000
neurotizmus	-0.054	0.111	-0.070	-0.488	0.627
otvorenosť	0.008	0.060	0.016	0.131	0.896
rod (muž)	0.442	0.244	0.210	1.810	0.076
záujem o DiŠ*	-0.170	0.229	-0.083	-0.740	0.463

Poznámka. DiŠ – dištančné štúdium

Tabuľka 2. Regresný model osobnostných črt vo vzťahu k frekvencii prokrastinácie

	B	SE	β	<i>t</i>	Sig.
extroverzia	0.005	0.040	0.014	0.122	0.903
prívetivosť	0.041	0.060	0.073	0.680	0.499
svedomitosť	-0.199	0.050	-0.431	-3.966	0.000
neurotizmus	0.154	0.103	0.187	1.499	0.138
otvorenosť	-0.088	0.057	-0.174	-1.530	0.130
Rod (muž)	0.130	0.249	-0.012	-0.119	0.905
Záujem o Diš	0.092	0.092	0.038	0.377	0.707

Poznámka. Diš – dištančné štúdium

Model pre vysokoškolských študentov ($F = 3.529, p < 0.05$) vysvetľoval 24.3 % variácie závisle premennej (frekvencia prokrastinácie). Svedomitosť bola významne negatívne spojená s frekvenciou prokrastinácie (Tabuľka 2). Ostatné osobnostné črty ani kontrolované premenné neboli významnými prediktormi ZP.

DISKUSIA

Cieľom príspevku bolo sledovať súvislosť medzi frekvenciou prokrastinácie a osobnostnými črtami Big Five v dvoch skupinách študentov, medzi stredoškólákmi a vysokoškólákmi. Výsledky poukazujú na odlišnosti, vývinové a situačné špecifiká prokrastinácie. Nižšia miera svedomitosti bola významným prediktorom prokrastinácie medzi stredoškólákmi aj vysokoškólákmi v našej vzorke, čo je v súlade s výsledkami metaanalýz (van Erde, 2003; van Erde & Klingsieck, 2018). U vysokoškolských študentov však bola frekvencia prokrastinácie spojená aj s negatívnym prežívaním, ako aj nižšou mierou extroverzie, hoci nemožno hovoriť o predikcii.

Vzťah medzi frekvenciou prokrastinácie a negatívnym prežívaním popisuje tiež Lay (2004), podľa ktorého je negatívne prežívanie skôr postojom voči dôsledkom prokrastinácie a črta neurotizmu samotnú prokrastináciu nepredikuje, Ludwig (2013) dopĺňa tento pohľad a argumentuje, že prokrastinujúce správanie a jeho negatívne dôsledky vytvárajú naučenú slučku bezmocnosti, ktorá pri prežívaní zlyhania núti človeka myslieť si, že nemá šancu uspieť. Hodnotenie dôsledkov prokrastinácie, subjektívna hodnota, ktorú im jedinec prikladá teda môže mať za následok eventuálne negatívne emocionálne prežívanie v súvislosti s odkladaním školských povinností. Vzťah týchto premenných sa ukázal u vysokoškólákov, u ich mladších kolegov nie. Jednou z príčin môžu byť odlišnosti vo vnímaní požiadaviek voči študentom strednej a vysokej školy. Vysokoškolský kontext so sebou nesie omnoho viac dôraz na sebareguláciu pri plnení školských povinností, študenti majú oproti stredoškólákovi viac samostatnosti, čo je spojené aj s nárokmi na autonómnu motiváciu a manažment času, ale aj vnímanie dôsledkov prípadného neúspechu. Negatívne prežívanie vo vzťahu k prokrastinácii môže súvisieť práve s adaptáciou na samostatné zvládanie povinností, ktoré so sebou začínajúca dospelosť prináša.

V tomto výskume bolo tiež zistené, že častejšia prokrastinácia je spojená s nižšou mierou extroverzie. Teda skôr introvertnejší vysokoškolskí študenti prokrastinujú častejšie. V tejto súvislosti možno spomenúť výskum autorov Schaw a Choi (2022), ktorí zistili, že extroverzia je spojená s aktívnou prokrastináciou teda dobrovoľným rozhodnutím pracovať pod tlakom, ktoré si jedinec zvolí pretože má skúsenosť, že tento spôsob práce je pre neho efektívnejší. Na rozdiel od toho, prokrastinácia ako dysfunkčné správanie, ktoré býva nazývané aj pravou prokrastináciou je sprevádzané skôr introvertnou črtou osobnosti, averziou voči úlohám či nerozhodnosťou (Steel, 2007; van Erde, 2004).

Rozdiely medzi stredoškólákmi a vysokoškólákmi, v korelátoch frekvencie prokrastinujúceho správania podporujú situačný prístup k prokrastinácii. Špecifiká a kontext vysokoškolského štúdia, ktoré je oproti stredoškolskému štúdiu oveľa viac ponechané na rozhodnutiach študentov, vytvára priestor pre prokrastinujúce správanie. Podobnú mieru autonómie môžu stredoškóláci prežívať v iných kontextoch, ako sú napríklad mimoškolské a záujmové aktivity. Ako bolo uvedené vyššie, prokrastinácia nemusí byť nutne spojená s negatívnym prežívaním, sa ukázalo v našom výskume v skupine stredoškolských študentov. Možno tak uvažovať o tom, ako rozumejú tomuto pojmu, a ako chápu dôsledky, ktoré im toto správanie prináša. Prístup k povinnostiam v období adolescencie je poznačený ľahkovážnosťou, žitím pre prítomnosť a vedomím mnohých „druhých šancí“ v spojení s nižšou mierou prijatia vlastnej zodpovednosti (Vágnerová & Lisá, 2021). Naše výsledky tak nadväzujú na autorov, podľa ktorých sa prokrastinácia rozvíja v období mladšej dospelosti (McCown & Roberts, 1994; Ferrari, 1995). Avšak, poukazujú na potrebu odlišného spôsobu sledovania prokrastinácie v mladších vekových obdobiach.

Možno podotknúť, že dáta boli zbierané v mesiacoch február-marec 2022, po viac ako dvoch rokoch pandémie, ktoré so sebou prinieslo dištančné vzdelávanie, čo mohlo mať vplyv na sebaopisovanie študentov stredných aj vysokých škôl v súvislosti s prokrastináciou. Z metaanalýzy empirických štúdií zameraných na problematiku prokrastinácie počas pandémie, uskutočnenej autormi Unda-López et al. (2022) vyplynuli niektoré zistenia, ktoré korešpondujú s našim výskumom. Bolo zistené, že vek pozitívne súvisí s prokrastináciou. Štúdia konkrétne ukázala, že študenti vo veku 23 rokov a starší majú vyššiu úroveň akademickej prokrastinácie ako študenti vo veku 17 až 19 rokov. Dve štúdie zistili, že anxieta (celková ako aj akademickej) pozitívne korelovala s prokrastináciou, pričom prezentovali prokrastinačné správanie v súvislosti so všeobecne prežívaným distresom v dôsledku pandémie. Rovnako, dištančné vzdelávanie prinieslo väčšie nároky na sebareguláciu v učení, ktorého kľúčovou zložkou je manažment času, ktoré zas považuje Wolters, Won a Hussain (2017) za kľúčové pri vysvetľovaní mechanizmu prokrastinácie. V neposlednom rade, vyššie uvedená metaanalýza poukázala aj na negatívnu koreláciu prokrastinácie a digitálnej kompetencie, či digitálnej gramotnosti, čo prináša aj úvahy o materiálnych možnostiach, prístupu k vzdelaniu, prístupu k účasti na online vzdelávaní, ktoré počas pandémie študenti mali.

V rámci ďalšieho výskumu by však bolo potrebné zohľadniť jav adolescentného moratória, resp. postadolescencie, ktoré sa viaže aj na vysokoškolské štúdium. Okrem toho, tento výskum prebiehal po dlhom období dištančného vyučovania, čo mohlo mať dopad na časť sebaobrazu

respondentov týkajúcu sa vlastnej sebaregulácie vo vzťahu k učeniu, priebehu prípravy na vyučovanie a procesu učenia. Rovnako, možná diverzita škôl v nárokoch na výkon mohla priniesť odlišný pohľad na frekvenciu prokrastinácie. Prokrastinujúce správanie by bolo potrebné sledovať aj v inom, ako školskom kontexte. Medzi limity výskumu možno taktiež zaradiť fakt, že sme sledovali jedine frekvenciu prokrastinácie, nie zameranie na kontext (akademická prokrastinácia, všeobecná prokrastinácia, atď.), ktorého skúmanie by mohlo priniesť výsledky s väčšou výpovednou hodnotou.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Cladellas, R., del Mar Badia, M., Gotzens, C., & Clariana, M. (2012). Procrastination and cheating from secondary school to university. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 10*(2), 737–754.

Ferrari, J. R., & Tice, D. M. (2000). Procrastination as a self-handicap for men and women: A task-avoidance strategy in a laboratory setting. *Journal of Research in Personality, 34*(1), 73–83. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1999.2261>

Ferrari, J. R., Johnson, J. J., & McCown, W. G. (1995). *Procrastination and task avoidance. Theory, research, and treatment*. Plenum Press.

Habibi, N., Hariastuti, R., & Rusijono, R. (2022). High School students' self-regulated learning and academic procrastination level in Blended Learning Model: A correlation analysis. In *Eighth Southeast Asia Design Research (SEA-DR) & the Second Science, Technology, Education, Arts, Culture, and Humanity (STEACH) International Conference (SEADR-STEACH 2021)* (pp. 311–316). Atlantis Press.

Halama, P., Kohút, M., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Slovak adaptation of the Big Five Inventory (BFI-2): Psychometric properties and initial validation. *Studia Psychologica, 62*, 74–87.

Gabrhelík, R. (2008). *Akademická prokrastinace: Ověření sebesuzovací škály, prevalence a příčiny prokrastinace* [Dizertační práce]. Masarykova univerzita.

Kachgal, M. M., Hansen, L. S., & Nutter, K. J. (2001). Academic procrastination prevention/intervention: Strategies and recommendations. *Journal of Developmental Education, 25*(1), 14.

Kohút, M., Halama, P., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Psychometric properties of Slovak short and extra-short forms of Big Five Inventory-2 (BFI-2). *Ceskoslovenska psychologie, 64*(5), 550–563.

Lay, C. H. (1986). At last, my research article on procrastination. *Journal of Research in Personality, 20*(4), 474–495.

Lay, C. H. (2004). Some basic elements in counseling procrastinators. In H. C. Schouwenburg, C. H. Lay, T. A. Pychyl & J. R. Ferrari (Eds.), *Counseling the procrastinator in academic settings* (pp. 43–58). American Psychological Association.

- Ludwig, P. (2013). *Konec prokrastinace: jak přestat odkládat a začít žít naplno*. Jan Melvil publishing.
- Shaw, A., & Choi, J. (2022). Big Five personality predicting active procrastination at work: When self-and supervisor-ratings tell a different story. *Journal of Research in Personality*, 99, 104261. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2022.104261>
- McCown, W., & Roberts, R. (1994). A study of academic and work-related dysfunctioning relevant to the college version of an indirect measure of impulsive behavior. *Integra Technical Paper*, 94–28. Integra, Inc.
- Milgram, N., & Tenne, R. (2000). Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination. *European Journal of Personality*, 14(2), 141–156.
- Sharma, D., Sharma, M., & Sharma, T. (2017). Procrastination versus planned procrastination – A study report. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 6(1), 1-12.
- Soto, C. J., & John, O. P. (2017). Short and extra-short forms of the Big Five Inventory-2: The BFI-2-S and BFI-2-XS. *Journal of Research in Personality*, 68, 69–81. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2017.02.004>
- Schweigerová, K., & Slavkovská, M. (2015). Akademická prokrastinácia v kontexte exekutívnych funkcií. *E-psychologie*, 9(2), 26–35.
- Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological Bulletin*, 133(1), 65–94. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.133.1.65>
- Solomon, L. J., & Rothblum, E. D. (1984). Academic procrastination: Frequency and cognitive-behavioral correlates. *Journal of Counseling Psychology*, 31, 503–509.
- Unda-López, A., Osejo-Taco, G., Vinueza-Cabezas, A., Paz, C., & Hidalgo-Andrade, P. (2022). Procrastination during the COVID-19 pandemic: A scoping review. *Behavioral Sciences*, 12(2), 38.
- van Eerde, W. (2004). Procrastination in academic settings and the Big Five model of personality: A meta-analysis. In H. C. Schouwenburg, C. H. Lay, T. A. Pychyl & J. R. Ferrari (Eds.), *Counseling the Procrastinator in Academic Settings* (pp. 29–40). American Psychological Association
- van Eerde, W., & Klingsieck, K. B. (2018). Overcoming procrastination? A meta-analysis of intervention studies. *Educational Research Review*, 25, 73–85. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.09.002>
- Vágnerová, M. & Lisá, I. (2021). *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Wang, J., Wang, P., Yang, X., Zhang, G., Wang, X., Zhao, F., Zhao, M. & Lei, L. (2019). Fear of missing out and procrastination as mediators between sensation seeking and adolescent smartphone addiction. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17(4), 1049–1062. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00106-0>

Wolters, C. A., Won, S., & Hussain, M. (2017). Examining the relations of time management and procrastination within a model of self-regulated learning. *Metacognition and learning, 12*, 381–399.

Xu, S. (2021). Academic procrastination of adolescents: A brief review of the literature. *Psychology and Behavioral Sciences, 10*(6), 198–208. <https://doi.org/10.11648/j.pbs.20211006.12>

Ziegler, N., & Opdenakker, M. C. (2018). The development of academic procrastination in first-year secondary education students: The link with metacognitive self-regulation, self-efficacy, and effort regulation. *Learning and Individual Differences, 64*, 71–82. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2018.04.009>

**KOGNITÍVNE ZLYHANIA A KVALITA ŽIVOTA ODLIEČENÝCH
ONKOLOGICKÝCH PACIENTOV**

**COGNITIVE FAILURES AND QUALITY OF LIFE IN CANCER
SURVIVORS**

Veronika Boleková & Veronika Chlebcová

Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola, Tomášikova 20, 821 02 Bratislava

E-mail: veronika.chlebcova@paneurouni.com

ABSTRAKT

Cieľom výskumu bolo overiť, či existuje vzťah medzi kognitívnymi zlyhaniami a kvalitou života odliečených onkologických pacientov. Výskumu sa zúčastnilo 102 odliečených onkologických pacientov, ktorí absolvovali chemoterapiu a doba od ukončenia liečby nepresahovala 60 mesiacov. Najväčšiu časť výskumného súboru tvorili odliečené pacientky s rakovinou prsníka (62.4 %). Kognitívne zlyhanie, čiže chyby a omyly vyskytujúce sa v priebehu vykonávania každodenných aktivít v dôsledku krátkodobých výpadkov pamäti, narušenej percepcie, roztržitosti či neschopnosti dokončiť iniciovanú činnosť, boli merané Dotazníkom kognitívnych zlyhaní. Kvalita života bola zisťovaná skrátenou verziou dotazníka WHOQOL-BREF. Výsledky výskumu poukazujú na stredne silné záporné vzťahy medzi mierou kognitívnych zlyhaní a úrovňou kvality života vo všetkých meraných oblastiach (fyzické zdravie, prežívanie, sociálne vzťahy, prostredie).

Kľúčové slová

kognitívne zlyhanie; kvalita života; odliečení onkologickí pacienti

ABSTRACT

The aim of the research was to verify the relationship between cognitive failures and the quality of life of cancer survivors. The study involved 102 cancer survivors who have undergone chemotherapy and the time since treatment did not exceed 60 months. The largest part of the research group consisted of breast cancer survivors (62.4 %). Cognitive failures, that is, errors and mistakes that are occurred during the daily activities due to short-term memory loss, impaired perception, distraction, or inability to complete the initiated activity, were measured by the Cognitive Failures Questionnaire. Quality of life was measured by the brief version of

the WHOQOL-BREF questionnaire. The research results demonstrate moderate negative relationships between the level of cognitive failures and the level of quality of life in all measured areas (physical health, psychological health, social relationships, environment).

Keywords

cognitive failures; quality of life; cancer survivors

Grantová podpora

Výskum bol podporený grantom GA03/2019 Prediktory posttraumatického rozvoja u odliečených onkologických pacientov

ÚVOD

Kvalita života mnohých odliečených onkologických pacientov je poznačená rôznymi neskorými následkami ochorenia a liečby. Zaraďujeme k nim aj zníženie kognitívneho výkonu, ktoré sa vyskytuje u ¼ pacientov po absolvovaní liečby (Dijkshoorn et al., 2021). Okrem výkonov v objektívnych neuropsychologických skúškach sa v súlade s *evidence-based* prístupom za dôležitý zdroj informácií považuje názor a hodnotenie samotného pacienta. O subjektívne vnímanom kognitívnom oslabení referuje viac ako 40 % odliečených pacientov (Areklett et al., 2022; Whittaker et al., 2022). Nadobúda zväčša podobu krátkodobých kognitívnych zlyhaní mnestických funkcií, koncentrácie či distribúcie pozornosti, vnímania alebo dosahovania cieľa iniciovanej činnosti (Bridger et al., 2013). V každodennom živote sa kognitívne zlyhania prejavujú napríklad neschopnosťou spomenúť si na meno konkrétneho človeka, sústrediť sa pri čítaní textu alebo zvoliť správnu trasu v menej známom prostredí.

Vzťah kvality života a subjektívne hodnoteného kognitívneho výkonu je najmä v zahraničí aktuálnou témou v oblasti psychoonkológie. Subjektívne vnímaný pokles kognitívnych funkcií u onkologických pacientov je asociovaný s horšou kvalitou života, prejavujúcou sa vyššou mierou emocionálneho distresu – depresie, úzkosti či stresu (Areklett et al., 2022; Oerlemans et al., 2022; Von Ah et al., 2022). V oblasti fyzického zdravia súvisí najmä s únavou (Areklett et al., 2022; Von Ah et al., 2022). Subjektívne vnímané zhoršenie pozornosti je vo vzťahu s fyzickým fungovaním a funkčným stavom pacientov (Mehnert et al. et al., 2007; Von Ah et al., 2009). Oerlemansová et al. (2022) na základe výsledkov realizovanej kohortovej štúdie tiež konštatujú vyššiu mieru celkovej kvality života a sociálneho fungovania u pacientov, ktorí zmenu v kognitívnom fungovaní nezaznamenali. V izraelskej štúdii autori konštatovali stredne silné až silné vzťahy subjektívne hodnoteného kognitívneho fungovania s fyzickou, sociálnou, emocionálnou aj funkčnou osobnou pohodou (Maeir et al., 2022). Vyššia kvalita života bola spätá s lepším kognitívnym fungovaním – hodnotením mnestických funkcií, pozornosti, myslenia a verbálnych schopností.

Cieľom prezentovaného výskumu bolo skúmať vzťahy medzi subjektívne posúdenou mierou kognitívnych zlyhaní a kvalitou života odliečených onkologických pacientov. Aktuálne zahraničné výskumné zistenia poskytujú dostatočnú empirickú evidenciu o existencii tohto vzťahu. V rámci väčšiny doposiaľ realizovaných výskumov bolo subjektívne vnímané kognitívne fungovanie merané prostredníctvom subškál dotazníka kvality života EORTC QLQ-C30 alebo prostredníctvom metódy *Functional Assessment of Cancer Therapy – Cognition* (FACTcog), ktoré boli navrhnuté pre populáciu onkologických pacientov. Cieľom nášho výskumu bolo overiť tieto zistenia prostredníctvom inej, v populácii onkologických pacientov menej často využívanej metódy – Dotazníka kognitívnych zlyhaní.

Na základe uvedených výskumných zistení formulujeme výskumnú hypotézu VH1: Medzi kognitívnymi zlyhaniami a kvalitou života odliečených pacientov existuje negatívny vzťah.

Pre získanie komplexnejšieho obrazu o kognitívnom fungovaní a kvalite života odliečených onkologických pacientov tiež formulujeme nasledujúce výskumné otázky:

VO1: Aké sú najvýraznejšie prejavy subjektívne vnímaného kognitívneho oslabenia odliečených onkologických pacientov?

VO2: Aké sú najvýraznejšie indikátory zníženej kvality života odliečených onkologických pacientov?

VO3: Ako sú charakterizované empirické typy odliečených onkologických pacientov vytvorené na základe úrovne kognitívnych zlyhaní a kvality života?

METÓDA

Výskumný súbor

Zber dát prebiehal po schválení Etickou komisiou Paneurópskej vysokej školy, a to vo vybraných kúpeľných zariadeniach (Bardejovské Kúpele, Kúpele Lúčky, Kúpele Bojnice), v pomáhajúcich organizáciách a na stretnutiach svojpomocných skupín (OZ Amazonky, OZ Venuše, Klub Venuše, OZ Nie rakovine, OZ Noktua, Liga proti rakovine). Časť zberu dát prebiehala prostredníctvom online dotazníka. Do výskumu sa zapojilo 200 odliečených onkologických pacientov. Do analýzy v prezentovanom príspevku bolo zaradených 102 participantov (z toho 93 žien), ktorí splňali stanovené inklúzne kritériá: 1) vek nad 18 rokov; 2) prekonané onkologické ochorenie, 3) liečba chemoterapiou a 4) doba od ukončenia liečby max. 60 mesiacov. Vek participantov sa pohyboval v rozmedzí 25 až 79 rokov ($M = 53.91$; $SD = 11.88$) a priemerná dĺžka od ukončenia poslednej liečby bola $M = 17.38$ mesiacov ($SD = 15.42$). Najväčšiu časť výskumného súboru tvorili odliečené pacientky s rakovinou prsníka ($N = 73$). V súbore boli ďalej zastúpení pacienti, ktorí prekonali rakovinu hrubého čreva ($N = 9$), lymfatických uzlín ($N = 9$), vaječníkov ($N = 5$), kože ($N = 4$), prostaty ($N = 2$) a leukémiu ($N = 2$). Iné diagnózy (rakovina močového mechúra, konečníka, obličiek, štítnej žľazy, hlavy

a krku, hrtana, krčka maternice a pľúc) boli prítomné ojedinele ($N = 1$). Viaceré onkologické diagnózy sa vyskytovali v komorbidite.

Nástroje merania

Mieru kognitívnych omylov prameniach z vnímaného oslabenia pamäti, pozornosti či vnímania sme merali prostredníctvom 25 položiek Dotazníka kognitívnych zlyhaní (Broadbent et al., 1982). Participanti hodnotia častot' výskytu kognitívnych omylov prostredníctvom 5-stupňovej Likertovej škály (0 – nikdy; 4 – stáva sa mi to veľmi často). Jensenová et al. (2022) uvádzajú 41 bodov ako odporúčané cut-off skóre pre konštatovanie zvýšenej miery kognitívnych zlyhaní. Dotazník bol pôvodne navrhnutý ako jedno-dimenzionálna metóda na meranie všeobecného faktora kognitívneho zlyhania, avšak ďalšie výskumy poukazujú na možnosť vytvorenia viacerých faktorov. V slovenskom výskume boli rozlíšené taktiež štyri faktory: problémy s pamäťou a pozornosťou, roztržitosť a zmätenosť, omyly pri zvládaní každodenných úloh v dôsledku neprítomnosti v aktuálnom okamihu a interpersonálna komunikácia (Boleková & Chlebcová, 2020). Administrovali sme tiež skrátenú 26-položkovú verziu dotazníka WHOQOL-BREF (WHO, 1998), ktorá umožňuje merať kvalitu života v štyroch oblastiach: fyzické zdravie (vrátane posúdenia miery únavy, energie, bolesti či kvality spánku), psychické zdravie (s dôrazom na emocionálne prežívanie), sociálne vzťahy (osobné vzťahy, sociálna opora, sexuálne aktivity) a prostredie (možnosť nadobúdať nové zručnosti a získavať nové informácie, možnosti využitia voľného času, kvalita a prístup k zdravotnej a sociálnej starostlivosti a pod.).

Metódy analýzy dát

Ukazovateľom sily vzťahu medzi skóre z jednotlivých dotazníkov bol Spearmanov koeficient poradovej korelácie. Hrubé skóre participantov sme následne transformovali na Z-skóre v rámci skupiny. Prostredníctvom metódy K-Means sme vytvorili empirickú typológiu onkologických pacientov. Výpočet vzdialeností medzi participantmi vychádzal z klasickej Euklidovskej metriky.

VÝSLEDKY

Najvýraznejšie prejavy kognitívnych omylov sme zisťovali prostredníctvom frekvenčnej analýzy odpovedí participantov na jednotlivé položky. Za súhlas s položkou sme považovali označenie odpoved'ových variantov celkom často a veľmi často. U najväčšieho počtu odliečených pacientov sa vyskytla neschopnosť sústrediť sa na mená ľudí, s ktorými sa zoznamujú (43.1 %), ťažkosti s rozepamätaním sa na konkrétne slovo (38.6 %), nesústredenosť pri čítaní textu (31.4 %), zabúdanie mien ľudí (29.2 %) a dôvodu premiestnenia sa z jednej časti domu do druhej (28.7 %), neplánované prerušenie vykonávanej činnosti zahájením inej aktivity (25.7 %) a tiež problémy s nájdením odloženého predmetu (25.5 %). Hodnota Cronbachovej alfy poukazuje na výbornú vnútornú konzistenciu položiek ($\alpha = .93$). Celkové skóre kognitívnych zlyhaní sa pohybovalo v rozpätí 11-90 bodov ($Mdn = 35$, $IQR = 19.50$). Základné

deskriptívne štatistiky sú uvedené v Tabuľke 1. Zvýšenú mieru kognitívnych zlyhaní (t. j. skóre vyššie ako 41 bodov) možno predpokladať u 33.3 % participantov.

Najvýraznejšími indikátormi zníženej kvality života (označenie odpovedí vôbec/skôr nie, resp. veľmi/úplne) boli problémy so spánkom, ktoré uviedlo 35 % participantov. Jedna tretina (32.3 %) odliečených onkologických pacientov nie je spokojná so svojim sexuálnym životom. Približne 22 % participantov prežíva negatívne pocity (mrzutosť, beznádej, úzkosť, depresiu) a rovnaký podiel participantov uviedol, že nemá dost' financií na uspokojenie svojich potrieb. Z položiek dotazníka sme skonštruovali štyri sumačné indexy: prežívanie ($\alpha = .81$), fyzické zdravie ($\alpha = .88$), sociálne vzťahy ($\alpha = .56$) a prostredie ($\alpha = .76$). Opisnú štatistiku uvádzame v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika skúmaných premenných

	Kognitívne zlyhania	KZ1	KZ2	KZ3	KZ4	Prežívanie	Fyzické zdravie	Sociálne vzťahy	Prostredie
Priemer	36.90	15.93	7.65	6.64	6.63	22.31	24.61	10.66	29.86
Medián	35.00	16.00	7.00	6.00	6.00	23.00	25.00	11.00	30.00
SD	15.78	6.16	5.33	4.07	2.86	3.99	5.39	2.23	4.62
Minimum	11	3	0	0	1	11	8	6	16
Maximum E/T	90/100	31/32	28/28	20/24	15/20	29/30	34/35	15/15	40/40
Percentily	25	11.00	4.00	3.50	4.50	20.00	22.00	9.00	27.00
	50	16.00	7.00	6.00	6.00	23.00	25.00	11.00	30.00
	75	20.00	10.00	9.00	8.50	25.00	29.00	12.00	33.25

Poznámka. E – empirické maximum; T – teoretické maximum; KZ1 – Problémy s pamäťou a pozornosťou; KZ2 – Roztržitosť a zmätenosť; KZ3 – Omyly pri zvládaní úloh; KZ4 – Interpersonálna komunikácia

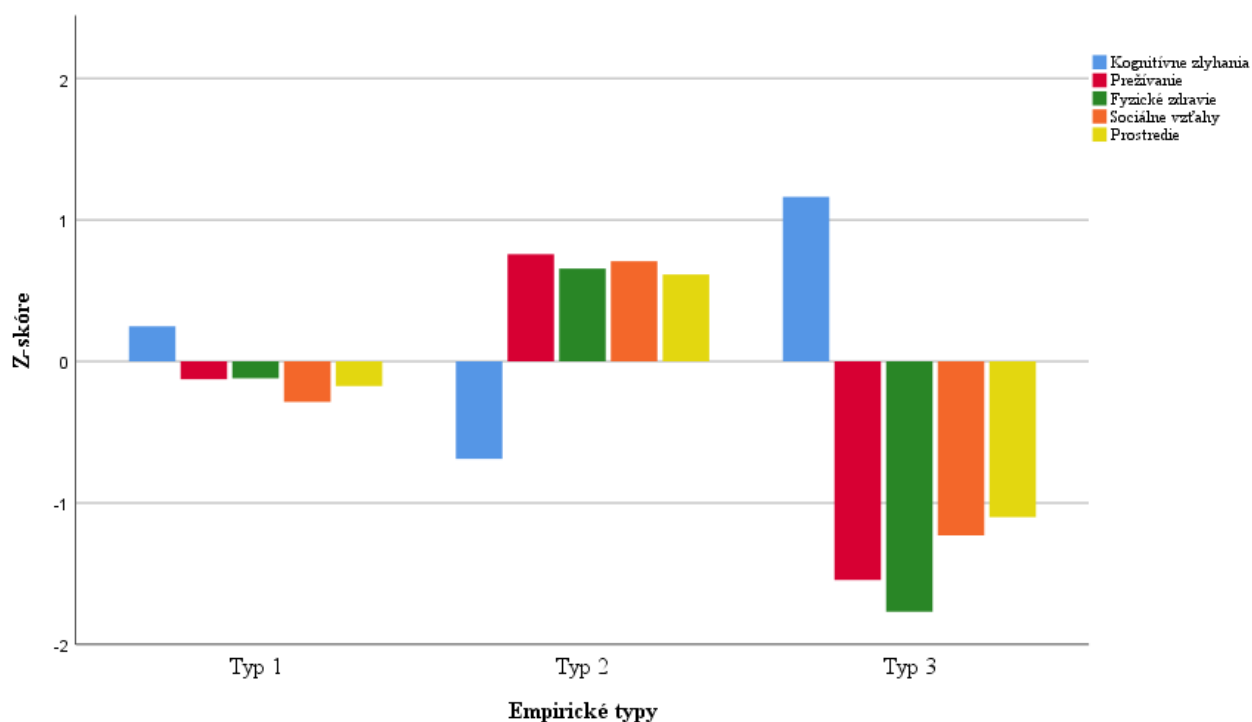
Miera kognitívnych zlyhaní je v zápornom, stredne silnom vzťahu so všetkými dimenziami kvality života – prežívaním ($r_s = -.44$, $p < .001$), fyzickým zdravím ($r_s = -.38$, $p < .001$), sociálnymi vzťahmi ($r_s = -.30$, $p < .001$) a prostredím ($r_s = -.31$, $p < .001$). V Tabuľke 2 uvádzame aj hodnoty korelačných koeficientov pre jednotlivé faktory kognitívnych zlyhaní.

Tabuľka 2. Vzťah medzi kognitívnymi zlyhaniami a kvalitou života odliečených onkologických pacientov (r_s)

	Prežívanie	Fyzické zdravie	Sociálne vzťahy	Prostredie
Kognitívne zlyhania	-.44**	-.38**	-.30**	-.31**
Problémy s pamäťou a pozornosťou	-.40**	-.35**	-.28**	-.25*
Roztržitosť a zmätenosť	-.35**	-.35**	-.36**	-.28**
Omyly pri zvládaní úloh	-.36**	-.31**	-.15	-.31**
Interpersonálna komunikácia	-.36**	-.31**	-.22*	-.22*

Poznámka. * $p < .05$; ** $p < .01$

Prostredníctvom klustrovej analýzy sme vytvorili empirickú typológiu odliečených onkologických pacientov na základe miery kognitívnych zlyhaní a úrovne ich kvality života v skúmaných dimenziách. Do analýzy boli zaradení participanti, ktorí vyplnili všetky položky dotazníkov ($N = 83$). Na základe výsledkov analýz a možností interpretácie sme zvolili ako konečné troj-typové riešenie. Do prvého typu bolo zaradených 45 % ($N = 37$) participantov, u ktorých možno predpokladať priemernú úroveň skúmaných premenných, bez výrazného zhoršenia v predmetných oblastiach. Druhý typ tvorilo 33 participantov (40 %), u ktorých sme zistili v porovnaní so zvyškom súboru vyššiu kvalitu života a zároveň nižšiu mieru kognitívnych zlyhaní. U nezanedbateľnej časti odliečených pacientov (15 %, $N = 13$) však možno konštatovať zvýšenú mieru kognitívnych omylov a zároveň zníženú kvalitu života – vo všetkých skúmaných oblastiach boli hodnoty nižšie ako 1 štandardná odchýlka pod priemerom výskumného súboru. Hodnoty Z-skóre charakterizujúce jednotlivé empirické typy sú uvedené v Obrázku 1.

Obrázok 1. Empirické typy odliečených onkologických pacientov (Z-skóre)

DISKUSIA

V dôsledku modernej liečby rakoviny sa zvyšuje počet odliečených onkologických pacientov. Centrom záujmu psychológov a výskumníkov sa stávajú krátkodobé a dlhodobé následky liečby, vrátane kognitívneho oslabenia, ktoré výrazne narúša funkčný stav pacienta (Areklett et al., 2022). Cieľom príspevku bolo verifikovať vzťah medzi subjektívne vnímaným kognitívnym oslabením a kvalitou života odliečených pacientov. Zvýšenú mieru kognitívnych zlyhaní

možno konštatovať u jednej tretiny odliečených pacientov. Zistené kognitívne omyly sú dôsledkom krátkodobého zlyhania mnesticých funkcií, pozornosti, o niečo menej exekutívnych funkcií (VO1). Dotazník kognitívnych zlyhaní môže byť vhodnou voľbou pre zmapovanie kognitívnych omylov v bežnom živote, obzvlášť v prípade, ak pacienti referujú o kognitívnom oslabení, avšak ich výkon v objektívnych neuropsychologických testoch je v pásme normy.

Zníženie kvality života sa týka problémov so spánkom, nespokojnosti so sexuálnym životom a emocionálneho distresu (VO2). Empiricky sme podporili zistenia o vzťahu kvality života a subjektívneho posúdenia kognitívneho fungovania. Výsledky výskumu potvrdzujú, že s nárastom kognitívnych zlyhaní je spätý pokles kvality života v oblasti emocionálneho prežívania, fyzického zdravia, sociálnych vzťahov, aj hodnotenia prostredia (VH1). Zistenia sú v zhode so závermi autorov, ktorí konštatujú, že kognitívne fungovanie súvisí s emocionálnym prežívaním (Areklett et al., 2022; Maeir et al., 2022; Oerlemans et al., 2022; Von Ah et al., 2022), fyzickým zdravím (Areklett et al., 2022; Maeir et al., 2022; Mehnert et al. et al., 2007; Von Ah et al., 2009; Von Ah et al., 2022) či sociálnym fungovaním (Maeir et al., 2022; Oerlemans et al., 2022). Výsledky výskumu tiež poukazujú na heterogenitu v skupine odliečených onkologických pacientov. Vysokú kvalitu života bez prítomnosti kognitívnych zlyhaní (vzhľadom na hodnoty súboru) vykazuje 40 % pacientov. Približne 15 % odliečených pacientov naopak vytvára empirický typ charakterizovaný zvýšenou mierou kognitívnych zlyhaní a zníženou kvalitou života (VO3).

Uvedené zistenia nemožno zovšeobecňovať na pacientov s rôznymi onkologickými diagnózami, nakoľko výskumný súbor tvorili najmä ženy s rakovinou prsníka. Na základe prierezového zisťovania tiež nevieme určiť smer vzťahu medzi kognitívnym oslabením a kvalitou života. Príčina zistených kognitívnych zlyhaní nemusí byť nevyhnutne spojená s liečbou onkologického ochorenia. Zistené kognitívne zlyhania môžu byť dôsledkom individuálnych špecifik v osobnostných črtách (napr. zvýšená miera neurotizmu) alebo pôsobenia vonkajších faktorov, vrátane výskytu negatívnych udalostí alebo prežitia traumy (Payne & Schnapp, 2014). Nemusia byť dôsledkom absolvovanej liečby. V budúcom výskume považujeme za prínosné zamerať sa na overenie efektívnosti kognitívnych rehabilitácií a ich vplyvu na kvalitu života odliečených onkologických pacientov.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Areklett, E. W., Fagereng, E., Bruheim, K., Andersson, S., & Lindemann, K. (2022). Self-reported cognitive impairment in cervical cancer survivors: A cross-sectional study. *Psycho-oncology*, 31(2), 298–305. <https://doi.org/10.1002/pon.5818>

Boleková, V., & Chlebcová, V. (2020). Overenie psychometrických charakteristík Dotazníka kognitívnych zlyhaní. In: *Quaere. Recenzovaný zborník príspevků interdisciplinární mezinárodní vědecké konference doktorandů a odborných asistentů* (pp. 1075–1085). Magnanimitas akademické sdružení.

- Bridger, R. S., Johnsen, S. Å. K., & Brasher, K. (2013). Psychometric properties of the Cognitive Failures Questionnaire. *Ergonomics*, *56*(10), 1515–1524. <https://doi.org/10.1080/00140139.2013.821172>
- Broadbent, D. E., Cooper, P. F., Fitzgerald, P., & Parkes, K. R. (1982). The cognitive failures questionnaire (CFQ) and its correlates. *British Journal of Clinical Psychology*, *21*(1), 1–16.
- Dijkshoorn, A., van Stralen, H. E., Sloots, M., Schagen, S. B., Visser-Meily, J., & Schepers, V. (2021). Prevalence of cognitive impairment and change in patients with breast cancer: A systematic review of longitudinal studies. *Psycho-oncology*, *30*(5), 635–648. <https://doi.org/10.1002/pon.5623>
- Jensen, J. H., Miskowiak, K. W., Purdon, S., Thomsen, J. F., & Eller, N. H. (2022). Screening for cognitive impairment among patients with work-related stress complaints in Denmark: validation and evaluation of objective and self-report tools. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, *48*(1), 71–80.
- Maier, T., Nahum, M., Makranz, C., Tsabari, S., Peretz, T., & Gilboa, Y. (2022). Predictors of quality of life among adults with self-reported cancer related cognitive impairment. *Disability and Rehabilitation*, 1–7. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/09638288.2022.2050954>
- Mehnert, A., Scherwath, A., Schirmer, L., Schleimer, B., Petersen, C., Schulz-Kindermann, F., Zander, A. R., & Koch, U. (2007). The association between neuropsychological impairment, self-perceived cognitive deficits, fatigue and health related quality of life in breast cancer survivors following standard adjuvant versus high-dose chemotherapy. *Patient Education and Counseling*, *66*(1), 108–118. <https://doi.org/10.1016/j.pec.2006.11.005>
- Oerlemans, S., Schagen, S. B., van den Hurk, C. J., Husson, O., Schoormans, D., & van de Poll-Franse, L. V. (2022). Self-perceived cognitive functioning and quality of life among cancer survivors: Results from the PROFILES registry. *Journal of Cancer Survivorship: Research and Practice*, *16*(2), 303–313. <https://doi.org/10.1007/s11764-021-01023-9>
- Payne, T. W., & Schnapp, M. A. (2014). The relationship between negative affect and reported cognitive failures. *Depression Research and Treatment*, AN 396195. <https://doi.org/10.1155/2014/396195>
- Von Ah, D., Crouch, A. D., Monahan, P. O., Stump, T. E., Unverzagt, F. W., Storey, S., Cohee, A. A., Cella, D., & Champion, V. L. (2022). Association of cognitive impairment and breast cancer survivorship on quality of life in younger breast cancer survivors. *Journal of Cancer Survivorship: Research and Practice*, *16*(4), 812–822. <https://doi.org/10.1007/s11764-021-01075-x>
- Von Ah, D., Russell, K. M., Storniolo, A. M., & Carpenter, J. S. (2009). Cognitive dysfunction and its relationship to quality of life in breast cancer survivors. *Oncology Nursing Forum*, *36*(3), 326–336. <https://doi.org/10.1188/09.ONF.326-334>
- Whittaker, A. L., George, R. P., & O'Malley, L. (2022). Prevalence of cognitive impairment following chemotherapy treatment for breast cancer: A systematic review and meta-analysis. *Scientific Reports*, *12*(1), AN 2135. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-05682-1>
- World Health Organization (1998). *Programme on mental health: WHOQOL user manual, 2012 revision*. World Health Organization.

***POLITICKÁ KULTÚRA, DEMOKRATICKÉ HODNOTY A DEZINFORMÁCIE
V STREDNEJ EURÓPE***

***POLITICAL CULTURE, DEMOCRATIC VALUES AND MISINFORMATION IN
CENTRAL EUROPE***

Ivan Brezina^a & Martina Klicperová-Baker^b

^a Institute of Experimental Psychology, Centre of Social and Psychological Sciences SAS,
Slovak Academy of Sciences

^b Institute of Psychology, Czech Academy of Sciences

E-mail: brezivan@gmail.com

ABSTRAKT

Náš projekt analyzuje demokratický potenciál v krajinách V4 a (východného a západného) Nemecka, konkrétne sa zameriavame na „zist’ovanie demokratických oporných bodov a slabín“ v súvislosti so spracovaním informácií. Reprezentatívnym vzorkám piatich populácii sa bude podávať široká škála výskumných metód, pričom sa zameriame na a) aspekty podporujúce odolnosť (napr. kognitívne zručnosti, sociálna dôvera, sociálna súdržnosť, politická kultúra) a b) slabé stránky, ako sú anómia, bezmocnosť, sklony k autoritárstvu, populizmus a prepádanie viere v konšpiračné teórie. Výsledky budú interpretované nielen s ohľadom na totalitné dedičstvo, ale aj so záujmom o rôzne typy politickej kultúry v rámci našej heterogénnej vzorky.

Predkladaný príspevok sa sústreďuje tiež na výsledky našej pilotnej štúdie základnej metódy, Dotazníka politickej kultúry (Klicperová-Baker & Feierabend, 2007). Použili sme jeho krátku formu a priniesol veľmi dobré výsledky vrátane jeho súbežnej a prediktívnej validity.

Kľúčové slová

politická psychológia; demokracia; politická kultúra; demokratické hodnoty; dezinformácie

ABSTRACT

Our project analyzes the democratic potential in Visegrad countries plus (Eastern and Western) Germany, specifically, we focus on “detecting democratic footholds & weaknesses” with respect to information processing. National samples will be administered a wide range of survey methods and quizzes, concentrating on a) aspects fostering democratic resilience (e.g.,

cognitive skills, social trust, social cohesion, political culture) and b) weaknesses, such as anomia, powerlessness, tendencies to authoritarianism, populism, and falling for fake news. The results will be interpreted not just with respect to the totalitarian heritage but also with an interest in the various types of political culture within our heterogeneous sample.

The presented paper concentrates primarily on the results of our pilot study of the core method, the Political Culture Questionnaire (Klicperová-Baker & Feierabend, 2007). We used its brief form and it yielded very good results, including its concurrent and predictive validity.

Keywords

political psychology; democracy; political culture; democratic values; misinformation

Acknowledgements

This work was supported by International Visegrad Fund (#22120123), and by the NPO “Systemic Risk Institute” LX22NPO5101 grant.

INTRODUCTION

The current world is experiencing a wave of democratic backsliding and populism which are to a certain degree caused by misinformation (Monsees, 2021). The Central European region appears to be particularly vulnerable. The Economist Intelligence Unit documents that the state of democracy of all Visegrad countries is falling, all of them currently belong to the category of “defective democracies”, ranking from the 32nd (Czechia) to the 57th (Hungary) world positions (EIU, 2021). In contrast, Germany ranks 13th, as “full democracy” although it combines data on both old and new federated states. The recent Globsec Report indicates that over half of Czechs and Slovaks would trade their rights and freedoms for better financial situation, while over a quarter of Poles, Czechs, and Slovaks would prefer an authoritarian leader over liberal democracy. The majority of Slovaks, Hungarians and 49 % of Czechs believe that it does not matter who runs the government since nothing will change. Importantly, nearly a third of all V4 citizens admit they believe in some of the conspiracy theories (Globsec, 2020). These results are in all likelihood even worse today, after the onset of the energy crisis and dramatic inflation. The more do they constitute an urgent warning and also give direction to our project: Identify not just the democratic footholds but focus especially on the weak points of democracy.

The aim of our future research is to survey beliefs & attitudes of the V4+ citizens and identify various types of political culture differing by adherence to democratic values. We expect to find such types as religious democrats, secular democrats, pre-political naive parochials, post-political alienated cynics, and non-democratic radicals. These types will differ by their cognitive strategies, information sources, and also by misinformation, hoaxes they believe in.

The results from representative national samples should help to identify the weaknesses of democratic societies and suggest possible remedies.

To this end, we have conducted a pilot study aiming to test the core of our methodological battery on the Czech sample.

POLITICAL CULTURE

The concept we primarily focused our pilot studies at is political culture. It is a traditional concept, yet it is as topical as ever. While political attitudes and election choices give important glimpses into citizens' political leanings, political culture provides a holistic sense, along with "order and meaning" (in terms of L. Pye). Political culture does not document just ephemeral views, but it approximates a notion of a stable political mentality. Another benefit of the concept of political culture is that it merges the significant interdisciplinary aspects we were interested in: it is a political term, a sociological characteristic and it is based on psychological attitudes and cognitions.

The historical concept of Almond and Verba (1989) has been elaborated in early 1990s by a multidisciplinary and international team headed by I. Feierabend at San Diego State University with an intent to convert a theory into a practical method. The team analyzed the classic approach of Almond and Verba and constructed "a universe" which contained all the important aspects of their theory. In the next step, this universe was operationalized into a set of questionnaire items which covered all the universe cells and their three dimensions: a) developmental stages of political culture, according to Almond and Verba, these stages were three, i.e., parochial, subject and participant cultures, b) main political aspects, i.e., input into politics, such as the parties and interest groups, the output of politics such as the laws, and then the politics as conceived by self and in contrast to, as a general political system, and finally c) the main psychological functions, namely, cognition, affect, and evaluation (Almond & Verba, 1989). Feierabend introduced an important innovation to the theory (Klicperová-Baker, Feierabend et al. 1997). Although still in the euphoric phase of the third democratization wave of the end of the 20th century, he already anticipated the inevitable disappointment and frustration. He enriched the Almond and Verba theory with the culture of alienation, thus amending the original trio of cultures. Hence, the resulting conceptual universe consisted of: a) four developmental stages (cultures) multiplied by b) four political aspects times multiplied by c) three psychological functions. When fully elaborated, the universe contained $4 \times 4 \times 3 = 48$ cells.

The method to assess the universe of political culture was built in two stages. The initial 16-cell version contained 16 cells which form a cross section of the four types of culture and four political aspects as illustrated by Table 1. That table was then further elaborated for each of the three psychological functions.

Table 1. Operationalizing political culture based on the Almond and Verba theory

		DEVELOPMENTAL STAGES OF POLITICAL CULTURE			
		PAROCHIAL	SUBJECT	PARTICIPATIVE	ALIENATED
Dimension of POLITICAL ASPECTS	SELF	I know little about politics	People should mind their own business and let the state and the government do what they are supposed to do.	I take an active role in politics, especially when an issue is important or concerns me.	I hate politics because it brings out the worst of people.
	INPUT (parties and activist groups)	I do not really know what the political parties are for.	Political parties cannot fulfil any reasonable function in the state (Reverse)	A proper citizen joins a political party and takes part in activist interest groups.	I hate political parties and their impossible members.
	OUTPUT (laws)	Frankly, I do not know at all how state and government work.	The duty of government and state is to make decisions for the people and the duty of the people is to obey the decisions.	The laws and policies should be the result of decisions made by as many people involved in political life as possible.	Politics in our country is an immoral farce which opposes a sound reason.
	SYSTEM	I have no clear idea how to judge which political systems as good or bad.	People should have respect for the state and government no matter what it does.	A citizen can be proud of government and state in which all can participate in political life.	The state and government do not do anything for people like me.

Thus, the theory was fully operationalized into a survey questionnaire. It worked quite satisfactorily for assessment of various student samples, mainly for comparing American students with Central-Eastern European students who just experienced (and often actively participated in) democratic revolutions. While the array of these probes was impressive, the samples used were primarily of convenience nature and the measures also lacked rigorous validation tests.

PILOT STUDY

For our purpose this seemed like a promising method if it were only shortened and passed some validation criteria. We used the results accumulated so far (Klicperová-Baker et al., 2003) to cut back on the items, finally shortening their number to twelve. Then we administered this shortened version of the Political Culture Questionnaire repeatedly during two waves of the longitudinal study of the Institute of Psychology by the Median agency to a Czech national sample. The number of respondents in respective waves of the longitudinal study oscillated around 1000. Our colleague, J. Šerek performed latent profile analysis and found that the method was able to differentiate three distinct types of political culture: Subject, Alienated, and Participant. Respondents characterized by the Subject culture scored very high in politically conforming items, negated alienation and admitted a high level of political ignorance. The

Alienated respondents logically scored very high in alienation items and extremely low in the subject items, besides that they were also very dismissive of political parties. Finally, the Participant respondents differed from the other two groups by very high participation, very low alienation, recognition of the necessity of political parties, and high political sophistication.

The final step was a test whether these groups would stand the test of time and also differ by concurrent and predictive criteria. It turned out that the political profiles were very stable in time and even after a government change. Additionally, belonging to non-Participant profiles predicted non-voting or voting for populist (which was the case of the Subject category) and for far-right extremist political candidates (that was a frequent choice of the Alienated). The non-Participant representatives were also significantly more often falling for fake news, they were less frequently vaccinated against COVID-19 and displayed a lower support to Ukrainian refugees. Overall, the results were very satisfactory and the method appeared ready to be used in our cross-cultural pilot stage.

VARIABLES AND METHODS SELECTED FOR THE UPCOMING STUDY

Political culture will be the main pillar of our study which will be carried out on representative samples of Visegrad four + Germany. We anticipate to a) detect various kinds of political culture within each country and additionally b) identify some political cultures which will be shared internationally.

Besides the analysis of intra- and international differences in political culture of the five nations, we will also investigate populist attitudes based on approach of Castanho Silva (2020). The assortment of methods designed to measure political-psychology variables we also plan to use questionnaires mapping participants' political leaning (left/right), their political participation and voting behavior – we opted for items widely used in ESS studies, which will offer us valid reference points for additional comparisons. Another significant concept is identity and its nested layers and of course, civility, which we consider a core concept of democracy (Klicperová-Baker & Feierabend, 2020). Last but not least – within the context of political behavior and perception we will also assess the topic of authoritarianism (Rippl et al., 2007), social trust, social cohesion (Bertelsmann Social Cohesion Radar), and confidence in institutions (Globsec).

The variables related to adherence to democratic values are divided into two main categories – one referring directly to associated values and attitudes, and the other encompassing wider spectrum psychological concepts closely related to the topic of democracy. In the first one, our methods measure attitudes to democracy as a political system, we focus on plurality, tolerance and civility. We are also interested in getting information on participants' satisfaction with the political system and on the evaluation of current state of democracy in their respective countries. Furthermore, we analyze participants' willingness to trade their fundamental rights and freedoms for benefits of financial or security character. Within the methods of psychological character, we focus on powerlessness (Bruder et al., 2013), spheres of control (Paulhus, 1983), anomia (Bruder et al., 2013) and self-efficacy (Doll et al., 2021).

The third pillar of the study is composed by variables related to participants' information processing strategies and their information sources. We map not only the time spent using with various types of media, but also participants' online activities. In this context we administer the only ability test of the battery, test of cognitive reflection (CRT). Further, we assess conspiracy mentality and beliefs in hoaxes and conspiracy theories. Lastly, we focus on tolerance of uncertainty (Buhr & Dugas, 2002), self-deception and open-minded thinking (Svedholm-Häkkinen & Lindeman, 2018).

The Visegrad four as well along with Germany constitute countries which often play an important role in negotiations within the European Union. It is a region which contains within itself a wide variety of different opinions, often diverting ones. We believe that our upcoming study will be both academically interesting and hopefully also useful for cultivation of democratic spirit within the region.

REFERENCES

- Almond, G., & Verba, S. (1989). *The civic culture: Political attitude and democracy in five nations*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology, 4*, 225. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- Buhr, K., & Dugas, M. J. (2002). The intolerance of uncertainty scale: Psychometric properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy, 40*(8), 931–945.
- Castanho Silva, B., Jungkunz, S., Helbling, M., & Littvay, L. (2020). An empirical comparison of seven populist attitudes scales. *Political Research Quarterly, 73*(2), 409–424. <https://doi.org/10.1177/1065912919833176>
- Doll, E. S., Nießen, D., Schmidt, I., Rammstedt, B., & Lechner, C. M. (2021). The General Self-Efficacy Short Scale–3 (GSE-3): An English-language adaptation. *Zusammenstellung sozialwissenschaftlicher Items und Skalen (ZIS)*. <https://doi.org/10.6102/zis294>
- EIU (2021). Democracy Index 2021: The China challenge. London: *The Economist Intelligence Unit*.
- Globsec (2020). *Voices of Central and Eastern Europe*. <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2020/09/Voices-of-Central-and-Eastern-Europe>, Retrieved on 23 April, 2022.
- Klicperová-Baker, M., & Feierabend, I. K. (2020). Democracy-institutionalized conflict resolution: Social psychological explanation of its decline. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology, 26*(2), 227–229. ISSN 1078-1919.
- Klicperová-Baker, M. et al. (2003) *Democratic citizenship: Psychological theory & empirical studies in four Central and Eastern European nations*. San Diego State University, Montezuma Publishing, USA. ISBN 0-7442-2702-x.
- Klicperová-Baker, M., Feierabend I. K., et al. (1997). *Ready for democracy? Civic culture and civility with a focus on Czech society*. Praha: Psychologický ústav AV ČR.

Monsees, L. (2021). Information disorder, fake news, and the future of democracy. *Globalizations*. <https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1927470>

Paulhus, D. (1983). Sphere-specific measures of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, *44*(6), 1253–1265. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.6.1253>

Paulhus, D. L., & Van Selst, M. (1990). The Spheres of Control scale: Ten years of research. *Personality and Individual Differences*, *11*(10), 1029–1036. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(90\)90130J](https://doi.org/10.1016/0191-8869(90)90130J)

Rippl, S., Baier, D., & Boehnke, K. (2007). *Europa auf dem Weg nach rechts? Die EU-Osterweiterung und ihre Folgen für politische Einstellungen in Deutschland, Polen und der Tschechischen Republik*. Wiesbaden: VS Verlag.

Svedholm-Häkkinen, A. M., & Lindeman, M. (2018). Actively open-minded thinking: Development of a shortened scale and disentangling attitudes towards knowledge and people. *Thinking & Reasoning*, *24*(1), 21–40.

KONŠTRUKCIA TESTOVEJ BATÉRIE MERANIA FAKE NEWS O COVID-19
CONSTRUCTION OF A TEST BATTERY FOR MEASURING FAKE NEWS
ABOUT COVID-19

Vladimíra Čavojová & Jakub Šrol

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

E-mail: persefona78@gmail.com

ABSTRAKT

Problém tzv. fake news (falošných správ) nie je nový a v posledných rokoch výskumníci testujú rôzne spôsoby, ako merať schopnosť ľudí rozoznávať falošné správy od pravdivých. V našom príspevku chceme priblížiť, akým praktickým aj metodologickým problémom čelia výskumníci, ktorí chcú zostrojiť metódu na testovanie schopnosti rozoznávať falošné správy od reálnych a predstaviť metodiku, ktorú sme použili na meranie pri výskume dezinformácií o COVID-19. Štúdia bola súčasťou longitudinálneho výskumu; zberu sa zúčastnilo 1838 participantov (priemerný vek = 45.41, SD = 16.07, 53 % žien). Okrem metodologických problémov uvádzame tiež niekoľko základných výsledkov týkajúcich sa dôvery falošným a reálnym správam: hodnovernosť pravdivých správ bola signifikantne vyššia ako falošných správ, no ochota zdieľať bola signifikantne vyššia u pravdivých správ a reálne správy boli signifikantne konzistentnejšie s názormi participantov. Mať validnú a reliabilnú metodiku je nevyhnutným predpokladom ak chceme testovať efektivitu intervencií na redukciiu šírenia dezinformácií vo verejnom priestore.

Kľúčové slová

fake news; COVID-19; metodológia

ABSTRACT

In our paper, we present the practical and methodological problems faced by researchers who want to develop a method for testing the ability to distinguish fake news from real ones and to present the methodology we used to measure disinformation about COVID-19. The study was part of a longitudinal study; 1838 participants participated in the data collection (mean age was 45.41, SD = 16.07, 53 % women). Besides methodological issues we present also several basic

results regarding the belief in fake and real news: the trustworthiness of real news was significantly higher than the trustworthiness of fake news, but the willingness to share was significantly higher for real news and real news was significantly more consistent with participants' opinions. Having a valid and reliable methodology is a prerequisite if we want to test the effectiveness of interventions to reduce the spread of misinformation in public space.

Keywords

fake news; COVID-19; methodology

Grantová podpora

Tento projekt bol podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja v rámci projektu APVV-20-0387: „*Psychologické súvislosti nepodložených informácií a presvedčení súvisiacich s pandémiou COVID-19*“.

ÚVOD

Problém falošných správ (z angl. fake news) a dezinformácií sa dostáva čoraz viac do popredia pozornosti a môžeme sledovať rôzne pokusy ako zabrániť ich šíreniu. Snahy o redukciu množstva dezinformácií v spoločnosti sa dajú rozdeliť na dva široké prístupy – technické riešenia, ktoré identifikujú a odstraňujú nepravdivé a podozrivé správy na sociálnych sieťach a intervencie zamerané na jednotlivcov, aby vedeli lepšie identifikovať dezinformácie a menej ich šírili či im verili. Napríklad sa ukazuje, že účinnou stratégiou môže byť jednoduché odporúčania, aby sa ľudia pri čítaní zameriavali na presnosť správ (Pennycook et al., 2020), alebo aby sa zamysleli, či správa vyzerá tak, ako by očakávali od dôveryhodného zdroja (Lutzke et al., 2019). Iný prístup k znižovaniu dôvery nepodloženým informáciám je založený na teórii inokulácie, ktorý bol overený v téme nepodložených informácií o klimatickej zmene (van der Linden et al., 2017).

Kým v niektorých zahraničných krajinách má už výskum intervencií na boj proti dezinformáciám svoje dlhodobjšie postavenie, na Slovensku je táto problematika pomerne nová. Rôzne indikácie pritom naznačujú, že problém rozšírenia dezinformácií môže byť na Slovensku obzvlášť vypuklý aj v porovnaní s okolitými krajinami (napr. Hajdu & Klingová, 2020). Preto je dôležité otestovať niektoré z intervencií úspešných v zahraničí aj u nás. No aby sme si overili efektívnosť intervencií, nie je možné len prebrať batériu falošných správ, ktoré používali zahraničné výskumy, keďže správy a dezinformácie sa často viažu na témy špecifické pre danú krajinu. Ďalším problémom pri skúmaní fenoménu falošných správ je a to, že sa viažu k aktuálnym témam a nie vždy je možné použiť už vytvorené metódy. Preto je cieľom tohto príspevku predstaviť postup vytvárania testovej batérie, ktorý sme použili v našich výskumoch a vychádza aj z manuálu, ktorý nedávno vytvoril aj Gordon Pennycook s kolegami (Pennycook et al., 2021), ktorý je považovaný za priekopníka na poli testovania falošných správ.

1. Výber dezinformácií

Prvým krokom – a problémom – je samotný výber dezinformácií, ktoré plánujeme použiť. Dezinformácie či „fake news“ nie sú totiž prirodzená kategória a vzťahujú sa k tomu, čo sa aktuálne deje vo svete. Je možné si falošný obsah vytvoriť „od nuly“, ale aj v tom prípade je dobré, aby sa takéto falošné správy podobali tomu, čo koluje v médiách a na internete. Môže sa tiež ľahko stať, že nedokážeme vytvoriť taký obsah, ktorý by sa širil na internete tak ako iné falošné správy. Na druhej strane, pri využívaní už existujúcich nepravdivých správ z dezinformačných webov čelíme problému známosti – naši participanti sa už mohli s daným obsahom stretnúť, príp. v čase, keď ho použijeme, už nie je aktuálny.

Ďalším problémom je, že si treba dať pozor aj na to, že nie všetky informácie zverejňované na dezinformačných weboch sú nepravdivé. Ako dobrá operacionalizácia a riešenie nám môže poslúžiť pracovná definícia, že „fake news“ sú také správy, ktorých obsah fakt-checkingové stránky označili ako zavádzajúci alebo nepravdivý. K dispozícii máme niekoľko overených fact-checkingových stránok, ale ani s nimi ešte nemá výskumník vyhraté a čelí niekoľkým nástrahám. Napríklad, vieme, kto sú fakt-checkeri za fact-checkingovými stránkami? V prípade Slovenska je problémom aj to, že existuje len málo špecificky slovenských fact-checkingových stránok (za zmienku stojí napríklad Chochmes, <https://www.antivytrus.sk/> alebo <https://konspiratori.sk/>). Pri zahraničných môže byť zas problém, že obsah, ktorý overujú, nie je pre slovenského participanta príliš „atraktívny“ (<https://www.snopes.com/>, <https://www.factcheck.org/>, <https://www.politifact.com/>, <https://factcheck.afp.com/>).

2. Výber pravdivých správ

V tomto kroku si uvedomíme, že výber falošných správ bola tá ľahšia časť, pretože pravdivé správy môžeme vybrať zo širšieho spektra možností. Skôr či neskôr však zistíme, že nemáme k dispozícii zdroje, ktoré by boli zároveň spoľahlivé a aj nezaujaté a všeobecne rešpektované. Ďalším problémom je, že pravdivé správy o dôležitých udalostiach rýchlejšie „starnú“ a stávajú sa neaktuálnymi a správy o menej dôležitých udalostiach sa zas v atraktivite málokedy vyrovnajú nadhodnoteným a prekrúteným dezinformáciám. Pennycook s kolegami (2022) neodporúčajú vybrať do svojej batérie príliš významné svetové správy (napr. prírodné katastrofy), ktoré sú zjavne pravdivé a navyše je nižšia ochota ich zdieľať – je dôležité pri výbere dbať na to, aby porovnateľnosť s falošnými správami zostala zachovaná. Možno na prvý pohľad trochu neintuitívne, Pennycook s kolegami (2022) neodporúčajú ani správy, ktoré boli overené fact-checkingovými stránkami ako pravdivé, pretože takéto správy nie sú reprezentatívne – väčšina „pravdivých“ nadpisov nepotrebuje fact-checking.

3. Formátovanie správ & experimentálne manipulácie

Keď máme vybrané správy, ktoré sa chystáme použiť vo svojej batérii, nastupuje „technickejšia“, no nemenej dôležitá fáza. Musíme sa rozhodnúť, aký formát správy zvolíme – či chceme použiť niektorý z typických formátov zo sociálnych médií (facebookový / instagramový post, tweet, novinová správa), či použijeme iba titulok alebo aj perex, či použijeme pôvodné obrázky pri správe a pod.

Najčastejšie sa v doterajších výskumoch používal formát facebookových príspevkov, pretože je relatívne nenáročný – stačí si vytvoriť post a pred zverejnením kliknúť na možnosť „náhľad / preview“, ktorý si následne screenshotujeme, orežeme a použijeme. Na tieto účely je možné si vytvoriť aj súkromnú facebookovú stránku, na ktorej posty zverejňujeme, ale netreba zabudnúť na nastavenie súkromia, aby sa stránka omylom nedostala medzi širší okruh ľudí. V našom výskume sme si nechali vyrobiť príspevky grafikom, pretože naším cieľom bolo manipulovať v jednej podmienke aj počtom interakcií (lajkov, zdieľaní, komentárov).

4. Pretestovanie materiálov

Keďže výber správ môže byť do veľkej miery ovplyvnený skresleniami na strane experimentátorov, odporúča sa pretest v premenných, ktoré chceme sledovať (napr. či naša batéria neobsahuje iba správy ktorým ľahšie uveria buď konzervatívnejšie, alebo liberálnejšie orientovaní participanti). V našom výskume sme overovali vyvolávanie emócií obrázkami a titulkami, preto sme si v preteste overovali na škále od 1 (*extrémne negatívne pocity*) po 10 (*extrémne pozitívne pocity*), aké pocity v participantoch jednotlivé obrázky alebo titulky vyvolávajú. Na základe výsledkov predvýskumu sme upravili niekoľko nadpisov a vymenili pár obrázkov. Výsledkom bola batéria 68 správ (bližší popis v časti Metódy nižšie).

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskum bol súčasťou prvej vlny longitudinálneho zberu k väčšiemu projektu (APVV-20-0387) a zúčastnilo sa ho 1838 ľudí z dospelaj populácie Slovenska reprezentatívnych z hľadiska veku, pohlavia, kraja a vzdelania. Vo vzorke bolo 863 mužov (47 %) a 975 žien (53 %), ktorých priemerný vek bol 45.41 ($SD = 16.07$) roka. Čo sa týka dosiahnutého vzdelania, 44 % vzorky malo stredoškolské vzdelanie s maturitou, 28 % stredoškolské vzdelanie bez maturity, 23 % vysokoškolské vzdelanie a 5 % základnú školu.

Metódy

Testovú batériu tvorilo 64 správ (8 reálnych správ, 8 falošných správ x 4 manipulácie: neutrálna správa, emočný obrázok, emočný titulok, vyšší počet interakcií). Príklady použitých správ sú v prílohe, celá batéria je dostupná na: <https://osf.io/6ferh/>.

Každý participant mal ohodnotiť 16 náhodne vybraných správ z testovej batérie (každú reálnu aj falošnú správu avšak náhodne v jednej zo štyroch manipulácií). Každú správu potom hodnotili na základe troch kritérií na škále od 1 po 5: 1) Nakolko je správa dôveryhodná, 2) Nakolko by správu bol/a ochotný/á zdieľať na svojich sociálnych médiách a 3) Nakolko sa správa zhoduje s ich presvedčením.

Participanti ešte v rámci 1. vlny longitudinálneho zberu vyplňali iné metódy – okrem demografických údajov sme zisťovali kognitívne premenné (analytické myslenie, vedecké

myslenie), osobnostné faktory (Big Five), prežívanie, sociálne a finančné dôsledky, ktoré však neboli súčasťou tejto štúdie.

VÝSLEDKY

Kvôli technickej chybe pri zbere dát nie každý participant dostal na hodnotenie reálnych a falošných správ správu z každej kategórie, tak kvôli chýbajúcim hodnotám nebolo možné vypočítať reliabilitu pomocou Cronbachovej alfy a tak sme sa sústredili na korelačné vzťahy hodnotenia dôveryhodnosti medzi jednotlivými reálnymi správami (Tabuľka 1) a falošnými správami (Tabuľka 2).

Tabuľka 1. Korelácie medzi jednotlivými reálnymi správami

	1	2	5	6	9	10	13
Real News 1							
Real News 2	.628**						
Real News 5	.165	.194*					
Real News 6	.254**	.335**	.378**				
Real News 9	.644**	.636**	.124	.307**			
Real News 10	.273**	.368**	.230*	.550**	.387**		
Real News 13	.608**	.583**	.315**	.442**	.385**	.436**	
Real News 14	.699**	.630**	.327**	.474**	.513**	.344**	.611**

Poznámka. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$. Silnejšie vzťahy sú označené tmavším odtieňom sivej.

Tabuľka 2. Korelácie medzi jednotlivými falošnými správami

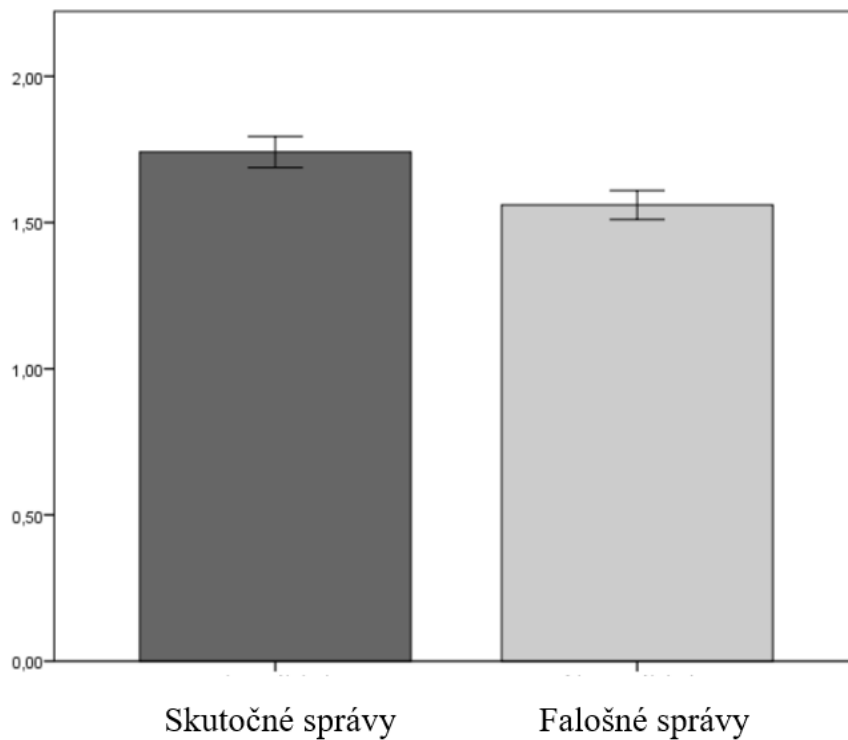
	4	7	8	11	12	15	16
Fake News 3	.333**	.441**	.556**	.376**	.238**	.391**	.182
Fake News 4		.473**	.428**	.378**	.425**	.368**	.264**
Fake News 7			.626**	.624**	.223*	.485**	.186*
Fake News 8				.658**	.455**	.596**	.290**
Fake News 11					.303**	.410**	.209*
Fake News 12						.185*	.199*
Fake News 15							.142

Poznámka. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$. Silnejšie vzťahy sú označené tmavším odtieňom sivej.

Okrem korelácie medzi jednotlivými položkami sme sa zamerali aj na rozdiely medzi dôveryhodnosťou (Obrázok 1) a ochotou zdieľať (Obrázok 2) reálnych správ a falošných správ. Výsledky ukázali, že participanty hodnotili reálne správy ako štatisticky signifikantne dôveryhodnejšie ako falošné správy: $t(1470) = 14.51, p < 0.001, d = 0.38, 95\% \text{ CI } [0.33, 0.43]$. Zároveň boli signifikantne menej ochotní zdieľať falošné správy ako reálne správy: $t(1470) = 6.33, p < 0.001, d = 0.17, 95\% \text{ CI } [0.11, 0.22]$. Okrem toho, reálne správy participanty tiež hodnotili ako konzistentnejšie so svojimi postojmi v porovnaní s falošnými správami: $t(1470) = 12.22, p < 0.001, d = 0.32, 95\% \text{ CI } [0.27, 0.37]$.

Obrázok 1. Hodnotenie dôveryhodnosti reálnych a falošných správ. Chybové čiary predstavujú 95 % konfidenčný interval okolo priemeru.

Obrázok 2. Hodnotenie ochoty zdieľať reálne a falošné správy. Chybové čiary predstavujú 95 % konfidenčný interval okolo priemeru.

DISKUSIA

Cieľom tohto príspevku bolo predstaviť spôsob konštrukcie testovej batérie na meranie podliehaniu falošným správam (dezinformáciám) a tiež poukázať na niekoľko praktických problémov, ktoré sa s takýmto výskumom spájajú. V prvom rade je pomerne náročné zostaviť už samotnú testovú batériu – keďže sme sa zmienili o problémy aktuálnosti a rýchleho „starnutia“ pravdivých ako aj nepravdivých správ a neprenositel'nosti kultúrneho kontextu, je jasné, že výskumník čelí prvému náročnému rozhodnutiu už pri tom, keď sa rozhoduje medzi reprodukovateľnosťou a ekologickou validitou. Keď sa rozhodne použiť už existujúce správy z iných výskumov, hrozí, že v prípade nereplikovania výsledkov nevie konštatovať, či k tomu došlo napríklad preto, že analytické myslenie nepomáha alebo preto, že v jeho vzorke nefungovala metóda prevzatá z iného kultúrneho kontextu (alebo kvôli starým správam). No rovnako v prípade nereplikovania výsledkov s použitím aktuálnej a na mieru spravenej batérie nemôže konštatovať, že efekt neexistuje, pretože správy nemuseli byť porovnateľné.

Aj preto je potrebné použiť väčší počet správ, no to zas môže viesť k väčšej kognitívnej záťaži participantov, keďže si to od nich vyžaduje viac čítania, než len odpovedanie na seba-výsvedčové položky. Napriek týmto prekážkam je však potrebné tému falošných správ a dezinformácií skúmať a aj preto je dôležité zachovávať aspoň rovnaký postup pri tvorbe testových materiálov. My sme postupovali podľa manuálu a odporúčaní zverejnených Pennycookom a jeho kolegami (2021), ktorí zdôrazňujú potrebu validnej a reliabilnej metodiky (Pennycook et al., 2021). Overili sme spôsob vytvárania testovej batérie, ktorými je možné overovať rôzne experimentálne manipulácie aj na Slovensku (Sobotová & Šrol, 2022).

Iný prístup predstavuje napríklad snaha Rakoena Maertensa a jeho kolegov (Maertens et al., n.d.), ktorí zostrojili Test náchylnosti k misinformáciám (The Misinformation Susceptibility Test – MIST, <https://osf.io/r7phc/>). Ide o snahu vytvoriť štandardizovaný nástroj, ktorý by umožnil lepšiu porovnateľnosť výskumov v rôznych kultúrnych kontextoch a pri testovaní rôznych intervencií. Autori vytvorili 20-položkový test (a jeho 8-položkovú skrátenú verziu), ktorý vykazuje dobré psychometrické vlastnosti, jeho adaptácia širšou vedeckou obcou však zostáva otázná. Pri bližom pohľade na položky je totiž zrejmé, že snaha spraviť dezinformačné výroky (nadpisy správ) univerzálnejšími, stávajú sa konceptuálne len ťažko odlíšiteľné od bežne používaných konšpiračných presvedčení a mnohé sú stále kultúrne zaujaté (napr. sa týkajú Američanov, sporov medzi Republikánmi a Demokratmi alebo využívajú málo známe reálie týkajúce sa siete hotelov Hyatt).

ZOZNAM REFERENCIÍ

Hajdu, D., & Klingová, K. (2020). *Globsec: Voices of Central and Eastern Europe: Perceptions of democracy and governance in 10 EU countries*. <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2020/06/Voices-of-Central-and-Eastern-Europe-read-version.pdf>

Lutzke, L., Drummond, C., Slovic, P., & Árvai, J. (2019). Priming critical thinking: Simple interventions limit the influence of fake news about climate change on Facebook. *Global Environmental Change*, 58(July), 101964. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2019.101964>

Maertens, R., Götz, F., Schneider, C. R., Roozenbeek, J., Kerr, J. R., Stieger, S., III, W. P. M., Drabot, K., & van der Linden, D. S. (n.d.). The Misinformation Susceptibility Test (MIST): A psychometrically validated measure of news veracity discernment. <https://doi.org/10.31234/OSF.IO/GK68H>

Pennycook, G., Binnendyk, J., Newton, C., & Rand, D. G. (2021). A practical guide to doing behavioral research on fake news and misinformation. *Collabra: Psychology*, 7(1), 1–13. <https://doi.org/10.1525/collabra.25293>

Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., & Rand, D. (2020). Fighting COVID-19 misinformation on social media: Experimental evidence for a scalable accuracy nudge intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770–780. <https://doi.org/10.31234/OSF.IO/UHBK9>

Sobotová, B., & Šrol, J. (2022). Psychologické intervencie na zníženie podliehania falošným správam o očkovaní proti COVID-19. In V. Čavojová & P. Halama (Eds.), *Prežívanie a dôsledky pandémie COVID-19 na Slovensku: Pohľad sociálnych vied* (pp. 61–66). Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV.

van der Linden, S., Leiserowitz, A., Rosenthal, S., & Maibach, E. (2017). Inoculating the public against misinformation about climate change. *Global Challenges*, 1(2), 1600008. <https://doi.org/10.1002/gch2.201600008>

***VZŤAH EXEKUTÍVNYCH FUNKCIÍ A (MAL)ADAPTÍVNEHO SPRÁVANIA U
DETI***

***THE RELATIONSHIP BETWEEN EXECUTIVE FUNCTION AND
(MAL)ADAPTIVE BEHAVIOR IN CHILDREN***

Diana Demkaninová, Margaréta Hapčová, & Daniela Turoňová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2,
811 02 Bratislava

E-mail: diana.demkaninova@uniba.sk

ABSTRAKT

Cieľom štúdie je zmapovať vzťahy medzi adaptívnym správaním a exekutívnymi funkciami u typicky vyvíjajúcich sa detí. Adaptívne správanie sú zručnosti v konceptuálnej, sociálnej a praktickej oblasti, ktoré umožňujú samostatné fungovanie. Kvalita exekutívnych funkcií má vplyv na adaptívne správanie, ale aj na výskyt maladaptívneho správania. Výskumnú vzorku tvorilo 84 detí vo veku 5-12 rokov (56 % chlapcov). Na hodnotenie adaptívneho správania bola použitá Vineland Adaptive Behavior Scales – 3 rodičovská forma. Exekutívne funkcie boli hodnotené pomocou Behavior Rating Inventory of Executive Function pre rodičov. Celkové adaptívne schopnosti boli v slabom až stredne silnom negatívnom vzťahu k indexom exekutívnych funkcií ($r = -.28$ až $-.36$). Doména Socializácia bola ešte v silnejšom negatívnom vzťahu ($r = -.37$ až $-.43$) k exekutívnym ťažkostiam. Internalizované a externalizované maladaptívne správanie bolo silne asociované ťažkosťami v exekutívnych funkciách.

Kľúčové slová

adaptívne správanie; exekutívne funkcie; maladaptívne správanie

ABSTRACT

The study aims to explore the relationships between the adaptive behavior and executive functions in typically developed children. Adaptive behaviors are conceptual, social, and practical skills that enable independent daily functioning. The quality of executive functions also affects the occurrence of maladaptive behavior and adaptive behavior. The research sample consisted of 84 children aged 5-12 (56 % boys). The Vineland Adaptive Behavior Scales – 3 parent form was used to assess adaptive behavior. Executive functions were assessed using the

Behavior Rating Inventory of Executive Function for parents. Overall adaptive abilities were weakly to moderately negative related to executive functions ($r = -.28$ to $-.36$). The Socialization domain had an even stronger negative relationship ($r = -.37$ to $-.43$) to deficits of executive functions. Internalized and externalized maladaptive behaviors were strongly associated with difficulties in executive functions.

Keywords

adaptive behavior; executive function; maladaptive behavior

Grantová podpora

Príspevok bol podporený grantovou schémou / This work was supported by the grant scheme APVV 20-0139 a/and VEGA 1/0640/22

ÚVOD

Adaptívne správanie (AS) je multidimenzionálny konštrukt rôznych praktických schopností a zručností, vďaka ktorým je jedinec schopný vykonávať každodenné činnosti, ktoré sú potrebné pre osobnú a sociálnu samostatnosť (Saulnier & Klaiman, 2018; Sparrow et al., 2016). Ide o zručnosti v *konceptuálnej, sociálnej a praktickej* oblasti (APA, 2013). Neskôr boli pridané aj motorické zručnosti (Oakland & Harrison, 2011). Tieto schopnosti sú späté s vekom i očakávaniami spoločnosti (Sparrow et al., 2016) a podmienené kognitívnymi schopnosťami jedinca (Eldevik et al., 2010).

Pri poruchách intelektu kvalita AS klesá (WHO, 2019) a vzťahy medzi konštruktami sú silnejšie a zjavnejšie, pri normointelekte tieto vzťahy slabnú. Na rozdiel od inteligencie, pri AS sa zameriavame na typické správanie v rôznych situáciách. Nejde o potenciálne schopnosti či maximálny výkon (Saulnier & Klaiman, 2018; Tassé, 2009). Schalock et al. (2007) pod nedostatkami v AS rozumie buď keď jedinec nevie vykonávať potrebnú zručnosť, alebo nevie kedy naučenú zručnosť vhodne použiť. Keď jedinec vykazuje správanie, ktoré negatívne vplyva na neho či jeho prostredie, hovoríme o maladaptívnom (externalizovanom a internalizovanom) správaní.

Významným determinantom AS sú *exekutívne funkcie* (EF, Panerai et al., 2014). Ide o vzájomne súvisiace vyššie neurokognitívne funkcie, ktoré zahŕňajú zručnosti potrebné pre ciele a komplexné aktivity, kontrolu a riadenie kognitívnych, emocionálnych a behaviorálnych funkcií. Sú dôležitým aspektom ovplyvňujúcim mnohé činnosti jedinca počas bežného života. Prejavujú sa najmä v nových situáciách (Diamond, 2013). Za základné súčasti EF považujeme inhibíciu, pracovnú pamäť, kognitívnu flexibilitu a plánovanie/organizovanie (Diamond, 2013; Meltzer, 2018). Podobne ako AS aj EF sú formovateľné pod vplyvom pozitívnych alebo negatívnych skúseností (Zelazo et al., 2016).

EF spolu s teóriou mysle predstavujú kognitívne konštrukty, ktoré sú predpokladom AS, ktoré je ich behaviorálnym výsledkom. V prípade narušenia EF sa prejaví deficit aj v AS. Deficity v EF, najmä v citlivých obdobiach vývinu dieťaťa, môžu mať trvalý vplyv na AS a predstavujú významný rizikový faktor potenciálnych problémov v neskoršom veku (Kenny et al., 2019).

Vzťahy medzi EF a AS sa väčšinou skúmajú v kontexte rôznych klinických skupín (napr. PAS, ADHD, Downov syndróm), kde boli zreteľne preukázané. Regulácia správania je významným prediktorom každodenných zručností a socializácie (Onnivello et al., 2022; Pugliese et al., 2016). Schopnosť sebamonitorovania významne koreluje s kvalitou komunikáciou (Bertollo & Yerys, 2019). Emočná regulácia významne predikovala socializáciu, pričom najsilnejším prediktorom sa ukázalo byť presúvanie pozornosti (tzv. shifting) (Onnivello et al., 2022; Bertollo & Yerys, 2019). Podobne emočná regulácia predikovala kvalitu každodenných zručností (Bertollo & Yerys, 2019).

Zdá sa, že kognitívna regulácia výrazne ovplyvňuje všetky oblasti AS, t. j. koncepcnú, praktickú i sociálnu (Gardiner & Iarocci, 2018; Pugliese et al., 2016), pričom najsilnejšie prediktory boli iniciatíva a pracovná pamäť. Iniciatíva významne korelovala s každodennými zručnosťami a socializáciou (Bertollo & Yerys, 2019). Onnivello et al. (2022) konštatujú, že kognitívna regulácia je významným prediktorom komunikácie v predškolskom aj školskom veku, a to najmä z dôvodu silného vzťahu s pracovnou pamäťou.

Deficity v EF môžu predstavovať aj základ etiológie internalizovaných (dovnútra zameraných) a externalizovaných (navonok orientovaných) problémov, čo sa môže prejavovať v problémoch socializácii a v správaní (Wang & Liu, 2021; Oh et al., 2020) či úzkostných a depresívnych symptómoch (Mullin et al., 2020). Vidíme teda vzťah medzi EF a maladaptívnym správaním (Brieant et al., 2022).

Cieľom štúdie je zmapovať vzťahy medzi AS a ťažkosťami v EF u typicky vyvíjajúcich sa detí. Ide o predbežnú analýzu výstupov v rámci projektu skúmania súvislosti medzi AS, kognitívnymi a exekutívnymi funkciami, spánkom a biologickými korelátmi u detí s atypickým vývinom. Vzhľadom na malé množstvo prác, ktoré by sa zaoberali týmito vzťahmi u detí bez identifikovaných vývinových ťažkostí, chceme doplniť poznatky z tejto populácie.

METÓDY

Výskumná vzorka

Súbor tvorilo $N = 84$ detí (56 % chlapcov) vo veku 5-12 rokov ($M = 9.2$, $SD = 2.1$). Inkluzívne kritériá boli vek, návšteva školského zariadenia a neprítomnosť poruchy, ktorá ovplyvňuje funkčnosť. Exkluzívne kritériá boli závažné motorické a senzorické poruchy. Všetkým deťom bol vyšetrený intelekt pomocou W-J IE II (IQ = 88 – 134, $M = 114$, $SD = 10.6$).

Metodiky

VABS-3 – Vinelandská škála adaptívneho správania, 3. revízia (Sparrow et al., 2016) – slovenská výskumná verzia, forma pre rodičov bola použitá na hodnotenie AS svojich detí. Má 502 položiek a rodič hodnotí, ako často dieťa dokáže danú činnosť samostatne vykonávať na škále *nikdy – občas – obvykle/často*. Zahŕňa tri domény: *Komunikácia* (Receptívna, Expresívna, Čítanie a písanie), *Zručnosti každodenného života* (Starostlivosť o seba, Starostlivosť o domácnosť, Život v komunite) a *Socializácia* (Vzťahy s druhými, Hra a voľný čas, Copingové zručnosti). *ABC* je kompozitné skóre týchto troch domén a vyjadruje celkové AS. Doplnkové domény sú *Motorika* (Jemná a Hrubá) – administrovaná do 9 rokov a *Internalizované (emočnej povahy)* a *Externalizované (napr. agresivita, porušovanie pravidiel) maladaptívne správanie*. Vnútorňa konzistencia jednotlivých škál bola dobrá, Cronbachová alfa v rozmedzí .76 – .95.

BRIEF-2 – Hodnotenie exekutívnych funkcií u detí (Gioia et al., 2015) – slovenskú výskumnú verziu pre rodičov sme použili na posúdenie prítomnosti ťažkostí v EF u ich detí. Má 63 položiek, kde rodičia posudzujú výskyt správania u ich detí na škále *nikdy – občas – často*. Položky tvoria 9 škál a 4 indexy: *Index regulácie správania* (Inhibícia, Sebamonitorovanie), *Index emočnej regulácie* (Presúvanie pozornosti, Emočná kontrola), *Index kognitívnej kontroly* (Iniciatíva, Pracovná pamäť, Plánovanie a organizovanie, Organizácia materiálov, Monitorovanie činnosti). *Globálny exekutívny kompozit* (GEC) je tvorený zo všetkých škál a vyjadruje celkovú mieru exekutívnych deficitov. Pre všetky skóre platí, čím vyššie hodnoty, tým výraznejšie ťažkosti v EF. Vnútorňa konzistencia jednotlivých indexov bola veľmi dobrá, Cronbachová alfa v rozmedzí .89 – .94.

Spracovanie dát

Použili sme program Jamovi 2.3.2 a Excel 365. Deskripciu dát sme realizovali pomocou centrálnych hodnôt. Na vyjadrenie miery asociácie medzi premennými sme použili Pearsonov korelačný koeficient.

Etické aspekty výskumu

Zákonní zástupcovia podpísali informovaný súhlas, na základe ktorého bol realizovaný zber dát. Celý protokol projektu bol schválený Etickou komisiou UNB a Lekárska fakulta UK (č. rozhodnutia 78/2021).

VÝSLEDKY

V Tabuľke 1 uvádzame centrálné hodnoty pre VABS-3 a BRIEF-2.

Vek pozitívne, stredne silne, koreloval s doménou AS *Komunikácia* ($r = .482, p < 0.001$). *Zručnosti každodenného života* boli s vekom v stredne silne pozitívnom vzťahu ($r = .411, p < 0.001$). Doména *Socializácie*, *Motorika* ani *Maladaptívne správanie* sa nemenili s vekom detí.

ABC skóre bolo v stredne silnom pozitívnom vzťahu s vekom ($r = .329, p = .002$). Vo vzťahu k EF vek detí nebol signifikantný.

Analýzu vzťahov medzi doménami VABS-3 a indexami BRIEF-2 uvádzame v korelačnej matici (Tabuľka 2).

Maladaptívne správanie bolo v pozitívnom stredne silnom až silnom vzťahu so všetkými indexami BRIEF-2. Maladaptívne správanie malo negatívny stredne silný vzťah k Socializácii ($r = -.397, p < .001$) a slabý vzťah k ABC skóre ($r = -.290, p = .008$).

Tabuľka 1. Deskripcia premenných VABS-3 a BRIEF-2

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>Mdn</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
VABS-3						
Komunikácia	84	227.0	227	12.64	180	251
Zručnosti každodenného života	84	205.5	204	29.6	127	284
Socializácia	84	181.0	183	18.77	105	221
ABC	84	613.5	613	49.55	486	743
Motorika	57	150.2	151	3.92	132	154
Externalizácia	84	3.4	2	3.40	0	14
Internalizácia	84	4	3	4.01	0	19
BRIEF-2						
Index regulácie správania	84	6.5	6	2.18	4	11
Index emočnej regulácie	84	13.8	14	3.94	8	24
Index kognitívnej regulácie	84	10.8	10	2.55	6	18
GEC	84	99.1	94	22.30	61	166

Poznámka. ABC – celkové skóre adaptívneho správania (VABS-3), GEC – Globálny exekutívny kompozit. Motorika sa administruje len do 9. rokov ($N = 57$)

Tabuľka 2. Korelačná matica domén VABS-3 a indexy BRIEF-2

BRIEF-2	VABS-3							
	Komunikácia	Každodenné zručnosti	Socializácia	ABC	Motorika	Externalizácia	Internalizácia	
Index regulácie správania (BRI)	r	-.086	-.165	-.443***	-.288**	-.120	.677***	.472***
Index emočnej regulácie (ERI)	r	-.074	-.208	-.369***	-.283**	-.301*	.586***	.622***
Index kognitívnej regulácie (CRI)	r	-.186	-.275*	-.370***	-.352***	-.093	.453***	.334**
GEC	r	-.152	-.263*	-.434***	-.360***	-.179	.604***	.493***

Poznámka. GEC – Globálny exekutívny kompozit (BRIEF-2), ABC – celkové skóre adaptívneho správania, r – Pearsonov korelačný koeficient.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

DISKUSIA A ZÁVER

Doména *Komunikácia*, *Každodenné zručnosti* a celkové *ABC* skóre stredne silne pozitívne korelovali s vekom detí, čo zodpovedá očakávaniu o vývinových zmenách (Sparrow et al., 2016). Prekvapivo oblasť *Socializácie* sa nemenila s vekom. Jedno z vysvetlení je, že deti v našom výskume pochádzali z podnetného prostredia, čo má priamy dopad na ich kompetencie. *Motorická* oblasť sa hodnotí do 9. rokov, predkladá sa dosiahnutie vývinových míľnikov. Priemerný vek detí našej výskumnej vzorky bol okolo 9. roku, preto veľká časť dosiahla strop svojich možností.

Podarilo sa nám identifikovať významné negatívne vzťahy medzi doménami AS a deficitmi EF u typicky vyvíjajúcich sa detí v mladšom školskom veku. Najuzší negatívny vzťah bol medzi *Socializáciou*, ktorá odráža schopnosť vytvárať vzťahy s druhými a zvládať rôzne sociálne situácie, a jednotlivými indexami BRIEF-2. Najsilnejší, stredne silný negatívny vzťah, bol s *Indexom behaviorálnej regulácie*, ktorý hovorí o problémoch modulovať správanie a implúzy. Inhibičná kontrola sa v detstve významne týka schopnosti socializácie. Pomáha jednotlivcovi vyhnúť sa neadekvátnym reakciám a prispôbiť sa sociálnym normám (Diamond, 2013). *ABC* skóre, ktoré hovorí o celkovej miere AS, negatívne korelovalo so všetkými indexami BRIEF-2. Môžeme usudzovať, že deficity v EF sú signifikantne asociované so zníženým skóre v AS, hoci v rôznej miere. Najsilnejší, stredne silný negatívny vzťah, bol ku *Globálnemu exekutívnemu deficitu*. Tieto výsledky korešpondujú s výsledkami na klinických skupinách, aj keď sila vzťahov je mierne odlišná (Gardiner & Iarocci, 2018; Pugliese et al., 2016; Onnivello et al., 2022). V porovnaní s klinickými skupinami sa v našom výskume nepreukázal vzťah medzi EF a *Komunikáciou*. Pokles kognitívnych schopností je asociovaný aj s poklesom v AS (Eldevik et al., 2010). Pracovná pamäť je úzko previazaná s jazykom a komunikačnými schopnosťami (Kaushanskaya et al., 2017), preto často vidíme deficity v oboch oblastiach v rôznych klinických skupinách. Naopak u detí s typickým vývinom môže byť relatívne malá variabilita komunikačných schopností hodnotená prostredníctvom VABS-3.

Maladaptívne správanie bolo silne asociované so všetkými exekutívnymi indexami, čo podporuje doterajšie zistenia, že pri deficitoch v EF sa objavuje vo zvýšenej miere, najmä externalizované (Brieant et al., 2022). Rovnako sa nám podarilo podporiť predpoklad, že stúpajúci výskyt *Maladaptívneho správania* je asociované so zníženým AS, najmä v oblasti *Socializácie* a *ABC* skóre.

Limitom práce je analýza dát získaných len od rodičov, kedy nesú skreslenie zo strany respondenta. VABS-3 je nástroj, ktorý je primárne určený na hodnotenie AS pre deti z klinických skupín. Detí s typickým vývinom relatívne skoro dosiahnu strop schopností a ďalej nediferencuje medzi nimi, preto v tejto vekovej skupine je vhodné použiť citlivejší nástroj. Pri analýzach sme pracovali len s doménovým skóre a indexami. Zaujímavé by bolo doplniť analýzu na úrovni subškál, ktoré by presnejšie popísali, v ktorých oblastiach AS sa objavujú vzťahy s exekutívnymi funkciami.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.).
- Bertollo, J. R., & Yerys, B. E. (2019). More than IQ: Executive function explains adaptive behavior above and beyond nonverbal IQ in youth with autism and lower IQ. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 124*(3), 191–205. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-124.3.191>
- Briant, A., King-Casas, B., & Kim-Spoon, J. (2022). Transactional relations between developmental trajectories of executive functioning and internalizing and externalizing symptomatology in adolescence. *Development and Psychopathology, 34*(1), 213–224. <https://doi.org/10.1017/S0954579420001054>
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology, 64*(1), 135–168. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143750>
- Eldevik, S., Jahr, E., Eikeseth, S., Hastings, R. P., & Hughes, C. J. (2010). Cognitive and adaptive behavior outcomes of behavioral intervention for young children with intellectual disability. *Behavior Modification, 34*(1), 16–34. <https://doi.org/10.1177/0145445509351961>
- Gardiner, E., & Iarocci, G. (2018). Everyday executive function predicts adaptive and internalizing behavior among children with and without autism spectrum disorder. *Autism Research, 11*(2), 284–295. <https://doi.org/10.1002/aur.1877>
- Gioia, G. A., Isquith, P. K., Guy, S. C., & Kenworthy, L. (2015). *BRIEF-2, Behavior rating inventory of executive function. Manual*. (2nd Ed.). Lutz, FL: Par.
- Kaushanskaya, M., Park, J., Gangopadhyay, I., Davidson, M., & Ellis, W. S. (2017). The relationship between executive functions and language abilities in children: A latent variables approach. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 60*(4), 912–923. https://doi.org/10.1044/2016_JSLHR-L-15-0310
- Kenny, L., Cribb, S. J., & Pellicano, E. (2019). Childhood executive function predicts later autistic features and adaptive behavior in young autistic people: A 12-year prospective study. *Journal of Abnormal Child Psychology, 47*(6), 1089–1099. <https://doi.org/10.1007/s10802-018-0493-8>
- Meltzer, L. (2018). *Executive function in education: From theory to practice* (2nd ed.). The Guilford Press.
- Mullin, B. C., Perks, E. L., Haraden, D. A., Snyder, H. R., & Hankin, B. L. (2020). Subjective executive function weaknesses are linked to elevated internalizing symptoms among community adolescents. *Assessment, 27*(3), 560–571. <https://doi.org/10.1177/1073191118820133>
- Oakland, T., & Harrison, P. L. (2011). *Adaptive Behavior Assessment System-II: Clinical use and interpretation*. Academic Press.
- Oh, Y., Greenberg, M. T., Willoughby, M. T., & Family Life Project Key Investigators (2020). Examining longitudinal associations between externalizing and internalizing behavior

problems at within- and between-child levels. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 48(4), 467–480. <https://doi.org/10.1007/s10802-019-00614-6>

Onnivello, S., Colaianni, S., Pulina, F., Locatelli, C., Marcolin, C., Ramacieri, G., Antonaros, F., Vione, B., Piovesan, A., & Lanfranchi, S. (2022). Executive functions and adaptive behaviour in individuals with Down syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 66(1-2), 32–49. <https://doi.org/10.1111/jir.12897>

Panerai, S., Tasca, D., Ferri, R., Genitori D'Arrigo, V., & Elia, M. (2014). Executive functions and adaptive behaviour in autism spectrum disorders with and without intellectual disability. *Psychiatry Journal*, 2014, ID 941809. <https://doi.org/10.1155/2014/941809>

Pugliese, C. E., Anthony, L. G., Strang, J. F., Dudley, K., Wallace, G. L., Naiman, D. Q., & Kenworthy, L. (2016). Longitudinal examination of adaptive behavior in autism spectrum disorders: Influence of executive function. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(2), 467–477. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2584-5>

Saulnier, C. A., & Klaiman, C. (2018). *Essentials of adaptive behavior assessment of neurodevelopmental disorders*. John Wiley & Sons.

Schalock, R. L., Luckasson, R. A., & Shogren, K. A. (2007). The renaming of mental retardation: Understanding the change to the term Intellectual disability. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 45(2), 116–124. [https://doi.org/10.1352/1934-9556\(2007\)45\[116:TROMRU\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/1934-9556(2007)45[116:TROMRU]2.0.CO;2)

Sparrow, S. S., Cicchetti, D. V., & Saulnier, C. A. (2016). *Vineland-3: Vineland Adaptive Behavior Scales* (Third Edition). Pearson.

Tassé, M. J. (2009). Adaptive behavior assessment and the diagnosis of mental retardation in capital cases. *Applied Neuropsychology*, 16(2), 114–123. <https://doi.org/10.1080/09084280902864451>

Wang, Y., & Zhou, X. (2019). Longitudinal relations between executive function and internalizing problems in grade school: The role of peer difficulty and academic performance. *Developmental Psychology*, 55(10), 2147–2158. <https://doi.org/10.1037/dev0000790>

Zelazo, P. D., Blair, C. B., & Willoughby, M. T. (2016). Executive function: Implications for education. NCER 2017-2000. *National Center for Education Research*.

NIEKTORÉ DEMOGRAFICKÉ SÚVISLOSTI ODPÚŠŤANIA

ASSOCIATIONS OF SOME DEMOGRAPHIC VARIABLES WITH FORGIVENESS

Vladimír Dočkal & Lucia Záhorcová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Trnavskej university v Trnave

E-mail: vladimir.dockal@truni.sk

ABSTRAKT

Odpúšťanie je jednou zo sledovaných tém pozitívnej psychológie. McCullough chápe odpúšťanie ako zmenu v motivácii: odpúšťajúci je menej motivovaný vyhýbať sa vinníkovi, myslieť na pomstu a zároveň zvýšene motivovaný správať sa k nemu zhovievavo. Intenzita tejto zmeny bola identifikovaná McCulloughovým dotazníkom situačného odpustenia TRIM, ktorý bol štandardizovaný na reprezentatívnom súbore 1209 slovenských dospelých. Výsledky ukázali, že o čosi vyššiu mieru situačného odpustenia vykázali ženy, je to však dôsledok iných faktorov. Miera odpustenia súvisí najmä s osobou, ktorá respondentovi/respondentke spôsobila zranenie (najviac sa odpúšťa osobe z primárnej rodiny, najmenej úradným osobám), a hĺbkou pociťovaného zranenia, s ktorou miera odpustenia klesá. Z demografických činiteľov sa ako štatisticky významné prejavili vek a vzdelanie. Najviac odpúšťajú osoby do 25 rokov, potom miera odpustenia klesá, najmenej odpúšťajú osoby vo veku medzi 46-55 rokmi, vo vyššom veku sa motivácia odpustiť opäť zvyšuje. Čo sa týka vzdelania, najvyššiu mieru odpustenia preukázali vysokoškooláci a najnižšiu ľudia so základným vzdelaním.

Kľúčové slová

odpustenie; zraňujúca osoba; hĺbka zranenia; rod; vek; vzdelanie

ABSTRACT

Forgiveness is one of the researched topics in positive psychology. McCullough understands forgiveness as a motivational change: a hurt person is decreasingly motivated to avoid the offender, decreasingly motivated to seek revenge, and increasingly motivated to act benevolently toward them. The intensity of this change was identified by McCullough's Transgression-Related Interpersonal Motivations Inventory which was standardized on the representative sample of Slovak adults ($n = 1209$). Women reported a slightly higher forgiveness, that was, however, related to other factors. The forgiveness rate was mainly related

to the type of offender (forgiving was the highest toward the primary family members and lowers towards official persons) and to the depth of the hurt – the deeper the hurt, the lower the forgiveness. From demographic factors, age and education proved to be statistically significant. People under the age of 25 forgive the most, then the rate of forgiveness decreases, the least forgiving people are aged 46-55, and in older ones the motivation to forgive increases again. In terms of education, the highest rates of forgiveness were demonstrated in university students and the lowest in people with elementary education.

Keywords

forgiveness; offender; depth of hurt; gender; age; education

Grantová podpora

Grant VEGA č. 1/0518/20

ÚVOD

Problematiku odpustenia či odpúšťania možno pokladať za jednu z tém pozitívnej psychológie. Odborníci sa jej venujú od deväťdesiatych rokov minulého storočia čím ďalej tým intenzívnejšie (napr. Enright & Human Development Study Group, 1991; Subkoviak et al., 1995; McCullough, Worthington, & Rachal, 1997), literatúra je pravda zatiaľ k dispozícii prevažne v anglickom jazyku. K tomu treba poznamenať, že anglické „forgiveness“ môže znamenať rovnako odpustenie (ako dokonaný akt), odpúšťanie (ako proces) i tendenciu odpúšťať (ako osobnostnú vlastnosť), čo sa diferencuje podľa kontextu, alebo rozlišovaním „state / situational forgiveness“ a „trait forgiveness“. V tomto príspevku sa nebudeme venovať „trait forgiveness“, teda tendencii odpúšťať, ktorá býva niekedy označovaná aj ako „dispositional forgiveness“ alebo „disposition to forgive“, ale odpúšťaniu ako aktuálnemu procesu/stavu, pričom nás zaujíma odpustenie človeku, ktorý jednotlivca určitým spôsobom emocionálne zranil.

„Forgiveness“ definujú autori tohto konceptu rôzne, zhodujú sa však v tom, že sa jedná o proces, nie jednorazový akt. Podľa Enrighta (2001) predstavuje odpúšťanie pokles negatívnych emócií, myšlienok a správania voči vinníkovi a ich postupné nahrádzanie pozitívnymi emóciami, myšlienkami a správaním voči nemu/nej. Worthington (2005) rozlišuje emocionálne odpúšťanie a odpustenie na základe rozhodnutia. McCullough et al. (1997) uvažujú o odpúšťaní ako o procese zmeny motivácie. Odpúšťajúci je motivovaný menej sa vinníkovi vyhýbať, menej myslieť na pomstu a byť voči nemu zhovievavejší. Enright (2001) upozorňuje ešte na fenomén tzv. pseudoodpustenia (ako obranného mechanizmu): človek, ktorý sa cíti zranený, popiera toto zranenie a ospravedlňuje páchatel'a, v skutočnosti mu však neodpúšťa.

Napriek definíciám „forgiveness“ ako procesu – teda odpúšťania, nástroje, ktoré rôzni autori vyvinuli na odhadovanie miery „forgiveness“, sa samozrejme týkajú jeho aktuálneho stavu – teda odpustenia. Proces by sme mohli hodnotiť iba opakovaným zisťovaním stavu (jeho zmeny) v čase. V našom príspevku sa zameriame na stav odpustenia konkrétnej osobe, od ktorej respondenti cítili ujmu. Je zrejmé, že takto zistená hĺbka odpustenia bude vypovedať aj o osobnostnej tendencii odpúšťať. Kim a Enright (2016) dokonca pokladajú rozlíšenie stavu a vlastnosti odpúšťania vo vzťahu k terapii odpúšťaním („forgiveness therapy“) za nepodstatné.

V rámci projektu VEGA sme preložili a realizovali slovenskú štandardizáciu dvoch nástrojov zameraných na odhad miery odpustenia: Enrightovho dotazníka EFI-30 (Záhorcová & Dočkal, 2022a) a McCoulloughovho dotazníka TRIM-18 (Záhorcová & Dočkal, 2002b). Okrem toho sme zisťovali súvislosti odpustenia s viacerými premennými – časť výsledkov zverejňujeme v tomto príspevku.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskum sme realizovali prostredníctvom výskumnej agentúry na reprezentačnom súbore 1209 slovenských dospelých vo veku 18-65 rokov. Kontrolované bolo pohlavie, vek, vzdelanie, región, veľkosť bydliska a vierovyznanie.

Použité nástroje

Škála pseudoodpustenia z EFI-30 (Enright et al., 2022; Záhorcová & Dočkal, 2022a). Pomocou piatich otázok tejto škály možno identifikovať jednotlivcov, ktorých odpustenie nemusí byť autentické, nakoľko bagatelizujú ublíženie, ktoré im niekto spôsobil, resp. popierajú, že by sa tou osobou cítili byť zranení. Škála nám umožnila vylúčiť zo súboru respondentov s vysokým skóre, ktorých mieru skutočného odpustenia nemožno spoľahlivo odhadnúť. Súčasťou EFI-30 sú otázky na osobu, ktorá respondentovi ublížila, a na hĺbku ublíženia, ktoré pociťuje.

Transgression-Related Interpersonal Motivations Inventory (TRIM-18) má v origináli (McCullough et al., 2006) 18 položiek, v slovenskej verzii iba 17, označujeme ho teda ako TRIM-17 (Dočkal & Záhorcová, 2022b). Umožňuje sledovať mieru vyhýbania sa (7 položiek) a tendencie pomstiť sa (5 položiek) osobe, ktorá respondentovi ublížila, ako aj mieru zhovievavosti respondenta (5 položiek) voči tejto osobe. Celkové skóre odpustenia je dané súčtom skóre zhovievavosti a obrátených skóre vyhýbania a pomsty. Dotazník aj jeho jednotlivé subškály vykázali adekvátnu vnútornú konzistenciu (celkové skóre $\alpha = 0.951$, subškála vyhýbania sa $\alpha = 0.938$, subškála pomsty $\alpha = 0.869$, subškála benevolencie $\alpha = 0.920$).

Výskumný problém

V tomto príspevku stručne opíšeme súvislosti medzi aktuálnym situačným odpustením zisťovaným pomocou TRIM-17 a sledovanými demografickými premennými – vo vzájomnej interakcii i v súvislosti so zdrojom a hĺbkou ublíženia.

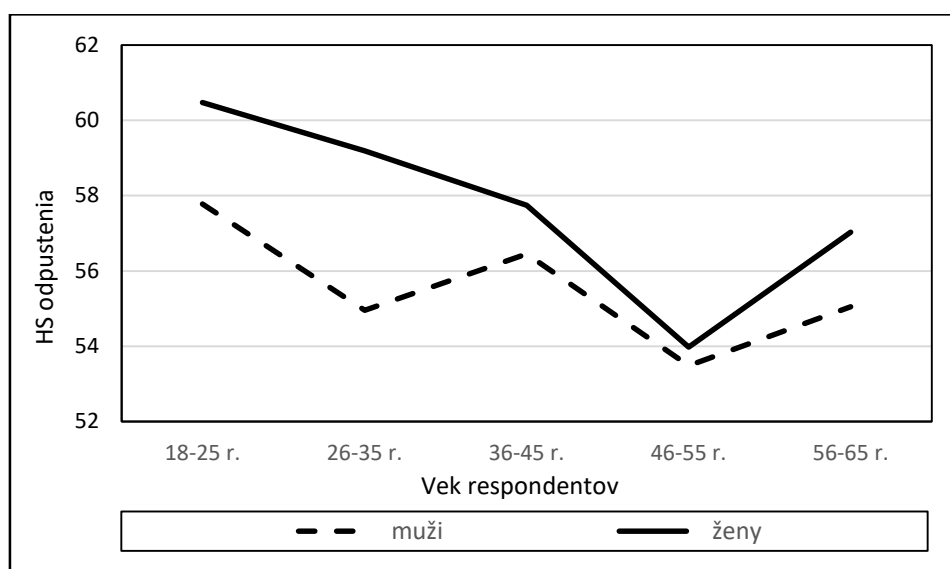
VÝSLEDKY

Z pôvodného súboru sme vylúčili 5.5 % osôb s vysokým skóre pseudoodpustenia podľa EFI. Ich skóre odpustenia v dotazníku TRIM-17 bolo extrémne vysoké a nemožno ho pokladať za validné. Overili sme, že pseudoodpustenie nie je vo vzťahu so žiadnym zo sledovaných demografických faktorov, takže vzorka 1143 respondentov, s ktorou ďalej pracujeme, je pre slovenskú populáciu rovnako reprezentatívna ako pôvodne vyšetrený súbor.

Pohlavie a vek

Medzi mužmi ($N = 562$) a ženami ($N = 581$) sme našli v celkovej miere odpustenia signifikantný rozdiel v prospech žien ($t = 2.618, p = .009$), Cohenovo $d = 0.155$ však naznačuje, že jeho vecný význam je veľmi nízky. Osobitné vyhodnotenie zhovievavosti, vyhýbania sa vinníkovi a tendencie pomstiť sa mu realizované pomocou analýzy MANOVA preukázalo významný rozdiel iba v motivácii k pomste ($F_{(1)} = 15.41, p < .001, d = 0.234$), ktorá je vyššia u mužov.

Ďalej prezentujeme analýzu len pre celkové skóre odpustenia, realizovanú pomocou ANOVY. Ukázala, že miera odpustenia sa líši nielen podľa pohlavia ($F_{(1)} = 5.37, p = .021$), ale aj podľa veku ($F_{(4)} = 3.12, p = .014, d = 0.350$). Interakcia veku a pohlavia nie je významná. Na Obrázku 1 je znázornené priemerné skóre odpustenia jednotlivých vekových skupín, osobitne mužov i žien. Skóre odpustenia signifikantne klesá s vekom až po kategóriu 46-55 ročných, potom sa mierne zvyšuje.

Obrázok 1. Miera odpustenia mužov a žien podľa veku.

Náboženské presvedčenie

Respondenti boli neveriaci (21.3 %), katolíci (66.2 %), evanjelici (7.4 %) a inak veriaci (5.0 %). Žiadna analýza nenašla signifikantný vzťah medzi mierou odpustenia (či jednotlivých motivačných tendencií) a vzťahom k náboženskej viere/neviere, a to ani v interakcii s vekom či pohlavím.

Vzdelanie

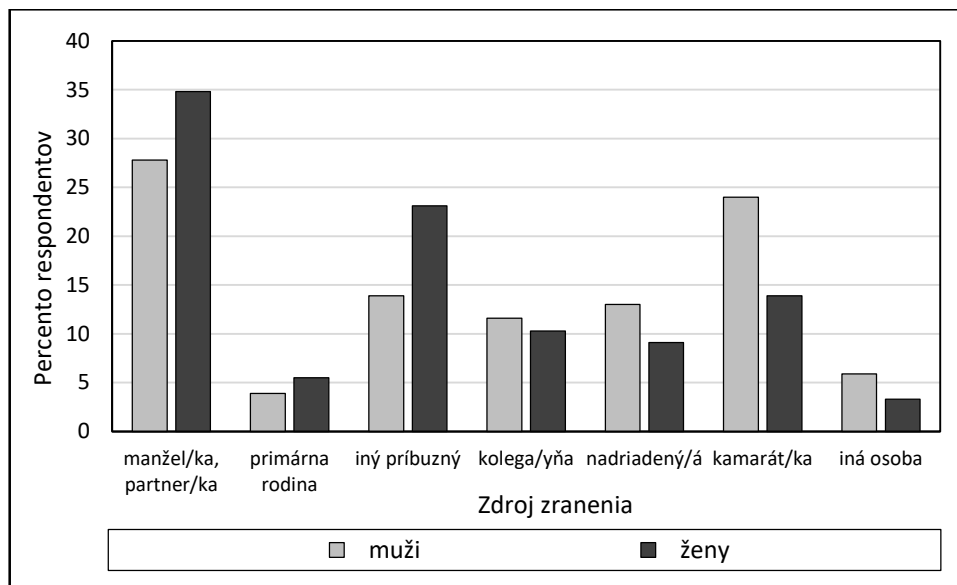
S dosiahnutým vzdelaním miera odpustenia jednoznačne stúpa ($F_{(2)} = 11.92$, $p < .001$), signifikantné rozdiely sú podľa post-hoc testov medzi všetkými tromi vzdelanostnými skupinami (bez maturity, maturita, vysoká škola). Keď sme pomocou viacvchodovej ANOVY súbežne vyhodnotili úlohu vzdelania, pohlavia i veku, signifikantný vzťah s odpustením sa preukázal iba pri vzdelaní, a to so strednou mierou vecnej významnosti ($d = 0.438$).

Región a veľkosť bydliska

Respondentov sme rozdelili podľa toho, z ktorého kraja SR pochádzajú (8 skupín), a sledovali sme aj veľkosť obce, v ktorej žijú (5 kategórií: do 999 obyvateľov, 1000-4999 obyvateľov, 5000-19999 obyvateľov, 20000-99999 obyvateľov a nad 100000 obyvateľov). Žiadna analýza nepreukázala súvislosť týchto demografických faktorov s mierami odpustenia.

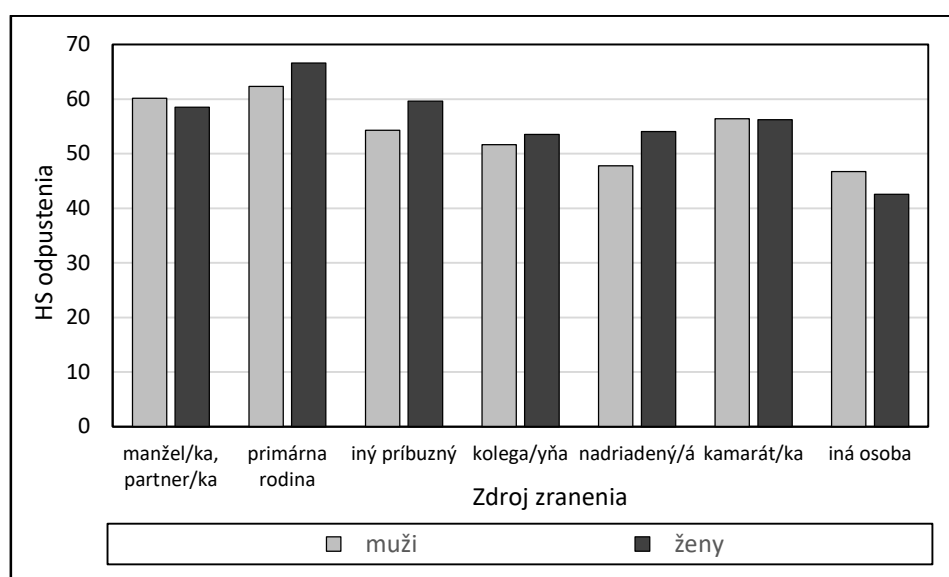
Zdroj zranenia a jeho hĺbka

Najvýznamnejšiu súvislosť s odpustením majú iné než demografické premenné – sú to zdroje zranenia a pociťovaná hĺbka zranenia. Osoby, ktoré mohli byť zdrojom zranenia, sme zatriedili do siedmich skupín: 1) manžel/ka, exmanžel/ka, partner/ka, 2) primárna rodina, 3) iní príbuzní, 4) kolega/yňa (resp. spolužiak/čka), 5) nadriadený/á (resp. učiteľ/ka), 6) kamarát/ka, 7) iná osoba, úrad, politika. Obrázok 2 znázorňuje relatívne početnosti mužov a žien, ktorí sa cítili zranení týmito osobami. Najčastejším zdrojom zranenia sú životní partneri a rodinní príslušníci, pričom ženy ich udávajú signifikantne častejšie než muži. Zranenia od iných ľudí sú menej frekvencované, zato ich (najmä tie od kamarátov) častejšie udávajú muži.

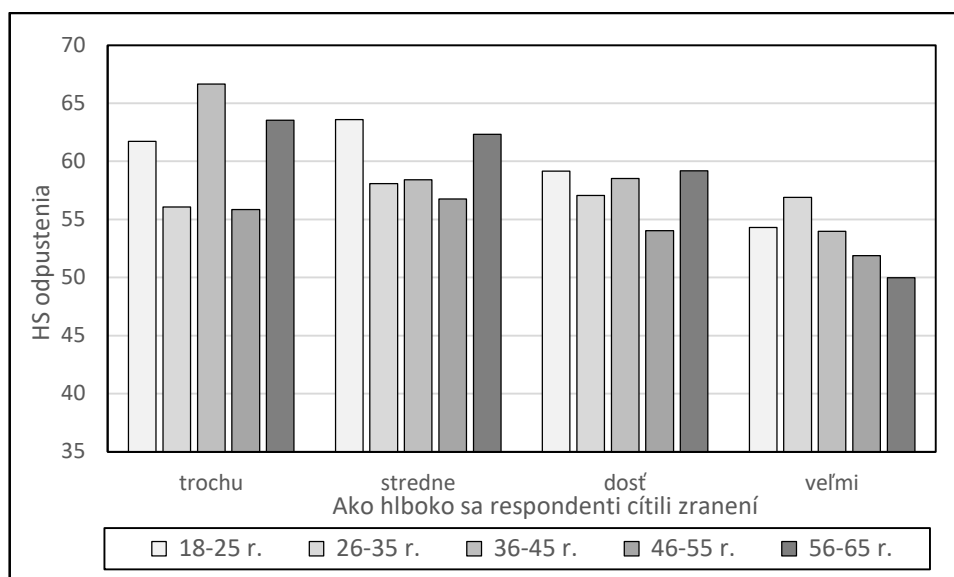

Obrázok 2. Zdroje zranenia udávané mužmi a ženami (relatívne početnosti).

ANOVA pre celkové odpustenie v súvislosti so všetkými sledovanými premennými ukazuje ako významný zdroj rozptylu hrubého skóre iba zdroj zranenia ($F_{(6)} = 6.518, p < .001$), pociťovanú hĺbku zranenia ($F_{(4)} = 6.595, p < .001$) a vzdelanie ($F_{(2)} = 3.215, p = .041$), pričom signifikantné sú ich interakcie s pohlavím a vekom. Obrázok 3 ukazuje súvislosť medzi mierou odpustenia a zdrojom zranenia: respondenti najviac odpúšťajú rodinným príslušníkom (ženy sú o čosi prísnejšie k manželom/partnerom, muži k ostatným príbuzným) a najmenej cudzím a úradným osobám (pričom muži menej odpúšťajú nadriadeným). Vysokú vecnú významnosť tohto vzťahu vyjadruje Cohenovo $d = 1.189$.

Obrázok 3. Miera odpustenia vo vzťahu osobe, ktorá respondenta zranila.

Obrázok 4. Vzťah medzi mierou odpustenia a pociťovanou hĺbkou zranenia v jednotlivých vekových skupinách.

Pociťovanú hĺbku svojho zranenia hodnotili respondenti na päťbodovej škále od vôbec po veľmi. Hodnotu „vôbec“ uviedlo iba 7 mužov a 1 žena, preto ju na obrázku 4, ktorý ukazuje súvislosť medzi mierou odpustenia a pociťovanou hĺbkou zranenia, neuvádzame. Respondenti najviac odpúšťajú pri strednej miere zranenia, s hĺbkou zranenia potom miera odpustenia klesá. Tento vzťah dosahuje relatívne malú mieru efektu ($d = 0.382$).

Vyhodnotenie všetkých troch motivačných tendencií odpúšťania pomocou MANOVY ukázalo, že vyššie uvedené výsledky sa v plnej miere týkajú benevolencie (zhovievavosti), o niečo menej vyhýbania a najmenej (ale stále štatisticky významne) tendencie pomstiť sa.

DISKUSIA

Obmedzený rozsah príspevku neumožňuje dokumentovať všetky zistenia. Je nesporné, že mierne viac odpúšťajú ženy, čo je v súlade s výsledkami predošlých výskumov (pozri napr. metaanalýzu Millerovej et al., 2008). Ukazuje sa tiež, že o niečo viac odpúšťajú mladí ľudia, čo je v rozpore s predchádzajúcimi výskumami uskutočnenými v západných krajinách (napr. Allemand, 2008; Toussaint et al., 2001). Väčšina týchto výskumov však sledovala trendy v tendencii odpúšťať, nie v situačnom odpustení. Výskumy zamerané na situačné odpustenie boli, na rozdiel od toho nášho, často limitované zameraním na špecifické zranenia, resp. špecifické populácie, napríklad zranenia v partnerských a rodinných vzťahoch (Subkoviak et al., 1995). Na vekové rozdiely v situačnom odpustení sa zamerali Ghaemmaghami et al. (2011), zistili, že mladší ľudia majú nižšiu tendenciu vyhýbať sa vinníkovi.

Náš výskum ukazuje, že vek a pohlavie súvisia s mierou odpustenia iba v malej miere. Pre odpustenie sú podstatné dve iné veci: kto človeka zranil a ako hlboko sa cítil zranený. Tieto okolnosti sa medzi mužmi a ženami líšia, a to ovplyvňuje aj mieru ich odpúšťania. Najvyššiu mieru odpustenia sme zaznamenali v prípadoch, keď sa respondenti cítili stredne zranení, túto mieru zranenia najčastejšie uvádzali mladí ľudia. Najhlbšie zranenie pociťujú respondenti od manželov/manželiek či partnerov/partneriek, členov rodiny a príbuzných, ale práve týmto osobám najviac odpúšťajú. A sú to tieto skupiny osôb, ktoré ako zdroj svojho zranenia častejšie udávajú ženy.

Z demografických premenných sa ako významné ukázalo iba vzdelanie – s jeho výškou miera odpustenia narastá. Podobné výsledky možno nájsť aj v iných výskumoch (napr. Orathinkal et al., 2008; našli pozitívny vzťah odpustenia so vzdelaním u žien). Podobne zameraných výskumov je však doposiaľ málo a naznačené súvislosti by bolo treba bližšie preskúmať.

Región a veľkosť bydliska žiadnu súvislosť s mierou odpustenia nepreukázali. Podobne ani fakt, či je človek veriaci alebo neveriaci, resp. ku ktorej denominácii sa hlási, nezohráva v miere jeho situačného odpúšťania rolu. Doterajšie výskumy (napr. Fox & Trang, 2008) dokumentovali vzťah medzi hlásením sa k (ľubovoľnej) náboženskej viere a tendenciou odpúšťať hodnotenou pomocou sebakposudzovacích škál. Keď však respondent hodnotí ako odpustil konkrétnej osobe, ktorá mu ublížila, religiozita zjavne výraznú úlohu nezohráva (podobné výsledky získali aj Subkoviak et al., 1995).

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Allemand, M. (2008). Age differences in forgivingness: The role of future time perspective. *Journal of Research in Personality*, 42(5), 1137–1147. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.02.009>
- Enright, R. D. (2001). *Forgiveness is a choice. A step – by – step process for resolving anger and restoring hope*. American Psychological Association.
- Enright, R. D., & Human Development Study Group (1991). The moral development of forgiveness. In W. Kurtines & J. E. Gewirtz (Eds.). *Moral behavior and development* (pp. 123–152). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Enright, R., Rique, J., Lustosa, R., Song, J. Y., Komoski, M. C., Batool, I., Bolt, I., Sung, H., Huang, S. T. T., Park, Y., Leer-Salvesen, P. E., Andrade, T., Naeem, A., Viray, J. & Costuna, E. (2022). Validating the Enright Forgiveness Inventory – 30 (EFI-30). *European Journal of Psychological Assessment*, 38(2), 113–123. <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000649>
- Fox, A., & Trang, T. (2008). Impact of religious affiliation and religiosity on forgiveness. *Australian Psychologist*, 43(3), 175–185. <https://doi.org/10.1080/00050060701687710>
- Ghaemmaghami, P., Allemand, M., & Martin, M. (2011). Forgiveness in younger, middle-aged and older adults: Age and gender matters. *Journal of Adult Development*, 18(4), 192–203. <https://doi.org/10.1007/s10804-011-9127-x>

- Kim, J. J., & Enright, R. D. (2016). "State and trait forgiveness": A philosophical analysis and implications for psychotherapy. *Spirituality in Clinical Practice*, 3(1), 32–44. <https://doi.org/10.1037/scp0000090>
- McCullough, M. E., Rachal, K. C., Sandage, S. J., Worthington, E. L., Jr., Brown, S. W., & Hight, T. L. (1998). Interpersonal forgiving in close relationships: II. Theoretical elaboration and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(6), 1586–1603. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.6.1586>
- McCullough, M. E., Worthington, E. L., Jr., & Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 321–336. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.73.2.321>
- Miller, A. J., Worthington, E. L., Jr., & McDaniel, M. A. (2008). Gender and forgiveness: A meta-analytic review and research agenda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(8), 843–876. <https://doi.org/10.1521/jscp.2008.27.8.843>
- Orathinkal, J., Vansteenwegen, A., & Burggraeve, R. (2008). Are demographics important for forgiveness? *The Family Journal*, 16(1), 20–27. <https://doi.org/10.1177/1066480707309542>
- Subkoviak, M. J., Enright, R. D., Wu, C.-R., & Gassin, E. A. (1995). Measuring interpersonal forgiveness in late adolescence and middle adulthood. *Journal of Adolescence*, 18(6), 641–655. <https://doi.org/10.1006/jado.1995.1045>
- Toussaint L., Williams, D. R., Musick, M. A., & Everson, S. A. (2001). Forgiveness and health: Age differences in a U.S. probability sample. *Journal of Adult Development*, 8, 249–257. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1011394629736>
- Worthington, E. L. (2005). *Handbook of forgiveness*. London: Routledge
- Záhorcová, L., & Dočkal, V. (2022a). Slovak validation of the Enright Forgiveness Inventory-30. *Československá psychologie*, 66(6), 568–587. <https://doi.org/10.51561/cspsych.66.5.568>
- Záhorcová, L., & Dočkal, V. (2022b). Slovak validation of the Transgression-Related Interpersonal Motivation Inventory (TRIM-18). *Studia Psychologica*, 64(4), 370–404. <https://doi.org/10.31577/sp.2022.04.861>

OSOBNOSTNÉ FAKTORY (HEXACO) A ÚZKOSTLIVOSŤ AKO DETERMINANTY ALKOHOLOVEJ ZÁVISLOSTI

PERSONALITY FACTORS (HEXACO) AND ANXIOUSNESS AS DETERMINANTS OF ALCOHOL ADDICTION

Rudolf Fábry & Zuzana Mičková

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UCM v Trnave, Nám. J. Herdu 2, 91701 Trnava

E-mail: rudolf.fabry@ucm.sk

ABSTRAKT

V príspevku sú diskutované výsledky výskumnej štúdie rozdielov vo vybraných osobnostných faktoroch (Hexaco-PI-R a STAI X2) medzi skupinami osôb so závislosťou od alkoholu a skupiny užívateľov, bez vykazovania závislosti. Diferencia skupín bola realizovaná na základe klinického diagnostického kritéria (jednotlivci v zariadeniach pre liečbu alkoholovej závislosti) a skriningového testu alkoholizmu (dospelá populácia). Výsledky (závislí $N = 153$, bez závislosti $N = 237$) potvrdili významné rozdiely medzi skupinami v premennej Úzkostlivosť (STAI X2) a v štyroch faktoroch Hexaca – Čestnosť/Úprimnosť – pokora, Extraverzia, Svedomitosť a Altruizmus. Binárna logistická regresná analýza poukazuje na významný vplyv na závislosť pri faktore Úzkostlivosť (STAI X2), Čestnosť/Úprimnosť – pokora, Altruizmus (Hexaco-PI-R). Výsledky potvrdzujú skoršie zistenia o relatívne voľnejšom vzťahu medzi faktormi Úzkostlivosti (STAI X2) a Emocionality (Hexaco-PI-R) a o význame ďalších osobnostných faktorov (čestnosť/úprimnosť – pokora, altruizmus) pôsobiacich protektívne.

Kľúčové slová

alkoholová závislosť; úzkostlivosť; HEXACO

ABSTRACT

The paper discusses the results of a research study of differences in selected personality factors (Hexaco-PI-R and STAI X2) between groups of people with alcohol addiction and alcohol users without an addiction. The recognition of groups was realized on the basis of clinical diagnostic criteria (individuals in institutions for the treatment of alcohol addiction) and an alcoholism screening test (adult population). Results (addicted $N = 153$, not addicted $N = 237$) confirmed

significant differences between groups in the variable Anxiety (STAI X2) and in the four factors of Hexaco: Honesty – Humility, Extraversion, Conscientiousness and, interstitial scale – Altruism. Binary logistic regression analysis showed a significant effect on addiction in the factors Anxiety (STAI X2), Honesty – Humility, and Altruism (Hexaco-PI-R). The results confirm earlier findings of the relatively weak relationship between the factors of Anxiety (STAI X2) and Emotionality (Hexaco-PI-R) and about the importance of other personality factors (Honesty – Humility, Altruism) acting in a protective way.

Keywords

alcohol addiction; anxiousness; HEXACO

Grantová podpora

Príspevok bol podporený grantom VEGA č. 1/0203/20: Vývoj a štandardizácia skriningovej metodiky na identifikáciu výskytu a rizika problémového užívania legálnych drog u adolescentov.

ÚVOD

Štúdium osobnosti človeka, ktorý trpí alkoholizmom, resp. nadmerne užíva alkohol je v psychológii a v psychiatrii tradičná téma. Zistenia sú rozporuplné, čo je podmienené komplexnou povahou ľudskej osobnosti a individualitou každého jedinca ako biopsychosociálnej entity.

Osobnosť je však považovaná za významný etiologický faktor vzniku alkoholového správania (Mulder, 2002; Hintz, et al., 2005). Za rizikové faktory sú často označované impulzivnosť /dezinhibícia a neurotizmus/, negatívna afektivita (Mulder, 2002). Impulzivita, agresivita, neurotizmus sú zároveň považované za významné prediktory alkoholového správania už v období adolescentného veku. Ako uvádzajú Rubio et al. (2007), impulzivnosť, antisociálne správanie, poruchy správania a hyperaktivita v detskom veku a v adolescencii je možné považovať za prediktory závislosti od alkoholu.

Potreba zážitkov, vyhľadávanie vzrušenia a nových podnetov (sensationseeking, napr. Adan et al., 2017) rovnako vytvárajú spektrum rizikovosti. Miera komorbidity rôznych osobnostných konštruktov a alkoholu je rozsiahla (Rubio et al., 2007). Ako v tejto súvislosti uvádzajú Hakulinen a Jokela (2018), Álvarez et al. (2018) u alkoholikov boli zaznamenané osobnostné charakteristiky ako agresivita, netrpezlivosť, impulzivita, podráždenosť. Na základe skúmania súvislosti alkoholového správania a osobnosti sa javí ako najvýraznejšie prepojenie alkoholizmu a impulzivnosti resp. disinhibície/dezinhibície. Tento vzťah sa považuje za najrobustnejší a najkonzistentnejší.

Rankin et al. (1982) uvádza, že neuroticizmus (zistený dotazníkom EPQ) súvisel s klinickou alkoholovou osobnosťou mužských pacientov. Lahey (2009) v tejto súvislosti dodáva, že je

náročné pochopiť a identifikovať širokospektrálne pôsobenie jednotlivých osobnostných črt, najmä neuroticizmu v procese vzniku závislosti na alkohole.

Jones et al. (2011) tvrdí, že výskumy nepoukazujú na fakt, že by existoval tzv. osobnostný profil alkoholika, ktorý by determinoval vývoj závislosti na alkohole alebo určoval vyššiu pravdepodobnosť vzniku závislosti. Avšak pripúšťa, že isté spoločné osobnostné charakteristiky sa u väčšiny osôb závislých na alkohole vyskytujú. Predovšetkým negatívne pocity ako neistota, pocity menejcennosti majú za následok emocionálne napätie, ktoré závislí kompenzujú alkoholom. Následné pocity straty sebaúcty vedú k opätovnému užívaniu alkoholu, čo opäť vedie k zníženiu pocitu vlastnej hodnoty.

Z hľadiska koncepcie „veľkej päťky“ sa ukázalo, že všetky „päťfaktorové črty“ (t. j. otvorenosť voči skúsenosti, svedomitosť, extravertzia, prívetivosť, neuroticizmus) sú na rôznom stupni konzistentné s užívaním alkoholu (Trull et al., 2004). Trull a Sher (1994), Malouff et al. (2007) naznačujú, že spomedzi päťfaktorových vlastností sú najvýraznejšie s alkoholom spojené svedomitosť, prívetivosť a neuroticizmus. Adan et al. (2017) spresňuje, že hlavnými charakteristikami osobnosti, ktoré sú typické pre nadmerné pitie, bez ohľadu na použitý teoretický model, sú vysoká impulzivita a vysoké vyhľadávanie vzrušenia (Sensation Seeking), ako aj úzkostná precitlivosť (Anxiety Sensitivity), neuroticizmus, extravertzia a nízka úroveň svedomitosti.

Výskumný problém

Výskumné štúdie alkoholového správania, resp. nadmerného pitia v kontexte konceptu Hexaco sú sporadické, čo je paradoxné vzhľadom na v minulosti pomerne časté výskumy alkoholového správania v súvislosti s príbuznou koncepciou Big five (BF). Rovnako existencia tzv. H dimenzie (z ang. Honesty Humility) v štruktúre Hexaco, ktorá je často pretraktovaná ako osobnostná dimenzia, ktorá má explanačný potenciál v súvislosti s rizikovým správaním je argumentom pre aplikáciu Hexaco v súvislosti s alkoholovým správaním. Napríklad Vries et al. (2009) uvádza, že faktor Hexaco, čestnosť/úprimnosť – pokora (H faktor, Honesty Humility) je vo významnom vzťahu s vyhľadávaním vzrušenia a rizikovým správaním. Potreba zážitku a vyhľadávanie podnetov je charakteristickým pre osoby so sklonom k nadmernej konzumácii alkoholu (Adan et al., 2017). Vries et al. (2009) uvádza, že rizikové správanie a vyhľadávanie podnetov a vzrušenia sa významne viaže k niektorým dimenziám „Big five“ (BF) – k otvorenosti voči skúsenosti, extravertzii a svedomitosti, čo nie je úplne zhodné s vyjadreniami vyššie citovaných autorov (Trull & Sher, 1994; Trull et al., 2004; Malouff et al., 2007). Situácia sa stáva ešte menej prehľadnou vzhľadom na rozdielne teoretické vymedzenie niektorých faktorov BF a Hexaco, predovšetkým faktora neuroticizmu (BF) a emocionalita (Hexaco) (Fábry & Vavrová, in press) a faktora prívetivosti (napr. Soutter et al., 2020). Výskumnú pozornosť si predovšetkým vyžaduje zanedbávaný význam dimenzie čestnosť/úprimnosť – pokora v alkoholovom správaní človeka, rovnako ako nejednoznačné výsledky vzťahu jednotlivých dimenzií BF k alkoholizmu, osobitne v kontexte novej, ale príbuznej koncepcie Hexaco.

Hypotézy

1. Teoretické úvahy a praktické zistenia (Rash, 2018) oprávňujú predpokladať, že osoby, ktoré nadmerne užívajú alkohol budú dosahovať signifikantne nižšiu úroveň v dimenzii Hexaco čestnosť/úprimnosť – pokora (Honesty – Humility) v porovnaní s osobami, ktoré nemajú problémy s nadužívaním alkoholu.
2. V zmysle predchádzajúcich zistení očakávame významne vyššie hodnoty úzkostlivosti (STAI 2) u alkoholikov oproti osobám s kontrolovaným pitím.
3. Hodnoty faktora emocionality (Hexaco) budú korešpondovať s úrovňou úzkostlivosti (STAI X2), vzhľadom na porovnateľné teoretické vymedzenie oboch faktorov.
4. Predpokladáme, že faktor svedomitosť má protektívny význam z hľadiska rozvoja nekontrolovaného pitia a otvorenosť voči skúsenosti bude predstavovať rizikový faktor pre etablovanie nadmerného pitia.

METÓDY

Výskumná vzorka

Boli vytvorené dve skupiny probandov. Jedna skupina so závislosťou od alkoholu ($N = 153$) s vekovým priemerom 45.4 rokov, stanovená na základe klinického diagnostického kritéria (jednotlivci v zariadeniach pre liečbu alkoholovej závislosti, kluby abstinentov) a skupina užívateľov, bez vykazovania závislosti (na základe skriningového testu alkoholizmu) ($N = 237$), vekom priemerne 36.2 rokov. Pomer pohlavia sa medziskupinovo líšil v rozsahu 10 %.

Meranie

Všetci respondenti vyplňali 100 položkový dotazník Hexaco-PI-R, ktorý popisuje osobnosť na základe 6 faktorov Čestnosť/Úprimnosť – pokora, Emocionalita, Extraverzia, Prívetivosť, Svedomitosť, Otvorenosť voči skúsenosti a vmedzerenú tzv. facetu (facet) Altruizmus a dotazník STAI X2, ktorý zisťuje úroveň úzkostlivosti ako črty osobnosti. Ide o dielčie výsledky širšie koncipovaného prebiehajúceho výskumu. Respondenti bez prítomnosti diagnostického kritéria vyplňali Johns Hopkins skriningový test pre alkoholizmus (<https://ncphp.org/johns-hopkins-questionnaire>), ktorý identifikuje jednotlivca so znakmi alkoholizmu. Takto identifikovaní jednotlivci boli z výskumu vyradení.

Analýzy

Pre účely vyhodnotenia hypotéz boli použité postupy bivariačnej štatistickej inferencie (Studentov t -test) pre komparáciu skupín a binárna logistická regresná analýza pre zistenie a možnosti porovnania efektov faktorov v rámci spoločného regresného modelu. Binárna logistická regresná analýza sa používa na zistenie prediktívnych významov (efektov) premenných pre závislú premennú, ktorá je binárneho charakteru, čo je v našom prípade prítomnosť/neprítomnosť závislosti.

VÝSLEDKY

Zistené hodnoty Studentovho *t*-testu do veľkej miery potvrdili významné rozdiely medzi skupinou závislých a bez závislosti v dimenziách Extraverzia ($p < 0.001$), Svedomitosť ($p < 0.001$) a Otvorenosť voči skúsenosti ($p < 0.05$). Ako ďalší významný faktor, v ktorom sa líšili závislí od skupiny bez závislosti bola identifikovaná úroveň faktora Čestnosť/Úprimnosť – pokora ($p < 0.01$), ktorá je významne nižšia u závislých (Tabuľka 1), čím je možné prijať prvú hypotézu. V skupine bez závislosti je významne vyššia úroveň Altruizmu a významne nižšia úroveň Úzkostlivosti (STAI X2, $p < 0.001$). Druhú hypotézu o vyššej úzkostlivosti u závislých oproti skupine bez závislosti prijímame. Vo všetkých uvedených faktoroch ide o malú veľkosť rozdielu (Cohenovo *d* od 0.2–0.49), okrem Úzkostlivosti, kde je možné konštatovať stredný stupeň rozdielu (Cohenovo *d* od 0.5–0.79) (Lenhard & Lenhard, 2016). Vzhľadom na fakt, že pri faktore Emocionality sme nezískali hodnotu efektu, resp. rozdielu (v zmysle Cohenovho *d*), na rozdiel od faktora Úzkostlivosti (stredná veľkosť rozdielu), tretiu hypotézu zamietame.

Tabuľka 1. Rozdiely medzi skupinami Závislých ($N = 153$) a Bez závislosti ($N = 237$) v meraných dimenziách (Studentov *t*-test)

	Skupina				Studentov <i>t</i> -test	
	Závislí		Bez závislosti		<i>t</i>	Cohenovo <i>d</i>
	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>Md</i>	<i>M</i> (<i>SD</i>)	<i>Md</i>		
Úprimnosť-Pokora	55.43 (8.69)	55	58.23 (8.21)	59	-3.195**	0.333
Emocionalita	48.68 (7.95)	49	47.36 (8.96)	47	1.516	
Extraverzia	51.82 (6.85)	52	54.59 (7.41)	54	-3.684***	0.385
Prívetivosť	48.87 (6.90)	49	48.34 (7.10)	49	0.731	
Svedomitosť	53.16 (7.80)	53	56.67 (8.25)	57	-4.177***	0.435
Otvorenosť voči skúsenosti	52.17 (8.72)	53	50.20 (9.13)	51	2.117*	0.220
Altruizmus	13.92 (2.39)	14	14.69 (2.21)	15	-3.235***	0.337
Úzkostlivosť (STAI X2)	45.59 (7.25)	45	41.02 (7.24)	41	6.079***	0.631

Poznámka. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Na základe výsledkov regresnej analýzy (Tabuľka 2) interpretujeme ako rizikové osobnostné črty pre vznik alkoholizmu Úzkostlivosť v zmysle STAI ($\text{Exp}(B) = 1.092$, $p < 0.001$) a Otvorenosť voči skúsenosti ($\text{Exp}(B) = 1.05$, $p < 0.001$) a ako protektívne Svedomitosť ($\text{Exp}(B) = 0.96$, $p < 0.01$) a Altruizmus ($\text{Exp}(B) = 0.856$, $p < 0.01$). V zmysle uvedených výsledkov prijímame štvrtú hypotézu o protektívnom pôsobení Svedomitosti a rizikovom pôsobení Otvorenosti voči skúsenosti.

Tabuľka 2. Výsledky binárnej logistickej regresnej analýzy

Model Summary	-2 Loglikelihood	Cox&Snell R Square	Nagelkerke R Square		
Step 1	442.431	0.155	0.210		
	<i>B</i>	<i>S.E.</i>	<i>Wald</i>	<i>df</i>	<i>Exp(B)</i>
Úzkostlivosť (STAI X2)	0.088	0.02	18.702	1	1.092***
Úprimnosť – pokora	-0.014	0.015	0.888	1	0.986

Tabuľka 2. Výsledky binárnej logistickej regresnej analýzy

Model Summary	-2 Loglikelihood	Cox&Snell R Square	Nagelkerke R Square
Extraverzia	0.015	0.021	0.524
Svedomitosť	-0.041	0.016	6.898
Otvorenosť	0.049	0.014	12.114
Altruizmus	-0.156	0.058	7.261

Poznámka. Kódovanie závislej premennej: 1 – skupina Závislí, 0 – skupina Bez závislosti

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

DISKUSIA

Dimenzie extravertia, svedomitosť a otvorenosť voči skúsenosti sú pokladané za veľmi podobné v konceptoch Hexaco a BF (Ashton et al., 2014; Lee et al., 2015). Preto si dovoľíme konfrontovať výsledky so zisteniami získanými s pomocou testov vychádzajúcich z koncepcie BF. Konzistentnými sa javia zistenia o významne nižšej svedomitosti ($p < 0.001$) a významne nižšej extravertii závislých ($p < 0.001$) a vyššej otvorenosti voči skúsenosti ($p < 0.05$), tieto výsledky dovoľujú konštatovať, že tieto 3 faktory indikujú závislosť na alkohole (aj na základe výsledkov získaných testom Hexaco). Rash (2018) zistila významne nižšiu úroveň faktora svedomitosti, čo je v súlade s našimi zisteniami. Prívetivosť sa ukázala ako bezvýznamná pre diskrimináciu závislých a skupinou bez závislosti v oboch výskumoch. Interpretovaný problém predstavujú výsledky testu STAI X2 a faktora emocionalita Hexaco, zdá sa, že napriek teoreticky blízkym východiskám/základom oboch konštruktov, úzkostlivosť STAI je priekaznejším indikátorom alkoholovej závislosti, je zrejmé, že vzťah emocionalita Hexaco a úzkostlivosť STAI predstavuje samostatný problém (Fábry & Vavrová, in press) a určitú výskumnú výzvu. Signifikantné rozdiely vo facete altruizmu (odvodená zo 4 otázok dotazníka) predstavujú inšpiráciu možného smerovania ďalšieho výskumu alkoholových závislostí.

Emocionalita i prívetivosť sa ukázali ako nevýznamné faktory pre vznik alkoholizmu. Prívetivosť ako nevýznamná sa potvrdzuje opakovane (aj Rash, 2018). Najčastejšie sa ako rizikové faktory alkoholizmu uvádzajú neuroticizmus, impulzivita – najmä v spojení s tendenciou hľadania nových zážitkov (Mulder, 2002), ako protektívne faktory sú spomínané svedomitosť (Adan et al., 2017), čestnosť/úprimnosť – pokora, extravertia (Hakulinen & Jokela, 2018; Malouff et al., 2007). Extravertia a čestnosť/úprimnosť – pokora sa v našom výskume nakoniec neukázali významné. Významné rozdiely vo faktoroch extravertia a čestnosť/úprimnosť – pokora medzi skupinami neboli potvrdené v rámci regresného modelu, čo vyzdvihuje potrebu viacfaktorového náhľadu.

ZÁVER

Stanoviť významné osobnostné vlastnosti z hľadiska neprimeraného alkoholového správania je gnosticky zložitejší problém. Nepochybne musíme zohľadniť motiváciu nadmerného požívania alkoholu. Rojková (2016), Rojková a Vavrová (2017) uvádzajú niekoľko rôznorodých dôvodov

pre vznik chronického pitia. Kuntsche et al. (2008) rovnako upozorňuje na spojitosť osobnosti a motívov neprimeraného pitia a napr. spája extraverziu s motívmi obohatenia a neuroticizmus s motívmi zvládania. Je pravdepodobné, že identifikácia a zohľadnenie motivácie neprimeraného pitia vo výskumoch osobnosti „pijana“ by prinieslo jednoznačnejšie výsledky.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Lewandowsky, S., Oberauer, K., & Gignac, G. E. (2013). NASA faked the moon landing—therefore, (climate) science is a hoax: An anatomy of the motivated rejection of science. *Psychological Science*, 24(5), 622–633. <https://doi.org/>

Adan, A., Forero, D. A., & Navarro, J. F. (2017). Personality traits related to binge drinking: A systematic review. *Frontiers in Psychiatry*, 8(134), 1–11. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2017.00134>

Álvarez, A., Ávila, J. J., Palao, D. J., & Montejo, Á. L. (2018). Influence of personality traits on the severity of alcohol use disorders. *Journal of Clinical Medicine*, 7(6). <https://www.mdpi.com/2077-0383/7/6/127/htm>

Hakulinen, C., & Jokela, M. (2018). Chapter 3 – Personality as determinant of smoking, alcohol consumption, physical activity, and diet preferences. personality and disease, In Ch. Johansen (Ed.), *Personality and Disease* (pp. 33–48). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-805300-3.00003-7>

Hintz, T., & Mann, K. (2005). Comorbidity in alcohol use disorders: Focus on mood, anxiety and personality. *Dual Diagnosis*, 172, 65–91. <https://doi.org/10.1159/000085910>

Jones, S. E., Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2011). Personality, antisocial behavior, and aggression: A meta-analytic review. *Journal of Criminal Justice*, 39(4), 329–337. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.03.004>

Kuntsche, E., Cooper, M. L., & Stewart, S. H. (2008). How stable is the motive–alcohol use link? A crossnational validation of the Drinking Motives Questionnaire Revised among adolescents from Switzerland, Canada, and the United States. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 69(3), 388–396. <http://doi.org/10.15288/jsad.2008.69.388>

Lahey, B. B. (2009). Public health significance of neuroticism. *American Psychologist*, 64(4), 241–256. <https://doi.org/10.1037/a0015309>

Lenhard, W., & Lenhard, A. (2016). Computation of effect sizes. *Psychometrica*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.17823.92329>

Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Rooke, S. E., & Schutte, N. A. (2007). Alcohol involvement and the fivefactor model of personality: A metaanalysis. *Journal of Drug Education*, 37(3), 277–294. <https://doi.org/10.2190/DE.37.3.d>

Mulder, R. T. (2002). Alcoholism and personality. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 36(1), 44–52. <https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.2002.00958.x>

NCPHP (2023, January, 4). *Johns Hopkins questionnaire (by Robert Seliger)* <https://ncphp.org/johns-hopkins-questionnaire>.

- Rash, C. L. (2018). *An Examination of the HEXACO model of personality in alcohol use disorder, cannabis use disorder, and gambling disorder. (Unpublished master's thesis)*. University of Calgary, Calgary, AB. <https://doi.org/10.11575/PRISM/32903>
- Rankin, H., Stockwell, T. & Hodgson, R. (1982). Personality and alcohol dependence. *Personality and Individual Differences*, 3(2), 145–151. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(82\)90028-9](https://doi.org/10.1016/0191-8869(82)90028-9)
- Rojková, Z. (2016). *Situačno-motivačné faktory alkoholového správania. Tvorba - meranie - overovanie*. FF UCM.
- Rojková, Z., & Vavrová, M. (2017). Situačno-motivačné faktory alkoholového správania. *Metodológia merania a aplikácia v praxi*. FF UCM.
- Rubio, G., Jiménez, M., Rodríguez-Jiménez, R., Martínez, I., Iribarren, M.M., Jiménez-Arriero, M.A., Ponce, G., & Ávila, C. (2007). Varieties of impulsivity in males with alcohol dependence: The role of Cluster-B personality disorder. *Alcohol: Clinical and Experimental Research*, 31(11), 1826–1832. <https://doi.org/10.1111/j.1530-0277.2007.00506.x>
- Soutter, A. R. B., Bates, T. C., & Möttus, R. (2020). Big Five and HEXACO personality traits, proenvironmental attitudes, and behaviors: A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 15(4), 913–941. <https://doi.org/10.1177/1745691620903019>
- Trull, T. J., & Sher, K. J. (1994). Relationship between the five-factor model of personality and Axis I disorders in a nonclinical sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(2), 350–360. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.103.2.350>
- Trull, T. J., Waudby, C. J., & Sher K. J. (2004). Alcohol, tobacco, and drug use disorders and personality disorder symptoms. *Experimental and Clinical Psychopharmacology*, 12(1), 65–75. <https://doi.org/10.1037/1064-1297.12.1.65>
- Fábry, R., & Vavrová, M. (in press). HEXACO, nový líder pri výskume osobnosti? *Psychologie a její kontexty*.
- Vries, R. E., Vries, A., Hoogh, A. & Feij, J. (2009). More than the Big Five: Egoism and the HEXACO model of personality. *European Journal of Personality*, 23(8), 635–654. <https://doi.org/10.1002/per.73310.1177/0956797612457686>
- Trefil, J. (2008). *Why science?* Teachers College Press.

***KVALITA ŽIVOTA SÚVISIACA S PRÁCOU V KONTEXTE SOCIÁLNO-
DEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTÍK***

***WORK RELATED QUALITY OF LIFE IN THE CONTEXT OF SOCIO-
DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS***

Denisa Fedáková^a & Dávid Ivanoc^b

^a Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v. v. i, Košice, Karpatská 5

^b Katedra psychológie UPJŠ, Košice, Moyzesova 9

E-mail: dfedak@saske.sk

ABSTRAKT

O kvalite pracovného života (WRQoL) sa veľa diskutuje, no výskum jej v poslednom období nevenoval veľa pozornosti. Zmeny v pracovnom prostredí ako aj celosvetová pandémia COVID-19 čiastočne vrátili pozornosť tejto téme. Cieľom príspevku je poskytnúť základné informácie o kvalite pracovného života reprezentatívnej slovenskej online populácie v kontexte sociodemografických charakteristík. Na vzorke 890 zamestnaných respondentov a respondentiek sme prierezovým zberom dát online dotazníkom zisťovali sociodemografické charakteristiky: rod (54 % mužov), vek (priemer 43 rokov), vzdelanie a zamestnanecký status a ich vzťah k šiestim oblastiam škály WRQoLS. Výsledky regresnej analýzy potvrdili pracovný status ako najsilnejší prediktor WRQoL. Rod, vzdelanie a vek signifikantne predikovali niektoré oblasti WRQoL. Zistenia sa javia byť uplatniteľné v procese vytvárania pracovných možností a podmienok, kde je možné, pre dosiahnutie vyššej miery KPŽ, zohľadniť kontext sociálno-demografických charakteristík. Zámerom do budúca je merania opakovať, čo umožní monitorovať trendy v posudzovaní kvality pracovného života. Ambíciou je pripraviť validačnú štúdiu WRQoLS.

Kľúčové slová

kvalita pracovného života; sociodemografické charakteristiky; škála WRQoLS

ABSTRACT

The quality of working life is much discussed, but research has not paid much attention to it recently. Changes in the working environment as well as the global pandemic of COVID-19 have partly returned attention to this topic. The aim of the contribution is to provide basic

information about the quality of working life of the representative Slovak online population in the context of sociodemographic characteristics. On a sample of 890 employed respondents, we used cross-sectional data collection using an online questionnaire to determine sociodemographic characteristics: gender (54 % male), age (average 43 years), education and employment status and their relationship to the six areas of the WRQoLS scale. The results of the regression analysis confirmed employment status as the strongest predictor of WRQoL. Gender, education and age significantly predicted selected domains of WRQoL. The findings appear to be applicable in the process of creating work opportunities and conditions, where it is possible to take into account the context of socio-demographic characteristics in order to achieve a higher level of WRQoL. The intention in the future is to repeat the measurements, which will allow monitoring trends in the assessment of the quality of working life. The ambition is to prepare a WRQoLS validation study.

Keywords

work related quality of life; socio-demographic characteristics; WRQoLS

Acknowledgements

The contribution is part of the project APVV20-0319.

INTRODUCTION

Quality of working life is one of the components of the overall quality of life (Hofstede, 1984). It is generally agreed that work related quality of life (WRQoL) is a concept similar to the subjective well-being of the employee and different from job satisfaction, which represents the work domain exclusively (Lawler, 1982). WRQoL can be seen as a format of "good work", in the broadest context in which an employee evaluates his/her job (Van Laar et al., 2007). Sociological and psychological approaches state that people can evaluate various aspects of their work situation and can judge for themselves what is important about their work. This subjective approach focused on factors that influence the degree of satisfaction or dissatisfaction people feel in their work, such as satisfaction with different working conditions, development of competences and the ability to balance work and non-work life. In relation to job satisfaction, Sirga et al. (2001) claim that the focus of the quality of working life goes beyond and is not identified with the concept of job satisfaction and that job satisfaction is a possible result of the quality of work rather than one of its dimensions. The aim of the paper is to provide preliminary findings on the six dimensions of WRQoL (Easton & Van Laar, 2018) on a representative Slovak online population (after two years of the COVID-19 pandemic) in the context of sociodemographic characteristics: gender, age, education and employment status.

METHODS

The research sample consisted of $N = 890$ employed respondents, gender (54 % male), age (average 43 years, $SD = 10.8$).

Data collection took place in the form of an online questionnaire during March 2022. For the contextual information regarding the data collection please see this overview: <https://osf.io/vjmf.d>. The self-assessment Work-Related Quality of Life Scale WRQoLS (Easton & Van Laar, 2018) was part of the larger questionnaire. Male and female respondents answered on a 5-point Likert scale ranging from 1 – strongly disagree to 5 – strongly agree. The scale enables the mapping of six areas related to the overall work experience: GWB general well-being, HWI home-work interface, JCS job and career satisfaction, CAW control at work, WCS working conditions, SAW(R) stress at work (reversed). One item measures overall satisfaction with the quality of work life WRQoL. From the sociodemographic variables, we asked about gender, age, education and employment status (full-time employed, self-employed, part-time employed). Linear regression models were calculated using the packages psych, naniar, jtools, and performance in R (version 4.0.5).

RESULTS

Descriptive statistics show that respondents achieved the highest value of the average score in the working conditions WCS and home-work interface HWI subscales. Conversely, the lowest values were measured in the stress at work SAW and control at work CAW subscales. The value of the average score of the item measuring the overall WRQoL was 3.51 (Table 1).

Table 1. Descriptive statistics

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	min	max	skewness	kurtosis
gender	890	1.46	0.50	1	2	0.16	-1.98
age	890	43.15	10.83	21	70	0.19	-0.93
education	890	3.16	0.79	1	5	-0.19	-0.46
GWB	890	3.52	0.85	1	5	-0.31	-0.54
HWI	890	3.54	1.02	1	5	-0.50	-0.46
JCS	890	3.38	1.00	1	5	-0.24	-0.54
CAW	890	3.20	1.01	1	5	-0.14	-0.61
WCS	890	3.63	0.97	1	5	-0.51	-0.29
SAW (R)	890	3.17	0.84	1	5	-0.14	-0.75
WRQoL_item	890	3.51	1.05	1	5	-0.47	-0.24

Note. GWB – general well-being, HWI – home-work interface, JCS – job and career satisfaction, CAW – control at work, WCS – working conditions, SAW(R) – stress at work (reversed). Gender 1 – male, 2 – female. Age in years. Education 1 – completed primary education, 2 – secondary education without high school diploma, 3 – secondary education with high school diploma, 4 – second degree of higher education, 5 – third degree of higher education.

Six different linear regression models were calculated, one for each of the WRQoL dimensions as dependent variables and sociodemographic factors as predictors. After employing the Bonferroni correction (alpha corrected = .008) all but one of the models were significant and explained 2-5 % of the total variance of the WRQoL dimensions (Table 2). The strongest predictor of each of the WRQoL dimensions was employment status (self-employee) with standardized regression coefficient of a medium to strong effect size (0.29 – 0.68). In the case of the dimension general well-being (GWB) and control at work (CAW), gender (male) was found to be a significant predictor (GWB $\beta = -0.08$), CAW $\beta = -0.07$, $t = -2.1$). In the case of the home-work interface (HWI) dimension, education ($\beta = 0.09$, $t = 2.66$, $p < 0.01$) and employment status (part-time employee) ($\beta = 0.32$, $t = 2.41$, $p < 0.02$) were found to be significant predictors. In the case of the reversed dimension stress at work (SAW), age ($\beta = 0.12$, $t = 3.51$, $p < 0.00$) was found to be a significant predictor.

Table 2. Linear regression models with sociodemographic predictors

Model GWB , $R^2 = 0.02$, $F(5,884) = 2.82$, $p = 0.02$	β	S.E.	t	p
Gender	-0.08	0.03	-2.25	0.02
Age	0.01	0.03	0.22	0.82
Education	0.02	0.03	0.56	0.57
emplStatus 2(Intercept), full time employee	-0.02	0.04	-0.58	0.56
emplStatus 3, self-employed	0.29	0.11	2.57	0.01
emplStatus 4, part-time employee	-0.11	0.14	-0.83	0.41
Model HWI , $R^2 = 0.03$; $F(5,884) = 5.93$, $p < 0.001$	β	S.E.	t	p
Gender	0.06	0.03	1.74	0.08
Age	0.03	0.03	1.03	0.30
Education	0.09	0.03	2.66	0.01
emplStatus 2(Intercept), full time employee	-0.06	0.04	-1.73	0.08
emplStatus 3, self-employed	0.41	0.11	3.70	0.00
emplStatus 4, part-time employee	0.32	0.13	2.41	0.02
Model JCS , $R^2 = 0.03$, $F(5,884) = 4.84$, $p < 0.001$	β	S.E.	t	p
Gender	-0.02	0.03	-0.62	0.54
Age	0.03	0.03	0.75	0.45
Education	0.04	0.03	1.28	0.20
emplStatus 2(Intercept), full time employee	-0.06	0.04	-1.66	0.10
emplStatus 3, self-employed	0.52	0.11	4.64	0.00
emplStatus 4, part-time employee	0.13	0.13	0.95	0.34
Model CAW , $R^2 = 0.05$, $F(5,884) = 8.95$, $p < 0.001$	β	S.E.	t	p
Gender	-0.07	0.03	-2.15	0.03
Age	0.00	0.03	0.11	0.92
Education	0.02	0.03	0.65	0.52
emplStatus 2(Intercept), full time employee	-0.08	0.04	-2.29	0.02
emplStatus 3, self-employed	0.68	0.11	6.22	0.00
emplStatus 4, part-time employee	0.21	0.13	1.55	0.12
Model WCS , $R^2 = 0.03$, $F(5,884) = 6.30$, $p < 0.001$	β	S.E.	t	p
Gender	0.04	0.03	1.30	0.20
Age	0.02	0.03	0.73	0.46
Education	0.09	0.03	2.65	0.01

Table 2. Linear regression models with sociodemographic predictors

emplStatus 2(Intercept); full time employee	-0.07	0.04	-1.89	0.06
emplStatus 3; self-employed	0.47	0.11	4.27	0.00
emplStatus 4; part-time employee	0.32	0.13	2.36	0.02
Model SAW(R), $R^2 = 0.04$, $F(5,884) = 6.44$, $p < 0.001$	β	S.E.	t	p
Gender	-0.06	0.03	1.66	0.10
Age	0.12	0.03	3.51	0.00
Education	-0.05	0.03	-1.51	0.13
emplStatus 2(Intercept), full time employee	-0.05	0.04	-1.35	0.18
emplStatus 3, self-employed	0.35	0.11	3.18	0.00
emplStatus 4, part-time employee	0.21	0.13	1.53	0.13

Note. Models indicate which dimension of WRQoLS was the dependent variable. GWB – general well-being, HWI – home-work interface, JCS – job and career satisfaction, CAW – control at work, WCS – working conditions, SAW(R) – stress at work (reversed). Gender – 1 male, 2 – females. Age in years. Education 1 – completed primary education, 2 – secondary educations without high school diploma, 3 – secondary educations with high school diploma, 4 – second degree of higher education, 5 – third degree of higher education.

DISCUSSION

The findings published so far indicate that the subjective assessment of WRQoL is related to socio-demographic characteristics, but they are not consistent (Pereira et al., 2021; Garzaro et al., 2020). Aarthy and Nandhini (2016) confirmed that the quality of working life is directly influenced by various demographic characteristics. The results of the current study confirmed employment status self-employed as the strongest predictor of WRQoL. Gender (male) was a significant predictor of well-being and control at work. Higher degree of education predicted positive home-work interface and satisfaction with work resources and conditions. Higher age was a significant predictor of lower stress at work. The results support the importance of the context of socio-demographic characteristics in determining WRQoL. The findings appear to be applicable in the process of creating work opportunities and conditions, where it is possible to take into account the context of socio-demographic characteristics in order to achieve a higher level of WRQoL. In such case, the attention to the psychosocial needs of employees can bring benefits for both employees and employers (Easton & Van Laar, 2018). Currently, we do not have available measurements that would allow a comparison of the level of WRQoL before the Covid-19 pandemic but repeated measurements in the future will allow us to follow trends in the assessment of the quality of working life.

REFERENCES

Aarthy, M., & Nandhini, M. (2016). Influence of the demographic factors on quality of work life of the engineering college faculty members in Coimbatore district. *International Journal of Commerce and Management Research*, 2(10), 28–31.

- Easton, S., & Van Laar, D. (2018). *User manual for the Work-Related Quality of Life (WRQoL) Scale A Measure of Quality of Working Life*. Available here: <http://www.qowl.co.uk/researchers/WRQoL%20User%20manual%202nd%20Ed%20ebook%20Feb%202018%2055.pdf>
- Garzaro, G., Clari, M., Donato, F., Dimonte, V., Mucci, N., Easton, S., ... & Pira, E. (2020). A contribution to the validation of the Italian version of the work-related quality of life scale. *La Medicina del lavoro*, 111(1), 32. <https://doi.org/10.23749/mdl.v111i1.8570>
- Hofstede, G. (1984). The cultural relativity of the quality of life concept. *Academy of Management Review*, 9(3), 389–398.
- Lawler, E. E. (1982). Strategies for improving the quality of work life. *American Psychologist*, 37(5), 486.
- Long, J. A. (2022). *jtools: Analysis and presentation of social scientific data*. R package version 2.2.0. <https://cran.r-project.org/package=jtools>
- Lüdecke, D., Ben-Shachar, M., Patil, I., Waggoner, P., & Makowski, D. (2021). “performance: An R package for assessment, comparison and testing of statistical models.” *Journal of Open Source Software*, 6(60), 3139. <https://doi.org/10.21105/joss.03139>
- Pereira, H., Feher, G., Tibold, A., Costa, V., Monteiro, S., & Esgalhado, G. (2021). Mediating effect of burnout on the association between work-related quality of life and mental health symptoms. *Brain Sciences*, 11(6), 813. <https://doi.org/10.3390/brainsci11060813>
- R version 4.0.5 (2021-03-31) -- "Shake and Throw"
- Revelle, W. (2021). *psych: Procedures for personality and psychological research*. Northwestern University, Evanston, Illinois, USA. <https://CRAN.R-project.org/package=psych> Version = 2.1.9
- Sirgy, M. J., Efraty, D., Siegel, P., & Lee, D. J. (2001). A new measure of quality of work life (QWL) based on need satisfaction and spillover theories. *Social Indicators Research*, 55(3), 241–302. <https://doi.org/10.1023/A:1010986923468>
- Tierney, N., Cook, D., McBain, M., & Fay, C. (2021). *naniar: Data structures, summaries, and visualisations for missing data*. R package version 0.6.1. <https://CRAN.R-project.org/package=naniar>
- Van Laar, D., Edwards, J. A., & Easton, S. (2007). The Work-Related Quality of Life scale for healthcare workers. *Journal of Advanced Nursing*, 60(3), 325–333. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04409.x>

***OBRAZY DUŠEVNÝCH PORÚCH NA SOCIÁLNYCH SIEŤACH
INSTAGRAM A TIKTOK: ANALÝZA DISKURZU***

***REPRESENTATIONS OF MENTAL DISORDERS ON INSTAGRAM AND
TIKTOK: A DISCOURSE ANALYSIS***

Janka Gavurová^a & Branislav Uhrecký^b

^a Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava

^b Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

E-mail: gavurova6@uniba.sk, branislav.uhrecky@savba.sk

ABSTRAKT

Instagram a TikTok sú obľúbené sociálne siete predovšetkým u súčasných pubescentov a adolescentov, ktorí sú obzvlášť náchylní na ťažkosti v oblasti psychického zdravia a zároveň ich osobná identita je ovplyvniteľná v tomto veku. Práve preto považujeme za hodnotné preskúmať akému obsahu o duševných poruchách sú vystavení na aktuálne populárnych sociálnych sieťach, čo bolo aj zámerom našej štúdie. V minulosti boli napríklad mladí ľudia vystavení obsahu, čo zobrazoval duševné poruchy v idealistickom až romantizujúcom svetle, najmä na sociálnej sieti Tumblr. Naša štúdia, v ktorej sme analyzovali 180 príspevkov, ukázala, že romantizujúci diskurz je skôr marginálny, a prevláda diskurz bagatelizujúci duševné poruchy prostredníctvom hyperbolizovania a ironizovania bežných mentálnych stavov využívaním psychiatrickej terminológie. Vyskytoval sa však aj diskurz osvetového charakteru. Dôsledkom bagatelizujúceho diskurzu môže byť zmätenie u súčasnej mladej generácie ohľadom závažnosti duševných porúch a zároveň pocit devalvácie vlastnej skúsenosti u ľudí trpiacimi duševnými poruchami.

Kľúčové slová

sociálne siete; duševné zdravie; generácia Z; diskurzívna analýza

ABSTRACT

Instagram and TikTok are popular among contemporary pubescents and adolescents, who are especially prone toward mental health difficulties and their sense of identity is suggestible at this age. For this reason, we find it worthwhile to examine the kind of content about mental

disorders they are exposed to on currently popular social networks, which was the aim of our study. In the past, young people were exposed to content that idealized or even romanticized mental disorders, especially on Tumblr. In our study, we analysed 180 posts. The analysis revealed that romanticizing discourse is rather marginal and it is being replaced the content that downplays the seriousness of mental disorders by hyperbolizing and ironizing ordinary mental states through using psychiatric terminology. However, discourse of educational character was also present. The consequences of downplaying discourse might include a cognitive confusion of young people with regards to seriousness of mental disorders and also a sense of one's suffering being devalued in people who are diagnosed with mental disorder.

Keywords

social networks; mental health; gen Z; discourse analysis

ÚVOD

Sociálne siete Instagram a TikTok sú primárne skôr vizuálne než textové sociálne siete. Kým Instagram slúži predovšetkým na zdieľanie obrázkov, hoci je možno ho využiť aj na zdieľanie krátkych videoklipov, TikTok je platformou slúžiacou exkluzívne na zdieľanie videoklipov. Okrem tejto podobnosti však možno pozorovať aj ďalší významný spoločný znak spomenutých dvoch sociálnych sietí. Približne tretinu všetkých užívateľov sociálnej siete Instagram predstavujú ľudia vo vekovej kategórii 25-34 rokov, pričom ďalšiu tretinu tvoria užívatelia vo veku 18-24 rokov. V kategórii 13-17 rokov má Instagram 8.9 % užívateľov (Dixon, 2022). V prípade sociálnej siete TikTok je veková demografia ešte o čosi viac posunutá smerom k mladším ročníkom. Zhruba tretinu predstavujú užívatelia vo veku 20-29 rokov a ďalšiu tretinu vo veku 10-19 rokov (Doyle, 2022). Z uvedeného vyplýva, že prevažnú väčšinu užívateľov spomenutých sociálnych sietí tvorí skupina od pubescentov až po mladých dospelých, a že ide prevažne o osoby z Generácie Z, ktorá ako prvá mala a má možnosť vyrastať v dobe, kedy prístup k internetu, najmä prostredníctvom mobilných telefónov, je v ekonomicky vyspelých krajinách samozrejmosťou.

Táto skutočnosť má pre nich nezanedbateľné implikácie, keďže sociálne siete významne v pubertálnom a adolescentnom veku vstupovali alebo u mnohých aj stále vstupujú do ich procesu experimentovania s vlastnou identitou, utvárania sebaobrazu a pocitu sebahodnoty. Na jednej strane predstavujú sociálne siete pomerne dosť slobodný priestor pre sebaujadrnenie a utváranie online komunit, na druhej strane sú tu obavy z toho, ako budú vnímaní inými užívateľmi, a možnosť, že z online komunity sa stane echo komnata, ktorá bude akceptovať iba určitú skupinu perspektív a názorov (Michikyan & Suarez-Orozco, 2016; Weinstein, 2018). Časté užívanie sociálnych sietí sa zároveň u súčasných adolescentov spája s horším mentálnym zdravím, a to obzvlášť u dievčat (Twenge et al., 2022), pričom Generácia Z vo všeobecnosti vykazuje horšie mentálne zdravie v porovnaní s predošlými generáciami (Twenge, 2017). Práve frekventovanému kontaktu so sociálnymi sieťami býva tiež pripisované toto zistenie. Spojenie medzi časom stráveným na sociálnych sieťach a psychickou nepohodou reflektujú aj oni

samotní na základe zistení O'Reillyho et al. (2018) z fokusových skupín. Síce sociálne siete umožňujú mladým ľuďom so psychickými ťažkosťami sa v online priestore spojiť s inými trpiacimi, avšak negatíva sociálnych sietí podľa nich prevažujú nad pozitívami.

Zároveň aj možnosť komunikovať o psychických ťažkostiach či spojiť s inými trpiacimi užívateľmi môže mať svoje tienisté stránky. Príklad môžu byť online hnutia, ktoré v prvých rokoch minulej dekády fetišizovali a oslavovali diagnózy zo spektra porúch príjmu potravy a usídľovali sa najmä na sociálnej sieti Tumblr, kde pod rúškom anonymity zdieľali a podporovali nebezpečný obsah podnecujúci hladovanie, seba-poškodzovanie či túžbu po extrémnej štíhlosti (Callaghan, 2013). Sociálnym sieťam nie je cudzí diskurz, kde sú duševné poruchy ovenčené rúškom príťažlivého tajomna, čo ústi v ich romantizáciu a idealizáciu, z čoho môžu vznikajúť následne až trendy a subkultúry (Tanner, 2015). Príkladom takej subkultúry sú tzv. „Social media sad girls“, ako nazýva Thelanderssonová (2017) dievčatá na sociálnych sieťach, ktoré usilujú o normalizáciu depresívnych príznakov a pocitov smútku. Tavassoli (2022) poukazuje na to, že v súčasnosti už pre väčšinu známych psychických porúch existujú na TikToku komunity, ktoré sa s danou poruchou identifikujú. Analýza príspevkov 50 vybraných influencerov na Instagrame a TikToku od Pretorius et al. (2022) ukázala, že iba 24 % príspevkov na TikToku a 7 % príspevkov na Instagrame možno považovať za informačne prínosné a validné.

Práve preto, že súčasní mladí ľudia z Generácie Z, sú náchylní na mentálne ťažkosti a trávia veľa času na sociálnych sieťach, sa nám zdá relevantné preskúmať diskurz, s ktorým sa môžu stretnúť na sociálnych sieťach. Sociálne siete Instagram a TikTok, ako sme už v prvých riadkoch naznačili, sú práve u nich veľmi populárne. Podľa nášho najlepšieho vedomia a svedomia, viditeľného akademického výskumu existuje v tejto téme veľmi málo, navyše trendy v online priestore sa zvyknú meniť pomerne rýchlo. Preto je cieľom tejto práce je preskúmať, aké skupiny diskurzov sa aktuálne vyskytujú na sociálnych sieťach Instagram a TikTok.

METÓDY

Výskumná vzorka

Dátový súbor, ktorý pozostával zo 180 príspevkov na sociálnych sieťach Instagram a TikTok ($N_{\text{instagram}} = 120$, $N_{\text{tiktok}} = 60$), bol z väčšej časti zozbieraný v mesiacoch december 2021 a január 2022, v septembri 2022 prebehol ešte dodatočný zber údajov. Pri zbere dát sme sa usilovali o naplnenie požiadavky teoretickej saturácie, čiže všetky kategórie, ktoré vzhádzali z priebežnej analýzy údajov, boli dostatočne nasýtené množstvom príspevkov, a zároveň už ďalšie príspevky neprinášali nové zistenia. Príspevky boli vyhľadávané prostredníctvom hashtagov a to takým spôsobom, že na začiatku bol autormi určený prvotný zoznam hashtagov, a ďalšie boli pridané do zoznamu hashtagov zadávaných do vyhľadávania na základe častého výskytu s hashtagmi z prvotného zoznamu. Medzi hashtagy použité pri vyhľadávaní príspevkov boli použité napríklad: *#mentalhealth*, *#mentallyill*, *#mentalillness*, *#mentaldisorder*, *#mentalhealthawareness*, *#anxiety*, *#did*, *#depression*, *#mania*, *#bipolaridorder*, *#bipolarproblems*,

#bpd, #bpdproblems, #psychotic, #multiplepersonalitydisorder, #alters, #manicepisode, #depressed
#adhd, #ocd, #bipolar.

Analýza dát

Ako metódu analýzy údajov sme zvolili diskurzívnu analýzu, ktorá býva využívaná naprieč spoločenskovednými disciplínami ako spôsob, akým sú psychické a sociálne skutočnosti prezentované, reprodukované či prenášané v semiotických systémoch, predovšetkým prostredníctvom jazyka (Zábrodská, 2009). Avšak diskurzívna analýza nemusí byť aplikovaná iba pri dátach textovej či konverzačnej povahy, možno ju využiť aj pri dátach obrazovej či inej povahy (Kress, 2013). Zároveň však väčšina príspevkov obsahovala aj textový prvok. Pri analýze sme usilovali o pomenovanie rozličných diskurzívnych konštrukcií, a následné vymedzenie ich podobností a rozdielov pri zostavovaní skupín diskurzov, aby bol každý príspevok do niektorej zo skupín zatriedený a aby bolo dodržané pravidlo exkluzivity. Proces kódovania bol realizovaný prvou autorkou štúdie, pričom bol priebežne arbitrovaný druhým autorom, ktorý mal dispozícií kompletný dátový súbor.

VÝSLEDKY

V procese analýzy príspevkov bolo identifikovaných 6 skupín diskurzívnych konštrukcií, ktoré špecifickým spôsobom vyobrazujú fenomén duševnej poruchy. V nasledujúcom texte predstavujeme tieto skupiny diskurzov aj s ilustráciami. V Tabuľke 1 uvádzame k jednotlivým skupinám diskurzívnych konštrukcií aj frekvenciu výskytu (z celkovej počtu 180 príspevkov). Dosiahnutú teoretickú saturáciu hodnotíme ako uspokojivú vo všetkých skupinách, jedine v skupine „Duševná porucha ako atraktívna črta“ mohol byť ešte potenciálne na rôznorodejšie príspevky v prípade ďalšieho zberu dát.

Tabuľka 1. Diskurzívne skupiny príspevkov a ich frekvencia výskytu

Skupina príspevkov	N (%)
Duševná porucha ako pomenovanie pre rozšírené a bežné stavy	77 (43%)
Duševná porucha ako stav vyžadujúci pomoc	36 (20%)
Duševná porucha ako predmet irónie	27 (15%)
Duševná porucha nie je trend	20 (11%)
Duševná porucha ako atraktívna črta	11 (6%)
Duševná porucha ako marketingový produkt	9 (5%)

Duševná porucha ako pomenovanie pre rozšírené a bežné stavy

Prevládajúcim trendom medzi príspevkami bol obsah, kde užívatelia hyperbolizovali svoje bežné mentálne stavy tým, že ich označili pomenovaním pre psychiatrickú diagnózu, ako napríklad keď radosť z hudobného albumu nazvali mánickou epizódou, prejavovanie rozličných stránok svojej osobnosti považovali za disociatívnu poruchu osobnosti, alebo poriadkumilovnosť za obsedantno-kompulzívnu poruchu. V niektorých prípadoch šlo zrejme

o zámerné skreslené použitie psychiatrickej terminológie s účelom pobavenia či akcentovania svojho prežívania, avšak pri iných príspevkoch sa možno domnievať, že ich užívatelia si skutočne myslia, že ide o prejav danej poruchy. Každopádne dôsledkom takéhoto zaobchádzania s jazykom psychiatrie a psychopatológie je vyprázdnenie a bagatelizácia pôvodného významu týchto termínov.

Duševná porucha ako stav vyžadujúci pomoc

Z iného súdka boli príspevky, ktoré zobrazovali duševnú poruchu ako reálny problém a usilovali o šírenie osvety či realistickú prezentáciu ťažkostí s nimi spojených. Buď išlo o príspevky, ktoré čerpali z odbornej alebo populárne-náučnej literatúry, alebo z vlastnej skúsenosti užívateľov trpiacich danou diagnózou – hoci to nie je pre nás ako autorov možné overiť. Avšak ich zámer bol očividne odlišný ako pri predošlej skupine príspevkov. Mohli usilovať o osvetu širšej spoločnosti, o zdieľanie odporúčaní s trpiacimi alebo ich príbuznými, alebo o povzbudenie a motiváciu trpiacich.

Duševná porucha ako predmet irónie

Do tejto skupiny boli zaradené príspevky, ktoré komunikovali sarkastické odosobnenie od príznakov duševnej poruchy. Dominujúcim motívom je zobrazenie duševnej poruchy ako bezvýhodiskovej situácie s akceptujúcim až rezignujúcim postojom prostredníctvom memes, prípadne zobrazenie duševnej poruchy ako bežného každodenného problému (ako napríklad v príspevku zobrazujúceho odhodlanie po odoznení depresívnej epizódy). Humor je tak založený na kontraste medzi predstieranou triviálnosťou a reálnou závažnosťou psychiatrickej diagnózy. Malá časť príspevkov však bola založená aj na ironizácii bežných laických mýtov o duševných poruchách. Opäť však nie je jasné, či užívatelia zdieľajúci tento obsah sú osobami skutočne postihnutými duševnou poruchou alebo si ju len privlastňujú. Väčšina príspevkov z tejto skupiny sa týkala depresie alebo úzkostných porúch.

Everyone else: "2020 has really impacted my mental health. I feel so depressed."

Me, who has been depressed since I was 12:

Obrázok 1. Ukážka príspevku ironizujúceho depresi (Bpddramaqueen, 2020)

Duševná porucha nie je trend

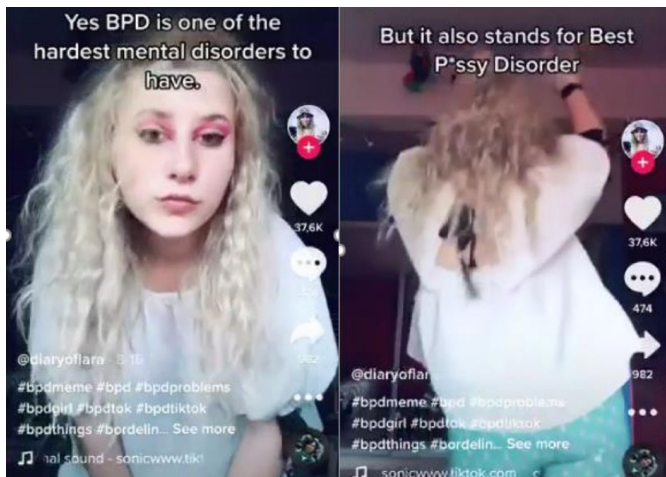
Oproti príspevkom zľahčujúcim či idealizujúcim duševné poruchy sa vyskytol aj protichodný trend, ktorý kriticky reaguje na prevládajúci diskurz. Od osvetovo orientovaných príspevkov sa odlišovali tým, že priamo naň reagovali a neusilovali ani tak primárne o informatívnosť ako o komunikáciu negatívnej emócie voči bagatelizovaniu a romantizovaniu duševných porúch. Často sa v týchto príspevkoch vyskytoval text hovoriaci „duševná porucha nie je prívlastok“.

Obrázok 2. Ukážka príspevku kritizujúceho zľahčovanie a romantizovanie duševných porúch (Collins, 2016)

Duševná porucha ako atraktívna črta

Vo výskumnom súbore sa vyskytli aj príspevky vyobrazujúce duševnú poruchu ako atraktívnu črtu, prípadne určité jej aspekty môžu byť vnímané druhými ako atraktívne. Môže ísť o príspevky, ktoré zobrazujú depresiu ako osobnostnú črtu súvisiacu so zvýšenou citlivosťou a vnímavosťou, prípadne príspevky vyobrazujúce duševnú poruchu vo všeobecnosti ako niečo, čo robí osobu zaujímavejšou ako potenciálneho priateľa. Prevažnú časť tvorili príspevky, ktoré aj s humorným nadnesením zobrazujú hraničnú poruchu osobnosti alebo bipolárnu poruchu ako ženskú črtu, ktorá je atraktívna pre mužské pohlavie.

Obrázok 3. Ukážka príspevku zobrazujúceho hraničnú poruchu osobnosti ako atraktívnu črtu (Lara, 2021)

Duševná porucha ako marketingový produkt

Najmarginálnejším vyobrazním duševnej poruchy boli príspevky, kde duševná porucha bola zobrazená ako určitý produkt. Mohlo ísť o produkty, ktoré sú zrejme len vymyslené, ako lízatko nazvané po známom anxiolitiku, ale v niektorých prípadoch mohlo ísť o reálne produkty, ako tričko s nápisom „anxiety queen“. Táto skupina príspevkov taktiež signalizuje normalizáciu až možno takmer trivializujúciu, prípadne identifikáciu užívateľov sociálnych sietí so psychiatrickými diagnózami, keďže takýto typ produktov predstavuje pre ľudí možnosť signalizovať okoliu to, s čím sa identifikujú. Pokiaľ boli pri produktoch vyobrazené osoby, išlo prevažne o mladých ľudí.

Obrázok 4. Ukážka príspevku zobrazujúceho tričko s nápisom „Anxiety Queen“ (Darragh, 2018)

DISKUSIA

Uskutočnili sme diskurzívnu analýzu príspevkov o duševných poruchách na sociálnych sieťach Instagram a TikTok. Príspevky na týchto sociálnych sieťach sú obrazovej podoby, avšak spravidla obsahujú aj textový element. Do popredia najviac vystúpil trend používania psychiatrických diagnóz na označenie stavov, ktorými si prechádza aj bežná populácia. Mohlo ísť o zámernú hyperbolizáciu za účelom pobavenia ostatných užívateľov či akcentovania vlastného prežívania, ale zároveň mohlo ísť aj o prípady, kedy si skutočne daná osoba myslela, že jej prežívanie či správanie zodpovedá psychiatrickej diagnóze. Najmä pri diagnózach ako disociatívna porucha osobnosti alebo autizmus je však spochybniteľné, že osoba postihnutá danou diagnózou si jej je plne vedomá a pridávala by na sociálne siete videozáznamy zobrazujúce jej prejavy. Dôsledkom takéhoto diskurzu je vyprázdnenie významu psychiatrických termínov a bagatelizácia dôsledkov duševných porúch na život jednotlivcov, ktorí nimi skutočne trpia.

Diskurz romantizujúci alebo idealizujúci duševné poruchy podľa našich výsledkov ustúpil do úzadia, ako uvádzajú aj Branley a Coveyová (2017). Vyskytovali sa však príspevky vykresľujúce duševnú poruchu ako atraktívnu črtu osobnosti, najčastejšie v kontexte hľadania partnera a aj s dávkou humoru. V tomto prípade opäť dostáva k bagatelizácii duševných porúch, keďže reálne partnerské spolužitie s osobami, ktoré trpia hraničnou poruchou osobnosti alebo bipolárnou poruchou, predstavuje značnú psychickú záťaž (vid' Dore & Romans, 2001), hoci fenomén emočne nestabilnej osobnosti ako atraktívnej ženskej črty nie je nový (Bronfen, 2004), rovnako ako tendencie romantizovať utrpenie možno považovať až priam za archaické (Zara, 2012).

Prítomné ale boli aj trendy odlišného charakteru, ako trend vyobrazujúci duševné poruchy ako stavy vyžadujúce pomoc, obvykle s osvetovým zámerom. Príspevky z tejto skupiny šíрили povedomie a informácie, ktoré mali pomôcť ľuďom potenciálne trpiacimi niektorou z duševných porúch, prípadne ich blízkym a príbuzným. V niektorých prípadoch sa snažili vyvracať mýty a rozšírené mylné predstavy o duševných poruchách, neraz aj vyplývajúce z trendu bagatelizácie duševných porúch. Zároveň sa vyskytovali na oboch sociálnych sieťach príspevky kritizujúce rozšírený trend hyperbolizácie bežných stavov prostredníctvom psychiatrickej terminológie, ktoré však primárne nechceli informovať, ale vyjadriť voči nemu negatívne sýtenú emočnú zložku postoja.

Poslednou veľkou diskurzívnou skupinou príspevkov bol humorne ladený obsah, prevažne ironizujúci určité aspekty duševných porúch a/alebo života s nimi. Aj keď aj v tomto prípade môže dochádzať k tomu, že užívatelia vytvárajúci alebo odoberajúci takýto obsah sa ľahko identifikujú so psychiatrickými diagnózami, v prípade osôb reálne trpiacich danými diagnózami môže ísť o adaptívnu formu copingu, kde humor spravidla býva zaradený (Samson & Gross, 2012). Najmarginálnejším trendom bolo zobrazenie duševných porúch ako marketingového produktu.

Aj samotný psychiatrický diskurz sa potýka s problémami a psychiatrické diagnózy čelia kritike z viacerých strán. Súčasný diagnostický manuály neponúkajú neomylné a finálne poznanie,

avšak napriek svojim nedostatkom predstavujú snahu porozumieť psychickým stavom spôsobujúcim značný diskomfort trpiacim a/alebo ich okoliu. Skúsenosť ľudí s duševnými poruchami je však prevládajúcim diskurzom na sociálnych sieťach Instagram a TikTok devalvovaná. Fenomén identifikácie so psychiatrickými diagnózami podľa nás nie je dôvodom na paniku, keďže ho možno do istej miery vnímať ako súčasť prirodzených vývinových prejavov, avšak môže byť prospešné mu naďalej venovať pozornosť.

Výsledky našej štúdie si nenárokujú na zovšeobecniteľnosť, keďže výskumná vzorka bola menšia a spôsob jej výberu nebol dostatočne reprezentatívny. Avšak pre účely pilotnej sondy do vybraného diskurzu prostredníctvom kvalitatívnych metód považujeme zrealizovaný výskumný dizajn za adekvátny a naše výsledky za informatívne. V budúcom výskume by mohlo byť prínosom sa pozrieť aj na iné sociálne siete či webový obsah, prípadne zmapovať frekvenciu výskytu rôznych skupín diskurzov.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Bpddramaqueen. [@bpdlyfe]. (2020, October 10). #borderline #borderlinepersonalitydisorder #bpd #bpdmemes #bpdmeme #sadbitchhours #depressionmemes #depression #lol #depressionjoke. [Photograph]. *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/CGKK27JjLay/>

Branley, D. B., & Covey, J. (2017). Pro-ana versus pro-recovery: A content analytic comparison of social media users' communication about eating disorders on Twitter and Tumblr. *Frontiers in Psychology*, 8, 1356. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01356>

Bronfen, E. (2004). Femme fatale: Negotiations of tragic desire. *New Literary History*, 35(1), <https://doi.org/103-116>. 10.1353/nlh.2004.0014

Callaghan, J. (2013, July). *Research in online spaces: 'Tumblr' and eating 'disorder'*. Symposium presented at the *Children and Young People's Mental Health: Improving Outcomes, Widening Access and Tackling Stigma in an Age of Austerity*, The University of Northampton, United Kingdom

Collins, A. [@patmypickle]. (2016, August 4). Anxiety isn't feeling scared or worried and having someone kiss you and tell you everything will be okay. [Photograph]. *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/BIrKK1ZgbSY/>

Darragh, K. [@kelseydarragh]. (2018, March 12). Have u ordered ur anxiety queen shirt yet at @shop.kidbell? [Photograph]. *Instagram*. <https://www.instagram.com/p/BgPGM6dIXTy/>

Dixon, S. (2022, May 12). Instagram: distribution of global audiences 2022, by age group. *Statista*. Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/325587/instagram-global-age-group/>

Dore, G., & Romans, S. E. (2001). Impact of bipolar affective disorder on family and partners. *Journal of Affective Disorders*, 67(1-3), 147–158. [https://doi.org/10.1016/S0165-0327\(01\)00450-5](https://doi.org/10.1016/S0165-0327(01)00450-5)

Doyle, B. (2022, August 13). TikTok Statistics – Updated Aug 2022. *Walloo Media*. Retrieved from: <https://wallaroomedia.com/blog/social-media/tiktok-statistics/>

Kress, G. (2013). Multimodal discourse analysis. In *The Routledge handbook of discourse analysis* (pp. 61–76). London: Routledge.

Lara [@diaryoflara]. (2021, August 15). #bpd meme #bpd #bpdproblems #bpdgirl #bpd tok #bpd tik tok [Video]. *TikTok*.
<https://www.tiktok.com/@diaryoflara/video/6996655119303445766>

Michikyan, M., & Suárez-Orozco, C. (2016). Adolescent media and social media use: Implications for development. *Journal of Adolescent Research*, 31(4), 411–414. <https://doi.org/10.1177/0743558416643>

O'Reilly, M. et al. (2018). Is social media bad for mental health and wellbeing? Exploring the perspectives of adolescents. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 23(3), 1–13. <https://doi.org/10.1177/1359104518775154>

Pretorius, C., McCashin, D., & Coyle, D. (2022). Mental health professionals as influencers on TikTok and Instagram: What role do they play in mental health literacy and help-seeking?. *Internet Interventions*, 30, 100591. <https://doi.org/10.1016/j.invent.2022.100591>

Samson, A. C., & Gross, J. J. (2012). Humour as emotion regulation: The differential consequences of negative versus positive humour. *Cognition & Emotion*, 26(2), 375–384. <https://doi.org/10.1080/02699931.2011.585069>

Tanner, E. (2015). Girls, Instagram, and the glamorization of self-loathing. *Dissenting Voices* 4(1), 105–119.

Tavassoli, S. (2022, March 23). A perspective on TikTok's mental health epidemic. *Confluence*. Retrieved from: <https://confluence.gallatin.nyu.edu/context/independent-project/a-perspective-on-tiktoks-mental-health-epidemic>

Thelandersson, F. (2018). Social media sad girls and the normalization of sad states of being. *Capacious: Journal for Emerging Affect Inquiry*, 2(1), 1–21. <https://doi.org/10.22387/CAP2017.9>

Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy--and completely unprepared for adulthood--and what that means for the rest of us*. New York: Simon and Schuster.

Twenge, J. M., Haidt, J., Lozano, J., & Cummins, K. M. (2022). Specification curve analysis shows that social media use is linked to poor mental health, especially among girls. *Acta Psychologica*, 224, 103512. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103512>

Weinstein, E. C. (2018). The social media see-saw: Positive and negative influences on adolescents' affective well-being. *New Media & Society* 20(10), 1–27. <https://doi.org/10.1177/1461444818755634>

Zábrodská, K. (2009). *Variace na gender: poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha: Academia.

Zara, C. (2012). *Tortured artists: From Picasso and Monroe to Warhol and Winehouse, the twisted secrets of the world's most creative minds*. New York: Simon and Schuster.

***VYZERÁ AKO JA, ALEBO NIE? ÚLOHA POTREBY ŠTRUKTÚRY
V PROCESE VYTVÁRANIA DÔVERY***

***DOES HE LOOK LIKE ME, OR NOT? THE ROLE OF PERSONAL NEED
FOR STRUCTURE IN THE PROCESS OF TRUST BUILDING***

Matúš Grežo

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

E-mail: grezo.matus@gmail.com

ABSTRAKT

Štúdie z oblasti medziskupinového skreslenia (intergroup bias) ukazujú, že cudzie osoby hodnotíme ako dôveryhodnejšie, pokiaľ sú nám podobné a patria do našej sociálnej skupiny. V prezentovanej štúdii sme predpokladali, že potreba štruktúry interaguje so medziskupinovým skreslením pri hodnotení troch špecifických typov dôvery voči cudzej osobe – vnímanej dôveryhodnosti, zámeru dôverovať a dôverujúcom správaní. Participanti ($n = 400$) v medzisubjektovom experimentálnom dizajne boli vystavení hypotetickému scenáru konferenčnej diskusie. Prezentovali sme im jeden zo štyroch profilov diskutujúceho, v ktorých sme manipulovali medziskupinovým skreslením (farba pleti diskutujúceho) a znakmi dôveryhodnosti (výraz tváre, znaky benevolencie a kompetencie). Výsledky štúdie potvrdzujú, že potreba štruktúry negatívne predikuje vnímanú dôveryhodnosť, zámer dôverovať a dôverujúce správanie voči diskutujúcim tmavej farby pleti, avšak v prípade diskutujúcich bielej farby pleti je efekt nevýznamný či dokonca pozitívny. Potreba štruktúry by preto mohla byť jedným z faktorov vysvetľujúcich fenomén favorizovania členov vlastných sociálnych skupín.

Kľúčové slová

potreba štruktúry; sociálna kategorizácia; medziskupinové skreslenie; dôvera

ABSTRACT

Studies on intergroup bias show that we tend to perceive strangers as more trustworthy if they are similar to us and belong to our own group. In the present study, we hypothesised that the need for structure interacts with ingroup bias in evaluating of three specific types of trust toward

strangers – perceived trustworthiness, intention to trust, and trusting behaviour. Participants ($n = 400$) in a between-subjects experimental design were exposed to a hypothetical conference discussion scenario. They were presented with one of four discussant profiles in which we manipulated the intergroup bias (discussant's skin colour) and trustworthiness (facial expression, benevolence, and competence). The results show that the need for structure negatively predicts perceived trustworthiness, trusting intention, and trusting behaviour towards dark-skinned discussants, but the effect is insignificant or even positive for white-skinned discussants. The need for structure could, thus, be one of the factors explaining the phenomenon of favouritism toward members of one's own groups.

Keywords

personal need for structure; social categorisation; ingroup bias; trust

Grantová podpora

Tento výskum bol podporený vedeckou grantovou agentúrou VEGA č. 2/0035/20: Kognitívne a osobnostné aspekty budovania dôvery.

ÚVOD

Sociálne kategorizovanie, medziskupinové skreslenie a dôvera

V každodennom živote sa dostávame do kontaktu so známymi i neznámymi ľuďmi, vyhodnocujeme ich dôveryhodnosť a rozhodujeme sa, či im budeme dôverovať. Na zdĺhavé analytické hodnotenie sociálnych interakcií nemáme kapacitu ani čas a preto sa snažíme objekty zoskupovať do kategórií, ktoré majú svoje prototypické znaky (Turner, 1985). Ak nejakého človeka zaradíme do určitej sociálnej kategórie, automaticky mu priradujeme vlastnosti, ktoré sú podstatou mentálnej reprezentácie tejto kategórie v našej myslí. Tento proces sa nazýva stereotypizovanie (McCarthy et al., 2002).

Stereotypy o dôveryhodnosti druhých si ľudia vytvárajú už v počiatkoch sociálnej interakcie na základe prvotných dojmov z vonkajších znakov, ako napríklad farba pleti či emočný výraz tváre (Birkás et al., 2014; Belkin & Rothman, 2017). Štúdie v tejto oblasti prinášajú konzistentné zistenia o tom, že ľudia majú tendenciu viac dôverovať ľuďom zo sociálnych skupín, do ktorých patria aj oni. V odbornej literatúre sa tento fenomén nazýva medziskupinové skreslenie (angl. *intergroup bias*), alebo favorizovanie členov vlastnej skupiny.

Favorizovanie členov vlastnej skupiny sa prejavuje nie len vyšším dôverujúcim správaním v podobe kooperácie (Balliet et al., 2014), ale už v samotnom hodnotení dôveryhodnosti druhého človeka (napr. Stanley et al., 2011; Stanley et al., 2012).

Potreba štruktúry a stereotypizovanie o dôvere

Zistenia v oblasti osobnostnej potreby štruktúry poukazujú na to, že medzi ľuďmi existujú systematické odlišnosti v tendencii kategorizovať a využívať stereotypné myslenie. Táto osobnostná charakteristika pomáha ľuďom redukovať neistotu sociálnych interakcií. Redukuje ju tak, že prostredníctvom využívania vyhýbajúcich stratégií a štruktúrovania informácií do zjednodušených štruktúr ovplyvňuje spracovávanie informácií o okolitom svete a získavanie vedomostí o sociálnych interakciách, do ktorých sa jednotlivец dostáva (Neuberg & Newsom, 1993). Ľudia s vysokou potrebou štruktúry vedú jednoduchý, jasne organizovaný, predvídateľný a rutinný život. Aby sa vyhli neistote, rutinu a familiaritu preferujú aj v sociálnom živote (Neuberg & Newsom, 1993).

Štúdie poukazujú, že potreba štruktúry pozitívne súvisí so sociálnym kategorizovaním a stereotypizovaním (Moskowitz, 1993; Clow & Esses, 2005). Jej efekt sa prejavuje a je silnejší najmä v sociálne neurčitých situáciách, ako napríklad kontakt s cudzou alebo odlišnou osobou (Schaller et al., 1995).

Napriek potvrdenej spojitosti potreby štruktúry so sociálnym kategorizovaním a stereotypizovaním neboli doposiaľ realizované štúdie, ktoré by zistili jej efekt na dôveru voči druhým ľuďom. Cieľom tejto štúdie je porozumieť vzťahom medzi potrebou štruktúry, medziskupinovým skreslením a dôverou voči druhým ľuďom. Ľudia prirodzene disponujú tendenciou favorizovať členov vlastných skupín a považovať ich za viac dôveryhodných. Zároveň sa zdá, že vysoká potreba štruktúry by mohla tento fenomén zosilňovať. Predpokladáme preto, že pri kontakte s osobou, ktorá nepatrí do našej sociálnej skupiny, bude potreba štruktúry negatívne súvisieť s mierou dôvery voči nej. Vzhľadom na to, že efekt potreby štruktúry sa neprejavuje v jasných a určitých situáciách (Schaller et al., 1995), predpokladáme, že potreba štruktúry nebude významne súvisieť s mierou dôvery voči osobe, ktorá je členom našej sociálnej skupiny.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 404 Slovákov (203 žien a 201 mužov) vo veku od 18 do 81 rokov ($M = 45.60$, $SD = 15.20$). Zber dát bol realizovaný externou výskumnou agentúrou online formou v aplikácii Qualtrics. Pred samotnou participáciou účastníci podpísali informovaný súhlas, v ktorom boli informovaní o základnom ciele štúdie, ich práve kedykoľvek participáciu ukončiť, či anonymite výskumu.

Meracie nástroje

Potreba štruktúry. Na meranie potreby štruktúry sme použili 12 položkovú sebvýpoved'ovú škálu Personal Need for Structure Scale (Thompson et al., 1989). Škála pozostáva z dvoch faktorov želanie štruktúry a reakcia na chýbanie štruktúry. Vysoké skóre indikuje silnú tendenciu preferovať istotu, respektíve snahu vyhýbať sa neistote (napr. „Nemám rád/a situácie,

ktoré sú neurčité“). Participanti odpovedali na šesťbodovej škále (1 = silne nesúhlasím, 6 = silne súhlasím).

Presvedčenie o dôveryhodnosti. Presvedčenie o dôveryhodnosti diskutujúceho bolo merané jedenásť položkovou sebaučtovou škálou Trusting Belief Scale (McKnight et al., 2002), ktorú sme adaptovali do kontextu diskutujúceho účastníka konferencie. Škála meria tri aspekty vnímanej dôveryhodnosti a to benevolenciu, integritu a kompetentnosť. Vysoké skóre indikuje vysokú vnímanú dôveryhodnosť druhej osoby (napr. „*Verím, že diskutujúci je úprimný a pravdivý*“). Participanti odpovedali na päťbodovej škále (1 = silne nesúhlasím, 5 = silne súhlasím).

Zámer dôverovať. Zámer dôverovať diskutujúcemu sme merali deväť položkovou sebaučtovou škálou Intention to Trust (Johnson-George & Swap, 1982). Vysoké skóre indikuje silný zámer dôverovať diskutujúcemu v rôznych životných situáciách (napr. „*Keby sme sa dohodli, že sa niekde stretneme a naobedujeme sa, bol by som si istý, že tam príde*“). Participanti odpovedali na päťbodovej škále (1 = silne nesúhlasím, 5 = silne súhlasím).

Dôverujúce správanie. Dôverujúce správanie voči diskutujúcemu sme merali adaptovanou verziou hypotetickej Trust Game (Tanis & Postmes, 2005), ktorá je založená na alokovaní finančnej čiastky partnerovi v hre (v našom prípade diskutujúcemu). Participanti mali možnosť alokovať akúkoľvek sumu od 0€ do 10€, ktorá reprezentovala mieru dôverujúceho správania.

Dizajn a procedúra

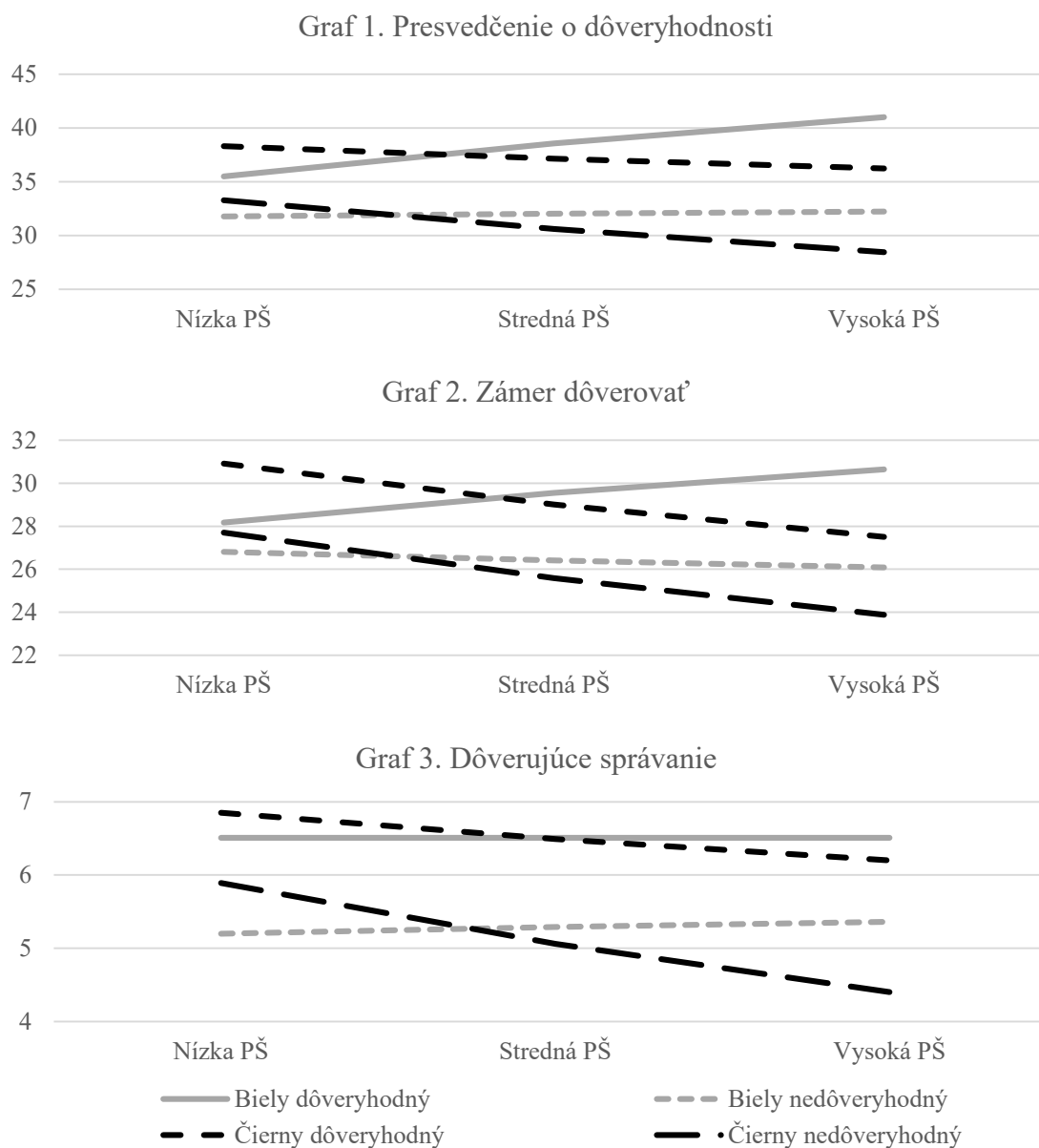
Využili sme medzisubjektový experimentálny dizajn pozostávajúci zo štyroch experimentálnych skupín, do ktorých boli participanti zaraďovaní náhodne. Vytvorili sme hypotetický scenár konferencie o rasizme, v ktorom vystupujú dvaja diskutujúci opačných názorov. Participantom bol prezentovaný profil jedného z diskutujúcich pozostávajúci z fotky a informácií o ňom (meno, tituly, vek, zamestnanie a pracovné skúsenosti).

Štyri experimentálne skupiny sa líšili v tom, aký profil diskutujúceho im bol prezentovaný. Vytvorili sme profily, v ktorých sme manipulovali znakmi dôveryhodnosti – kompetentnosť (titul, zamestnanie, expertíza v téme rasizmu), benevolencia (informácie o pomoci etnickým skupinám) emočný výraz tváre (nahnevaný výraz, usmiaty výraz). Zároveň sme manipulovali znakom príslušnosti do sociálnej skupiny participantov (farba pleti diskutujúceho na fotografii), ktorý mal vyvolať medziskupinové skreslenie. Fotografie použité v našom výskume pochádzali zo štandardizovaného Face Stimulus Set-u (Conley et al., 2018). Vybrali sme fotky dvoch mužov, jedného bielej a druhého tmavej pleti, a pri oboch sme vybrali jednu fotografiu prejavujúcu radosť a druhú prejavujúcu hnev. Spolu sme napokon mali štyri profily: 1) muža tmavej pleti so znakmi nízkej dôveryhodnosti, 2) muža tmavej pleti so znakmi vysokej dôveryhodnosti, 3) muža bielej pleti so znakmi nízkej dôveryhodnosti, 4) muža bielej pleti so znakmi vysokej dôveryhodnosti.

Na sledovanie interakcie medzi potrebou štruktúry a medziskupinovým skreslením sme použili moderačnú analýzu v SPSS prostredníctvom makra PROCESS verzie 3.4, Model 1 (Hayes, 2018).

VÝSLEDKY

Obrázok 1 prezentuje, ako sa menila úroveň presvedčenia o dôveryhodnosti, zámeru dôverovať a dôverujúceho správania v závislosti od potreby štruktúry v štyroch experimentálnych skupinách. Participanti s nízkou potrebou štruktúry viac dôverovali diskutujúcemu tmavej pleti, ako diskutujúcemu bledej pleti, pričom tento trend sa ukázal vo všetkých troch typoch dôvery – v presvedčení o dôveryhodnosti (Graf 1), zámere dôverovať (Graf 2), aj dôverujúcim správaním (Graf 3). Grafy však poukazujú na to, že so zvyšujúcou sa potrebou štruktúry klesala dôvera v diskutujúceho tmavej pleti, zatiaľ čo dôvera voči diskutujúcemu bledej pleti rástla, alebo sa udržovala na rovnakej úrovni. Tento efekt sa prejavil nezávisle od toho, či mal diskutujúci znaky vysokej alebo nízkej dôveryhodnosti.

Obrázok 1. Zmena v presvedčení o dôveryhodnosti, zámere dôverovať a dôverujúcom správaní v závislosti od potreby štruktúry v štyroch experimentálnych skupinách.

Tabuľka 1 prezentuje efekty potreby štruktúry na presvedčenie o dôveryhodnosti, zámer dôverovať a dôverujúce správanie v štyroch experimentálnych skupinách. Ukázalo sa, že v prípade diskutujúceho bledej pleti so znakmi vysokej dôveryhodnosti sa so zvyšujúcou potrebou štruktúry štatisticky významne zvyšovalo presvedčenie o jeho dôveryhodnosti a taktiež zámer dôverovať mu. Opačný štatisticky významný efekt sa preukázal v prípade diskutujúceho tmavej pleti a znakmi nízkej dôveryhodnosti – so zvyšujúcou sa potrebou štruktúry významne klesalo presvedčenie o jeho dôveryhodnosti, zámer dôverovať mu a aj dôverujúce správanie. Posledný štatisticky významný efekt sme zaznamenali v prípade diskutujúceho tmavej pleti a znakmi vysokej dôveryhodnosti – so zvyšujúcou sa potrebou štruktúry významne klesal zámer dôverovať mu.

Tabuľka 1. Efekt potreby štruktúry na vímané presvedčenie o dôveryhodnosti, zámer dôverovať a dôverujúce správanie v štyroch experimentálnych skupinách

Presvedčenie o dôveryhodnosti					
<i>Skupina</i>	<i>Efekt</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI [LL, UL]</i>
Biely dôveryhodný	.30	.09	3.50	< .001	[.13, .48]
Biely nedôveryhodný	.02	.09	.27	.79	[-.16, .21]
Tmavý dôveryhodný	-.12	.09	-1.28	.20	[-.29, .06]
Tmavý nedôveryhodný	-.27	.10	-2.73	.007	[-.46, -.08]
Zámer dôverovať					
<i>Skupina</i>	<i>Efekt</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI [LL, UL]</i>
Biely dôveryhodný	.14	.05	2.51	.01	[.03, .25]
Biely nedôveryhodný	-.04	.06	-.71	.48	[-.15, .07]
Tmavý dôveryhodný	-.19	.06	-3.34	< .001	[-.30, -.08]
Tmavý nedôveryhodný	-.21	.06	-3.43	< .001	[-.33, -.09]
Dôverujúce správanie					
<i>Skupina</i>	<i>Efekt</i>	<i>SE</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>95% CI [LL, UL]</i>
Biely dôveryhodný	< -.01	.04	-.005	.99	[-.07, .07]
Biely nedôveryhodný	.01	.04	.24	.81	[-.06, .08]
Tmavý dôveryhodný	-.04	.04	-.10	.32	[-.11, .04]
Tmavý nedôveryhodný	-.08	.04	-2.07	.04	[-.16, -.004]

DISKUSIA

Výsledky našej štúdie naznačujú, že v kontexte problematiky dôvery potreba štruktúry zohráva významnú rolu predovšetkým v situáciách, kedy sme v kontakte s osobou, ktorá nepatrí do našej sociálnej skupiny. Inak povedané, môže zosilňovať medziskupinové skreslenie a to predovšetkým vtedy, keď sme v kontakte s osobou, ktorá objektívne pôsobí nedôveryhodne. Ide o nové a doposiaľ originálne zistenia, ktoré sú v súlade s predpokladom Schallera et al. (1995), že efekt potreby štruktúry je prítomný najmä v neurčitých situáciách, no v istej určitej situácii naše postoje, presvedčenia, či správanie neovplyvňuje. Kontakt s neistotou istým

spôsobom „aktivuje“ túto osobnostnú charakteristiku a naše zistenia poukazujú na to, že tento fenomén sa objavuje aj v sociálnych interakciách, v ktorých jednotlivец hodnotí dôveru druhého.

Naše zistenia zároveň dopĺňujú predošlé štúdie o tom, akú odlišnú dôveru pripisujeme osobám ne/patriacim do našich sociálnych skupín (Stanley et al., 2011; 2012). Hoci je medziskupinové skreslenie popisované ako robustný všeobecný fenomén, naše výsledky poukazujú na to, že existujú interindividuálne rozdiely v jeho miere a práve potrebu štruktúry možno zaradiť medzi faktory, ktoré tieto rozdiely vysvetľujú. U ľudí s nízkou potrebou štruktúry sa favorizovanie členov vlastnej sociálnej skupiny neprejavilo. Diskutujúcim tmavej pleti túto dôveru dali viac, než diskutujúcim bledej pleti. Toto zistenie by bolo možné vysvetliť celkovým kontextom experimentálnej situácie, ktorý sme navrhli. Išlo o konferenciu o rasizme, na ktorej diskutujúci diskutovali konkrétny prípad fyzického útoku Róma. V takejto problematike profil diskutujúceho tmavej pleti mohol u ľudí s nízkou potrebou štruktúry budiť väčšiu dôveru, ako profil diskutujúceho bledej pleti, pretože s rasizmom sa táto sociálna skupina stretáva výrazne častejšie, ako majoritná populácia bledej pleti. Ľudia s nízkou potrebou štruktúry neprežívajú negatívne pocity z neistoty (odlišnosti) a preto pri hodnotení dôvery voči diskutujúcim mohli brať v úvahu ďalšie iné kontextové faktory – diskutujúci tmavej pleti mohol byť v oblasti rasizmu vnímaný ako kompetentnejší. Ako píše Bauer a Freitag (2018) dôvera je partikulárny fenomén – týka sa dvoch aktérov, ktorí interagujú v špecifickom sociálnom kontexte a čase. Kontext a čas môžu zohrávať dôležitú úlohu vo vytváraní dôvery, pretože interagujú s osobnostnými charakteristikami dôverujúceho. Ďalšie sledovanie interakcie sociálneho kontextu a osobnostných charakteristík v kontexte vytvárania dôvery voči osobám rôznych sociálnych skupín by preto mohlo posunúť doterajšie poznatky o fenoméne medziskupinového skreslenia.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Balliet, D., Wu, J., & De Dreu, C. K. W. (2014). Ingroup favoritism in cooperation: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 140(6), 1556–1581. <https://doi.org/10.1037/a0037737>
- Bauer, P. C., & Freitag, M. (2018). Measuring trust. In E. M. Uslaner (Ed.), *The Oxford handbook of social and political trust* (pp. 15–36). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190274801.013.1>
- Belkin, L. Y., & Rothman, N. B. (2017). Do I trust you? Depends on what you feel: Interpersonal effects of emotions on initial trust at zero-acquaintance. *Negotiation and Conflict Management Research*, 10(1), 3–27. <https://doi.org/10.1111/ncmr.12088>
- Birkás B., Dzhelyova, M., Lábadí, B., Bereczkei, T., & Perrett, D. I. (2014). Cross-cultural perception of trustworthiness: The effect of ethnicity features on evaluation of faces' observed trustworthiness across four samples. *Personality and Individual Differences*, 69, 56–61. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.05.012>

- Clow, K. A., & Esses, V. M. (2005). The development of group stereotypes from descriptions of group members: An individual difference approach. *Group Processes & Intergroup Relations*, 8(4), 429–445. <https://doi.org/10.1177/1368430205056469>
- Conley, M. I., Dellarco, D. V., Rubien-Thomas, E., Cohen, A. O., Cervera, A., Tottenham, N., & Casey, B. J. (2018). The racially diverse affective expression (RADIANTE) face stimulus set. *Psychiatry Research*, 270, 1059–1067. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.04.066>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (Methodology in the social sciences) (2nd ed.)*. The Guilford Press.
- Johnson-George, C., & Swap, W. C. (1982). Measurement of specific interpersonal trust: Construction and validation of a scale to assess trust in a specific other. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1306. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.43.6.1306>
- McGarty, C., Yzerbyt, V. Y., & Spears, R. (2002). *Stereotypes as explanations: The formation of meaningful beliefs about social groups*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489877>
- McKnight, D. H., Choudhury, V., & Kacmar, C. (2002). Developing and validating trust measures for e-commerce: An integrative typology. *Information Systems Research*, 13(3), 334–359.
- Moskowitz, G. B. (1993). Individual differences in social categorization: The influence of personal need for structure on spontaneous trait inferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(1), 132–142. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.1.132>
- Neuberg, S. L., & Newsom, J. T. (1993). Personal need for structure: Individual differences in the desire for simpler structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(1), 113–131. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.1.113>
- Schaller, M., Boyd, C., Yohannes, J., & O'Brien, M. (1995). The prejudiced personality revisited: Personal need for structure and formation of erroneous group stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(3), 544–555. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.3.544>
- Stanley, D. A., Sokol-Hessner, P., Banaji, M. R., & Phelps, E. A. (2011). Implicit race attitudes predict trustworthiness judgments and economic trust decisions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(19), 7710–7715. <https://doi.org/10.1073/pnas.1014345108>
- Stanley, D. A., Sokol-Hessner, P., Fareri, D. S., Perino, M. T., Delgado, M. R., Banaji, M. R., & Phelps, E. A. (2012). Race and reputation: Perceived racial group trustworthiness influences the neural correlates of trust decisions. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 367(1589), 744–753. <https://doi.org/10.1098/rstb.2011.0300>
- Tanis, M., & Postmes, T. (2005). A social identity approach to trust: Interpersonal perception, group membership and trusting behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 35(3), 413–424. <https://doi.org/10.1002/ejsp.256>

Thompson, M. M., Naccarato, M. E., & Parker, K. E. (1989). *Assessing cognitive need: The development of the personal need for structure and personal fear of invalidity scales*. In annual meeting of the Canadian Psychological Association, Halifax, Nova Scotia, Canada.

Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Open University Press, Milton Keynes.

***PRÍKLON KU KONŠPIRÁCIÁM A OSOBNÁ POHODA: VYSVETUJÚCA
ROLA DÔVERY A OSAMELOSTI***

***TENDENCY TOWARDS CONSPIRACIES AND PERSONAL WELL-
BEING: THE EXPLAINING ROLE OF TRUST AND LONELINESS***

Peter Halama

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

E-mail: expshala@gmail.com

ABSTRAKT

Doterajšie výskumy naznačujú, že príklon ku konšpiráciám môže súvisieť s viacerými negatívnymi premennými vrátane nízkej osobnej pohody. V príspevku overujem predpoklad, že súvislosť medzi konšpiráciami a osobnou pohodou môže byť vysvetlená vzťahmi konšpiračných presvedčení so zníženou dôverou a sociálnymi vzťahmi človeka. Výskumu sa zúčastnilo 600 osôb z bežnej populácie rekrutovaných cez online panel prieskumnej agentúry, s priemerným vekom 49.4 roka. Z nich bolo 294 mužov a 306 žien. Išlo o jednorazový korelačný výskum, pričom merané boli všeobecná konšpiračná mentalita, konšpirácie súvisiace s pandemiou COVID-19, všeobecná dôvera, miera osamelosti a osobná pohoda. Overované boli dva modely paralelnej mediácie, kde prediktormi boli osobitne konšpiračná mentalita a konšpirácie COVID-19, závislou premennou osobná pohoda a paralelnými mediátormi dôvera a osamelosť. Výsledky potvrdili že súvis konšpiračnej mentality s osobnou pohodou sa dá vysvetliť efektom dôvery, ale nie osamelosti. V prípade konšpirácii súvisiacimi s pandemiou COVID-19 sa ukázal významný sprostredkujúci efekt dôvery aj osamelosti. Výsledky naznačujú, že vzťah konšpirácií a osobnej pohody možno sčasti vysvetliť nízkou dôverou a vyššou osamelosťou.

Kľúčové slová

konšpiračné presvedčenia; dôvera; osamelosť; osobná pohoda

ABSTRACT

Previous research suggests that inclination towards conspiracies may be related to a number of negative variables, including low personal well-being. In this study, I test the assumption that the association between conspiracies and personal well-being can be explained by the

relationships of conspiracy beliefs with reduced trust and social relationships. 600 people from the general population, with an average age of 49.4, years recruited through an online panel of a survey agency participated in the research. 294 were men and 306 were women. It was a one-time correlational study, measuring general conspiracy mentality, conspiracies related to the COVID-19 pandemic, general trust, level of loneliness, and personal well-being. Two parallel mediation models were verified, where the predictors were conspiracy mentality and COVID-19 conspiracies, the dependent variable was personal well-being, and the parallel mediators were trust and loneliness. The results confirmed that the relationship between conspiracy mentality and personal well-being can be explained by the effect of trust, but not loneliness. In the case of conspiracies related to the COVID-19 pandemic, a significant mediating effect of both trust and loneliness was shown. The results suggest that the relationship between conspiracies and personal well-being can be partly explained by low trust and higher loneliness.

Keywords

conspiracy beliefs; trust; loneliness; personal well-being

Grantová podpora

Táto práca bola podporená agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-20-0335.

ÚVOD

O tému konšpiračných presvedčení je za posledné roky zvýšený vedecko-výskumný záujem, a to najmä v súvislosti s nedávnou pandémiou COVID-19, ktorá odhalila, aké nepriaznivé dôsledky v oblasti zdravia môžu mať tieto presvedčenia pre jednotlivca či skupiny (Van Mulukom et al., 2022). Konšpiračné presvedčenia sú zvyčajne definované ako vysvetľujúce presvedčenia, ktoré zahŕňajú existenciu rôznych činiteľov pôsobiacich v tajnosti a snažiacich sa dosiahnuť skrytý cieľ vnímaný ako nelegálny či priamo škodlivý (Van Prooijen & Acker, 2015). Ako bolo naznačené, sú považované vo všeobecnosti za negatívny jav, ktorý má škodlivé dôsledky v takých oblastiach ako je zdravie, spoločenská angažovanosť, dôvera v spoločnosti, tolerancia (zvyšovanie agresivity), príp. v oblasti ľudských práv atď. (prehľad pozri v Jolley, Marques, & Cookson, 2022). História konšpiračných presvedčení v spoločnosti siaha ďaleko do histórie (Panczová, 2017), v súčasnom svete s technologickým rozvojom sa však konšpirácie stávajú dostupnejšie a viac viditeľné.

Jedným z prejavov konšpiračných presvedčení sú dôsledky v interpersonálnej oblasti. Bolo preukázané, že konšpirácie znižujú dôveru k iným, a to tak na úrovni spoločenských inštitúcií, ako aj na úrovni interindividuálnych vzťahov (van Prooijen et al., 2022). Nízka dôvera má tiež negatívne dôsledky, ukazuje sa napr., že vedie k zníženej miere interpersonálnych interakcií a zvyšuje osamelosť (Yang & Moorman, 2021; Rapolienė & Aartsen, 2022). Keďže znížená úroveň sociálnych kontaktov a prežívanie osamelosti má negatívny dopad na duševné zdravie

a osobnú pohodu (Wang et al., 2018), dá sa predpokladať, že prostredníctvom dopadu na sociálne premenné ako je napr. dôvera a sociálny odstup, znižujú konšpirácie duševnú pohodu jednotlivcov.

Vychádzajúc z uvedených výskumných zistení, zámerom tejto štúdie je overiť predpokladanú súvislosť konšpiračných presvedčení a osobnej pohody prostredníctvom efektu konšpiračných presvedčení na zníženie dôvery a dostupnosť sociálnych vzťahov (osamelosť). Ide teda o overenie mediačného efektu sociálnych premenných (dôvera, osamelosť) v tom ako sa tendencia veriť konšpiračným presvedčeniam môže prejavovať v reálnom správaní a prežívaní osobnej pohody.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorilo 600 osôb z bežnej populácie rekrutovaných cez online panel prieskumnej agentúry. 294 z nich bolo mužov a 306 žien. Priemerný vek respondentov bol 49.4 roka, so štandardnou odchýlkou 16.16 roka. Čo sa týka vzdelania, 127 respondentov malo základné a stredoškolské vzdelanie bez maturity, 281 stredoškolské vzdelanie s maturitou a 192 vysokoškolské vzdelanie. 37.5 % respondentov bývalo v obci s počtom obyvateľov menej ako 5000, 34.8 % v bydlisku s počtom obyvateľov medzi 5000 až 50000, a 27.14 % v bydlisku s viac ako 50000 obyvateľov.

Meracie nástroje

Na meranie viery v konšpiračné presvedčenia boli použité dva dotazníky. Prvý z nich, Dotazník konšpiračnej mentality (Bruder et al., 2013), má 5 položiek a meria všeobecnú konšpiračnú mentalitu, teda náklonnosť ku generickým konšpiráciám. Príklad položky: *Vládne agentúry pozorne monitorujú všetkých občanov.* Vnútoraná konzistencia počítaná v tejto štúdií prostredníctvom Cronbachovej alfy bola 0.86.

Druhou bola dimenzia konšpirácie zo Škály COVID-19 nepodložených presvedčení (Teličák & Halama, 2022). Škála meria nepodložené presvedčenia súvisiace s pandémiou COVID-19 (okrem konšpirácií aj pseudovedecké presvedčenia, tie však v tejto štúdií neboli použité). Dimenzia konšpirácií má 6 položiek, a Cronbachova alfa škály v tejto štúdií bola 0.95. Príklad položky: *Pandémia COVID-19 je umelo vyvolaná za účelom šírenia strachu a následného kontrolovania obyvateľstva.*

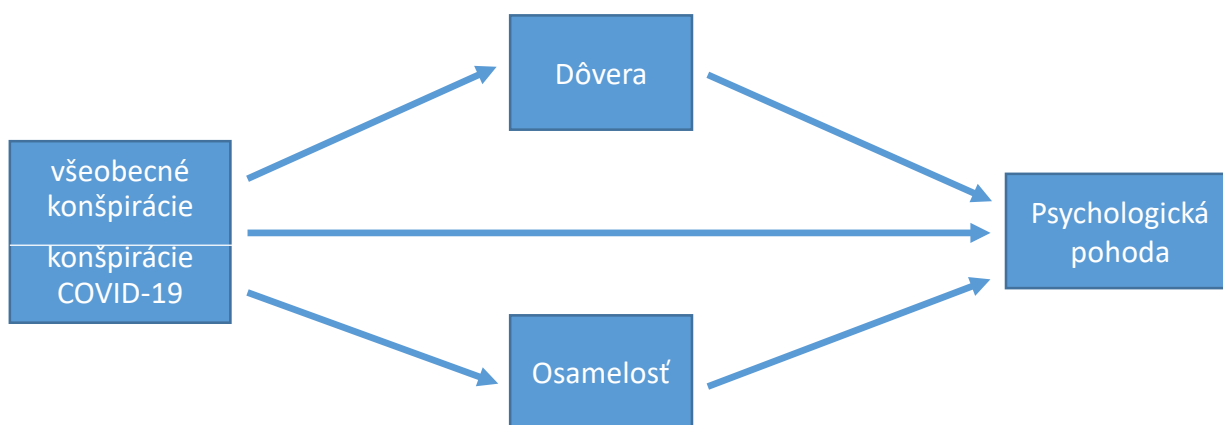
Na meranie interpersonálnej dôvery bola použitá Škála všeobecnej dôvery (Yamagishi & Yamagishi, 1994), ktorá má 6 položiek a vnútornú konzistenciu $\alpha = 0.79$. Príklad položky: *Väčšina ľudí je dôveryhodná.*

Na meranie osamelosti bola použitá Škála osamelosti (Hughes et al., 2004) s tromi položkami a vnútornou konzistenciou $\alpha = 0.79$. Príklad položky: *Ako často máte pocit, že vám chýba blízkosť druhého človeka?*

Škála psychologického well-beingu autorov Diener et al. (2009) bola použitá na meranie osobnej pohody. Škála má 8 položiek a vnútornú konzistenciu $\alpha = 0.89$. Príklad položky: *Moje denné aktivity sú pre mňa zaujímavé a pútavé.*

Štatistická analýza

Bola použitá mediálna analýza založená na štrukturálnom modelovaní (SEM) v štatistickom programe R s použitím balíka lavaan. Testovanie nepriameho efektu bolo realizované optimalizáciou koeficientov a výpočtom 95 % konfidenčných intervalov metódou bootstrap na 5000 vzorkách. Premenné boli pred analýzou štandardizované na z-skóre. Išlo o model paralelnej mediácie s dvomi mediátormi (dôvera a osamelosť), pričom boli odhadované dva modely: model 1 s prediktorom všeobecné konšpiračné tendencie a model 2 s prediktorom konšpirácie súvisiace s pandemiou COVID-19 (Obrázok 1). Dáta a kódy k analýze sú dostupné na https://osf.io/4s8ug/?view_only=1e66d41c7afa4d5a925899e18c3c933c.

Obrázok 1. Model paralelnej mediácie overovaný v štúdií.

VÝSLEDKY

Výsledky odhadu koeficientov prvého modelu sú uvedené v Tabuľke 1. Ako vidieť z tabuľky, preukázal sa efekt všeobecných konšpirácií na dôveru, avšak nie na osamelosť. Dôvera má pozitívny efekt na psychologickú pohodu a osamelosť má negatívny efekt na psychologickú pohodu. Mediálny efekt je signifikantný len pre dôveru, ale nie pre osamelosť. Mediálny efekt dôvery je signifikantný s negatívnou valenciou, čo znamená, že prostredníctvom tohto efektu všeobecné konšpiračné presvedčenia znižujú psychologickú pohodu. To potvrdzuje aj rozdiel medzi celkovým efektom konšpirácií na pohodu (0.039, n.s., [-0.058, 0.002]) a priamym efektom po kontrole mediálnym efektom (0.106**, [0.038, 0.172]).

Podobné výsledky sa ukázali aj pre druhý model s prediktorom konšpirácie súvisiace s pandemiou COVID-19 (Tabuľka 2). Preukázal sa efekt týchto konšpirácií na dôveru (negatívny), aj na osamelosť (pozitívny). Aj v tomto modeli mala dôvera pozitívny efekt na psychologickú pohodu a osamelosť negatívny efekt na psychologickú pohodu. Mediálny efekt

je signifikantný pre obidva mediátory: dôveru aj osamelosť. Obidva mediačné efekty majú negatívnu valenciu, čo naznačuje, že konšpirácie COVID-19 cez zníženie dôvery a zvýšenie osamelosti znižujú psychologickú pohodu. Aj v tomto prípade došlo k zvýšeniu efektu konšpirácií po započítaní mediačného efektu z celkového efektu 0.010, n.s. [-0.071, 0.096] na priamy efekt 0.099**, [0.028, 0.172].

Tabuľka 1. Koeficienty pre paralelný mediačný model s prediktorom všeobecné konšpirácie, mediátormi dôverou a osamelosťou a závislou premennou psychologickou pohodou

	Odhad koeficientu	SE	p	95%CI
GCON → Dôvera	-0.146	0.042	0.000	[-0.228, -0.062]
GCON → Osamelosť	0.067	0.039	0.079	[-0.008, 0.143]
Dôvera → Pohoda	0.284	0.038	0.000	[0.205, 0.355]
Osamelosť → Pohoda	-0.387	0.046	0.000	[-0.476, -0.298]
GCON → Pohoda (Priamy efekt)	0.106	0.035	0.002	[0.038, 0.172]
GCON → Dôvera → Pohoda (nepriamy efekt)	-0.041	0.013	0.000	[-0.069, -0.019]
GCON → Osamelosť → Pohoda (nepriamy efekt)	-0.026	0.015	0.088	[-0.058, 0.002]
GCON → Pohoda (celkový efekt)	0.039	0.041	0.338	[-0.040, 0.120]

Poznámka. GCON – všeobecné konšpiračné presvedčenia, SE – štandardná chyba, 95%CI – 95 percentný konfidenčný interval

DISKUSIA

V tejto štúdii bolo cieľom overiť či súvislosť medzi konšpiračnými presvedčeniami a osobnou pohodou možno vysvetliť prostredníctvom zníženej dôvery a zvýšenej osamelosti. Boli použité dve škály na meranie konšpirácií, jedna pre všeobecnú konšpiračnú mentalitu a druhé pre aktuálne konšpirácie týkajúce sa pandémie COVID-19. Paralelná mediačná analýza potvrdila tento predpoklad, pričom v prípade konšpiračnej mentality sa ako mediátor ukázala interpersonálna dôvera, v prípade konšpirácií týkajúcich sa pandémie COVID-19, sa mediačný efekt ukázal tak pre dôveru ako aj osamelosť. Van Prooijen et al. (2022) opisujú mechanizmus, ako sa môže tento proces uskutočňovať. Konšpiračné presvedčenia nielenže znižujú dôveru v iných ľuďoch a inštitúcie, ale aj zvyšujú presvedčenie, že iní ľudia ich budú hodnotiť negatívne, čo môže viesť k vyhýbaniu sa iným a posilňovaniu pocitu izolácie. Celkovo môže príklon ku konšpiráciám znamenať znížený pocit bezpečia a to najmä voči osobám, ktorý tento súbor presvedčení nezdieľajú (van Prooijen, 2020). K zhoršeniu psychickej pohody preto môže okrem osamelosti viesť aj pocit neistoty vyplývajúci z konšpiračných presvedčení. Dá sa teda tvrdiť,

že negatívne interpersonálne dôsledky príklonu ku konšpiračným presvedčeniam môžu byť významným faktorom v psychologickom fungovaní konšpirátorov.

Na druhej strane, treba však zobrať do úvahy aj zmenu v celkovom efekte konšpiračných presvedčení na psychologickú pohodu po započítaní mediácie (priamy efekt). Ten je v oboch modeloch kladný a významný, pričom celkový efekt je nevýznamný a blízky nule. Tieto výsledky naznačujú, že popri negatívnom mediáčnom efekte identifikovanom v tejto štúdií, má na celkový efekt vplyv aj iný mediálny efekt pozitívnej valencie. Keďže v tomto výskume neboli zahrnuté premenné, ktoré by tento efekt mohli reprezentovať, neviem presne identifikovať konkrétne mediátory zodpovedné za tento efekt. Z teórie a predchádzajúcich výskumov (prehľad pozri v Halama, 2019) však možno uvažovať o takých premenných ako je pocit kontroly nad udalosťami, zvýšená sociálna kohézia s inými ľuďmi podobných názorov a pod.

Tabuľka 2. Koeficienty pre paralelný mediálny model s prediktorom konšpirácie COVID-19, mediátormi dôverou a osamelosťou a závislou premennou psychologickou pohodou

	Odhad koeficientu	SE	p	95%CI
COVID_CON → Dôvera	-0.154	0.041	0.000	[-0.235, -0.075]
COVID_CON → Osamelosť	0.116	0.040	0.003	[0.041, 0.195]
Dôvera → Pohoda	0.283	0.038	0.000	[0.207, 0.356]
Osamelosť → Pohoda	-0.391	0.046	0.000	[-0.478, -0.300]
COVID_CON → Pohoda (Priamy efekt)	0.099	0.036	0.007	[0.028, 0.172]
COVID_CON → Dôvera → Pohoda (nepriamy efekt)	-0.044	0.013	0.001	[-0.073, -0.022]
COVID_CON → Osamelosť → Pohoda (nepriamy efekt)	-0.045	0.016	0.004	[-0.079, -0.016]
COVID_CON → Pohoda (celkový efekt)	0.010	0.042	0.810	[-0.071, 0.096]

Poznámka. COVID_CON – konšpirácie COVID-19, SE – štandardná chyba, 95%CI – 95 percentný konfidenčný interval

K limitom štúdie patrí najmä korelačný dizajn štúdie so zberom údajov v jednom časovom momente. Tento dizajn má nízku výpovednú hodnotu ohľadne kauzality. Mediálna analýza v takomto prípade dokáže overiť, či dáta podporujú predpoklad kauzálneho mediálneho efektu v zmysle platnosti či neplatnosti korelačných vzťahov zodpovedajúcich stanovenému modelu, avšak nie je schopná kauzalitu preukázať. Druhou limitáciou štúdie je samotný výskumný výber, ktorý bol súčasťou online panelu prieskumnej agentúry. Respondenti z panelu dostávajú za participáciu drobnú odmenu, čo môže ovplyvniť ich motiváciu pri odpovediach na položky

výskumných nástrojov, prípadne to môže spôsobiť istú nereprezentatívnosť voči cieľovej populácii.

ZÁVER

Výsledky mediačnej analýzy ukázali, že súvis konšpiračnej mentality s osobnou pohodou sa dá vysvetliť najmä efektom dôvery. V prípade vzťahu konšpirácií súvisiacimi s pandémiou COVID-19 a osobnej pohody sa ukázal vysvetľujúci efekt dôvery aj osamelosti, v oboch prípadoch s negatívnou valenciou. Dá sa teda povedať, že vzťah konšpirácií a osobnej pohody možno sčasti vysvetliť nízkou dôverou a vyššou osamelosťou. Na druhej strane dáta naznačujú existenciu aj ďalších efektov, tentokrát s pozitívnou valenciou (konšpiračné presvedčenia zvyšujú osobnú pohodu). Budúci výskum na túto tému by mal preto zahrnúť viacero premenných, ktoré dokážu komplexnejšie vysvetliť variabilitu efektu konšpiračných presvedčení na sociálne vzťahy a duševnú pohodu.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology, 4*, Article 225. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., & Oishi, S. (2009). New measures of well-being. In *Assessing well-being* (pp. 247–266). Springer, Dordrecht.
- Halama, P. (2019). Psychologické súvislosti konšpiračných teórií. *Československá Psychologie, 63*(3), 312–324.
- Hughes, M. E., Waite, L. J., Hawkey, L. C., & Cacioppo, J. T. (2004). A Short Scale for Measuring Loneliness in large surveys: Results from two population-based studies. *Research on Aging, 26*(6), 655–672. <https://doi.org/10.1177/0164027504268574>
- Jolley, D., Marques, M. D., & Cookson, D. (2022). Shining a spotlight on the dangerous consequences of conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology, 47*, 101363. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101363>
- Panczová, Z. (2017). *Konšpiračné teórie: Témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Veda.
- Rapolienė, G., & Aartsen, M. (2022). Lonely societies: Low trust societies? Further explanations for national variations in loneliness among older Europeans. *European Journal of Ageing, 19*, 485–494. <https://doi.org/10.1007/s10433-021-00649-z>
- Teličák, P., & Halama, P. (2022) Konštrukcia a psychometrická analýza vlastností škály Covid-19 nepodložených presvedčení. In V. Čavojevová & P. Halama (Eds.), *Prežívanie a dôsledky pandémie COVID-19 na Slovensku: Pohľad sociálnych vied* (pp. 37–44). Bratislava: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i.

- van Mulukom, V., Pummerer, L. J., Alper, S., Bai, H., Čavojevová, V., Farias, J., ... & Žeželj, I. (2022). Antecedents and consequences of COVID-19 conspiracy beliefs: A systematic review. *Social Science & Medicine*, 301, 114912. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114912>
- van Prooijen, J.-W. (2020). An existential threat model of conspiracy theories. *European Psychologist*, 25(1), 16–25. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000381>
- van Prooijen, J.-W., & Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753–761. <https://doi.org/10.1002/acp.3161>
- van Prooijen, J. W., Spadaro, G., & Wang, H. (2022). Suspicion of institutions: How distrust and conspiracy theories deteriorate social relationships. *Current Opinion in Psychology*, 43, 65–69. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.06.013>
- Wang, J., Mann, F., Lloyd-Evans, B., Ma, R., & Johnson, S. (2018). Associations between loneliness and perceived social support and outcomes of mental health problems: A systematic review. *BMC Psychiatry*, 18(1), 1–16. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1736-5>
- Yamagishi, T., & Yamagishi, M. (1994). Trust and commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18(2), 129–166. <https://doi.org/10.1007/BF02249397>
- Yang, J., & Moorman, S. M. (2021). Beyond the individual: Evidence linking neighborhood trust and social isolation among community-dwelling older adults. *The International Journal of Aging and Human Development*, 92(1), 22–39. <https://doi.org/10.1177%2F0091415019871201>

MORÁLNY DISTRES U UČITEĽOV PROGRAMU TEACH FOR SLOVAKIA
MORAL DISTRESS AMONG TEACHERS WITHIN THE TEACH FOR
SLOVAKIA PROGRAMME

Sára Haščáková & Kateřina Bartošová

Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita v Brne

E-mail: sarahascakova@gmail.com

ABSTRAKT

Cieľom tohto výskumu je preskúmať morálne náročné situácie, v ktorých môžu účastníci programu Teach for Slovakia zažívať morálny distres a porozumieť tomu, ako tieto situácie prežívajú. Účastníci tohto programu nie sú nutne vyštudovaní pedagógovia, no náhle vstupujú do učiteľskej profesie po dobu 2 rokov so všetkým, čo obnáša. Dáta boli získané prostredníctvom pološtrukturovaných rozhovorov so 6 účastníkmi programu, ktorí aktuálne učia. Za využitia interpretatívnej fenomenologickej analýzy bolo identifikovaných 7 tém, ktoré popisujú náročné prežívanie morálneho distresu u tohto výskumného súboru.

Kľúčové slová

morálny distres; interpretatívna fenomenologická analýza; Teach for Slovakia; kvalitatívny výskum

ABSTRACT

The aim of this research is to explore morally difficult situations, in which the participants of the Teach for Slovakia programme may experience moral distress and to grasp how they process these lived experiences. Participants of this programme have not necessarily graduated as teachers, but they enter the teaching profession for the 2 years time with everything it entails. Data were gathered through semi-structured interviews with 6 participants of the programme who are currently involved as teachers. By using the Interpretative Phenomenological Analysis, 7 themes, which describe the lived experiences of moral distress among the research cohort, were identified.

Keywords

moral distress; interpretative phenomenological analysis; Teach for Slovakia; qualitative research

Grantová podpora

Práca vznikla ako súčasť MUNI/IGA/1220/2021.

ÚVOD

Morálny distress je relatívne mladým pojmom, prvý krát použitým v roku 1984 a neustále sa vyvíjajúcim (Jameton, 2013). Hovorí o negatívnych symptómoch stresu, ktoré pramenia z morálne náročných situácií. Pôvodné definície morálneho distressu (Jameton, 1984; Jameton, 1993; Wilkinson, 1987) dominujú v ďalšom výskume, no do debaty o samotnej definícii sa s kritikou zapája mnoho ďalších autorov (Corley, 2002; Kälvemark et al., 2004; Fourie, 2015; Campbell et al., 2018). Morálny distress bol od doby jeho vzniku skúmaný hlavne v zdravotníckych profesiách, postupne je však výskum stále rôznorodejší.

V tomto výskume sa zaoberáme morálnym distressom u veľmi špecifickej skupiny – účastníkov programu Teach for Slovakia. Ide o rozvojový program, ktorý kvalitným absolventom najrôznejších vysokoškolských oborov poskytuje podporu a vzdelávanie počas 2 rokov, kedy sami učia na vybraných partnerských školách po celom Slovensku. Myšlienka programu tkvie v snahe pomôcť slovenskému školstvu hlavne v oblasti vzdelávania detí pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného prostredia. Pre tento cieľ sú do programu vyberaní motivovaní absolventi vysokých škôl s potenciálom pomáhať meniť nefunkčné štruktúry vzdelávacieho systému (Ďuricová, 2022). Snaha priniesť kvalitné systémové zmeny, o ktoré sa v programe snažia, znie optimisticky, no pre účastníkov bez pedagogického vzdelania môže predstavovať veľmi náročný proces a zdroj tlaku. Ako aj ambasádor Teach for Slovakia – Juraj Čokyna (2019) píše vo svojej knihe, v ceste za kvalitným vzdelaním stojí mnoho prekážok, ktoré je potrebné prekonať. Opisuje, akým prekážkam čelia deti, ale aj učitelia – ako obťažný je proces vzdelávania detí zo sociálne znevýhodneného prostredia pre obe strany. Zaujíma nás, či táto skupina vysoko motivovaných ľudí pracujúcich s podporou, no v náročných podmienkach, zažíva situácie, ktoré môžu vyvolávať morálny distress. Ak áno, dôležité je preskúmať aj to, ako tieto situácie prežívajú.

METÓDY

Vzhľadom na cieľ výskumu a charakter výskumnej populácie sme zvolili kvalitatívny výskumný dizajn. Zber dát bol uskutočnený prostredníctvom pološtrukturovaných rozhovorov, ktoré prebiehali v rozmedzí 34 až 62 minút. Rozhovory prepísala a analyzovala interpretatívnou fenomenologickou analýzou (IPA) (Smith et al., 2009) prvá autorka. Súčasťou analýzy bola aj reflexia vlastnej pozície vo výskume. V súlade s idiografickým prístupom, ktorý má v IPA dôležité miesto, prebiehal proces kódovania jednotlivých rozhovorov najprv samostatne, a až následne boli analyzované témy naprieč jednotlivými skúsenosťami. Samotné rozhovory sa odohrávali v online prostredí. V rozhovoroch sme sa pýtali na pôsobenie participantov

v programe, ich motiváciu pre vstup do programu, ako sa v programe aktuálne cítia a cítili. Pýtali sme sa, či sa participanti vo svojej práci dostávajú do situácií, v ktorých sa cítia donútení k niečomu, čo nepovažujú za správne, alebo im naopak okolnosti bránia v niečom, čo považujú za správne a dôležité. Ako dané situácie prežívali, aké mali takéto situácie dôsledky, ako to vnímajú s odstupom času alebo ako sa cítia vzhľadom k tomu, že sa problematická situácia opakuje. Všetky témy rozhovoru boli predmetom analýz tohto výskumu.

Výskumná vzorka

Ako cieľovú skupinu sme zvolili účastníkov programu Teach for Slovakia, ktorí aktuálne učia. Nadviazanie kontaktu s participantami prebiehalo v prvej fáze správou o plánovanom zbere dát a základných informáciách o výskume skrz program Teach for Slovakia. V druhej fáze boli participanti regrutovaní metódu zámerného výberu prostredníctvom kontaktu na sociálnych sieťach. Týmto spôsobom bolo získaných 6 účastníkov. Vek participantov sa pohyboval v rozmedzí 26 až 34 rokov. Jeden z účastníkov pôsobil v dobe konania rozhovoru v programe prvý rok, ostatní účastníci druhý rok – program mali za niekoľko mesiacov ukončiť. Z prezentácie výsledkov bola vylúčená tretia participantka z dôvodu, že žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia sú na škole, kde pôsobí, skôr výnimočne. IPA predpokladá veľkú homogenitu vzorky, a napriek tomu, že rozhovor bol informačne bohatý a dáta týkajúce sa morálneho distresu obsahoval, zdroje morálne náročných situácií boli v porovnaní s ostatnými participantmi značne odlišné.

VÝSLEDKY

V rozhovoroch bolo identifikovaných 7 hlavných tém (Tabuľka 1) a niekoľko podtém. Kompletná bakalárska práca (Haščáková, 2022) témy podrobnejšie popisuje a dopĺňa o viaceré citácie z rozhovorov.

Tabuľka 1. Výskyt hlavných tém v jednotlivých rozhovoroch.

	Monika	Tomáš	Lucia	Samuel	Adam
Výzva, zároveň spokojnosť v programe	X	X	X	X	X
Otvorený, citlivý prístup voči žiakom	X	X	X	X	X
Zažívanie morálneho distresu v dôsledku bezmocnosti	X				X
Zažívanie morálneho distresu v dôsledku nemožnosti naplnenia potreby férového prístupu	X	X	X		X
Zažívanie morálneho distresu v dôsledku jednaní školy, kolegov		X	X	X	

Tabuľka 1. Výskyt hlavných tém v jednotlivých rozhovoroch.

Potreba systémových zmien	X		X	X	
Protektívne faktory	X	X	X	X	X

Poznámka. Tabuľka ukazuje na výskyt (X) hlavných tém (riadky) v rozhovoroch s jednotlivými participantami (stĺpce).

Každý z participantov tohto výskumu hovoril v rôznej miere o spokojnosti v programe a zároveň o výzvach, ktorým čelí. Účastníci sa zhodujú na tom, že pocity nadšenia, spokojnosti, videnia zmyslu vo svojej práci sa takisto striedajú s negatívnymi emóciami v dôsledku enormných nárokov a psychickej záťaže, ktorá z nich vyplýva.

Prácu s vylúčenými komunitami respondenti opisujú aj ako frustrujúcu. Opisujú, že ich žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia postrádajú návyky majority, ktoré od nich systém očakáva. Učiteľom pri týchto deťoch tak chýba podpora od rodičov, ktorú u detí z priaznivého prostredia vnímame ako samozrejmosť a rovnako chýba adekvátne systémová podpora. Všetci participant sa však o žiakoch a ich rodinách vyjadrovali s veľkým pochopením a citlivosťou. O svojich žiakov prejavujú veľký záujem. O tomto záujme vypovedajú aj morálne dilemy, ktoré riešia.

Monika a Adam popisujú špecifické situácie, ktoré ich hlboko zasahujú, no nemajú nad nimi skoro žiadnu kontrolu. Popísali situácie, do ktorých sú zainteresovaní, zároveň o ich vývoji rozhodujú iní. Obaja participant v popísaných situáciách mali možnosť istým spôsobom konať, no obaja sú si vedomí toho, že nejde o jednanie, ktoré má dostatočný dopad. Pocit bezmocnosti plynie z nenaplnenej potreby situáciu skutočne riešiť.

Nemožnosť naplnenia potreby férového prístupu rezonovala vo väčšine rozhovorov. Respondenti popisovali situácie, v ktorých mali možnosť konať, no museli sa riadiť pravidlami, ktoré sú v praxi v konflikte s ich morálnymi hodnotami. Tieto pravidlá školstvo nastavuje ako rovnaké pre všetkých. To však neznamená, že všetci, ktorých sa pravidlá týkajú, majú rovnocenné postavenie. Pravidlá môžu byť rovnaké pre všetkých, to však nemusí vždy znamenať, že sú spravodlivé, férové. O férovosti takto premýšľala Adam: „*Je to veľmi náročné, lebo sa snažíš zachovať nejakú objektivitu. Snažíš sa byť férová voči každému, zároveň vlastne čo to znamená tá férovosť, hej. Oni nepochádzajú z férového prostredia. Ani nemajú prostredie také, ako najlepší žiaci v tej mojej triede*“. Participant v súvislosti s týmito situáciami hovorili o nervozite, pocitoch zlyhania, výčitkách voči sebe a žiakom, frustráciu zo systémového nastavenia.

Morálny distress zažívali respondenti aj v situáciách, kedy v centre pozornosti bolo jednanie ich kolegov a školy ako inštitúcie, ktorej sú súčasťou. Participant spomínali krik, nezáujem o žiakov, rasizmus i nemorálne nakladanie vedenia s financiami. Lucia popisuje frustráciu a takisto cíti hnev. Samuel sa komunikáciu kolegov snažil riešiť, no po neúspešných pokusoch a snahách sa ocitá v rezignácii a otupenosti. Prístup vedenia dokáže krátkodobo tolerovať, no dlhšie ako po dobu programu by v takom prostredí pracovať nechcel: „*No proste nechcem v takom prostredí robiť, kde sa toto deje, hej.*“

Monika a Samuel nedokončili ani dva roky na škole a už hovoria o pocitoch rezignácie, otupenosti a v škole by nechceli pokračovať. Systémové zmeny a podporu považujú niektorí účastníci za kľúčovú. Interpretujem to tak, že táto podpora môže učiteľom nielen uľaviť. Môže upraviť pracovné podmienky učiteľom tak, aby v nich dokázali naplňať svoj potenciál. Dnes je mnoho učiteľov súčasťou nefunkčného systému a následky, ktoré za sebou táto nefunkčnosť zanecháva, pozorujú nepretržite.

Do tém náročných situácií vstupujú takisto protektívne faktory. Vo výskumnej vzorke tohto výskumu sa najčastejšie objavoval ako protektívny faktor nadhľad a potreba dopracovať sa k tomuto nadhľadu. Samuelovi pomáha nadhľad, a zároveň uvedomenie si svojho dosahu na situáciu. Adamovi pomáha nádej a perspektíva, že to bola pre neho „dobrá skúška“. Tomáš sa takisto orientuje na pozitíva, ktoré prinášajú aj náročné situácie. Zdá sa, že výrazným protektívnym faktorom by mohla byť spomínaná systémová podpora učiteľov, ktorí pociťujú jej akútny nedostatok. Niektorí spomínali aj podporu programu Teach for Slovakia a považujú sa za tých šťastnejších učiteľov z dôvodu, že im má kto podporu poskytnúť. Monike napríklad pomáha aj nádej a vízia novej zmeny v budúcnosti.

DISKUSIA

Z rozhovorov a ich následných analýz sme identifikovali tri typy situácií, v ktorých účastníci mohli morálny distress zažívať. Išlo o morálne náročné situácie kde:

- účastníci nemohli konať
- prostredie a pravidlá im neumožnili bez rizík naplniť svoju potrebu férového prístupu
- účastníci identifikovali konanie vedenia školy či kolegov ako morálne problematické

Nemožnosť konať sa objavuje v mnohých prácach týkajúcich sa morálneho distressu a je obsiahnutá aj vo viacerých jeho definíciách. Dudzinski (2016) píše, že zážitok morálneho distressu je buď zapríčinený bezmocnosťou, alebo je týmto pocitom sprevádzaný. Bezmocnosť bola v tomto prípade príčinou, no v súlade so zisteniami Dudzinski (2016) sa objavuje aj ako súčasť prežívania morálneho distressu v iných situáciách.

Alm a Colnerud (2015) popisujú vo výsledkoch svojho výskumu morálne dilemy týkajúce sa férového prístupu. Píšu, že učitelia majú niekedy problém rozhodovať o tom, aké správanie je voči žiakom férové a takáto samotná dilema môže vyústiť v morálny stres. Účastníci tohto výskumu hovorili aj o dilemách, kde si neboli istí svojím rozhodnutím. Obzvlášť náročné pre nich ale boli situácie, kde im nebolo umožnené uplatňovať ich rozhodnutie.

Niektoré doterajšie výskumy naznačujú, že morálne dilemy, kde sa jedná o konflikt s kolegami, sú jedny z najnáročnejších (Campbell, 1996; Colnerud, 1997). Husu a Tirri (2001) spomínajú vo svojej štúdiu takisto morálne náročné situácie, kedy sa učitelia prizerajú krutému zaobchádzaniu so žiakmi a majú konfliktný postoj voči organizačnej kultúre školy. Rovnaké situácie sa objavovali aj u tejto výskumnej vzorky. Čo bolo u účastníkov tohto výskumu nie tak výrazné, boli morálne konflikty s rodičmi žiakov. Je zaujímavé, že tento konflikt neopisujú

práve ľudia, ktorí pracujú so žiakmi zo sociálne znevýhodneného prostredia, u ktorých respondenti spomínali nedostatočnú podporu rodiny. Tento výsledok však môže podľa nášho názoru vychádzať aj z empatickeho a citlivého prístupu účastníkov Teach for Slovakia, ktorí často idú učiť s cieľom deťom zo sociálne vylúčeného prostredia a vylúčeným komunitám pomáhať.

Výsledky tejto práce sa takisto zhodujú s poznatkami Colnerud (1997), ktorá hovorí o hlavnom etickom konflikte ako potrebe chrániť žiakov pred fyzickou a psychickou ujmom. V každom rozhovore bola citeľná výrazná potreba chrániť záujmy žiakov.

Výsledky výskumu je potrebné vnímať aj s ohľadom na limity tejto práce. Do budúca je dôležité, aby pre skúmanie morálneho distresu u učiteľov boli vyvinuté kvalitné, štandardizované nástroje a mohli sme sa tak venovať tejto oblasti aj kvantitatívnym prístupom, ktorý prináša svoje benefity. Za limit považujeme aj neskúsenosť prvej autorky s robením kvalitatívneho výskumu ako takého, vedenia rozhovoru a takisto s interpretatívnou fenomenologickou analýzou. Myslíme si, že dobrý kvalitatívny výskum si vyžaduje aj prax a skúsenosti, ktoré autorka kompletnej bakalárskej práce postrádala. Za limit možno považovať aj virtuálne prostredie, v ktorom rozhovory prebiehali. Prostredie tak nebolo možné ošetriť od rušivých vplyvov a nebolo štandardizované. Zároveň ale mohlo pôsobiť bezpečnejšie a pomôcť tak k väčšej otvorenosti participantov (Miovský, 2006).

Z výskumu vyplýva, že účastníci Teach for Slovakia sa môžu stretávať s mnohými náročnými situáciami, ktoré môžu vytvárať morálny distres. Rozhovory ukázali, že motivácia a chuť účastníkov pracovať s náročnými žiakmi niekedy nemusí stačiť na to, aby mohli učiť v súlade so svojím svedomím a tak, ako by si to predstavovali. Niektorí prichádzali s nadšením pre zmeny, no narazili na frustráciu a bezmocnosť. Niektorí otvorene hovorili o tom, že ako učitelia by v takýchto podmienkach nedokázali pôsobiť dlhodobo. Z rozhovorov vyplynulo, že participanti zažívajú v práci morálny distres, psychickú záťaž, výrazne vnímajú nedostatok systémovej podpory a jej silnú potrebu.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Alm, F., & Colnerud, G. (2015). Teachers' experiences of unfair grading. *Educational Assessment, 20*(2), 132–150. <https://doi.org/10.1080/10627197.2015.1028620>

Campbell, E. (1996). Ethical implications of collegial loyalty as one view of teacher professionalism. *Teachers and Teaching, 2*(2), 191–208. <https://doi.org/10.1080/1354060960020203>

Campbell, S. M., Ulrich C. M., & Grady C. (2018). A broader understanding of moral distress. In C. Ulrich & C. Grady (Eds.), *Moral distress in the health professions*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64626-8_4

Colnerud, G. (1997) Ethical conflicts in teaching. *Teaching and Teacher Education, 13*(6), 627– 635. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(97\)80005-4](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(97)80005-4)

- Corley, M. C. (2002). Nurse moral distress: A proposed theory and research agenda. *Nursing Ethics*, 9(6), 636–650. <https://doi.org/10.1191/0969733002ne557oa>
- Dudzinski, D. M. (2016). Navigating moral distress using the moral distress map. *Journal of Medical Ethics*, 42(5), 1–4. <https://doi.org/10.1136/medethics-2015-103156>
- Ďuricová, A. (2022, 27. január). *Peter Šinály si programom sám prešiel a dnes vyberá nových účastníkov: Aké sú nevyhnutné atribúty kandidátov a z čoho pozostáva výberový proces do programu Teach for Slovakia?*. Denník N. https://dennikn.sk/blog/2696452/peter-sinaly-si-programom-sam-presiel-a-dnes-vybera-novych-ucastnikov-ake-su-nevyhnutne-atributy-kandidatov-a-z-coho-pozostava-vyberovy-proces-do-programu-teach-for-slovakia/?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=campaign&utm_content=campaign&ref=pop&rtm_source=web&rtm_medium=article&rtm_campaign=share_button&rtm_variant=copy_url&rtm_content=b50943b6-521c-4180-bd68-9428af6e6db5&utm_term=no_app
- Fourie, C. (2015). Moral distress and moral conflict in clinical ethics. *Bioethics*, 29(2), 91–97. <https://doi.org/10.1111/bioe.12064>
- Haščáková, S. (2022). *Morálny distress u učiteľov programu Teach for Slovakia*. [Bakalárska práca, Masarykova univerzita]. Archiv závěrečných prací MUNI. <https://is.muni.cz/th/dhgyi/>.
- Husu, J., & Tirri, K. (2001). Teachers' ethical choices in sociomoral settings. *Journal of Moral Education*, 30(4), 361–375. <https://doi.org/10.1080/03057240120094850>
- Jameton A. (1993). Dilemmas of moral distress: Moral responsibility and nursing practice. *Awhonn's Clinical Issues in Perinatal and Women's Health Nursing*, 4(4), 542–551.
- Jameton, A. (1984). *Nursing practise: The ethical issues*. Englewood Cliffs.
- Jameton, A. (2013). A reflection on moral distress in nursing together with a current application of the concept. *Journal of Bioethical Inquiry*, 10(3), 297–308. <https://doi.org/10.1007/s11673-013-9466-3>
- Källemark, S., Höglund, A. T., Hansson, M. G., Westerholm, P., & Arnetz, B. (2004). Living with conflicts-ethical dilemmas and moral distress in the health care system. *Social Science & Medicine*, 58(6), 1075–1084. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(03\)00279-X](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(03)00279-X)
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada.
- Smith, J. A., Flower P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage Publishing.
- Wilkinson, J. M. (1987). Moral distress in nursing practice: Experience and effect. *Nursing Forum*, 23(1), 23–24. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6198.1987.tb00794.x>

***PREVALENCE RODIČOVSTVÍ MEZI PACIENTY SE ZÁVAŽNOU
DUŠEVNÍ PORUCHOU: PŘEDBĚŽNÉ VÝSLEDKY***

***PREVALENCE OF PARENTHOOD AMONG PATIENTS WITH SEVERE
MENTAL ILLNESS: PRELIMINARY RESULTS***

Anna Havelková^a, David Havelka^b, Kateřina Bartošová^a, & Eliška Kubovčíková^a

^a Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arne Nováka 1,
602 00 Brno

^b Katedra psychologie, Pedagogická fakulta Masarykova univerzita, DPN Opařany

E-mail: ^a 357356@mail.muni.cz

ABSTRAKT

Tématu prevalence rodičovství u osob se závažnou duševní poruchou (severe mental illness – SMI) je v České republice věnována minimální pozornost a do současné doby nebyla publikována žádná studie či statistika, která by tento fenomén dokumentovala. Zahraniční výzkumy ukazují, že 20-38.5 % pacientů se SMI vychovává nezletilé dítě. Náš dosud probíhající výzkum má za cíl zmapovat prevalenci rodičovství u hospitalizovaných pacientů se SMI. Prezentované výsledky tvoří data sesbíraná v psychiatrickém lůžkovém zařízení. Analýzou zdravotnické dokumentace u pacientů hospitalizovaných pro SMI mezi lety 2017-2020 bylo zjištěno, že 40.1 % pacientů je rodiči. Výzkum může pomoci ke zviditelnění této problematiky a poskytnout impulz k tvorbě vhodných léčebných postupů a programů pro rodiny pacientů se SMI.

Klíčová slova

prevalence; rodičovství; pacienti se závažnou duševní poruchou

ABSTRACT

The topic of the prevalence of parenthood in persons with severe mental illness (SMI) has received minimal attention in the Czech Republic and no studies or statistics have been published to document this phenomenon. International research shows that 20-38.5 % of patients with SMI are raising a minor child. Our ongoing research aims to map the prevalence of parenthood in hospitalized SMI patients. The results presented are based on data collected in a psychiatric inpatient hospital. By analyzing the medical records of patients hospitalized for

SMI between 2017-2020, it was found that 40.1 % of patients are parents. The research may help to raise awareness of this issue and provide the impetus for the development of appropriate interventions and programs for families of SMI patients.

Keywords

prevalence; parenthood; patients with severe mental illness

Grantová podpora

Studie vznikla s podporou Specifického výzkumu – podpora studentských projektů grantu Masarykovy univerzity v rámci projektu Děti rodičů se závažnou duševní poruchou: zmapování prevalence a současné klinické praxe MUNI/A/1375/2021 (ID=63612)

ÚVOD

Děti rodičů se závažnou duševní poruchou (severe mental illness – dále jen SMI) jsou ve zvýšeném riziku hereditární zátěže pro rozvoj duševních obtíží či poruch chování (např. Biederman et al., 2001), zvýšeném stresu a riziku rozvoje deprese (Aldridge & Becker, 2003) a častěji také vynechávají školní docházku (Farahati et al., 2003). Tyto děti v systému zůstávají často skryty, dokud se u nich nerozvinou potíže (Abel et al., 2019). Zároveň ne všechny děti jsou stejně ovlivněny (Reupert et al., 2013). Velkou roli hraje nejen samotné onemocnění rodiče, ale i další faktory – zhoršená socioekonomická situace rodiny, vyšší nezaměstnanost, stigmatizace, rodičovský stres, umístění dětí do náhradní péče a další (Connell & Goodman, 2002).

V České republice trpí psychickou poruchou 21 % populace (Formánek et al. 2020), ale dosud neexistuje dostupná statistika nebo studie, která by mapovala téma prevalence rodičovství u pacientů se SMI (srov. např. ÚZIS). Existují zahraniční studie udávající, že 20-38.5 % pacientů se SMI vychovává nezletilé dítě (např. Maybery & Reupert, 2018).

Cílem naší studie je zjistit chybějící informace o prevalenci rodičovství u pacientů hospitalizovaných pro SMI a zmapovat další faktory (počet dětí, diagnóza, přítomnost druhého rodiče, vzdělání, socioekonomický status), které mohou ovlivňovat kvalitu života potomků žijících s rodičem se SMI (srov. viz Hosman et al., 2009; Nicholson et al., 2002).

Pro účely studie definujeme SMI na základě diagnózy (poruchy schizofrenního okruhu, periodická depresivní porucha, bipolární afektivní porucha), jak je užíváno v České republice (Cézová, 2020) a zároveň se objevuje nejfrekventovaněji v zahraniční literatuře (srov. např. Donald & Stajduhar, 2019).

V rámci výzkumu jsme chtěli zodpovědět zejména následující výzkumné otázky:

Jaká je prevalence rodičovství u pacientů hospitalizovaných pro SMI?

Existujú rozdiely (v pohlaví a diagnóze) medzi hospitalizovanými rodičmi a bezdětnými pacienty?
Co víme o dětech rodičů se SMI a nakolik se tyto údaje vyskytují ve zdravotnické dokumentaci?
Jaké jsou sociodemografické charakteristiky rodin těchto pacientů?

METODY

Výzkumný soubor

Do vzorku byly vybráni pacienti hospitalizovaní v letech 2017-2020 s hlavní diagnózou psychotické poruchy (F2x), periodická depresivní porucha (F33) a bipolární afektivní porucha (F31), kteří v době hospitalizace měli mezi 18 a 60 lety. Dataset zahrnoval 585 pacientů, z nichž 231 bylo rodiči, kteří byli zařazeni k dalším analýzám, u 9 pacientů nebylo možné získat údaj, zda jsou rodiči nebo ne. V celém analyzovaném souboru ($N = 585$) bylo 48.4 % žen a 51.6 % mužů, průměrný věk hospitalizovaných osob byl 41.5 roku ($SD = 10.9$).

Proces sběru dat

Publikované předběžné výsledky jsou zatím tvořeny daty z jednoho zdravotnického zařízení, kde probíhal sběr dat v 03/2022 se souhlasem etické komise Masarykovy Univerzity i se souhlasem etické komise daného zdravotnického zařízení. Sběr dat prováděl zaměstnanec nemocnice, který data z elektronického systému zdravotnické dokumentace sesbíral a anonymizoval. Provedli jsme kvantitativní analýzu zdravotnické dokumentace a vzhledem k práci s anonymními daty, nebyl potřeba souhlas každého jednotlivého pacienta.

Analýza dat

U pacientů hospitalizovaných v daném období s vybranými diagnózami jsme zjišťovali počet a věk dětí a další sociodemografické charakteristiky (vzdělání, zaměstnání, příjem sociálních dávek). Data byla dále analyzována v programu SPSS 27. Užita byla deskriptivní statistika a pro zjištění rozdílů mezi skupinami chí-kvadrát.

VÝSLEDKY

Výsledky prevalence

V období mezi lety 2017-2020 bylo hospitalizováno celkem 585 pacientů, informaci o rodičovství jsme měli u 576 z nich. Nejčastěji byli hospitalizováni s diagnózou schizofrenie (50.8 %) nebo s jinými psychotickými poruchami (26.8 %). 12.3 % pacientů bylo hospitalizováno pro periodickou depresivní poruchu a 10.4 % pro bipolární afektivní poruchu.

Míra prevalence rodičovství u pacientů hospitalizovaných pro SMI je 40.1 %, z 576 pacientů bylo rodiči 231 (71.4 % žen a 28.6 % mužů).

Rozdíly mezi hospitalizovanými rodiči a bezdětnými pacienty

Signifikantně častěji ($\chi^2 = 77.93$, $df = 1$, $p < 0.001$) mají děti hospitalizované ženy (58.5 %) než muži (22.4 %). Rozdíly mezi skupinami rodičů a bezdětných se také ukázaly v hlavní diagnóze. Zatímco u pacientů se schizofrenií je rodiči pouze čtvrtina z nich (25.3 %), naopak největší podíl rodičovství se ukázal u pacientů přijatých pro periodickou depresivní poruchu (77.5 %). Mezi pacienty s bipolární afektivní poruchou bylo 58.3 % rodičů a u pacientů s jinými psychotickými poruchami byla míra rodičovství 44.1%. Rozdíly v procentuálním rozložení rodičovství na základě hlavních diagnóz jsou statisticky významné ($\chi^2 = 77.45$, $df = 3$, $p < 0.001$). Podrobněji rozdíly ukazuje Tabulka 1.

Tabulka 1. Rozdíly mezi pacienty-rodiči a bezdětnými pacienty v pohlaví a hlavní diagnóze

	Pacienti- rodiče (n, %)	Bezdětní pacienti (n, %)	Celkem (n)	Statistické testy
Pohlaví				
Muži	66 (22.4 %)	228 (77.6 %)	294	$\chi^2 = 77.93$ $df = 1$ $p < 0.001$ $\Phi = -0.368$
Ženy	165 (58.5 %)	117 (41.5 %)	282	
Hlavní diagnóza				
Schizofrenie (F20)	74 (25.3 %)	219 (74.7 %)	293	$\chi^2 = 77.45$ $df = 3$ $p < 0.001$ Cramer V=0.367
Jiné psychotické poruchy (F2x)	67 (44.1 %)	85 (55.9 %)	152	
Depresivní porucha (F33)	55 (77.5 %)	16 (22.5 %)	71	
Bipolární porucha (F31)	35 (58.3 %)	25 (41.7 %)	60	

Poznámka. Diagnóza dle MKN-10, F2x = ostatní psychotické poruchy z kategorie F2 mimo schizofrenii.

Děti rodičů se SMI

Pacienti-rodiče v analyzovaném souboru měli celkem 425 vlastních potomků, průměrně 1.9 ($SD = 0.928$) potomků v rodině a počet potomků varioval od 1 do 9. 41.1 % hospitalizovaných pacientů-rodičů mělo nezletilé dítě ($N = 95$). Z počtu 439 (vlastních i nevlastních) potomků, bylo 132 dětí do 18ti let a 137 dospělých potomků. Věk potomka byl v dokumentaci uveden v 61.3 % případů.

V tomto konkrétním zařízení byla informace o dětech nebo statusu rodičovství u pacientů se SMI přítomna v 95 % analyzovaných záznamů.

Sociodemografické charakteristiky pacientů-rodičů

Nejvíce rodičů bylo vyučeno (38.1 %) nebo dosáhlo středoškolského vzdělání (29.9 %), 14.7 % mělo vysokoškolské vzdělání. Nejvíce rodičů bylo zaměstnáno (40.7 %), třetina (34.6 %) pobírala dávky invalidního důchodu na základě psychiatrické indikace a 18.2 % nemělo zaměstnání. Podrobněji viz Tabulka 2.

Ve skupině rodičů hospitalizovaných pro SMI, kteří měli v době hospitalizace nezletilé dítě ($N = 95$), žijí nezletilé děti ve společné domácnosti s oběma rodiči pouze v 37.9 % případů.

Tabulka 2. Sociodemografické charakteristiky pacientů-rodičů

	Četnost (n)	Procentuální zastoupení (%)
Nejvyšší dosažené vzdělání		
ZŠ praktická	4	1.7
ZŠ	26	11.3
OU	88	38.1
SŠ	69	29.9
VŠ	34	14.7
Chybí údaj o vzdělání	10	4.3
Zdroje příjmů		
Zaměstnan	94	40.7
Nezaměstnan	42	18.2
ID z psychiatrické indikace	80	34.6
ID z jiné indikace	3	1.3
Rodičovská dovolená	6	2.6
Starobní důchod	3	1.3

Poznámka. ZŠ = základní škola, OU = odborné učiliště, SŠ = středoškolské vzdělání, VŠ = vysokoškolské vzdělání, ID = invalidní důchod

DISKUZE

Míra prevalence rodičovství v našem výzkumném vzorku dosahuje 40.1 %, což je více, než udávají zahraniční výzkumy na klinické populaci, kde se prevalence rodičovství pohybovala nejčastěji mezi 25 % a 28 % (Benders-Hadi et al., 2013; Craig & Bromet, 2004; Östman & Hansson, 2002). Vyšší míra prevalence může být dána jinou strukturou hospitalizovaných pacientů, neboť prevalenci rodičovství v našem vzorku významně tvoří zejména pacienti s depresivní poruchou. Pacienti se schizofrenií, kteří tvořili velkou část vzorku v zahraničních výzkumech, bývají rodiči signifikantně méně často, což se v našem výzkumu potvrzuje a míra prevalence u pacientů se schizofrenií odpovídá zahraničním studiím. Na druhou stranu studie vyvrací mýtus, že osoby se schizofrenií nebývají vůbec rodiči. Naše výsledky jsou konzistentní se zjištěními zahraničních studií, kde byla zaznamenána vyšší míra prevalence rodičovství u žen (Campbell et al., 2012; Östman & Hansson, 2002).

Problémem při zjišťování prevalence mohou někdy být chybějící údaje ve zdravotních záznamech (Nicholson et al., 2002). Gatsou et al. (2016) uvádí, že až 38 % přijatých pacientů nebylo dotázáno, zda mají děti. V námi osloveném zařízení byla alespoň základní informace o statusu rodičovství přítomna v 95 % případů.

Rodiny, kde žije rodič se SMI, se častěji potýkají s vyšší mírou nezaměstnanosti (např. Campbell et al., 2012; Jørgensen et al., 2021; Kaplan et al., 2019). V našem vzorku se potvrzuje, že míra nezaměstnanosti dosahuje 18.2 % oproti 2-3 % obecné míře nezaměstnanosti v letech

2017-2020 (ČSÚ, 2022b). Na druhou stranu nejvyšší dosažené vzdělání se u pacientů se SMI příliš neliší od vzdělání obecné zdravé populace (srov. ČSÚ, 2022a). Další výzkum v této oblasti by měl směřovat k mapování potřeb těchto rodin a nabídnutí vhodných podpůrných intervencí. Neboť rodiče se SMI (u kterých dochází k častějším a dlouhodobějším hospitalizacím) žijí s nezletilými dětmi skoro v 62 % případů bez druhého rodiče, což je fenomén potvrzený i zahraničními studiemi (Campbell et al., 2012; Jørgensen et al., 2021; Kaplan et al., 2019). Rodiče se SMI by mohli profitovat z podpůrných intervenčních programů zaměřených nejen na podporu léčby a rodičovských kompetencí, ale i na posílení psychosociálního fungování.

Limitem předkládané studie je zmapování prevalence pouze v jednom zdravotnickém zařízení a dat dostupných pouze ze zdravotnické dokumentace. Vhodné by bylo doplnit výzkum o zmapování postojů samotných rodičů se SMI. Silnou stránkou studie je prvotní zmapování množství rodin, které se musí potýkat nejen s onemocněním rodiče, ale i se zajištěním péče o nezletilé potomky a s řadou dalších psychosociálních problémů.

SEZNAM REFERENCÍ

Abel, K. M., Hope, H., Faulds, A., & Pierce, M. (2019). Promoting resilience in children and adolescents living with parental mental illness (CAPRI): Children are key to identifying solutions. *British Journal of Psychiatry*, 215(3), 513–515. <https://doi.org/10.1192/bjp.2019.118>

Aldridge, J., & Becker, S. (2003). *Children caring for parents with mental illness: Perspectives of young carers, parents and professionals (1st ed.)*. Bristol University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t89f21>

Benders-Hadi, N., Barber, M., & Alexander, M. (2013). Motherhood in women with serious mental illness. *Psychiatric Quarterly*, 84(1), 65–72. <https://doi.org/10.1007/s11126-012-9227-1>

Biederman, J., Faraone, S. V., Hirshfeld-Becker, D. R., Friedman, D., Robin, J. A., & Rosenbaum, J. F. (2001). Patterns of psychopathology and dysfunction in high-risk children of parents with panic disorder and major depression. *American Journal of Psychiatry*, 158(1), 49–57. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.158.1.49>

Campbell, L., Hanlon, M.-C., Poon, A. W. C., Paolini, S., Stone, M., Galletly, C., Stain, H. J., & Cohen, M. (2012). The experiences of Australian parents with psychosis: The second Australian national survey of psychosis. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 46(9), 890–900. <https://doi.org/10.1177/0004867412455108>

Cézová, V. (Ed.). (2020). *Malý průvodce Centry duševního zdraví*. <https://www.reformapsychiatrie.cz/sites/default/files/2021-06/Mal%C3%BD%20pr%C5%AFvodce%20CDZ.pdf>

Connell, A. M., & Goodman, S. H. (2002). The association between psychopathology in fathers versus mothers and children's internalizing and externalizing behavior problems: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 128(5), 746. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.5.746>

Craig, T., & Bromet, E. (2004). Parents with psychosis. *Annals of Clinical Psychiatry, 16*(1), 35–40. <https://doi.org/10.1080/10401230490281384>

ČSÚ. (2022a). Souhrnná data o České republice. *Český statistický úřad*. Dostupné 25 září 2022, z https://www.czso.cz/csu/czso/souhrnna_data_o_ceske_republice

ČSÚ. (2022b). Základní charakteristiky ekonomického postavení obyvatelstva ve věku 15 a více let. *Český statistický úřad*. Dostupné 25 září 2022, z https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&z=T&f=TABULKA&skupId=426&katalog=30853&pvo=ZAM01-C&pvo=ZAM01-C&u=v413_VUZEMI_97_19

Donald, E.E., & Stajduhar, K.I. (2019). A scoping review of palliative care for persons with severe persistent mental illness. *Palliative & Supportive Care, 17*(4), 479–87. <https://doi.org/10.1017/S1478951519000087>

Farahati, F., Marcotte, D. E., & Wilcox-Gök, V. (2003). The effects of parents' psychiatric disorders on children's high school dropout. *Economics of Education Review, 22*(2), 167–178. [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(02\)00031-6](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(02)00031-6)

Formánek, T., Kagström, A., Cermakova, P., Csémy, L., Mladá, K., & Winkler, P. (2019). Prevalence of mental disorders and associated disability: Results from the cross-sectional CZEch mental health Study (CZEMS). *European Psychiatry, 60*, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2019.05.001>

Gatsou, L., Yates, S., Hussain, S., Barrett, M., Gangavati, S., & Ghafoor, R. (2016). Parental mental illness: incidence, assessment and practice. *Mental Health Practice, 19*(5), 25–27. <https://doi.org/10.7748/mhp.19.5.25.s18>

Hosman, C. M. H., van Doesum, K. T. M., & van Santvoort, F. (2009). Prevention of emotional problems and psychiatric risks in children of parents with a mental illness in the Netherlands: I. The scientific basis to a comprehensive approach. *Advances in Mental Health, 8*(3), 250–263. <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>

Jørgensen, S. E., Michelsen, S. I., Andersen, A., Tolstrup, J. S., & Thygesen, L. C. (2021). Identifying and characterizing children of parents with a serious illness using survey and register data. *Clinical Epidemiology, 13*, 253–263. <https://doi.org/10.2147/CLEP.S294919>

Kaplan, K., Brusilovskiy, E., O'Shea, A. M., & Salzer, M. S. (2019). Child protective service disparities and serious mental illnesses: Results from a national survey. *Psychiatric Services, 70*(3), 202–208. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201800277>

Maybery, D., & Reupert, A. E. (2018). The number of parents who are patients attending adult psychiatric services. *Current Opinion in Psychiatry, 31*(4), 358–362; ISSN 0951-7367. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000427>

Nicholson, J., Biebel, K., Katz-Leavy, J., & Williams, V. (2002). The prevalence of parenthood in adults with mental illness: Implications for state and federal policymakers, programs, and providers. *Psychiatry Publications*. Retrieved from https://escholarship.umassmed.edu/psych_pp/153

Östman, M., & Hansson, L. (2002). Children in families with a severely mentally ill member: Prevalence and needs for support. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology, 37*(5), 243–248. <https://doi.org/10.1007/s00127-002-0540-0>

Reupert, A. E., Maybery, D. J., & Kowalenko, N. M. (2013). Children whose parents have a mental illness: Prevalence, need and treatment. *The Medical Journal of Australia*, 199(3 Suppl), 7–9. <https://doi.org/10.5694/mja11.11200>

KONŠTRUKTOVÁ VALIDITA VYBRANÝCH ŠKÁL EMOCIONÁLNEJ INTELIGENCIE

CONSTRUCT VALIDITY OF THE SELECTED EMOTIONAL INTELLIGENCE SCALES

Zuzana Heinzová

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ružová 13, 974 11, Banská Bystrica

E-mail: zuzana.heinzova@umb.sk

ABSTRAKT

Štúdia prezentuje posúdenie vzájomnej komplementarity troch dotazníkov emocionálnej inteligencie. Testovali sme konštruktovú validitu troch dotazníkov – Trait Emotional Intelligence Questionnaire – short form (TEIQue SF, Petrides, 2009; v slovenskom preklade Kaliská, Nábělková, 2015), Brief Emotional Intelligence Scale (BEIS, Davies, Lane, Devonport, & Scott, 2010) a Wong and Law Emotional Intelligence Scale (WLEIS, Wong & Law, 2002). Výskumný súbor tvorilo 267 respondentov (27.78 % mužov, $AM_{age} = 21.08$, $SD_{age} = 3.30$). Výsledky poukazujú na stredne silnú až silnú pozitívnu koreláciu medzi jednotlivými faktormi všetkých troch škál. Prvotné psychometrické overovanie prinieslo uspokojivé výsledky vzhľadom na konštruktovú validitu všetkých troch dotazníkov a zároveň ponúka priestor na ďalšie overovanie či štandardizáciu dvoch použitých metodík BEIS a WLEIS, ako aj ich (zatiaľ) vedecké využitie.

Kľúčové slová

meranie emocionálnej inteligencie; TEIQue – SF; WLEIS; BEIS-10; konštruktová validita

ABSTRACT

The study presents an assessment of the complementarity of three emotional intelligence questionnaires. We tested the construct validity of three questionnaires, Trait Emotional Intelligence Questionnaire – short form (TEIQue SF, Petrides, 2009), Brief Emotional Intelligence Scale (BEIS, Davies, Lane, Devonport, & Scott, 2010) and the Wong and Law Emotional Intelligence Scale (WLEIS, Wong & Law, 2002). The research group consisted of 267 respondents (27.78 % men, $AM_{age} = 21.08$, $SD_{age} = 3.30$). The results indicate a moderate to strong positive correlation between the individual factors of the three scales. Initial psychometric verification thus offers space for further verification or standardization of the two used methods BEIS and WLEIS, as well as their (so far) scientific use.

Keywords

emotional intelligence measurement; TEIQue – SF; WLEIS; BEIS; construct validity

Grantová podpora

VEGA č. 1/0569/22: Emočná flexibilita – stratégie regulácie emócií v meniacich sa podmienkach ako protektívne faktory psychického zdravia.

ÚVOD

Štúdia prezentuje posúdenie konštruktivej validity troch nástrojov určených na posúdenie emocionálnej inteligencie s cieľom rozšíriť diagnostické možnosti psychológov v slovenských podmienkach. Nástroje vychádzajú z dvoch modelov emocionálnej inteligencie (ďalej ako EI).

Prvým modelom je model anglického psychológa Petridesa (2009), ktorý charakterizuje črtovú emocionálnu inteligenciu ako súbor sebe pripísaných schopností a behaviorálnych dispozícií súvisiacich s emocionalitou jednotlivca. Zahŕňa také charakteristiky ako chápanie vlastných citov, schopnosť vcítiť sa do iných ľudí a riadiť vlastné city tak, aby sa zlepšila kvalita života. Svoj koncept črtovej EI zaraďuje v oblasti osobnosti na nižšiu hierarchickú úroveň ako napr. črty Big Five. Tento koncept črtovej EI reprezentuje vnímanie subjektívnej povahy emocionálneho prežívania a meria sa prostredníctvom sebaopisných, sebavýpovedňových dotazníkov na rozdiel od konceptu EI ako emocionálno-kognitívnej schopnosti (Mayer & Salovey, 1997). Petridesov model obsahuje štyri všeobecné faktory: *Wellbeing* (reprezentovaný optimizmom, šťastím a sebaúctou), *Emocionalita* (reprezentovaná empatiou, vzťahovou kompetenciou, emočnou percepciou a expresiou), *Sociabilita* (reprezentovaná manažmentom emócií druhých, asertivitou a sociálnou uvedomelosťou) a *Sebakontrola* (reprezentovaná emočnou reguláciou, impulzivitou a zvládaním stresu) (Petrides, 2009). Druhým modelom emocionálnej inteligencie je model Mayera a Saloveya (1997), ktorí chápu EI ako súbor emocionálnych schopností, ktoré predstavujú aktuálnu schopnosť chápať, spracovávať a zatriedovať prijímané emocionálne sytené informácie. Autori zastávajú názor, že meranie EI by sa malo približovať meraniu všeobecnej inteligencie. Znamená to, že na položky týkajúce sa problematiky emócií by mali existovať viac-menej správne alebo nesprávne odpovede. Emocionálne schopnosti podľa Mayera a Saloveya (1997) možno rozdeliť do štyroch vetví, ktoré sú hierarchicky usporiadané, čo znamená, že dosiahnutie vyššej úrovne je determinované osvojením si schopností na nižších stupňoch. Schopnosti v rámci jednej dimenzie sa taktiež rozvíjajú vplyvom skúseností a vekom. Autori modelu popísali nasledovné štyri vetvy EI: *percepcia emócií* (predstavuje vnímanie, interpretovanie, posudzovanie a vyjadrovanie emócií), *facilitovanie prostredníctvom emócií* (zahŕňa využitie emocionálnej podpory pri myslení ako napr. schopnosť vidieť veci z rôznych uhlov pohľadu a pod.), *emocionálne porozumenie* (znamená porozumieť emóciám, ide napr. o schopnosť porozumieť zložitosti citov, či identifikovať rozdiely medzi emóciami) a *manažment emócií* (predstavuje premyslenú reguláciu emócií).

V slovenskom prostredí je na meranie EI aktuálne štandardizovaný Petridesov Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue SF, Petrides, 2009; v slovenskom preklade Kaliská, Nábělková, 2015). Druhé dva overované nástroje v našej štúdií vychádzajú z modelu Mayera a Saloveya (1997) – ide o dotazníky Brief Emotional Intelligence Scale (BEIS, Davies et al., 2010) a Wong and Law Emotional Intelligence Scale (WLEIS, Wong & Law, 2002). Na rozdiel od metodiky Mayera a Saloveya, oba spomenuté dotazníky sú sebvýpoved'ové. Davies, Lane, Devonport a Scott (2010) zostavili dotazník *Brief Emotional Intelligence Scale (BEIS)*. Ide o dotazník zisťujúci EI v 10 položkách, ktoré reprezentujú 5 faktorov: *Odhad vlastných emócií* (reprezentuje schopnosť jednotlivca rozpoznať vlastné emócie a identifikovať faktory, ktoré vedú k zmenám v jeho emóciách), *Odhad emócií u druhých* (predstavuje schopnosti interpretovať emócie u druhých na základe ich verbálnych a vizuálnych podnetov), *Regulácia vlastných emócií* (znamená schopnosť vnímať a aktívne regulovať svoje emócie), *Regulácia emócií iných* (predstavuje schopnosť podporiť u druhých pozitívne emócie) a *Využitie emócií* (znamená schopnosť využívať pozitívne emócie pri riešení problémov). Wong a Law (2002) zostavili 16 položkový sebvýpoved'ový dotazník vychádzajúci z modelu Mayera a Saloveya (1997), ktorý nazvali *Wong and Law Emotional Intelligence Scale (WLEIS)*. Dotazník meria EI jednotlivca v 4 dimenziách, ktoré v podstate kopírujú štyri vetvy modelu Mayera a Saloveya (1997) – *Odhad vlastných emócií* (kopírujúce významom Mayer-Saloveyovo Emocionálne porozumenie), *Odhad emócií iných* (kopírujúce Percepciu emócií), *Regulácia emócií* (kopírujúce Manažment emócií) a *Využitie emócií* (kopírujúce významom Mayer-Saloveyovo Facilitovanie prostredníctvom emócií) (Wong & Law, 2002).

Autori dotazníka BEIS-10 pri overovaní validity a reliability škály dospeli k výsledkom o dostatočnej validite a reliabilite nástroja, no zároveň upozorňujú, že vzhľadom na krátkosť nástroja je tento primárne určený na použitie v situáciách, kedy je nutná krátkosť či stručnosť. Zároveň však potvrdzujú, že aj napriek stručnosti si dotazník BEIS-10 zachováva svoju ekologickú validitu (Davies et al., 2010).

Rovnako overovali validitu a reliabilitu nástroja WLEIS aj jeho autori, ale aj Libbrecht, De Beuckelaer, Lievens a Rockstuhl (2014), ktorí konštatovali na jednej strane dostatočnú mieru validity a reliability nástroja WLEIS, no upozornili, že kým dimenzie *Odhad vlastných emócií*, *Odhad emócií druhých* a *Regulácia emócií* nevykazujú medzikultúrne odlišnosti, pri dimenzii *Využitie emócií* upozorňujú na opatrnosť pri jeho používaní a overovaní vzhľadom na zaznamenané kultúrne odlišnosti. Navrhujú prípadné preformulovanie položiek týkajúcich sa tejto škály.

Pri preklade oboch škál (BEIS-10 a WLEIS) bol zachovaný štandardný postup pri preklade, t. j. preklad do slovenského jazyka profesionálnym prekladateľom a následne spätný preklad do anglického jazyka tzv. native speakerom. Keďže išlo o prvé použitie škály WLEIS v našom prostredí, ponechali sme znenie položiek dimenzie *Využitie emócií* v pôvodnom význame. Ako validizačné kritérium sme zvolili škálu TEIQue – SF ako jediná škálu EI štandardizovanú v slovenskom prostredí. Napriek tomu, že ide o dotazníky z dvoch modelov EI, vidíme medzi nimi niektoré prieniky. Petridesova *Emocionalita* je blízka Mayer-Saloveyovmu *Emocionálnemu porozumeniu* (reprezentovanému v BEIS-10 aj WLEIS *Odhadom vlastných emócií*), *Sociabilita*

od Petridesa je blízka *Manažmentu emócií* od Mayera a Saloveya (*Regulácii emócií iných* v BEIS-10 a *Regulácii emócií* vo WLEIS) a napokon Petridesova *Sebakontrola* je blízka chápaniu *Manažmentu emócií*, ale aj *Facilitovaniu prostredníctvom emócií* Mayera a Saloveya (v BEIS-10 ide o *Reguláciu vlastných emócií* a *Využitie emócií* a vo WLEIS *Reguláciu emócií* a *Využitie emócií*).

Cieľom našej štúdie a výskumu je overiť konštruktívnu validitu dvoch nástrojov určených na meranie EI – BEIS-10 a WLEIS za pomoci štandardizovanej metodiky TEIQue – SF, ktorá je v slovenskom prostredí štandardizovaná.

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 267 slovenských adolescentov a dospelých získaných príležitostným kombinovaným (náhodným a zámerným) výberom, pričom išlo o kombinovaný zber dát – ceruzka/papier a elektronicky. Išlo o výskumný súbor vo veku od 19 po 42 rokov (27.78 % mužov, $AM_{age} = 21.08$, $SD_{age} = 3.30$).

Výskumné metódy

Pre účely výskumného overenia konštruktívnej validity boli pre účely štúdie použité nasledujúce metodiky:

Brief Emotional Intelligence Scale (BEIS-10, Davies, Lane, Devonport a Scott, 2010; v slovenskom preklade Kaliská, 2018). Ide o dotazník zisťujúci emocionálnu inteligenciu v 10 položkách, ktoré reprezentujú 5 faktorov (každý faktor je sýtený 2 položkami): *Odhad vlastných emócií*, *Odhad emócií u druhých*, *Regulácia vlastných emócií*, *Regulácia emócií iných* a *Využitie emócií*. Dotazník pozostáva z 10 položiek posudzovaných na 5-bodovej Likertovej škále od „úplne nesúhlasím“ po „úplne súhlasím“.

Wong and Law Emotional Intelligence Scale (WLEIS, Wong a Law, 2002; v slovenskom preklade Kaliská, 2018). Dotazník merajúci emocionálnu inteligenciu jednotlivca v 4 dimenziách (každá dimenzia je sýtená 4 položkami) – *Odhad vlastných emócií*, *Odhad emócií iných*, *Využitie emócií* a *Regulácia emócií*. Dotazník pozostáva zo 16 položiek posudzovaných na 7-bodovej Likertovej škále od „úplne nesúhlasím“ po „úplne súhlasím“.

Trait Emotional Intelligence Questionnaire – short form (TEIQue SF, Petrides, 2009; v slovenskom preklade Kaliská, Nábělková, 2015). Dotazník merajúci črtovú emocionálnu inteligenciu cez v štyri faktory (každý faktor je sýtený 6 položkami, faktor Emocionalita 7 položkami): Wellbeing, Emocionalita, Sociabilita a Sebakontrola. Dotazník pozostáva z 30 položiek, ktoré respondenti posudzujú na 7-bodovej Likertovej škále od „úplne nesúhlasím“ po „úplne súhlasím“. Dotazník je štandardizovaný pre slovenskú populáciu (Kaliská, Heinzová a Nábělková, 2019).

VÝSLEDKY

Ako prvé uvádzame základné deskriptívne ukazovatele premenných overovaných dotazníkov, kam sme zaradili aj koeficienty reliability a koeficienty tzv. Common method bias – Harmannov koeficient. Na základe výsledkov prezentovaných v Tabuľke 1 môžeme konštatovať, že po analýze šikmosti a strmosti dát nášho výskumného súboru sme u sledovaných premenných nezaznamenali výraznú odchýlku od normálu, preto sme pri štatistickej analýze použili parametrické postupy. Reliabilita v zmysle vnútornej konzistencie bola pri všetkých troch dotazníkoch posudzovaná prostredníctvom Cronbachovej alfy a vo všetkých dosiahla uspokojivé hodnoty. Preto prítomnosť tzv. common method bias pri použití nami vybraných meracích nástrojov sme si overili prostredníctvom Harmanovho jednofaktorového testu a zistili sme, že v dátach nášho výskumného súboru nedochádza ku skresleniu výsledkov v súvislosti s použitím týchto nástrojov, pretože celková odchýlka extrahovaná Harmanovým jednofaktorovým testom je u každého nástroja nižšia ako odporúčaná hranica 50 % (Podsakoff et al., 2003).

Tabuľka 1. Deskriptívne ukazovatele premenných dotazníkov TEIQue-SF, BEIS-10 a WLEIS

		AM	SD	Medián	Šikmost'	Strmost'	Min	Max	Cronbach alfa	Harmannov koeficient
TEIQue -	Well-being	5.35	.96	5.5	-.722	.380	1.7	7.0	.77	18.971
	Sebakontrola	4.36	.98	4.3	-.101	-.321	1.3	6.8	.73	
	Emocionalita	5.13	.84	5.3	-.317	-.068	2.5	6.9	.78	
	Sociabilita	4.60	.90	4.7	-.235	-.022	1.2	6.7	.75	
	Global EI	4.86	.65	4.9	-.142	-.224	3.2	6.7	.77	
BEIS-10	Odhad vlastných emócií	3.79	.83	4.0	-.427	-.399	1.5	5	.60	27.132
	Odhad emócií u druhých	3.78	.76	4.0	-.573	.468	1	5	.71	
	Regulácia vlastných emócií	4.02	.70	4.0	-.797	.627	1.5	5	.52	
	Regulácia emócií iných	3.30	.85	3.0	.224	-.606	1.5	5	.41	
WLEIS	Využitie emócií	4.10	.74	4.0	-.764	.402	1.5	5	.48	33.324
	Odhad vlastných emócií	5.44	1.04	5.5	-.552	.032	1.8	7	.79	
	Odhad emócií iných	5.03	1.04	5.0	-.453	.134	1.5	7	.80	
	Regulácia emócií	4.80	1.20	5.0	-.454	-.228	1.5	7	.78	

Keďže dáta nami sledovaných premenných vykazujú podľa analýzy šikmosti a strmosti dát odchýlku od normálneho rozloženia, uskutočnili sme overovanie vzájomnej komplementarity dotazníkov prostredníctvom Pearsonovej korelácie.

V Tabuľke 2 prezentujeme výsledky korelácií medzi štandardizovaným dotazníkom TEIQue – SF a dvomi overovanými dotazníkmi BEIS -10 a WLEIS.

Pri analýze výsledkov v Tabuľke 2 môžeme vidieť, že najvyššie Pearsonove korelačné koeficienty znamenali silný pozitívny štatisticky významný vzťah medzi *Sebakontrolou* (TEIQue – SF) a *Reguláciou vlastných emócií* ($r = .468, p < .001$) a *Reguláciou emócií* ($r = .589, p < .001$). Najvyššie korelačné koeficienty predstavujúce stredne silný pozitívny štatisticky významný vzťah sme identifikovali medzi *Emocionalitou* (TEIQue – SF) a *Odhadom vlastných emócií* v BEIS-10 ($r = .324, p < .001$) a WLEIS ($r = .289, p < .001$) a *Odhadom emócií iných* ($r = .356, p < .001$). Najvyššie, no slabé pozitívne štatisticky významné vzťahy nachádzame medzi *Sociabilitou* (TEIQue – SF) a *Odhadom emócií u druhých* a *Reguláciou emócií* ($r = .222, p < .001$) a rovnako medzi *Sociabilitou* (TEIQue – SF) *Využitím emócií* ($r = .220, p < .001$). Čo sa týka *Globálnej EI* (TEIQue – SF) v súvislosti s dimenziami BEIS-10 sme zaznamenali silný pozitívny štatisticky významný vzťah s *Reguláciou vlastných emócií* ($r = .408, p < .001$). Silné pozitívne štatisticky významné vzťahy medzi *Globálnou EI* (TEIQue – SF) a dimenziami WLEIS sme zaznamenali pri *Regulácii emócií* ($r = .459, p < .001$) a *Využitím emócií* ($r = .470, p < .001$).

Tabuľka 2. Pearsonove korelačné koeficienty pre dotazníky TEIQue – SF s dotazníkmi BEIS-10 a WLEIS

		TEIQue – SF				Global EI
		Well-being	Sebakontrola	Emocionalita	Sociabilita	
BEIS-10	Odhad vlastných emócií	.264***	.192**	.324***	.061	.296***
	Odhad emócií u druhých	.204***	.102	.193**	.222***	.254***
	Regulácia vlastných emócií	.343***	.468***	.201***	.111	.408***
	Regulácia emócií iných	.331***	.182**	.239***	.174**	.330***
WLEIS	Využitie emócií	.396***	.253***	.184**	.036	.314***
	Odhad vlastných emócií	.330***	.286***	.289***	.061	.345***
	Odhad emócií iných	.197**	.101	.356***	.170**	.286***
	Využitie emócií	.557***	.365***	.153*	.220***	.470***
	Regulácia emócií	.357***	.586***	.168**	.147*	.459***

Poznámka. * $p \leq 0.05$, ** $p \leq 0.01$, *** $p \leq 0.001$

V Tabuľke 3 prezentujeme výsledky Pearsonovej korelácie aj medzi samotnými overovanými dotazníkmi BEIS-10 a WLEIS, keďže oba dotazníky vychádzajú z rovnakého modelu EI od Mayera a Saloveya (1997).

Tabuľka 3. Pearsonove korelačné koeficienty pre dotazníky WLEIS a BEIS-10

		BEIS-10				
		Odhad vlastných emócií	Odhad emócií u druhých	Regulácia vlastných emócií	Regulácia emócií iných	Využitie emócií
WLEIS	Odhad vlastných emócií	.696***	.366***	.368***	.076	.314***
	Odhad emócií iných	.378***	.662***	.258***	.318***	.182***
	Využitie emócií	.328***	.225***	.442***	.285***	.511***
	Regulácia emócií	.244***	.187**	.632***	.190**	.325***

Poznámka. ** $p \leq 0.01$, *** $p \leq 0.001$

Pri analýze výsledkov Pearsonovej korelácie medzi dotazníkmi vychádzajúceho z rovnakého modelu EI – Mayera a Saloveya môžeme konštatovať, že silné pozitívne štatisticky významné vzťahy identifikujeme práve pri zhodných dimenziách oboch dotazníkov – *Odhad vlastných emócií* ($r = .696, p < .001$), *Odhad emócií u druhých / iných* ($r = .662, p < .001$), *Využitie emócií* ($r = .511, p < .001$) a *Regulácia emócií* (WLEIS)/ *Regulácia vlastných emócií* (BEIS-10) ($r = .632, p < .001$).

Prvotné výsledky overovania konštruktivej validity dotazníkov BEIS-10 a WLEIS poukazujú na uspokojivú konštruktívnu validitu oboch dotazníkov, aj keď si uvedomujeme, že veľkosť nášho výskumného súboru bola jedným z limitov tejto štúdie.

ZÁVER

Naša štúdia potvrdila na našom výskumnom súbore konštruktívnu validitu overovaných nástrojov na meranie emocionálnej inteligencie. Keďže išlo o prvotné overovanie psychometrických charakteristík, je potrebné vykonať ďalšie overovania, prípadne štandardizáciu dotazníkov BEIS-10 a WLEIS pre ich využitie v praxi. Načrtnuté výsledky však poukazujú na solídny základ psychometrických charakteristík pre použitie metodík na výskumné účely a ich funkčnosť v slovenskom prostredí.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Davies, K. A., Lane, A. M., Devonport, T. J., & Scott, J. A. (2010). Validity and reliability of a Brief Emotional Intelligence Scale (BEIS-10). *Journal of Individual Differences, 31*(4), 198–208. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000028>
- Kaliská, L., Heinzová, Z., & Nábělková, E. (2019). *Dotazníky črtovej emocionálnej inteligencie (TEIQue – SF / TEIQue – CSF): manuál k skráteným formám – II. časť Revidovaná verzia*. Belianum.
- Libbrecht, N., De Beuckelaer, A., Lievens, F., & Rockstuhl, T. (2014). Measurement invariance of the Wong and Law Emotional Intelligence Scale scores: Does the measurement structure hold across far Eastern and European countries? *Applied Psychology, 63*(2), 223–237. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2012.00513.x>
- Mayer, J., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence* (pp. 3–31). Basic Books.
- Petrides, K. V. (2009). *Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue)*. Technical Manual. London Psychometric Laboratory.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology, 88*(5), 879–903. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>

Wong, C. S., & Law, K. S. (2002). The effects of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: An exploratory study. *The Leadership Quarterly*, 13(3), 243–274. [https://doi.org/10.1016/S1048-9843\(02\)00099-1](https://doi.org/10.1016/S1048-9843(02)00099-1)

***SKÚSENOSŤ SLOVENSÝCH DETÍ A MLÁDEŽE SO ŠIKANOVANÍM
POČAS PANDÉMIE***

***THE EXPERIENCE OF SLOVAK CHILDREN AND YOUTH WITH
BULLYING DURING THE PANDEMIC***

Juraj Holdoš^a, Pavel Izrael^b, Angela Almášiová^c, & Katarína Kohútová^c

^a Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita, Hrabovská cesta 1b, 0341 Ružomberok

^b Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita, Hrabovská cesta 1b, 0341 Ružomberok

^c Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta, Katolícka univerzita, Hrabovská cesta 1, 0341 Ružomberok

E-mail: juraj.holdos@ku.sk

ABSTRAKT

Pandémia ovplyvnila výskyt rôznych negatívnych sociálno-psychologických javov, napríklad aj šikanovania. V príspevku prezentujeme výsledky reprezentatívneho výskumu, ktorý sa uskutočnil v júni 2021 pod gesciou MPSVaR SR. Zúčastnilo sa ho 1423 detí a dospelých vo veku 9-17 rokov z celého Slovenska. Vo výskume bol použitý výskumný nástroj z projektu EU Kids Online IV a bol doplnený o ďalšie škály. V príspevku rozoberáme výskyt, rôzne druhy šikanovania a reakcie naň počas pandémie. Porovnanie výsledkov počas pandémie s výsledkami výskumu EU Kids Online Slovensko z roku 2018 naznačuje, že šikanovanie v rôznych formách významne narástlo. V našom výskume 26 % účastníkov uvádza skúsenosť so šikanovaním v poslednom roku. Až 26 % obetí o šikanovaní nehovorilo s nikým. Na základe zisteného nemôžeme povedať, že by kyberšikanovanie výrazne narástlo oproti klasickému šikanovaniu počas obdobia pandémie.

Kľúčové slová

šikanovanie; pandémia; mládež

ABSTRACT

The pandemic affected the occurrence of various negative socio-psychological phenomena, such as bullying. In this paper, we present the results of a representative research that was

carried out in June 2021 under the auspices of the Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic. The sample included 1423 children and adolescents aged 9-17 from all over Slovakia. The research tool from the EU Kids Online IV project was used in the research and was supplemented with additional scales. In the post, we discuss the occurrence, different types and reactions to bullying during the pandemic. A comparison of the results during the pandemic with the results of the EU Kids Online Slovakia research from 2018 indicates that bullying in various forms has increased significantly. In our research, 26% of participants reported experiencing bullying in the last year. Up to 26% of victims did not talk to anyone about bullying. Based on the findings, it cannot be said that cyberbullying would increase significantly compared to classic bullying during the pandemic period.

Keywords

bullying; pandemic; youth

ÚVOD

Agresia medzi deťmi a mladými ľuďmi nie je novodobým fenoménom. Špecifickou podobou agresie je šikanovanie. Ide o formu agresívneho správania, pri ktorom niekto úmyselne a opakovane spôsobuje inej osobe zranenie alebo nepohodlie a daná osoba má problém sa brániť (Olweus, 1994). Z pohľadu formy v spojitosti s priestorom, v ktorom dochádza k šikanovaniu, môžeme hovoriť o šikanovaní tvárou v tvár v offline priestore alebo v online priestore, resp. s použitím technológií, keď už hovoríme o kyberšikanovaní, ktoré sa môže uskutočniť prostredníctvom rozličných digitálnych platforiem a zariadení. Kyberšikanovanie možno vnímať ako vedľajší produkt spojenia juvenilnej agresie, moderných technológií a elektronickej komunikácie. Šikanovanie v online prostredí je úzko spojené so šikanovaním v offline prostredí. Pri útočníkoch z offline prostredia je päťkrát vyššia pravdepodobnosť, že budú šikanovať aj v online prostredí (Hinduja a Patchin, 2008). Šikanovanie má významný negatívny dopad na život obeť v priereze rôznych oblastí.

Výskum EU Kids Online Slovensko z roku 2018 odhalil iba 6 % detí a mladých, ktorí sa uviedli, že sa k nim v poslednom roku niekto správal zraňujúco alebo hnusne (Izrael et al., 2020). V rámci Európy išlo o jedny z najnižších čísel. Priemerný výskyt šikany bol 23 % (Smahel et al., 2020). Staršie výskumy potvrdzovali, že v prípade šikanovania v offline prostredí chlapci šikanovali častejšie ako dievčatá (Borg, 1999). Vo výskume EU Kids Online rozdiely v početnosti medzi chlapcami a dievčatami v rolách útočníkov nie sú až také významné (Smahel et al., 2020).

Pandémia najmä prostredníctvom lockdownov ovplyvnila výskyt rôznych negatívnych sociálno-psychologických javov (Holdoš et al., 2022). Jedným z nich je aj šikanovanie. Deti a mladí boli dlhé mesiace ochudobnené o osobný sociálny kontakt so svojimi vrstovníkmi a o to viac na sociálny kontakt využívali online prostredie. Zaujímalo nás preto, či takáto výrazná behaviorálna zmena bude mať vplyv aj na výskyt šikanovania a kyberšikanovania.

METÓDY

Výskumný nástroj bol prevzatý z projektu Eu Kids Online (Izrael et al., 2020). Participantom sme predstavili, čo považujeme za šikanovanie a potom nasledovala séria šiestich otázok na skúsenosť so šikanovaním z pozície obeť. Pýtali sme sa na: frekvenciu, formu, spôsob, pocity a či o tom dieťa s niekým rozprávalo. Pýtali sme sa v dvoch otázkach aj na šikanovanie z pozície agresora (frekvencia, forma). Participantí mali vždy možnosť zvoliť: „Neviem“ alebo „Nechcem povedať“. Príklad položky: „Správal sa k tebe niekto za POSLEDNÝ ROK takýmto zraňujúcim alebo hnusným spôsobom?“, pričom sme za šikanovanie považovali iba správanie opakované, vo frekvencii aspoň raz za mesiac alebo častejšie.

Výskum bol realizovaný pod záštitou Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky a na jeho objednávku. Ministerstvo zodpovedalo aj za výskumnú batériu. Autori výskumu pôsobia na Katolíckej univerzite a etická komisia funguje na Katolíckej univerzite len od 22. júna 2021 (schválenie Rokovacieho poriadku Etickej komisie Katolíckej univerzity v Ružomberku), čiže po zbere dát, ktorý sa uskutočnil v prvých dvoch týždňoch júna 2021.

Informovaný súhlas bol zabezpečovaný prostredníctvom riaditeľov škôl, pričom v niektorých školách to riešili ad hoc informovaným súhlasom, v iných školách bol výskum zahrnutý pod všeobecný informovaný súhlas.

Participantí aj školy dostali informáciu, kde hľadať psychologickú pomoc. Zber dát zabezpečovali koordinátori ochrany pred násilím, ktorí pracujú na MPSVaR, konkrétne pod Národným koordinačným strediskom pre riešenie problematiky násilia na deťoch. Koordinátori boli zaškolení. So školami, v ktorých prebiehal výskum, sme stále v kontakte a poskytli sme im aj výsledky výskumu.

Výskumný súbor

Výskum sa uskutočnil na výskumnom súbore 1423 detí a dospelých vo veku 9-17 rokov. V súbore bolo zastúpených 48.3 % (687) dievčat a 51.7 % (736) chlapcov. Jednotlivé vekové kohorty boli zastúpené nasledovne: 9-10 rokov 20.3 %, 11-12 rokov 21.2 %, 13-14 rokov 20.6 %, 15-17 rokov 30.9 %. Priemerný vek respondentov bol 13.35 rokov ($SD = 2.75$ rokov). Zber dát prebiehal v mesiaci jún 2021 na všetkých typoch základných a stredných škôl na celom Slovensku prostredníctvom stratifikovaného výberu školských tried. Súbor bol reprezentatívny z hľadiska pohlavia, veku a veľkosti regiónu. Zber dát zabezpečovali koordinátori, ktorí pracujú na MPSVaR SR, prostredníctvom online dotazníka na hodinách počas vyučovania v školách.

VÝSLEDKY

Skúsenosť so zraňujúcim alebo hnusným správaním z pozície obeť uvádza za posledný rok 25.8 % participantov vo veku 9-17 rokov. Dievčatá boli obeťou zraňujúceho správania o niečo častejšie ako chlapci (27 % oproti 25 %), ale štatistický rozdiel nie je významný $X^2(1) = 0.581$, $p = 0.446$. Zraňujúce alebo hnusné správanie sa najčastejšie vyskytuje v skupine detí vo veku

9-10 rokov (35 %) a najmenej časté je v skupine detí vo veku 13-14 rokov (20 %), v skupine detí vo veku 11-12 je to 25 % a tak isto 25 % je to vo veku 15-17 rokov ($X^2(3) = 14.998$, $p = 0.002$). Najvyšší výskyt zraňujúceho alebo hnusného správania bol v Bratislavskom kraji (32 %) a najnižší na východnom Slovensku (24 %), ale celkovo rozdiely medzi regiónmi nie sú štatisticky významné. Frekvenciu a spôsob šikanovania (zraňujúceho alebo hnusného správania vo frekvencii aspoň raz za mesiac alebo častejšie) prezentuje Tabuľka 1, v ktorej sú uvedené odpovede respondentov.

Tabuľka 1 Frekvencia a spôsob šikanovania – pohľad obetí

	nikdy	niekoľkokrát	aspoň raz za mesiac	aspoň raz za týždeň	denne alebo takmer denne
Osobne – tvárou v tvár	24 %	41 %	12 %	11 %	11 %
Prostred. technológií	36 %	36 %	11 %	8 %	8 %
Iným spôsobom	69 %	16%	5 %	6 %	3 %

Z obetí šikanovania (25.8 %) malo skúsenosť s klasickým šikanovaním vo frekvencii aspoň raz za mesiac alebo častejšie 34 % opýtaných (6.2 % z celého súboru) a 27.5 % (5 % z celého súboru) malo skúsenosť so šikanovaním prostredníctvom technológií.

Skúsenosť so šikanovaním prostredníctvom technológií na dennej báze je častejšia u chlapcov (11 %, 2 % z celého súboru) ako u dievčat (5 %, 1 % z celého súboru). Všeobecne však medzi chlapcami a dievčatami v kyberšikanovaní nie je rozdiel ($U(N_{\text{dievčatá}} = 128, N_{\text{chlapci}} = 137) = 8225.000$, $Z = -0.916$, $p = 0.360$). V rámci skúsenosti so šikanovaním prostredníctvom technológií uvádzajú naši parctipanti ako zdroj najčastejšie sociálne siete (41 %) – viac dievčatá (48 %) ako chlapci (34 %), následne správy na telefón (26 %) – viac dievčatá (31 %) ako chlapci (20 %), online hru (25 %) – viac chlapci (40 %) ako dievčatá (8 %). Najčastejším spôsobom šikanovania prostredníctvom technológií bolo zasielanie hnusných alebo nepríjemných správ (56 %), vylúčenie z aktivít a zo skupiny (39 %) a menej často sa vyskytovalo prinútenie k aktivite, s ktorou osoba nesúhlasila (19 %) a verejné zdieľanie nepríjemných správ (17 %). Zaujímavé sú reakcie obetí po expozícii šikanovaniu. Celkovo 13 % uvádza, že boli veľmi znepokojení, 22 % uvádza, že boli dosť znepokojení, 39 % uvádza, že boli trochu znepokojení a 26 % uvádza, že neboli vôbec znepokojení. V reakcii na šikanu sme našli signifikantné rozdiely medzi chlapcami a dievčatami $U(N_{\text{dievčatá}} = 110, N_{\text{chlapci}} = 114) = 3554.000$, $Z = -5.870$, $p = 0.000$). Pričom dievčatá boli znepokojené častejšie ako chlapci. Obete najčastejšie svoju skúsenosť zdieľajú so svojimi rovesníkmi (44 %), s rodičmi (30 %), s učiteľmi (6 %), s niekým, koho úloha je pomáhať deťom (poradca, školský psychológ) (2 %). Až 26 % obetí o šikanovaní nehovorilo s nikým.

Vo výskume sme zisťovali aj zraňujúce alebo hnusné správanie z pozície agresora. V našom výskume sa 15.5 % detí priznalo k takémuto správaniu v poslednom roku, 19 % chlapcov a 12 % dievčat ($X^2(1) = 13.588$, $p = 0.000$). Vo vekovej skupine 15-17 rokov bolo agresia častejšia (21 %) ako v nižších vekových skupinách 9-14 rokov, prevalencia sa pohybovala od 11 do 13 % ($X^2(3) = 13.813$, $p = 0.003$). Frekvenciu a spôsob šikanovania (zraňujúceho alebo

hnusného správanie vo frekvencii aspoň raz za mesiac alebo častejšie) z pozície agresora prezentuje Tabuľka 2.

Tabuľka 2 Frekvencia a spôsob šikanovania – pohľad agresorov

	nikdy	niekoľkokrát	aspoň raz za mesiac	aspoň raz za týždeň	denne alebo takmer denne
Osobne – tvárou v tvár	21 %	44 %	11 %	11 %	12 %
Prostred. technológii	38 %	35 %	9 %	4 %	13 %
Iným spôsobom	80 %	13 %	2 %	1 %	4 %

Z agresorov (15.5 %) sa ku klasickému šikanovaniu tvárou v tvár vo frekvencii aspoň raz za mesiac alebo častejšie priznalo 34 % opýtaných (4 % z celého súboru) a 25 % (3.3 % z celého súboru) malo skúsenosť so šikanovaním prostredníctvom technológií.

DISKUSIA

Pandémia COVID-19 a s ňou spojené lockdowny ovplyvnili výskyt viacerých negatívnych javov u detí a mladých na Slovensku (Holdoš et al., 2022). Patrí medzi ne aj šikanovanie. Oproti roku 2018 vzrástol výskyt zraňujúceho a hnusného správania v roku 2021 viac ako 4-násobne (2018 – 6 %, 2021 – 26 %). Treba však uviesť, že porovnanie je len orientačné, keďže zber dát v roku 2018 používal inú metodológiu zberu (zber prostredníctvom agentúry a metódu Random Walk, anketári zbierali dáta s využitím osobného rozhovoru s pomocou tabletu – TAPI – Tablet assisted personal interviews) (Izrael et al., 2020). V oboch výskumoch išlo v rámci Slovenska o reprezentatívne súbory a boli použité tie isté otázky, aj ten istý spôsob vyhodnotenia. (Zraňujúce ale hnusné správanie za posledný rok, pričom za šikanu bolo považovaná frekvencia 1 krát mesačne alebo častejšie). Aj keď porovnanie má isté interpretačné limity, nárast zraňujúceho alebo hnusného správania je zjavný. Výskyt 26 % úplne neodzrkadľuje definície šikanovania, v ktorých sa uvádza, že ide o opakovaný proces. Pri 26 % išlo o otázku, či sa to stalo v poslednom roku. Opakovanie môžeme nájsť vo frekvencii aspoň raz za mesiac a častejšie, na ktorú odpovedalo v prípade klasického šikanovania 6.2 % a v prípade kyberšikanov 5 % populácie. V porovnaní s celoeurópskymi dátami z roku 2018 sú naše dáta porovnateľné (6.2 % oproti 7 % európskeho priemeru) v šikanovaní a aj v kyberšikanovaní, vo frekvencii mesačne alebo častejšie (5 % oproti 5 % európskeho priemeru) (Smahel et al., 2020). Porovnanie sa ponúka aj s výskumom HBSC (Madarasová Gecková et al., 2018), i keď s iným vekovým zložením a s inými otázkami vyšiel výskyt šikanovania 4-8 %, vo frekvencii dva krát a viac mesačne. Znepokojivé je zistenie, že na dennej báze zažíva skúsenosť so šikanovaním 2 % a pri kyberšikanovaní je to 1.5 % detí a mladých.

Oproti roku 2018 narástlo v roku 2021 šikanovanie aj kyberšikanovanie, vo frekvencii mesačne alebo častejšie, približne rovnako. Nemôžeme povedať, že nárast času v online priestore počas lockdownov výrazne zvýšil kyberšikanovanie na úkor klasického šikanovania, ale oba fenomény narástli.

Nezaznamenali sme rozdiel medzi chlapcami a dievčatami v celkovej frekvencii šikanovania a kyberšikanovania, čo kopíruje medzinárodný trend (Smahel et al., 2020), i keď pri kyberšikanovaní na dennej báze sme rozdiely našli. Chlapci majú približne dvojnásobne častejšiu skúsenosť (2 %) s kyberšikanou ako dievčatá (1 %). Zaznamenali sme rozdiely aj vo forme kyberšikanovania. Sociálne siete a správy cez telefón významne viac využívali dievčatá a chlapci dominovali v online hrách. Súvisí to aj s častosťou a preferenciou spomenutých aktivít u dievčat a chlapcov všeobecne. Dievčatá uvádzajú významne častejšie ako chlapci, že „Na internete sa mi stali iné škaredé alebo nepríjemné veci“, a „Nieкто mi poslal hnusné alebo nepríjemné správy“.

Veľmi dôležité a často rozhodujúce pre to, či nastane po šikanovaní nejaká ujma či trauma, je celková emocionálna reakcia po vystavení šikanovaniu (Livingstone et al., 2011). Z tohto pohľadu oproti roku 2018 klesol počet ľudí, ktorí boli znepokojení alebo veľmi znepokojení a vzrástol počet ľudí, ktorých takáto skúsenosť vôbec neznepokojila. Môžeme to interpretovať, že i keď narástla frekvencia šikanovania vo všetkých formách, detí a mladých takéto správanie znepokojuje menej alebo si naň zvykli. Znovu sme našli významné rozdiely medzi chlapcami a dievčatami. Chlapci uvádzali častejšie, že skúsenosť so šikanovaním ich príliš neznepokojuje. Môže to súvisieť aj s vývinovými rozdielmi a vyššou emocionalitou dievčat v tomto období.

Znepokojivé sú zistenia ohľadom osoby, s ktorou skúsenosť so šikanovaním detí a mladí zdieľajú. Viac ako štvrtina (26 %) to nepovedala nikomu, 6 % sa zverilo učiteľovi a iba 2 % osobe, ktorej úloha je pomáhať deťom (poradca, školský psychológ).

Oproti roku 2018 významne narástol počet participantov, ktorí sa priznali k zraňujúcemu alebo hnusnému správaniu z pozície agresora (2018 – 3 %, 2021 – 13 %). Nemôžeme znovu povedať, že zvýšené trávenie času v online priestore počas lockdownov výrazne zvýšilo kyberšikanovanie na úkor šikanovania tvárou v tvár, skôr oba tieto prejavy narástli.

Na základe zisteného nemôžeme povedať, že by kyberšikanovanie výrazne narástlo oproti klasickému šikanovaniu počas obdobia pandémie. Narástli viaceré negatívne javy (Holdoš et al., 2022) a medzi ne patrí aj šikanovanie vo všetkých formách.

Štúdiá má viaceré metodologické limity. V prvom rade, porovnanie výskumov z roku 2018 a 2021, keďže dáta boli zbierané rozdielnymi metodologickými postupmi. Porovnanie s ďalšími výskumami ako napr. ESPAD a HBSC je pre rozličné metodológie ešte viac limitované. Zber sa uskutočnil v júni 2021, keď deti už znovu chodili do škôl a je možné, že výskum zachytil skôr aktuálny stav ako pamäťovú stopu v poslednom roku pandémie.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Borg, M. G. (1999). The extent and nature of bullying among primary and secondary schoolchildren. *Educational Research*, 41(2), 137–153.

- Bôžik, M., Kopányiová, A., & Smiková, E. (2022). Šikanovanie a kyberšikanovanie slovenských adolescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 56(1), 52–68. https://doi.org/10.4149/ppd_202203
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), 129–156.
- Holdoš, J., Izrael, P., Almasiová, A., & Kohútová, K. (2022). *Prežívanie a správanie detí a mládeže na Slovensku počas pandémie*. Ružomberok: Verbum – Vydavateľstvo KU, s. 239
- Izrael, P., Holdoš, J., Ďurka, R., & Hasák, M. (2020). *Slovenské deti a dospievajúci na internete: Záverečná správa z výskumu EU Kids Online IV – Slovenská republika*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*.
- Madarasová Gecková, A. (2019). Sociálne determinanty zdravia školákov. *Národná správa o zdraví a so zdravím súvisiacom správaní*, 11(16), 321.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(7), 1171–1190.
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., & Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online. <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj01of0>

VĎAČNOSŤ ODLIEČENÝCH PACIENTOK S RAKOVINOU PRSNÍKA

GRATITUDE IN BREAST CANCER SURVIVORS

Veronika Chlebcová & Veronika Boleková

Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola, Tomášikova 20, 821 02 Bratislava

E-mail: veronika.chlebcova@paneurouni.com

ABSTRAKT

Cieľom prezentovaného výskumu bolo zistiť úroveň vďačnosti odliečených pacientok s rakovinou prsníka v kontexte vybraných socio-demografických charakteristík a klinických markerov. Výskumný súbor tvorilo 137 participantiek vo veku 33 až 85 rokov ($M = 58$, $SD = 11.6$). Na meranie úrovne vďačnosti bola použitá Škála vďačnosti GQ-6. Zistili sme záporné vzťahy vďačnosti s vekom. Vyššiu úroveň vďačnosti mali participantky slobodné, zamestnané a vysokoškolsky vzdelané. Vďačnosť podľa našich zistení nie je diferencovaná (ne)absolvovaním hormonálnej liečby a nesúvisí s dĺžkou aktuálne prebiehajúcej hormonálnej liečby, s časom od ukončenia liečby súvisí slabo.

Kľúčové slová

vďačnosť; odliečení onkologickí pacienti; rakovina prsníka

ABSTRACT

The aim of the presented research was to examine the level of gratitude in breast cancer survivors in the context of selected socio-demographic characteristics and clinical markers. The study sample consisted of 137 participants aged 33 to 85 years ($M = 58$, $SD = 11.6$). The Gratitude Questionnaire GQ-6 was used to measure the level of gratitude. The level of gratitude is negatively correlated with the age. Participants who were single, employed and university-educated had a higher level of gratitude. According to our findings, gratitude is not differenced by having hormonal treatment and is not associated with the length of current hormonal treatment and is weakly associated with the time since the treatment.

Keywords

gratitude; cancer survivors; breast cancer

Grantová podpora

Výskum bol podporený grantom GA03/2019 Prediktory posttraumatického rozvoja u odliečených onkologických pacientov

ÚVOD

Pri vzniku interdisciplinárneho odboru psychoonkológia sa výskumy zameriavali predovšetkým na negatívne dopady onkologického ochorenia a onkologickej liečby (úzkosť, depresívne symptómy, hnev, strach, beznádej ai.). Posledné dve dekády sa však častejšie stretávame so skúmaním pozitívnych aspektov prežívania či pozitívnych zmien v dôsledku prežitia onkologického ochorenia. Na tento trend nadväzujeme a v rámci prezentovaného výskumu sme sa zamerali na vďačnosť. Vychádzame primárne z konceptu McCullougha et al. (2002), ktorí ju chápu ako predispozíciu, teda tendenciu prežívať vďačnosť. Na mapovanie vďačnosti títo autori vytvorili šesťpoložkový dotazník Gratitude questionnaire (GQ6). Vďačnosť teda nepredstavuje len aktuálny emocionálny stav (Fredrickson, 2004), ale aj trvalosť v čase. Je to uvedomovanie si dobrých vecí v živote, byť za ne vďačný a zároveň vďaka prejaviť (Peterson & Seligman, 2004).

Vďačnosť je vynárajúcou sa témou vo vzťahu k prežitiu onkologického ochorenia, predovšetkým v krátkom čase po skončení liečby. Dôležitosť jej skúmania u onkologických pacientov podporujú súčasné výskumné zistenia v tejto populácii aj u pacientov s inými ochoreniami. Onkologickí pacienti referujú o vďačnosti voči svojim blízkym za psychickú podporu, pomoc s povinnosťami, finančnú pomoc i pomoc v starostlivosti o svoje zdravie (Erdugan & Araz, 2019). Venovanie pozornosti vďačnosti pomáha pacientom znižovať strach zo smrti i recidívy (Otto et al., 2016). Okrem už spomenutého sa u pacientov s chronickým ochorením dostáva viac do popredia vďačnosť za zdravie (Hernandez et al., 2020). Tí, ktorí prežívajú intenzívnejšie vďačnosť, prežívajú viac pozitívnych emócií a sú v živote spokojnejší (Kordačová, 2009 ai.), prežívajú väčšiu nádej (Sharma & Garg, 2016 ai.), optimizmus, manželskú spokojnosť (Saeidi et al., 2019 ai.). Ľudia s vyššou úrovňou predispozičnej vďačnosti budú pravdepodobnejšie prežívať a prejavovať vďačnosť pri zisku benefitu, daru alebo dobra v ich živote (Watkins, 2004). Predispozícia k vďačnosti vedie k intenzívnejšiemu vnímaniu hodnoty získaného daru a úprimnosti pomoci od druhého (Erdugan & Araz, 2019) a je tiež prediktorom well-beingu (Jans-Beken et al., 2018). Ruiniová a Vescoveliová (2013) zistili vyššiu úroveň vďačnosti u mladších onkologických pacientok (výskumný súbor rozdelili do dvoch skupín na základe $Mdn = 28$). Vzhľadom na partnerský status autorky rozdiely nepotvrdili. Vyššiu úroveň vďačnosti u zamestnaných pacientov potvrdili Lambert et al. (2011).

Cieľom prezentovaného výskumu bolo preskúmať úroveň vďačnosti odliečených pacientok s rakovinou prsníka v kontexte vybraných socio-demografických charakteristík a klinických markerov. V korelačných výskumných otázkach sme sa pýtali, či úroveň vďačnosti súvisí s vekom (VO1), časom od ukončenia liečby (VO2) a dĺžkou aktuálne prebiehajúcej hormonálnej liečby (VO3). V komparačných výskumných otázkach sme sa zamerali na to, či

je úroveň vd'ačnosti diferencovaná partnerským statusom (VO4), pracovným statusom (VO5), úrovňou vzdelania (VO6) a absolvovaním hormonálnej liečby (VO7).

METÓDY

Výskumný súbor

Zber dát prebiehal online ($N = 53$) aj papierovou formou ($N = 84$). Do zberu dát oboma formami sa zapojili pomáhajúce organizácie (Liga proti rakovine, OZ Amazonky, OZ Venuše, Klub Venuše, OZ Nie rakovine, OZ Noktua) a kúpeľné zariadenia v Bardejove, Bojniciach a Lúčkach. Výskumný projekt bol schválený Etickou komisiou Paneurópskej vysokej školy. Výskumu sa zúčastnilo 137 pacientok s rakovinou prsníka, ktoré mali ukončenú akútnu fázu liečby (78 % chirurgickú liečbu, 67 % chemoterapiu, 84 % rádioterapiu). Vek participantiek bol od 33 do 85 rokov (priemerný vek bol 58 rokov, $SD = 11.6$ roka). Dĺžka od ukončenia liečby bola 0 až 33 rokov (priemerná dĺžka 4.3 roka, $SD = 6.5$ roka). Viac ako polovica participantiek uviedla, že žije v manželstve (56 %), nasledovali odpovede vdova (14 %), rozvedená (12 %), má partnera (10 %) a bez partnera (5 %).

Nástroje merania

Ako prvý sme administrovali nami zostavený dotazník zameraný na vybrané socio-demografické charakteristiky (vek, partnerský status, pracovný status, vzdelanie) a klinické markery (čas od ukončenia liečby, dĺžka aktuálne absolvovanej liečby, absolvovanie hormonálnej liečby). Na meranie úrovne dispozičnej vd'ačnosti sme využili časovo nenáročnú Škálu vd'ačnosti (GQ6). Pozostáva zo šiestich výrokov o vd'ačnosti, na ktoré participanti odpovedajú na 7-stupňovej Likertovej škále od „výrazne nesúhlasím“ (1) po „výrazne súhlasím“ (7) (McCullough et al., 2002). Teoretické rozpätie je od 6 do 42 bodov. U onkologických pacientov uvádzajú Sztachańska et al. (2019) hodnotu Cronbachovej alfy $\alpha = 0.79$, v našom výskumnom súbore sme zistili $\alpha = 0.81$. Uvedená metóda bola súčasťou komplexnej dotazníkovej batérie, ktorá bola administrovaná v rámci grantovej úlohy GA03/2019.

Metódy analýzy dát

Na základe rozloženia dát sme ako ukazovateľ sily vzťahu medzi premennými zvolili Spearmanov korelačný koeficient r_s a ako ukazovateľ veľkosti rozdielu koeficient korelačnej miery veľkosti rozdielu r_m . Na zisťovanie štatistickej významnosti rozdielov sme použili Kruskal Wallisovu analýzu.

VÝSLEDKY

Z frekvenčnej analýzy (vyjadrenie mierneho až výrazného ne/súhlasu) vyplýva, že 84 % participantiek hodnotí, že s vekom sú schopnejšie vážiť si to, čo ich v živote stretne.

Väčšina participantiek uviedla, že dokáže nájsť veľa toho, za čo sú vo svojom živote vďačné (66 %) alebo by mali byť vďačné (80 %) a netrvá im dlho, kým voči niekomu alebo za niečo pocítia vďačnosť (69 %). Zároveň, takmer 65 % súhlasilo s tým, že sú vo svojom živote vďačné mnohým ľuďom. Takmer 70 % participantiek sa vyjadrilo, že zoznam toho, za čo cítia vďačnosť by bol veľmi dlhý. Základné deskriptívne štatistiky pre vďačnosť uvádzame v Tabuľke 1. Distribúcia dát je záporne zošíkmená, celkové skóre vďačnosti nadobúda hodnoty od 17 do 42 (Mdn = 33). Najčastejšie sa vyskytujúca hodnota je 42, teda najviac participantiek získalo maximálne bodové hodnotenie.

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika pre vďačnosť v Škále vďačnosti GQ6

	Vďačnosť
Priemer	32.46
Medián	33
Modus	42
Štandardná odchýlka	6.40
Šikmosť	-.170
Špicatosť	-1.029
T/E Minimum	6/17
T/E Maximum	42/42
Percentil	
25	27
50	33
75	37.5

Poznámka. T – teoretické minimum/maximum, E – empirické minimum/maximum

V Tabuľke 2 uvádzame hodnoty korelačných koeficientov a v Tabuľke 3 hodnoty korelačnej miery veľkosti rozdielu pre vybrané sociodemografické charakteristiky a klinické markery. Miera vďačnosti stredne silno a záporne koreluje s vekom ($r_s = -.346$, $p < .001$). Na základe výsledkov konštatujeme, že čas od ukončenia liečby ($r_s = -.111$, $p = .216$) ani dĺžka aktuálne prebiehajúcej hormonálnej liečby ($r_s = -.048$, $p = .702$) nesúvisí s mierou vďačnosti participantiek.

Tabuľka 2. Vzťah medzi vďačnosťou, vekom a vybranými klinickými markermi

	Vďačnosť
Vek	-.346**
Čas od ukončenia liečby	-.111
Dĺžka aktuálne prebiehajúcej hormonálnej liečby	-.048

Poznámka. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Malé rozdiely konštatujeme vzhľadom na partnerský status ($r_m = .135$, $p = .365$), pracovný status ($r_m = .286$, $p < .009$) aj úroveň vzdelania ($r_m = .236$, $p = .029$). Vzhľadom na početnosť participantiek v zisťovaných skupinách podľa pracovného statusu, sme do tejto analýzy zaradili tie, ktoré sú zamestnané ($n = 41$), na dôchodku ($n = 55$) alebo na invalidnom dôchodku ($n = 25$). Pri zohľadnení mediánového skóre sme zistili vyššiu mieru vďačnosti u zamestnaných participantiek (Mdn = 35.20) a najnižšiu u participantiek na dôchodku (Mdn = 30.14). Vysokoškolsky vzdelané participantky mali vyššiu mieru vďačnosti (Mdn = 34.90) oproti tým

s ukončenou strednou odbornou školou (Mdn = 30.75) a gymnáziom (Mdn = 27.50). S ohľadom na to, či participantky absolvovali, neabsolvovali alebo aktuálne absolvujú hormonálnu liečbu sme rozdiel v úrovni vd'ačnosti nezistili, resp. rozdiel je zanedbateľný ($r_m = .092, p = .575$).

Tabuľka 3. Rozdiely v úrovni vd'ačnosti (Mdn) v závislosti od vybraných sociodemografických charakteristík a absolvovania hormonálnej liečby (hodnoty štatistickej významnosti, vecnej významnosti, mediánov)

Partnerský status							
	<i>p</i>	r_m	Bez partnera	Má partnera	Vydatá	Rozvedená	Vdova
Vd'ačnosť	.365	.135	36.33	34.69	32.36	29.00	31.00
Najvyššie ukončené vzdelanie							
	<i>p</i>	r_m	Stredná odborná škola	Gymnázium	Vysoká škola		
Vd'ačnosť	.029	.236	30.75	27.50	34.90		
Pracovný status							
	<i>p</i>	r_m	Zamestnaná	Dôchodok	Invalidný dôchodok		
Vd'ačnosť	.009	.286	35.20	30.14	33.67		
Absolvovanie hormonálnej liečby							
	<i>p</i>	r_m	Absolvovala	Neabsolvovala	Aktuálne absolvuje		
Vd'ačnosť	.575	.092	35.00	34.20	32.38		

DISKUSIA

V náročných životných situáciách, akým onkologické ochorenie nepochybne je, má vd'ačnosť špeciálny význam. U onkologických pacientov bol empiricky podporený jej vzťah napríklad s posttraumatickým rozvojom (Boleková & Chlebcová, 2021; Ruini & Vescovelli, 2013), väčšou akceptáciou ochorenia (Sztachańska et al., 2019) či menším strachom zo smrti a recidívy (Otto et al., 2016).

Vd'ačnosť sme skúmali v kontexte vybraných sociodemografických charakteristík a klinických markerov. Z výsledkov vyplýva, že staršie participantky prežívajú vd'ačnosť menej (VO1), čo je v súlade so zisteniami Ruiniovej a Vescovelliovej (2013). V budúcom výskume považujeme za prínosné preskúmať, čo vstupuje do tohto vzťahu u onkologických pacientov. Jedným z možných vysvetlení je veľkosť sociálnej siete a kvalita vzťahov, čo môžu podporovať zistenia o vzťahu sociálnej opory a vd'ačnosti (napr. Gallagher et al., 2021). Tiež tí, ktorí prežívajú vd'ačnosť výraznejšie, sa cítia menej osamelí (Frinking et al., 2020). Na spomenuté nadväzujú

aj ďalšie naše zistenia, a to že najnižšiu úroveň vďačnosti sme zistili u rozvedených a ovdovených participantiek. Najvyššiu úroveň vďačnosti sme zistili u nezadaných participantiek. Tieto rozdiely však boli malé (VO4). Ruiniová a Vescoveliová (2013) u pacientok s rakovinou prsníka rozdiel vzhľadom na partnerský status nezistili. Rovnako aj rozdiely vzhľadom na aktuálny pracovný status (VO5) a najvyššie ukončené vzdelanie (VO6) boli v našej výskumnej vzorke malé. Vyššiu úroveň vďačnosti môžeme konštatovať u vysokoškolsky vzdelaných a zamestnaných participantiek. Rozdiel v prežívaní vďačnosti vzhľadom na absolvovanie hormonálnej liečby sme nezistili (VO7) a vzťah s dĺžkou aktuálne prebiehajúcej hormonálnej liečby bol zanedbateľný (VO3). Z klinických markerov sme sa zamerali tiež na čas od ukončenia liečby. Zistili sme, že čím bol tento čas dlhší, tým bola úroveň vďačnosti nižšia. Tento vzťah bol slabý (VO2).

V poslednej dekáde sledujeme vzrastajúci trend intervenčných štúdií zameraných na pozitívnu psychológiu a jej aplikáciu v praxi u onkologických pacientov (Boshra et al., 2019; Moosath & Jayaseelan, 2016; Shao et al., 2016 ai.). Považujeme za zmysluplné sa venovať téme vďačnosti hlbšie, a to prostredníctvom intervenčných a kvalitatívnych výskumov. Za prínosné v kontexte zistení o vyššej úrovni vďačnosti u žien – pacientok (Jans-Beken et al., 2018 ai.) vidíme priestor v budúcom výskume zaradiť do výskumnej vzorky mužov - pacientov a overiť tieto zistenia na slovenskej populácii. Prezentovaný výskum má niekoľko limitov, a to veľkosť dotazníkovej batérie, ktorej súčasťou bola aj Škála vďačnosti GQ6, tiež väčší počet starších pacientok vo výskumnej vzorke a variabilitu času od ukončenia liečby. Za prínos výskumu považujeme priblíženie prežívania vďačnosti v špecifickej populácii odliečených slovenských pacientok s rakovinou prsníka.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Boleková, V., & Chlebcová, V. (2022). Vďačnosť a posttraumatický rozvoj odliečených onkologických pacientov. In E. Gajdošová (Ed.), *Pozitívna psychológia pre pozitívny život. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (pp. 295–305). Paneurópska vysoká škola.
- Boshra, A. A., Ahed, A. J., & Khalid, J. J. (2019). The effectiveness of gratitude interventions on psychological well-being among females breast cancer patients. *CPQ Neurology and Psychology*, 1(6), 1–18. <https://www.cientperiodique.com/article/CPQNP-1-6-34.pdf>
- Erdugan, C., & Araz, A. (2019) The Cognitive, emotional and behavioral indicators of dispositional gratitude in close friendship: The case of Turkey. *Studies in Psychology*, 39(2), 321–344. <https://doi.org/10.26650/SP2019-0001>
- Fredrickson, B. (2004). Gratitude, like other positive emotions, broadens and build. In R. A. Emmons, & M. E. McCullough (Eds.). *The Psychology of Gratitude* (pp. 58–80). Oxford University Press.
- Frinking, E., Jans-Beken, L., Janssens, M., Peeters, S., Lataster, J., Jacobs, N., & Reijnders, J. (2020). Gratitude and loneliness in adults over 40 years: Examining the role of psychological

flexibility and engaged living. *Aging & Mental Health*, 24(12), 2117–2124. <https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1673309>

Jans-Beken, L., Lataster, J., Peels, D., Lechner, L., & Jacobs, N. (2018). Gratitude, psychopathology and subjective well-being: Results from a 7.5 month prospective general population study. *Journal of Happiness Studies*, 19, 1673–1689. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9893-7>

Gallagher S., Creaven A., Howard S., Ginty A. T., & Whittaker A. C. (2021) Gratitude, social support and cardiovascular reactivity to acute psychological stress. *Biological Psychology*, 162(3). <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2021.108090>

Hernandez, R., Burrows, B., Willund, K., & Moskowitz, J. T. (2020). Expressions of gratitude and positive emotion among hemodialysis patients: Qualitative findings. *The Journal of Nephrology Social Work*, 44(1), 9–12.

Kordačová, J. (2009). Silné stránky osobnosti, životná spokojnosť a šťastie. In L. Golecká, J. Gurňáková, & I. Ruisel (Eds.). *Sociálne procesy a osobnosť 2008* (pp.766–776). Ústav experimentálnej psychológie SAV.

Lambert, N. M., Fincham, F. D., & Stillman, T. F. (2011). Gratitude and depressive symptoms: The role of positive reframing and positive emotion. *Psychology Press*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/02699931.2011.595393>

McCullough, M. E., Emmons, R. A., & Tsang, J. A. (2002). The grateful disposition: A conceptual and empirical topography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(1), 112–127. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.1.112>

Moosath, H., & Jayaseelan, R. (2016). „Dear Diary...“ Exploring the experience of gratitude among oncology patients. *Indian Journal of Positive Psychology*, 7(2), 224–228. <https://doi.org/10.15614/ijpp%2F2016%2Fv7i2%2F122124>

Otto, A. K., Szczeny, E. C., Soriano, E. C., Laurenceau, J., & Siegel, S. D. (2016). Effect of a randomized gratitude intervention on death-related fear of recurrence in breast cancer survivors. *Health Psychology*, 35(12), 1320–1328. <https://doi.org/10.1037/hea0000400.supp>

Peterson, Ch., & Seligman, M. E. P. (2004). *Character and strengths and virtues: A handbook and classification*. Oxford University Press.

Ruini, Ch. & Vescovelli, F. (2013). The role of gratitude in breast cancer: Its relationships with posttraumatic growth, psychological well-being and distress. *Journal of Happiness Studies*, 14, 236–274. <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9330-x>

Saeidi, S., Ebrahimi, A. M., & Solimani, A. (2019). The direct and indirect effect of gratitude and optimism on the marital satisfaction. *Journal of Practice in Clinical Psychology*, 7(3), 215–224. <https://doi.org/10.32598/jpcp.7.3.215>

Shao, D., Gao, W., & Cao, F. (2016). Brief psychological intervention in patients with cervical cancer. *Health Psychology*, 35(12). 1383–1391. <https://doi.org/10.1037/hea0000407>

Sharma, M., & Garg, D. (2016). Personal growth as a correlate of gratitude, hope and curiosity among college students. *Indian Journal of Positive Psychology*, 7(2), 201–205. http://www.iahrw.com/index.php/home/journal_detail/19#list

Sztachańska, J., Krejtz, I. & Nezlek, J. B. (2019). Using gratitude intervention to improve the lives of women with breast cancer: A daily diary study. *Frontiers in Psychology*, 10, 1–11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01365>

Watkins, Ph. C. (2004). Gratitude and subjective well-being. In R. A. Emmons, & M. E. McCullough (Eds.). *The psychology of gratitude* (pp. 58–80). Oxford University Press.

VÝVINOVÉ ASPEKTY OSOBNOSTI, FAKTORY SOCIÁLNEHO PROSTREDIA A SUICIDÁLNE SPRÁVANIE U DOSPIEVAJÚCICH PO ODZDENÍ PANDÉMIE SARS-CoV-2: PRÍPADOVÉ ŠTÚDIE

DEVELOPMENTAL ASPECTS OF PERSONALITY, FACTORS OF SOCIAL ENVIRONMENT AND SUICIDAL BEHAVIOUR IN ADOLESCENTS AFTER THE SARS-CoV-2 PANDEMIC: CASE STUDIES

Martina Chylová^a, Mirela Pustová^b, & Jozef Dragašek^a

^a 1. psychiatrická klinika, Lekárska fakulta UPJŠ a Univerzitná nemocnica L. Pasteura, Tr. SNP 1, Košice

^b 1. psychiatrická klinika, Univerzitná nemocnica L. Pasteura, Tr. SNP 1, Košice

E-mail: martina.chylova@upjs.sk

ABSTRAKT

Suicidálne správanie u dospelievajúcich je v súčasnosti alarmujúcim fenoménom. Na 1. psychiatrickej klinike evidujeme vysoký počet hospitalizovaných dospelievajúcich po suicidálnych pokusoch, pričom toto správanie nemusí byť zapríčinené psychickou poruchou. Cieľom práce je retrospektívna analýza dát o suicidálnych pokusoch dospelievajúcich pacientov hospitalizovaných pred a počas pandémie SARS-CoV-2. Spracovávané dáta kategorizujeme retrospektívne z registra kliniky a porovnávame v období pred (12/2017-2/2020) a počas pandémie (3/2020-6/2022). Analýzy sú zamerané na sociodemografické premenné, suicidálne správanie a zdravotné charakteristiky pacientov vo veku 13 až 19 rokov. Tieto poznatky umožňujú porozumieť suicidálnemu správaniu u dospelievajúcich, ktorých liečba sa v prípade psychických porúch spája so stigmatizáciou a návšteva pedopsychológa nie je vôbec ľahko dostupná. Nevyhnutná je prevencia pred psychickými poruchami a suicídiami u dospelievajúcich a efektívna pomoc zo strany rodiny a profesionálov.

Kľúčové slová

dospelievanie; psychické poruchy; suicidálny pokus

ABSTRACT

Suicidal behaviour in adolescence is a severe phenomenon nowadays. A high number of hospitalized patients after suicide attempts, not caused only by mental disorders, has been recorded at the 1st Department of Psychiatry. The aim of this study is the retrospective data analysis of suicide attempts in hospitalized adolescents before and during the SARS-CoV-2 pandemic. Data from the department's register are categorized retrospectively and compared in the period before the pandemic (12/2017-2/2020) and during it (3/2020-6/2022). Outcomes focus on sociodemographic variables, suicidal behaviour and health characteristics of patients

aged from 13 to 19 years. The findings allow us to understand suicidal behaviour in adolescents, whose treatment in the case of mental disorders is associated with stigmatization, and paedopsychological treatment is not easily available at all. The prevention of mental disorders and suicide in adolescence, and effective help from family members and professionals is therefore necessary.

Keywords

adolescence; mental disorders; suicidal attempt

Grantová podpora

Tento výskum je finančne podporený Združením profesora Matulaya, o.z..

ÚVOD

Suicídium je jedna z porúch pudu sebazáchovy, je vedomé a úmyselné ukončenie vlastného života. Ide o zámerný a sebapoškodzujúci akt, pri ktorom si osoba, ktorá sa ho dopúšťa, nemôže byť istá, či ho prežije. Suicidálne správanie sa vyskytuje v niekoľkých formách ako suicidálne myšlienky, suicidálne tendencie, suicidálny pokus a dokonané suicídium (Bertolote et al., 2000; Balon, 2004). Suicidálne správanie nie je duševná porucha, ale patologický fenomén, v jeho jadre je zlyhanie pudu sebazáchovy a straty životného zmyslu (Látalová, Kamarádová, & Praško, 2015). Na jeho vzniku sa podieľa niekoľko etiologických činiteľov súčasne. Suicídium je druhou najčastejšou príčinou úmrtí u dospelých, u mladých dospelých tvorí 10 % všetkých úmrtí (Evans, Hawton, Rodham, & Deeks, 2005; NCZI, 2022).

Adolescencia predstavuje komplikované obdobie vývinu človeka. V osobnosti dospelujúceho je typická emočná labilita, acting out, znížená frustračná tolerancia, zvýšená potreba byť sám sebou a túžba potvrdiť si vlastnú hodnotu. Pri nesplnení predstáv o sebe má dospelujúci sklon k čiernobielemu definitívnemu pohľadu na svet (Koutek, 2000; Chylová, Pálová, Kovaničová, & Breznoščáková, 2011). Rizikové správanie dospelujúcych predstavuje značne heterogénnu kategóriu rôznych prejavov správania, ako sú adrenalínové športy, experimentovanie s alkoholom, ktoré sú u dospelujúceho odrazom typickej potreby hľadania a experimentovania, až po prejavy neobvyklého a sebapoškodzujúceho správania ako abúzus návykových látok a samovražedné pokusy (Látalová, Kamarádová, & Praško, 2015). Suicidálna aktivita u dospelujúcych má bohužiaľ v súčasnosti stúpajúci trend (NCZI, 2022).

Téma suicidálneho správania u dospelujúcych je v súčasnosti vysoko aktuálna a spája sa často s disharmonickým vývinom osobnosti detí a dospelujúcych, čo zahŕňa poruchy predstáv o sebe, pocity prázdnoty, nízku sebaúctu, zníženú rezilienciu, či sebapoškodzovanie. Súvisí často s chaotickým sociálnym prostredím, v ktorom dieťa dospelieva, či s duševnými poruchami, ktoré sa v tomto senzitivnom vývinovom období prvý krát objavujú pod vplyvom distresu. Distresom pre dospelujúceho môže byť školský neúspech a šikanovanie v škole, sociálna izolovanosť od rovesníkov, rodová dysfória, či rôzne prežité traumy ako dlhotrvajúci rozvod, úmrtie rodičov

a strata základnej vzťahovej väzby, ďalej fyzické, psychické týranie, sexuálne zneužívanie, ale aj chronická choroba dospelujúceho. To všetko môže viesť k beznádeji a ku chronickej suicidálnej tenzii (Koutek, 2000; Látalová, Kamarádová, & Praško, 2015). Pre zistenie suicidálneho správania dospelujúcich boli analyzované suicidálne pokusy u hospitalizovaných pacientov na 1. PK LF UPJŠ a UNLP.

METÓDY

Cieľom retrospektívneho prieskumu je zistiť, aké boli najčastejšie príčiny suicidálneho správania u dospelujúcich, porovnať údaje o suicidálnom správaní, ako sú sebapoškodzovanie a suicidálny pokus pred pandémiou SARS-CoV-2 a počas nej. Na základe zistení vytvoriť hypotetický profil suicidálneho dospelujúceho za účelom spoznania rizikového správania a efektívnej pomoci dospelujúcim.

Údaje boli analyzované počas pandémie od marca 2020 do júna 2022 a porovnané s hospitalizovanými v rovnako dlhom období pred pandémiou, od decembra 2017 do februára 2020. Dáta boli poskytnuté pacientami v pološtrukturovanom rozhovore počas vstupného psychiatrického a psychologického vyšetrenia s vyjadrením informovaného súhlasu zákonného zástupcu, resp. pacienta od 18 rokov.

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorilo 670 dospelujúcich vo veku 13-19 rokov, hospitalizovaných na psychiatrii v SR. Z prijatých dospelujúcich bolo celkovo 301 (44.9 %) mužov a 369 (55.1 %) žien. Pred pandémiou ich bolo prijatých 367, viac než počas pandémie, kedy sa liečilo 303 dospelujúcich. Z celého súboru 670 bolo 102 (15.2 %) dospelujúcich preživších pokus o suicídium a následne hospitalizovaných na psychiatrii za účelom posúdenia aktuálneho duševného stavu kvôli riziku opakovania suicídia a obavy z úmrtia.

VÝSLEDKY

Analyzované dáta prostredníctvom deskripcie poukazujú na prevalenciu suicidálnych pokusov pred a počas pandémie. Hospitalizovaných mužov bolo spolu 30 (29.4 %) a žien 72 (70.6 %). Ich priemerný vek bol 16.8 rokov ($SD = 1.49$). K najčastejším suicidálnym pokusom za celé obdobie došlo v roku 2019 (26 pokusov), pričom v prvom polroku 2022 ich už bolo 20. V striedavej starostlivosti rozvedených rodičov bol iba 1 pacient. Vybrané významné sociodemografické údaje sú prezentované v Tabuľke 1.

Najčastejšími ochoreniami pri prijatí dospelujúcich po suicidálnom pokuse boli poruchy správania a emotivity so začiatkom v detstve a dospelovaní, nasledovali afektívne poruchy. Sebapoškodzovanie udávalo zhodne 26 pacientov pred pandémiou aj počas nej. Predošlé pokusy boli prítomné u 25 pacientov pred a u 17 počas pandémie. Najčastejšími príčinami suicídia pred pandémiou boli nervozita a iritabilita (15 pokusov), či hádky s rodičmi (14

pokusov), počas pandémie pokusy prevedené bez udaného motívu pod vplyvom alkoholu a drog (8 pokusov), nasledovalo úzkostné a depresívne prežívanie (6 pokusov). Počas celého obdobia bolo najčastejšou metódou spáchania suicídia intoxikácia rôznymi medikamentami (37 a 23 pokusov). Z iných premenných udávali pacienti celkovo domáce fyzické týranie (11 pokusov), domáce psychické týranie (19 pokusov). Pacienti pred pandemiou referovali aj o diagnostikovanej duševnej poruche u matky (14 pokusov), počas pandémie najmä o duševnej poruche u otca a súrodenca (7 a 7 pokusov). SARS-CoV-2 prekonalo 8 pacientov počas pandémie.

Vzhľadom na zistenia, aj na ďalšie neuvedené skúmané premenné možno načrtnúť hypotetický profil typického suicidálneho dospievajúceho: ide o dievča vo veku 16 rokov, ktorá suicidálny pokus previedla doma pomocou intoxikácie liekmi malého alebo stredne závažného množstva spolu s alkoholom, ktoré má doma k dispozícii. V minulosti sa poškodzovala, má pretrvávajúce suicidálne myšlienky, má za sebou už aspoň jeden pokus, ktorý má demonštratívny charakter, spáchaný neplánovane. Dôvodom boli náhle negatívne emócie ako hnev, iritabilita, nervozita, či hádky s rodičom. Býva v meste s oboma rodičmi, resp. s matkou a otčimom. Pochádza z dvoch súrodencov, resp. zo 4 a viacerých súrodencov. Študuje SŠ s maturitou. Z pohľadu zdravia, je fajčiarka, užíva rekreačne alkohol. Už v minulosti bola vedená v pedopsychiatrickej ambulancii, toto je jej prvá hospitalizácia na psychiatrii. Samozrejme, potvrdenie takéhoto predpokladu by si vyžadovalo dôkladnejšie preskúmanie väčšieho súboru dospievajúcej populácie so suicidálnym správaním, čo môže byť námetom pre budúci výskum.

Tabuľka 1. Sociodemografické údaje dospievajúcich po suicidálnom pokuse pred pandemiou a počas nej ($N = 102$)

		Pred Covid-19	Počas Covid-19	Spolu
		57 (13-19 rokov)	45 (15-19 rokov)	102
Vek v rokoch		16.9 (± 1.68)	16.8 (± 1.22)	16.8
Pohlavie	muž	14 (24.6%)	16 (35.6%)	30
	žena	43 (75.4%)	29 (64.4%)	72
Bydlisko	mesto krajské	32 (56.1%)	25 (55.6%)	57
	mesto okresné	9 (15.8%)	2 (4.4%)	11
	vidiek	16 (28.1%)	18 (40%)	34
Rodinný status	rodičia prítomní	27 (47.4%)	18 (40%)	45
	1 rodič	20 (35.1%)	18 (40%)	38
	CDR	4 (7%)	6 (13.3%)	10
	iní príbuzní	0	1 (2.2%)	1
	vlastná rodina	1 (1.8%)	0	1
Súrodenci	jedináčik	1 (1.8%)	4 (8.9%)	5
	dvaja	20 (35.1%)	12 (26.7%)	32
	traja	9 (15.8%)	7 (15.6%)	16
	4 a viacerí	17 (30%)	16 (35.4%)	23
Škola, práca	ZŠ	15 (26.3%)	10 (22.2%)	25
	gymnázium	7 (12.3%)	10 (22.2%)	17
	SOŠ s maturitou	13 (22.8%)	9 (20%)	22
	SOŠ bez maturity	6 (10.5%)	6 (13.3%)	12

Tabuľka 1. Sociodemografické údaje dospelých po suicidálnom pokuse pred pandémiou a počas nej ($N = 102$)

	Pred Covid-19	Počas Covid-19	Spolu
zamestnaný	1 (1.8%)	1 (2.2%)	2
nezamestnaný	8 (14%)	6 (13.3%)	14
rodičovská dovolenka	2 (3.5%)	0	2

Poznámka. CDR – detský domov, ZŠ – žiak základnej školy, SOŠ maturita – stredná odborná škola s maturitou, vrátane obchodnej akadémie, súrodenci – celkový počet detí v rodine vrátane pacienta.

Pomoc pre podozrenie na suicidálne správanie dospelého môže vyhľadať sám dospelý alebo jeho najbližší. Prvú pomoc v rámci krízovej intervencie by mali viesť poskytnúť psychológovia v Centrách pedagogicko-psychologických služieb, na školách, krízové linky, prípadne pediatri. Dospelý absolvuje vyšetrenie u klinického psychológa, ktorý prevedie psychodiagnostiku zameranú na posúdenie miery suicidálneho rizika, vážnosť suicidálnych tendencií, prípravy na suicidálne konanie, na problémy v rodine, v škole, v skupine rovesníkov. Posudzuje aktuálny psychický stav, prítomnosť depresívnej symptomatiky a ďalších závažných duševných porúch, navrhuje potrebnú psychoterapiu. Psychiater môže predpísať psychofarmaká, realizovať psychoterapiu (Balon, 2004). Pri chronifikácii suicidálneho správania sú dospelí neskôr liečení prevažne s ochorením emočne nestabilná porucha osobnosti, hraničný alebo impulzívny typ. Je častá v bežnej populácii, o suicídium sa pokúša až 85 % týchto pacientov, riziko suicídia je u nich 400x vyššie než v bežnej populácii. Po 10-15 rokoch sa postupne stabilizujú, príznaky impulzivity výrazne poklesnú, no vždy majú problém nájsť si stabilné zamestnanie, či vydržať v stabilnom partnerskom vzťahu. Zásadné v ich osobnosti sú črty impulzivity, psychickej instability, nedostatku reziliencie, či posttraumatické pražívanie (Látalová, Kamarádová, & Praško, 2015).

Prevenia samovraždy je dôležitým a ťažko riešiteľným spoločenským problémom. Suicidálne správanie dospelých predstavuje závažnú oblasť adolescentnej psychiatrie a psychológie, a preto je prevencia v tejto oblasti potrebná. Tieto zistenia umožňujú porozumieť suicidálnemu správaniu u dospelých, ktorých liečba sa v prípade zistených psychických porúch spája so stigmatizáciou a návšteva pedopsychológa nie je vôbec v SR ľahko dostupná. Nevyhnutná je preto prevencia pred psychickými poruchami v rodinách a na školách a efektívna pomoc zo strany rodiny a profesionálov.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Balon, R. (2004). Krízové stavy spojené s násilím. Sebevražda (s. 644–647). In C. Höschl, J. Libiger, & J. Švestka, *Psychiatrie*. Tigis, Praha.

Bertolote, J. M. et al. (2000). *Prevenia samovražd: Príručka pre zdravotníckych pracovníkov v primárnej zdravotnej starostlivosti*. Vydavateľstvo F, Trenčín. Dostupné na: https://www.ruvzpd.sk/vz/data/SUICIDIA/Prevenia_suicidality_prirucka_pre_zdravotnikov.pdf

Evans, E., Hawton, K., Rodham, K., & Deeks, J. (2005). The prevalence of suicidal phenomena in adolescents: A systematic review of population-based studies. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 35(3), 239–50. [https://doi: 10.1521/suli.2005.35.3.239](https://doi.org/10.1521/suli.2005.35.3.239).

Chylová, M., Pálová, E., Kovaničová, M., & Breznoščáková, D. (2011). Prieskum suicidálneho správania v období dospievania. *Československá psychologie*, 55(4), 306–315.

Koutek, J. (2000). Suicidalita v dětství a adolescenci. In V. Hort et al. *Dětská a adolescentní psychiatrie*. Portál, Praha.

Látalová, K., Kamarádová, D., & Praško, J. (2015). *Suicidalita u psychických poruch*. Grada, Praha.

Národné centrum zdravotníckych informácií NCZI. (2022) *Samovraždy a samovražedné pokusy*. NCZI, Bratislava. Vyhľadané na:
https://www.nczisk.sk/Statisticke_vystupy/Tematicke_statisticke_vystupy/Samovrazdy_samo_vrazedne_pokusy/Pages/default.aspx

***OSOBNOSTNÉ ČRTY A S TECHNOSTRESOM SÚVISIACE PREMENNÉ
VO VZŤAHU K BURNOUTU***

***PERSONALITY TRAITS AND TECHNOSTRESS-RELATED VARIABLES
IN RELATION TO BURNOUT***

Martin Jakubek & Nikola Mičíková

Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811
02 Bratislava

E-mail: martin.jakubek@uniba.sk

ABSTRAKT

Príspevok sa venuje popisu súvislostí medzi osobnostnými črtami a s technostresom súvisiacimi premennými vo vzťahu k pracovnému vyhoreniu. Zameriavame sa na konštrukty Work Locus of Control, sebaúčinnosť a aktivity vyžadujúce si myslenie (AVM) a ich korelačné a regresné vzťahy k technostresu a vyhoreniu. Výskumu sa zúčastnilo 512 respondentov, ktorým bola administrovaná batéria šiestich dotazníkov: BFI-2, Zdroje technostresu, Work Locus of Control, General Self-efficacy Scale a Bergen Burnout Inventory aj dotazník zameraný na AVM vlastnej konštrukcie. Výsledky ukázali početné významné korelačné a regresné vzťahy vymenovaných premenných ku zdrojom technostresu, súčasne väčšina facet technostresu bola významnými prediktormi vyhorenia. Na základe uvedeného sa usilujeme legitimizovať problematiku technostresu ako psychologického konštruktu, jeho prediktorov spomedzi osobnostných a demografických črt a upozorniť na jeho možný vplyv na vyhorenie.

Kľúčové slová

stres; technostres; prediktory vyhorenia; osobnosť

ABSTRACT

The paper deals with describing the connections between personality traits and variables related to technostress in relation to work burnout. We focus on the constructs of Work Locus of Control, self-efficacy, and activities requiring thinking and their correlation and regression relationships with technostress and burnout. 512 respondents took part in the research, who were administered a battery of six questionnaires: BFI-2, Sources of technostress, Work Locus of Control, General Self-efficacy Scale and Bergen Burnout Inventory, as well as a

questionnaire focused on activities requiring the mind of our own construction. The results showed numerous significant correlations and regressions of the listed variables to sources of technostress, at the same time most facets of technostress were significant predictors of burnout. On the basis of the above, we strive to legitimize the issue of technostress as a psychological construct, its predictors among personality and demographic traits, and draw attention to its possible impact on burnout.

Keywords

stress; technostress; predictors of burnout; personality

Grantová podpora

VEGA/1/0603/21

ÚVOD

Práca je hlavným aj keď nie jediným zdrojom technostresu pre ľudí. Stres na pracovisku ako taký sa skúmal intenzívne celé desaťročia. Výskumy ukázali, že stres spojený s prácou sa spája s horším zdravotným stavom, ako napríklad s depresívnymi a úzkostnými poruchami (Cartwright & Cooper, 2009; Houdmont & Leka, 2010). Naopak, technológie ako zdroj stresu v práci neboli doposiaľ až tak intenzívne skúmané. Často sa využíva súhrnný názov informačné a komunikačné technológie (IKT). Ragu-Nathan et al. (2008) ako prví začlenili do literatúry zaoberajúcej sa technostresom Transakčný model stresu. Tarafdar et al. (2019) popísal jednotlivé zložky tohto modelu, a to nasledovne: 1) prítomnosť technologických prvkov v prostredí, 2) posudzovanie týchto prvkov na individuálnej úrovni konkrétneho jednotlivca, 3) aktivácia copingovej odpovede, to následne vedie človeka k 4) psychologickej, fyzickej a behaviorálnej reakcii. Stres sa vyskytuje u jednotlivcov len vtedy, keď požiadavky okolia presahujú schopnosti jednotlivca.

Názory, odkiaľ sa technostres berie, v poslednej dobe hovoria o piatich hlavných zdrojoch (Ragu-Nathan et al., 2008). Tieto zdroje spôsobujú u jednotlivcov reakcie, ktoré bežne nazývame napätie (Tarafdar et al., 2010; Ayyagari et al., 2011). *Techno-preťaženie* (techno-overload), pozostáva zo situácií keď IKT nútia zamestnanca pracovať dlhšie a rýchlejšie (Tarafdar et al., 2011), byť v kontakte so svojou prácou dlhšie aj keď nie je na pracovisku vďaka e-mailom, rôznym aplikáciám alebo zdieľanému prístupu do pracovných systémov. *Techno-invázia* (techno-invasion) označuje stupeň invázie do súkromného života jednotlivca tým, že ho núti investovať svoj voľný osobný čas na učenie sa novým technológiám. Meniace sa podmienky môžu pripadať zamestnancom hrozivo a môžu mať pocit pohľtenia a straty kontroly (Dragano & Lunau, 2020). *Techno-zložitosť* (techno-complexity) súvisí s tým, že zamestnanci majú často pocity nekompetentnosti pri používaní počítača resp. iných IKT a nútí ich to venovať čas a energiu učeniu sa ako pracovať s IKT (Ragu-Nathan et al., 2008; Dragano & Lunau, 2020). *Techno-neistota* (techno-insecurity) sa spája s obavou zamestnanca, že pre automatizáciu alebo svoju neschopnosť pracovať s IKT príde o prácu alebo dôjde k zhoršeniu jeho postavenia, alebo že ho nahradí viac kvalifikovaný personál (Dragano & Lunau, 2020). *Techno-nejasnosť* (techno-uncertainty) je znepokojenie alebo pocity neistoty

zamestnancov pri neustálych technologických zmenách. Zamestnanci majú obavy, že sa nestihnú dostatočným tempom naučiť nové zručnosti na IKT (Ragu-Nathan et al., 2008).

Vnímanie stresu je ovplyvnené mnohými individuálnymi rozdielmi. Okrem biografických a demografických vlastností a fyzickej kondície sú to aj osobnostné črty. Ragu-Nathan et al. (2008) tvrdia, že technostres je založený na tom, ako daný jednotlivec subjektívne vníma rôzne technologické charakteristiky, ako je napríklad technologická zložitosť. Zatiaľ však nie je dobré preskúmané, prečo je pre niektorých ľudí daná charakteristika stresujúca, ale pre ostatných nie. Niektoré štúdie naznačujú, že to môže byť zapríčinené konkrétnymi schopnosťami a hodnotami užívateľov (Ayyagari et al., 2011). Avšak iné štúdie tvrdia, že existujú aj ďalšie faktory, ktoré by mohli ovplyvniť tento vzťah (Tarafdar et al., 2019). Podľa Krishnana (2017) je vďaka svojej šírke a systematickosti vhodným teoretickým rámcom pre skúmanie dopadu zdrojov technostresu na jednotlivcov koncept Veľkej päťky. Toto potvrdzujú aj viaceré zistenia o súvislosti jednotlivých osobnostných črt s parametrami bežného stresu, i technostresu (Pflügner et al., 2021; Srivastava et al., 2015). Okrem Veľkej päťky však vstupujú do hry aj ďalšie osobnostné premenné. Termín Work Locus of Control (WLOC), určuje mieru osobného pohľadu na úroveň kontroly v danom pracovnom prostredí (Karkoulian et al., 2016). V štúdií Ariza-Montenes et al. (2017) výskumníci predpokladali, že interný LOC dokáže pracovníkov ochrániť pred negatívnym vplyvom stresu a prežívaním napätia. Ďalšou skúmanou osobnostnou premennou v našej práci je sebaúčinnosť (GSES). Koncept sebaúčinnosti sa skúma aj v oblasti technológií, v tomto prípade sa nazýva technologická sebaúčinnosť (*technology self-efficacy*) a venuje sa konkrétne tomu, ako ľudia interagujú s technológiami dnešnej doby (Löwensteijn et al., 2020). Premenná, ktorej zaradením do výskumného plánu sme chceli aspoň čiastočne pokryť aj oblasť rozumových schopností je typická intelektuálna angažovanosť (Typical intellectual engagement – TIE), ktorá je rovnako ako WLOC a GSES osobnostný konštrukt. Spája sa s kryštalickou inteligenciou, všeobecnými vedomosťami a akademickým výkonom (Furnham, 2017).

Výskumný problém sme formulovali na základe teórie technostresu Ragu-Nathana et al. (2008), zohľadňujúc vzťahy osobnostných črt a technostresu ako ich popísali Krishnan (2017) a Srivastava et al. (2015), v prípade špecifických osobnostných črt sme sa opierali o zistenia Ariza-Montenes et al. (2016) v oblasti lokusu kontroly, Löwensteijn et al. (2020) v oblasti sebaúčinnosti a technostresu. TIE v súvislosti so stresom ani vyhorením špecificky popísané nie je, inšpirovali sme sa originálnymi autormi Ackerman a Goff (1994). Výskum sme koncipovali ako exploračno-korelačno-regresný, bez explicitne vyjadrených hypotéz. Čiastkovými cieľmi výskumu bolo popísať korelačné a regresné vzťahy osobnostných črt a technostresu a zistiť, či sa jednotlivé faceti technostresu inkrementálne presadzujú v regresii vyhorenia nad rámec osobnostných a demografických črt.

METÓDY

Batéria, ktorú respondenti vyplňali, pozostávala zo šiestich sekcií v tomto poradí: The Big Five Inventory-2 (BFI-2) v slovenskej verzii Halama et al. (2020), dotazník na Zdroje technostresu (Ragu-Nathan et al., 2008) a na Aktivity vyžadujúce myslenie (AVM) vlastnej konštrukcie,

ďalej Work Locus of Control (WLCS) podľa Spector (1988), General Self-efficacy scale podľa Schwarzer a Jerusalem (1995), v slovenskej úprave Košč et al. (1993) a skrátenú, 15-položkovú verziu Bergen Burnout Inventory (BBI) (Näätänen et al., 2003). Batéria obsahovala celkovo 146 položiek. Slovenské verzie dotazníkov Zdrojov technostresu a Work Locus of Control sme vytvorili metódou spätného prekladu, pri využití profesionálnej prekladateľky a rodilého hovorca. Respondenti boli oboznámení, že cieľom výskumu je vzťah osobnosti a niektorých aspektov pracovného života, taktiež s postupom a nasledoval informovaný súhlas. Nadväzovali otázky, ktoré sa dopytovali na pohlavie a príslušnosť k jednej z vekových skupín (18-34, 35-50, 51-66 rokov).

Výskumná vzorka

Vzorku tvorilo 512 respondentov, ktorým bola batéria dotazníkov distribuovaná ako link rôznymi online spôsobmi výhodného výberu. Dáta boli zbierané a postupne distribuované od októbra 2021 do marca 2022. Podmienkou účasti na výskume bol minimálny vek 18 rokov a byť zamestnaný na čiastočný alebo trvalý pracovný pomer.

VÝSLEDKY

V prvom kroku uvádzame základné štatistické parametre všetkých dotazníkových premenných.

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika a vnútorná konzistencia dotazníkových premenných

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>SE</i>	95% CI priemeru	α
Extroverzia (12)	40.440	8.114	0.359	39.736 - 41.143	0.839
Prívetivosť (12)	46.710	6.508	0.288	46.145 - 47.274	0.782
Svedomitosť (12)	44.000	7.853	0.347	43.319 - 44.680	0.859
Neurotizmus (12)	34.710	8.860	0.392	33.941 - 35.478	0.871
Otvorenosť (12)	45.650	7.211	0.319	45.024 - 46.275	0.789
WLOC (16)	44.460	11.145	0.493	43.493 - 45.426	0.845
BBI (15)	46.010	15.009	0.663	44.710 - 47.309	0.917
GSES (10)	30.660	4.956	0.219	30.230 - 31.089	0.880
AVM (15)	47.793	8.150	0.360	47.087 - 48.498	0.651
Techno-preťaženie (5)	15.600	4.498	0.199	15.209 - 15.990	0.788
Techno-invázia (4)	10.420	3.889	0.172	10.082 - 10.757	0.747
Techno-zložitosť (5)	12.380	4.885	0.216	11.956 - 12.803	0.864
Techno-neistota (5)	11.950	4.684	0.207	11.751 - 12.148	0.812
Techno-nejasnosť (4)	12.830	3.942	0.174	12.488 - 13.171	0.835

Poznámka. *M* – priemer, *SD* – štandardná odchýlka, *SE* – štandardná chyba, Cronbachova α – interná konzistencia, () – počet položiek domény, WLOC – Work Locus of Control, BBI – Bergen Burnout Inventory, GSES – General Self-Efficacy Scale, AVM – Aktivity vyžadujúce myslenie.

Z tabuľky vyplýva, že väčšina premenných ktoré sme využili vykazuje vynikajúce hodnoty vnútornej súdržnosti škál, jedinou suboptimálnu hodnotu nachádzame pri premennej AVM, na

výsledky súvisiace s touto premennou sme následne prihliadali len orientačne. Pri overení medzipohlavných rozdielov sme tieto konštatovali v premenných WLOC ($M < Z$, $p = 0.049$, Cohenovo $d = 0.177$), GSES ($Z < M$, $p < 0.001$, Cohenovo $d = 0.361$), AVM ($Z < M$, $p < 0.001$, Cohenovo $d = 0.393$), spomedzi premenných týkajúcich sa zdrojov technostresu len u techno-invázie ($Z < M$, $p = 0.048$, Cohenovo $d = 0.178$). Vplyv vekovej skupiny sa štatisticky významne prejavil vo všetkých facetách zdrojov technostresu s výnimkou techno-invázie, ako aj v celkovom skóre technostresu, skóre v jednotlivých dimenziách sa vždy zväčšovalo vo vyšších vekových skupinách.

Tabuľka 2. Vzájomné vzťahy osobnostných premenných a premenných postihujúcich technostres

	Techno- pret'aženie	Techno- invázia	Techno- zložitost'	Techno- neistota	Techno- nejasnost'	Zdroje technostresu
Neurotizmus	0.113	0.110	0.199	0.131*	0.021	0.155
Extroverzia	-0.022	-0.018	-0.218	-0.155	0.050	-0.096
Otvorenosť	-0.081	-0.079	-0.310	-0.278	-0.055	-0.224
Prívetivosť	-0.081	-0.135*	-0.146	-0.208	-0.041	-0.165
Svedomitost'	-0.017	-0.093	-0.264	-0.176	0.024	-0.147*
WLOC	0.155	0.131*	0.241	0.280	-0.032	0.225
GSES	0.030	-0.007	-0.183	-0.124*	0.102	-0.061
AVM	-0.169	-0.126*	-0.343	-0.184	-0.042	-0.247

Poznámka. r_s – Spearmanov korelačný koeficient, štatisticky významné korelačné koeficienty ($p < 0.001$) sú vyznačené kurzívou a ($p < 0.005$) je vyznačené hviezdičkou, WLOC – Work Locus of Control (vyššie hodnoty = externý), GSES – General Self-efficacy inventory, AVM – Aktivity vyžadujúce myslenie

Ako je zrejmé z Tabuľky 2, techno-zložitost' a techno-neistota významne súvisia so všetkými osobnostnými črtami zaradenými do výskumu, vzorec silnejších a slabších korelácií sa však mierne odlišuje.

Na základe uvedeného sme sa pokúsili o vytvorenie *regresného modelu celkového skóre zdrojov technostresu*. Postupovali sme metódou Enter, nezávislé premenné sme pridávali v troch blokoch. Pri využití rýdzo demografických premenných (pohlavie a veková skupina) dokázal model vysvetliť len malú časť rozptylu závislej premennej (R^2 Adjusted = 0.035), po pridaní osobnostných premenných Veľkej päťky sa však dal pozorovať nárast na takmer 10 % (R^2 Adjusted = 0.094) a po zaradení ďalších osobnostných premenných ešte o ďalšie cca 4 % viac (R^2 Adjusted = 0.137). Všetky modely boli štatisticky významné, v tom, ktorý vysvetlil najviac variability závislej premennej bola najsilnejším prediktorom premenná AVM ($\beta = -0.175$, $p < 0.001$), nasledovaná premennou „veková skupina“ ($\beta = 0.167$, $p < 0.001$) a ďalšími osobnostnými premennými GSES ($\beta = 0.172$, $p = 0.002$), WLOC ($\beta = 0.142$, $p = 0.003$), Otvorenosť ($\beta = -0.118$, $p = 0.019$) a Neurotizmus ($\beta = 0.106$, $p = 0.047$).

Ďalším krokom bola snaha pomocou regresného modelu už za účasti faciet zdrojov technostresu predikovať vyhorenie operacionalizované ako celkové skóre Bergen Burnout Inventory. Postupovali sme obdobne ako v predchádzajúcom prípade, medzi bloky nezávislých premenných pribudol ešte štvrtý, pozostávajúci z faciet zdrojov technostresu. Pri tejto predikcii

nebol model obsahujúci len pohlavie a vekovú skupinu významne úspešnejší než náhoda, pri pridaní premenných Veľkej päťky však úspešnosť razom stúpla nad 20 %, (R^2 Adjusted = 0.217), ďalšie osobnostné premenné ju ešte zvýšili (R^2 Adjusted = 0.320), a facety zdrojov technostresu dokázali prispieť ďalšími takmer 15 percentami, takže vo výsledku bolo možné predpovedať takmer polovicu rozptylu závislej premennej (R^2 Adjusted = 0.467). Uvádžame tabuľku regresných koeficientov najkomplexnejšieho predikčného modelu.

Tabuľka 3. Regresné koeficienty predikcie skóre vyhorenia

	Vyhorenie v práci (BBI)				
	<i>b</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
Konštanta	4.722	9.867		0.479	0.632
Pohlavie	-0.975	1.118	-0.032	-0.872	0.384
Vek	-1.183	0.761	-0.055	-1.555	0.121
Neurotizmus	0.403	0.071	0.238	5.644	0.000
Extroverzia	-0.177	0.075	-0.096	-2.343	0.020
Otvorenosť	0.053	0.083	0.026	0.638	0.524
Prívetivosť	-0.155	0.091	-0.067	-1.699	0.090
Svedomitosť	-0.046	0.072	-0.024	-0.637	0.524
WLOC	0.368	0.052	0.273	7.136	0.000
AVM	-0.131	0.086	-0.060	-1.516	0.130
GSES	0.335	0.132	0.111	2.542	0.011
Techno-preťaženie	0.366	0.138	0.110	2.660	0.008
Techno-invázia	0.626	0.159	0.162	3.941	0.000
Techno-zložitosť	0.407	0.141	0.132	2.886	0.004
Techno-neistota	0.292	0.148	0.091	1.980	0.048
Techno-nejasnosť	0.278	0.137	0.073	2.032	0.043

Poznámka. Tabuľka obsahuje neštandardizované (*b*) a štandardizované regresné koeficienty (β), s ich *t*-hodnotami a signifikanciou. Štatisticky významné regresné koeficienty sú vyznačené kurzívou.

DISKUSIA

Máme za to, že uvedené výsledky legitimizujú význam problematiky technostresu, poukazujú nielen na vek, ale aj na vyšší neurotizmus, nízku otvorenosť, externý pracovný lokus kontroly, pracovnú sebaúčinnosť a v neposlednom rade aj na nízke AVM ako na rizikové faktory. Nepodarilo sa nám potvrdiť zistenia o významnej úlohe, ktorú by mala zohrávať osobnostná črta prívetivosť. Podľa Krishnana (2017) je prívetivosť najsilnejším prediktorom prežívania zdrojov technostresu. Očakávali sme, že takíto zamestnanci budú ochotne prijímať nové technológie aj keď nebudú mať dostatočné schopnosti, a práve v tomto procese si môžu vytvoriť negatívne postoje a budú sa cítiť ohrození pri plnení úloh, ktoré sú nad ich limity (Srivastava et al., 2015). Avšak naše výsledky nepreukázali silné vzťahy medzi ktorýmkoľvek zdrojom technostresu a osobnostnou črtou prívetivosti. Naopak, zistili sme, že so zvyšujúcim sa neurotizmom sú ľudia neistejší, a práve preto budú vnímať technológie ako niečo negatívne, čo ohrozuje ich pozíciu v organizácii. Pri tejto črte sú teda naše výsledky v súlade s výsledkami štúdie Krishnana (2017), z ktorej sme vychádzali. Čo sa týka extroverzie, získali sme malé, ale

významné vzťahy, voči techno-zložitosti a techno-neistote, čo potvrdzuje aj výsledky Srivastava et al. (2015), ktorí tvrdili, že s narastajúcou extroverziou budú zdroje technostresu vnímané pozitívnejšie.

Nižšia otvorenosť a nižšie AVM ako rizikový prvok môžu okrem osobnostných indikovať aj kognitívne prvky v pozadí vnímanosti na technostres. Silnejší vzťah sme zistili medzi otvorenosťou voči skúsenosti a techno-zložitostou, ľudia otvorení voči skúsenosti vykazujú lepšie prežívanie techno-zložitosti. Toto zistenie korešponduje aj s našimi očakávaniami, že otvorenosť voči skúsenosti dáva zamestnancovi potenciál na pochopenie a naučenie sa zaobchádzaniu s novými technológiami, a tak ich nebude vnímať negatívne. V tomto ohľade naše výsledky protirečia zisteniam Srivastava et al. (2015) a Krishnana (2017), ktorí tvrdili, že otvorených ľudí budú zdroje technostresu obmedzovať v ich kreativite a divergentnom myslení. V súlade so zisteniami Ariza-Montenes et al. (2016), sa nám podarilo potvrdiť, že zamestnanci s internou orientáciou WLOC budú pozitívnejšie vnímať zdroje technostresu v porovnaní so zamestnancami s vonkajším lokusom.

Zdroje technostresu sa na úrovni jednotlivých faciet dokážu významne uplatniť aj pri predikcii dispoziície na vyhorenie ako je postihovaná prostredníctvom Bergen Burnout Inventory, súčasne je však naznačená zložitosť vzájomných vzťahov, na ich zachytenie bude pravdepodobne potrebný komplexnejší model. Množstvo čiastkových zistení ktoré prezentujeme, by k jeho tvorbe v budúcnosti mohlo prispieť.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Ackerman, P. L., & Goff, M. (1994). Typical intellectual engagement and personality: Reply to Rocklin (1994). *Journal of Educational Psychology*, 86(1), 150–153. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.86.1.150>

Ariza-Montes, A., Leal-Rodríguez, A. L., Rodríguez-Félix, L., & Albort-Morant, G. (2017). Can an internal Locus of Control and social support reduce work-related levels of stress and strain?: A comparative study between Spanish owners and managers. *Journal of Occupational & Environmental Medicine*, 59(9), 903–912. <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000001096>

Ayyagari, R., Grover, V., & Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831–858. <https://doi.org/41409963>

Cartwright, S., & Cooper, C. L. (Ed.). (2009). *The Oxford handbook of organizational well-being*. Oxford University Press.

Dragano, N., & Lunau, T. (2020). Technostress at work and mental health: Concepts and research results. *Current Opinion in Psychiatry*, 33(4), 407–413. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000613>

Furnham, A. (2017). Typical Intellectual Engagement (TIE). In V. Zeigler-Hill & T. K. Shackelford (Ed.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* (pp. 1–3). Springer International AVMPublishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_879-1

- Halama, P., Kohút, M., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Slovak adaptation of the Big Five Inventory (BFI-2): Psychometric properties and initial validation. *Studia Psychologica*, 62(1), 74–87. <https://doi.org/10.31577/sp.2020.01.792>
- Houdmont, J., & Leka, S. (Ed.). (2010). *Contemporary occupational health psychology: Global perspectives on research and practice*. Wiley-Blackwell.
- Karkoulian, S., Srour, J., & Sinan, T. (2016). A gender perspective on work-life balance, perceived stress, and locus of control. *Journal of Business Research*, 69(11), 4918–4923. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.04.053>
- Košč, M., Heftyová, E., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). Slovakian Adaptation of the General Self-Efficacy Scale. Dostupné na: <http://userpage.fu-berlin.de/~health/slovak.htm>
- Krishnan, S. (2017). Personality and espoused cultural differences in technostress creators. *Computers in Human Behavior*, 66, 154–167. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.09.039>
- Löwensteijn, R. V., Rieser, L., & Helms, R. (2020). *The impact of technology self-efficacy on stress perception and how the perception of stress influence job outcomes* (Doctoral dissertation, Open Universiteit Nederland).
- Näätänen, P., Aro, A., Matthiesen, S., & Salmela-Aro, K. (2003). *Bergen Burnout Indicator-15*. Edita.
- Pflügner, K., Maier, C., Mattke, J., & Weitzel, T. (2021). Personality profiles that put users at risk of perceiving technostress: A qualitative comparative analysis with the Big Five personality traits. *Business & Information Systems Engineering*, 63(4), 389–402. <https://doi.org/10.1007/s12599-020-00668-7>
- Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for end users in organizations: Conceptual development and empirical validation. *Information Systems Research*, 19(4), 417–433. <https://doi.org/10.1287/isre.1070.0165>
- Spector, P. E. (1988). Development of the Work Locus of Control Scale. *Journal of Occupational Psychology*, 61(4), 335–340. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1988.tb00470.x>
- Srivastava, S. C., Chandra, S., & Shirish, A. (2015). Technostress creators and job outcomes: Theorising the moderating influence of personality traits: Technostress creators and job outcomes. *Information Systems Journal*, 25(4), 355–401. <https://doi.org/10.1111/isj.12067>
- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston, *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs*. Windsor, England: Nfer-Nelson.
- Tarafdar, M., Tu, Q., & Ragu-Nathan, T. S. (2010). Impact of technostress on end-user satisfaction and performance. *Journal of Management Information Systems*, 27(3), 303–334. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222270311>
- Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, T. S., & Ragu-Nathan, B. S. (2011). Crossing to the dark side: Examining creators, outcomes, and inhibitors of technostress. *Communications of the ACM*, 54(9), 113–120. <https://doi.org/10.1145/1995376.1995403>

Tarafdar, M., Cooper, C. L., & Stich, J. (2019). The technostress trifecta – techno eustress, techno distress and design: Theoretical directions and an agenda for research. *Information Systems Journal*, 29(1), 6–42. <https://doi.org/10.1111/isj.12169>

**ZMENY V MIERE SEBAPOŠKODZOVANIA V RANEJ ADOLESCENCII
V KONTEXTE ZMIEN VO VYBRANÝCH PSYCHOLOGICKÝCH
FAKTOROCH**

**CHANGES IN THE LEVEL OF SELF-HARM IN EARLY ADOLESCENCE
IN THE CONTEXT OF CHANGES IN SELECTED PSYCHOLOGICAL
FACTORS**

Anna Janovská, Mária Bačíková, & Lucia Barbierik

Katedra pedagogickej psychológie a psychológie zdravia, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Moyzesova 9, 04001, Košice

E-mail: anna.janovska@upjs.sk, maria.bacikova@upjs.sk, lucia.barbierik@upjs.sk

ABSTRAKT

Pre obdobie adolescencie je experimentovanie, ignorovanie rizika vrátane testovania hraníc považované za veku primerané. Aktívne poškodzovanie vlastného tela je však za hranicou akceptovateľného experimentovania, pričom motiváciou takéhoto správania je skôr proces ako výsledok – poškodenie. Väčšinou sa jedná o nezrelú snahu vyrovnat' sa s ťaživou, konfliktnou situáciou. Cieľom predkladanej štúdie je zmapovať zmenu v miere seba-poškodzujúceho správania (SPS) v priebehu ranej adolescencie. Rovnako nás zaujímalo, ako k tejto zmene prispeli zmeny v intrapersonálnych (sebaúcta, spokojnosť so životom) a interpersonálnych (sociálna opora doma, v škole a zo strany priateľov) faktoroch a tiež podiel nárastu v skúsenosti s užívaním alkoholu. Výskumný súbor pozostával z 546 slovenských školákov (50.3 % dievčat, priemerný vek $T_1 = 13.4$, $T_2 = 15.4$). Použili sme lineárny regresný model. Závislou premennou bola zmena vo výskyte SPS (zber T_2 prebehol po 2 rokoch od zberu T_1). Zistili sme významný nárast v miere SPS ($p < 0.001$), pokles spokojnosti so životom ($p = 0.005$), nárast v sebaúcte ($p = 0.004$), podporných vzťahoch v škole ($p < 0.001$), podporných vzťahoch zo strany priateľov ($p = 0.004$) a tiež nárast v užívaní alkoholu ($p < 0.001$). Na pozitívnej zmene SPS sa významne podieľala zmena v sebaúcte a tiež užívanie alkoholu. Na základe zistení sa potvrdzuje dôležitosť posilnenia sebaúcty a prevencie užívania alkoholu v prevencii a intervencii seba-poškodzovania v období adolescencie.

Kľúčové slová

seba-poškodzovanie; sebaúcta; sociálna opora; užívanie alkoholu

ABSTRACT

Experimentation, ignorance of risk and testing of boundaries are considered age-appropriate in adolescence. However, active damage to one's own body lies beyond the boundaries of acceptable experimentation. Most commonly, it is an immature attempt to cope with a difficult conflict situation. The present study maps changes in self-harming behaviours (SHB) in early adolescence. We examine how changes in intrapersonal factors (i.e., self-esteem, life satisfaction), interpersonal factors (i.e., social support at home, at school and from friends) and alcohol use contribute to changes in SHB. The sample consists of 546 Slovak pupils (50.3 % girls; average age $T_1 = 13.4$, $T_2 = 15.4$, the T_2 collection followed 2 years after T_1). We find a statistically significant increase in the rate of SHB ($p < 0.001$), self-esteem ($p = 0.004$), supportive relationships at school ($p < 0.001$), supportive relationships from friends ($p = 0.004$) and alcohol use ($p < 0.001$) and a statistically significant decrease in life satisfaction ($p = 0.005$). In a linear regression model we find that changes in self-esteem and in alcohol consumption have a statistically significant relationship to changes in SHB. The findings confirm the importance of self-esteem reinforcement and alcohol use prevention in preventing self-harm among adolescents.

Keywords

self-harm; self-esteem; social support; alcohol consumption

Grantová podpora

Realizované s finančnou podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva a Slovenskej akadémie vied na základe zmluvy č. VEGA 1/0523/20 a Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-15-0662.

ÚVOD

Obdobie dospievania je typické snahou experimentovať, ignorovať možné riziká a týka sa to aj ambivalentného prístupu k životu a smrti. Testovanie hraníc je v tomto období považované za veku primerané (Rozsivalová, 2015). Aktívne poškodzovanie vlastného tela (povrchové sebarezanie, sebakálenie, predávkovanie sa liekmi a obdobnými látkami, udieranie sa, rozrušovanie rán, vytrhávanie vlasov a pod.) je však za hranicou akceptovateľného experimentovania. V popredí takéhoto správania je skôr proces ako výsledok – poškodenie. Často sa jedná o nezrelú snahu vyrovnať sa s ťaživou, konfliktnou situáciou s ktorou je adolescent konfrontovaný (Rozsivalová, 2015). Sebapoškodzujúce správanie je možné definovať ako zámerné a dobrovoľné fyzické sebazranenie, ktoré nie je život ohrozujúce a neobsahuje úmysel zomrieť (Borges et al., 1995; Herpetz, 1995). Napriek tomu nevylučuje dokonanie samovraždy a je vysoko rizikovým správaním z hľadiska suicídia (Geulayov et al.,

2018; Rozsivalová, 2015). Dospievanie je životné obdobie, v ktorom sa často iniciuje sebapoškodzovacie správanie, kedy sa z neho môže stať trvalý návyk (Simeon & Favazza, 2001) a môže dôjsť k jeho eskalácii.

Sebapoškodzovanie je pomerne časté u adolescentov, zvlášť u dievčat už od veku približne 12 rokov (Hawton & Harriss, 2008b; Office of National Statistics, 2016). Prevalencia sebapoškodzovania u dospievajúcich sa rôzni v rámci jednotlivých štúdií a medzi krajinami kvôli rôznym sociokultúrnym podmienkam, rôznym metodikám a teoretickým východiskám. Približne 20 % európskych adolescentov hlásilo sebadeštruktívne myšlienky a / alebo správanie (Cheng et al., 2009; Kokkevi et al., 2014). 25 % českých adolescentov vo veku 11-15 rokov uviedlo, že sa zámerne sebapoškodzovali (Dolejš et al., 2014) a Burešová et al. (2015) uvádzajú, že takmer 20 % adolescentov vo veku 11-16 rokov malo aspoň jednu skúsenosť so sebapoškodením.

Výskyt sebapoškodzujúceho správania z hľadiska rodu je 1.5 x vyšší u žien v porovnaní s mužmi, Vo vekovej kategórii 10-14 ročných je to 8:1 a v skupine 15-19 ročných 3.1 : 1 (Hawton & Harriss, 2008b). Podobne aj Geluayov et al. (2018) uvádza viac ako 3 x vyšší výskyt sebapoškodzovania u adolescentiek v porovnaní s ich mužskými rovesníkmi.

Medzi najčastejšie motívy sebapoškodzujúceho správania patrí vyjadrenie a redukovanie negatívnych emócií, odpútanie pozornosti od nich a uvoľnenie hnevu alebo napätia (Rodham et al., 2004). Každé sebapoškodzovanie predstavuje riziko pre zdravie a môže mať vážne následky (Kokkevi et al., 2014). Zámerné sebapoškodzovanie často súvisí s rodinnou štruktúrou a kvalitou vzťahu a komunikácie medzi členmi rodiny a tiež rovesníkmi (Bridge et al., 2006; Evans et al., 2004; Laukkanen et al., 2009). Podporné vzťahy sú definované ako spojenia s inými v živote, ktoré podporujú zdravý vývin a well-being (Frulong et al., 2009). Záujem rodičov redukuje behaviorálne a emočné problémy mladých ľudí (Finkenauer et al., 2005). Kvalita vzťahov v rodine a rodičovský štýl sa ukazujú byť v silnom vzťahu ku sebapoškodzujúcemu správaniu adolescentov (Adrian et al., 2011; Beatens et al., 2013). Významne častejšie sa sebapoškodzovanie vyskytuje u adolescentov, ktorých rodičia realizujú slabý a inkonzistentný výchovný štýl (Burešová et al., 2015). charakterizovaný odmietaním dieťaťa, ambivalentným prístupom. Citovo neprítomný rodič, rigidný, či nadmerne kontrolujúci, alebo naopak taký, ktorý stiera medzigeneračné hranice býva v pozadí sebapoškodzujúceho správania (Rozsivalová, 2015). Mnoho štúdií preukázalo podiel užívania návykových látok vrátane fajčenia a užívania alkoholu pri rozvoji sebapoškodzovacieho správania (Evans et al., 2004; Rozsivalová, 2015). Sebaúcta a sebaovládanie sa javia ako relevantné faktory spojené s problémovým správaním v ranej adolescencii (Finkenauer et al., 2005).

Cieľom predkladanej štúdie bolo zmapovať zmenu (po dvoch rokoch) v miere sebapoškodzujúceho správania (SPS) v priebehu ranej adolescencie. Rovnako nás zaujímalo, ako k tejto zmene prispeli zmeny v intrapersonálnych (sebaúcta, spokojnosť so životom) a interpersonálnych (sociálna opora doma, v škole a zo strany priateľov) faktoroch a tiež podiel nárastu v skúsenosti s užívaním alkoholu.

METÓDY

Výskumná vzorka

Dáta použité v štúdiu boli súčasťou väčšej longitudinálnej štúdie, ktorá bola súčasťou výskumných projektov zameraných na rizikové správanie v období adolescencie a jeho prevenciu a na sledovanie internalizovaných a externalizovaných foriem problémového správania dospievajúcich. Porovnávali sme zmeny v sebapoškodzovaní medzi dvoma vlnami zberu, medzi ktorými uplynuli 2 roky (zber T₂ bol realizovaný vo februári 2020). Zbery dát boli realizované na školách z celého Slovenska, ktoré boli vyberané na základe lokalizácie a veľkosti sídla školy tak, aby bola zabezpečená reprezentatívna vzorka. Výskum bol schválený etickou komisiou UPJŠ v Košiciach. Účasť respondentov vo výskume bola podmienená písomným informovaným súhlasom ich zákonných zástupcov. Informované súhlasy boli distribuované zákonným zástupcom vopred a do zberu dát boli zaradení iba tí školáci, ktorých rodičia s účasťou súhlasili. Súčasťou informácií o výskume bol aj kontakt na člena výskumného tímu – psychológa, na ktorého sa mohli v prípade potreby a otázok obrátiť. Analýzy publikované v aktuálnej štúdiu sme realizovali na výskumnom súbore, ktorý pozostával z 546 slovenských školákov (50.3 % dievčat, priemerný vek T₁ = 13.4, T₂ = 15.4).

Metodiky

- a) *Sebapoškodzovanie* sme zisťovali 2 otázkami („Myslel/a som na to, že si nejako ublížim“, „Ublížil/a som si (napr. zámerne sa poranil/a)“, pričom respondenti mali možnosť odpovedať na škále: ani raz – raz – 2 až 3 razy – 4 razy a viac.
- b) Na zistenie miery *sebaúcty* sme použili Rosenbergovú škálu sebaúcty (Rosenberg, 1979). Ide o 10 položkovú škálu, pričom respondenti mali možnosť vyjadriť svoj súhlas resp. nesúhlas na 4 stupňovej škále. Vyššie skóre bolo ukazovateľom vyššej miery sebaúcty. Cronbachova alfa nadobúdala hodnoty: $\alpha_{T1} = 0.748$ a $\alpha_{T2} = 0.831$.
- c) Životnú spokojnosť sme zisťovali sadou otázok (Hibell et al., 2012). Pýtali sme sa respondentov na obvyklú spokojnosť s finančnou situáciou svojej rodiny, so sebou samým, so vzťahom s mamou, so vzťahom s otcom, so vzťahom s kamarátmi a so svojim vzhľadom. Respondenti sa vyjadrovali na 5 bodovej škále (veľmi nespokojný – skôr nespokojný – ani spokojný, ani nespokojný – skôr spokojný – veľmi spokojný). Vyššie skóre poukazovalo na vyššiu životnú spokojnosť. Cronbachova alfa nadobúdala hodnoty: $\alpha_{T1} = 0.725$ a $\alpha_{T2} = 0.746$.
- d) Na posúdenie *podporných vzťahy* (PV) doma, v škole a zo strany priateľov sme použili Resilience and youth development module (Furlong et al., 2009). Každá subškála pozostávala z 3 položiek. Respondenti odpovedali na 5 bodovej škále pričom 1 znamenalo úplný nesúhlas a 5 úplný súhlas. Vyššie skóre poukazovalo na vyššiu mieru podporných vzťahov. Cronbachova alfa nadobúdala hodnoty: škála PV doma $\alpha_{T1} = 0.817$ a $\alpha_{T2} = 0.758$, škála PV škola $\alpha_{T1} = 0.646$ a $\alpha_{T2} = 0.729$, škála PV priatelia $\alpha_{T1} = 0.897$ a $\alpha_{T2} = 0.944$.
- e) Na zistenie *statusu pitia alkoholu* bola respondentom položená otázka: „Pil si už niekedy alkohol hoci len jeden hlt? (akýkoľvek nápoj s obsahom alkoholu)“. Možnosti odpovede

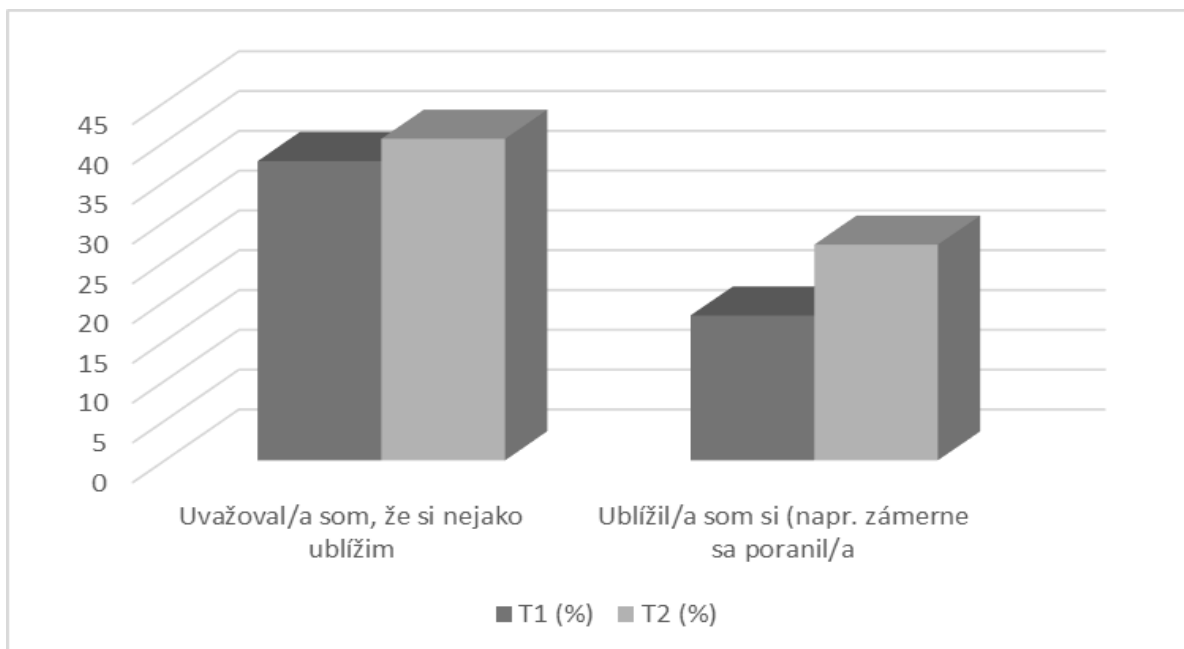
boli: nie nikdy – už som to skúsil – pil som alkohol viackrát – pijem alkohol pravidelne aspoň raz za mesiac – pijem alkohol pravidelne aspoň raz za týždeň.

Štatistické analýzy

Na zistenie rozdielov sme použili párový *t*-test. Ďalej sme použili sme lineárny regresný model. Závislou premennou bola zmena vo výskyte sebapoškodzujúceho správania (zber T₂ prebehol po 2 rokoch od zberu T₁) a nezávislými premennými boli uvedené intrapersonálne (sebaúcta, životná spokojnosť), interpersonálne faktory (podporné vzťahy doma, v škole, zo strany priateľov) a nárast skúseností s užívaním alkoholu.

VÝSLEDKY

V čase T₁ uviedlo 37.6 % adolescentov, že už uvažovalo o tom, že si nejakým spôsobom ublížia a 18.2 % uviedlo, že si už reálne zámerne ublížilo. V čase T₂ uvažovalo o sebapoškodení 40.4 % respondentov a už si ublížilo 27.1 % (Obrázok 1). V čase T₂ nastal oproti času T₁ významný nárast v miere sebapoškodzujúceho správania ($p < 0.001$), pokles spokojnosti so životom ($p = 0.005$), nárast v sebaúcte ($p = 0.004$), podporných vzťahoch zo strany priateľov ($p = 0.004$) a tiež nárast v skúsenosti s užívaním alkoholu ($p < 0.001$) (Tabuľka 1). Významné rozdiely sa preukázali aj pri použití neparametrického párového testu.

Obrázok 1. Percentuálne vyjadrenie zmien v SPS

Tabuľka 1. Štatisticky významné rozdiely v sledovaných premenných v čase T1 a T2

		priemer	štandardná odchýlka	<i>t</i>	<i>p</i>
Sebapoškodzovanie	T1	2.98	1.56	-3.551	< 0.001
	T2	3.26	1.81		
Spokojnosť so životom	T1	23.91	3.96	2.852	0.005
	T2	23.36	4.11		
Sebaúcta	T1	26.99	4.97	-2.875	0.004
	T2	27.60	4.19		
Podporné vzťahy – priatelia	T1	9.37	2.82	-2.929	0.004
	T2	9.82	2.84		
Užívanie alkoholu	T1	1.76	0.74	-16.773	< 0.001
	T2	2.44	0.89		

Výsledky lineárnej regresie poukázali na to, že na náraste sebapoškodzujúceho správania sa významne podieľala zmena v sebaúcte a to v tom zmysle, že, čím menej sa zvýšili hodnoty sebaúcty, tým bol nárast vo frekvencii sebapoškodzujúceho správania vyšší. Významný sa ukázal byť aj vzťah medzi zmenou v skúsenosti s užívaním alkoholu (viac skúsenosti s alkoholom v čase T₂) a zmenou v sebapoškodzovaní (nárast v čase T₂). Rovnako sa potvrdil vzťah medzi zmenou v sebapoškodzujúcom správaní a rodom, u dievčat bol nárast v sebapoškodzovaní vyšší v porovnaní s chlapcami. Model vysvetlil 16.8 % variability závislej premennej (Tabuľka 2).

Tabuľka 2. Lineárny regresný model pre zmenu v sebapoškodzujúcom správaní

R = 0.410, R² = 0.168	B	Beta	<i>t</i>	sig
Rod	0.635	0.176	3.636	< 0.001
Sebaúcta – rozdiel	-0.099	-0.252	-4.546	< 0.001
Životná spokojnosť – rozdiel	-0.043	-0.101	-1.821	0.069
Podporné vzťahy doma – rozdiel	0.011	0.036	0.647	0.518
Podporné vzťahy v škole – rozdiel	-0.018	-0.059	-1.128	0.260
Podporné vzťahy priatelia – rozdiel	0.047	0.085	1.682	0.093
Skúsenosti s alkoholom – rozdiel	0.271	0.144	2.966	0.003
Konštanta	-0.908		-3.156	0.002

DISKUSIA A ZHRNUTIE

Obdobie adolescencie je typické významnými zmenami v somatickej, psychickej i sociálnej oblasti, s ktorými sa spája aj mnoho behaviorálnych prejavov, ktoré môžu nadobúdať aj podobu rizikového správania (Oshio et al., 2003). Toto vývinové obdobie je charakteristické tendenciami experimentovať, vzdorovať svetu dospelých, ale aj výraznými internalizovanými problémami, vrátane sebapoškodzujúceho správania, ktoré toto emocionálne náročné obdobie sprevádzajú. Väčšina dospievajúcich prejde touto životnou etapou bez väčších problémov, mnohí z nich však zažívajú ťažkosti a problémy (Eccles et al., 1993). Cieľom príspevku bolo

zmapovať výskyt sebapoškodzovania a jeho zmeny v priebehu ranej adolescencie, ako aj zistiť podiel zmien vo vybraných faktoroch na zvýšení frekvencie sebapoškodzujúceho správania vo vzorke adolescentov z celého Slovenska.

Čo sa týka výskytu sebapoškodzujúcich myšlienok a tiež sebapoškodzujúceho správania je nami zachytený výskyt vyšší ako v iných štúdiách zaoberajúcich sa touto problematikou (Cheng et al., 2009; Kokkevi et al., 2014). Najviac sa naše výsledky približujú k údajom, ktoré uvádzajú Dolejš et al. (2014). Dôvodom týchto rozdielov môžu byť v dôsledku metodologických a kultúrnych rozdielov. Zistili sme významný nárast sebapoškodzovania v priebehu ranej adolescencie, čo bol očakávaný výsledok, vzhľadom k tomu, že rizikové správanie v tomto období postupne narastá. Čo sa týka významne väčšieho počtu dievčat uvádzajúceho sebadeštrukčné tendencie, sú naše výsledky v súlade s tým čo uvádzajú iní autori (Geluaayov et al., 2018; Hawton & Harriss, 2008a; Hawton & Harriss, 2008b), keď konštatujú vysoký nepomer vo výskyte sebapoškodzujúceho správania v neprospech dievčat vo období adolescencie. Rovnako ako uvádzajú Evans et al. (2004) a Rozsivalová (2015) aj v našej výskumnej vzorke sa preukázal vzťah medzi nárastom skúsenosti s užívaním alkoholu a nárastom sebapoškodzujúcich epizód. Podobne ako uvádzajú Finkenauer et al. (2005) sa aj v našej štúdii ukazuje vzťah medzi sebaúctou a problémovým správaním, vrátane sebapoškodzovania v ranej adolescencii.

Limitom štúdie je škála sebapoškodzujúceho správania, ktorá pozostáva iba z dvoch položiek. V ďalšom výskume je potrebné zistenia overiť a rozšíriť s použitím komplexnejšej metodiky zisťujúcej sebapoškodzujúce správanie a tendencie a tiež sa zamerať na ďalšie možné súvisiace faktory.

Zistenia sú vo všeobecnosti v súlade s doterajším stavom poznania, Tieto zistenia je možné aplikovať v prevencii rôznych druhov sebapoškodzovania. Na základe zistení sa potvrdzuje dôležitosť posilnenia sebaúcty a prevencie užívania alkoholu aj v prevencii a intervencii sebapoškodzovania v období adolescencie.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Adrian, M., Zeman, J., Erdley, C., Lisa, L., & Sim L. (2011). Emotional dysregulation and interpersonal difficulties as risk factors for nonsuicidal self-injury in adolescent girls. *Journal of Abnormal Children Psychology*, 39, 389–400. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9465-3>

Baetens, I., Claes, L., Hasking, P., Smits, D., Grietens, H., Onghena, P., & Martin, G. (2013). The relationship between parental expressed emotions and non-suicidal self-injury: The mediating roles of self-criticism and depression. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 491–498. <https://doi.org/10.1007/s10826-013-9861-8>

Borges, G., Anthony, J., & Garrison, C. (1995). Methodological issues relevant to epidemiologic investigations of suicidal behaviors of adolescents. *Epidemiologic Reviews*, 17, 228–239. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.epirev.a036181>

- Bridge, J. A., Goldstein, T. R., & Brent, D. A. (2006). Adolescent suicide and suicidal behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(3-4), 372–394. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01615.x>
- Burešová, I., Bartošová, K., & Čerňák, M. (2015) Connection between parenting styles and self-harm in adolescence. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 171, 1106–1113. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.272>
- Dolejš, M., Skopal, O., & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Evans, E., Hawton, K., & Rodham, K. (2004). Factors associated with suicidal phenomena in adolescents: A systematic review of population-based studies. *Clinical Psychology Review*, 24(8), 957–979. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.04.005>
- Eccles, J. S., Midgley, C., Wigfield, A., Buchanan, C. M., Reuman, D., Flanagan, C., & Iver, D. M. (1993). Development during adolescence. The impact of stage-environment fit on young adolescents' experiences in schools and in families. *The American Psychologist*, 48(2), 90–101. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.48.2.90>
- Finkenauer, C., Engels, R.C.M.E., & Meeus, W. (2002). Keeping secrets from parents: Advantages and disadvantages of secrecy in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(2), 123–136. <https://doi.org/10.1023/A:1014069926507>
- Furlong, M. J., Ritchey, K. M., & Brennan, L. M. (2009). Developing norms for the California Resilience youth development module: Internal assets and school resources subscales. *The California School Psychologist*, 14, 35–46. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/BF03340949>
- Geulayov, G., Casey, D., McDonald, K. C., Foster, P., Pritchard, K., Wells, C., ... & Hawton, K. (2018). Incidence of suicide, hospital-presenting non-fatal self-harm, and community-occurring non-fatal self-harm in adolescents in England (the iceberg model of self-harm): A retrospective study. *The Lancet Psychiatry*, 5(2), 167–174. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(17\)30478-9](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(17)30478-9)
- Hawton, K., & Harriss, L. (2008a). The changing gender ratio in occurrence of deliberate self-harm across the lifecycle. *Crisis*, 29, 4–10. <https://doi.org/10.1027/0227-5910.29.1.4>
- Hawton, K., & Harriss, L. (2008b). Deliberate self-harm by under-15-year-olds: Characteristics, trends and outcome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 49(4), 441–448. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01852.x>
- Herpertz, S. (1995). Self-injurious behaviour: Psychopathological and nosological characteristics in subtypes of self-injurers. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 91(1), 57–68. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1995.tb09743.x>
- Hibbel, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., & Kraus, L. (2012). *The 2011 ESPAD Report. Substance use among students in 36 European Countries*. Stockholm, Modintryckoffset AB.
- Cheng, Y., Tao, M., Riley, L., Kann, L., Tian, X., Hu, J., & Chen, D. (2009). Protective factors relating to decreased risks of adolescent suicidal behaviour. *Child: Care, Health and Development*, 35 (3), 313–322. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2009.00955.x>

Kokkevi, A., Rotsika, V., Botsis, A., Kanavou, E., Malliori, M., & Richardson, C. (2014). Adolescent's self-reported running away from home and suicide attempts during a period of economic recession in Greece. *Child Youth Care Forum*, 43(6), 691–704. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10566-014-9260-3>

Laukkanen, E., Rissanen, M. L., Honkalampi, K., Kylmä, J., Tolmunen, T., & Hintikka, J. (2009). The prevalence of self-cutting and other self-harm among 13- to 18-year-old Finnish adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44(1), 23–28. <https://doi.org/10.1007/s00127-008-0398-x>

Office for National Statistics. *Top 5 leading causes of death by sex and five-year age group, England and Wales: 2014 registrations*. April, 2016. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/deaths/adhocs/005656top5leadingcausesofdeathbysexandfiveyearagegroupenglandandwales2014registrations>.

Oshio, A., Nakaya, M., Kaneko, H., & Nagamine, S. (2003). Construct validity of the adolescent resilience scale. *Psychological Reports*, 93, 1217–1222. <https://doi.org/10.2466/pr0.2003.93.3f.1217>

Rodham, K., Hawton, K., & Evans, E. (2004). Reasons for deliberate self-harm: Comparison of self-poisoners and self-cutters in a community sample of adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 43(1), 80–87. <https://doi.org/10.1097/00004583-200401000-00017>

Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books. <https://doi.org/10.2307/3340091>

Rozsivalová, E. (2015). Sebeпоškočování v dětství a dospívání. *Pediatrica v praxi*, 16(6), 392 – 394.

Simeon, D., & Favazza, A. R. (2001). Self-injurious behaviors: Phenomenology and assessment. In D. Simeon & E. Hollander (Eds.), *Self-injurious behaviors: Assessment and treatment* (pp. 1–28). American Psychiatric Publishing, Inc.

***ROLA OTCA V ŽIVOTE DCÉRY – KVALITATÍVNA ANALÝZA VÝPOVEDÍ
DOSPELÝCH DCÉR***

***THE ROLE OF THE FATHER IN THE LIFE OF THE DAUGHTER –
QUALITATIVE ANALYSIS OF ADULT DAUGHTERS' STATEMENTS***

Monika Kačmárová^a & Erika Kostárová^b

^a Inštitút psychológie FF PU v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov

^b Referát poradensko-psychologických služieb, Kukorelliho 1, 066 70 Humenné

E-mail: monika.kacmarova@unipo.sk

ABSTRAKT

Cieľom kvalitatívnej štúdie bolo zistiť, aké roly zastáva otec v živote dcéry, akým spôsobom sa angažuje v jej živote a ako vplýva na výber partnera. Výskumnú vzorku tvorilo 13 dospelých dcér vo veku 22 až 30 rokov. Výskumné dáta boli zbierané pološtruktúrovaným rozhovorom a následná analýza dát bola uskutočnená prostredníctvom metódy zakotvenej teórie. Stanovené boli 3 výskumné otázky a z odpovedí boli vytvorené kategórie. Prvá výskumná otázka zisťovala, v akých rolách vystupuje otec v živote dcéry. Z odpovedí bolo vytvorených 16 podkategórií s názvom: „Otec ako“. Druhá výskumná otázka bola zameraná na spôsob angažovania otca v živote dcéry. Z analýzy vyplynuli dve kategórie: prostredníctvom záujmu o školu a prostredníctvom spoločného času a športu. V tretej výskumnej otázke sa zisťovalo, ako vplýva otec na výber partnera svojej dcéry. Odpovede sú zahrnuté v troch kategóriách: aký otec taký partner, ružové okuliare a kategória s názvom ukážem ti, ako sa má správať muž k žene.

Kľúčové slová

otcovstvo; rola otca; dcéra; kvalitatívna analýza

ABSTRACT

The aim of the qualitative study was to find out what roles the father plays in his daughter's life, how he is involved in her life and how he influences her choice of partner. The research sample consisted of 13 adult daughters between the ages of 22 and 30. The research data was collected through semi-structured interviews and subsequent data analysis was conducted

through the grounded theory method. Three research questions were established and categories were created from the responses. The first research question explored the roles of the father in his daughter's life. From the responses, 16 sub-categories were created with the title: "Father as". The second research question focused on how the father is involved in the daughter's life. Two categories emerged from the analysis: through interest in school and through time together and sports. The third research question explored how the father influences his daughter's choice of partner. The answers are included in three categories: like father like partner, rose-colored glasses, and a category called I'll show you how a man should behave towards a woman.

Keywords

fatherhood; role of the father; daughter; qualitative analysis

Grantová podpora

Príspevok bol podporený grantom VEGA č.1/0719/20 Rola otca v sociálnom, kognitívnom a emocionálnom vývine dieťaťa v súčasnej spoločnosti

ÚVOD

V posledných dekádach poznačených sociálnymi a ekonomickými zmenami prešla významnou obmenou aj rola otca. Zjednodušene možno túto zmenu pomenovať ako posun od otca plniaceho rolu živiteľa rodiny a z hľadiska výchovy či angažovania sa v starostlivosti o deti ako vzdialeného, smerom k modernému angažovanému otcovi a ďalej k spolurodičovstvu ako rovnocennému zapojeniu sa do výchovy spolu s matkami (porovnaj Cabrera et al., 2000). Otcovia, rovnako ako matky, zohrávajú v rôznych fázach života svojich detí nezastupiteľné úlohy, tak v oblasti kognitívnej, emocionálnej ako aj sociálnej (Pleck & Masciadrelli, 2004). Osobitná oblasť výskumov upozorňuje na priaznivé dôsledky pôsobenia otca na viaceré oblasti života dcér – od sebavedomia, sebadôvery a sebaúcty, psychického zdravia, cez akademické úspechy, partnerské vzťahy až po celkovú psychickú pohodu (East et al., 2006; Flouri & Buchanan, 2002; Steinhilber et al., 2020; Zia et al., 2015). Bez ohľadu na vek dieťaťa je dôležitým aspektom otcovského pôsobenia kvalita vzťahu medzi otcom a dieťaťom. Čím je vzťah kvalitnejší, tým viac pozitívnych dôsledkov možno evidovať nielen na strane potomka, ale aj u samotného otca (Janzen & Kelly, 2012).

Cieľom prezentovanej kvalitatívnej štúdie bolo zistiť, ako dcéry vnímajú a) rolu otca v ich živote, b) spôsob jeho angažovania v ich živote a c) ako hodnotia efekt otcovho pôsobenia na výber svojho partnera. Je potrebné zdôrazniť subjektívnu perspektívu analyzovanej problematiky, kedy nám nejde nutne o presné identifikácie otcovských rolí, ale o ich hodnotenie dcérami, ktoré je jedinečné na základe konkrétnych skúseností a vzťahu s vlastným otcom. Uvedené môže napomôcť prekročiť zjednodušujúce typológie otcovských rolí, napríklad v zmysle diferenciacie otca ako živiteľa (inštrumentálna rola) a otca ako vychovávateľa (expresívna rola) (Parke & Stearns, 1993) smerom ku komplexnejším charakteristikám otcovského pôsobenia.

Ako príklad možno uviesť kvalitatívnu štúdiu Lemay et al. (2010) diferencujúcu 5 hlavných charakteristík dobrého otca: dostupnosť, finančná podpora, emocionálna podpora, rola učiteľa, prevzatie zodpovednosti. Jednou z najčastejšie skúmaných premenných s potenciálne pozitívnym dôsledkom pre prosperovanie detí je „zapojenie otca“ (Day et al., 2005) a táto angažovanosť bola rovnako predmetom rozhovoru. Doterajšie výskumné zistenia naznačujú, že vzťah otca s dcérou má potenciál formovať vzorce interakcií vo vzťahoch (Perkins, 2001) a špecificky sa to týka vplyvu otca na dcéru a jej schopnosť vychádzať s ostatnými mužmi (Flouri & Buchanan, 2002), a tiež výberu budúceho partnera (Collins & Read, 1994).

METÓDY

Výskumná vzorka

Respondentky boli do výskumu zaradené nenáhodným výberom. Kritériom na zaradenie bolo, aby boli dospelými dcérami a mali žijúcich otcov. Výskumu sa zúčastnilo 13 žien vo veku 22 až 30 rokov. 11 respondentiek pochádzalo z úplnej a 2 z rozvedenej rodiny.

Výskumný nástroj

Zber údajov prebiehal formou pološtrukturovaných rozhovorov v januári 2022 online formou alebo v rámci osobných stretnutí s respondentkami (Príklady otázok v schéme pološtrukturovaného rozhovoru: „Aké vlastnosti alebo hodnoty si vážiš na svojom otcovi?“, „Ako ste prežívali spoločné chvíle s otcom?“, „Keď uvažuješ o svojom budúcom partnerovi, sú vlastnosti, ktoré si zažila u otca a bolo by fajn keby ich mal aj tvoj budúci partner?“). Rozhovory boli nahrávané a doslovne prepísané, analýza dát bola uskutočnená prostredníctvom metódy zakotvenej teórie (Miovský, 2006). Cieľom tejto metódy je vytvoriť teóriu, ktorá by zodpovedala skúmanej oblasti a vysvetlila ju. To znamená, že teória je vytvorená a overená na základe systematického zhromažďovania údajov o jave a ich následnou analýzou. Celkovo bolo analyzovaných 900 textových jednotiek (viet), ktoré boli zaradené do vytvorených kategórií a podkategórií. Validizácia výsledkov bola realizovaná prostredníctvom triangulácie výskumníkov.

VÝSLEDKY A DISKUSIA

Prvá výskumná otázka bola zameraná na to, aké roly zastáva otec v živote dcéry. Na základe odpovedí respondentiek bola vytvorená kategória s názvom „Otec ako“, ktorú tvorilo 60 výrokov rozdelených do 16 podkategórií. Vzhľadom k väčšiemu počtu podkategórií sme sa snažili usporiadať ich ďalej do nadradených celkov (kategórií druhého rádu) prezentovaných v Tabuľke 1.

Získaná kategorizácia ilustruje komplexnosť otcovských rolí, kedy sa otcovstvo spája so širokým rozsahom aktivít, úloh, zodpovedností, ktoré dcéry považujú u svojich otcov za dôležité. 16 podkategórií predstavuje podstatne zložitejšiu štruktúru ako ponúkajú staršie typológie otcovských rolí postavené na dichotómii inštrumentálneho a expresívneho otcovstva

(Parke & Stearns, 1993), a preto aj priradenie k nim nebolo pre všetky podkategórie zmysluplné. Dve z nich sú možnými indikátormi neistej väzby k otcovskej postave a 14 naznačuje bezpečnú väzbu. Prevalha pozitívnych označení roly otca v životoch dcér z výskumného súboru môže byť artefaktom formulácie otázok v pološtrukturovanom rozhovore. Zameranie niektorých otázok na hodnotu otca a vzťahu s ním mohlo ovplyvniť / vyvolať kvantitu pozitívnych obsahov, ktoré boli vypovedané.

Tabuľka 1. Usporiadanie kategórií rolí otca do všeobecnejších celkov

Otec ako ...	Inštrumentálna vs. expresívna rola	Bezpečné vs. neisté pripútanie	Rola
1.Ten, ktorý sa obetuje	Inštrumentálna	Bezpečné	Zabezpečujúca rola
2.Ten, ktorý vytvára morálne hodnoty	-	Bezpečné	Usmerňujúca rola – model, mentor
3.Ten, ktorý ukazuje ako vyzerá bezpodmienečná láska	Expresívna	Bezpečné	Usmerňujúca rola – model, mentor
4.Ten, ktorý dôveruje dcére	Expresívna	Bezpečné	Emočná podpora
5.Ten, ktorý nedôveruje dcére	Expresívna	Neisté	Zneisťujúca rola
6.Ten, ktorý je starostlivý	Inštrumentálna aj Expresívna	Bezpečné	Zabezpečujúca rola
7.Ten, ktorý vie odľahčiť situáciu	-	Bezpečné	Emočná podpora
8.Ten, ktorý robí osobného šoféra	Inštrumentálna	Bezpečné	Zabezpečujúca rola
9.Ten, ktorý učí šoférovať	Inštrumentálna	Bezpečné	Aktivizujúca rola
10.Ten, ktorý je vzorom	-	Bezpečné	Usmerňujúca rola – model, mentor
11.Ten, ktorý vedie k športu	-	Bezpečné	Usmerňujúca rola – model, mentor
12.Ten, ktorý veľa pracuje	Inštrumentálna	Bezpečné	Zabezpečujúca rola
13.Ten, ktorý radí	Expresívna	Bezpečné	Usmerňujúca rola – model, mentor
14.Ten, ktorý splnomocňuje dcéru	Expresívna	Bezpečné	Aktivizujúca rola
15.Ten, ktorý bagatelizuje	-	Neisté	Zneisťujúca rola
16.Ten, ktorý má pomenovanie	-	Bezpečné	Usmerňujúca rola – model, mentor

Zaujímavejšia interpretácia vysvetľujúca prevahu pozitívnych rolí otca vo vytvorenej kategorizácii môže vychádzať z toho, že bez ohľadu na reálne pozitívne vzorce správania a vzťahov vlastných otcov (je málo pravdepodobné, že výberom respondentiek sme zachytili tak veľkú prevahu nadpriemerne dobrých otcov) vypovedajú dcéry o vlastnej potrebe pozitívneho otca, ktorý sa stará, je vzorom, zabezpečuje, je zdrojom emočnej podpory. Ďalším zoskupením podkategórií sme identifikovali 5 rolí otca: Zabezpečujúca rola, Usmerňujúca rola – model, mentor, Emočná podpora, Zneisťujúca rola, Aktivizujúca rola. Napriek prevaha pozitívnych opisov otcovskej roly si osobitnú pozornosť zaslúži kategória označená ako zneisťujúca rola otca. I keď to presne nezodpovedá nami zaznamenaným výpovediam, je správanie provokujúce k explorácii, zámerne zneisťujúce a nabádajúce k samostatnosti možnou súčasťou špecificky otcovej úlohy vo výchove (Grossmann et al., 2008; Paquette & Dumont, 2013).

Druhú výskumnú otázku sme formulovali s cieľom zistiť, akým spôsobom sa angažuje otec v živote dcéry. Ku každej kategórii uvedieme jeden reprezentujúci výrok s označením respondentky R1-R13, podľa toho od ktorej vyjadrenie pochádza. V odpovediach zameraných na formy pomoci a podpory zo strany otca bolo možné rozlíšiť: sociálnu oporu (R2, *„Ja som v svojom živote nikdy nezažila, aby na nás oco nemal čas“*), emocionálnu oporu (R6, *„Ak som študovala ďaleko, bol mi morálnou oporou a vždy veril v to, že všetko zvládnem“*), inštrumentálnu oporu (R5, *„Možno mi nevedel pomôcť pri písaní nejakej práce, alebo pri učení nejakého učiva, ale vždy sa snažil nájsť nejakú cestu, ktorou by mi nejako pomohol.“*) a informačnú oporu (R13, *„Tak keď som mala nejaký problém, že som potrebovala niečo spraviť, tak buď mi pomohol to spraviť, alebo mi pomohol s tým, že mi povedal, ako to spraviť.“*). Toto rozlíšenie je obdobné klasickým typológiám sociálnej opory (Křivohlavý, 2001).

Vzhľadom k veku respondentiek boli prevažujúce spôsoby angažovania otca kategorizovateľné do oblastí „záujem o školu“ (R2, *„Zaujímal sa o to, ako bolo v škole, keď sa niečo stalo, tak o tom chcel počuť, keď sa mi niečo podarilo, tak sa so mnou tešil.“*) a „spoločný čas a športové aktivity“ (R3, *„Stále sme niekam chodievali na výlety, kúpaliská, učili nás rôzne športy, tenis, futbal, bicyklovanie, chodili sme na chaty.“*). Naše výsledky sú v súlade so zisteniami Cabrera et al. (2000), ktorí uvádzajú, že otcovia sa okrem výchovy a starostlivosti zapájajú aj do aktivít vo voľnom čase a poskytujú tiež morálne vedenie a disciplínu.

Tretia výskumná otázka bola zacielená na vplyv otca na výber dcérinho partnera. Ich odpovede bolo možné zoskupiť do troch kategórií. Prvá kategória „Aký otec, taký partner“ (R8: *„Vždy, keď som mala nejakého partnera, som chcela, aby bol ako môj otec.“*) je charakterizovaná kopírovaním otcovských charakteristík vložených do očakávaní od vlastného partnera. Roisman et al. (2001) uvádzajú, že vzťahy medzi rodičmi a deťmi slúžia ako šablóny pre budúce vzťahy dieťaťa. Pravdepodobne to platí najmä u dcér, ktoré mali podporných a láskavých otcov (Rostad et al., 2014). Druhá kategória „Ružové okuliare“ vypovedala o tom ako je pozitívny pohľad dcéry na partnera ovplyvnený dobrým vzťahom so svojim otcom. R3 o tom hovorila takto: *„Vždy som mala ružové okuliare, čo sa týka chlapcov a vzťahov, tak nejak podvedome cítim, že na to mal vplyv aj môj otec.“* V tretej kategórii „Ukážem ti, ako sa má správať muž k žene“ sú výroky vyjadrujúce skúsenosť R11, kedy ju otec naučil vyžadovať od mužov úctivé správanie k žene (R11: *„Som mu vďačná za to, že mi ukázal, ako by si mal muž vážiť ženu.“*).

Väzba, ktorú si vytvorí dcéra s otcom počas raného detstva (Goodsell & Meldrum, 2010) a počas dospievania (Flouri & Buchanan, 2002) je dôležitá aj pre budúci zdravý a spokojný manželský či partnerský vzťah. Dcéry, ktoré zažili láskyplné a podporujúce vzťahy so svojimi otcami, dokážu nájsť uspokojujúce a vrúcne vzťahy aj so svojimi partnermi počas dospievania a neskôr aj v dospelosti (Walper & Wendt, 2015). Vychádzajúc zo zistení Daltona et al. (2006) môžeme konštatovať, že otcovia majú podstatne väčší vplyv na kvalitu romantického vzťahu dcér v porovnaní s vplyvom matiek.

Nami zaznamenané výroky potvrdzujú presvedčenie respondentiek o vplyve otca na výber partnera. Tento efekt je vykreslený ako pozitívny, žiadaný, ako reprodukcia romantického stereotypu dobrého partnera a dobrého otca. Táto idealizácia je možným sprievodným efektom

formulácie otázok v rozhovore (dotazovanie na silné stránky môže generovať najmä pozitívne obsahy otcovského pôsobenia, explicitné dotazovanie na negatíva by podnietilo ďalšiu rovinu diskurzu o analyzovanej téme – táto však nebola súčasťou zámerov autoriek), čo možno považovať za limitujúce v tomto výskume. Ďalším obmedzením výskumu je „nevyváženosť“ vzorky z hľadiska rôznorodosti rodinných prostredí, lebo takto by bolo možné dosiahnuť väčšiu rozmanitosť výpovedí o role otca.

V tomto príspevku bola pozornosť venovaná trom hlavným oblastiam, rolám otca v živote dcér, spôsobu ich angažovania a vplyve otca na výber ich budúceho partnera. Ďalšia analýza výrokov účastníčok výskumu, ktorá však z dôvodu rozsahu nemohla byť zaradená do textu príspevku, bola nasmerovaná na spôsoby, ako dcéry vnímali lásku svojho otca („jazyky lásky“, Chapman & Campbell, 2015), na pocity dcér v prítomnosti otca, na neprítomnosť otca a jej kompenzáciu, správanie otca k manželke a iným ľuďom a na komunikačné vzorce prítomné v interakcii otcov a dcér. Tieto oblasti predstavujú ďalšie aspekty, ktorým je možné venovať pozornosť pri skúmaní významu otcov v živote ich dcér.

ZÁVER

Odpovede respondentiek nám poskytli obraz o tom, ako svojich otcov vnímajú ich dcéry so zameraním na ich roly, angažovanie sa v ich živote a vplyve na výber partnera. Zistenia sú platné pre daný výskumný súbor žien v období mladej dospelosti a nemožno ich generalizovať pre širšiu populáciu.

Zaznamenaný bol prevažne idealizovaný obraz o vlastných ococh so zdôraznením ich pozitívneho vplyvu. Otcovské roly boli popisované ako zabezpečujúce, usmerňujúce, emočne podporujúce, aktivizujúce, ale i zneisťujúce. Otec bol popisovaný ako sprostredkovateľ rôznych foriem opory s akceptovaným a očakávaným vplyvom na výber partnerov.

Tieto zistenia na jednej strane potvrdzujú literatúrou hojne popisovaný pozitívny dôsledok kvalitného otcovského vzťahu na prosperovanie dcér, na druhej strane môžu byť dôsledkom vnímanej potreby otca ako funkčnej a pozitívne hodnotenej významnej mužskej postavy pre svoj budúci život.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Cabrera, N. J., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S., & Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child Development, 71*(1), 127–136. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227>

Collins, N. L., & Read, S. J. (1994). Cognitive representations of attachment: The structure and function of working models. In K. Bartholomew & D. Perlman (Eds.), *Attachment processes in adulthood* (pp. 53–90). Jessica Kingsley Publishers.

Dalton, W. T., Frick-Horbury, D., & Kitzmann, K. M. (2006). Young adults' retrospective reports of parenting by mothers and fathers: Associations with current relationship quality. *The Journal of General Psychology, 133*(1), 5–18. <https://doi.org/10.3200/GENP.133.1.5-18>

- Day, R. D., Lewis, C., O'Brien, M., & Lamb, M. E. (2005). Fatherhood and father involvement: Emerging constructs and theoretical orientations. In V. L. Bengtson, A. C. Acock, K. R. Allen, P. Dilworth-Anderson, & D. M. Klein (Eds.), *Sourcebook of family theory & research* (pp. 341–365). Sage Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781412990172.n14>
- East, L., Jackson, D., & O'Brien, L. (2006). Father absence and adolescent development: A review of the literature. *Journal of Child Health Care, 10*(4), 283–295. <https://doi.org/10.1177/1367493506067869>
- Flouri, E., & Buchanan, A. (2002). What predicts good relationships with parents in adolescence and partners in adult life: Findings from the 1958 British birth cohort. *Journal of Family Psychology, 16*(2), 186–198. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.16.2.186>
- Goodsell, T. L., & Meldrum, J. T. (2010). Nurturing fathers: A qualitative examination of child-father attachment. *Early Child Development and Care, 180*(1-2), 249–262. <https://doi.org/10.1080/03004430903415098>
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Kindler, H., & Zimmermann, P. (2008). A wider view of attachment and exploration: The influence of mothers and fathers on the development of psychological security from infancy to young adulthood. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 857–879). The Guilford Press.
- Chapman, G., & Campbell, R. (2015). *Päť jazykov lásky pre deti*. Porta Libri
- Janzen, B. L., & Kelly, I. W. (2012). Psychological distress among employed fathers associations with family structure, work quality, and the work–family interface. *American Journal of Men's Health, 6*, 294–302. <https://doi.org/10.1177/1557988311435835>
- Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Lemay, C. A., Cashman, S. B., Elfenbein, D. S., & Felice, M. E. (2010). A qualitative study of the meaning of fatherhood among young urban fathers. *Public Health Nursing* (Boston, Mass.), *27*(3), 221–231. <https://doi.org/10.1111/j.1525-1446.2010.00847.x>
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Paquette, D., & Dumont, C. (2013). Is father–child rough-and-tumble play associated with attachment or activation relationships? *Early Child Development and Care, 183*(6), 760–773. <https://doi.org/10.1080/03004430.2012.723440>
- Parke, R. D., & Stearns, P. N. (1993). Fathers and child rearing. In G. H. Elder, J. Modell, & R. Parke (Eds.), *Children in time and place: Developmental and historical insights* (Cambridge Studies in Social and Emotional Development, pp. 147–170). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558269.010>
- Pleck, J. H., & Masciadrelli, B. P. (2004). Paternal involvement by U.S. residential fathers: Levels, sources, and consequences. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (pp. 222–271). John Wiley & Sons Inc.
- Roisman, G. I., Madsen, S. D., Hennighausen, K. H., Alan oufe Sr, L., & Andrew Collins, W. (2001). The coherence of dyadic behavior across parent–child and romantic relationships as mediated by the internalized representation of experience. *Attachment & Human Development,*

3(2), 156–172. <https://doi.org/10.1080/14616730126483>

Rostad, W. L., Silverman, P., & McDonald, M. K. (2014). Daddy's little girl goes to college: An investigation of females' perceived closeness with fathers and later risky behaviors. *Journal of American College Health, 62*(4), 213–220. <https://doi.org/10.1080/07448481.2014.887570>

Steinhilber, K. M., Ray, S., Harkins, D. A., & Sienkiewicz, M. E. (2020). Father-daughter relationship dynamics & daughters' body image, eating patterns, and empowerment: An exploratory study. *Women & Health, 60*(10), 1083–1094. <https://doi.org/10.1080/03630242.2020.1801554>

Walper, S., & Wendt, E. V. (2015). Adolescents' relationships with mother and father and their links to the quality of romantic relationships: A classification approach. *European Journal of Developmental Psychology, 12*(5), 516–532. <https://doi.org/10.1080/17405629.2015.1065727>

Zia, A., Malik, A. A., & Ali, S. M. (2015). Father and daughter relationship and its impact on daughter's self-esteem and academic achievement. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies, 4*(1), 311–316. <https://doi.org/10.5901/mjss.2015.v4n1p311>

OBRAZ INSOMNIE A DEPRESE

MAPPING INSOMNIA AND DEPRESSION

Veronika Káplová, Iva Burešová, & Veronika Ondráčková Dacerová

Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

E-mail: veronika.kaplova@seznam.cz

ABSTRAKT

Cílem výzkumu je zmapovat vztah insomnie a deprese. Obě formy onemocnění představují celosvětově nákladný problém. Insomnie je velmi často podceňována. Jejím příznakem kromě kognitivních problémů, jsou i depresivní symptomy. Práce je zkonstruována jako přehledová studie, která přináší základní vhled do této problematiky. Cílem je najít souvislosti a podobnosti obou forem onemocnění. Do této přehledové studie bylo zahrnuto ve výsledku celkem 40 vědeckých článků, které jsou následně zpracovány. Výzkum vyhledává souvislosti mezi insomnií a depresí. Popisuje možnosti farmakologické a nefarmakologické léčby. Souhrn studií se může stát přínosem pro pochopení celého konceptu insomnie a deprese.

Klíčová slova

spánek; insomnie; deprese; depresivita; léčba

ABSTRACT

The aim of this research is to map insomnia and depression. Both forms of the disease represent a costly problem worldwide. Insomnia is very often underestimated. Its symptoms, in addition to cognitive problems, are depressive symptoms. This thesis is constructed as a review study that provides a basic insight into this issue. The aim is to find connections and similarities between the two forms of the disease. As a result, a total of 40 scientific articles were included in this review study and are subsequently elaborated. Research is looking for connections between insomnia and depression. It describes the possibilities of pharmacological and non-pharmacological treatment. The summary of the studies can be beneficial for understanding the whole concept of insomnia and depression.

Keywords

sleep; insomnia; depression; depressiveness; treatment

Grantová podpora

Práce vznikla jako součást projektu Ověření psychometrických vlastností diagnostických nástrojů pro screening spánku MUNI/A/1310/2020.

ÚVOD

Insomnie představuje globální problém společnosti. Nespavost je nejběžnější forma poruch spánku s vážným dopadem na lidské zdraví (Sateia & Buysse, 2016). Její výskyt se odhaduje na 26.8 % jedinců v populaci (Komada et al., 2011). Postižení jedinci vykazují větší náklady na zdravotní péči, nedostatečnou výkonnost v pracovní oblasti či větší riziko při vykonávání činnosti, která vyžaduje minimální chybovost. S insomnií bývá spojen také zvýšený výskyt deprese nebo úzkosti (Taylor et al., 2014). Deprese vykazuje kognitivní a fyzické symptomy, které jedinci narušují fungování v mnoha oblastech. Propojení obou forem onemocnění je velmi těsné. Příznaky nespavosti jsou velmi běžné v klinickém obrazu depresivní poruchy. Zároveň se však deprese vyskytuje u jedinců, kteří trpí primárně insomnií (O'Brien et al., 2011). Je obecně známo, že neléčená nespavost může vést k řadě somatických či psychiatrických stavů (Chen et al., 2017).

METODY

Cílem této přehledové studie je zmapovat souvislost mezi insomnií a depresí, možnosti léčby obou forem onemocnění a mapování dalších komorbidit vycházející z deprese a insomnie. Splnění cíle se odvíjí od zodpovězení následujících výzkumných otázek:

- Jaký je současný stav poznání mezi insomnií a depresí?
- Jaké jsou možnosti farmakologické a nefarmakologické léčby obou forem onemocnění?

K vyhledávání relevantní literatury byly využity elektronické databáze EBSCO, SCOPUS, Science Direct. Vytvořená klíčová slova pro vyhledávání byla následující:

„sleep, insomnia, sleeplessness, inability to sleep, watchfulness, sleep deprivation, consequences of insomnia, sleep in psychiatric disease, depression, clinical depression, comorbidity, NREM sleep, insomnia symptoms, sleep initiation and maintenance disorders, young adult, subjective measurement of insomnia, recurrence, symptoms, early morning awakening, early morning waking up, sleep disorders, insomnia symptoms, suicidal thoughts, insomnia severity, mood, REM sleep abnormalities, depression, suicidal thoughts, mood.”

Na základě těchto vytvořených klíčových slov byly poté vytvořeny Boolean operátory pro vyhledávání v databázích. Vznikly tyto množiny:

((insomnia AND depression) AND (sleeplessness OR inability to sleep OR watchfulness OR insomnia symptoms OR insomnia severity OR REM sleep abnormalities OR consequences of insomnia OR insomnia severity)) AND (depression OR suicidal thoughts OR mood))

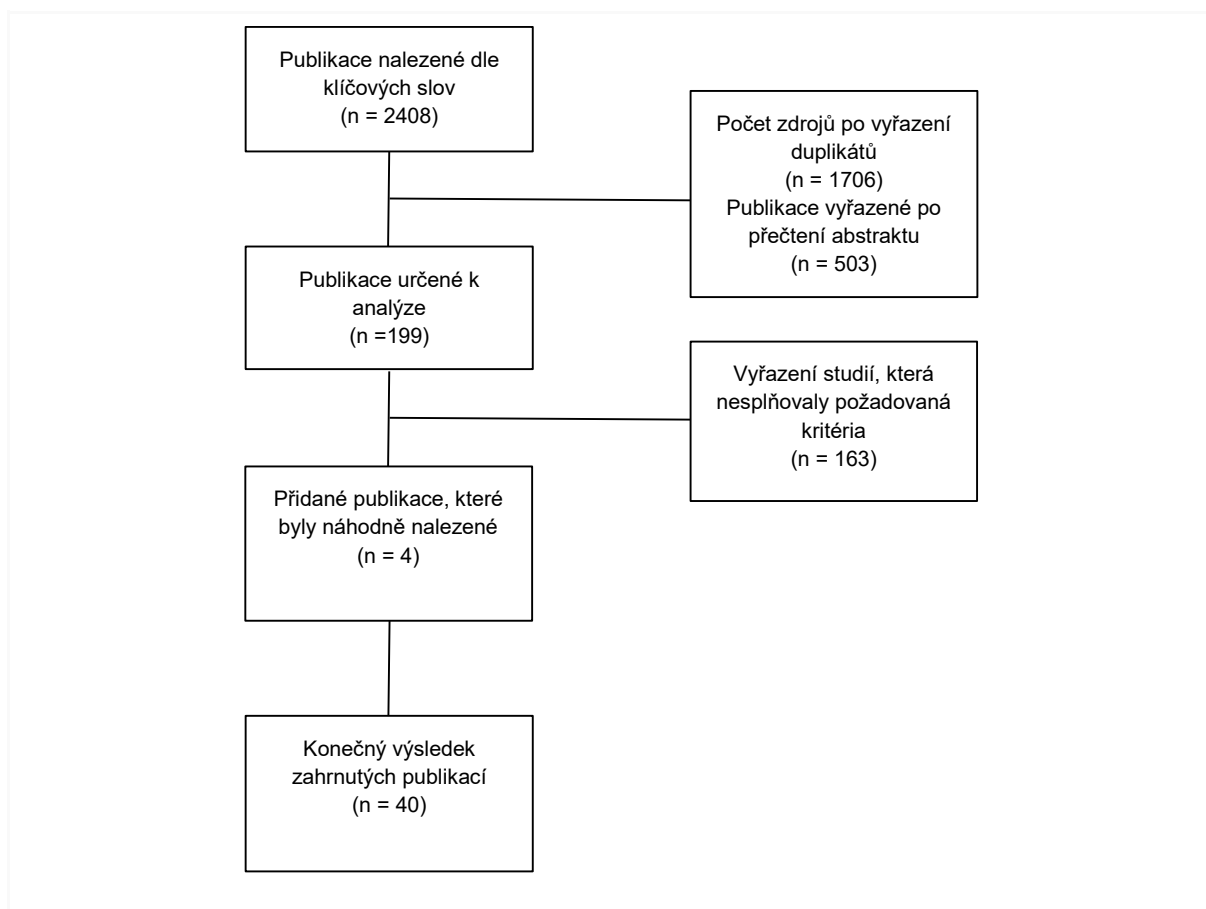
Ke dni 1. 2. 2022 byl počet článků k zadanému období 40.

Stanovená kritéria pro zahrnutí článků:

- studie jsou publikována v časovém horizontu od roku 2010–2022,
- studie jsou publikována v anglickém, německém nebo francouzském jazyce,
- studie je založena na výzkumu podstaty kvalitativní, kvalitativní, přehledové či jiné.

Stanovená kritéria pro vyloučení článků:

- studie nemá formu odborného článku (zprávy z konferencí, zprávy o prezentaci posteru, články v populárně-psychologické literatuře,
- jedná se o knižní publikaci, nikoliv o odborný článek.

Obrázek 1. Postup vyhledávání odborné literatury

VÝSLEDKY

Tabulka 1. Souhrn použitých studií

Kategorie	Použito
Vzájemné vztahy mezi insomnií a depresí	15
Vzájemné neurobiologické vztahy mezi insomnií a depresí	3
Vzájemné vztahy mezi podtypy insomnie a deprese	5
Možnosti farmakologické léčby obou forem onemocnění	7
Možnosti nefarmakologické léčby obou forem onemocnění	10
Celkem	40

Vzájemné vztahy mezi insomnií a depresí

Deprese byla ve všech 17 studiích signifikantně spojena s insomnií. Je nutné zdůraznit, že celkem 5 studií nevykazovalo jen vzájemný vztah mezi insomnií a depresí, ale i výskyt úzkostí (Chen et al., 2017; Sullivan et al., 2018; Ypsilanti et al., 2017; Li et al., 2019; Schneider et al., 2019). Chen et al. (2017) a Ypsilanti et al. (2017) přicházejí s výsledky, že insomnie predikuje nárůst deprese a úzkosti s poměrem incidence 8.74 pro úzkost a poměr incidence 8.76 pro depresi. U mladých dospělých se navíc objevuje významně zhoršené sebehodnocení (Ypsilanti et al., 2017). Je nutné brát v potaz, že deprese není pokaždé důsledek insomnie, ale i samotná insomnie je druhotný jev deprese (Komada, 2011; O'Brien et al., 2011; Lee et al., 2012; Plante et al., 2012; Salo et al., 2012; Lombardo et al., 2014; O'Leary et al., 2017; Chen et al., 2017; Hein et al., 2017; Sullivan et al., 2018; Ypsilanti et al., 2018; Li et al., 2019; Kim et al., 2019; Schneider et al., 2019).

Tabulka 2. Studie zkoumající vztah mezi insomnií a depresí

Studie	n	OR (95% CI)
Komada et al., 2011	6 643	2.69
O'Brien et al., 2011	2 900	0.99
Lee et al., 2021	417	1.56
Plante et al., 2012	20	0.87
Salo et al., 2012	40 791	1.64
Lombardo et al., 2013	819	0.82
O'Leary et al., 2017	143	1.30
Chen et al., 2017	591	2.14
Hein et al., 2017	304	0.92
Sullivan et al., 2018	20 851	0.73
Ypsilanti et al., 2018	57	2.14
Li et al., 2019	27	0.73
Kim et al., 2019	6 367	1.34
Lebrun et al., 2019	65	2.12
Schneider et al., 2019	862	0.67
Meta-analýza celkem	80 857	1.38

Vzájemné neurobiologické vzťahy medzi insomnií a depresí

Na dané téma byly vyhledány 3 studie. Obecně tyto výzkumy naznačují, že insomnie koreluje s poruchami nálad. Zároveň se může objevit v premorbidním stádiu deprese. V této souvislosti se dlouhodobě diskutuje o úloze serotoninu (5-HT), konkrétně transportéru 5-HTTLPR. Tento fakt byl potvrzen zkoumáním alely 5-HTTLPR u pacientů trpících insomnií (Deuchle et al., 2010). Genetická asociace alely 5-HTTLPR je potvrzena výzkumem od Dalfsen et al. (2018). Kromě zkoumání serotoninového transportéru byla pozorována srdeční frekvence jako biomarker neurobiologického fungování pacientů s velkou depresivní poruchou a insomnií. Studie však nevykazuje žádné signifikantní rozdíly mezi experimentální a kontrolní skupinou (Eddie et al., 2020).

Tabulka 3. Studie neurobiologických vztahů mezi insomnií a depresí

Studie	n	OR (95% CI)
Deuchle et al., 2010	984	1.34
Dalfensen et al., 2010	685	4.18
Eddie et al., 2020	73	2.69
Meta-analýza celkem	1742	2.74

Vzájemné vztahy mezi podtypy insomnie a deprese

Na toto téma bylo nalezeno 5 relevantních studií. Jedinci trpící insomnií s vysokou latencí nástupu spánku (SOL), časného ranního probouzení (EMA) a neschopností udržení spánku (WASO), vykazují depresi a úzkost. Bylo zjištěno, že tyto podtypy insomnie predikují pozdější užívání hypnotik (Bjorøy et al., 2020). Všechny použité studie v této sekci predikují také zvýšené riziko užívání alkoholu a hypnotik (Blanken et al., 2019; Bjorøy et al., 2020). U starší populace pak latence nástupu spánku (SOL) také predikuje zvýšený výskyt deprese (Kim et al., 2017; Chen & Saito, 2021).

Tabulka 4. Studie vzájemných vztahů mezi podtypy insomnie a deprese

Studie	n	OR (95% CI)
Kim et al., 2017	881	2.94
Blanken et al., 2019	4 322	0.87
Leerssen et al., 2020	120	1.12
Bjorøy et al., 2020	64 503	1.87
Chen et al., 2021	9 151	1.16
Meta-analýza celkem	65 504	1.59

Možnosti farmakologické léčby obou forem onemocnění

K tématu bylo nalezeno celkem 7 studií. Antidepressiva byla nejčastější volbou farmakologické léčby. Ve srovnání s placebem vykazuje signifikantní zlepšení (Iwaki et al., 2012; Thaler et al., 2015; Alberti et al., 2015; Liu et al., 2017). Značně pozitivní výsledky demonstrují tricyklická antidepressiva. Kromě zlepšení s sebou přinášejí vedlejší účinky jako nárůst somnolence (Liu et al., 2017). Diskutovaným tématem je užití duálních antidepressiv. Dvě studie se shodují na

pozitívnych účincích mirtazapínu (Thaler et al., 2015; Alberti et al., 2015). Léčbou hypnotiky se zabývaly 3 studie. Léčbu lze provádět jen krátkodobě, neboť hypnotika představují zejména u depresivních pacientů se sebevražednými myšlenkami značné riziko (Iwaki et al., 2012; Pigeon et al., 2014; Inada et al., 2021). V jedné studii je zmíněná léčba ketaminem. U těžké insomnie a unipolární deprese vykazují pozitivní odpověď (Liu et al., 2020).

Možnosti nefarmakologické léčby obou forem onemocnění

Do této kategorie je zahrnuto 10 studií. Nejčastěji využívaná léčba je Kognitivně behaviorální terapie insomnie (CBT-I). Ta je použita v 8 studiích. Digitální a internetová forma je zahrnuta ve dvou studiích. Po 6 měsíčním sledování jsou znatelné pozitivní výsledky (Bloom et al., 2016; Cheng et al., 2020). Behaviorální aktivace a kontrola stimulů vykazuje snížení symptomů deprese při insomnii (Funderburk et al., 2015). Léčba primárně cílená na léčbu deprese a úzkosti, snižuje také příznaky insomnie (Mason & Harvey, 2014).

Tabulka 5. Studie zahrnující farmakologickou léčbu

Studie	n	OR (95% CI)
Iwaki et al., 2012	128	2.71
Thaler et al., 2012	19	1.55
Pigeon et al., 2014	767	1.21
Alberti et al., 2015	245	1.01
Liu et al., 2017	2 917	1.10
Liu et al., 2020	132	2.70
Inada et al., 2021	30 381	1.27
Meta-analýza celkem	34 589	1.65

Tabulka 6. Studie zahrnující nefarmakologickou léčbu

Studie	n	OR (95% CI)
Mason & Harvey, 2014	266	2.94
Ashworth et al., 2015	159	0.87
Funderburk et al., 2015	102	1.12
Bergdahl et al., 2017	57	1.16
Carney et al., 2017	107	0.87
Bei et al., 2018	148	0.72
Henry et al., 2020	3 352	0.71
Cheng et al., 2020	1 385	1.48
Cox et al., 2022	451	0.97
Meta-analýza celkem	6 027	1.20

DISKUSE

Ve studiích, které zmiňuje tato přehledová studie bylo zjištěno, že důsledkem insomnie může být deprese. Zároveň se však insomnie může objevovat u pacientů trpících depresí. Tento jev je pak potvrzen zkoumáním serotoninového transportéru (Deuchle et al., 2010). To přináší užitečné výsledky v léčbě nových antidepresiv, zejména těch, které mají duální působení. Příkladem je využití mirtazapinu v léčbě komorbidity insomnie a deprese. Využití je stále spekulativní a tím přináší další prostor pro zkoumání. Důležité je zmínit, že duální antidepresiva nemají mnoho kontraindikací jako hypnotika (Schreiber et al., 2021). Komunitní studie vykazují však velký počet pacientů, kteří se s insomnií vyrovnávají hypnotiky a anxiolytiky. Prevalence je 3-11 %. To představuje poměrné riziko vzniku závislosti (Komada et al., 2011). Nefarmakologickou metodou první volby pro obě formy onemocnění je Kognitivně behaviorální terapie insomnie (CBT-I). Výzkumy sledování Kognitivně behaviorální terapie insomnie potvrzují snížení depresivních a úzkostných příznaků společně s opakujícím se negativním myšlením (Cox & Olatunji, 2022).

LIMITY VÝZKUMU

Předložený výzkum má své limity, kterých jsou si autorky plně vědomy. Prvním limitem je vyhledávané období vědeckých studií, které byly publikované v letech 2010-2022. Velká část studií byla také vyloučena vzhledem ke specifickému tématu, a to zejména ve spojitosti s COVID-19. Není vyloučeno, že se profil insomnie a deprese v posledních letech během pandemie mohl změnit. Veškeré použité studie jsou soustředěny na zahraniční výzkumy, nikoliv z českého prostředí. Velkým limitem je jazyk vyhledávání vědeckých studií. Vzhledem k omezené znalosti jazyků, byly vyhledávány výzkumy, které byly napsány pouze v anglickém, německém a francouzském jazyce. V některých studiích také není deprese pokaždé symptomem insomnie. Jsou tedy zahrnuty i ty výzkumy, které vykazují insomnii jako příznak deprese a jsou spojeny s různými komorbiditami.

SEZNAM REFERENCÍ

- Alberti, S., Chiesa, A., Andrisano, C., & Serretti, A. (2015). Insomnia and somnolence associated with second-generation antidepressants during the treatment of major depression: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychopharmacology*, 35(3), 296–303. <https://doi.org/10.1097/JCP.0000000000000329>
- Blanken, T. F., Benjamins, J. S., Borsboom, D., Vermunt, J. K., Paquola, C., Ramautar, J., ... & Van Someren, E. J. (2019). Insomnia disorder subtypes derived from life history and traits of affect and personality. *The Lancet Psychiatry*, 6(2), 151–163. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(18\)30464-4](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(18)30464-4)
- Bjorøy, I., Jørgensen, V. A., Pallesen, S., & Bjorvatn, B. (2020). The prevalence of insomnia subtypes in relation to demographic characteristics, anxiety, depression, alcohol consumption

and use of hypnotics. *Frontiers in Psychology*, 11, 527. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00527>

Blom, K., Jernelöv, S., Lindefors, N., & Kaldo, V. (2016). Facilitating and hindering factors in Internet-delivered treatment for insomnia and depression. *Internet Interventions*, 4, 51–60. <https://doi.org/10.1016/j.invent.2016.03.004>

Chen, P. J., Huang, C. L. C., Weng, S. F., Wu, M. P., Ho, C. H., Wang, J. J., ... & Hsu, Y. W. (2017). Relapse insomnia increases greater risk of anxiety and depression: Evidence from a population-based 4-year cohort study. *Sleep Medicine*, 38, 122–129. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2017.07.016>

Cheng, P., Kalmbach, D. A., Castelan, A. C., Murugan, N., & Drake, C. L. (2020). Depression prevention in digital cognitive behavioral therapy for insomnia: Is rumination a mediator?. *Journal of Affective Disorders*, 273, 434–441. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.03.184>

Chen, T. Y., & Saito, Y. (2021). Longitudinal effects of nocturnal insomnia symptom subtypes and nonrestorative sleep on the incidence of depression among community-dwelling older adults: Results from the Health and Retirement Study. *Sleep Medicine*, 79, 155–163. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2021.01.003>

Cox, R. C., & Olatunji, B. O. (2022). Concurrent and prospective links between sleep disturbance and repetitive negative thinking: Specificity and effects of cognitive behavior therapy for insomnia. *Journal of Behavioral and Cognitive Therapy*, 32(1), 57–66. <https://doi.org/10.1016/j.jbct.2021.12.003>

Deuschle, M., Schredl, M., Schilling, C., Wüst, S., Frank, J., Witt, S. H., ... & Schulze, T. G. (2010). Association between a serotonin transporter length polymorphism and primary insomnia. *Sleep*, 33(3), 343. <https://doi.org/10.1093/sleep/33.3.343>

Eddie, D., Bentley, K. H., Bernard, R., Yeung, A., Nyer, M., Pedrelli, P., ... & Winkelman, J. W. (2020). Major depressive disorder and insomnia: Exploring a hypothesis of a common neurological basis using waking and sleep-derived heart rate variability. *Journal of Psychiatric Research*, 123, 89–94. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.01.015>

Funderburk, J. S., Shepardson, R. L., & Krenek, M. (2015). Brief behavioral interventions for symptoms of depression and insomnia in university primary care. *Journal of American College Health*, 63(6), 398–402. <https://doi.org/10.1080/07448481.2015.1015031>

Hein, M., Lanquart, J. P., Loas, G., Hubain, P., & Linkowski, P. (2017). Similar polysomnographic pattern in primary insomnia and major depression with objective insomnia: A sign of common pathophysiology? *BMC psychiatry*, 17(1), 1–12.

Inada, K., Enomoto, M., Yamato, K., & Mishima, K. (2021). Prescribing pattern of hypnotic medications in patients initiating treatment at Japanese hospitals: A nationwide, retrospective, longitudinal, observational study using a claims database. *Drugs-Real World Outcomes*, 8(3), 277–288.

Iwaki, S., Satoh, K., Matsumoto, Y., Echizenya, M., Katoh, T., Kusanagi, H., ... & Mishima, K. (2012). Treatment-resistant residual insomnia in patients with recurrent major depressive episodes. *Sleep and Biological Rhythms*, 10(3), 202–211.

- Kim, S. J., Kim, S., Jeon, S., Leary, E. B., Barwick, F., & Mignot, E. (2019). Factors associated with fatigue in patients with insomnia. *Journal of Psychiatric Research*, *117*, 24–30. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2019.06.021>
- Kim, K. W., Kang, S. H., Yoon, I. Y., Lee, S. D., Ju, G., Han, J. W., ... & Kim, T. (2017). Prevalence and clinical characteristics of insomnia and its subtypes in the Korean elderly. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, *68*, 68–75. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2016.09.005>
- Komada, Y., Nomura, T., Kusumi, M., Nakashima, K., Okajima, I., Sasai, T., & Inoue, Y. (2011). Correlations among insomnia symptoms, sleep medication use and depressive symptoms. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, *65*(1), 20–29. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2010.02154.x>
- Lee, S., Kim, S. J., Park, J. E., Cho, S. J., Cho, I. H., & Lee, Y. J. (2012). Biogenetic temperament and character in insomnia and depression. *Journal of Psychosomatic Research*, *72*(5), 383–387. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2012.01.016>
- Li, M., Wang, R., Zhao, M., Zhai, J., Liu, B., Yu, D., & Yuan, K. (2019). Abnormalities of thalamus volume and resting state functional connectivity in primary insomnia patients. *Brain Imaging and Behavior*, *13*(5), 1193–1201.
- Liu, W., Zhou, Y., Wang, C., Zheng, W., Zhan, Y., Lan, X., ... & Ning, Y. (2020). Baseline insomnia as a predictor of antidepressant efficacy to repeated intravenous ketamine for unipolar and bipolar depression: A preliminary study. *Journal of Affective Disorders*, *271*, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.03.048>
- Liu, Y., Xu, X., Dong, M., Jia, S., & Wei, Y. (2017). Treatment of insomnia with tricyclic antidepressants: A meta-analysis of polysomnographic randomized controlled trials. *Sleep Medicine*, *34*, 126–133. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2017.03.007>
- Lombardo, C., Battagliese, G., Baglioni, C., David, M., Violani, C., & Riemann, D. (2014). Severity of insomnia, disordered eating symptoms, and depression in female university students. *Clinical Psychologist*, *18*(3), 108–115. <https://doi.org/10.1111/cp.12023>
- O'Brien, E. M., Chelminski, I., Young, D., Dalrymple, K., Hrabosky, J., & Zimmerman, M. (2011). Severe insomnia is associated with more severe presentation and greater functional deficits in depression. *Journal of Psychiatric Research*, *45*(8), 1101–1105. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2011.01.010>
- O'Leary, K., Bylisma, L. M., & Rottenberg, J. (2017). Why might poor sleep quality lead to depression? A role for emotion regulation. *Cognition and Emotion*, *31*(8), 1698–1706. <https://doi.org/10.1080/02699931.2016.1247035>
- Mason, E. C., & Harvey, A. G. (2014). Insomnia before and after treatment for anxiety and depression. *Journal of Affective Disorders*, *168*, 415–421. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.07.020>
- Plante, D. T., Jensen, J. E., Schoerning, L., & Winkelman, J. W. (2012). Reduce γ -aminobutyric acid in occipital and anterior cingulate cortices in primary insomnia: A link to major depressive disorder? *Neuropsychopharmacology*, *37*(6), 1548–1557.
- Pigeon, W. R., Woosley, J. A., & Lichstein, K. L. (2014). Insomnia and hypnotic medications are associated with suicidal ideation in a community population. *Archives of suicide research*.

Salo, P., Sivertsen, B., Oksanen, T., Sjösten, N., Pentti, J., Virtanen, M., ... & Vahtera, J. (2012). Insomnia symptoms as a predictor of incident treatment for depression: Prospective cohort study of 40,791 men and women. *Sleep Medicine, 13*(3), 278–284. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2011.06.022>

Sateia, M. J. (2014). International classification of sleep disorders. *Chest, 146*(5), 1387–1394.

Schneider, M. N., Zavos, H. M., McAdams, T. A., Kovas, Y., Sadeghi, S., & Gregory, A. M. (2019). Mindfulness and associations with symptoms of insomnia, anxiety and depression in early adulthood: A twin and sibling study. *Behaviour Research and Therapy, 118*, 18–29. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2018.11.002>

Schreiber, Z., Wang, C., Tan, A., Riva-Posse, P., McDonald, W. M., Crowell, A., ... & Hershenberg, R. (2021). Do baseline anxiety symptoms impact response to IV Ketamine in treatment resistant depression? *Journal of Affective Disorders Reports, 6*, 100253. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2021.100253>

Sullivan, K., & Ordiah, C. (2018). Association of mildly insufficient sleep with symptoms of anxiety and depression. *Neurology, Psychiatry and Brain Research, 30*, 1–4. <https://doi.org/10.1016/j.npbr.2018.03.001>

Taylor, D., Gehrman, P., Dautovich, N. D., Lichstein, K. L., & McCrae, C. S. (2014). *Handbook of insomnia*. Springer Healthcare Limited

Thaler, K. J., Morgan, L. C., Van Noord, M., Gaynes, B. N., Hansen, R. A., Lux, L. J., ... & Gartlehner, G. (2012). Comparative effectiveness of second-generation antidepressants for accompanying anxiety, insomnia, and pain in depressed patients: A systematic review. *Depression and Anxiety, 29*(6), 495–505. <https://doi.org/10.1002/da.21951>

van Dalfsen, J. H., & Markus, C. R. (2019). The serotonin transporter 5-HTTLPR polymorphism and the risk for insomnia: A non-replication. *Sleep Medicine, 53*, 195–196. <https://doi-org/10.1016/j.sleep.2018.01.015>

Ypsilanti, A., Lazuras, L., Robson, A., & Akram, U. (2018). Anxiety and depression mediate the relationship between self-disgust and insomnia disorder. *Sleep Health, 4*(4), 349–351. <https://doi.org/10.1016/j.sleh.2018.06.001>

PERCIPOVANÉ ZMENY VO VYBRANÝCH ASPEKTOCH KVALITY ŽIVOTA U ONKOLOGICKÝCH PACIENTOV S RÔZNYM TYPOM LIEČBY

(Návrh štúdie)

PERCEIVED CHANGES IN SELECTED ASPECTS OF QUALITY OF LIFE IN CANCER PATIENTS WITH DIFFERENT TYPES OF TREATMENT

(Study design)

Bianka Karliková & Jitka Gurňáková

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

E-mail: bianka.karlikova@savba.sk, jitka.gurnakova@savba.sk

ABSTRAKT

V Európe žije v súčasnosti viac ako 430 000 mužov s rakovinou semenníkov (Trama et al., 2012). Hoci je pri včasnom diagnostikovaní úmrtnosť na toto ochorenia relatívne nízka, k nežiaducemu dopadu onkologického ochorenia na kvalitu života pacientov treba prirátat tiež vedľajšie účinky liečby (Ryan & Hoyt, 2018). S rastúcou dobou prežitia odliečených pacientov tak vstupuje do popredia nielen otázka efektivity jednotlivých typov liečby, ale aj samotnej kvality ďalšieho života pacienta (Mardiak et al., 2013). Cieľom navrhovaného projektu štúdie bude popísať zmeny v kvalite života u pacientov s rakovinou semenníkov v rôznych fázach ochorenia a liečby. Vzorku bude tvoriť 30 novodiagnostikovaných mužov s rakovinou semenníkov vo veku od 18 rokov, liečených na Národnom Onkologickom Ústave (NOÚ) v Bratislave. Respondenti budú dlhodobu sledovaní, aby sa porovnala ich kvalita života pred, počas a po liečbe rakoviny.

Kľúčové slová

kvalita života; onkologická liečba; rakovina semenníkov

ABSTRACT

There are currently more than 430.000 men living with testicular cancer in Europe (Trama et al., 2012). Although the mortality rate for this disease is relatively low with early diagnosis, it is necessary to add side effects of treatment to the adverse impact of cancer on the quality of life of patients (Ryan & Hoyt, 2018). As the survival time of cured patients increases, the

quality of the patient's further life comes to the fore (Mardiak et al., 2013). The aim of study is to describe the changes in the quality of life in patients with testicular cancer at different stages of disease and treatment. Research sample will consist of 30 newly diagnosed men with testicular cancer aged 18 and over, treated at the National Cancer Institute (NCI) in Bratislava. Respondents will be followed long-term to compare their quality of life before, during and after cancer treatment.

Keywords

quality of life; oncological treatment; testicular cancer

Funding

European Regional Development Fund project "Systematic public research infrastructure - Biobank for cancer and rare diseases" (313011AFG5).

INTRODUCTION

Testicular cancer most often affects men between the ages of 15 and 35 years. Early detection of cancer and administration of treatment contributes to a relatively low mortality rate. Current research shows that the disease and its treatment negatively affect the quality of life of (re)treated patients (Ryan & Hoyt, 2018). Health-related quality of life reflects the impact of disease and treatment on an individual's health, functioning and may depend on the stage of treatment (Mayo, 2015). After orchietomy, a decrease in sexual functioning or self-image was recorded (Vasil'ková et al., 2015). Dissatisfaction with self-image was also shown after chemotherapy, which contributes to weight gain (Ijpma et al., 2017). Consequences of both the disease and the treatment may contribute to worsening of mental health (Haugnes et al., 2012).

According to Osmańsk et al. (2010), patients with testicular cancer often have elevated levels of anxiety. A higher level of anxiety was shown during chemotherapy (40 %), but also after its completion (18.5 %). Anxiety was also visible after more than 5 cycles of completed chemotherapy. Interestingly, patients showed higher levels of anxiety even 3-5 years after completing treatment (Eberhard et al., 2010). Oncological disease and treatment contribute to experiencing depression, which is visible at any stage of the disease and treatment. In the research by Caruso et al. (2017), patients experienced depression during the treatment process in 14.6 % compared to the state after treatment, where the incidence of depression was significantly lower (9.3 %). In cured patients, increased stress and fear of cancer recurrence can be detected (Darabos & Hoyt, 2017). Oncological disease and the toxicity of the treatments also lead to a decline in cognitive functions (Moriarty et al., 2011). Impaired cognitive abilities affects daily functioning and interpersonal processes during the treatment, but also in remission (Hermelink et al., 2010). According to available results of the studies, it can be concluded that men with testicular cancer face negative side effects of cancer

treatment, which lead to changes in the quality of life not only during the treatment period, but also several years after its completion (Ryan & Hoyt, 2018). Overcoming the disease can have tangible consequences for their mental health. Patients may be afraid of recurrence of the oncological disease. Negative or stressful interactions can occur in interpersonal relationships (e.g., in a partnership) (Tuinman et al., 2004).

The aim of the study is to use quantitative and qualitative approach to understand how the quality of life changes during the stages of illness and treatment, including psychosocial well-being and the coping method they use. The method will be long-term monitoring of patients before the starts of treatment, during treatment and after completion of treatment. Longitudinal design of the study will capture selected aspects of the quality of life – physical well-being, inner experience, and coping strategies. Long-term follow-up could help us understand what risks they are exposed to during the disease and treatment. At the same time, a secondary therapy for oncology patients could be specified. These could be interventions aimed at mental health (e.g., stress reduction) and coping with the consequences of treatment.

METHOD

Participants and procedure

The study involves newly diagnosed testicular patients who will be hospitalized at the National Cancer Institute (NCI) in Bratislava. Respondents will be selected on the basis of criteria-planned treatment – orchiectomy, chemotherapy or radiotherapy, age over 18, Slovak citizenship.

Patients will be personally informed of the possibility of participating in the research. They express their consent to participate by signing the informed consent. Data will be collected personally in three phases. The first phase will take place on the first day of treatment. Basic information about the respondents will be obtained through a sociodemographic questionnaire (age, education, family status, etc.). Data collection will continue in the following order – administration of the objective tests, semi-structured interview and subjective scales. The second data collection will represent 22 days of treatment and the third 3 months after completion of treatment. Respondents will get a copy of the informed consent and telephone contact for the researcher. All meetings with respondents will take place at the NCI in a room that will ensure the elimination of distractions. Respondents will be offered the option of a break. All meetings will last 1 hour (30 minutes tests, 30 minutes interview).

Measures

Objective cognitive abilities

At different stages of the disease and treatment, cognitive functions such as memory, attention, thinking and language will be assessed analysed in the respondents. Tests will be

used for objective measurement – The Trail Making Test (Reitan, 1955) and The Verbal Associative Fluency Test (Benton et al., 1994).

Semi-structured interview

A semi-structured interview will be conducted after the objective assessment. Interview will provide the space for an individual's verbal expressions. Interviews will monitor and record changes in the quality of life in different phases of the disease and treatment. Semi-structured interviews will focus on internal experiences („*How have you been feeling over the past week?*“), mental processes („*Have you noticed any changes related to memory?*“), physical functioning („*Has anything changes in your experiences of fatigue?*“), and coping strategies („*What/who helps you cope with the disease and treatment?*“). The interviews will last 30 minutes and will be audio recorded.

The last block of data collection will represent the completion of subjective scales. Subjective scales will be related to the overall quality of life.

The Quality of Life

The assessment of health-related quality of life will be linked to ongoing research at the National Cancer Institute. The NCI uses the following questionnaires – European Organization for Research and Treatment of Cancer – Quality of Life Questionnaire – Cancer [EORTC QLQ-C30] (Aaronson et al., 1993) and The European Organization for Research and Treatment of Cancer – Quality of Life Questionnaire – Testicular Cancer [EORTC QLQ-TC26] (Holzner et al., 2013).

Cognitive function

The Functional Assessment of Cancer Therapy Cognitive Function [FACT-cog] questionnaire (Wagner et al., 2009) will be used to assess subjectively perceived cognitive ability and impact of cognitive impairment on the quality of life.

Mental health

As part of mental health, respondents will be assessed for anxiety [Generalized Anxiety Disorder – 7, GAD-7, Spitzer et al., 2006] and depression [Patient Health Questionnaire 9, PHQ9, Kroenke et al., 2001].

Social support

The projected social support will be measured by the Multidimensional Scale of Perceived Social Support [MSPSS] (Zimet et al., 1988).

Analysis

The data will be processed in the SPSS 20 statistical programme. The auditions will be transcribed verbatim and evaluated by a thematic analysis (Braun & Clark, 2006).

IMPLICATIONS

The proposed study can contribute to the findings useful for the development of personalised approach to treatment for cancer, more effective health and psychosocial care for patients in the treatment period, but also in the post-treatment period.

REFERENCES

- Aaronson, N. K., Ahmedzai, S., Bergman, B., Bullinger, M., Cull, A., Duez, N. J., ... & Takeda, F. (1993). The European Organization for Research and Treatment of Cancer QLQ-C30: A quality-of-life instrument for use in international clinical trials in oncology. *JNCI: Journal of the National Cancer Institute*, 85(5), 365–376.
- Benton, A. L., Hamsher, K. de S., & Sivan, A. B. (1994). *Multilingual aphasia examination* (3rd ed.). Psychological Assessment Resources (PAR).
- Caruso, R., Nanni, M. G., Riba, M. B., Sabato, S., & Grassi, L. (2017). The burden of psychosocial morbidity related to cancer: Patient and family issues. *International Review of Psychiatry*, 29(5), 389–402. <https://doi.org/10.1080/09540261.2017.1288090>
- Chovanec, M., Vasilkova, L., Setteyova, L., Rejlekova, K., Obertova, J., Sycova-Mila, Z., Palacka, P., Kalavska, K., Svetlovska, D., Mladosiivicova, B., Mardiak, J., & Mego, M. (2017). Quality of life and cognitive functioning impairment associated with cisplatin-based chemotherapy in testicular cancer survivors. *Journal of Clinical Oncology*, 35(15), e21607. https://doi.org/10.1200/jco.2017.35.15_suppl.e21607
- Darabos, K., & Hoyt, M. A. (2017). Cancer-related worry and physical well-being in the context of perceived stress in young adults with testicular cancer. *Journal of Adolescent and Young Adult Oncology*, 6(2), 363–366. <https://doi.org/10.1089/jayao.2016.0069>
- Eberhard, J., Ståhl, O., Cohn-Cedermark, G., Cavallin-Ståhl, E., Giwercman, Y., Rastkhani, H., ... & Giwercman, A. (2010). Emotional disorders in testicular cancer survivors in relation to hypogonadism, androgen receptor polymorphism and treatment modality. *Journal of Affective Disorders*, 122(3), 260–266.
- Haugnes, H. S., Bosl, G. J., Boer, H., Gietema, J. A., Brydøy, M., Oldenburg, J., Dahl, A. A., Bremnes, R. M., & Fosså, S. D. (2012). Long-term and late effects of germ cell testicular cancer treatment and implications for follow-up. *Journal of Clinical Oncology*, 30(30), 3752–3763. <https://doi.org/10.1200/jco.2012.43.4431>
- Hermelink, K., Küchenhoff, H., Untch, M., Bauerfeind, I., Lux, M. P., Bühner, M., Manitz, J., Fensterer, V., & Münzel, K. (2010). Two different sides of ‘chemobrain’: determinants and nondeterminants of self-perceived cognitive dysfunction in a prospective, randomized, multicenter study. *Psycho-Oncology*, 19(12), 1321–1328. <https://doi.org/10.1002/pon.1695>
- Holzner, B., Efficace, F., Basso, U., Johnson, C. D., Aaronson, N. K., Arraras, J. I., ... & Giesinger, J. M. (2013). Cross-cultural development of an EORTC questionnaire to assess

health-related quality of life in patients with testicular cancer: The EORTC QLQ-TC26. *Quality of Life Research*, 22(2), 369–378.

Ijpma, I., Renken, R. J., Gietema, J. A., Slart, R. H., Mensink, M. G., Lefrandt, J. D., ter Horst, G. J., & Reyners, A. K. (2017). Changes in taste and smell function, dietary intake, food preference, and body composition in testicular cancer patients treated with cisplatin-based chemotherapy. *Clinical Nutrition*, 36(6), 1642–1648. <https://doi.org/10.1016/j.clnu.2016.10.013>

Kroenke, K., Spitzer, R. L., & Williams, J. B. (2001). The PHQ-9: Validity of a brief depression severity measure. *Journal of General Internal Medicine*, 16(9), 606–613.

Mardiak, J., Mego, M., Palacka, P., & Chovanec, M. (2013). *Nádory genitourinárneho traktu*. Univerzita Komenského.

Mayo, N. E. (2015). *Dictionary of quality of life and health outcomes measurement*, version 1.

Moriarty, O., McGuire, B. E., & Finn, D. P. (2011). The effect of pain on cognitive function: A review of clinical and preclinical research. *Progress in Neurobiology*, 93(3), 385–404. <https://doi.org/10.1016/j.pneurobio.2011.01.002>

Osmańska, M., Borkowska, A., & Makarewicz, R. (2010). Evaluation of quality of life, anxiety and depression in testicular cancer patients during chemotherapy and after anticancer treatment. *Psychiatria Polska*, 44(4), 543–556.

Reitan, R. M. (1955). The relation of the trail making test to organic brain damage. *Journal of Consulting Psychology*, 19(5), 393.

Ryan, S. J., & Hoyt, M. A. (2018). Adult self-image and well-being after testicular cancer: The role of agency and meaning. *Psychology & Health*, 33(8), 1049–1061. <https://doi.org/10.1080/08870446.2018.1456659>

Spitzer, R. L., Kroenke, K., Williams, J. B., & Löwe, B. (2006). A brief measure for assessing generalized anxiety disorder: The GAD-7. *Archives of Internal Medicine*, 166(10), 1092–1097.

Trama, A., Mallone, S., Nicolai, N., Necchi, A., Schaapveld, M., Gietema, J., Znaor, A., Ardanaz, E., & Berrino, F. (2012). Burden of testicular, paratesticular and extragonadal germ cell tumours in Europe. *European Journal of Cancer*, 48(2), 159–169. <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2011.08.020>

Tuinman, M. A., Fleer, J., Hoekstra, H. J., Sleijfer, D. T., & Hoekstra-Weebers, J. E. (2004). Quality of life and stress response symptoms in long-term and recent spouses of testicular cancer survivors. *European Journal of Cancer*, 40(11), 1696–1703. <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2004.03.020>

Vasil'ková, M. L. (2015). Kvalita života pacientov po onkologickej liečbe. *Onkológia* 10(3).

Wagner, L. I., Sweet, J., Butt, Z., Lai, J. S., & Cella, D. (2009). Measuring patient self-reported cognitive function: Development of the functional assessment of cancer therapy-cognitive function instrument. *Journal of Supportive Oncology*, 7(6), W32–W39.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30–41.

STARNUTIE S ASISTENCIOU: VZŤAH MEDZI PROSTREDÍM A OSOBNOU POHODOU KLIENTOV A KLIENTOK ZARIADENIA PRE SENIOROV

AGING WITH ASSISTANCE: RELATION BETWEEN ENVIRONMENT AND SUBJECTIVE WELL-BEING OF SOCIAL CARE FACILITY CLIENTS

Miroslava Kinczer

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského, Mlynské Luhy 4

E-mail: miroslava.kinczer@savba.sk

ABSTRAKT

Príspevok približuje vybrané poznatky z prebiehajúceho terénneho výskumu v zariadení pre seniorov. Výskum je zameraný na preskúmanie činiteľov, ktoré sa spolupodieľajú na subjektívnej osobnej pohode jeho klientov a klientok. Primárnym metodologickým základom výskumu je teória akčných sietí Bruna Latoura doplnená o prístup životného kurzu. Prvotné zistenia výskumu sú zamerané na skúsenosti s jednotlivými metódami zberu dát a ich modifikáciou zohľadňujúcou špecifickosť cieľovej skupiny. Využívané metódy zberu dát sú priame otvorené zúčastnené pozorovanie, pološtrukturované a neformálne rozhovory s vybranými tridsiatimi informátormi spomedzi zamestnancov a klientov zariadenia a metóda repertoárovej mriežky, ktorá bola zvolená ako efektívny doplnkový nástroj pre preskúmanie osobných konštruktov týkajúcich sa priestoru u jednotlivých obyvateľov a obyvateľiek zariadenia. Prispôsobenie metód zberu dát v kvalitatívnom výskume s ohľadom na individuálne mentálne a kognitívne schopnosti aj tých informátorov, ktorí sú prijímateľmi sociálnych služieb s rôznymi neurodegeneratívnymi ochoreniami, môže mať významný dopad na kvalitu získaných dát.

Kľúčové slová

starnutie; inštitucionalizácia; repertoárová mriežka; osobná pohoda

ABSTRACT

The paper presents selected findings from ongoing field research in a facility for older adults. The research is aimed at examining the factors that contribute to the subjective personal well-being of its clients. The primary methodological basis of the research is Bruno Latour's Actor-Network theory supplemented by a life course approach. The preliminary findings of the research are focused on experiences with individual methods of data collection and their modification taking into account the specificity of the target group. The data collection methods used are direct open participant observation, semi-structured and informal interviews with selected thirty informants from among the staff and clients of the facility, and the repertory grid method, which was chosen as an effective additional tool for examining personal constructs related to space among individual residents of the facility. Adaptation of data collection methods in qualitative research regarding the individual mental and cognitive abilities of those informants who are recipients of social services with various neurodegenerative diseases can significantly impact the quality of the data obtained.

Keywords

aging; institutionalization; repertory grid; wellbeing

Grantová podpora

VEGA: 2/0053/22 Medzigeneračné vzťahy v rodine a v komunite: etnologická perspektíva

ÚVOD

Súčasná demografická krivka jasne naznačuje dynamický trend starnutia obyvateľstva v Európe. Z údajov Eurostatu (2020) vyplýva, že „v krajinách EÚ27 klesá podiel ľudí v produktívnom veku a zároveň rastie relatívny počet osôb v dôchodku. Podiel starších osôb na celkovom počte obyvateľov sa v nadchádzajúcich desaťročiach výrazne zvýši“. Množstvo štúdií z oblasti spoločenských vied sa dnes orientuje na obdobie starnutia, avšak prežívanie staroby a kvalita života obyvateľov pobytových zariadení sociálnych služieb je aj v súčasnosti na okraji vedeckého záujmu. Jedným z dôvodov marginalizácie tejto cieľovej skupiny vo výskumoch môžu byť aj komplikácie spojené s potrebou adaptácie metód zberu dát s ohľadom na kognitívne a mentálne schopnosti niektorých klientov pobytových zariadení sociálnych služieb. Moore a Hollett (2003) vo svojej štúdii uvažujú nad možnými príčinami, pre ktoré výskumníci len výnimočne zahŕňajú aj perspektívu ľudí s demenciou. Jednou z nich môže byť aj nahliadanie na ľudí s demenciou ako na prázdne schránky. Niektorí odborníci a odborníčky v oblasti sociálnej gerontológie však začali chápať dôležitosť zapájania aj ľudí s neurodegeneratívnymi ochoreniami do výskumov a procesov, ktoré sa týkajú starších dospelých a ich kvality života a poukazujú na rozšírený predpoklad, kedy sa strata rozhodovacej kompetencie v jednej oblasti automaticky generalizuje na všetky oblasti života. Avšak strata schopnosti rozhodovať v jednej oblasti (napr. správne užívanie správnych liekov),

nemusi znamenať stratu schopnosti rozhodovať v inej oblasti (napr. výber jedla, či oblečenia) (Post et al., 1995). Prítomnosť demencie a pridruženého neurodegeneratívneho ochorenia informátora/informátorky má však prirodzene zásadný vplyv na spôsob, akým je potrebné pristúpiť k zberu dát. Mnohí ľudia, ktorí žijú v zariadeniach pre seniorov, majú rôzne formy demencie s pridruženými ochoreniami (Alzheimerova choroba, Parkinsonova choroba, epilepsia, rôzne onkologické ochorenia, Huntingtonova choroba a i.).

METODOLÓGIA A METÓDY ZBERU DÁT

Primárnym zámerom prebiehajúceho kvalitatívneho výskumu je preskúmať vzťah medzi inštitucionalizáciou ľudí v zariadení pre seniorov a ich osobnou pohodou (Thin, 2018). Preskúvam, aké činitele prostredia tejto inštitúcie sa spolupodieľajú na subjektívnej osobnej pohode obyvateľov v zariadení pre seniorov a ako tieto činitele ďalej vstupujú do interakcií medzi nimi a personálom zariadenia. Zber dát je uskutočňovaný metódami viazucimi sa k antropológii organizácií. Organizačná antropológia aplikuje štandardný etnografický prístup k inštitúcii, ktorú chápe ako samostatný „kultúrny priestor“ (Czarniawska, 2017). Primárne je teda zber dát založený na zúčastnenom pozorovaní, opakovaných hĺbkových interview a doplnkovej metóde repertoárovej mriežky.

Výskumnou vzorkou sú vybraní obyvatelia a obyvateľky jedného veľkokapacitného zariadenia pre seniorov v mestskom prostredí v budove národnej kultúrnej pamiatky. V zariadení počas výskumu žije 50 – 60 klientov/klientok. Zber dát prostredníctvom opakovaných hĺbkových rozhovorov a repertoárovej mriežky je plánovaný s približne tridsiatimi obyvateľmi.

Antropológ Bruno Latour poskytuje pre účely výskumu užitočný náhľad na interakcie ľudí a prostredia. Podstatou jeho teoretického rámca Actor-network theory (ďalej len „ANT“) je, že každý „aktér“, ktorý je prítomný v danej sociálnej interakcii, do nej určitým spôsobom zasahuje a v danej sieti aktérov má pre materiálno-semiotické vzťahy rovnaký význam (Latour, 2005). Aktérom je v tejto teórii každý nositeľ pôsobenia, ktorý prostredníctvom sprostredkovateľov vysiela svoje pôsobenie iným aktérom (Gogora, 2013), pričom sú to nielen osoby, ale aj objekty, koncepty, či dokonca organizácie. Pri realizácii výskumu aplikovaním ANT výskumník citlivo rešpektuje vyjadrenia respondentov. Oni sú „tvorcami“ aktérov a zároveň aktérmi samotnými, v závislosti od práve pozorovanej situácie/javu. „(ANT) nasleduje aktérov. Počúva, čo ľudia hovoria a dôvody, ktorými zdôvodňujú svoje činy. Následne hľadá zdôvodnenia týchto zdôvodnení, až kým nerozlúskne, aké sily pôsobia na týchto ľudí. A nakoniec sa ukazuje, že na konci týchto sietí nikdy nie je „spoločnosť“, ale len ďalší ľudia, ďalší aktéri“ (Nehrllich, 2006).

Medzi dominujúce prístupy v kvalitatívnych antropológických výskumoch venujúcich sa starnutiu a starobe je tzv. prístup životného kurzu, ktorý kladie dôraz na potrebu preskúvania životných udalostí a rozhodnutí jednotlivcov, ako aj na zohľadnenie kultúrneho kontextu a obdobia, v ktorom daný jednotlivec žil (Luescher, 2005). Predpokladá, že rozhodnutia, správanie, sociálne väzby a informačné kanály vytvorené a využívané počas života, vyúsťujú

do konkrétnej podoby prežívania starnutia a staroby. Využíva sa najmä v kombinácii s inými teoretickými rámcami, nakoľko na starnutie nahliada z mikroúrovne jednotlivcov.

Prístup životného kurzu napomáha odhaliť životnú cestu naprieč rôznymi prostrediami, v ktorých sa informátori počas života nachádzali a napomáha preskúmať, aké primárne pocity či väzby k daným miestam pociťujú. Pre zmapovanie mentálneho obrazu o fyzickom prostredí som pri vybraných informátoroch zvolila metódu repertoárovej mriežky. George Kelly (1991), ktorý je autorom teórie osobných konštruktov, vychádzal z predstavy, že ľudia koncipujú svoj mentálny svet a vytvárajú si o ňom interpretácie práve na základe vlastných, individuálnych životných skúseností, pričom jednotlivé interpretácie môžu byť vzájomne viac či menej odlišné. Následne, na základe týchto individuálnych konceptualizácií, človek ďalej interaguje s danými objektami, či osobami. Pomocou repertoárovej mriežky je tak možné vytvoriť kognitívne mapy a odhaliť, ako klienti kontextualizujú svoj obraz o prostredí inštitúcie, ktoré ich obklopuje a o tom, čo postulujú ako dôležité v uvažovaní o fyzickom prostredí ako takom.

PREDBEŽNÉ ZISTENIA K SPÔSOBU ZBERU DÁT

Prirodzeným kritériom pre výber vhodnej výskumnej vzorky je prítomnosť a rozsah neurodegeneratívneho ochorenia informátora/informátorky. Rozhovory, ani repertoárovú mriežku som nerealizovala s neverbálnymi ľuďmi, ani s ľuďmi, ktorých rozsah rôznych typov neurodegeneratívnych ochorení neumožňuje viesť lineárny dialóg.

Principiálne však výber jednotlivých metód zberu dát vychádza z predpokladu, že samotná demencia, ani prítomnosť iných neurodegeneratívnych ochorení neznamená automaticky absenciu schopnosti človeka posúdiť svoju osobnú pohodu a pocity voči miestu, v ktorom sa nachádza v danom čase a priestore. Predbežné zistenia prebiehajúceho výskumu tento predpoklad potvrdzujú a viacerí klienti dokážu veľmi spoľahlivo vyjadrovať svoje emócie a postoje súvisiace s osobnou pohodou a jednotlivými oblasťami života v inštitúcii. Je však potrebné adaptovať jednotlivé metódy zberu dát.

Už prvotné rozhovory naznačili potrebu zmeny prístupu k odhaľovaniu informácií od ľudí žijúcich v inštitúcii. Osnovu pološtrukturovaných rozhovorov využívam najmä ako orientačnú pomôcku v dlhodobom horizonte. Mnohí informátori už pri úvodných otázkach prechádzajú do voľného rozprávania cez spomienky, emócie a rôzne skúsenosti. Pri úvode rozhovoru zisťujem, v akej téme sa pri rozprávaní ukotvili a tú rozvíjam tak, aby som informátora viedla k poskytnutiu informácií relevantných k téme výskumu.

Počas rozhovorov sa osvedčil spôsob vedenia rozhovoru monotematicky podľa vôle informátora, tematické presmerovávanie počas rozhovoru sa viackrát ukázalo ako neprínosné. Informátori pri snahe o štandardný pološtrukturovaný rozhovor „strácali niť“ rozprávania, nevedeli vyvolať spomienky a odpovedať na mnou položenú otázku. Najprínosnejšie a informačne najbohatšie rozhovory získavam tak, že s informátorom najskôr absolvujem neformálny dialóg, ktorým zisťujem, v akom sa nachádza rozpoložení, ako sa cíti a ako je tematicky naladený. Spúšťačom rozprávania je pri opakovanom rozhovore zvyčajne otázka

„Ako ste sa mali, odkedy sme sa nevideli?“ prípadne doplnená o „Napadlo vám ešte niečo, čo by ste mi chceli povedať o ... (téma predošlého rozhovoru)?“. Týmito otázkami zvyčajne aj spoľahlivo overím momentálne naladenie klienta a vôľu rozprávať. Niektoré ochorenia spôsobujú výrazné kolísanie nálad a tak nie vždy je rozhovor možný. Následne, ak informátor prejaví vôľu a začne rozprávať, zvyčajne sa postupne spontánne ukotví v téme, o ktorej má záujem rozprávať. Taktýmito témami býva zväčša zdravie, spomienky z mladosti, konkrétne udalosti zo života a súčasné zážitky. Príklad: Keď informátorka začala rozprávať o detstve a jej rodnom dome, doplňujúcimi otázkami som sa snažila rozvíť rozprávanie o domove, čo najdetailnejší popis samotného domu, záhrady a prostredia, v ktorom trávila detstvo, ako aj o jednotlivých osobách, ktoré zohrávali v jej detstve významnú úlohu. Pri ďalšom rozhovore mi hneď po úvodnej otázke „Napadlo Vám ešte niečo od nášho posledného rozhovoru?“ povedala, že by mi rada porozprávala aj o svojej práci, lebo k tomu sa pri poslednom rozhovore nedostala. Obdobne som sa teda doplňujúcimi otvorenými otázkami dozvedala do hĺbky o jej pracovnom živote a jednotlivých pracovných prostrediach. Jeden takýto monotematický rozhovor trvá štandardne jednu až dve hodiny.

Zistené prostredia následne predstavujú jednotlivé elementy pre použitie repertoárovej mriežky. Štandardné použitie repertoárovej mriežky predpokladá zisťovanie jednotlivých elementov výskumníkom/výskumníčkou vopred nadefinovaných osnov (napr. „miesto, kde ste prežili väčšinu života, miesto, kde ste sa cítili najlepšie“). Pri informátoroch s demenciou a pridruženými neurodegeneratívnymi ochoreniami sa však ako prínosnejšie ukázalo zaznamenávanie jednotlivých elementov – v tomto prípade prostredí, ktoré dôkladne rozpoznávajú a ku ktorým majú vzťah, priebežne, opakovanými hĺbkovými rozhovormi. Je dôležité pri získavaní elementov jednotlivých prostredí citlivo zohľadniť pamäťové schopnosti a sústrediť sa na tie prostredia, na ktoré dokáže informátor stabilne vyvolať spomienku, ktoré si dôkladne pamätá a ku ktorým sa mu viažu konkrétne emócie.

Príklad: Počas rozhovorov boli od informátora (Jozef) získané elementy - prostredia:

1. Dom, kde sa narodil a prežil prvé roky života
2. Byt, do ktorého sa s rodičmi presťahovali
3. Trieda na strednej škole
4. Kancelária v prvej práci
5. Byt, v ktorom strávil „mládenectvo“
6. Prvé samostatné bývanie – prenajatý dom
7. Zariadenie pre seniorov, v ktorom teraz býva
8. Byt, v ktorom bývali najdlhšie
9. Byt, v ktorom býval v čase rozvodu
10. Byt, v ktorom býval po rozvode
11. Miesto, kde navštevoval milenkú

Pri odhaľovaní jednotlivých konštruktov prostredníctvom triád som pristúpila ku Kartičkovej forme minimálneho kontextu (Lisá, 2021), kedy jednotlivé triády (kombinácie troch odhalených elementov) boli priamo umiestnené pred informátora s požiadavkou „Prosím

vyberte tie dve, ktoré majú niečo spoločné“. Následne po výbere dvoch elementov som postupovala dodatočnými otázkami „Čo majú tieto dve spoločné?“ / „A čo je tu inak?“ / „Ako ste sa cítili tu?“. Vytvorených bolo jedenásť triád. Jednotlivé konštrukty vymedzené pólmi podobnosti a kontrastu boli zaznamenávané na diktafón a zapisované do tabuľky (Tabuľka 1).

Ďalšiu časť predstavovalo overovanie konštruktov. Informátorovi som podala kartičku s elementom a na stôl položila kartičky so všetkými konštruktmí, ktoré počas prvej časti uviedol, s prosbou, aby vybral tie, ktoré sa mu k danému miestu hodia. Po výbere ľubovoľného počtu kartičiek som ho požiadala, aby svoj výber bližšie vysvetlil (Tabuľka 2). Počas tejto časti informátor spravidla poskytol ďalšie doplňujúce konštrukty a informácie týkajúce sa spôsobu uvažovania o prostredí.

Tabuľka 1. Ukážka zaznamenávania vybraných konštruktov a kontrastov

Triáda	Podobné elementy	Podobnosť/Konštrukt	Odlíšný element	Kontrast
1, 6, 10	1, 10	Kľudné prostredie, V oboch strávil podstatnú časť života, Pocit domoviny	6	Rušné miesto, Bez vypestovania vzťahu, Nie je „doma“
2, 7, 9	2, 9	Aktívna časť života, Prijemné spomienky	7	Pasívne prežívanie, Bez vytváraných spomienok
6, 8, 10	8, 10	Skutočné bývanie, Sloboda, Domov	6	Prechodný pobyt, Bez vytvorenia väzieb
3, 5, 8	3, 5	Bezstarostnosť Spomienky na mládenectvo	8	Fáza života späť so záväzkami a povinnosťami

Tabuľka 2. Ukážka overenia vybraných konštruktov

Element	Vybrané konštrukty
2	Mládenectvo, bezstarostnosť, zábava
5	Domovina, mládenectvo, rodinné väzby
7	Pasívne prežívanie, ako v kľetke, bez vypestovaného vzťahu
8	Rodinné väzby, aktívny život, záväzky, povinnosti, domovina, pokoj, stabilita

Pre účely prebiehajúceho výskumu nevzniká potreba štatistickej analýzy odhalených konštruktov. Zámerom použitia repertoárovej mriežky je kvalitatívne obsahové vnorenie sa do interpretácií časti sveta informátorov na základe ich individuálnych životných skúseností. Takto

odhalené konštrukty budú slúžiť ako referenčné rámce uvažovania o tom, čo v prostredí považuje daný človek za dôležité a ako nahliada na prostredie, ktoré ho obklopuje. Nakoľko výskum stále prebieha, obsahová analýza dát spolu s kvalitatívnou analýzou repertoárovej mriežky bude realizovaná v záverečnej fáze. Cieľom príspevku bolo načrtnúť predbežné zistenia týkajúce sa potreby adaptácie a modifikácií vybraných metód zberu dát a napomôcť tak ďalším výskumníkom a výskumníčkam, ktorí sa rozhodnú pre kvalitatívny výskum zahŕňajúci aj ľudí s demenciou a pridruženými ochoreniami.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Czarniawska, B. (2017). Organization studies as symmetrical ethnology. *Journal of Organizational Ethnography*, 6(1), 2–10. <http://dx.doi.org/10.1108/JOE-12-2016-0023>

Eurostat (2020, July). *Ageing Europe – statistics on population developments*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_population_developments

Gogora, A. (2013). Actor-network theory and the concept of translation. *Filozofia*, 68(9), 800–811.

Kelly, G. (1991). *The psychology of personal constructs: volume one: A theory of personality*. Routledge, London.

Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press, Oxford.

Lisá, E. (2021). *Výcvik diagnostických zručností I.: Repertoárová mriežka*. Univerzita Komenského v Bratislave

Luescher, K. (2005). Looking at ambivalences: The contribution of a “new-old” view of intergenerational relations to the study of the life course. *Advances in Life Course Research*, 10(4), 93–128. [https://doi.org/10.1016/S1040-2608\(05\)10003-3](https://doi.org/10.1016/S1040-2608(05)10003-3)

Moore, T. F., & Hollett, J. (2003) Giving voice to persons living with dementia: The researcher's opportunities and challenges. *Nursing Science Quarterly*, Vol. 16.

Nehrlich, E. (2006, July 4). *Reassembling the social, by Bruno Latour*. <https://www.nehrlich.com/blog/2006/07/04/reassembling-the-social-by-bruno-latour/>

Post, S., Grafstrom, M., Winblad, B., Homma, A., & Rossor, M. N. (1995). International commentaries on guidelines for addressing ethical and legal issues in Alzheimer disease research. *Alzheimer Disease and Associated Disorders*, 9, 188–92.

Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2020. <https://www.employment.gov.sk/sk/ministerstvo/vyskum-oblasti-prace-socialnych-veci-institut-socialnej-politiky/spravy-socialnej-situacii-obyvateľstva/rok-2020.html>

Thin, N. (2018). Qualitative approaches to culture and well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being*. Salt Lake City, DEF Publishers.

***KONCEPTY DÔCHODKU A OSOBNOSTNÉ ČRTY AKO PREDIKTORY
PLÁNOVANIA DÔCHODKU U PREDDÔCHODCOV***

***RETIREMENT CONCEPTS AND PERSONALITY TRAITS AS
PREDICTORS OF RETIREMENT PLANNING IN PRE-RETIREES***

Lucia Kočišová, Viera Bačová, & Peter Halama

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

E-mail: lucia.kocisova@savba.sk

ABSTRAKT

Preddôchodcovia sa dostatočne neangažujú v plánovaní svojho dôchodku, aj keď plánovanie dôchodku priaznivo ovplyvňuje pohodu a spokojnosť v dôchodku. Preto je prínosné poznať psychologické antecedenty preddôchodkového plánovania. Cieľom výskumu bolo skúmať, či a ktoré koncepty dôchodku a osobnostné črty vplyvajú na plánovanie dôchodku u preddôchodcov. Participanti v preddôchodkovom veku zamestnaní na plný úväzok ($N = 265$, $M_{vek} = 54.9$ rokov, 113 mužov, 152 žien) vyplnili dotazníky osobnostných črt, konceptov dôchodku a škálu preddôchodkových plánovacích aktivít. Pozitívnym prediktorom plánovania dôchodku boli koncepty dôchodku Nový začiatok a Prerušenie, a osobnostná črta Prívetivosť. Výsledky naznačujú, že predpoklad zmeny po nástupe na dôchodok (Nový začiatok a Prerušenie) zvyšuje tendenciu preddôchodcov plánovať dôchodok.

Kľúčové slová

plánovanie dôchodku; osobnosť; koncepty dôchodku; preddôchodcovia

ABSTRACT

Pre-retirees are not sufficiently engaged in their retirement planning, although retirement planning has a positive impact on retirement well-being and satisfaction. Therefore, it is beneficial to know the psychological antecedents of pre-retirement planning. The goal of our research was to examine whether and which retirement concepts and personality traits influence retirement planning among pre-retirees. Participants of pre-retirement age in full-time employment ($N = 265$, $M_{age} = 54.9$ years, 113 men, 152 women) completed questionnaires on personality traits, retirement concepts, and a checklist of pre-retirement planning activities.

Retirement concepts New Beginning and Disruption and personality trait Agreeableness were positive predictors of retirement planning. The results indicate that the assumption of change after retirement (New Beginning and Disruption) increases the tendency of pre-retirees to plan for retirement.

Keywords

retirement planning; personality; retirement planning concepts; pre-retirees

Grantová podpora

VEGA 02/0091/22

ÚVOD

Podľa viacerých prieskumov sa ľudia na celom svete dostatočne neangažujú v plánovaní svojho dôchodku (pozri napr. prieskum Aegon Retirement Readiness Survey, 2018). Týka sa to najmä finančného plánovania dôchodku, ale aj psychologickéj prípravy na dôchodok. Nepodniknutie potrebných krokov v oblasti budúcich financií, zdravia, bývania, voľného času a sociálneho začlenenia môže nepriaznivo vplývať na pohodu a spokojnosť v dôchodku (Hurtado & Topa, 2019). Preto dôraz na skúmanie prediktorov plánovania dôchodku rastie. Výskumy potvrdili význam psychologických premenných ako antecedentov plánovania dôchodku, ako však konštatoval Kerry (2018), v psychologickom skúmaní plánovania dôchodku dominujú kognitívne premenné, kým osobnostné, afektívne a konatívne antecedenty sú opomínané.

Prečo niektorí ľudia plánujú (nielen na dôchodok) kým iní nie, možno vysvetliť socio-ekonomickými faktormi a na úrovni jednotlivca sa pridávajú okrem situácie aj stabilné osobnostné premenné. Rozdiely vo vzorcoch myslenia, cítenia a správania (John & Gossling, 2000) ovplyvňujú mnoho z fungovania a správania ľudí (Soto, 2021). Predchádzajúce výskumy preukázali efekt osobnosti na motiváciu a schopnosť plánovať na dôchodok. Petkoska a Earl (2009) potvrdili *stanovenie cieľov pre obdobie dôchodku* ako konzistentný a pozitívny prediktor plánovania a *časová perspektíva* v ich výskume vysvetľovala intenzitu plánovania vo finančnej a sociálnej/voľno-časovej oblasti. Topa et al. (2009) potvrdili vplyv *pozitívnych postojov k dôchodku* na jeho plánovanie. Griffin, Loe a Hesketh (2012) overujúc teóriu plánovaného správania potvrdili tiež osobnostné črty – *proaktivitu* a *časové diskontovanie* ako prediktory dôchodkového plánovania. Opakovane sa však objavuje konštatovanie, že osobnosť je doteraz jedným z prehliadaných potenciálnych prediktorov pohody v dôchodku (Henning et al., 2017) a výskumy priamo zamerané na súvislosti *osobnostných črt* a plánovania na dôchodok absentujú.

Okrem osobnostných črt s plánovaním dôchodku úzko súvisia predstavy o životnom štýle, ktoré budúci dôchodca očakáva od tohto obdobia života, a ktoré možno nazvať konceptami dôchodku (Bačová & Halama, 2020). V konceptoch dôchodku jednotlivcov sú stelesnené

rôznorodé spoločenské očakávania o dôchodku. Vonkajšie naratívy dôchodku si jednotlivci zvnútorňujú a premieňa na svoje osobné presvedčenia a koncepty dôchodku. Doterajšie skúmania využívali najmä štyri koncepty dôchodkového životného štýlu zistené Hornsteinovou a Wapnerom (1985): *Prechod k starobe*, *Nový začiatok*, *Pokračovanie* a *Vynútené prerušenie*. *Prechod k starobe* znamená chápanie dôchodku ako poslednej fázy života s redukovaním aktivít, oddychom, bilancovaním života. *Nový začiatok* chápe dôchodok ako novú životnú etapu, v ktorej možno žiť podľa vlastných potrieb, túžob a cieľov, v oslobodení od povinností a požiadaviek iných. *Pokračovanie* znamená, že život v dôchodku pokračuje podľa doterajších ustálených vzorcov. Preferované činnosti sa vykonávajú menej náročným spôsobom. *Vynútené prerušenie* predstavuje dôchodok ako koniec vysoko hodnotenej činnosti – práce, za ktorú neexistuje žiadna kompenzácia. Odchod do dôchodku nemá vnútorný zmysel, je to frustrujúce obdobie. Koncepty ovplyvňujú nielen po-dôchodkovú pohodu a spokojnosť, ale aj pred-dôchodkové angažovanie vo veciach dôchodku (Bačová & Halama, 2020).

V našej štúdie sme sa zamerali na to, ako osobnostné črty a koncepty dôchodku predikujú mieru plánovania dôchodku vo všetkých relevantných dimenziách (bývanie, fyzická aktivita, mentálna stimulácia, financie, sociálne aktivity) u zamestnaných ľudí (s plným úväzkom vo veku 50+).

Na základe predchádzajúcich skúmaní pohody na dôchodku sme predpokladali, že pozitívna predstava dôchodku bude viac súvisieť s plánovaním dôchodku. Z konceptov dôchodku bude dôchodkové plánovanie predikovať koncept dôchodku *Nový začiatok* a *Pokračovanie*. Oba koncepty reprezentujú pozitívnu predstavu dôchodku cez novú fázu v živote či pokračovaní v preddôchodkovom životnom štýle. Koncept *Prechod k starobe* znamená rezignáciu na nové aktivity a pasivitu, a koncept *Nanútené prerušenie* s negatívnym postojom k zmenám vyžaduje energiu na zvládanie. Preto sme predpokladali, že tieto koncepty dôchodku nebudú predikovať plánovanie na dôchodok. V rámci osobnostných črt sme predpokladali, že pozitívnym prediktorom plánovania na dôchodok bude Svedomitosť a Extraverzia, a negatívnym prediktorom Negatívna emocionalita. Tieto črty konzistentne vykazujú súvis s adaptáciou na dôchodok, preto možno predpokladať, že súvisia aj s angažovaním pri príprave na dôchodok.

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 265 participantov, 113 mužov a 152 žien vo veku od 50 do 65 rokov ($M_{vek} = 54.89$ roka), ktorí boli rekrutovaní cez online panel výskumnej agentúry. Jeden respondent mal základné vzdelanie, 162 stredoškolské vzdelanie a 102 vysokoškolské vzdelanie. Štvrtina participantov bola z okresného mesta (26.8 %) a takmer štvrtina z obcí do 2000 obyvateľov (23.8 %). Obec do 2000 do 10 000 obyvateľov uviedlo 18.1 % participantov, Krajské mesto uviedlo 14 % participantov, Bratislavu uviedlo 12.5 % participantov a nakoniec mesto (nie okresné) väčšie ako 10 000 obyvateľov uviedlo 4.9 % participantov.

Metódy merania

Na meranie osobnostných faktorov sme použili dotazník BFI-2-S (Big Five Inventory-2-Short, Soto & John, 2017; slovenská verzia Kohút et al., 2020), 30 položkový nástroj na meranie piatich osobnostných črt (extraverzia, prívetivosť, svedomitosť, otvorenosť a negatívna emocionalita) na 5-bodovej odpovedovej škále Likertovho typu. Slovenská verzia škály vykazuje dobré psychometrické charakteristiky (Kohút et al., 2020).

Presvedčenia participantov o dôchodku sme merali pomocou štyroch základných konceptov dôchodku Hornsteinovej a Wapnera (1985). Participantí vyjadrovali súhlas s 12 položkami pomocou 5-bodovej Likertovej škály. Každý koncept bol vyjadrený tromi položkami. Príklady položiek: koncept *Prechod k starobe* „Odchod do dôchodku poskytuje možnosť pokojne ukončiť svoj život“, *Nový začiatok* „Vítam odchod do dôchodku ako úplne nový začiatok v mojom živote“, *Pokračovanie* „Plánujem žiť na dôchodku rovnako ako pred dôchodkom“, *Vynútené prerušenie* „Ťažko sa vyrovnávam s tým, že budem musieť čoskoro odísť do dôchodku“.

Plánovanie dôchodku sme zisťovali dotazníkom Wanga et al. (2014) Checklist for Retirement Plans. Obsahoval sedem položiek 5-bodovej Likertovej škály. Participantí odpovedali na tvrdenie „Považujem za veľmi potrebné, aby človek už pred dôchodkom plánoval...“. Položky ďalej obsahovali oblasti plánovania: „...kde bude bývať“, „...ako zostane fyzicky aktívny/a“, „...ako si zabezpečí duševné podnety“, „...koľko peňazí bude potrebovať“, „...ako si zabezpečí dostatočný príjem“, „...ako sa bude stretávať s ľuďmi mimo rodiny“, „...kde bude vychádzať mimo domova, príp. kde cestovať.“

VÝSLEDKY

Tabuľka 1. Deskripcia premenných

	M	SD	Mdn	šikmosť	strmosť
Extraverzia	3.3	0.64	3.33	-0.105	-0.016
Prívetivosť	3.8	0.59	3.83	-0.02	-0.453
Svedomitosť	3.83	0.61	3.83	-0.059	-0.542
Neg. emocionalita	2.7	0.7	2.67	-0.138	-0.499
Otvorenosť	3.52	0.65	3.5	-0.147	0.231
Plánovanie dôchodku	4.16	0.73	4.14	-0.8	0.616
Prechod k starobe	3.49	1.06	3.5	-0.339	-0.507
Nový začiatok	3.85	0.83	4	-0.51	0.068
Kontinuita	3.37	0.9	3.33	-0.017	-0.398
Prerušenie	2.22	1.04	2	0.803	0.044

V prvom kroku sme vypočítali deskriptívne údaje pre merané premenné (Tabuľka 1). V druhom kroku sme overili nevyhnutné predpoklady na realizáciu viacnásobnej lineárnej regresnej

analýzy (homoskedasticita, neprítomnosť multikolinearity, normalita reziduálov, neprítomnosť autokorelácie). Po potvrdení všetkých predpokladov sme realizovali hierarchickú regresnú analýzu so závislou premennou plánovanie dôchodku. V prvom kroku boli ako prediktory v regresnej rovnici použité osobnostné črty Big Five, v druhom kroku boli do rovnice pridané koncepty dôchodku. Výsledky analýzy sú uvedené v Tabuľke 2.

Výsledky prvého kroku ukazujú, že osobnostné črty Big Five vysvetľujú 6.8 % variácie plánovania na dôchodok. Jediná črta so štatisticky významným efektom na plánovanie bola Prívetivosť a to v pozitívnom smere, avšak na nízkej úrovni. Pridanie konceptov dôchodku v druhom kroku zvýšilo mieru prediktability o 7.9 %, pričom tento rozdiel bol významný. Prediktormi plánovania dôchodku boli koncepty dôchodku Nový začiatok a Prerušenie, oba na úrovni regresného koeficientu cca 0.2.

Tabuľka 2. Hierarchická regresná analýza osobnostných črt a konceptov dôchodku na plánovanie dôchodku

	B	SE	<i>t</i>	β	95%CI
<i>Krok 1 (F(5, 259) = 3.795, p < 0.01, R² = 0.068)</i>					
Extraverzia	0.08	0.08	1.03	0.07	[-0.077, 0.244]
Prívetivosť	0.21	0.09	2.42	0.17*	[0.039, 0.385]
Svedomitosť	-0.11	0.09	-1.20	-0.09	[-0.282, 0.068]
Neg. emocionalita	-0.02	0.07	-0.22	-0.02	[-0.160, 0.128]
Otvorenosť	0.15	0.08	1.77	0.13	[-0.015, 0.311]
<i>Krok 2 (F(9, 255) = 2.327, p < 0.01, R² = 0.147, $\Delta R^2 = 0.079^{**}$)</i>					
Prechod k starobe	0.07	0.04	1.50	0.09	[-0.020, 0.151]
Nový začiatok	0.19	0.06	3.30	0.22**	[0.078, 0.309]
Kontinuita	-0.07	0.05	-1.48	-0.09	[-0.168, 0.024]
Prerušenie	0.14	0.05	3.06	0.20**	[0.051, 0.233]

Poznámka. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

DISKUSIA

V štúdiu sme skúmali u osôb v pred-dôchodkovom veku (50+) súvis osobnostných črt a konceptov dôchodku s mierou plánovania dôchodku v oblastiach bývanie, fyzická aktivita, mentálna stimulácia, financie, sociálne aktivity.

Nepotvrdili sme predpoklad o súvise konceptov *Nový začiatok* a *Pokračovanie* s plánovaním dôchodku. Potvrdil sa len pozitívny efekt *Nového začiatku* a k nemu sa pridružil pozitívny efekt konceptu *Prerušenie*. Tento výsledok však považujeme za zmysluplný, keďže oba tieto koncepty zahŕňajú predstavu zásadnejšej zmeny, či už pozitívnym alebo negatívnym smerom (Bačová & Halama, 2020). Predstava zásadnejšej zmeny môže viesť k vyššej miere plánovania,

ktoré má zabezpečiť vyhnutie sa negatívnym dôsledkom zmeny a zvýraznenie jej pozitívnych dôsledkov.

Naše predpoklady o efekte *Svedomitosti*, *Extraverzie* a *Negatívnej emocionalite* na dôchodkové plánovanie sa tiež nepotvrdili. Môžeme uvažovať, či za týmito výsledkami je kultúrna odlišnosť pracovno-spoločenskej situácie týkajúcej sa dôchodku na Slovensku, špecifické charakteristiky nášho výskumného súboru, prípadne nejaké nami nereflektované metodologické dôvody. Identifikovali sme však pozitívny efekt *Prívetivosti* na plánovanie dôchodku, ktorý sme neočakávali. Hoci bol tento efekt pomerne nízky, aj napriek tomu existujú určité dôvody, pre ktoré sa dá tento výsledok považovať za zmysluplný. Jedna z možností, ktorá sa ponúka, je vzťah prívetivosti a pohody na dôchodku. Henning et al. (2017) zistili pozitívnu interakciu medzi črtou *prívetivosť* a *dôchodkom* v ich vplyve na zmenu v pohode – tí, ktorí odišli do dôchodku a dosahovali vysoké skóre v prívetivosti, preukázali zvlášť silný nárast pohody po odchode do dôchodku. Aj v longitudinálnom výskume zmien osobnostných črt v súvislosti s dôchodkom Schwaba a Bleidorn (2019) zistili u svojich účastníkov náhly nárast prívetivosti po mesiaci po odchode do dôchodku. To naznačuje, že *prívetivosť*, ktorá vo všeobecnosti zahŕňa dôveru voči iným, súcit a rešpekt (Soto & John, 2017) môže byť adaptívnou črtou pre úspešnú tranzíciu na dôchodok, čo u pred-dôchodcov môže znamenať súvis prívetivosti s pozitívnou predstavou dôchodku (napr. cez realizáciu nekonfliktných vzťahov). Tým pádom môže prívetivosť zvyšovať angažovanosť v príprave na dôchodok. Treba však ešte raz podotknúť, že v prípade prívetivosti ide o malú mieru predikcie a tieto výsledky by bolo vhodné opätovne potvrdiť.

Naša štúdia má niekoľko obmedzení. V prvom rade sú to charakteristiky výskumného súboru, ktorý bol rekrutovaný online cez výskumnú agentúru. Participanti sú za účasť vo výskume odmeňovaní a nevieme vylúčiť, že tieto charakteristiky neovplyvnili výskumné zistenia. Ďalej, vekové rozloženie súboru bolo značne široké, od 50 do 65 rokov, pričom možno uvažovať, že niektorí ľudia po päťdesiatke ešte príliš o dôchodku nerozmýšľajú, a výsledky napr. s vekovou skupinou pracujúcich 60+ by mohli byť iné. Za limit považujeme tiež fakt, že sme použili všeobecný koncept osobnostných črt, pričom zameranie sa na špecifické osobnostné charakteristiky súvisiace s plánovaním cieľov by mohli priniesť iné výsledky.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Aegon Retirement Readiness Survey (2018). *The New Social Contract: A blueprint for retirement in the 21st century*. Available at <https://www.aegon.com/research/reports/annual/aegon-retirement-readiness-survey-2018-a-new-social-contract/>

Bačová, V., & Halama, P. (2020). Retirement lifestyle conceptualization and well-being in recent retirees. *Educational Gerontology*, 46(11), 688–695. <https://doi.org/10.1080/03601277.2020.1807090>

Griffin, B., Loe, D., & Hesketh, B. (2012). Using proactivity, time discounting, and the theory of planned behavior to identify predictors of retirement planning. *Educational Gerontology*, 38(12), 877–889. <https://doi.org/10.1080/03601277.2012.660857>

- Henning, G., Hansson, I., Berg, A. I., Lindwall, M., & Johansson, B. (2017). The role of personality for subjective well-being in the retirement transition – Comparing variable- and person-oriented models. *Personality and Individual Differences*, *116*, 385–392. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.05.017>
- Hornstein, G. A., & Wapner, S. (1985). Modes of experiencing and adapting to retirement. *The International Journal of Aging and Human Development*, *21*(4), 291–315. <https://doi.org/10.2190/4NRA-2UY5-UVA3-4RPQ>
- Hurtado, M. D., & Topa, G. (2019). Quality of life and health: Influence of preparation for retirement behaviors through the serial mediation of losses and gains. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *16*(1539). <https://doi.org/10.3390/ijerph16091539>.
- John, O. P., & Gosling, S. D. (2000). Personality traits. In A. E. Kazdin (Ed.), *Encyclopedia of psychology* (Vol. 6, pp. 140–144). American Psychological Association.
- Kerry, M. J. (2018). Psychological antecedents of retirement planning: A systematic review. *Frontiers in Psychology*, *9*, Article 1870. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01870>
- Kohút, M., Halama, P., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Psychometric properties of Slovak short and extra-short forms of Big Five Inventory–2 (BFI-2). *Československá Psychologie*, *64*(5), 550–563.
- Petkoska, J., & Earl, J. K. (2009). Understanding the influence of demographic and psychological variables on retirement planning. *Psychology and Aging*, *24*(1), 245–251. <https://doi.org/10.1037/a0014096>
- Schwaba, T., & Bleidorn, W. (2019). Personality trait development across the transition to retirement. *Journal of Personality and Social Psychology*, *116*(4), 651–665. <https://doi.org/10.1037/pspp0000179>
- Soto, C. J. (2021). Do links between personality and life outcomes generalize? Testing the robustness of trait–outcome associations across gender, age, ethnicity, and analytic approaches. *Social Psychological and Personality Science*, *12*(1), 118–130. <https://doi.org/10.1177/1948550619900572>
- Soto, C. J., & John, O. P. (2017). Short and extra-short forms of the Big Five Inventory–2: The BFI-2-S and BFI-2-XS. *Journal of Research in Personality*, *68*, 69–81. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2017.02.004>
- Topa, G., Moriano, J., Depolo, M., Alcover, C., & Morales, J. (2009). Antecedents and consequences of retirement planning and decision-making: A meta-analysis and model. *Journal of Vocational Behavior*, *75*(1), 38–55. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.03.002>
- Wang, W. C., Worsley, A., Cunningham, E., & Hunter, W. (2014). The heterogeneity of middle-age Australians’ retirement plans. *Social Work Research*, *38*(1), 36–46. <https://doi.org/10.1093/swr/svu005>

***NAPŔŇANIE VÝVINOVÝCH ÚLOH A ICH EFEKT NA ŽIVOTNÚ
SPOKOJNOSŤ VYNÁRAJÚCICH SA DOSPELÝCH***

***FULFILLMENT OF DEVELOPMENTAL TASKS AND ITS EFFECT ON
LIFE SATISFACTION OF EMERGING ADULTS***

Veronika Kohútová^a, Michal Kohút^a, & Patrik Havan^b

^a Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

^b Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Priemyselná 4, 918 01 Trnava

E-mail: kohutova.veronka@gmail.com

ABSTRAKT

Úspešné napĺňanie vývinových úloh môže mať pozitívny dopad na životnú spokojnosť. Proces, ktorý stojí za týmto vzťahom však nie je dostatočne preskúmaný. Cieľom výskumu je overiť potenciálny moderačný efekt dimenzií psychologického well-beingu vo vzťahu napĺňania vývinových úloh a životnej spokojnosti u vynárajúcich sa dospelých. Výskumný súbor tvorilo 567 vysokoškolských študentov (18-29 rokov). Použitá bola Škála spokojnosti so životom, Škála psychologického well-beingu a Dotazník napĺňania vývinových úloh. Výsledky naznačujú významný efekt napĺňania vývinových úloh životného smerovania, finančnej nezávislosti a zodpovednosti na životnú spokojnosť, pričom tieto vzťahy sú najvýznamnejšie mediované dimenziou seba prijatia psychologického well-beingu. Úspešné zvládnutie niektorých úloh vynárajúcej sa dospelosti zdá sa vedie k vyššej životnej spokojnosti vďaka dopadu na seba prijatie.

Kľúčové slová

vynárajúca sa dospelosť; životná spokojnosť; psychologický well-being; napĺňanie vývinových úloh

ABSTRACT

Successful fulfillment of developmental tasks has a positive effect on life satisfaction. The process behind this effect is underexplored. The study aims to explore the mediation effect of psychological well-being dimensions in the relationship between fulfilling developmental tasks and life satisfaction in emerging adults. The sample consists of 567 university students (18 to

29 years old). The Satisfaction with Life Scale, Psychological Well-Being Scale, and The Questionnaire of Developmental Tasks Fulfillment were used. The results suggest significant effect of fulfilling developmental tasks – life orientation, financial independence, and responsibility on life satisfaction. These effects were strongly mediated by self-actualization dimension of psychological well-being. The successful mastery of some developmental tasks in emerging adulthood seems to increase life satisfaction due to the impact on self-actualization.

Keywords

emerging adulthood; life satisfaction; psychological well-being; fulfillment of developmental tasks

Grantová podpora

Štúdia bola podporená projektom VEGA č. 1/0223/22.

ÚVOD

Vplyvom socio-kultúrnych a spoločenských zmien prechádza zmenami aj dospievanie mladých ľudí. V mnohých kultúrach, Slovensko nevyímajúc, sa medzi obdobiami adolescencie a mladej dospelosti objavujú charakteristiky obdobia, ktoré na začiatku 21. storočia Arnett (2004) nazval pojmom *vynárajúca sa dospelosť*. Toto obdobie medzi 18 a 25/29 rokom je charakteristické skúmaním identity, experimentovaním, nestabilitou / negativitou, zameraním sa na seba a pocitom medzi nedospelosťou a dospelosťou (Arnett, 2004).

Jedným zo špecifik vynárajúcich sa dospelých je oneskorené preberanie dospelých sociálnych rolí, najmä v oblasti manželstva a rodičovstva (Piotrowski et al., 2018). Zatiaľ čo v minulosti väčšina mladých prevzala dospelé role a uzatvorila identitu v relatívne krátkom období, súčasní mladí ľudia pokračujú v objavovaní, hľadaní a experimentovaním s identitou, svetonázorom a životným smerovaním (Arnett, 2004). Sociálne role preberajú v širšom časovom období (Kvapilová-Bartošová & Fučík, 2017) a prechod do dospelosti je komplikovanejší, charakterizovaný fluktuáciou, neistotou a oslabenou reguláciou sociálnymi normami (Shulman et al., 2005). Tieto zmeny súvisia so špecifickými vývinovými úlohami tohto obdobia, ktoré predstavujú určitý medzikrok medzi úlohami adolescencie a mladej dospelosti.

Walsh et al. (2005) medzi vývinové úlohy radia definovanie kariéry, vytvorenie dobrých sociálnych vzťahov, intimity a nezávislosti. Pace et al. (2016) za najvýznamnejšie považujú ukončenie vzdelávania a získanie zamestnania, partnerský vzťah či autonómiu od rodičov. Pri zhrnutí rôznych autorov môžeme hovoriť o Finančnej a rezidenčnej nezávislosti, Kariére, Ujasnení hodnôt, Zodpovednom správaní sa voči sebe a druhým, Autonómií od priateľov či vzťahu s partnerom (Arnett, 2001; Millar et al., 2010; Gala & Kapadia, 2014).

Podľa Havinghursta je úspešné naplnenie vývinových úloh dôležitým zdrojom zvyšovania sebahodnotenia, ako aj psychologického well-beingu (in Piquart et al., 2004). Podobne, aj

ďalší autori (napr. Schulenberg et al., 2004) uvádzajú, že úspešné životné tranzície a napĺňanie vývinových úloh daného obdobia, ktoré súvisia s kariérou a romantickými vzťahmi, môže viesť k zlepšeniu well-beingu.

V rámci well-beingu môžeme hovoriť o hedonistickom well-beingu – zameriavajúci sa na maximalizovanie potešenia a minimalizovanie bolesti (Alkozei et al., 2018), kam môžeme zaradiť aj životnú spokojnosť a eudaimonickom well-beingu, ktorý sa zameriava na napĺňanie základných psychologických potrieb v rôznych oblastiach (Dolan et al., 2011). Jedným z prístupov je psychologický well-being od Ryffovej (Ryff & Keyes, 1995), ktorý pozostáva zo sebaaprijatia, osobného rastu, zmyslu v živote, pozitívnych vzťahoch s druhými, kontroly prostredia a autonómie. Hoci vzájomný súvis eudaimonický a hedonistický konceptu bol potvrdený viacerými výskumami (napr. Joshanloo, 2018), nejde o identické konštrukty (Joshanloo, 2016). Psychologický well-being pozitívne predikuje budúcu úroveň subjektívneho well-beingu, no subjektívny well-being predikuje psychologický len v malej miere (Joshanloo, 2018). Optimálne fungovanie v dôležitých oblastiach života, ktoré sa prejavujú v psychologickom well-beingu, sa zdajú byť významné pre životnú spokojnosť, no spokojnosť v živote nezaručuje zlepšenie a rozvoj psychologických oblastí v rámci psychologického well-beingu.

Cieľom výskumu je overiť potenciálny moderačný efekt dimenzií psychologického well-beingu vo vzťahu napĺňania vývinových úloh a životnej spokojnosti u vynárajúcich sa dospelých.

METÓDY

Na meranie životnej spokojnosti sme využili 5-položkovú Škálu spokojnosti so životom (Diener et al., 1985). Položky boli hodnotené na 7-bodovej Likertovej škále (1 – veľmi nesúhlasím, 7 – veľmi súhlasím). Vnútoraná konzistencia bola silná ($\omega = 0.85$).

Napĺňanie osobného potenciálu v rámci psychologického well-beingu bolo merané Škálou psychologického well-beingu (Ryff & Keyes, 1995), ktorý pozostáva zo 42 položiek rozdelených do 6 subškál – Sebaaprijatie ($\omega = 0.83$), Pozitívne vzťahy s druhými ($\omega = 0.75$), Autonómia ($\omega = 0.71$), Kontrola prostredia ($\omega = 0.60$), Zmysel v živote ($\omega = 0.71$), Osobný rast ($\omega = 0.71$). Položky boli hodnotené na 6-bodovej Likertovej škále (1 – vôbec nesúhlasím, 6 – veľmi súhlasím).

Dotazník vývinových úloh adolescencie a vynárajúcej sa dospelosti (Kohútová, 2021) bol použitý na identifikáciu úrovne naplnenia jednotlivých vývinových úloh (VÚ). Dotazník pozostáva z 20 položiek, hodnotených na 8-bodovej bipolárnej škále, kde na jednej strane je uvedený počiatočný stav napĺňania danej vývinovej úlohy a na opačnej strane ideálny stav naplnenia vývinovej úlohy. Dotazník zachytáva 5 oblastí – Finančná nezávislosť ($\omega = 0.84$), Zodpovednosť ($\omega = 0.68$), Autonómia od rodičov ($\omega = 0.70$), Životné smerovanie ($\omega = 0.65$) a Partnerský vzťah ($\omega = 0.82$).

Výskumný súbor

Výskumný súbor pozostával z 567 študentov slovenských vysokých škôl vo veku od 18 do 29 rokov ($M = 21.78$, $SD = 2.37$), z toho 36.9 % boli muži. Dáta boli získané prostredníctvom oslovovania vysokých škôl ako aj využitím sociálnych sietí a následným lavínovým výberom. Na 1. stupni VŠ študovalo 69.66 %, na 2. stupni VŠ 26.98 % a na 3. stupni VŠ 3.35 % respondentov. Z respondentov bolo 53.26 % slobodných, 39.68 % vo vzťahu, 3.88 % zasnúbených, 2.82 % v manželstve a dvaja respondenti boli rozvedení. Väčšina – 96.47 % respondentov nemala dieťa. Väčšina 62.61 % žije s rodičmi, 15.34 % na internáte, 14.11 % s partnerom, 4.23 % osamote a 3.7 % s priateľmi.

VÝSLEDKY

Dáta boli analyzované prostredníctvom jamovi (jamovi, 2022) a IBM SPSS 21. Paralelné mediačné analýzy boli uskutočnené prostredníctvom nástroja PROCESS makro, model 4 (Hayes, 2017).

Najsťôr sme uskutočnili hierarchickú regresnú analýzu so spokojnosťou so životom ako závislou premennou. Dáta boli kontrolované pre rod a vek. Samotné faktory napĺňania vývinových úloh vysvetľovali 12 % variancie Spokojnosti so životom. Vývinové úlohy Zodpovednosť, Finančná nezávislosť a Životné smerovanie boli signifikantnými prediktormi Spokojnosti so životom. Výsledky sú v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Výsledky hierarchickej regresnej analýzy – predikujúcej Spokojnosť so životom, kontrolované pre vek a pohlavie

Závislá premenná : Spokojnosť so životom				
Prediktory	finálny model			
	β	SE	t	95% CI [LL, UL]
Rod	< 0.01	0.09	0.56	[-0.09, 0.09]
Vek	-0.03	0.02	-0.02	[-0.12, 0.06]
VÚ Zodpovednosť	0.16	0.05	3.45	[0.07, 0.25]
VÚ Finančná nezávislosť	0.11	0.05	2.45	[0.02, 0.20]
VÚ Autonómia od rodičov	- 0.03	0.04	-0.78	[-0.11, 0.05]
VÚ Životné smerovanie	0.20	0.04	4.64	[0.12, 0.29]
VÚ Partnerský vzťah	0.08	0.04	1.73	[-0.01, 0.16]

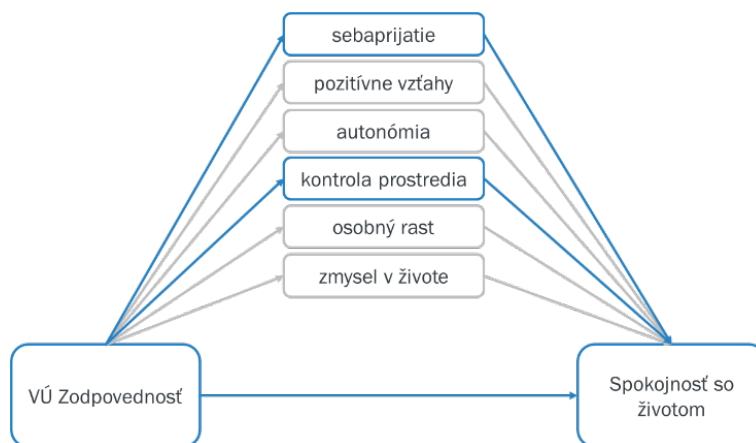
$$\Delta R^2 = 0.12$$

$$F(5,559) = 15.3$$

Poznámka. Finálne hodnoty modelu po pridaní faktorov napĺňania vývinových úloh (VÚ); Signifikantné prediktory sú vyznačené hrubým.

Následne sme pri signifikantných prediktorech životnej spokojnosti overili potenciálny mediačný efekt faktorov psychologického well-beingu (Obrázok 1). Prvá paralelná mediačná analýza bola uskutočnená vo vzťahu medzi vývinovou úlohou zodpovednosť a spokojnosťou

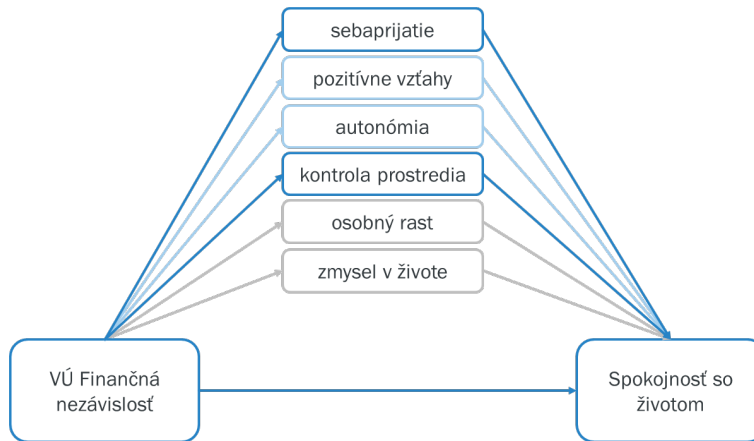
so životom. Napĺňanie VÚ životné smerovanie bolo signifikantným prediktorom všetkých faktorov psychologického well-beingu okrem autonómie: seba prijatie ($\beta = 0.27$, $SE = 0.04$, $t = 6.67$, $p < 0.001$), pozitívne vzťahy s druhými ($\beta = 0.39$, $SE = 0.04$, $t = 10.00$, $p < 0.001$), kontrola prostredia ($\beta = 0.39$, $SE = 0.04$, $t = 9.92$, $p < 0.001$), zmysel v živote ($\beta = 0.40$, $SE = 0.04$, $t = 10.50$, $p < 0.001$), Osobný rast ($\beta = 0.39$, $SE = 0.04$, $t = 10.08$, $p < 0.01$). Signifikantný efekt na spokojnosť so životom bol zistený pri faktoroch seba prijatie ($\beta = 0.56$, $SE = 0.05$, $t = 12.20$, $p < 0.01$), autonómia ($\beta = -0.11$, $SE = 0.04$, $t = -2.95$, $p = 0.003$) a kontrola prostredia ($\beta = 0.14$, $SE = 0.05$, $t = 2.93$, $p = 0.003$). Efekt ostatných faktorov bol nesignifikantný. Plný efekt VÚ zodpovednosť na spokojnosť so životom bol signifikantný ($\beta = 0.27$, $SE = 0.04$, $t = 6.73$, $p < 0.001$). Priamy efekt sa pridaním mediátorov stal nesignifikantným ($\beta = 0.06$, $SE = 0.04$, $t = 1.54$, $p = 0.123$). Z nepriamych efektov sa ako signifikantnými paralelnými mediátormi vzťahu VÚ zodpovednosť a spokojnosti so životom stali seba prijatie ($\beta = 0.15$) a kontrola prostredia ($\beta = 0.05$).

Obrázok 1. Mediačný efekt psychologického well-beingu vo vzťahu VÚ zodpovednosť a spokojnosti so životom

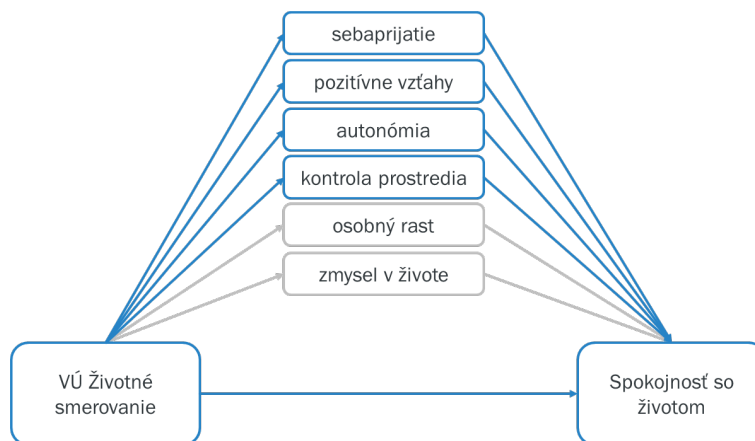
Druhou paralelnou mediačnou analýzou sme chceli overiť mediačný efekt psychologického well-beingu vo vzťahu medzi vývinovou úlohou finančná nezávislosť a spokojnosťou so životom (Obrázok 2). Napĺňanie VÚ finančná nezávislosť bola signifikantným prediktorom všetkých faktorov psychologického well-beingu (seba prijatie ($\beta = 0.23$, $SE = 0.04$, $t = 5.58$, $p < 0.001$), pozitívne vzťahy s druhými ($\beta = 0.14$, $SE = 0.04$, $t = 3.40$, $p < 0.001$), autonómia ($\beta = 0.18$, $SE = 0.04$, $t = 4.46$, $p < 0.001$), kontrola prostredia ($\beta = 0.31$, $SE = 0.04$, $t = 7.76$, $p < 0.001$), Zmysel v živote ($\beta = 0.21$, $SE = 0.04$, $t = 4.98$, $p < 0.001$), osobný rast ($\beta = 0.24$, $SE = 0.04$, $t = 5.96$, $p < 0.001$). Signifikantný efekt na spokojnosť so životom bol zistený pri seba prijatí ($\beta = 0.56$, $SE = 0.05$, $t = 12.09$, $p < 0.001$), pozitívnych vzťahoch s druhými ($\beta = 0.10$, $SE = 0.04$, $t = 2.25$, $p = 0.025$), autonómii ($\beta = -0.12$, $SE = 0.04$, $t = -3.39$, $p = 0.001$) a kontrole prostredia ($\beta = 0.14$, $SE = 0.05$, $t = 3.03$, $p = 0.003$). Plný efekt VÚ finančná nezávislosť na spokojnosť so životom bol signifikantný ($\beta = 0.18$, $SE = 0.04$, $t = 4.23$, $p < 0.001$). Po pridaní mediátorov sa priamy efekt stal nesignifikantný ($\beta = 0.02$, $SE = 0.03$, $t =$

0.68, $p = 0.498$). Vzťah VÚ finančná nezávislosť a spokojnosti so životom bol signifikantne paralelne mediovaný seba prijatím ($\beta = 0.13$), kontrolou prostredia ($\beta = 0.04$), pozitívnymi vzťahmi s druhými ($\beta = 0.01$) a autonómiou ($\beta = -0.02$).

Obrázok 2. Mediačný efekt psychologického well-beingu vo vzťahu VÚ finančná nezávislosť a spokojnosti so životom

Na záver sme overili paralelný mediačný efekt psychologického well-beingu vo vzťahu s VÚ Životné smerovanie ako prediktorom spokojnosti so životom (Obrázok 3). Životné smerovanie signifikantne predikovalo všetky faktory psychologického well-beingu: seba prijatie ($\beta = 0.36$, $SE = 0.04$, $t = 9.18$, $p < 0.001$), pozitívne vzťahy s druhými ($\beta = 0.32$, $SE = 0.04$, $t = 8.03$, $p < 0.001$), autonómia ($\beta = 0.32$, $SE = 0.04$, $t = 7.92$, $p < 0.001$), kontrola prostredia ($\beta = 0.36$, $SE = 0.04$, $t = 9.26$, $p < 0.001$), zmysel v živote ($\beta = 0.66$, $SE = 0.04$, $t = 20.94$, $p < 0.001$), osobný rast ($\beta = 0.39$, $SE = 0.04$, $t = 9.96$, $p < 0.001$). Spokojnosť so životom bola signifikantne predikovaná seba prijatím ($\beta = 0.56$, $SE = 0.05$, $t = 12.15$, $p < 0.001$), pozitívnymi vzťahmi s druhými ($\beta = 0.09$, $SE = 0.04$, $t = 2.15$, $p = 0.03$), autonómiou ($\beta = -0.13$, $SE = 0.04$, $t = -3.59$, $p < 0.001$) a kontrolou prostredia ($\beta = 0.14$, $SE = 0.05$, $t = 3.18$, $p = 0.002$). Plný efekt VÚ finančná nezávislosť na spokojnosť so životom bol signifikantný ($\beta = 0.29$, $SE = 0.04$, $t = 7.09$, $p < 0.001$). Efekt finančnej nezávislosti na spokojnosť so životom sa pridaním mediátorov stal nesignifikantným ($\beta = 0.08$, $SE = 0.04$, $t = 1.81$, $p = 0.071$). Tento vzťah bol signifikantne paralelne mediovaný seba prijatím ($\beta = 0.20$), autonómiou ($\beta = -0.04$), kontrolou prostredia ($\beta = 0.05$) a pozitívnymi vzťahmi s druhými ($\beta = 0.03$).

Obrázok 3. Mediačný efekt psychologického well-beingu vo vzťahu VÚ životné smerovanie a spokojnosti so životom

DISKUSIA

Cieľom našej práce bolo overiť efekt napĺňania vývinových úloh na životnú spokojnosť vynárajúcich sa dospelých a zároveň zistiť, či môže byť tento efekt mediovaný psychologickým well-beingom.

V súlade s očakávaniami Havinghursta (in Piquart et al., 2004) sme zistili významný efekt napĺňania vývinových úloh životného smerovania, zodpovednosti a finančnej nezávislosti na životnú spokojnosť. Životné smerovanie sa týka nielen hodnôt ale aj stanovenia si kariérnych cieľov a smerovania, čo je v súlade s výsledkami Schulenberga et al. (2004), ktorí očakávali, že pre životnú spokojnosť je dôležité naplnenie vývinových úloh, ktoré sa týkajú kariéry a romantických vzťahov. Naše výsledky však nepotvrdili významnú úlohu partnerských vzťahov. Dôvodom môže byť, že hoci niektorí vynárajúci sa dospelí boli schopní vytvoriť partnerský vzťah a teda naplnili vývinovú úlohu, v tomto vzťahu nemusia byť spokojní. Nedostatočná spokojnosť vo vzťahu, ktorá hrá významnú úlohu v životnej spokojnosti (Londero-Santos et al., 2021) mohla oslabiť jednoznačný pozitívny efekt na životnú spokojnosť.

Joshanloo (2018) vo svojom výskume zistil významný efekt psychologického well-beingu na životnú spokojnosť. Zaujímalo nás preto, či efekt napĺňania vývinových úloh môže mať efekt na životnú spokojnosť práve vďaka zvýšeniu niektorých oblastí psychologického well-beingu. Naše výsledky toto očakávanie čiastočne potvrdili, pričom sme zistili významný mediačný efekt kontroly prostredia a sebaprijatia pri napĺňaní vývinových úloh životné smerovanie a finančná nezávislosť, avšak pri finančnej nezávislosti bol efekt pozitívnych vzťahov s druhými a autonómie takmer zanedbateľný. V prípade napĺňania vývinovej úlohy Zodpovednosť boli významnými mediátormi len kontrola prostredia a sebaprijatie. Najvýraznejší efekt sa však pri všetkých troch vývinových úlohách prejavil pri faktore sebaprijatie. Môžeme predpokladať, že hoci sú dané vývinové úlohy normatívne, ich naplnenie

sa spája aj s ťažkosťami, ktoré je potrebné prekonať. Ich prekonanie však môže v konečnom dôsledku podporiť rozvoj well-beingu (Ryff et al., 2002). Zároveň úspešné naplnenie cieľa, kam patrí aj zvládnutie vývinovej úlohy, môže priniesť pocit uspokojenia a tým zlepšiť seba prijatie (Michou et al., 2016). Získanie schopnosti byť zodpovedným za/voči sebe aj druhým, ujasnenie si svojich hodnôt, kariérnej orientácie a získaní finančnej nezávislosti môže tak znamenať splnenie cieľov napriek ťažkostiam čo môže viesť k lepšiemu postojovi voči sebe a následne môže mať dopad na životnú spokojnosť vynárajúcich sa dospelých.

ZÁVER

Zistenia našej štúdie preukázali, že získanie finančnej nezávislosti, ujasnenie si smerovania v živote a najmä v kariére a prijatie zodpovednosti za svoj život môže zlepšiť životnú spokojnosť vynárajúcich sa dospelých. Zdá sa však, že životnú spokojnosť nedosahujú priamo, ale prostredníctvom naplnenia osobného potenciálu prostredníctvom psychologického well-beingu, najmä cez zvýšenie seba prijatia, ktoré následne zvýši životnú spokojnosť.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Alkozei, A., Smith, R., & Killgore, W. D. S. (2018). Gratitude and subjective well-being: A proposal of two causal frameworks. *Journal of Happiness Studies*, 19(5), 1519–1542. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9870-1>
- Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, 8(2), 133–143. <https://doi.org/10.1023/A:1026450103225>
- Arnett, J. J. (2004). *The winding road from late teens through the twenties*. Oxford: Oxford university press.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13
- Dolan, P., Layard, R., & Metcalfe, R. (2011). *Measuring subjective wellbeing for public policy: Recommendations on measures* (No. 23). London: Centre for Economic Performance, LSE. Online <http://eprints.lse.ac.uk/47518/1/CEPSP23.pdf>
- Gala, J., & Kapadia, S. (2014). Romantic love, commitment and marriage in emerging adulthood in an Indian context: Views of emerging adults and middle adults. *Psychology and Developing Societies*, 26(1), 115–141. <https://doi.org/10.1177/0971333613516233>
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis second edition. A regression-based approach*. NY: Guilford press.
- Joshanloo, M. (2016). Revisiting the empirical distinction between hedonic and eudaimonic aspects of well-being using exploratory structural equation modeling. *Journal of Happiness Studies*, 17(5), 2023–2036. <https://doi.org/10.1007/S10902-015-9683-Z>

- Joshanloo, M. (2018). Longitudinal associations between subjective and psychological well-being in Japan: A four-year cross-lagged panel study. *Personality and Individual Differences, 134*(1), 289–292. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.06.033>
- Kohútová, V. (2021). Ochranné faktory well-beingu v období napĺňania vývinových úloh adolescencie a vynárajúcej sa dospelosti. [dizertačná práca]. Trnavská univerzita v Trnave.
- Kvapilová-Bartošová, M., & Fučík, P. (2017). Emerging adulthood, solo living and changes in gender subjectivity. *Sociológia, 49*(3), 265–284.
- Londero-Santos, A., Natividade, J. C., & Féres-Carneiro, T. (2021). Do romantic relationships promote happiness? Relationships' characteristics as predictors of subjective well-being. *Interpersona: An International Journal on Personal Relationships, 15*(1), 3–19. <https://doi.org/10.5964/ijpr.4195>
- Michou, A., Mouratidis, A., Ersoy, E., & Uğur, H. (2016). Social achievement goals, needs satisfaction, and coping among adolescents. *Personality and Individual Differences, 99*, 260–265. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.05.028>
- Millar, B., Patterson, P., & Desille, N. (2010). Emerging adulthood and cancer: How unmet needs vary with time-since-treatment. *Palliative and Support Care, 8*(2), 151–158. <https://doi.org/10.1017/S1478951509990903>
- Pace, U., Cacioppo, M., Lo Cascio, V., Guzzo, G., & Passanisi, A. (2016). Are there similar or divergent transitions to adulthood in a Mediterranean context? A cross-national comparison of Italy and Spain. *Europe's Journal of Psychology, 12*(1), 153–168. <http://doi.org/10.5964/ejop.v12i1.1043>
- Pinquart, M., Silbereisen, R. K., & Wiesner, M. (2004). Changes in discrepancies between desired and present states of developmental tasks in adolescence: A 4-process model. *Journal of Youth and Adolescence, 33*(6), 467–477. <https://doi.org/10.1023/B:JOYO.0000048062.81471.5b>
- Piotrowski, K., Bzezińska, A. I., & Luyckx, K. (2018). Adult roles as predictors of adult identity and identity commitment in Polish emerging adults: Psychosocial maturity as an intervening variable. *Current Psychology, 39*(6), 2149–2158. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9903-x>
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revised. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*(4), 719–27. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.69.4.719>
- Ryff, C. D., Singer, B. H., & Seltzer, M. M. (2002). Pathways through challenge: Implications for well-being and health. In L. Pulkkinen & A. Caspi, *Paths to successful development. Personality in the life course* (pp. 302–330). UK: Cambridge.
- Schulenberg, J. E., Bryant, A. L., & O'Malley, P. M. (2004). Taking hold of some kind of life: How developmental tasks relate to trajectories of well-being during the transition to adulthood. *Development and Psychopathology, 16*(4), 1119–1140. <https://doi.org/10.1017/s0954579404040167>
- Shulman, S., Feldman, B., Blatt, S. J., Cohen, O., & Mahler, A. (2005). Emerging adulthood: Age-related tasks and underlying self-processes. *Journal of Adolescent Research, 20*(5), 577–603. <https://doi.org/10.1177/0743558405274913>

The jamovi project (2022). jamovi (Version 1.2) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>

Walsh, S., Shulman, S., Feldman, B., & Maurer, O. (2005). The impact of immigration on the internal processes and developmental tasks of emerging adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 34(5), 413–426. <https://doi.org/10.1007/s10964-005-7259-7>

***ROLA OSOBNOSTNÝCH RYSOV PRI STANOVOVANÍ CIEĽOV V OBDOBÍ
VYNÁRAJÚCEJ SA DOSPELOSTI***

***THE ROLE OF PERSONALITY TRAITS IN GOAL SETTING IN
EMERGING ADULTHOOD***

Miroslava Köverová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach,
Moyzesova 9, 040 01 Košice, Slovenská republika

E-mail: miroslava.koverova@upjs.sk

ABSTRAKT

Cieľom výskumu bolo overiť rozdiely v osobnostných rysoch medzi mladými dospelými v období vynárajúcej sa dospelosti, ktorí majú a nemajú stanovené ciele v oblastiach vzdelania, práce a vzťahov. Dáta pochádzajú z prvého kola online longitudinálneho výskumu, ktorého sa zúčastnilo 672 mladých dospelých (výber založený na dobrovoľnosti, 78 % žien) vo veku 18-30 rokov. Participanti uviedli, či majú (skupina 1) alebo nemajú (skupina 2) ciele v oblastiach vzdelania, práce a vzťahov a vyplnili slovenské adaptácie Snyderovej Škály nádeje, Testu životnej orientácie LOT-R a Inventára Veľkej Päťky 2 (BFI-2, krátka verzia). Pre analýzu dát boli použité *t*-testy a ANOVA. Mladí dospelí v skupine 1 vykazovali vyššiu mieru nádeje, optimizmu, extravenzie a svedomitosti, ale aj nižšiu mieru negatívnej emocionality v porovnaní so skupinou 2. Je preto možné konštatovať, že osobnostné rysy zohrávajú rolu pri stanovovaní cieľov v období vynárajúcej sa dospelosti.

Kľúčové slová

vynárajúca sa dospelosť; stanovovanie cieľov; osobnostné rysy

ABSTRACT

The aim of this study was to explore the differences in personality traits between emerging adults who have versus do not have goals in the areas of education, work, and relationships. The data come from the first round of an online longitudinal study. In this prospective study, 672 young adults aged 18-30 participated (voluntary response sampling, 78 % female). The participants specified if they had (Group 1) or did not have (Group 2) goals in the three areas and completed the Slovak adaptations of the Snyder Hope Scale, Life Orientation Test –

Revised and The Big 5 Inventory–2 (short version). *T*-test and ANOVA were used to analyze the data. Young adults in Group 1 reported higher levels of hope, optimism, extraversion, conscientiousness, and lower level of negative emotionality compared to young adults in Group 2. The findings thus suggest that personality traits play role in goal setting in emerging adulthood.

Keywords

emerging adulthood; goal setting; personality traits

Grantová podpora

Výskum finančne podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-19-0284 a Vedecká grantová agentúra MŠVVaŠ SR a SAV č. VEGA 1/0853/21.

ÚVOD

Dosahovanie cieľov v období vynárajúcej sa dospelosti (18-30 rokov) sa spája s transformáciou normatívnych vývinových úloh (napr. ukončenie štúdia, nájdenie práce, osamostatnenie sa, manželstvo, založenie rodiny) na osobné ciele mladých dospelých (Arnett, 2015; Fonseca et al., 2019; Kvasková et al., 2022). Osobný cieľ je kognitívna reprezentácia želaného stavu, ktorý sa jedinec rozhodol a zaviazal dosiahnuť (Milyavskaya & Werner, 2018). Práve prítomnosťou rozhodnutia, chcenia (motivačnej sily) a záväzku sa osobné ciele odlišujú od želaní alebo fantázií (Milyavskaya & Werner, 2018). Výskumy sa zaoberajú nielen tým, aké ciele si mladí dospelí v období vynárajúcej sa dospelosti stanovujú, ale aj súvisiacimi psychologickými (prevažne osobnostnými) premennými, ktoré môžu zohrávať rolu pri výbere cieľov alebo procese ich dosahovania, ako napríklad závislosť, sebakritika, osobná účinnosť (Dietrich et al., 2013; Shulman et al., 2009) alebo faktory Big 5 modelu (McCabe et al., 2013). Prekvapivo je však len minimálna výskumná pozornosť venovaná iným relevantným osobnostným dispozíciám – nádeji a optimizmu – ktorých prepojenie s dosahovaním cieľov je na teoretickej úrovni jasne odvoditeľné. Nádej pomenúva presvedčenia o vlastnej schopnosti vnímať a plánovať efektívne dosahovanie cieľov, ako aj usilovať sa o ich dosahovanie (Snyder, 2002). Optimizmus (zovšeobecnené očakávania dobrých výsledkov, Carver & Scheier, 2018) môže podporovať úspešné dosahovanie cieľov vďaka presvedčeniu, že sa ich podarí dosiahnuť. Na Slovensku absentujú výskumy, ktoré by sa zaoberali otázkou roly osobnostných premenných nielen pri procese dosahovania cieľov, ale aj pri samotnom stanovovaní cieľov, ktoré mu predchádza. Z tohto dôvodu bolo cieľom prezentovanej štúdie preskúmať rolu nádeje, optimizmu, extravenzie, svedomitosti a negatívnej emocionality (NE) pri stanovovaní cieľov v oblastiach vzdelania, práce a vzťahov u mladých dospelých v období vynárajúcej sa dospelosti na Slovensku. Zaujímalo nás, či existujú rozdiely vo vybraných osobnostných rysoch medzi mladými dospelými vo veku 18-30 rokov, ktorí v uvedených troch oblastiach majú verzus nemajú stanovené konkrétne osobné ciele.

METÓDY

Organizácia výskumu

Dáta pochádzajú z 1. kola online longitudinálneho výskumu, ktorý prebiehal od novembra 2021 do marca 2022. Výber participantov bol založený na ich dobrovoľnosti, ak spĺňali podmienku veku (18-30 rokov). Výskum bol schválený Etickou komisiou Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (číslo súhlasu FIL000033/2021).

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 672 mladých dospelých (78 % žien) vo veku 18-30 rokov ($M = 23.25$, $SD = 3.40$). Participant boli slobodní, vo vzťahu (47 %), slobodní, aktuálne bez stabilného partnera (45 %) alebo ženatí/vydaté (8 %). Najväčšiu časť výskumnej vzorky tvorili študenti (38 %), nasledovali pracujúci (29 %) a študenti pracujúci popri štúdiu (26 %), v menšom počte boli zastúpení nezamestnaní (2 %) a rodičia na materskej/rodičovskej dovolenke (2.5 %).

Výskumné nástroje

Participant vyplnili online dotazníkovú batériu v Qualtricse. V jej úvode potvrdili informovaný súhlas s výskumom a vyplnili demografické údaje. Nasledoval súbor dotazníkov na zisťovanie vybraných psychologických premenných v súlade s cieľmi projektov APVV-19-0284 a VEGA 1/0853/21, z ktorých boli pre účely tejto štúdie analyzované tri: Test životnej orientácie LOT-R (slovenská adaptácia Köverová & Ferjenčík, 2013) na zisťovanie optimizmu, Snyderova škála nádeje (slovenská adaptácia Halama, 2001) a krátka verzia Inventára Veľkej Päťky 2 (slovenská adaptácia Kohút et al., 2020) na zisťovanie extravenzie, svedomitosti a NE (tri faktory z piatich boli pre účely výskumu zvolené kvôli ich operacionalizácii a face validite – niektoré položky, ktoré ich v BFI-2 sýtia, mali súvis s na cieľ orientovaným správaním).

V poslednej časti dotazník obsahoval otázky týkajúce sa cieľov v 3 oblastiach (vzdelanie, práca, vzťahy). Pre účely tejto štúdie sme analyzovali len odpovede podľa toho, či mladí dospelí mali alebo nemali ciele v jednotlivých oblastiach a podľa aktuálneho stavu dosahovania cieľov: skupina 1 = cieľ chcem dosiahnuť, ale ešte nemám konkrétnu predstavu, ako na to, skupina 2 = cieľ chcem dosiahnuť a mám premyslené konkrétne kroky, ktoré je potrebné podniknúť, skupina 3 = cieľ chcem dosiahnuť a už podnikám konkrétne kroky na jeho dosiahnutie (z týchto troch možností vyberali tí respondenti, ktorí ciele mali), skupina 4 = v danej oblasti nie je pre mňa nič, čo by som chcel/a dosiahnuť, skupina 5 = z danej oblasti by som možno aj chcel/a viacero vecí, ale nič z toho ešte nie je mojím cieľom (z týchto dvoch možností vyberali tí respondenti, ktorí ciele nemali).

Štatistické analýzy

Pre analýzu rozdielov medzi skupinami boli použité *t*-testy pre dva nezávislé výbery a jednosmerná ANOVA v programoch IBM SPSS Statistics 25 a Jamovi 2.3.21. Dáta spĺňali podmienky pre použitie parametrických testov.

VÝSLEDKY

Signifikantné rozdiely v osobnostných rysoch medzi mladými dospelými s cieľmi a bez cieľov boli zistené pri cieľoch v oblasti vzdelania, práce aj vzťahov (Tabuľka 1). Mladí dospelí s cieľmi v týchto troch oblastiach reportovali vyššiu mieru nádeje, optimizmu a extravenzie. Mladí dospelí s cieľmi v oblasti práce a vzťahov uvádzali aj vyššiu mieru svedomitosti. Mladí dospelí s pracovnými cieľmi vykazovali nižšiu mieru NE ako ich rovesníci bez cieľov v danej oblasti.

Tabuľka 1. Rozdiely v osobnostných rysoch medzi mladými dospelými podľa toho, či majú alebo nemajú ciele v oblasti vzdelania, práce a vzťahov

		Skupina 1		Skupina 2		95% Interval spoľahlivosti		
		<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>d</i>	od	do
Vzdelanie	Nádej	3.01 (0.51)	2.78 (0.54)	5.06	<0.001	0.430	0.26	0.60
	Optimizmus	3.32 (0.78)	3.09 (0.77)	3.45	0.001	0.293	0.13	0.46
	BFI-2-E	3.23 (0.85)	3.05 (0.86)	2.52	0.012	0.215	0.05	0.38
	BFI-2-S	3.60 (0.79)	3.49 (0.75)	1.73	0.083	0.147	-0.02	0.31
	BFI-2-NE	3.00 (0.93)	3.14 (0.85)	-1.79	0.073	-0.153	-0.32	0.01
Práca	Nádej	2.99 (0.53)	2.86 (0.53)	3.08	0.002	0.249	0.09	0.41
	Optimizmus	3.32 (0.78)	3.13 (0.78)	2.97	0.003	0.241	0.08	0.40
	BFI-2-E	3.26 (0.85)	3.03 (0.86)	3.35	0.001	0.271	0.11	0.43
	BFI-2-S	3.64 (0.77)	3.44 (0.78)	3.09	0.002	0.250	0.09	0.41
	BFI-2-NE	2.99 (0.90)	3.15 (0.92)	-2.13	0.033	-0.173	-0.33	-0.01
Vzťahy	Nádej	3.00 (0.53)	2.86 (0.53)	3.25	0.001	0.260	0.10	0.42
	Optimizmus	3.32 (0.78)	3.13 (0.77)	2.99	0.003	0.239	0.08	0.40
	BFI-2-E	3.31 (0.82)	2.96 (0.88)	5.21	<0.001	0.417	0.26	0.58
	BFI-2-S	3.63 (0.77)	3.46 (0.78)	2.76	0.006	0.222	0.06	0.38
	BFI-2-NE	3.02 (0.91)	3.08 (0.91)	-0.85	0.395	-0.068	-0.22	0.09

Poznámka. Skupina 1 = mladí dospelí, ktorí majú ciele v príslušnej oblasti, Skupina 2 = mladí dospelí, ktorí nemajú ciele v príslušnej oblasti, BFI-2-E = extravenzia, BFI-2-S = svedomitosť, BFI-2-NE = negatívna emocionalita.

Bližší pohľad na rozdiely v osobnostných rysoch medzi piatimi skupinami mladých dospelých (t. j. podľa aktuálneho stavu dosahovania cieľov) takisto ukázal niekoľko významných zistení pre všetky sledované cieľové oblasti (Tabuľka 2). Pri cieľoch v oblasti vzdelania sa mladí dospelí v piatich skupinách významne líšili v miere nádeje ($F = 8.38, p < 0.001, \eta^2 = 0.053$) a optimizmu ($F = 4.93, p < 0.001, \eta^2 = 0.032$): ich najvyššiu mieru reportovali mladí dospelí v skupine 3, čím sa významne líšili od oboch podskupín mladých dospelých bez cieľov v tejto oblasti, ktorí uvádzali najnižšiu mieru nádeje aj optimizmu (Tabuľka 2).

Pri cieľoch v oblasti práce sme zistili významné rozdiely medzi piatimi skupinami v nádeji ($F = 5.83, p < 0.001, \eta^2 = 0.037$), extravertzii ($F = 5.40, p < 0.001, \eta^2 = 0.035$) a svedomitosti ($F = 3.72, p = 0.005, \eta^2 = 0.024$). Najvyššiu mieru nádeje reportovali mladí dospelí v skupine 3, čím sa signifikantne líšili od skupín 1, 4 (najnižšia miera nádeje) a 5. Mladí dospelí v skupine 4 uvádzali aj najnižšiu mieru extravenzie a signifikantne sa tým líšili od skupín 2 a 3, u ktorých bola jej miera najvyššia. Najvyššiu mieru svedomitosti reportovali mladí dospelí v skupine 3 a významne sa v jej miere líšili od skupín 1 a 5, u ktorých bola naopak najnižšia (Tabuľka 2).

Tabuľka 2. Priemerné hodnoty osobnostných rysov u 5 skupín mladých dospelých podľa aktuálneho stavu dosahovania cieľov v oblastiach vzdelania, práce a vzťahov

Cieľová oblasť	Nádej			Optimizmus			BFI-2-E			BFI-2-S			BFI-2-NE		
	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
vzdelanie:															
Skupina 1	65	2.88	0.55	64	3.38	0.79	65	3.15	0.94	65	3.53	0.77	65	3.10	1.08
Skupina 2	126	2.97	0.48	128	3.17	0.82	127	3.20	0.84	127	3.47	0.83	127	3.11	0.91
Skupina 3	279	3.07	0.53	281	3.38	0.75	282	3.27	0.85	278	3.69	0.78	282	2.94	0.91
Skupina 4	80	2.78	0.59	79	3.05	0.79	80	3.01	0.94	80	3.55	0.78	79	3.05	0.96
Skupina 5	52	2.71	0.50	52	3.03	0.76	52	3.05	0.78	52	3.46	0.76	51	3.09	0.78
Cieľová oblasť															
práca:															
Skupina 1	143	2.87	0.46	144	3.19	0.81	145	3.09	0.89	143	3.50	0.71	143	3.17	0.87
Skupina 2	137	3.01	0.67	139	3.42	0.72	139	3.36	0.82	137	3.65	0.81	139	2.87	0.91
Skupina 3	149	3.10	0.42	150	3.36	0.79	149	3.34	0.83	149	3.78	0.78	149	2.94	0.91
Skupina 4	59	2.80	0.64	58	3.08	0.84	59	2.86	0.87	59	3.47	0.87	59	3.04	0.93
Skupina 5	116	2.90	0.50	116	3.16	0.73	116	3.15	0.83	115	3.48	0.76	116	3.11	0.96
Cieľová oblasť															
vzťahy:															
Skupina 1	159	2.87	0.48	160	3.12	0.81	161	3.14	0.84	159	3.52	0.77	160	3.24	0.93
Skupina 2	119	3.05	0.64	120	3.37	0.63	120	3.44	0.68	119	3.64	0.79	120	2.95	0.78
Skupina 3	138	3.11	0.44	139	3.53	0.82	139	3.41	0.88	139	3.76	0.77	139	2.85	0.95
Skupina 4	82	2.76	0.59	82	3.06	0.86	82	2.69	0.87	82	3.47	0.81	81	3.13	0.92
Skupina 5	102	2.93	0.50	102	3.18	0.70	102	3.09	0.85	101	3.54	0.80	102	2.92	0.92

Poznámka. Skupina 1 = cieľ chcem dosiahnuť, ale ešte nemám konkrétnu predstavu, ako na to, Skupina 2 = cieľ chcem dosiahnuť a mám premyslené konkrétne kroky, ktoré je potrebné podniknúť, Skupina 3 = cieľ chcem dosiahnuť a už podnikám konkrétne kroky na jeho dosiahnutie, Skupina 4 = v danej oblasti nie je pre mňa nič, čo by som chcel/a dosiahnuť, Skupina 5 = z danej oblasti by som možno aj chcel/a viacero vecí, ale nič z toho ešte nie je mojím cieľom, BFI-2-E = extravergia, BFI-2-S = svedomitosť, BFI-2-NE = negatívna emocionálnosť.

V prípade cieľov v oblasti vzťahov boli medzi piatimi skupinami signifikantné rozdiely v nádeji ($F = 7.64, p < 0.001, \eta^2 = 0.049$), optimizme ($F = 7.79, p < 0.001, \eta^2 = 0.05$), extravertzii ($F = 13, p < 0.001, \eta^2 = 0.08$) a NE ($F = 4.38, p = 0.002, \eta^2 = 0.028$). Najnižšiu mieru nádeje vykazovali mladí dospelí v skupine 4 a významne sa tým líšili od skupín 2 a 3, u ktorých bola miera nádeje najvyššia. V miere nádeje sa líšili aj mladí dospelí v skupinách 1 a 3. V miere optimizmu sa odlišovala skupina 3 (najvyššia miera) od skupín 1, 4 a 5 (najnižšia miera optimizmu bola v skupine 4). V miere extravenzie sa signifikantne líšila skupina 4 (najnižšia miera) od všetkých ostatných skupín, pričom jej najvyššia miera bola zistená v skupinách 2 a 3. V miere NE sa významne líšili skupiny 1 (najvyššia miera) a 3 (najnižšia miera) (Tabuľka 2).

DISKUSIA

Nádej, optimizmus, extravergia, svedomitosť a NE zohrávali rolu pri stanovovaní a dosahovaní cieľov v oblastiach vzdelania, práce a vzťahov u mladých dospelých v období vynárajúcej sa dospelosti. Pre každú zo sledovaných cieľových oblastí sa ukázalo, že najvyššiu mieru nádeje vykazovali mladí dospelí, ktorí tieto ciele chceli dosiahnuť a podnikali preto konkrétne kroky. Rovnaký vzorec bol identifikovaný aj pri optimizme, ale len pre dve cieľové oblasti (vzdelanie a vzťahy). Naopak, najnižšia miera nádeje a/alebo optimizmu bola pozorovaná u mladých dospelých, ktorí v sledovaných oblastiach buď nemali žiadne ciele alebo ich už stanovené mali, ale bez konkrétnej predstavy, ako ich dosiahnuť. Ak zohľadníme predpoklad, že nádej aj optimizmus sú osobnostné dispozície ovplyvňujúce naše správanie (Carver & Scheier, 2018; Snyder, 2002), je možné interpretovať, že nádej aj optimizmus zvyšujú pravdepodobnosť, že si mladý dospelý bude nielen stanovovať ciele v rôznych životných oblastiach, ale bude aj systematicky pracovať na ich dosahovaní. Tento vzorec je zo psychologického pohľadu logický vzhľadom na konceptualizáciu oboch konštruktov (Carver & Scheier, 2018; Snyder, 2002). Preto nie je prekvapujúce, že nízka miera nádeje a pesimizmus sa v našich dátach spájali skôr s absenciou cieľov ako takých alebo chýbajúcou predstavou, ako konkrétne ich dosiahnuť.

Extravergia, svedomitosť a NE sa takisto významne podieľali na špecifikách na cieľ orientovaného správania u mladých dospelých, a to najmä v oblasti vzťahov a práce. Mladí dospelí, ktorí v týchto dvoch oblastiach nechceli nič dosiahnuť, boli skôr introvertní. Extroverti si tieto ciele stanovovali vo väčšej miere a systematickejšie pracovali aj na ich dosahovaní (mali premyslené kroky alebo ich už realizovali). Tento vzorec na cieľ orientovaného správania u extrovertov je možné vysvetliť práve ich vyššou mierou asertivity (dominancie, preferovania samostatných rozhodnutí) a energickosti (vyššou mierou aktivity) (Soto & John, 2017). Svedomitosť bola kľúčová pri pracovných cieľoch – vysoko svedomití mladí dospelí mali stanovené pracovné ciele, chceli ich dosahovať a podnikali preto konkrétne kroky. Tento spôsob správania sa svedomitých mladých dospelých pri dosahovaní cieľov reflektuje práve ich vysokú úroveň organizovanosti, vytrvalosti, zodpovednosti a spoľahlivosti (Soto & John, 2017). U menej svedomitých mladých dospelých bolo preto možné v pracovnej sfére pozorovať buď iba želania (nie ciele) alebo ciele bez konkrétnej predstavy, ako ich dosiahnuť. Svedomití mladí dospelí si viac stanovovali aj ciele v oblasti vzťahov. Naše dáta teda naznačujú, že

extraverzia aj svedomitosť súvisia najmä s tým, či si jedinec cieľ stanoví a aká bude úroveň premyslenia krokov pri jeho dosahovaní.

NE zohrávala rolu predovšetkým pri dosahovaní už stanovených cieľov v oblasti vzťahov. Mladí dospelí s nízkou mierou NE mali ciele v tejto oblasti stanovené a podnikali už konkrétne kroky na ich dosiahnutie. Naopak, mladí dospelí s vysokou mierou NE mali tieto ciele prevažne len na úrovni záväzku dosiahnuť ich, ale bez konkrétnej predstavy, ako. V tomto správaní sa môže odrážať najmä tendencia k zvýšenému prežívaniu obáv a úzkosti, ako aj nízka sebaistota v pozadí NE (Soto & John, 2017). V spojení s našimi zisteniami to môže naznačovať, že NE figuruje ako inhibujúci faktor v procese dosahovania cieľov – generuje vyššiu neistotu ohľadom výberu vhodných stratégií dosiahnutia cieľa.

Prezentované zistenia rozširujú existujúce výskumné poznatky (Dietrich et al., 2013; McCabe et al., 2013; Shulman et al., 2009) a podporujú predpoklady o súvisi osobnostných rysov so stanovovaním a dosahovaním cieľov u mladých dospelých aj na základe dát získaných v našom prostredí, kde sa tejto problematike zatiaľ venovala len minimálna výskumná pozornosť. Prinášajú tiež nové zistenia, nakoľko rola osobnosti bola v tomto výskume analyzovaná aj v kontexte špecifických stavov, v ktorých sa môže aktuálne nachádzať proces dosahovania cieľov. Generalizovanie zistení však limituje niekoľko faktorov, ako napr. nereprezentatívny výber alebo možné skreslenie odpovedí v sebaopisných dotazníkoch.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Arnett, J. J. (2015). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. Oxford University Press.

Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2018). Generalized optimism. In G. Oettingen, A. T. Sevincer, & P. Gollwitzer (Eds.), *The psychology of thinking about the future* (pp. 214–230). The Guilford Press.

Dietrich, J., Shulman, S., & Nurmi, J.-E. (2013). Goal pursuit in young adulthood: The role of personality and motivation in goal appraisal trajectories across 6 years. *Journal of Research in Personality*, 47(6), 728–737. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.06.004>

Fonseca, G., Silva, J. T. D., Paixao, M. P., Cunha, D., Crespo, C., & Relvas, A. P. (2019). Emerging adults thinking about their future: Development of the Portuguese version of the Hopes and Fears Questionnaire. *Emerging Adulthood*, 7(6), 444–450. <https://doi.org/10.1177/2167696818778136>

Halama, P. (2001). Slovenská verzia Snyderovej škály nádeje: Preklad a adaptácia. *Československá psychologie*, 45(2), 135–141.

Kohút, M., Halama, P., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Psychometric properties of Slovak short and extra-short forms of Big Five Inventory-2 (BFI-2). *Československá psychologie*, 64(5), 550–563.

Kövero, M., & Ferjenčík, J. (2013). Adaptácia a orientačné overovanie psychometrických charakteristík testu životnej orientácie LOT-R. *Československá psychologie*, 57(5), 461–473.

- Kvasková, L., Širůček, J., Ježek, S., Hrubá, L., Lacinová, L., & Macek, P. (2022). Personal goals and identity of Czech university students. *Emerging Adulthood, 10*(2), 354–359. <https://doi.org/10.1177/2167696820917813>
- McCabe, K. O., Van Yperen, N. W., Elliot, A. J., & Verbraak, M. (2013). Big Five personality profiles of context-specific achievement goals. *Journal of Research in Personality, 47*(6), 698–707. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.06.003>
- Milyavskaya, M., & Werner, K. M. (2018). Goal pursuit: Current state of affairs and directions for future research. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne, 59*(2), 163–175. <https://doi.org/10.1037/cap0000147>
- Shulman, S., Kalnitzki, E., & Shahar, G. (2009). Meeting developmental challenges during emerging adulthood: The role of personality and social resources. *Journal of Adolescent Research, 24*(2), 242–267. <https://doi.org/10.1177/0743558408329303>
- Soto, C. J., & John, O. P. (2017). The next Big Five Inventory (BFI-2): Developing and assessing a hierarchical model with 15 facets to enhance bandwidth, fidelity, and predictive power. *Journal of Personality and Social Psychology, 113*(1), 117–143. <https://doi.org/10.1037/pspp0000096>
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry, 13*(4), 249–275. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01

STRESOVÉ PROŽÍVÁNÍ PO TORNÁDU NA MORAVĚ

STRESS EXPERIENCING AFTER TORNADO IN MORAVIA

Dagmar Kožinová

Fakulta psychologie, Paneurópska vysoká škola

E-mail: dagmarkozinova@seznam.cz

ABSTRAKT

Cílem příspěvku je přiblížit výsledky výzkumu, který se zabýval stresovým prožíváním po tornádu na Moravě 24. 6. 2021 u zasažených. Výzkumný soubor tvořilo 52 respondentů (35 žen a 17 mužů, průměrný věk 49.9 let). Zjišťovali jsme, co lidé subjektivně pociťovali přímo při úderu tornáda, dále co bylo pro ně největší zátěží při samotném úderu, ale i jak se jejich vnímání zátěže měnilo s časovým odstupem. Výzkum byl kvalitativní, sběr dat byl realizovaný prostřednictvím vlastního vytvořeného dotazníku. Nejvyšší možný stres lidé pociťovali při rozednění na druhý den po tornádu 55.8 % respondentů. Druhou nejvyšší hodnotu stresového prožívání lidé zažili při úderu tornáda 42.2 %. Pak už stres v čase klesal. Největší zátěží pro lidi bylo jednoznačně emoční prožívání. Strach při úderu tornáda popsalo 36 respondentů. 34 pak dojem neskutečnosti či nereálnosti prožitě situace. Zátěž se v čase měnila. Psychická se postupně snižovala. Nicméně i 3-4 měsíce po události 23 % respondentů pociťovalo strach.

Klíčová slova

lidé zasažení tornádem; psychologie mimořádných událostí; stresová reakce po tornádu

ABSTRACT

Aim of the contribution is to adumbrate results of research that was dealing with stress experiencing after tornado in Moravia on the 24th June 2021 of people who were hit by tornado. The research group consisted of 52 respondents (35 women and 17 men, aged 49.9 in average). We tried to find out what people subjectively felt at the very strike of tornado, what was the most enormous stress for them at the very moment, but also how was their perception of the strain changing in time. The research was qualitative, data were collected by the help of self-made questionnaire. The highest possible stress was perceived by 55.8 % of respondents the other day after tornado at daylight. The second highest value of stress people experienced in the moment of tornado strike – 42.2 %. Stress experience was diminishing with time thereafter. Univocally, emotional experiencing was the most enormous strain for the people. 36 respondents described they were scared upon the strike of tornado. 34 spoke about sense of

unbelievability or unreality of the experienced situation. Their strain was changing in time. Psychological strain gradually diminished. However, even 3-4 months after the event 23 % of the respondents felt scared.

Key words

people hit by tornado; psychology of emergencies; stress reaction after tornado

ÚVOD

Tornádo dramaticky a krutě zasáhlo do života lidí. Ač jde v České republice o ojedinělou událost, v budoucnu se může opakovat v podobě jiné přírodní katastrofy nebo mimořádné události. „Neštěstí“ v našem regionu zasáhlo rozsáhlou oblast, bylo nepředvídatelné, neovladatelné a velmi ohrožující, vyvolalo znatelné projevy tísně a naprosto přesahovalo běžnou lidskou zkušenost. Tyto události zanechávají v lidském prožívání hlubokou stopu a mohou vést ke vzniku traumatu (Kohoutek & Čermák, 2009), mohou přerůst v posttraumatickou stresovou poruchu (PTSD) (Baštecká, 2012). Kontextem krize, katastrof a traumatu se zabývá psychologie mimořádných událostí, která je aplikační oblastí sociální psychologie. Výzkum může sloužit k pochopení toho, co člověk v dané situaci prožívá.

Mimořádná událost bývá spojována s mimořádnou stresovou reakcí. Člověk ztrácí kontrolu nad situací, i nad svými reakcemi. Akutní stresová reakce startuje rychle poté, co se podnět objeví nebo v následných 2-3 dnech. Vodáčková et al. (2012) reakce rozděluje na obrannou reakci typu A „útok nebo útek“, dochází k aktivaci sympatického systému od zrychlení fyziologických projevů, přes behaviorální projevy včetně psychomotorického neklidu, výrazné emoční projevy, kognitivní projevy, kdy čas se subjektivně zkracuje, nesoustředěnost. U reakce B „zamrznutí“ se aktivuje parasympatický systém. Projevuje se tělesnými projevy jako ztuhlost, strnulost, zpomalení fyziologických procesů, behaviorální – omezení pohybu, emoce nejsou pociťovány ani projevovány, až neschopnost cítit tělo, časová distorze, prožitky derealizace, prožitky depersonalizace a jiné. Stresová reakce způsobuje velké změny na mnoha úrovních fungování od tělesných, až po změny ve vnímání, což může vyvolávat strach. Šok, který přichází, může trvat od několika sekund, minut až po hodiny (Kohoutek et al., 2009a). Za zdůraznění stojí disociativní prožitky. Dočasně mohou chránit před traumatickou skutečností a trýznivými emocemi. V budoucnu jejich hloubka může být asociována s traumatickými následky (Hausmann, 2003).

SAMHSA DTAC (2016) popsala duševní a emocionální fáze katastrofy. Před událostí obvykle jen minuty, neexistuje varování a lidé mohou pociťovat strach až po fázi dopadu a setkání s katastrofou. S ní je spojený šok, panika, zmatek, snaha se zachránit. Po události přichází fáze hrdinská spojená s altruismem a pomocí. Poté fáze líbánek, kdy emoce mohou vyšplhat na maximum. Měsíce po se může objevit deziluze, spojená se stresem a vyčerpáním. Rok a více po se život pomalu vrací do normálu. Období po katastrofě přináší různé zátěže. Zda projevy ustanou bez vážnějšího poškození záleží na mnoha faktorech.

Cílem bylo zjistit, zda existuje rozdíl v pocíťovaném stresu u lidí zasažených tornádem s časovým odstupem (ihned po tornádu až 3-4 měsíce po) (VO1). Zajímalo nás, jaký byl klinický obraz akutní stresové reakce u zasažených (VO2) a co lidé subjektivně pocíťovali jako největší zátěž v čase při tornádu, v prvních hodinách, po rozednění, po týdnu, měsíci a v současnosti 3-4 měsíce po události (VO3). Sběr dat jsme uskutečnili od 20. září do 30. října 2021. Otázky byly koncipovány retrográdně.

METODY

Výzkumný soubor

Objektem výzkumu jsou zasažení lidé z Hodonínska a Břeclavska. Zasažením se myslí poškozený domov (poškozená střecha, zničený byt, rozbité stěny, okna, nábytek, zničený celý dům, zničená zahrada, drobné stavby, vinný sklep, oplocení, auto, zasažení domácích zvířat) nebo vlastní zranění či zranění někoho blízkého, ztráty spojené s prací, obživou nebo další významné ztráty. Metodou sněhovou koule jsme získali 52 respondentů. Z toho 35 žen (67 %) a 17 mužů (33 %). Nejmladší participant měl 18 let a nejstarší 83 let. Průměrný věk byl 49.9 let (SD = 15.80). Průměrný věk mužů byl 50.47 let (SD = 17.44) a žen 49.63 let (SD = 15.20).

Metody měření a analýzy dat

Dotazník byl vytvořen ve spolupráci s ministerstvem vnitra PhDr. Štěpánem Vymětalem, PhD. Intenzitu prožívaného stresu a jak se v čase měnila, mohli respondenti zaškrtnout na škále pocíťovaného stresu v časových dimenzích na Likertově škále v rozmezí 1-10, 1 = žádný stres, pohoda. 10 = maximální stres, hrůza. Otázka k akutní stresové reakci při tornádu byla formou zaškrťování. Formou otevřených otázek jsme se ptali na subjektivně pocíťovanou zátěž retrográdně s ohledem na časový horizont – v momentu úderu tornádu, v prvních hodinách, po rozednění, v prvním týdnu, po měsíci a v současnosti (3-4 měsíce po).

Abychom mohli vyhodnotit vlastní pocíťovaný stres, použili jsme frekvenční analýzu, poté deskriptivní analýzu. Normalitu dat jsme ověřili pomocí Kolmogorova-Smirnova testu a rozdíly jsme zjišťovali neparametrickým testem Friedmana a Wilcoxonova testu. Klinický obraz akutní stresové reakce jsme zachytili pomocí frekvenčních tabulek. U slovně obsáhlejších otázek zátěže jsme vycházeli z principu zakotvené teorie. Vytvořili jsme kategorie, které jsme převedly na sumační indexy.

VÝSLEDKY

Tabulka 1. Pocíťovaný stres u respondentů v % v časových dimenzích

Časový interval	Nejvyšší míra	Střední míra	Nejnižší míra
V momentu úderu	50 %	11.5 %	13.5 %
První hodiny	46.2 %	13.5 %	3.8 %

Tabulka 1. Pociťovaný stres u respondentů v % v časových dimenzích

Časový interval	Nejvyšší míra	Střední míra	Nejnižší míra
Po rozednění	55.8 %	13.5 %	1.9 %
Po týdnu	28.8 %	9.6 %	7.7 %
Po měsíci	9.6 %	15.4 %	7.7 %
3-4 měsíce po	7.7 %	32.7 %	15.4 %

Pociťovaný stres s časovým odstupem jsme zachytili v Tabulce 1. Data nejsou normálně rozložená, jedná se o závislé výběry, na zjišťování rozdílů jsme použili neparametrický Friedmanův test (Tabulka 2). Zjistili jsme, že existuje statisticky významný rozdíl v pociťovaném stresu vzhledem na časové období, $Q = 104.83$ na hladině významnosti $p < 0.001$. Rozdíly mezi jednotlivými časovými obdobími jsme vypočítali pomocí jednotlivých Wilcoxonových testů pro všechny kombinace. Jako post hoc test jsme použili Bonferroniho korekci, s upravenou hladinou signifikance: $0.05/15 = 0.003$. Zjistili jsme, že existuje statisticky významný rozdíl na upravené hladině významnosti $p < 0.0033$.

Tabulka 2. Výsledek Friedmanova testu pro rozdíly v pociťovaném stresu vzhledem na čas od události

Vlastní škála pociťovaného stresu	Počet	Průměr	SD	df	Q	p
V momentu úderu	52	7.52	3.35			
V prvních hodinách	52	7.96	2.63			
Po rozednění druhý den	52	8.37	2.30	5	104.83	0.000
V prvním týdnu	52	7.48	2.65			
Po měsíci	52	6.00	2.60			
V současnosti	52	4.79	2.64			

Poznámka. SD – standardní odchylka, df – stupně volnosti, Q – výsledek Friedmanova testu, p – signifikance

Na otázku jaký byl klinický obraz akutní stresové reakce, respondenti odpovídali zaškrtnutím. Odpovědělo 50 respondentů, někteří i více kategorií (viz Tabulka 3). 2 odpověď neuvedli.

Subjektivní vnímání zátěže jsme roztřídili a ze segmentovaného textu kódováním vytvořili 4 hlavní kategorie. Uvedeny v Tabulce 4. Někteří uvedli i více kategorií.

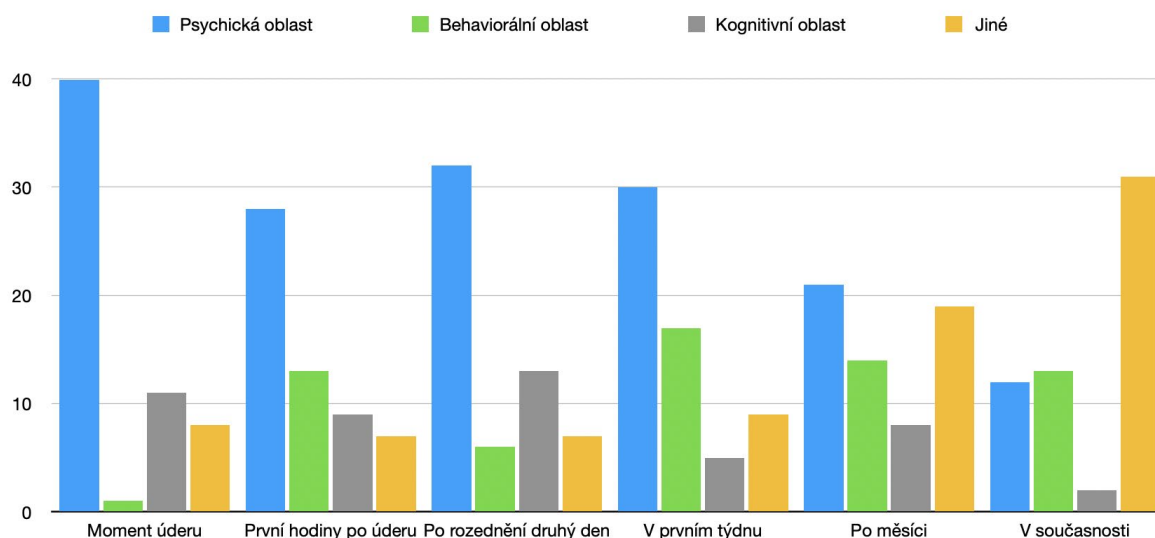
Psychická oblast zahrnovala popis emocí. Behaviorální chování, aktivita, práce. Kognitivní oblast zahrnovala popis myšlenek, snahu o vysvětlení. Jiné se v čase měnila. Od zátěže hluku až později po jednání s úřady. 4 měsíce od události psychická zátěž stále zastoupena (Graf 1).

Tabulka 3. Jednotlivé projevy akutní stresové reakce

Strach	36	72 %
Dojem neskutečnosti či nereálnosti prožité situace	34	68 %
Zrychlená srdeční aktivita	24	48 %
Třes	15	30 %
Snížení rozsahu a koncentrace pozornosti - neschopnost se soustředit	13	26 %
Zrychlené dýchání	12	24 %
Psychomotorický neklid - potřeba pohybu, ruce, nohy, chůze	12	24 %
Tendence utéci z místa prožité události	12	24 %
Stav zamrznutí - nemožnost se pohnout	7	14 %
Zúžení vědomí - vnímání věcí, lidí jen částečně	7	14 %
Hněv	6	12 %
Pocení	4	8 %
Ztráta paměti	4	8 %
Neschopnost orientace	1	2 %
Dezorientace	1	2 %

Tabulka 4. Subjektivně pociťovaná zátěž v jednotlivých časových dimenzích

Zátěž	Psychická oblast	Behaviorální oblast	Kognitivní oblast	Jiné	Suma
Při tornádu	40	1	11	8	60
První hodiny po	28	13	9	7	57
Po rozednění 2. den	32	6	13	7	58
V 1. týdnu	30	17	5	9	61
Po měsíci	21	14	8	19	62
Současnost	12	13	2	31	58

Graf 1

Zátěž v čase

Zátěž přímo při úderu tornáda – 50 odpovědí, 420 slov a slovních spojení. Nejčastější slovo bylo strach 18 x („strach o holý život“). Obava se vyskytla 2x (v podobném smyslu, „obava o život“). Šok použilo 8 respondentů (Tabulka 4). *Zátěž v prvních hodinách* – 47 respondentů uvedlo 360 slov a slovních spojení. Slovo strach, obava se objevilo 9x. Bezmoc, beznaděj 8x. Šok 5x. Příklady chování „Vynášení lidí z troskek a chytání koní. Řešení zvířat a jejich utrácení.“ „Útěk s rodinou z domu.“ Zatěžující myšlenky „Tolik roků člověk něco buduje, a pak stačí chvíle a je po všem.“ V jiných od „hluk, helikoptéry“ až po „metrix – bombardování – válka.“ *Zátěž po rozednění druhý den* – 50 respondentů napsalo 624 slov a slovních spojení. Psychická příklady „Velký strach co s tím vším.“ „Ještě větší šok.“ Beznaděj, bezmoc a zoufalství uvedeno 12x. U behaviorální i kognitivní oblasti se objevily věty související s úklidem „co dělat první?“ „kde začít uklízet“. V jiných „válka – bombardování.“ *Zátěž v prvním týdnu* – 47 odpovědí, 492 slov a slovních spojení. Nově slovo únava (7x). Odpovědi byly různé, je z nich patrný stres a vyčerpání. Poprvé 6x náznak pozitivních emocí. „To bylo už lepší.“ „Radost, že jsme přežili i se zvířaty.“ „Pocit toho, že to zvládneme, začal převažovat nad beznadějí.“ V behaviorální oblasti odstraňování škod, vyklízení, vystěhování a jiné činnosti. *Zátěž po měsíci* – 48 odpovědí, 433 slov a slovních spojení. 7x slovo únava nebo vyčerpání. 5x stres. V psychické únava, vyčerpání, strach, ale i deprese, vztek. Zmíněno i štěstí v souvislosti se zapnutou elektrickou a podporou. Behaviorální práce a opravy. U kognitivní 7x uvedeno vyrovnání se a smíření. U jiné nedostatek řemeslníků (7) až po „únava z úřadů“ (5). *Zátěž v současnosti* – 46 osob, 463 slov a spojení. U psychických strach, obavy (6x), vyčerpání a špatný psychický stav u 3. 10 x popis rekonstrukce, opravy, obnovy. Jiné nejvíce zastoupena, patrný nedostatek řemeslníků.

DISKUZE

Primárním cílem této práce bylo zjistit prožívání stresu po tornádu. Nejvyšší možný stres lidé pociťovali po rozednění (55.8 % respondentů). Lidé uviděli způsobené škody a setkali se s následky tornáda. Podle Sandry van Essen jde o fázi výkřiku „Co se stalo?“. Svět je mimo, objevují se prvky derealizace (Smékal, 1998). Lidé potřebují informace. Druhou nejvyšší hodnotu lidé prožili přímo při úderu tornáda (50 %). Všechny další hodnoty jsou už nižší, v čase klesají. 7.7 % respondentů 3-4 měsíce po události pociťovali nejvyšší míru stresu. Může jít o rizikovou skupinu ohroženou PTSD.

Klinický obraz akutní stresové reakce (VO2) odpovídal teoretickým konceptům. U všech došlo k velkým fyziologickým změnám, jak popisuje v reakci A „útok nebo útek“ Vodáčková et al. (2012); dále i Kohoutek et al. (2009a); Vymětal (2009) a to zejména zrychlené srdeční aktivity (24 respondentů), zrychlené dýchání (12), třes (15), psychomotorický neklid (12). Vše mohlo souviset se strachem (36). To, že situace byla skutečně mimořádná, vypovídá i to, že 34 respondentů poznamenalo dojem neskutečnosti či nereálnosti, kdy se lidé mohou cítit jak „za skleněnou stěnou“ (Hausmann, 2003). 7 popisalo stav zamrznutí a nemožnost se pohnout. To odpovídá obranné reakci B, kterou Vodáčková et al. (2012) označuje „mrtvý brouk“. Někteří byli v šoku, jiní nemohli uvěřit, další se snažili přežít.

Toto prožívání lidé potvrdili i v části, kde se mohli vyjádřit k zátěži (VO3). 40 odpovědí se týkalo psychiky, popisy emočního prožívání (strach, obavy, bezmoc, beznaděj, hrůza, ale i šok a jiné). Vymětal (2009) potvrzuje, že jde o reakce naprosto běžné v dané situaci. Někteří lidé při kritických situacích vyjadřují hodně emocí (křik, pláč, hysterie, agrese) a jiní mohou být bez projevu emocí (ochromení, v šoku, v tichosti). V čase se vše vyvíjelo, jak je patrné z Grafu 1. Největší zátěž celý první měsíc byla v psychické oblasti. Měsíc po události se začala k této kategorii psychické (21 respondentů) přibližovat kategorie jiná (19). 3-4 měsíce po byla největší zátěž kategorie jiná (31). Zejména v souvislosti s opravami. 12 lidí (23 %) však i 3-4 měsíce po události zmínilo, že mají strach, a to i v souvislosti s červnem 2023, úzkost, vyčerpání a špatný psychický stav. Podle Smékala (1998) jde o posttraumatickou fázi nebo fázi deziluze podle SAMHSA DTAC (2016), která může rozhodnout o tom, u koho se vyvine PTSD. Některé výzkumy dokládají PTSD po katastrofě 25-30 % (Green et al., 1992; Kumar et al., 2007) a zvýšenou míru dokládá i metaanalýza (Beaglehole et al., 2018). PTSD i PTG by bylo zajímavé prozkoumat v dalším navazujícím výzkumu.

Limitem tohoto výzkumu jsou u otázky u klinického obrazu akutní stresové reakce odpovědi bez možnosti napsat jiné a případně svou vlastní odpověď. Dalším limitem retrogradně formulované otázky. Respondenti tak mohli být ovlivněni vzpomínkovým optimismem nebo pesimismem. Pro tento druh výzkumu jsme se rozhodli zejména s ohledem na etiku. Krátce po tornádu nebylo vhodné respondenty zatěžovat dotazníkem a ptát se na jejich prožívání. Zároveň jsme si byli vědomi toho, že může dojít k retraumatizaci. Respondentům jsme pro ten případ doporučili, aby nás kontaktovali. K dispozici byl v každé obci psycholog.

SEZNAM REFERENCIÍ

- Baštecká, B. (2012). Krizové řízení a pomoc při hromadných neštěstích. In Vodáčková, D. a kol. *Krizová intervence* (s. 375–399). Portál.
- Beaglehole, B., Mulder, R. T., Frampton, Ch. M., Boden, J. M., Newton-Howes, G., & Bell, C. J. (2018). Psychological distress and psychiatric disorder after natural disasters: Systematic review and meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry*, 213, 716–722. <https://doi.org/10.1192/bjp.2018.210>
- Green, B. L., Lindy, J. D., Grace, M. C., & Leonard, A. C. (1992). Chronic post-traumatic stress disorder and diagnostic comorbidity in a disaster sample. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 180(12), 760–766. <https://doi.org/10.1097/00005053-199212000-00004>
- Hausmann, C. (2003). *Handbuch Notfallpsychologie and Traumabewältigung*. Facultas Wien.
- Kohoutek T., & Čermák I. (2009). *Psychologie katastrofické události*. Academia.
- Kohoutek T., Šmok D., & Čermák I. (2009a). Neštěstí, krizové události, katastrofy a jedinec. In T. Kohoutek & I. Čermák (Eds.), *Psychologie katastrofické události*. (1st ed., 145–166). Academia.
- Kumar, M. S., Murhekar, M. V., Hutin, Y., Subramanian, T., Ramachandran, V. & Gupte, M. D. (2007). Prevalence of posttraumatic stress disorder in a coastal fishing village in Tamil Nadu, India, after the December 2004 tsunami. *American Journal of Public Health*. January 2007, 97(1), 99–101. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2005.071167>
- Smékal, L. (1998). *Psychosociální pomoc lidem, kteří prodělali traumatizující událost*. Materiály programu Morava, podporovaného nadací Člověk v tísni Praha. Privátní psychologická poradna.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA). (2016). *Crisis Counseling Assistance and Training Program Guidance*. <https://www.samhsa.gov/sites/default/files/images/fema-ccp-guidance.pdf>
- Vodáčková, D. et al. (2012). *Krizová intervence*. Portál.
- Vymětal, Š. et al. (2009). *Identifikace potřeby poskytovatelů zdravotnické první pomoci při katastrofách*. Závěrečná zpráva z projektu EU: NMFRDisasters (česká adaptace). Ministerstvo vnitra ČR.

POSTOJE VOČI LGBTQ+ KOMUNITE VO VZŤAHU K ŠTÝLU PRIPÚTANIA SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH DOSPELÝCH VO VEKU 18 AŽ 60 ROKOV

ATTITUDES TOWARDS THE LGBTQ+ COMMUNITY IN RELATION TO THE ATTACHMENT STYLE OF SLOVAK AND CZECH ADULTS FROM 18 TO 60 YEARS

Daniel Lenghart^a & Michal Čerešník^b

^a Katedra psychologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

^b Ústav všeobecnej psychológie, Fakulta psychológie, Paneurópska vysoká škola

E-mail: daniel.lenghart@upol.cz

ABSTRAKT

Cieľom štúdie je mapovanie postojov voči LGBTQ+ komunite v slovenskej a českej populácii dospelých v kontexte štýlov pripútania. Vychádzame z predpokladu, že ľudia s bezpečným štýlom pripútania majú častejšie pozitívny postoj voči LGBTQ+ komunite a ľudia s vyhýbavým a úzkostným štýlom pripútania majú častejšie negatívny postoj. Štúdie sa zúčastnilo 153 respondentov a respondentiek zo Slovenskej republiky a 117 respondentov a respondentiek z Českej republiky. Použili sme dve dotazníkové metódy: „Postoje voči LGBTQ+ komunite“, ktorá predstavuje kombináciu 4 dotazníkov. Meria postoje voči vybraným sexuálnym orientáciám a rodovým identitám (Morrison, & Morrison, 2002; Hill, & Willoughby, 2005; Hoffarth et al., 2016; Lenghart & Čerešník, 2022a), a „Miera pripútania dospelých“ (Lenghart & Čerešník, 2022b). Je slovenskou modifikáciou pôvodného dotazníka State Adult Attachment Measure (Gillath et al., 2009), ktorá nám umožnila zaradiť respondentov a respondentky do troch základných kategórií: bezpečný, vyhýbavý a úzkostný štýl. Výsledky štúdie poukazujú na to, že slovenskí dospelí s bezpečným štýlom sú častejšie diskriminační voči LGBTQ+ komunite a jej vybraným identitám v porovnaní s tými, ktorí majú vyhýbavý a úzkostný štýl. Rozdiely neboli preukázané v českom výskumnom súbore.

Kľúčové slová

postoje voči LGBTQ+; pripútanie; neskorá adolescencia a dospelosť

ABSTRACT

The study aims to map attitudes towards the LGBTQ+ community in the Slovak and Czech adult population in the context of attachment styles. We assume that people with secure attachment styles are more likely to have positive attitudes toward the LGBTQ+ community, and people with avoidant and anxious attachment styles are more likely to have negative attitudes. One hundred fifty-three male and female respondents from the Slovak Republic and one hundred seventeen male and female respondents from the Czech Republic participated in the study. We used two questionnaire methods: the "Attitudes towards the LGBTQ+ community" method, which is a combination of 4 questionnaires. It measures attitudes towards selected sexual orientations and gender identities (Morrison, & Morrison, 2002; Hill & Willoughby, 2005; Hoffarth et al., 2016; Lenghart & Čerešník, 2022b) and the "Adult Attachment Rates" method (Lenghart & Čerešník, 2022b). It is a Slovak modification of the original State Adult Attachment Measure questionnaire (Gillath et al., 2009), which allowed us to classify male and female respondents into three basic categories: secure, avoidant, and anxious styles. The study results indicate that adults with a secure style are more likely to discriminate against the LGBTQ+ community and its selected identities than those with an avoidant and anxious style. Differences were not demonstrated in the Czech research population.

Keywords

attitudes towards LGBTQ+; attachment; late adolescence and adulthood

Grantová podpora

Príspevok vznikol za podpory MŠMT ČR udelený UP v Olomouci (IGA_FF_2022_026). „Iná“kosť? Oplyvňuje vzťahová väzba prosociálne a diskriminačné konanie voči LGBT ľuďom?

ÚVOD

Pripútanie (attachment) môžeme považovať za jeden z mnohých faktorov ovplyvňujúcich postoje voči LGBTQ+ komunite. Vo vzťahu k predsudkom a diskriminácii voči LGBTQ+ komunite je táto oblasť výrazne poddimenzovaná vo vedeckých kruhoch. Evidujeme malý počet štúdií (sú ale významné), ktoré priniesli nové poznatky v tejto oblasti. Výskum Ciocca et al. (2015) ukázal, že bezpečné pripútanie je silným prediktorom nízkej miery homonegativity a neisté pripútania (vyhýbavé a úzkostné) sú prediktorom vyššej miery diskriminácie. Aktuálne výskumy poukazujú na významný efekt štýlov pripútania na diskrimináciu voči LGBTQ+ ľuďom. Výskum Maftaia a Holmana (2020) na súbore rumunských mladých dospelých ukázal 6.3 % variácie vyhýbavého a úzkostného štýlu ľudí s vysokou mierou homonegativity. Štúdia Metin-Orta a Metin-Camgöza (2020) na súbore tureckých participantov nezistila žiaden priamy

efekt a vzťahy medzi štýlmi pripútania (bezpečný, vyhýbavý, úzkostný a dezorganizovaný) a homonegativitou.

Vzťah medzi štýlom pripútania v detstve a v dospelosti je úzky (Lovenheim, 2021). Človek, rodičia ktorého boli responzívni a primerane reagovali na jeho potreby, mali k nemu pozitívny vzťah, si nesie skúsenosť, že svet je relatívne bezpečné miesto a ostatní ľudia nepredstavujú hrozbu, voči ktorej sa treba vymedzovať (Mikulincer & Shaver, 2001). Má bezpečnú vzťahovú väzbu, prijíma seba aj ostatných, pretože táto skúsenosť je súčasťou jeho bazálnej osobnosti. Naopak, človek s neistou väzbou si nesie skúsenosť, že blízke osoby tu pre neho nie sú, keď ich potrebuje, nemôže sa na nikoho spoľahnúť, neprijíma seba ani iných (Mikulincer, 1997). Ostro sa voči iným vymedzuje. U takéhoto človeka možno predpokladať generalizovaný hnev voči iným a problém s kooperáciou a inkluzívnym postojom (Carnelley & Boag, 2019). Predpokladáme, že štýl pripútania osvojený v detstve je rovnaký ako štýl pripútania v dospelosti a ovplyvňuje postoje a správanie k iným, v tomto prípade k LGBTQ+ komunite.

Cieľ výskumu

Cieľom výskumu je zistiť, akým postojom (vysoká – nízka miera diskriminácie) k LGBTQ+ komunite disponujú slovenskí a českí dospelí vo vzťahu k jednotlivým typom pripútania.

METÓDY

Dotazník na meranie postojov voči LGBTQ+ komunite a vybraným identitám (Lenghart & Čerešník, 2022a) je 18-položková metóda, ktorá sa skladá zo štyroch dotazníkov zameraných na postoje voči vybraným sexuálnym a rodovým identitám: gejovia (sýtený tromi položkami) a lesby (sýtený tromi položkami) (Morrison & Morrison, 2002), transrodové osoby (sýtený tromi položkami pre transrodových mužov a tromi položkami pre transrodové ženy) (Hill & Willoughby, 2005), bisexuálni muži (sýtený tromi položkami) a bisexuálne ženy (sýtený tromi položkami) (Hoffarth et al., 2016). Dotazník je konštruovaný tak, aby dokázal merať celkovú úroveň postoja k LGBTQ+ komunite a úroveň postojov k vybraným sexuálnym a rodovým identitám. Čím vyššie skóre respondenti v dotazníku dosahujú, tým negatívnejší je ich postoj. Vnútoraná konzistencia dotazníka vykazuje vnútornú konzistenciu $\alpha = 0.927$.

Miera pripútania dospelých (Lenghart & Čerešník, 2022b) je 21-položkový dotazník na identifikovanie konkrétneho štýlu pripútania (pôvodne od Gillath et al., 2009). Prostredníctvom tohto dotazníka je možné respondentov klasifikovať do troch základných štýlov pripútania: 1) bezpečný (sýtený siedmymi položkami), 2) vyhýbavý (sýtený siedmymi položkami) a 3) úzkostný (sýtený siedmymi položkami). Konkrétny vzťahový štýl sa určuje podľa najvyššieho skóre v jednotlivých subškálach. Vnútoraná konzistencia dotazníka je $\alpha = 0.630$.

Výskumný súbor

Vo výskume sme využili metódu dobrovoľnej participácie (volunteer sampling method) prostredníctvom online platforiem (napr. Reddit, Facebook, Discord atď.). Respondenti boli prostredníctvom príspevkov na sociálnych sieťach požiadaní o účasť na výskumnej štúdii.

Výskumu sa zúčastnilo 270 respondentov a respondentiek z územia Slovenskej a Českej republiky. Respondenti zo Slovenskej republiky tvorili 56.7 % (153 respondentov a respondentiek) nášho výskumného súboru a respondenti z Českej republiky 43.4 % (117 respondentov a respondentiek). Bližšie charakteristiky výskumného súboru vo vzťahu k pohlaviu, vzdelaniu a typu pripútania uvádzame v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Charakteristiky výskumnej vzorky

		SR		ČR	
		N	%	N	%
pohlavie	muži	73	47.7	78	66.7
	ženy	80	52.3	39	33.3
vzdelanie	základné	2	1.3	8	6.8
	stredné bez maturity	2	1.3	2	1.7
	stredné bez maturity	74	48.4	78	66.7
	vysoké 1. stupeň	32	20.9	9	7.7
	vysoké 2. stupeň	37	24.2	20	17.1
	vysoké 3. stupeň	6	3.9	0	0
pripútanie	bezpečné	95	62.1	57	48.7
	vyhýbavé	12	7.8	15	12.8
	úzkostné	46	30.1	45	38.5
spolu		153	100	117	100

V analytickej časti sme využili neparametrickú metódu Kruskal-Wallisov test. Zaujímali nás rozdiely medzi jednotlivými skupinami pripútania a rozdiely v dosiahnutom skóre medzi nimi. Pre identifikáciu miery efektu štýlu pripútania sme využili η^2 .

VÝSLEDKY

Vo výskumnom súbore českých respondentov sme neznamenali štatisticky významné rozdiely v relácii k vzťahovým štýlom. Na základe dosiahnutého skóre môžeme konštatovať, že bezpečne pripútaní českí respondenti vykazujú negatívnejší postoj voči LGBTQ+ komunite ako celku v porovnaní s ostatnými skupinami (Tabuľka 2).

Respondenti s bezpečným pripútaním mali vo všeobecnosti vyššiu mieru negatívnych postojov celkom v štyroch oblastiach zo siedmich. Vyhýbaví respondenti mali negatívnejší postoj v dvoch oblastiach (postoje k transrodovým ženám a postoje ku gejom) a úzkostní v jednej oblasti (postoje k bisexuálnym ženám) (Tabuľka 2). Rovnako nebola preukázaná ani vecná významnosť rozdielov medzi skupinami prostredníctvom η^2 . Hodnoty sa pohybujú v rozmedzí -0.017 až 0.006, čo indikuje nulový efekt.

Prostredníctvom Mann-Whitneyho U testu sme nezaznamenali žiadne štatisticky významné rozdiely medzi sledovanými skupinami voči vybraným sexuálnym a genderovým identitám (Tabuľka 2).

Tabuľka 2. Rozdiely v postojoch voči LGBTQ+ komunite a jej vybraným identitám v kontexte štýlu pripútania v českej populácii

	Typ	N	IQR	Md	M	SD	SEM	H (2)	<i>p</i>	η^2	U	<i>p</i>	
Postoj k LGBTQ+ komunite	B	57	19.5	28	33.02	14.81	1.96				B-V	393.0	0.632
	V	15	26.0	25	31.40	16.87	4.34	0.240	0.887	-0.015	V-U	323.0	0.804
	U	45	21.0	29	31.38	11.71	1.75				B-U	1241.5	0.782
Postoje k lesbám	B	57	1.0	3	4.35	2.51	0.33				B-V	385.0	0.492
	V	15	1.0	3	4.13	2.39	0.62	2.101	0.350	0.001	V-U	328.0	0.835
	U	45	1.0	3	3.64	1.32	0.20				B-U	1107.0	0.158
Postoje k transrodovým ženám	B	57	3.5	4	5.12	2.49	0.33				B-V	347.5	0.253
	V	15	7.0	5	6.07	3.01	0.78	1.551	0.460	0.004	V-U	269.5	0.233
	U	45	3.5	4	4.98	2.20	0.33				B-U	1278.0	0.975
Postoje k bisexuálnym ženám	B	57	3.0	4	4.79	2.50	0.33				B-V	320.5	0.117
	V	15	2.0	3	4.00	1.93	0.50	2.776	0.250	0.006	V-U	251.0	0.116
	U	45	3.0	4	4.69	1.89	0.28				B-U	1258.5	0.866
Postoje ku gejom	B	57	6.0	7	7.21	3.73	0.49				B-V	414.5	0.856
	V	15	11.0	7	7.73	4.80	1.24	0.070	0.966	-0.017	V-U	334.0	0.952
	U	45	6.5	7	7.36	3.74	0.56				B-U	1248.0	0.815
Postoje k transrodovým mužom	B	57	5.5	4	6.14	3.68	0.49				B-V	367.5	0.385
	V	15	5.0	3	5.80	4.28	1.11	0.850	0.654	-0.010	V-U	301.0	0.515
	U	45	4.5	5	5.51	2.71	0.40				B-U	1218.5	0.656
Postoje k bisexuálnym mužom	B	57	4.0	5	5.40	2.63	0.35				B-V	393.5	0.629
	V	15	3.0	4	7.27	9.91	2.56	0.188	0.910	-0.016	V-U	321.5	0.779
	U	45	4.0	5	5.20	2.21	0.33				B-U	1269.5	0.928

Poznámka. B = Bezpečné pripútanie, V = Vyhýbavé pripútanie, U = Úzkostné pripútanie, N = početnosť, IQR = medzikvartilové rozpätie, Md = medián, M = priemerné skóre, SD = štandardná odchýlka, SEM = štandardná chyba priemeru, H = hodnota Kruskal-Wallis testu, U = hodnota Mann-Whitneyho testu, *p* = signifikancia, η^2 = eta kvadrát

Vo výskumnom súbore slovenských respondentov sme zistili dva štatisticky významné rozdiely medzi skupinami (Tabuľka 3).

Respondenti s bezpečným pripútaním majú negatívnejšie postoje voči lesbám (M = 4.41, Me = 3.0, IQR = 1.00) v porovnaní s respondentmi s vyhýbavým (M = 3.50, Me = 3.0, IQR = 0.00) a úzkostným pripútaním (M = 3.46, Me = 3.0, IQR = 0.00) (H = 6.957, *p* = 0.031, η^2 = 0.043).

Respondenti s bezpečným pripútaním majú negatívnejšie postoje voči transrodovým ženám (M = 5.22, Me = 5.0, IQR = 4.00) v porovnaní s respondentmi s vyhýbavým (M = 4.00, Me = 3.5, IQR = 2.00) a úzkostným pripútaním (M = 4.07, Me = 3.5, IQR = 1.25) (H = 11.790, *p* = 0.003, η^2 = 0.086).

Respondenti s bezpečným pripútaním vo všeobecnosti mali vyššiu mieru negatívnych postojov vo všetkých sledovaných oblastiach v porovnaní s ostatnými sledovanými skupinami (Tabuľka 3). Mann-Whitneyho U test zároveň preukázal, že tieto štatisticky významné rozdiely sa nachádzajú konkrétne medzi bezpečne pripútanými a úzkostne pripútanými ľuďmi, ako v postojoch voči lesbám (U = 1732.0, *p* = 0.017), transrodovým ženám (U = 14:82.5, *p* = 0.001), tak aj v celkovom postoji voči LGBTQ+ komunite (U = 1728.5, *p* = 0.044).

Vecná významnosť nebola preukázaná v piatich zo siedmich oblastí. Okrem premenných, pri ktorých sme zistili nulový efekt sa hodnoty η^2 sa pohybujú v rozmedzí 0.024 až 0.086, čo je malý až stredný efekt.

Tabuľka 3. Rozdiely v postojoch voči LGBTQ+ komunite a jej vybraným identitám v kontexte štýlu pripútania v slovenskej populácii

	Typ	N	IQR	Me	M	SD	SEM	H (2)	<i>p</i>	η^2	U	<i>p</i>	
Postoj k LGBTQ+ komunite	B	95	20.00	28.0	32.71	13.70	1.41				B-V	416.0	0.128
	V	12	16.75	23.0	26.83	8.88	2.56	5.382	0.068	0.030	V-U	261.0	0.773
	U	46	11.25	25.0	27.70	10.42	1.57				B-U	1728.5	0.044
Postoje k lesbám	B	95	1.00	3.0	4.41	2.69	0.28				B-V	447.0	0.158
	V	12	0.00	3.0	3.50	1.24	0.36	6.957	0.031	0.043	V-U	271.5	0.899
	U	46	0.00	3.0	3.46	1.19	0.18				B-U	1732.0	0.017
Postoje k transrodovým ženám	B	95	4.00	5.0	5.22	2.25	0.23				B-V	390.0	0.069
	V	12	2.00	3.5	4.00	1.21	0.35	11.790	0.003	0.086	V-U	270.0	0.901
	U	46	1.25	3.5	4.07	1.60	0.24				B-U	1482.5	0.001
Postoje k bisexuálnym ženám	B	95	3.00	4.0	4.89	2.71	0.28				B-V	451.5	0.212
	V	12	1.00	3.0	3.67	0.99	0.28	1.645	0.439	-0.003	V-U	220.5	0.256
	U	46	2.00	4.0	4.48	2.36	0.35				B-U	2122.0	0.770
Postoje ku gejom	B	95	5.00	7.0	7.20	3.47	0.36				B-V	504.5	0.515
	V	12	7.75	5.5	6.67	3.89	1.12	1.730	0.421	-0.002	V-U	275.0	0.985
	U	46	5.25	6.0	6.41	3.10	0.46				B-U	1903.5	0.212
Postoje k transrodovým mužom	B	95	4.00	4.0	5.46	3.04	0.31				B-V	445.0	0.201
	V	12	2.00	3.5	4.17	1.75	0.51	4.796	0.091	0.024	V-U	271.5	0.924
	U	46	2.00	3.0	4.65	2.83	0.42				B-U	1756.5	0.048
Postoje k bisexuálnym mužom	B	95	4.00	5.0	5.52	2.44	0.25				B-V	502.5	0.497
	V	12	3.25	4.5	4.83	1.70	0.49	4.785	0.091	0.024	V-U	240.5	0.480
	U	46	2.00	4.0	4.63	2.02	0.30				B-U	1706.0	0.031

Poznámka. B = Bezpečné pripútanie, V = Vyhybavé pripútanie, U = Úzkostné pripútanie, N = početnosť, IQR = medzikvartilové rozpätie, Md = medián, M = priemerné skóre, SD = štandardná odchýlka, SEM = štandardná chyba priemeru, H = hodnota Kruskal-Wallis testu, U = hodnota Mann-Whitneyho testu, *p* = signifikancia, η^2 = eta kvadrát

DISKUSIA

Konštatujeme, že výsledky výskumu nie sú v súlade s niektorými výsledkami výskumov (Ciocca et al., 2015; Maftei & Holman, 2020), ale z časti sú podporené jedným výskumným zistením (Metin-Orta & Metin-Camgöz, 2020).

Výsledky ukázali signifikantný efekt vzťahovej väzby len vo výskumnom súbore slovenských respondentov v dvoch oblastiach. Signifikantný efekt sa ukázal v diskriminačných postojoch voči lesbám a transrodovým ženám. Príčinu možno hľadať v kultúrnom nastavení krajiny, kde Slovenská republika je vysoko maskulínna (Hofstede, 2022) a zároveň vykazuje vysokú rodovú nerovnosť voči ženám (Human Development Reports, 2021).

Zistili sme, že bezpečné pripútania ľudia vykazujú vo vyššej miere diskriminačnú tendenciu voči vybraným sexuálnym a rodovým identitám v oboch sledovaných národnostiach. Tento

fenomén môžeme vysvetliť efektom tzv. „získanej bezpečnej vzťahovej väzby“ (earned secure attachment) (Paley et al., 1999). Ide o ľudí, ktorí si v detstve rozvinuli neistý typ vzťahovej väzby (úzkostný alebo vyhýbavý), ale v dospelosti (napr. prostredníctvom partnera, ktorý disponuje bezpečnou väzbou) sa im podarilo získať bezpečnú vzťahovú väzbu. Aj napriek získanej bezpečnej väzbe je možné predpokladať, že primárna väzba ovplyvňuje štruktúru postojov.

Za limity výskumu považujeme nerovnomerné rozloženie výskumného súboru vo vzťahu k štýlu pripútania, čo súvisí s diskrepanciou a poskytovaním sociálne žiadúcej odpovede. V našom výskumnom súbore je podiel bezpečne pripútaným ľuďmi neštandardne vysoký (62 % slovenský súbor verzus 49 % český súbor). Tento podiel môže byť kontaminovaný práve sociálne žiadúcou odpoveďou v kontexte zamerania dotazníka vzťahového pripútania, čo úzko súvisí aj s administráciou dotazníkovej batérie, ktorú respondenti vyplňali online prostredníctvom platformy Google Forms.

Za ďalší limit považujeme nemožnosť generalizácie výsledkov štúdie. Nakoľko sa štúdie zúčastnil malý počet participantov, je nutné, aby boli vykonané ďalšie štúdie na väčšom súbore participantov z oboch krajín.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Ciocca, G., Tuziak, B., Limoncin, E., Mollaioli, D., Capuano, N., Martini, A., Carosa, E., Fisher, A. D., Maggi, M., Niolu, C., Siracusano, A., Lenzi, A., & Jannini, E. A. (2015). Psychoticism, immature defense mechanisms and fearful attachment style are associated with a higher homophobic attitude. *Journal of Sexual Medicine*, 12(9), 1953–1960. <https://doi.org/10.1111/jsm.12975>

Carnelley, K. B., & Boag, E. M. (2019). Attachment and prejudice. *Current Opinion in Psychology*, 25, 110–114. <http://dx.doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.04.003>

Gillath, O., Hart, J., Nofle, E. E., & Stockdale, G. D. (2009). Development and validation of a state adult attachment measure (SAAM). *Journal of Research in Personality*, 43, 362–373. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.12.009>

Hill, D. B., & Willoughby, B. L. B. (2005) The development and validation of the Genderism and Transphobia Scale. *Sex Roles*, 53, 531–544. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-7140-x>

Hoffarth, M. R., Drolet, C. E., Hodson, G., & Hafer, C. J. (2020). Attitudes Towards Asexuals Scale. In R. R. Milhausen, J. H. Sakaluk, T. D. Fisher, C. M. Davis, & W. L. Yarber (Eds.). *Handbook of Sexuality-Related Measures* (4th Edition, pp. 635–636). Routledge.

Hofstede Insights. (2022). *Slovakia*. <https://www.hofstede-insights.com/country/slovakia/>

Human Development Reports. (2021). *Gender Inequality Index (GII)* [Dataset]. https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=EAIaIQobCh

MI7qnKiMeo_AIVVPZ3Ch1P_ACMEAAYASAAEgLt3fD_BwE#/indicies/GII

Lenghart, D., & Čerešník, M. (2022a). *Dotazník na meranie postojov voči LGBTQ+ komunitě a vybraným identitám*. Autorský dotazník.

Lenghart, D., & Čerešník, M. (2022b). *Miera pripútania dospelých*. Autorský dotazník.

Lovenheim, P. (2021). *Efekt pripútania. Ako väzby vytvorené v útlom detstve ovplyvňujú naše vzťahy v dospelosti*. Eastone Books.

Maftai, A., & Holman, A-C. (2021). Predictors of homophobia in a sample of Romanian young adults: Age, gender, spirituality, attachment styles, and moral disengagement. *Psychology & Sexuality, 12*(4), 305–316. <https://doi.org/10.1080/19419899.2020.1726435>

Metin-Orta, I., & Metin-Camgöz, S. (2020). Attachment style, openness to experience, and social contact as predictors of attitudes toward homosexuality. *Journal of Homosexuality, 67*(4), 528–553. <https://doi.org/10.1080/00918369.2018.1547562>

Mikulincer, M. (1997). Adult attachment style and information processing: Individual differences in curiosity and cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology, 72*(5), 1217–1230. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.5.1217>

Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2001). Attachment theory and intergroup bias: Evidence that priming the secure base schema attenuates negative reactions to out-groups. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*(1), 97–115. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.1.97>

Morrison, M. A., & Morrison, T. G. (2020). Modern Homonegativity Scale. In R. R. Milhausen, J. K. Sakaluk, T. D. Fisher, C. M. Davis, & W. L. Yarber (Eds.). *Handbook of Sexuality-Related Measures* (4th Edition, pp. 639–642). Routledge.

Paley, B., Cox, M. J., Burchinal, M. R., & Payne, C. C. (1999). Attachment and marital functioning: Comparison of spouses with continuous-secure, earned-secure, dismissing, and preoccupied attachment stances. *Journal of Family Psychology, 13*(4), 580–597. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.13.4.580>

OSOBNOSŤ A ŘIDIČSKÝ STYL TELEOPERÁTORŮ DÁLKOVĚ ŘÍZENÝCH SILNIČNÍCH VOZIDEL

PERSONALITY AND DRIVING STYLE OF TELEOPERATORS OF REMOTELY DRIVEN ROAD VEHICLES

Václav Linkov

Oblast autonomního řízení, Centrum dopravního výzkumu, v.v.i., Líšeňská 33a, Brno 63600, Česká Republika

Ústav aplikovanéj psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava, Slovensko

E-mail: vaclav.linkov@cdv.cz

ABSTRAKT

Vývoj autonomních technologií znamená, že s jejich uplatněním v běžném životě lidé zapomenou jak řídit auta. Pokud nastane nějaký problém, neschopnost převzít řízení lidí sedících v autě bude moci být kompenzována tak, že řízení převezme teleoperátor řídící auto ze vzdáleného místa. Zatím nevíme, jaký může být vztah mezi řídičským stylem teleoperátorů a osobností. Ve svém příspěvku navrhuji některé vztahy mezi osobností a chováním teleoperátorů, které by mohly být nalezeny, až se tato technologie začne více používat. Sensation seeking se může vztahovat k více riskantnímu řídičskému stylu teleoperátorů, jako například volbě vyšší rychlosti. Teleoperátoři skórující výše v neuroticismu a impulzivní teleoperátoři mohou mít agresivnější řídičský styl. Altruističtí teleoprátoři a teleoperátoři skórující výše ve svědomitosti a neuroticismu mohou volit opatrnější řídičský styl. Preference pro řízení dálkově ovládaných aut může být spojena s otevřeností ke zkušenosti. Tyto hypotézy budou moci být testovány, až se dálkově řízená auta stanou běžnou součástí provozu.

Klíčová slova

osobnost; dálkově řízená vozidla; teleoperátoři; sensation seeking; Velká Pětka

ABSTRACT

Development of autonomous driving technologies means that people will lose their car-driving skills. When there will be a problem with technology, lack of driving skills of people inside the car might be solved by giving control to a teleoperator. Little is known about how driving style of teleoperators might be connected to personality. I suggest some connections between

personality and teleoperators' behavior, which might be found when this technology becomes broadly used. Sensation seeking might be connected to more risky driving style of teleoperators, like choosing higher speed. Teleoperators scoring higher in neuroticism and impulsive teleoperators becoming easily to be angry might have more aggressive driving style. Altruist teleoperators and teleoperators higher in agreeableness and conscientiousness might have more cautious driving style. Preference for driving remotely operated cars might be connected to openness to experience. These hypotheses might be tested when remotely driven vehicles become more widely used.

Keywords

personality; remotely driven vehicles; teleoperators; sensation seeking; Big Five

Grantová podpora

This article was produced with the financial support of the Technological Agency of the Czech Republic within the program Doprava2020+, project Situational awareness in drivers of teleoperated vehicles (CK01000121), on the research infrastructure acquired from the Operation Programme Research and Development for Innovations (CZ.1.05/2.1.00/03.0064).

ÚVOD

Dálkově řízená auta, která jsou v současné době ve fázi vývoje, mohou být jednou běžnou součástí našich silnic. Lidé za sebe budou moci nechat řídit buďto autonomní auta, nebo teleoperátory, kteří budou sedět ve své kanceláři, a člověk v autě na místě řidiče bude moci být opilý nebo neumět řídit vůbec. Zatím ovšem dálkově řízená auta nejedí, jedinými teleoperátory těchto aut jsou zaměstnanci firem, které je vyvíjí. O tom, jak řízení těchto aut bude ovlivněno osobností a dalšími vlastnostmi teleoperátorů tak zatím nemáme žádné empirické informace. Můžeme však usuzovat, jaké vztahy by pro osobnost a styl řízení teleoperovaného auta mohly platit na základě toho, co víme o osobnosti a řízení běžných aut. O to se pokouším v tomto článku.

FAKTORY MAJÍCÍ POTENCIÁL OVLIVŇOVAT DÁLKOVÉ ŘÍZENÍ AUT

Agresivní styl jízdy při dálkovém řízení by mohly ovlivňovat poctivost-pokora (negativně) a emocionalita (pozitivně) z šestifaktorového modelu osobnosti HEXACO (Åbele et al., 2020). Shen et al. (2018) zjistili, že agresivní řízení souvisí také se sensation seeking a negativně s altruismem. Altruismus naopak dle jejich výsledků souvisí s opatrným jízdným stylem (a sensation seeking negativně). S agresivním řízením negativně souvisí rovněž svědomitost, svědomití, otevření a méně emocionálně stabilní (více neurotičtí) řidiči rovněž jezdí opatrněji a dělají méně chyb (Sârbescu & Maricutoiu, 2019). Nebezpečný a agresivní styl řízení koreluje rovněž s impulzivitou (Smorti et al., 2018). Vysokou korelaci sensation seeking s agresivní

jízdu a řídicími chybami zjistili rovněž Rahemi et al. (2017). Agresivní styl řízení koreluje také s narcismem (Bushman et al., 2018). Monteiro et al. (2018) se zeptali řidičů, jak moc dopravních nehod se jim stalo. Tato proměnná korelovala s neuroticismem a negativně se přívětivostí. Dále Monteiro et al. zjistili, že agresivní styl řízení koreluje s neuroticismem a negativně s přívětivostí, riskantní styl řízení pak pozitivně s neuroticismem a negativně s otevřeností, přívětivostí a svědomitostí.

Na úrovni detailnějších rysů souvislost Velké pětky s množstvím nehod prozkoumali Landay et al. (2020). Vyšší počet nehod souvisí s exhibicionismem a generováním většího množství idejí, negativně pak koreluje s empatií, bezúzkostností, nepociťováním viny, vyrovnaností, nestěžováním si, opatrností a vyhýbáním se problémům.

Vztah mezi osobností a řízením lze také sledovat u motocyklistů, jejichž osobnost měřili Romero et al. (2019) pomocí dotazníku Temperament and Character Inventory. Novelty seeking souvisí s nerespektováním dopravních předpisů, užíváním alkoholu a drog, nezodpovědným chováním a překračováním rychlostního limitu. Naopak, harm avoidance souvisí s respektováním dopravních předpisů, menším užíváním alkoholu a drog, méně častým překračováním rychlosti a zodpovědným chováním. Lze tedy předpokládat, že novelty seeking (a negativně harm avoidance) by mohly souviset také se zodpovědným přístupem k teleoperaci dálkově řízených aut.

Lucidi et al. (2019) zjistili, že postoj adolescentů řídících mopedy k porušování dopravních předpisů a překračování rychlosti, bezohledné jízdě a pití alkoholu a užívání drog při řízení souvisí pozitivně s hostilitou a excitement seeking a negativně s altruismem a úzkostí.

Styl řízení souvisí rovněž se shovívavostí (forgivingness). Navon a Taubman-Ben Ari (2019) zjistili, že shovívavost koreluje pozitivně s opatrným stylem jízdy a negativně s bezohledným, hostilním a úzkostným stylem jízdy.

S bezpečným řízením souvisí rys všímavosti. Murphy a Matvienko-Sikar (2019) zjistili, že všímavost souvisí s nižším používáním telefonu a posíláním SMS při jízdě, nižší jízdou pod vlivem drog a během spánkové deprivace, nikoliv ovšem s méně častou jízdou pod vlivem alkoholu. Všímavost by tak mohla souviset i se zodpovědným přístupem k teleoperaci. Negativní korelaci všímavosti s řídicí agresí (driving anger) zjistili Stephens et al. (2018).

Bezpečný styl řízení souvisí rovněž s osobnostními rysy temné triády. Endriulaitiene et al. (2018) porovnávali vztah mezi temnou triádou a postoji k řízení zvláště u vzorků mužů a žen. U obou pohlaví souvisel machiavelismus, psychopatie i narcismus s pozitivnějším postojem k překračování rychlosti, psychopatie s pozitivním postojem k alkoholu u řízení, machiavelismus s předváděním svých řídicích schopností ostatním, machiavelismus a psychopatie s ochotou porušit pravidla, aby řidič jel rychleji v hustém provozu. Pouze u mužů souvisí narcismus s předváděním se druhým lidem a pouze u žen machiavelismus s názorem na pití alkoholu za volantem, psychopatie s předváděním se a narcismus s názorem na porušování pravidel v hustém provozu. Monteiro et al. (2018) na svém vzorku zjistili, že agresivní a riskantní styl řízení korelují se všemi třemi rysy temné triády.

Je možné, že řízení může mít vliv i na osobnost člověka. Pokud člověk řídí velkou část svého času, může na něj takové prostředí mít vliv. Bylo tak například zjištěno, že řidiči nákladních aut jsou impulzivnější než řidiči autobusů (Mamcarz et al., 2019).

Osobnost může ovlivňovat jízdu i nepřímo. Niu et al. (2020) zjistili, že poslech hudby ovlivňuje performanci řidičů více u introvertů než u extravertů.

Lze se rovněž domnívat, že s osobností bude souviset preference pro řízení dálkově řízených vozidel. Nový způsob dopravy lidí a zboží po silnici by mohli více vyhledávat lidé s vyšší otevřeností vůči zkušenosti. Například Kraus et al. (2021) ale souvislost otevřenosti s tendencí důvěřovat automatizaci aut neprokázali, zjistili však negativní korelaci s neuroticismem.

ZÁVĚR

Pokud soudíme podle toho, jak psychologické charakteristiky ovlivňují řízení klasických vozidel, kde řidič sedí přímo na místě, může být teleoperace ovlivněna mnoha různými způsoby. Výzkumy soustřeďující se na osobnostní rysy zkoumaly zejména souvislost s agresivním a nebezpečným stylem jízdy, protože jejich minimalizace je zásadní pro bezpečnost na silnicích. Co se týče Velké pětky, souvisí s bezpečnou jízdou všechny její dimenze kromě extraverte. Kromě Velké pětky byly v souvislosti s bezpečným chováním na silnici zkoumány sensation seeking, shovívavost nebo všímavost, u všech se prokázal vztah buďto s řidičskou agresí nebo porušováním předpisů. Rovněž všechny rysy temné triády přispívají k chování jako řízení pod vlivem alkoholu nebo překračování povolené rychlosti.

Přestože výzkumů zkoumajících souvislosti mezi osobností a řízením je řada, lze vyslovit hodnocení, že je tomu zejména díky tomu, že provedení takového výzkumu je snadné – stačí nechat respondenty vyplnit dotazník. Druhou otázkou je, zda jsou takto zjištěné výsledky užitečné a skutečně přispívají k zvýšení dopravní bezpečnosti a záchraně lidských životů, což je hlavní smysl výzkumů týkajících se dopravy. V hlavních dopravních a psychologických časopisech, jejichž citace obsahuje tento text, vycházejí články, které praktické využití opomíjejí. Mohou tak být využity jako argument podporující využití osobnostních testů při dopravně-psychologickém testování řidičů, ale samy o sobě přímý návod jak zjištěnou informaci při testování využít nepřinášejí. Je tedy otázkou, zda po zavedení dálkově řízených vozidel do přímého provozu dělat podobné výzkumy, nebo se více zaměřit na přímou využitelnost psychologických a osobnostních proměnných například při výběru vhodných adeptů na teleoperátory.

SEZNAM REFERENCÍ

Åbele, L., Haustein, S., Møller, M., & Zettler, I. (2020). Links between observed and self-reported driving anger, observed and self-reported aggressive driving, and personality traits. *Accident Analysis and Prevention*, 140, 105516. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2020.105516>

- Bushman, B. J., Steffgen, G., Kerwin, T., Whitlock, T., & Weisenberger, J. M. (2018). “Don’t you know I own the road?” The link between narcissism and aggressive driving. *Transportation Research Part F*, 52, 14–20. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2017.10.008>
- Endriulaitiene, A., Šeibokaite, L., Žardeckaite-Matulaitiene, K., Markšaitite, R., & Slavinskiene, J. (2018). Attitudes towards risky driving and Dark Triad personality traits in a group of learner drivers. *Transportation Research Part F*, 56, 362–370. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.05.017>
- Kraus, J., Scholz, D., & Baumann, M. (2021). What’s driving me? Exploration and validation of a hierarchical personality model for trust in automated driving. *Human Factors*, 63(6), 1076–1105. <https://doi.org/10.1177/0018720820922653>
- Landay, K., Wood, D., Harms, P. D., Ferrell, B., & Nambisan, S. (2020). Relationships between personality facets and accident involvement among truck drivers. *Journal of Research in Personality*, 84, 103889. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2019.103889>
- Lucidi, F., Mallia, L., Giannini, A.M., Sgalla, R., Lazuras, L., Chirico, A., Alivernini, F. et al. (2019). Riding the adolescence: Personality subtypes in young moped riders and their association with risky driving attitudes and behaviors. *Frontiers in Psychology*, 10, 300. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00300>
- Mamcarz, P., Drozdziel, P., Madleňáková, L., Sieradzki, A., & Drozdziel, P. (2019). Level of occupational stress, personality and traffic incidents: Comparative study of public and freight transport drivers. *Transportation Research Procedia*, 40, 1453–1458. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2019.07.201>
- Monteiro, R. P., de Holanda Coelho, G. L., Hanel, P. H. P., Pimentel, C. E., & Gouveia, V. V. (2018). Personality, dangerous driving, and involvement in accidents: Testing a contextual mediated model. *Transportation Research Part F*, 58, 106–114. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.06.009>
- Murphy, G., & Matvienko-Sikar, K. (2019). Trait mindfulness & self-reported driving behaviour. *Personality and Individual Differences*, 147, 250–255. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.05.002>
- Navon, M., & Taubman-Ben Ari, O. (2019). Driven by emotions: The association between emotion regulation, forgivingness, and driving styles. *Transportation Research Part F*, 65, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2019.07.005>
- Niu, J., Ma, Ch., Liu, J., Li, L., Hu, T., & Ran, L. (2020). Is music a mediator impacting car following when driver’s personalities are considered. *Accident Analysis and Prevention*, 147, 105774. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2020.105774>
- Rahemi, Z., Ajorpaz, N. M., Esfahani, M. S., & Aghajani, M. (2017). Sensation-seeking and factors related to dangerous driving behaviors among Iranian drivers. *Personality and Individual Differences*, 116, 314–318. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.05.004>
- Romero, D. L., de Barros, D. M., Belizario, G. O., & de Pádua Serafim, A. (2019). Personality traits and risky behavior among motorcyclists: An exploratory study. *PLoS ONE*, 14(12), e0225949. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0225949>

Sârbescu, P., & Maricutoiu, L. (2019). Are you a “bad driver” all the time? Insights from a weekly diary study on personality and dangerous driving behavior. *Journal of Research in Personality, 80*, 30–37. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2019.04.003>

Shen, B., Ge, Y., Qu, W., Sun, X., & Zhang, K. (2018). The different effects of personality on prosocial and aggressive driving behaviour in a Chinese sample. *Transportation Research Part F, 56*, 268–279. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.04.019>

Smorti, M., Andrei, F., & Trombini, E. (2018). Trait emotional intelligence, personality traits and social desirability in dangerous driving. *Transportation Research Part F, 58*, 115–122. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.06.012>

Stephens, A. N., Koppel, S., Young, K. L., Chambers, R., & Hassed, C. (2018). Associations between self-reported mindfulness, driving anger and aggressive driving. *Transportation Research Part F, 56*, 149–155. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.04.011>

ANALÝZA OBSAHU FACEBOOKOVEJ SKUPINY ZAMERANEJ NA NESPAVOSŤ
ANALYSIS OF A SELF-HELP ONLINE FACEBOOK GROUP FOCUSED ON
INSOMNIA

Martina Lysičanová

Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

E-mail: 498315@mail.muni.cz

ABSTRAKT

Táto práca sa zaoberá analýzou online skupiny pre ľudí s insomniou na sociálnej sieti Facebook. Cieľom bolo zmapovať obsah príspevkov a komentárov v skupine a spôsoby zlepšovania spánku medzi prispievateľmi. Na tento účel bola použitá obsahová analýza. Stanovené kategórie a subkategórie vychádzali pri využití induktívno-deduktívneho postupu z dostupnej literatúry a zo samotného obsahu skupiny. Z analýzy dát vyplýva, že skupina slúži členom predovšetkým na poskytovanie a čerpanie vzájomnej emocionálnej a informačnej podpory. Príspevky týkajúce sa liečby hovorili najmä o liekoch a výživových doplnkoch. Zarážajúcim zistením bol malý podiel príspevkov a komentárov zmieňujúcich pozitívne pôsobenie lekárskej pomoci a psychoterapie, čo poukazuje na dôležitosť edukácie v oblasti insomnie a efektívnej liečby, nielen u pacientov, ale aj u odborníkov.

Kľúčové slová

insomnia; Facebook; sociálna sieť; online podporná skupina; obsahová analýza

ABSTRACT

This thesis deals with content analysis of a Facebook group for users with insomnia. The aim was to map the content of posts and comments in the group and to describe common ways of improving sleep among users. Qualitative content analysis was used for. The categories and subcategories were derived from the previous research on this topic as well as the text of the Facebook group itself. Findings indicate that the group provides mainly emotional and informational support to its members. However, the treatment information often encourages members to search for alternatives, rather than medical solutions of insomnia. Moreover, there were only a few posts and comments mentioning positive effects of psychotherapy and help from a doctor.

Keywords

insomnia; Facebook; social network; online support group; content analysis

ÚVOD

Insomnia spôsobuje subjektívnu nespokojnosť so spánkom, čo znamená, že sa človek po zobudení necíti adekvátne oddýchnutý a únava ovplyvňuje jeho každodenné fungovanie a spokojnosť. Jej prevalencia v populácii sa pohybuje v desiatkach percent, no pacienti ju aj tak často hodnotia ako skryté ochorenie, ktoré vo veľkej miere ovplyvňuje ich život (Soldatos et al., 2005; Riemann et al., 2017). Nejde tu len o vplyv na psychické či fyzické zdravie (Bos & Macedo, 2019), ale v širšom kontexte má dosah na vzťahy, pracovnú produktivitu, dopravné nehody či ekonomiku štátu (Morin & Jarrin, 2013). Ak opisujeme efekt, ktorý má choroba na človeka, dôležité je zahrnúť aj jeho subjektívny názor a jeho prežívanie, keďže výsledky skúmania by sa mali podieľať na zefektívnení liečby. Závety kvalitatívnych štúdií poukazujú na fakt, že insomnia je pacientmi opisovaná v kontexte denného fungovania, a teda nie je len nočným problémom, ale komplexne zasahuje viacero oblastí života (Araújo et al., 2017). V štúdiách skúmajúcich subjektívnu skúsenosť pacienti zmieňovali neporozumenie okolia, sociálnu izoláciu (Cheung et al., 2013), či neschopnosť žiť naplno kvôli kognitívnym a telesným dôsledkom nedostatku spánku (Carey et al., 2005). Dôležitou oblasťou je liečba, kde sa skúsenosti pacientov rôznia – niektorí oceňujú prístup KBT-I, iní hľadajú rýchle riešenia v medikamentóznej liečbe, či ich v liečbe brzdí rozdielny pohľad s lekárom. Je samozrejmé, že sa v takejto situácii ľudia pokúšajú hľadať pomoc, čo v súčasnosti uľahčuje online priestor, kde môžu pacienti s rôznymi zdravotnými problémami nájsť podporu v relatívne anonymnom, bezpečnom a chápanom prostredí (Sowels et al., 2018).

Naša práca sa zaoberá online skupinou na sociálnej sieti Facebook, ktorá je zameraná na insomniu. Hlavným cieľom bolo zmapovať účel jej využitia. Preto práca popisuje obsah jednotlivých príspevkov a komentárov. Ďalším cieľom bolo zmapovanie copingových stratégií, ktoré používatelia pri insomnii používajú na zlepšenie spánku.

METÓDY

Výskumnú vzorku tvorili prispievatelia jednej skupiny na sociálnej sieti Facebook, ktorá sa zameriava na insomniu. Skupina bola spomedzi iných zvolená kvôli konkrétnemu zameraniu priamo na insomniu a bohatosti jej dát. Názov skupiny však neuvedieme, aby sme sa vyhli možnému narušeniu anonymity. Niesla označenie verejná a viditeľná, čo informuje o možnosti prístupu pre všetkých používateľov internetu. Skupina bola vytvorená 3. 3. 2017 a ku dňu 15. 4. 2022 mala celkovo 377 členov. Tvorili ju českí užívatelia, muži a ženy rôzneho veku, no bližšie demografické údaje neboli dostupné. Dáta boli stiahnuté do textového editora 29. 3. 2022, teda posledný analyzovaný príspevok je z rovnakého dátumu. Analyzovaných bolo 219 príspevkov a ich komentáre. Pred analýzou boli anonymizovaní všetci používatelia, aby tak nedošlo k odhaleniu identity, preto nebolo možné určiť počet používateľov, ktorí do diskusií prispeli.

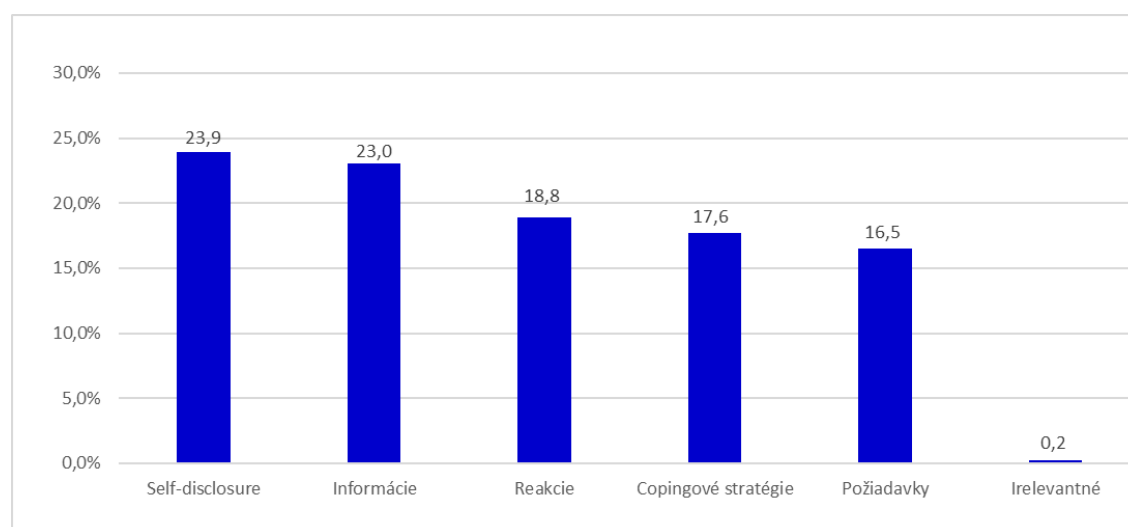
Na analýzu dát bola použitá metóda obsahovej analýzy. Vzhľadom k cieľu práce, ktorým je explorácia obsahu príspevkov, sme využili kombináciu indukčného a deduktívneho prístupu

k tvorbe kategórií, podobne ako Sowels et al. (2018). Pred začiatkom analýzy sme vypracovali rešerš literatúry, ktorá mapovala problémy pacientov s insomniou, témy, ktoré môžu zasahovať do ich života a prehľad doterajších výskumov zaoberajúcich sa obsahom online podporných skupín pre používateľov s rôznymi ochoreniami. Tieto témy boli prvým podkladom pre výsledné kategórie a subkategórie. Následne sme v rámci otvoreného kódovania v texte identifikovali jednotlivé významové jednotky, ktoré boli ďalej označené kódmi. Kódovanie bolo prevádzané za použitia textového editoru jedným kódrom. Spojením výsledkov z každého postupu vznikli výsledné kategórie a subkategórie.

V procese hlavnej analýzy dát bola ku každej významovej jednotke priradená subkategória. V kategórii *copingové stratégie na zlepšenie spánku* bola navyše priradená dimenzia efektivity podľa vyššie popísaných kritérií. Jednotkou analýzy bol príspevok a k nemu prislúchajúce komentáre, pričom každá jednotka mohla byť zaradená k jednej alebo viacerým kategóriám a subkategóriám. Výsledný počet kategórií a subkategórií bol zaznamenaný do dátovej matice.

VÝSLEDKY

Analýzou sme prišli k rozdeleniu dát do piatich kategórií, ktoré mali spolu 36 subkategórií. Percentuálne zastúpenie kategórií je možné vidieť na Obrázku 1. Popis jednotlivých kategórií a príklady výrokov zobrazuje Tabuľka 1.

Obrázok 1. Graf percentuálneho zastúpenia hlavných kategórií.

Časť príspevkov (17.7 %) tvorili *copingové stratégie na zlepšenie spánku*. Pri komunikácii o týchto stratégiách sa používatelia zmieňovali o *dimenzii účinnosti* prostriedkov. Stratégie sme na základe efektivity rozdelili na:

- *Efektívne stratégie*, ktoré členom skupiny podľa ich hodnotenia pomohli v zlepšení spánku.

- *Čiastočne efektívne stratégie*, ktoré členovia skupiny popisujú ako účinné krátkodobo, zlepšujúce jeden aspekt spánku (napríklad len spánkovú latenciu, no nie dĺžku spánku) alebo ako efektívne stratégie zároveň sprevádzané nežiadúcimi účinkami.
- *Neefektívne stratégie*, ktoré participantom nepomohli vôbec a mohli, no nemuseli mať vedľajšie účinky.

Tabuľka 1. Popis kategórií a k nim prislúchajúce príklady výrokov

KATEGÓRIA	POPIS	VÝROK
Sebaodhalenie	Obsahom boli subjektívne prežitky insomnie, následky insomnie, skúsenosti s copingovými stratégiami, ich popis a priebeh, plány.	„Tak a už se mi zas vrací porucha spánku. Druhá noc co jsem vůbec nespala a přes den už to nejde. Zase začíná boj. Mám prášky na spaní, ale už nezabírají. Ten stav je horší než po flámu.“
Informácie	Rady, referencie, názory, hyperlinky, obrázky, odporúčania postupov, reklamy, ponuky.	„Pokud by to šlo, našel bych si práci, kde není nutno chodit na směny. Podobně to měla kamarádka, teď je spokojená a může spát.“ A: „Jsou lidé, kteří byli na detoxu, protože brali v extrémním případě desítky hypnogenů denně. Slyšel jsem o jednom, který bral stovku denně. ...“ B: „To je ale kravina. Takové množství natolik sníží tlak, že člověk přestane dýchat.“
Reakcie	Reakcia príspevku či komentára na iné. Pozitívna či negatívna spätná väzba, emočná podpora, reakcie na rady, fakty, názory.	
Požiadavky	Cieľom bolo získanie faktografických informácií pomocou výziev na zdieľanie skúsenosti s liečebnými stratégiami, insomniou, na fakty, názory, prosby o radu a kontakt mimo skupiny.	„Ahoj, zkusil jste tu někdo využít nějakou aplikaci pro lepší spánek? A pokud ano, tak jakou, a jak jste s ní byli spokojeni?“
Copingové stratégie	Popis copingových a liečebných stratégií zameraný na zhodnotenie ich účinnosti.	„Dobrý den, už mě nikdo nedokáže pomoci. Má porucha spánku, je čím dál víc silnější. Trpím velkými bolestmi hlavy. Žádné prášky na spaní už mi nepomáhají. Je to peklo.“

Najčastejšie zmieňovanou stratégiou na zlepšenie spánku boli *lieky* bežne používané pri liečbe insomnie (napr. antidepresíva, anxiolytiká, 34.8 %). Väčšina príspevkov, popisovala lieky ako efektívnu (41.5 %) alebo čiastočne efektívnu stratégiu (25.5 %). Efektivitu užívatelia často popisovali v kontexte striedmeho alebo, pri niektorých liekoch, dlhodobého užívania. Pri popisovaní neúčinnosti liekov spomínali zlý spánok napriek ich užívaniu. Taktiež niektoré

príspevky a komentáre spomínali kombináciou liečiv s inými prostriedkami a copingovými stratégiami, pričom sa lieky ukázali ako neúčinné. Takmer tretinové zastúpenie mali v príspevkoch a komentároch *výživové doplnky* (29.2 %). Zaradili sme sem všetky látky, ktoré členovia skupiny užívali, a ktoré nespádali do subkategórie *liekov*. Napríklad sem patria kanabinooidové prípravky, bylenné čaje alebo melatonín. Podobne ako pri liekoch, aj tu väčšina príspevkov popisovala výživové doplnky ako efektívne (47.5 %) alebo čiastočne efektívne (15.8 %). O ich neefektívite hovorilo 36.7 % príspevkov v kategórii. Doplnky užívatelia často kombinovali pre zvýšenie účinku. Vyskytovali sa tu aj zmienky o rôznych *alternatívnych prístupoch* (7.6 %), kde patrilo široké spektrum metód bežne nepoužívaných pri liečbe insomnie ako súčasť zdravotnej starostlivosti v západnej kultúre. Mohli sme tam natrafiť napríklad na čínsku medicínu, ktorej súčasťou je aj akupunktúra, ajurvédu, hypnózu či homeopatiu ale zaradili sme sem aj ľudové recepty. U väčšiny užívateľov (70.7 %) boli tieto techniky efektívne alebo čiastočne efektívne. Len malé 15 príspevkov alebo komentárov sa venovalo *psychoterapii*, pričom väčšina (60 %) zmienok o skúsenosti s ňou hovorilo o jej neefektívite. Vo väčšine príspevkov však neboli zmienky o využitom psychoterapeutickom smere. Skúsenosť s *lekárskou pomocou* bola zmienená len v 7.8 % ($n = 42$) prípadoch spomínajúcich copingové stratégie, pričom prípady s efektívnymi aj neefektívnymi skúsenosťami s ňou boli približne rovnako zastúpené. Subkategória zahŕňala skúsenosti s rôznymi lekármi – praktikom, neurológom či psychiatrom – ale aj skúsenosti s vyšetrením v spánkovom laboratóriu. Často však bolo vidieť, že členovia, ktorí zdieľali svoje skúsenosti, vyskúšali postupne viacero stratégií na zlepšenie spánku. Ako sme už mohli vidieť, ich účinnosť bola rôzna u rôznych ľudí a často sa postupne skúšaním rôznych prístupov prepracovali k tým, ktoré boli pre nich efektívne.

DISKUSIA

V našej práci sa ukázalo, že účelom skupiny je z veľkej časti poskytovanie informačnej podpory. Informácie väčšinou pochádzajú z neznámych zdrojov, sú to skôr vedomosti, či názory. Používateľom pravdepodobne väčšinou nešlo o ich vedeckú pravdivosť, ako skôr o to, aby získali čo najviac informácií overených inými členmi skupiny, ktoré by mohli využiť. Dôkazom je fakt, že najväčší dopyt tvorili práve skúsenosti iných členov skupiny. Používatelia skupiny podľa dát najviac prispievali svojimi osobnými skúsenosťami s nespavosťou. Je preto pravdepodobné, že užívatelia považujú skupinu za bezpečný priestor na zdôverenie sa s osobnými zážitkami a skúsenosťami, na čo poukazuje napríklad aj Prescott et al. (2020).

V súlade s predchádzajúcimi výskumami online skupín sa aj v tejto skupine objavovali prejavy emočnej podpory a validácie (Sowels et al., 2018; Prescott et al., 2020). Táto zložka zahŕňa nielen vyjadrenia empatie či podpory ale aj prejavenie zdieľanej skúsenosti a vyjadrenie vďaky. Skupina tak pravdepodobne poskytuje sociálnu podporu od ľudí, ktorí si navzájom vďaka zdieľanej skúsenosti rozumejú.

Pomerne často sa členovia zaoberali copingovými stratégiami, ktoré využívali na zlepšenie spánku. Na jednej strane môže byť výmena informácií pozitívnym ziskom zo skupiny

z hľadiska orientácie v oblasti spôsobov liečby. Prispieva k schopnosti zmocniť sa kontroly nad svojou chorobou a posilňuje vlastnú iniciatívu k práci na zlepšení, čo, na rozdiel od tradičnej medicíny liečiacej symptómy, pomáha zhodnotiť chorobu z rôznych pohľadov (Carron-Arthur et al., 2016). Na strane druhej, informácie môžu vytvárať skreslený pohľad na liečbu. V skupine sa okrem pozitívnych ohlasov na liečbu objavovali príspevky svedčiace o jej neúčinnosti, a to ako u nevedeckých spôsoboch liečby tak aj pri tých medicínskych, hlavne pri psychoterapii, lekárskej pomoci a liekoch. Pokiaľ je pre členov táto skupina referenčná, prikladajú veľkú dôležitosť a hodnovernosť uverejneným informáciám, a to aj tým nepravdivým či škodlivým. Vzhľadom na negatívne ohlasy na psychoterapiu v skupine by to mohlo viesť k nedôvere voči odborníkom, hlavne voči terapeutom a psychiatrom, a odradeniu od snahy nájsť odbornú pomoc, namiesto ktorej sa obrátia k nevedeckým alternatívam. Treba však dodať, že z obsahu príspevkov vyplýva, že negatívna skúsenosť týchto pacientov mohla prameniť aj od odborníkov samotných, ktorým mohli chýbať informácie o insomnií a jej liečbe, alebo chýbal správny prístup či skutočný záujem o daný prípad. Takúto skúsenosť ilustruje nasledujúci príspevok:

„ ... Už neviem čo vyzkoušet, začínám byť zoufalá. Prosím poradíte mi? Moje Mudr obvodní, že to nic není, že ona taky nespí. ... “

Dôležitým zistením v oblasti liečby je prekvapivo malé využitie psychoterapie a veľký podiel vyjadrení o jej neefektívite napriek tomu, že podľa usmernení Európskej smernice pre liečbu insomnie je v odporúčaní primárnej liečby zahrnutá Kognitívne behaviorálna terapia insomnie na základe dôkazom o jej účinnosti v tejto oblasti (Riemann et al., 2017). Naše poznatky odpovedajú subjektívnym skúsenostiam s neefektívnosťou, ktoré mali pacienti v niektorých štúdiách (Cheung et al., 2013; Carey et al., 2005). Autori konštatujú, že počiatočná neatraktivita alebo neefektivita môže spôsobiť rezignáciu v liečbe. Problematickým javom znovu môže byť, keď si ostatní členovia skupiny vytvoria negatívny postoj k psychoterapii na základe niekoľkých príspevkov z tejto skupiny. Nespokojnosť s vedecky podloženými riešeniami môže poukazovať na problémy na strane odbornej verejnosti a môže byť podľa nášho názoru zaujímavým námetom do budúcnosti.

Limitujúcim faktorom je, že špecifická vzorka ľudí, ktorou sú používatelia sociálnych sietí, neumožňuje prenositeľnosť skúsenosti na celú skupinu pacientov s insomniou, skôr na ľudí, ktorí trpia problémom s nedostatkom spánku a hľadajú pomoc v online skupinách. Taktiež nevieme, či sú používatelia naozaj klinicky diagnostikovaní insomniou alebo hovoria všeobecne o svojich problémoch so spánkom a označujú ich týmto termínom.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Araújo, T., Jarrin, D. C., Leanza, Y., Vallières, A., & Morin, C. M. (2017). Qualitative studies of insomnia: Current state of knowledge in the field. *Sleep Medicine Reviews*, 31, 58–69. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2016.01.003>

Bos, S. C., & Macedo, A. F. (2019). Literature review on Insomnia (2010–2016). *Biological Rhythm Research*, 50(1), 94–163. <https://doi.org/10.1080/09291016.2017.1413766>

- Carey, T. J., Moul, D. E., Pilkonis, P., Germain, A., & Buysse, D. J. (2005). Focusing on the experience of insomnia. *Behavioral Sleep Medicine, 3*(2), 73–86. https://doi.org/10.1207/s15402010bsm0302_2
- Carron-Arthur, B., Reynolds, J., Bennett, K., Bennett, A., & Griffiths, K. M. (2016). What's all the talk about? Topic modelling in a mental health Internet support group. *BMC psychiatry, 16*(1), 1–12. <https://doi.org/10.1186/s12888-016-1073-5>
- Cheung, J. M., Bartlett, D. J., Armour, C. L., & Saini, B. (2013). The insomnia patient perspective, a narrative review. *Behavioral Sleep Medicine, 11*(5), 369–389. <https://doi.org/10.1080/15402002.2012.694382>
- Morin, C. M., & Jarrin, D. C. (2013). Epidemiology of insomnia: Prevalence, course, risk factors, and public health burden. *Sleep Medicine Clinics, 8*(3), 281–297. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jsmc.2013.05.002>
- Prescott, J., Rathbone, A. L., & Brown, G. (2020). Online peer to peer support: Qualitative analysis of UK and US open mental health Facebook groups. *Digital Health, 6*, <https://doi.org/10.1177/2055207620979209>
- Riemann, D., Baglioni, C., Bassetti, C., Bjorvatn, B., Dolenc Groseelj, L., Ellis, J. G., ... & Spiegelhalder, K. (2017). European guideline for the diagnosis and treatment of insomnia. *Journal of Sleep Research, 26*(6), 675–700. <https://doi.org/10.1111/jsr.12594>
- Soldatos, C. R., Allaert, F. A., Ohta, T., & Dikeos, D. G. (2005). How do individuals sleep around the world? Results from a single-day survey in ten countries. *Sleep Medicine, 6*(1), 5–13. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2004.10.006>
- Sowles, S. J., McLeary, M., Optican, A., Cahn, E., Krauss, M. J., Fitzsimmons-Craft, E. E., Wilfley, D. E., & Cavazos-Rehg, P. A. (2018). A content analysis of an online pro-eating disorder community on Reddit. *Body Image, 24*, 137–144. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2018.01.001>

VÝZVY A NÁSTRAHY KOMUNIKÁCIE PRACOVNÍKOV ZÁCHRANNEJ ZDRAVOTNEJ SLUŽBY POČAS PANDÉMIE COVID-19

CHALLENGES AND PITFALLS OF EMERGENCY MEDICAL SERVICE COMMUNICATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Denisa Marcinechová & Jitka Gurňáková

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava, Slovenská republika

E-mail: denisa.marcinechova@gmail.com; jitka.gurnakova@savba.sk

ABSTRAKT

Pandémia ochorenia COVID-19 priniesla nové výzvy pre zdravotníckych pracovníkov v prvej línii. Cieľom tejto štúdie bola identifikácia nových problémov a zmien v stratégiách komunikácie pracovníkov záchranej zdravotnej služby (ZZS) s pacientom a jeho blízkymi v období prvej a druhej vlny pandémie. Súbor: 17 pracovníkov ZZS (11 zdravotníckych záchranárov a 6 lekárov) vo veku od 25 do 65 rokov ($M = 41.5$, $SD = 11.57$) s priemernou dĺžkou praxe 16.88 rokov ($SD = 9.15$). Výsledky: Na základe tematickej analýzy hĺbkových, pološtruktúrovaných rozhovorov boli identifikované dva zdroje ťažkostí v komunikácii – zmenené pracovné postupy a zhoršená spolupráca zo strany pacientov a ich príbuzných, spôsobená najmä ich odmietavým postojom voči navrhovaným postupom. Zdravotníci v porovnaní s predpandemickým obdobím v komunikácii s pacientmi a ich blízkymi častejšie využívali prvky dominantného, paternalistického prístupu k pacientovi, edukáciu, tendenciu k stručnému a/alebo direktívnemu vyjadrovaniu.

Kľúčové slová

COVID-19; komunikácia; pacienti, zdravotníci záchranári; ZZS

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has brought new constraints and challenges especially for frontline health workers. The aim of this study was to identify the most serious problems and strategies in communication with patients and their relatives encountered by emergency medical service (EMS) workers during the COVID-19 pandemic. The sample: 17 EMS workers (11 paramedics and 6 physicians) aged 25 to 65 years ($M = 41.5$, $SD = 11.57$) with a mean length of medical

experience of 16.88 years ($SD = 9.15$). Results: Based on a thematic analysis of in-depth, semi-structured interviews, two sources of communication difficulties were identified – changed working practices and impaired cooperation from patients and their relatives, mainly caused by their rejection of the proposed procedures. Compared to the pre-pandemic period, healthcare workers more frequently used elements of a dominant, paternalistic approach to the patient, education, and a tendency to brief and/or directive expressions in their communication with patients and their loved ones.

Keywords

COVID-19; communication; patients; paramedics; EMS

Grantová podpora

VEGA 2/0083/22 Stratégie, zdroje a dôsledky regulácie emócií pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti

ÚVOD

Interakcia posádky záchranej zdravotnej služby (ZZS) s pacientom prebieha v relatívne krátkom časovom intervale intenzívneho vzájomného kontaktu dvoch (zvyčajne doposiaľ neznámych) strán v nepredvídateľnej, avšak naliehavej situácii, v neznámom prostredí a za sprievodu širokého spektra negatívnych emócií, prežívaných pacientom či jeho blízkymi.

Jednu z kľúčových netechnických zručností zdravotníkov ZZS predstavuje ich schopnosť efektívnej komunikácie, ktorá umožňuje získať a podávať relevantné informácie, nevyhnutné pre správne vyšetrenie a ošetrovanie pacienta (Silverman et al., 2013), znížiť úroveň jeho strachu či úzkosti (Stubbe, 2017), naplniť jeho potreby (King & Hoppe, 2013), a zvýšiť tak úroveň jeho spokojnosti a dôvery (Lang, 2012).

V priebehu pandémie ochorenia COVID-19 boli pracovníci ZZS súčasťou prvej línie kontaktu s infikovanými pacientami. Neistota a strach z nového ochorenia, preventívne epidemiologické opatrenia, povinné testovanie, spory okolo očkovania a dlhodobé preťaženie zdravotného systému viedli k frustrácii základných potrieb tak u civilného obyvateľstva, ako aj medzi zasahujúcimi zdravotníkmi, čo zvyšovalo úroveň ich percipovaného stresu, ako aj pravdepodobnosť vzájomných konfliktov a napätia (Gurňáková, 2022). Nutnosť používania osobných ochranných pracovných prostriedkov (OOPP) komplikovala vzájomné porozumenie zhoršenou počuteľnosťou, zrozumiteľnosťou či obmedzenou viditeľnosťou prejavov neverbálnej komunikácie na strane zdravotníka i pacienta (Rushton & Edvardsson, 2021).

Kým za obvyklých okolností sú za dôležité princípy profesionálnej komunikácie pracovníkov ZZS s pacientom a jeho blízkymi považované prejavy slušného, rešpektujúceho a empatickeho prístupu k pacientovi, ktorého podstatnú zložku tvorí neverbálna komunikácia (Gurňáková &

Marcinechová, 2021), možnosti dodržiavania týchto princípov v podmienkach pandémie infekčného ochorenia boli otáznne.

Cieľom štúdie bolo preto zmapovať nové výzvy s akými sa počas pandémie stretávali pracovníci ZZS a popísať nimi percipované zmeny v obsahu a spôsobe komunikácie s pacientom a jeho blízkymi v porovnaní s predpandemickým obdobím.

METÓDA

Postup

Pracovníci ZZS, boli oslovení prostredníctvom e-mailu s ponukou zúčastniť sa výskumu, zameraného na ich skúsenosti ohľadom komunikácie s pacientmi. Záujemcom o účasť vo výskume bol zaslaný formulár informovaného súhlasu pokiaľ spĺňali podmienku minimálne 3-ročnej aktívnej praxe na pozícii zdravotnícky záchranár alebo lekár v posádke ZZS v rámci Slovenskej republiky. Zber údajov, prostredníctvom on-line rozhovoru, prebiehal v mesiacoch september 2021 – marec 2022. Účasť vo výskume bola odmenená darčekomou poukážkou v hodnote 30 Eur.

Výskumná vzorka

Na e-mailovú ponuku účasti vo výskume aktívne zareagovalo 28 pracovníkov ZZS, pričom 11 z nich nespĺňalo stanovené podmienky. Výsledný výskumný súbor tvorilo 17 participantov z rôznych regiónov Slovenska.

Na pozícii zdravotnícky záchranár v posádke ZZS pracovali 11 participanta a na pozícii lekár pracovali 6 participanta. Výskumný súbor tvorilo celkovo 11 mužov a 6 žien vo vekovom rozmedzí 25 až 65 rokov ($M = 41.5$, $SD = 11.57$, $min = 25$, $max = 65$). Celková dĺžka praxe sa pohybovala od 5 do 35 rokov aktívnej služby v ZZS ($M = 16.88$, $SD = 9.15$, $min = 5$, $max = 35$).

Metóda získavania údajov

V úvodnej časti rozhovoru boli participantom zopakované hlavné body informovaného súhlasu, nasledované schémou hĺbkového polo-štruktúrovaného rozhovoru, ktorý okrem iných tém zahŕňal výskumné otázky, týkajúce sa nových ťažkostí a výziev v rámci komunikácie s pacientom a jeho blízkymi počas pandémie COVID-19, vplyvu nosenia OOPP na obsah a spôsob ich komunikácie a nimi preferovaných stratégií komunikácie s pacientom a jeho blízkymi počas pandémie.

Analýza dát

Nahrávky rozhovorov boli doslovne prepísané a skontrolované. Kódovanie dát realizovali nezávisle od seba dvaja kódovatelia na základe induktívneho prístupu v rámci tematickej analýzy (Braun & Clarke, 2006). Následne svoje hodnotenie vzájomne porovnávali

a konzultovali. Analýza dát bola realizovaná prostredníctvom programov Microsoft Word, Microsoft Excel a ATLAS.ti 8.

VÝSLEDKY

Nové, komplikujúce i pomáhajúce aspekty, týkajúce sa komunikácie s pacientmi a ich blízkymi v zásahoch ZZS počas pandémie ochorenia COVID-19 boli pre lepšiu orientáciu roztriedené do troch širších, vzájomne sa prelínajúcich kategórií: ťažkosti a výzvy v komunikácii

a) súvisiace so zmenami v pracovných postupoch; b) zo strany pacientov a ich blízkych a c) zmeny v rámci používaných komunikačných stratégií.

a) Ťažkosti a výzvy v komunikácii z hľadiska zmien v pracovných postupoch

Zavádzanie preventívnych bezpečnostných opatrení viedlo ku *zmene obvyklého postupu* nadväzovania kontaktu, odberu anamnézy a vyšetrenia.

„Ako prvé sme prišli, stiahli sme okienko, je niekto chorý, má niekto príznaky až potom sme išli von zo záchranky.“ (WZ02)

Nutnosť používania *osobných ochranných pracovných prostriedkov (OOPP)* – ochranných plášťov, respirátorov, rúšok, štítov – zhoršovala nielen komfort zdravotníkov, ale komplikovala aj ich kontakt s pacientom.

„...keď sme v skafandroch sa snažíme skrátiť aj ten spoločný kontakt, čas... čiže... je tá komunikácia iná a navyše sa ani poriadne nevidíme – hej on má respirátor, ja, ešte mám na sebe okuliare, štít... ani si nevidíme do tváre ani oči... no tak určite menej rozprávame, sme stručnejší ...“ (WL02)

Po výjazde ku každému (potenciálne) covidovému pacientovi bolo potrebné vozidlá dôkladne *dezinfikovať*.

„... a potom navyše dezinfekcia povrchov, musíme žiariť... sú to fakt sťažené, prolongované výjazdy... teplo, rosenie... štít...“ (MZ01)

Nedostatočné kapacity spádových nemocníc pre príjem pacientov viedli spolu s ostatnými vyššie zmienenými komplikáciami k výraznému *predlžovaniu trvania jednotlivých výjazdov*.

„...občas sa stalo, že sme čakali aj 40 minút pred nemocnicou s pacientom“ (MZ02).

b) Ťažkosti a výzvy v komunikácii zo strany pacientov a ich blízkych

V priebehu pandémie sa okrem trvania *menil tiež charakter výjazdov*.

„...V tej predošlej vlne to bolo tak, že všetci sa báli, bol to taký útlm, bolo aj menej výjazdov, lebo boli takí chronickí, a zistili, že nás volajú na samé nezmysly, a že to teraz nie je až tak potreba. Vtedy sme chodili k takým indikovaným. Potom keď prešiel covid, tak znova to bolo to zneužívanie. A teraz tí neočkovaní vyvádzajú, sú nepríjemní, dožadujú sa (vyšetrenia), chcú ísť

do nemocnice. S nimi je taká sťažená komunikácia, oni budú každý deň vyvolávať a sú až takí násilní. “ (WL01)

Pri používaní OOPP viac komplikovali vzájomné porozumenie *zmyslové deficity* na strane niektorých pacientov.

„...nie je nám rozumieť, niektorí, ktorí sú nahluchlí aj starší a keď vám nevidia na pery tak, nechápu čo chcete... “ (WL02)

Časté boli prípady, kedy pacient alebo jeho rodina *zatajovali potenciálne dôležité symptómy a ťažkosti pacienta*, čo pre zdravotníkov predstavovalo zvýšené riziko nákazy.

“Veľakrát ľudia tajili, a často sme vošli k ľuďom bez oblekov. ... tá komunikácia je ľahšia, ale keď vám klame, že je pozitívny - no.” (WZ02).

Obavy pacientov zo zhoršenia stavu v nemocnici viedli niekedy k *odmietaniu hospitalizácie*.

„...na začiatku to bolo viacej, že sa ľudia bránili ísť na hospitalizáciu na covidové oddelenie, ...nejaký strašiak... “ (WL03)

Najčastejšie uvádzanou výzvou počas obdobia pandémie COVID-19 bola *zvýšená miera agresivity a tenzie* zo strany pacientov a ich blízkych s negatívnym postojom voči testovaniu alebo očkovaniam.

„...niekedy to bolo také vyhrotené, že v podstate my, keď sme prišli, ako prvé sme sa museli spýtať, kvôli našej bezpečnosti, boli otázky kvôli covidu, potom sme museli pacienta otestovať, kopec ľudí, ktorí sú voči tomu všetkému, tak tí boli hneď agresívni a odporní, a vlastne „vás nezaujímajú nič iné len covid, o pacienta sa nestaráte, ale covid riešite a tak“. Čiže tam to začínalo veľakrát hneď zo zlej stránky, a potom dalo to dosť veľa práce, aby to dal človek opäť do takého normálu, aby sme mohli normálne komunikovať, niektorí tí ľudia boli ozaj podráždení z toho, ako sa to delilo, ako sa to robilo, už mali toho plné zuby, a kto im prišiel prvý pod zub, to sme boli my, a už bolo zle. Takže to bola tá komunikácia taká sťažená, taká nepríjemná. “ (MZ07)

c) Používané komunikačné stratégie

Obmedzenia pri používaní OOPP a riziko nákazy viedli ku *zostručneniu, pomalšiemu tempu a vyššej hlasitosti* komunikácie pracovníkov ZZS s pacientmi.

„pokiaľ sú príznakoví tí pacienti, tak tá komunikácia je naozaj stručná a pomerne rýchla...hm... proste vyšetříme, otestujeme a zabalíme ideme... “ (ML03)

„hm... určite je stručnejšia, pretože v tých respirátoroch a maskách hmm toľko nerozprávame a hlavne pomaly... “ (WL02)

Vypätejšia atmosféra a/alebo naliehavosť stavu pacienta viedli u zdravotníkov k preferencii *direktívnejšej, asertívnejšej, ale aj menej ohľaduplnej* komunikácie s rodinou pacienta.

„... ťažkého covidového pacienta je zase vidieť od dverí, keď je s nedostatkom kyslíka, tak tam som väčšinou striktno dával pokyny, že tento človek vyžaduje okamžitú hospitalizáciu, ide

o akútne zhoršenie zdravotného stavu s možnými následkami, takže žiadna debata, že ostáva doma, nepripadá do úvahy.“ (ML02)

„neočkovaný antivaxer, zanedbaná domácnosť, aj rodinní príslušníci boli takí zvláštni, a keď sme ho s kolegom transportovali do sanitky ambulancie, tak bohužiaľ zlyháváním funkcií, zlyhaním srdca, tak sme ho začali vo výťahu resuscitovať, stiahli sme ho dole do sanitky a pokračovali sme, a za nami prišli do sanitky príbuzní, absolútne nechápali čo sa deje, ani si nevedeli spojiť, že my sme ho resuscitovali, a že sa vôbec niečo dialo, dotiahli nám obrovský kufor s jeho osobnými vecami a doniesli bandasku s liečivým prameňom a aby sme mu ju doniesli so sebou....Tak som im tak ostrejšie možno vysvetlil, že pozrite, neviem vám vôbec zaručiť, že tá resuscitácia bude úspešná..“ (ML02)

V prípade sporných informácií od rodinných príslušníkov niektorí zdravotníci uprednostňovali redukciu na komunikáciu s pacientom.

„No tak si hovorím, že v poriadku, naozaj neviem čo od nás chcete, vtedy som si povedala dosť, s týmito nie (rodina pacienta). Vtedy som sa začala pýtať pána (pacienta), a on povedal, že áno, že má dneska teplotu, a má ťažkosti od včera, že si dal kvapky na kašeľ, že už druhý deň, on rozpovedal celú genézu tých svojich problémov...“ (WL01)

Najmarkantnejším pomáhajúcim aspektom komunikácie bola podľa väčšiny zdravotníkov edukácia pacienta a jeho okolia v podobe vysvetľovanie stavu, priebehu, postupu starostlivosti či dôležitosti očkovania.

„... edukácia pacientov a rodiny o covid priebehu, karanténe...teda že je normálne mať teplotu niekoľko dní, bolia priedušky, treba brať vitamíny, vetrať, vzájomné dozretie v rámci rodiny ... teda o dôležitosti komunikácie aj v tomto smere... aby sa nestalo, že na druhý deň keď má len teplotu si volá znova..“ (MZ01)

„... trebalo to vysvetliť a ešte aj veľakrát som poučovala na tých adresách, resp. aký význam má to očkovanie, a že tí, ktorí sa nedali, nevedeli, báli sa.. čiže dovysvetľovanie.... tá edukácia...že či je vhodné a prečo je vhodné a u koho nie je... vyslovene sme ich edukovali, že oni mali také nezmyselné argumenty, to ani argumenty neboli...“ (WL02)

No objavili sa aj určité prejavy výčitiek, voči predchádzajúcemu konaniu pacienta.

„A nedalo mi to a tú komunikáciu som presne smeroval, na takú zadubenosť toho pacienta, ktorý sa má skutočne zle a on je neočkovaný. Tak tam mi to nejde ako keby mu to nepovedať, neviem či je to správne. Možno to nie je správne, pretože on si to možno v danej chvíli uvedomuje, že už to nie je ale tá komunikácia, neviem či je to pozostatok toho, že šak my sme vám to hovorili, ale nejako to, je to tak, že im to musím pripomenúť... musím im to povedať, že mali ste sa dať očkovať.“ (MZ05)

Viacerí zdravotníci uviedli, že časom úplne rezignovali na edukáciu rezistentných typov pacientov a ich okolia...

„... zo začiatku som sa aj snažil, ale už ani nie...snažil som sa edukovať...ale to keď začnem a vidím, že to narazím na stenu...prestanem, nemá zmysel...škoda energie, miniem ju na niečo iné ...“ (ML03)

...čo napokon viedlo aj k ich adaptácii na vzniknutú situáciu.

„Celkovo zdravotníci vnímajú túto (tretiu) vlnu lepšie, lebo v nemocniciach sú väčšinou tí neočkovaní, a tak to chceli, takže sa už tým tak nezaobieram, ako napríklad v tejto prvej, druhej vlne.“ (WL01)

DISKUSIA A ZÁVER

Napriek pilotnému charakteru tejto štúdie z uvedených výsledkov možno konštatovať, že zvládanie pandémie infekčného ochorenia COVID-19 na Slovensku sprevádzali nové komunikačné výzvy pre zdravotníkov v prvej línii, ktoré vyplývali jednak z dlhodobého preťaženia systému poskytovania zdravotnej starostlivosti, nutnosti používania špecifických pracovných postupov a vybavenia, ale aj z nastavenia verejnosti a stupňa jej nedôvery voči zavádzaným opatreniam. Uvedené okolnosti znižovali kvalitu komunikácie medzi poskytovateľmi a prijímateľmi neodkladnej prednemocničnej zdravotnej starostlivosti, čím mohli prispievať najmä k zhoršujúcej sa kvalite vzťahov medzi zdravotníkmi a ich pacientami, čo by mali zohľadňovať budúce inovácie odporúčaných (nielen komunikačných) pracovných postupov.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>

Gurňáková, J. (2022). Percipovaný stres a nové zdroje pracovného stresu u pracovníkov záchrannej zdravotnej služby v prvej vlne pandémie ochorenia COVID-19 na Slovensku. In V. Čavojová & P. Halama (Eds.). *Prežívanie a dôsledky pandémie COVID-19 na Slovensku: Pohľad sociálnych vied* (pp. 9–18). ÚEP CSPV SAV, v.v.i.. https://psychologia.sav.sk/upload/COVID_soc_sci.pdf

Gurňáková, J., & Marcinechová, D. (2021). *Význam komunikácie s pacientom a jeho blízkymi v zásahoch záchrannej zdravotnej služby*. Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV.

King, A., & Hoppe, R. B. (2013). "Best practice" for patient-centered communication: A narrative review. *Journal of Graduate Medical Education*, 5(3), 385–393. <https://doi.org/10.4300/JGME-D-13-00072.1>

Lang E. V. (2012). A better patient experience through better communication. *Journal of Radiology Nursing*, 31(4), 114–119. <https://doi.org/10.1016/j.jradnu.2012.08.001>

Rushton, C., & Edvardsson, D. (2021). Nursing, masks, COVID-19 and change. *Nursing Philosophy: An International Journal for Healthcare Professionals*, 22(2), e12340. <https://doi.org/10.1111/nup.12340>

Silverman, J., Kurtz, S., & Draper, J. (2013). *Skills for communicating with patients*. CRC Press.

Stubbe, D. E. (2017). Alleviating anxiety: Optimizing communication with the anxious patient. *Focus (American Psychiatric Publishing)*, 15(2), 182–184. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.20170001>

REGISTROVANÁ SPRÁVA (REGISTERED REPORT): STRUČNÝ NÁVOD

REGISTERED REPORT: BRIEF INTRODUCTION

Marcel Martončík

Spoločenskovedný ústav, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Karpatská 5,
040 01, Košice

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská Univerzita, Ul. 17. novembra 1,
080 01, Prešov

Department of Music, Art and Culture Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Jyväskylä, Seminaarinkatu 15, FI-40014, Jyväskylä, Finland

E-mail: martoncik@protonmail.ch

ABSTRAKT

Za účelom riešenia replikačnej krízy bol vytvorený špecifický typ výskumu, v rámci ktorého výskumník zasiela do časopisu rukopis bez výsledkovej a diskusnej časti. To, čo teda výskumník zasiela, je prepracovaný plán výskumu, ktorý sa počas recenzného konania na základe pripomienok recenzentov môže vylepšovať. Cieľom registrovanej správy (Registered Report) je produkcia replikovateľného (zmysluplného, robustného) zistenia. Tým, že zasielaný rukopis neobsahuje posledné dve časti (výsledky a diskusiu), nie je výskumník tlačný do problematických výskumných praktík. Pri štandardných formátoch publikovania mnohí výskumníci pociťujú tlak vytvárať zo škaredých dát krásne, hoci nereplikovateľné, zistenia, ktoré tradičným recenzným konaním už nie je možné vylepšiť. Prezentovaný rukopis predstavuje čitateľovi stručný návod k príprave rukopisu (ako pripraviť teoretické východiská, ako formulovať hypotézy, ako pripraviť metódu – požadovanú veľkosť a opis vzorky, nástroje či formy kontroly nežiadúcich vplyvov vonkajších premenných) pre jeho zasielanie vo formáte registrovanej správy (Registered Report).

Kľúčové slová

Registered report; predregistrácia; konfirmačný výskum; otvorená veda; replikovateľnosť

ABSTRACT

In order to address the replication crisis, a specific type of research was created in which the researcher submits a manuscript to a journal without results and a discussion section. Thus, what the researcher submits is a revised research plan, which may be refined during the review process based on reviewers' comments. The goal of a registered report is to produce replicable (meaningful, robust) findings. By not including the last two parts (results and discussion) in the submitted manuscript, the researcher is not pushed into questionable research practices. With standard publication formats, many researchers feel pressure to create beautiful, albeit unreplicable, findings out of ugly data that can no longer be improved by traditional peer review. The manuscript presents the reader with a brief guide to preparing a manuscript (how to prepare the theoretical background, how to formulate hypotheses, how to prepare the method – desired sample size and description, instruments or forms of control) for submission in Registered Report format.

Keywords

Registered report; preregistration; confirmatory research; open science; replicability

Grantová podpora

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0140, vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV (VEGA) základe Zmluvy č. 1/0217/20 a kultúrnou a edukačnou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR (KEGA) na základe Zmluvy č. 079UK-4/2021.

ÚVOD

Mnohí výskumníci si myslia, že najdôležitejšou časťou rukopisu je časť Výsledky. Výsledky, a to najmä šokujúce, prevratné a zásadné, predávajú článok. A predaj sa ráta v počte citácií. Takáto predstava a správanie, ktoré z toho vychádza, však spôsobuje mnohé problémy. Cieľom tohto príspevku bude vysvetliť ako a prečo. Ak je problémom to, že Výsledky sú považované za najdôležitejšiu časť rukopisu, potom najefektívnejším riešením je vymyslieť formát publikovania, kde výsledky nebudú zohrávať žiadnu rolu (Chambers, 2019). Tak vznikol formát Registered Report.

Registered Report formát

Registered Report (RR), do slovenčiny voľne preložené ako registrovaná správa, je špecifickým spôsobom publikovania, pri ktorom sa do časopisu na posúdenie neposiela, ako je to štandardom, hotový – celý rukopis, t. j. záznam z priebehu už ukončeného skúmania, ale iba časť rukopisu začínajúca od teoretických východísk a končiaca Metódou (bez výsledkov a diskusie). To, čo posudzujú recenzenti v prvej fáze z dvoch fáz recenzného posudzovania, je iba detailný plán výskumu. V tejto fáze ešte autori nemajú ani dáta, ani výsledky a ani

interpretácie. Až po schválení tejto časti rukopisu v prvej fáze posudzovania, môžu autori štúdiu realizovať (zozbierať dáta, analyzovať ich a interpretovať výsledky) a po jej finalizácii zasielajú finálny rukopis do druhej fázy posudzovania. V tej sa už posudzuje iba dodržanie predregistrovaného plánu z prvej fázy s dôrazom na výsledky a interpretácie. V RR nie je dôraz kladený na originalitu a jedinečnosť výsledkov (tzv. novelty factor), ale na význam výskumnej otázky a správnosť, rigoróznosť, jasnosť a detailnosť celého postupu od metód až po diskusiu.

Prečo si zvoliť formát Registered Report a pre koho je určený

RR je určený pre konfirmačný typ výskumu, t. j. výskum, v ktorom sa testujú hypotézy a úlohou RR je posilniť rigoróznosť a transparentnosť tohto typu výskumu (Chambers, 2019). RR je určený pre každého. Z nedávnej štúdie (Chambers & Tzavella, 2020) vyplýva, že 47 % autorov článkov zasielaných na posúdenie vo formáte RR tvoria doktorandi a ďalších 30 % tvoria odborní asistenti (tzv. post-docs). V čom môže byť RR obzvlášť užitočné pre doktorandov? V prípade, že doktorand svoj plán výskumu predregistruje v RR štúdiu, môže získať hodnotnú spätnú väzbu od minimálne troch ľudí už v úvode svojho štúdia. Práve táto spätná väzba by mohla byť záchranou pred realizovaním výskumu, ktorý by nedokázal priniesť odpovede na výskumné otázky, t. j. obsahoval by závažné nedostatky. Zároveň, akceptovaním rukopisu v prvej fáze a získaním IPA (In Principle Acceptance, akceptácia plánu výskumu so záväzkom publikovania finálneho rukopisu, bližšie vysvetlené nižšie), môže získať prísľub publikácie v prestížnom časopise. Vo všeobecnosti možno RR formát chápať ako jeden z nástrojov, ktoré poskytuje otvorená veda: iniciatíva vedcov za zvýšenie transparentnosti, rigoróznosti, reprodukovateľnosti a replikovateľnosti vedeckého bádania (pozri Crüwell et al., 2019). Koncept otvorenej vedy je jedným z hlavných cieľov okrem iných inštitúcií aj Európskej výskumnej komisie (pozri https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science_en). Postupne sa tak transformuje naše výskumné prostredie a nazeranie na to, čo je považované za kvalitný výskum a kto bude považovaný za úspešného vedca. Ustupuje vnímanie, že úspešný vedec je ten, kto má viac (najmä vysoko impaktovaných) publikácií, ale začína sa nazeráť na ich kvalitu (pozri Nosek et al., 2012). Takisto sa začína viac hovoriť okrem problematických výskumných praktík (QRP od Questionable Research Practices) aj o problematických publikačných praktíkách (Alfano, 2019), napr. publikovanie editorov vo vlastných časopisoch bez rozumného zdôvodnenia (kvôli konfliktu záujmov), publikovanie článkov editorom spriatelovým osobám, pripisovanie osôb do článkov bez ich akéhokoľvek podieľania sa na článku (tzv. gift publication), seba-plagiátorstvo, problematické vzorce citovania (napr. citačné klany), konflikt záujmov a pod. Je badať odklon od obvyčajného nazerania spôsobom: „Vuau, koľko má článkov a citácií“ smerom k „aké má články a citácie“ (pozri odkaz na ERC vyššie), čo niekedy môže končiť iba veľavravným zhrnutím „Ahá...“. Ako uvádzajú Nosek et al. (2012), je potrebné zladať, aby to, čo je dobré pre vedu korešpondovalo s tým, čo potrebuje vedec k tomu, aby bol úspešný. Nie kvantita s pochybnou kvalitou, ale kvalita hoc s menšou kvantitou. A práve RR formát je súčasťou tohto zladovania. Nedávna štúdia kolektívu autorov Soderberg et al. (2021) porovnávala kvalitu štúdií publikovaných tradičným formátom s RR. Čo sa týka kreativity a inovatívnosti nebol medzi týmito formátmi nájdený signifikantný rozdiel. Veľké rozdiely však

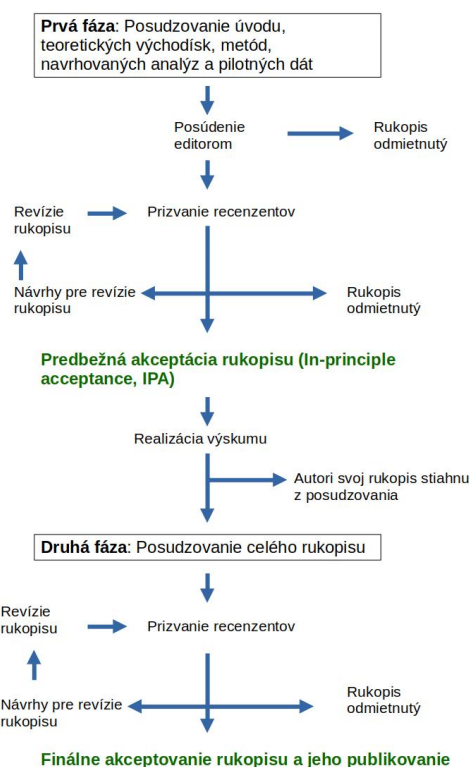
boli identifikované v oblasti rigoróznosti metódy, analýz a celkovej kvality celého rukopisu, samozrejme v prospech RR.

Úloha recenzného konania v tradičnom formáte príspevku

Pri tradičnom spôsobe publikovania výskumník prichádza do časopisu s výskumom, ktorý už zrealizoval, ukončil a na publikovanie ponúka závery, ktoré z jeho výskumu vyplynuli. Všetky fázy výskumu už prebehli a úlohou recenzentov daného časopisu je iba posúdiť zo záznamu výskumu, t. j. rukopisu, či daný výskum spĺňa kvality, ktoré sú pre daný časopis požadované pre publikovanie. Akékoľvek odporúčania recenzentov už daný výskum nemôžu nijako ovplyvniť, výskumník sa nemôže v čase vrátiť späť a konkrétne časti výskumu upraviť na základe pripomienok recenzentov. Môže však realizovať iný výskum alebo iba upraviť záznam z tohto výskumu, teda rukopis a spôsob, akým tento výskum opisuje. V prípade, že recenzenti poukážu na závažné nedostatky výskumu, autorom tohto výskumu a teda aj rukopisu ostáva iba niekoľko možností: 1) stotožniť sa s kritikou recenzentov, daný rukopis odložiť do šuplíka a pri ďalšom výskume zapracovať získané vedomosti. 2) Môžu svoj rukopis poslať do iného časopisu a dúfať, že si tieto závažné nedostatky noví recenzenti nevšimnú. Samozrejme takýto krok so sebou prináša závažné etické otázky, ktorých zodpovedanie ale nie je cieľom tohto textu. Len pre ilustráciu uvádzam odhadovanú cenu recenzného konania – peňažnú hodnotu času, ktorú americkí recenzenti v roku 2020 dobrovoľne venovali posudzovaniu rukopisov: 1 500 000 000 dolárov (Aczel et al., 2021). 3) Môžu svoj rukopis upraviť nekorektným a neetickým spôsobom na základe pripomienok recenzentov: majú návod, čo treba zamlčať, čo treba prikrášliť, kde sa treba pohrať s analýzami, aby to vyšlo tak, ako je potrebné alebo prinajhoršom aké nové dáta je potrebné vymyslieť. Otázne je, koľko vedcov siahne po možnosti 1. Možnosti 2 a 3 určite neprispievajú k hypotetizovanej sebakorektívnej schopnosti vedy. Nemožno sa potom čudovať súčasnej replikačnej kríze – kríze dôvery vo vedecké poznanie.

Úloha recenzného konania v rámci Registered Report

Recenzné konanie v tradičnom formáte má teda iba formu „oznámkovania“. Inak je tomu v rámci RR. Autor obvykle posieľa do časopisu podporujúceho RR formát časť rukopisu (od úvodu až po koniec Metódy), ktorý predstavuje teoreticky zdôvodnený detailný projekt, plán jeho výskumu. V prípade kladného posúdenia Editorom (rukopis predstavuje metodologicky prepracovaný projekt výskumu, ktorý môže priniesť odpovede na dôležité otázky v danej oblasti) sa rukopis dostáva do prvej fázy (z dvoch) recenzného konania. Celý proces je zobrazený na Obrázku 1.

Obrázok 1. Proces recenzného konania v rámci RR formátu publikovania

V rámci tejto prvej fázy sú pozvaní recenzenti, ktorí majú posúdiť zaslané časti rukopisu a kvalitu výskumného projektu. Tu sa dostávame k nespornej výhode RR. V prípade, že rukopis nie je recenzentmi zamietnutý, majú pripomienky recenzentov podobu návrhov, ako a čím je možné výskumný plán vylepšiť. Sú to návrhy napríklad na doplnenie teoretických východísk, vylepšenie spôsobu zberu údajov, zmenu spôsobu analýzy dát a pod. Schválením výskumného projektu – akceptovaním rukopisu v prvej fáze recenzného konania získava autor tzv. In Principle Acceptance, teda prísľub publikovať finálny rukopis v prípade, že autor bude výskum realizovať tak, ako si to vo výskumnom projekte (v prvej fáze) naplánoval (predregistroval). To znamená, že je irelevantné, či výsledky budú signifikantné (čo je častokrát považované za predpoklad pre publikovanie) alebo nesignifikantné, dôležité je dodržanie postupu opísaného v rukopise z prvej fázy posudzovania. Autor tak nemusí pociťovať tlak na manipuláciu s analýzami alebo dátami za účelom vytvárania senzačných výsledkov, ktoré by mu mali zabezpečiť publikovanie. V tradičnom formáte publikovania je veľakrát rozhodujúce, či autor našiel fantastický efekt a či ho dokázal aj zaujímavým opisom v rukopise predať, nie to, či daný efekt je reálny. V RR formáte nie je podstatné či štúdia priniesla dôkaz o existencii alebo absencii efektu ale to, či dokázala priniesť informatívne odpovede na dôležité výskumné otázky. Až po schválení rukopisu v prvej fáze recenzného konania, teda po získaní In Principle Acceptance, autor realizuje štúdiu (zbiera dáta, analyzuje ich a interpretuje) a do rukopisu z prvej fázy doplní časti Výsledky a Diskusia. V prípade, že z nejakých dôvodov bolo potrebné výskum realizovať inak, ako to bolo predregistrované v prvej fáze, autor transparentne uvedie a zdôvodní všetky zmeny v samostatnej kapitole. Časti rukopisu z prvej fázy už nijakým spôsobom neupravuje ani nedopĺňa, jedine na podnet recenzenta. Nasleduje druhá fáza recenzného konania, v rámci ktorej recenzenti posudzujú dodržanie predregistrovaného

postupu a kvalitu zvyšných dvoch častí rukopisu. Je nepravdepodobné, aby bol článok zamietnutý v tejto druhej fáze.

Čo nové, lepšie prináša Registered Report?

RR pomáha predchádzať alebo riešiť najmä tieto príčiny replikačnej krízy:

1) publikačné skreslenie – kedy sú publikované iba tie rukopisy, ktoré obsahujú zaujímavé, jednoznačné, fantastické alebo šokujúce výsledky, ktoré potvrdzujú existenciu nejakého, najlepšie doposiaľ málo prebádaného, efektu. Tým, že akceptácia rukopisu v rámci RR nezávisí od výsledkov, keďže k akceptácii rukopisu dochádza ešte v prvej fáze posudzovania (v podobe In Principle Acceptance), nedochádza ani k publikačnému skresleniu.

2) nízka štatistická sila – teda nepostačujúca veľkosť vzorky na detekciu predpokladaného efektu má zrejme na svedomí veľké množstvo neúspešných pokusov o replikáciu pôvodných zistení (Maxwell et al., 2015). V rámci RR sa od autorov vyžaduje apriórny výpočet veľkosti vzorky a jej zdôvodnenie (typ populácie, veľkosť, spôsob zberu údajov). Vo všeobecnosti sa očakáva aspoň 90 % štatistická sila pre nájdenie predpokladaného efektu (pozri napr. Chambers, 2013).

3) HARKing – teda hypotetizovaniu až po tom, čo sú známe výsledky (hypothesizing after results are known, pozri Kerr, 1998). V rámci tejto problematickej výskumnej praktiky autori realizujú exploračnú štúdiu (zber veľkého množstva rozmanitých dát), kde analyzujú vzťahy medzi rôznymi premennými (napr. skúšajú rôzne premenné ako mediátory alebo moderátory rôznych vzťahov) a v prípade, že nájdu signifikantné výsledky, vymyslia k nim teoretické východiská a hypotézy, v ktorých sa „tvária“, že boli formulované ešte pred tým, ako videli dáta. Štandardný proces konfirmačného výskumu: teória-hypotézy-výsledky je pri HARKingu obrátený: výsledky-hypotézy-teória. V rámci RR sú v prvej fáze posudzované iba teoretické východiská a hypotézy (napr. Testujú tieto hypotézy otázky, na ktoré chceme získať odpovede? Je skúmaná téma aktuálna, zaujímavá, dôležitá pre vedu? Sú všetky hypotézy prepojené na teóriu? Je možné pomocou hypotéz overiť predpoklady vyplývajúce z teórie?) a tým je zabezpečené, že k HARKingu nemôže dôjsť.

4) p-hacking (cherry-picking/data-peeking) – prispôsobenie si analýzy dát spôsobom (napr. pridáním alebo vylúčením nejakých kovariátov, vyselektovaním iba určitej časti vzorky a pod.), ktorého výsledkom by boli signifikantné výsledky (pozri Simmons et al., 2011). V rámci RR je autor zaviazaný dodržať spôsob analýzy dát, ktorý bol v rámci prvej fázy schválený a všetky odchýlky od predregistrovaného plánu je povinný transparentne uviesť v samostatnej časti rukopisu: Odchýlky od predregistrovaného plánu (Deviations from preregistered plan).

5) selektívne reportovanie – problematickej výskumnej praktiky, v ktorej autori štúdie úmyselne zamlčia rôzne aspekty výskumu, ktoré nepodporujú naratív štúdie, napr. niektoré závislé alebo nezávislé premenné, analýzy, špecifiká zberu údajov a pod.. RR vďaka predregistrovaniu týchto procedúr selektívne reportovanie neumožňuje.

6) nezdieľanie dát a materiálov z výskumu. Netransparentnosť výskumu je jednou z príčin replikačnej krízy. Iba veľmi málo výskumníkov je ochotných zdieľať svoje dáta (26 % v štúdiu Wicherts et al., 2006). V RR sa autori zaväzujú svoje dáta a analytický kód voľne sprístupniť.

Aké sú údajné nevýhody RR?

Viacerí kritici otvorenej vedy (pre zaujímavé diskusie pozri napr. Derksen & Field, 2022; Gelman, 2016; Yarkoni, 2016) vyčítajú RR stratu flexibility a nemožnosť ďalšej explorácie a tvrdia, že v RR môžeme realizovať iba tie analýzy, ktoré boli v prvej fáze predregistrované. Tým sa údajne máme oberať o možnosť získať zaujímavé, prekvapivé či nové zistenia vychádzajúce z explorácie dát, t.j. skúšania rôznych výpočtov s rôznymi kombináciami premenných. Táto kritika však nie je oprávnená. Ako uvádza Chambers (2019) „RR predstavuje plán, nie väzenie“ to znamená, že autor si môže slobodne v rámci explorácie skúšať akékoľvek výpočty. Podstata RR a transparentnosti je v tom, že tieto výpočty už nemôže reportovať ako konfirmačné, ale musí ich jasne označiť (napr. v samostatnej kapitole Exploračné výsledky) za exploračné. Čitatelia budú vedieť, že ich evidenčná hodnota je slabá a sú iba inšpiráciou pre ďalší exploračný výskum alebo konfirmačné overovania.

ZÁVER

Páči sa mi výrok Higgso a Gelmana (2021) že „Dobrý výskum je ťažký.“ Je to tak. Veda je náročná. Náročnosť prípravy Registrovanej správy je ale iba mierne vyššia. Zjednodušiť si prípravu RR môžete aj tak, že sa pozriete na to, akým spôsobom písali rukopisy pre prvú fázu posudzovania iní výskumníci. Odporúčam preto navštíviť stránky iniciatívy PCI RR <https://rr.peercommunityin.org/> alebo niektorého z časopisov podporujúceho tento formát (pozri napr.: <https://www.cos.io/initiatives/registered-reports>). Vzhľadom k rozsahu tohto príspevku sú odporúčania pre prípravu rukopisu vo formáte RR dostupné v Prílohe 1 na: <https://osf.io/xy975>

ZOZNAM REFERENCIÍ

Alfano, M. (2019). *Who's down with QPPs? (Questionable Publication Practices)*. Dostupné na: <https://dailynous.com/2019/02/11/whos-qpps-questionable-publication-practices-guest-post-mark-alfano/>

Aczel, B., Szaszi, B., & Holcombe, A. O. (2021). A billion-dollar donation: Estimating the cost of researchers' time spent on peer review. *Research Integrity and Peer Review*, 6(1), 14. <https://doi.org/10.1186/s41073-021-00118-2>

Chambers, C. D. (2013). Registered reports: A new publishing initiative at Cortex. *Cortex; a Journal Devoted to the Study of the Nervous System and Behavior*, 49(3), 609–610. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2012.12.016>

Chambers, C. (2019). What's next for registered reports? *Nature*, 573(7773), 187–189. <https://doi.org/10.1038/d41586-019-02674-6>

Chambers, C. D., & Tzavella, L. (2020). The past, present, and future of Registered Reports. In *BITSS*. <https://doi.org/10.31222/osf.io/43298>

Crüwell, S., van Doorn, J., Etz, A., Makel, M. C., Moshontz, H., Niebaum, J. C., Orben, A., Parsons, S., & Schulte-Mecklenbeck, M. (2019). Seven easy steps to open science: An annotated reading list. *Zeitschrift für Psychologie*, 227(4), 237–248. <https://doi.org/10.1027/2151-2604/a000387>

Derksen, M., & Field, S. (2022). The tone debate: Knowledge, self, and social order. *Review of General Psychology: Journal of Division 1, of the American Psychological Association*, 26(2), 172–183. <https://doi.org/10.1177/10892680211015636>

Gelman, A. (2016). *What has happened down here is the winds have changed*. Dostupné na: <https://statmodeling.stat.columbia.edu/2016/09/21/what-has-happened-down-here-is-the-winds-have-changed/>

Higgs, M. D., & Gelman, A. (2021). Research on registered report research. *Nature Human Behaviour*, 5(8), 978–979. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01148-y>

Kerr, N. L. (1998). HARKing: Hypothesizing after the results are known. *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology, Inc*, 2(3), 196–217. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0203_4

Maxwell, S. E., Lau, M. Y., & Howard, G. S. (2015). Is psychology suffering from a replication crisis? What does “failure to replicate” really mean? *The American Psychologist*, 70(6), 487–498. <https://doi.org/10.1037/a0039400>

Nosek, B. A., Spies, J. R., & Motyl, M. (2012). Scientific utopia: II. Restructuring incentives and practices to promote truth over publishability. *Perspectives on Psychological Science: A Journal of the Association for Psychological Science*, 7(6), 615–631. <https://doi.org/10.1177/1745691612459058>

Simmons, J. P., Nelson, L. D., & Simonsohn, U. (2011). False-positive psychology: undisclosed flexibility in data collection and analysis allows presenting anything as significant: Undisclosed flexibility in data collection and analysis allows presenting anything as significant. *Psychological Science*, 22(11), 1359–1366. <https://doi.org/10.1177/0956797611417632>

Soderberg, C. K., Errington, T. M., Schiavone, S. R., Bottesini, J., Thorn, F. S., Vazire, S., Esterling, K. M., & Nosek, B. A. (2021). Initial evidence of research quality of registered reports compared with the standard publishing model. *Nature Human Behaviour*, 5(8), 990–997. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01142-4>

Wicherts, J. M., Borsboom, D., Kats, J., & Molenaar, D. (2006). The poor availability of psychological research data for reanalysis. *The American Psychologist*, 61(7), 726–728. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.7.726>

Yarkoni, T. (2016). *There is no “tone” problem in psychology*. Dostupné na: <https://www.talyarkoni.org/blog/2016/10/01/there-is-no-tone-problem-in-psychology/>

VZŤAHOVÁ VÄZBA A OBRANNÉ MECHANIZMY

THE ATTACHMENT STYLE AND DEFENSE MECHANISMS

Katarína Matejová^a & Liliana Barancová^b

^a Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku, Hrabovská cesta 1B, 03401 Ružomberok

^b CDR Semeteš, Semeteš č. 1208, Vysoká nad Kysucou

E-mail: katarina.matejova@ku.sk

ABSTRAKT

Cieľom príspevku je identifikovať prediktívnu súvislosť medzi vzťahovou väzbou a využívaním obranných mechanizmov. Výskumnej štúdie sa zúčastnilo 307 účastníkov vo veku od 18 do 41 rokov (73.9 % žien, $M_{vek} = 22.71$, $SD_{vek} = 3.24$) zo Slovenska. Použitý bol revidovaný dotazník The Experiences in Close Relationships-Revised Questionnaire ECR-R (Brennan, Clark, & Shaver, 1998) – sebaopisový dotazník merajúci dve základné dimenzie: vzťahovú úzkosť a vzťahovú vyhýbavosť a dotazník Defense Style Questionnaire DSQ-40 (Andrews, Singh, & Bond, 1993) – identifikujúci využívanie 20 obranných štýlov, klasifikovaných na zrelé, neurotické a nezrelé obranné mechanizmy. Hierarchická regresná analýza preukázala signifikantnú prediktívnu súvislosť medzi typom vzťahovej väzby a využívanou skupinou obranných mechanizmov u respondentov. Jednotlivé typy vzťahovej väzby (VV) predikujú 16.7 % variácie vo využívaní zrelých mechanizmov (bezpečná, zapletená VV), 41.3 % neurotických mechanizmov (ustráchaná, úzkosťná VV) a 58.6 % nezrelých mechanizmov (bezpečná, odmietavá, ustráchaná VV). V príspevku sú diskutované praktické implikácie zistených výsledkov v oblasti ďalšieho výskumu a psychologického poradenstva.

Kľúčové slová

vzťahová väzba; typ vzťahovej väzby; obranné mechanizmy; štýl obrany

ABSTRACT

The aim of this paper is to identify the predictive relationship between the attachment and the use of defense mechanisms. 307 participants aged 18-41 years (73.9 % female; $M_{age} = 22.71$, $SD_{age} = 3.24$) from Slovakia participated in the study. The revised The Experiences in Close

Relationships-Revised Questionnaire ECR-R (Brennan, Clark, & Shaver, 1998), a self-assessment questionnaire measuring two core dimensions: relational anxiety and relational avoidance, and the Defense Style Questionnaire DSQ-40 (Andrews, Singh, & Bond, 1993) identifying the use of 20 defense styles, classified into mature, neurotic, and immature defense mechanisms. Hierarchical regression analysis significant predictive association between the type of relational bond and the group of defense mechanisms used by the respondents. The different types of attachment predicted 16.7 % of the variance in the use of mature mechanisms (secure, preoccupied), 41.3 % of neurotic mechanisms (fearful, preoccupied), and 58.6 % of immature mechanisms (secure, dismissive, fearful). Practical implications of the findings for further research and psychological counseling are discussed.

Keywords

attachment; attachment style; defense mechanisms; defense style

ÚVOD

Skúmanie vzájomného vzťahu medzi vzťahovou väzbou a obrannými mechanizmami je opodstatnené z dôvodu ich priameho vplyvu na duševné zdravie. Hoci je ich vzájomná súvislosť teoreticky zdôvodnená, v našom prostredí je ich vzťahu venovanej málo empirickej pozornosti. Účelom aktuálnej výskumnej štúdie bolo bližšie preskúmať vzťah medzi typom vzťahovej väzby a využívanými obrannými mechanizmami v neklinickej skupine dospelých. *Vzťahová väzba* (VV) predstavuje hlbokú a trvalú citovú väzbu medzi dvomi osobami, ktorá napĺňa potreby bezpečia a pohodlia v priestore a čase (Ainsworth, 1973; Bowlby, 1980; Hašto, 2005). V dospelosti predstavuje orientačný systém, ktorý pomáha filtrovať skúsenosti a vzťahy, v zmysle podpory porozumenia a očakávaní budúcich interakcií (Belsky, 2002) a odráža sa v štyroch základných vzťahových rovinách: v partnerských vzťahoch, vo vzťahu rodiča voči dieťaťu, vo vzťahoch k spolupracovníkom a vo vzťahoch k priateľom (Adamovc, 2017). V súčasnosti je všeobecne akceptovaný dvojdimenzionálny model vzťahovej väzby (Bartholomew & Horowitz, 1991; Brennan et al., 1998) založený na dvoch ortogonálnych dimenziách: vzťahovej úzkostnosti a vzťahovej vyhýbavosti. Tento model umožňuje rozdelenie typov vzťahovej väzby do štyroch kvadrantov: bezpečný, vyhýbavý, ustrašený a zapletený štýl pripútania. Už Bowlby (1980) pri koncipovaní teórie vzťahovej väzby predpokladal, že obranné mechanizmy sú nevyhnutné pre psychické a následne aj pre medziľudské fungovanie. *Obranné mechanizmy* (OM) chápeme ako reakcie jednotlivca na emocionálne konflikty a vonkajšie stresy alebo ako „nevedomé alebo automatické psychické činnosti, ktoré jednotlivec vykonáva, aby dosiahol rovnováhu medzi subjektívnym prežívaním a realitou“ (American Psychiatric Association, 2013). Bond (2004) uvádza, že obranné mechanizmy majú tendenciu zoskupovať sa do štýlov, ktoré možno zaradiť do vývinového kontinua, pričom niektoré obrany sú zrelšie ako iné (pozri aj Cramer, 2015; Kaščáková, 2007; Vaillant et al., 1986). Podľa Zechowskeho (2017) zrelé obranné mechanizmy predstavujú vedomé procesy a vedú k optimálnej adaptácii na stresory. Neurotické obranné mechanizmy ponúkajú krátkodobú adaptáciu na stresové udalosti, udržiavajú potenciálne ohrozujúce podnety mimo vedomia jednotlivca, ich dlhodobé používanie môže viesť k širokej škále vzťahových problémov. Nezrelé obranné mechanizmy

sa často prejavujú ako spoločensky nevhodné výbuchy správania alebo emócií, ktorých cieľom je zamaskovať základné pocity alebo myšlienky.

Viacere výskumné štúdie preukazujú, že vývin obranných mechanizmov je podmienený typom vzťahovej väzby (pozri napr. Abolghasemi et al., 2009; Besharat et al., 2001; Cramer & Kelly, 2010; Lenzo et al., 2021; McMahon et al., 2005).

Cieľom našej výskumnej štúdie bolo identifikovať prediktívny vzťah medzi vzťahovou väzbou a obrannými mechanizmami využívanými respondentmi. Predpokladom bolo, že bezpečná vzťahová väzba bude predikovať využívanie zreľých obranných mechanizmov a využívanie neurotických a nezreľých obranných mechanizmov bude podmienené vyhýbavým, ustrašeným alebo zapleteným štýlom pripútania.

METÓDY

Dotazník ECR-R: Ako prežívam blízke vzťahy (The Experiences in Close Relationships-Revised Questionnaire, Brennan et al., 1998) je 36 položková metodika, ktorá hodnotí vzťahovú väzbu u dospelých v aktuálnych vzťahoch prostredníctvom dimenzií – vzťahovej úzkosti a vzťahovej vyhýbavosti. Podľa postupu Bartholomewa a Horowitz (1991) sme u respondentov hodnotili 4 typy vzťahovej väzby: bezpečná (nízke skóre v škále úzkosti aj vyhýbavosti), zapletená (vysoké skóre úzkosti, nízke skóre vyhýbavosti), vyhýbavá (nízke skóre úzkosti a vysoké skóre vyhýbavosti) a ustrašená (vysoké skóre v škále úzkosti aj vyhýbavosti). Hranica nízkeho skóre ($M < 3$) bola stanovená na základe priemernej hodnoty v dimenzii (podľa Hašto et al., 2018). Nami zistená reliabilita pre škálu vzťahovej úzkosti (Cronbachova α) bola 0.87 a pre škálu vzťahovej vyhýbavosti 0.91.

Dotazník obranných štýlov – DSQ-40 (The Defense Style Questionnaire, Andrews et al., 1993) je sebahodnotiaci diagnostický nástroj, umožňujúci hodnotiť vedomé používanie 20 obranných mechanizmov. Poskytuje subškálové skóre pre 3 skupiny obranných štýlov – zreľé [sublimácia, humor, anticipácia a supresia], neurotické [odčinenie, pseudoaltruizmus, idealizácia a reaktívna formácia] a nezreľé [projekcia, pasívna agresia, agovanie, izolácia, devalvácia, autistická fantázia, popretie, presunutie, disociácia, štiepenie, racionalizácia a somatizácia]. Pozostáva zo 40 behaviorálnych derivátov obranných mechanizmov, respondent vyjadruje súhlas na 9-bodovej Likertovej škále. Nami zistená vnútorná konzistencia (Cronbachova α) bola 0.51 pre subškálu zreľých OM, 0.52 pre subškálu neurotických OM a 0.87 pre nezreľé OM. Hodnoty sme zohľadnili pri interpretácii výsledkov. Slovenská verzia bola administrovaná s dovoľením autorov a použitá bola metóda spätného prekladu.

Výskumná vzorka

Výskumný súbor pozostával celkovo z 307 respondentov, 227 žien (73.9 %, $M_{vek} = 22.93$, $SD_{vek} = 3.49$) a 80 mužov (26.1 %, $M_{vek} = 22.07$, $SD_{vek} = 2.29$) vo veku od 18 do 41 rokov ($M_{vek} = 22.71$, $SD_{vek} = 3.24$), ktorí boli kontaktovaní na základe členstva v študentských skupinách na sociálnych sieťach. Účasť na výskume bola dobrovoľná a anonymná, o čom boli účastníci informovaní. Výskum sa uskutočnil v mesiacoch september-november 2021.

Z hľadiska typu vzťahovej väzby bolo vo výskumnom súbore 130 (42.3 %) respondentov s bezpečnou vzťahovou väzbou, 83 (27 %) so zapletenou vzťahovou väzbou, 50 (16.3 %) s vyhýbavou vzťahovou väzbou a 44 (14.3 %) s ustrašenou vzťahovou väzbou.

VÝSLEDKY

Získané údaje boli štatisticky vyhodnotené prostredníctvom programu IBM SPSS Statistic.21. Existenciu prediktívnej súvislosti medzi typom vzťahovej väzby a využívanými obrannými mechanizmami sme overovali na základe hierarchickej regresnej analýzy, realizovanej pre každú skupinu obranných mechanizmov samostatne (výsledky uvádzame súhrnne v Tabuľke 1). Podmienky pre jej realizáciu boli overené (veľkosť výskumného súboru, počet prediktorov, lineárny vzťah medzi premennými, normalita).

Tabuľka 1. Výstupy regresnej analýzy pre obranné mechanizmy, typ vzťahovej väzby ako predikujúca premenná [metóda: enter], rod a vek ako kontrolné premenné [metóda: enter]

predikujúce premenné	R	R ² -change	neštandardizované koeficienty		štandardizované koeficienty
			B	SE	β
obranné mechanizmy zrelé [F_{total} (5,301) = 12.11, p < .001]					
rod	.015	.000	-.289	.171	-.092
vek	.103	.010	-.036	.023	-.084
bezpečná VV	.296	.077***	1.328	.226	.475***
zapletená VV	.409	.079***	1.083	.241	.348***
vyhýbavá VV	.409	.000	.071	.263	.019
ustrašená VV	.409	.000	-.071	.263	-.018
[constant]					10.136
obranné mechanizmy neurotické [F_{total} (5,301) = 60.67, p < .001]					
rod	.075	.006	-.388	.158	-.110*
vek	.075	.000	-.011	.021	-.023
zapletená VV	.627	.387***	2.295	.158	.660***
ustrašená VV	.643	.020**	.655	.203	.149**
bezpečná VV	.644	.001	-.175	.201	-.056
vyhýbavá VV	.644	.001	.175	.201	.042
[constant]					9.021
obranné mechanizmy nezrelé [F_{total} (5,301) = 85.33, p < .001]					
rod	.179	.032**	-.143	.129	-.042
vek	.180	.001	-.009	.017	-.019
bezpečná VV	.674	.421***	-1.442	.135	-.482***
ustrašená VV	.762	.126***	1.757	.182	.416***
vyhýbavá VV	.766	.006*	.361	.174	.090*
zapletená VV	.766	.000	.042	.135	.033
[constant]					10.530

Poznámka. N = 307. OM – obranné mechanizmy, VV – vzťahová väzba. * p < .05, ** p < .01, *** p < .001.

Na základe výsledkov regresnej analýzy uvedených v Tabuľke 1 môžeme konštatovať, že pri zrelých obranných mechanizmoch sa preukázali dve významné predikujúce premenné: bezpečná (7.7 %) a zapletená (7.9 %) vzťahová väzba. Spolu s demografickými ukazovateľmi vysvetľujú 17.7 % variácie vo využívaní zrelých obranných mechanizmov. Pri skúmanej premennej neurotické obranné mechanizmy sme zistili rovnako dva významné prediktory: zapletenú (38.7 %) a ustrašenú (2 %) vzťahovú väzbu. Celkovo spolu s demografickými charakteristikami vysvetľujú 41.3% variácie. Výsledky regresnej analýzy pre nezrelé obranné mechanizmy preukázali ako významné 3 predikujúce premenné, a to bezpečnú (42.1 %), ustrašenú (12.6 %) a vyhýbavú (0.6 %) vzťahovú väzbu, pričom pri bezpečnej vzťahovej väzbe vzhľadom na stredne silne negatívny korelačný vzťah predpokladáme, že do predikcie vstupuje jej absencia. Aj s demografickými premennými vysvetľujú 58.6 % variácie vo využívaní nezrelých obranných mechanizmov.

DISKUSIA

Naše výsledky sú v zhode so všeobecnou líniou výskumných štúdií, ktoré potvrdzujú, že štýl pripútania ovplyvňuje využívanie prevládajúcich obranných mechanizmov aj pri použití rôznych výskumných metódik.

Väčšina autorov na základe výsledkov spája zrelé obranné mechanizmy s bezpečnou vzťahovou väzbou a nezrelé obranné mechanizmy s dysfunkčnými a menej adaptívnymi spôsobmi pripútania (Besharat et al., 2001; Cramer & Kelly, 2010; Tanzilli et al., 2021), pričom do skupiny neistých vzťahových väzieb sú zahrnuté vyhýbavá, ustrašená aj zapletená vzťahová väzba.

Podľa našich zistení (zohľadňujúc hodnoty vnútornej konzistencie subškály) možno zrelé obranné mechanizmy predikovať na základe bezpečnej vzťahovej väzby. Laczkovics et al. (2018) tiež konštatujú, že typy VV charakterizované pozitívnym sebaobrazom predikujú vyššiu úroveň zrelých OM. Prunas et al. (2019) súvislosti medzi VV a OM preukázali inverzným modelom regresnej analýzy, pričom potvrdili, že zrelé OM predikujú bezpečný štýl pripútania. Ďalším preukázaným prediktorom bola zapletená VV, pričom vysvetľuje výrazne vyššie percento variácie vo využívaní neurotických OM a bude diskutovaná neskôr. V skupine zrelých OM sa preukázalo najnižšie percento vysvetliteľnej variácie, čo môže byť podmienené tým, že v skupine respondentov s bezpečnou VV je miera využívania OM na spracovanie nepríjemných a ohrozujúcich podnetov nižšia a že ľudia s týmto štýlom pripútania využívajú iné typy zvládacích mechanizmov, skôr smerom ku copingovým stratégiám.

Variáciu vo využívaní neurotických obranných mechanizmov je možné vysvetliť prostredníctvom zapletenej a ustrašenej vzťahovej väzby. Napriek nižšej hodnote vnútornej konzistencie subškály v našom súbore sú tieto výsledky v zhode s výskumami, ktoré potvrdzujú, že maladaptívne OM sa objavujú u osôb s neistým štýlom pripútania (McMahon et al., 2005; Besharat et al., 2001), do ktorého patria aj zapletená a ustrašená VV. K podobným výsledkom dospeli aj Prunas et al. (2019), ktorí inverzným modelom regresnej analýzy potvrdili, že neurotické OM predikujú neisté štýly pripútania. Rozdiely nachádzame vo

výskumných štúdiách Besherata et al. (2001) a Abolghasemiho et al. (2009), ktorí zapletenú VV spájajú s nezrelými OM. Zachytené rozdiely môžu byť spôsobené odlišnými metódami merania (VV alebo OM) a výsledným štatistickým spracovaním, nakoľko sa autori nevyjadrujú k prediktívnemu charakteru vzťahu medzi premennými.

Nezrelé obranné mechanizmy je možné predikovať na základe ustrašenej a vyhýbavej vzťahovej väzby a absencie bezpečnej vzťahovej väzby. To je v zhode s príspevkom Prunas et al. (2019), ktorí vo svojej štúdii zachytili pozitívny vzťah medzi vyhýbavou VV a štiepením a represiou, čo sú nezrelé OM. Ustrašená a vyhýbavá VV predikujú u svojich nositeľov využívanie nezrelých OM. Dôležitým prediktorom nezrelých OM je aj absencia bezpečnej VV, čím nižšia je vzťahová výhybavosť a úzskosť, tým častejšie ľudia využívajú nezrelé OM.

Za limity našej výskumnej štúdie považujeme charakter výskumného súboru, ktorý tvorili prevažne mladí dospelí bez klinického ochorenia a s vysokou funkčnosťou a prístupom k online prostrediu. Títo respondenti sa dobrovoľne zúčastnili na štúdii a odpovedali na otázky prostredníctvom sebavýpoved'ových metodík. Je možné, že pri inom charaktere účastníkov výskumu by výsledky mohli byť odlišné. Za limitujúce považujeme i nižšie hodnoty vnútornej konzistencie pre subškály zrelých a neurotických OM. Napriek uvedeným obmedzeniam považujeme našu výskumnú za prínosnú a užitočnú.

ZÁVER

Súhrnné výsledky realizovanej štúdie potvrdzujú, že typ vzťahovej väzby umožňuje predikovať, aký typ obranných mechanizmov bude jednotliviec používať na udržanie psychickej stability. Ťažkosti s emočnou reguláciou spojené s neistou väzbou môžu brzdiť rozvoj adaptívnych obranných mechanizmov, zatiaľ čo bezpečná väzba môže uľahčovať používanie zrelších obranných mechanizmov. V ďalšom výskume sa plánujeme zamerať na mediátorskú úlohu obranných mechanizmov medzi vzťahovou väzbou a psychopatologickými kategóriami. Naše zistenia sú prínosné pre prax, v zmysle terapeutického alebo poradenského pôsobenia, kedy na základe typu vzťahovej väzby môžeme predikovať využívané obranné mechanizmy u klienta. Rovnako potvrdzujú zásadný vplyv bezpečnej vzťahovej väzby na optimálne fungovanie osobnosti.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Abolghasemi, A., Mahmoodi, H., & Soleimani, E. (2009). The role of attachment styles and defense mechanisms in discriminating cigarette smoker students from non-smokers. *Journal of Sabzevar University of Medical Science*, 16(3), 134–141.

Adamove, J. (2017). *Vzťahová väzba v detstve a dospelosti: Stručný prehľad poznatkov*. Vydavateľstvo F: Pro mente sana.

Ainsworth, M. D. S. (1973). The development of infant-mother attachment. In B. Calwell & H. N. Ricciuti (Eds.), *Review of child development research* (pp.1–94). University of Chicago Press.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)*. American Psychiatric Pub.

Andrews, G., Singh, M., & Bond, M. (1993). The Defense Style Questionnaire. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 181(4), 246–256. <https://doi.org/10.1097/00005053-199304000-00006>

Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226>

Belsky, J. (2002). Developmental origins of attachment styles. *Attachment & Human Development*, 4(2), 166–179. <https://doi.org/10.1080/14616730210157510>

Besharat, M. A., Sharifi, M., & Eiravani, M. (2001). An investigation of the relationship between attachment styles and defense mechanisms. *Journal of Psychology*, 19(3), 277–289. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2013.09.003>

Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss*. New York: Basic.

Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46–76). Guilford Press.

Cramer, P. (2015). Understanding defense mechanisms. *Psychodynamic Psychiatry*, 43(4), 523–552. <https://doi.org/10.1521/pdps.2015.43.4.523>

Cramer, P., & Kelly, F. D. (2010). Attachment style and defense mechanisms in parents who abuse their children. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 198(9), 619–627. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e3181ef3ee1>

Hašto, J. (2005). *Vzťahová väzba: Ku koreňom lásky a úzkosti*. Vydavateľstvo F: Pro mente sana s. r. o.

Hašto, J., Kaščáková, N., Fürstová, J., Poláčková Šolcová, I., Vacková, K. A., Heveriová, M., & Tavel, P. (2018). Dotazník prežívania blízkych vzťahů (ECR-R) a sociodemografické rozdiely vo vzťahovej úzkostnosti a vyhýbavosti. *Československá psychologie* 62(1), 56–79.

Kaščáková, N. (2007). *Obranné mechanizmy z psychoanalytického, etologického a evolučno-biologického aspektu*. Vydavateľstvo F: Pro mente sana.

Laczkovics, C., Fonzo, G., Bendixsen, B., Shpigel, E., Lee, I., Skala, K., Prunas, A., Gross, J., Steiner, H., & Huemer, J. (2018). Defense mechanism is predicted by attachment and mediates the maladaptive influence of insecure attachment on adolescent mental health. *Current Psychology*, 39, 1388–1396. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9839-1>

Lenzo, V., Sardella, A., Barberis, N., Isgrò, C., Torrisi, R., Giunta, S., Petralia, M. C., Verrastro, V., Quattropiani, M. C. (2021). The interplay of attachment styles and defense mechanisms on

eating disorders risk: Cross-sectional observation in the community population. *Clinical Neuropsychiatry*, 18(6), 296–303. <https://doi.org/10.36131/cnfioritieditore20210603>

McMahon, C., Barnett, B., Kowalenko, N., & Tennant, C. (2005). Psychological factors associated with persistent postnatal depression: Past and current relationships, defense styles and the mediating role of insecure attachment style. *Journal of Affective Disorders*, 84(1), 15–24. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2004.05.005>

Prunas, A., DiPierro, R., Huemer, J., & Tagini, A. (2019). Defense mechanisms, remembered parental caregiving, and adult attachment style. *Psychoanalytic Psychology*, 36(1), 64–72. <https://doi.org/10.1037/pap0000158>

Vaillant, G. E., Bond, M., & Vaillant, C. O. (1986). An empirically validated hierarchy of defense mechanisms. *Archives of General Psychiatry*, 43(8), 786–794. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1986.01800080072010>

Tanzilli, A., Di Giuseppe, M., Giovanardi, G., Boldrini, T., Caviglia, G., Conversano, C., & Lingiardi, V. (2021). Mentalization, attachment, and defense mechanisms: A Psychodynamic Diagnostic Manual-2-oriented empirical investigation. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, 24(1), 31–41. <https://doi.org/10.4081/ripppo.2021.531>

Zechowski, C. (2017). Theory of drives and emotions—from Sigmund Freud to Jaak Panksepp. *Psychiatria Polska*, 51, 1181–1189. <https://doi.org/10.12740/PP/61781>

***PSYCHOMETRICKÉ OVERENIE ŠKÁLY COVID-19 NEPODLOŽENÝCH
PRESVEDČENÍ NA VZORKE MLADÝCH DOSPELÝCH***

***PSYCHOMETRIC VERIFICATION OF COVID-19 UNFOUNDED
BELIEFS SCALE ON SAMPLE OF YOUNG ADULTS***

Radoslav Merva & Peter Teličák

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV,
v.v.i. , Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

E-mail: radoslavmerva@gmail.com

ABSTRAKT

Cieľom tejto štúdie bolo overiť psychometrické vlastnosti a vhodnosť modelu škály COVID-19 nepodložených presvedčení (C19-NP) (Teličák & Halama, 2022) na vzorke slovenských respondentov od 18 do 29 rokov ($N = 559$). Zber dát bol realizovaný od konca decembra 2020 do konca januára 2021. Overovaná škála pozostáva z 3 dimenzií a to Konšpiračné presvedčenia, COVID-19 pseudoveda súvisiaca s liečbou a opatreniami. Škála obsahuje dokopy 15 položiek. Na overenie konštruktívnej validity bola použitá dimenzia Pseudovedecké presvedčenia zo slovenskej verzie Škály epistemologicky nepodložených presvedčení (Halama, 2018) a Dotazník konšpiračnej mentality (CMQ, Bruder et al., 2013). Výsledky konfirmačnej faktorovej analýzy potvrdili dobré vlastnosti modelu škály.

Kľúčové slová

COVID-19 nepodložené presvedčenia; konšpiračné presvedčenia; pseudovedecké presvedčenia ohľadom liečby a opatrení; mladí dospelí; konfirmačná faktorová analýza

ABSTRACT

The aim of the study was to confirm psychometric properties and efficiency of model of COVID-19 unfounded beliefs scale (C-19-UB) (Teličák & Halama, 2022) on a sample of Slovak respondents from 18 to 29 years old ($N = 559$). The data were collected from the end of December 2020 to the end of January 2021. The scale includes 3 dimensions: Conspiracy beliefs, COVID-19 pseudoscientific beliefs related to treatment and measures. The scale consists of 15 items. The Construct validity was verified by dimension Pseudoscientific beliefs from Slovak version of Epistemologically unfounded beliefs scale (Halama, 2018) and

Conspiracy Mentality Questionnaire (CMQ, Bruder et al., 2013). The results of confirmatory factor analysis showed the good properties of the scale model.

Keywords

COVID-19 unfunded beliefs; conspiracy beliefs; pseudoscientific beliefs related to treatment and measures; young adults; confirmatory factor analysis

Grantová podpora

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0387.

ÚVOD

Pandémia COVID-19 predstavovala globálnu spoločenskú krízu a práve v takýchto situáciách vzniká priestor na šírenie rôznych nepodložených presvedčení (ďalej len NP alebo C19-NP) (Goertzel, 1994). Tieto C19-NP spochybňujú vedecké informácie (Romer & Jamieson, 2020), odmietajú podstúpenie preventívnych opatrení ako je vakcinácia (Bertin et al., 2020), znižujú dôveru v štátne a vedecké inštitúcie (Kim & Kim, 2021), a sú spájané s nedodržiavaním vládnych opatrení v čase pandémie (Freeman et al., 2020). Rovnako sa C19-NP kladne spájali s pocitom neistoty (Miller, 2020a), bezmocnosťou (Biddlestone et al., 2020) a so stratou kontroly (Šrol et al., 2021). NP predstavujú komplexnú štruktúru a spolu tvoria tzv. monologický systém presvedčení (Goertzel, 1994), ktorý pojednáva o tom, že jednotlivé druhy NP majú spolu súvis a jednotlivci, ktorí podliehajú jednému druhu NP, sú náchylnejší na preberanie rôznych ďalších skupín NP. To sa v čase pandémie aj potvrdilo (Meese et al., 2020; Šrol et al., 2021; Miller, 2020b).

V súčasnosti je dôležité mapovanie NP v spoločnosti aj v konkrétnych demografických podmienkach, keďže NP predstavujú multifaktoriálny fenomén (Halama, 2019a). Mladí dospelí predstavujú vývinové obdobie v rozmedzí od 18 do 25/29 rokov a oproti minulosti, pokračujú v psychosociálnom moratóriu, typickým pre adolescenciu (Piotrowski et al., 2018). Toto obdobie sa vyznačuje nestabilitou a experimentovaním s možnosťami (Arnett, 2000) a práve títo jednotlivci najviac podliehajú ovplyvňovaniu v názoroch a postojoch (Krosnick & Alwin, 1989). Mladí dospelí teda predstavujú rizikóvu skupinu, pri ktorej je obzvlášť náchylné preberanie rôznych typov NP. Psychometrické overenie nástrojov na adekvátne zachytenie NP v rámci pandémie Covid-19, sa dá do budúcnosti využiť na identifikovanie NP v danom kontexte a tým redukovať ich akceptáciu.

Pôvodná psychometrická štúdia od Teličáka a Halamu (2022) bola realizovaná na vzorke všeobecnej populácie. Cieľom nášho príspevku bolo teda zamerať sa na existujúcu škálu COVID-19 nepodložených presvedčení (Teličák & Halama, 2022) v kontexte Slovenskej

republiky a za pomoci konfirmačnej faktorovej analýzy overiť jej psychometrické vlastnosti na konkrétnej vzorke mladých dospelých.

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 559 respondentov (77 % žien) vo veku od 18 do 29 rokov ($M = 21.89$, $SD = 2.51$). Oproti pôvodnej štúdií, ktorá sa zamerala na všeobecnú populáciu (Teličák & Halama, 2022), sa táto štúdia zameriava na mladých dospelých. Zber dát bol realizovaný od konca decembra 2020 do konca januára 2021 prostredníctvom anonymného elektronického dotazníka. Nábor respondentov bol realizovaný prostredníctvom sociálnych sietí.

Postup výskumu

Zo získaných dát boli za pomoci deskriptívnych a multivariačných štatistických metód analyzované psychometrické vlastnosti škály. Tie boli testované klasickou teóriou testov (CTT), prostredníctvom konfirmačnej faktorovej analýzy, použitím DWLS metódy s polychorickými koreláciami. Kritéria vhodnosti modelov škály boli posudzované podľa Hu a Bentler (1999). Hodnoty vnútornej konzistencie jednotlivých dimenzií škály boli posudzované podľa Cronbachovej alfy, McDonaldovej omegy (Ravinder & Saraswathi, 2021) a Ordinálnej alfy (Zumbo et al., 2007).

Metódy merania

Samotná Škála COVID-19 nepodložených presvedčení (Teličák & Halama, 2022) merajúca konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia. Škála obsahuje celkovo 15 položiek, ktoré sú rozdelené do troch dimenzií merajúcich pseudovedecké presvedčenia súvisiace s opatreniami (5 položiek), pseudovedecké presvedčenia súvisiace s liečbou (4 položky) a konšpiračné presvedčenia (6 položiek). Príklad položiek: pseudovedecké presvedčenia súvisiace s opatreniami: „Test na prítomnosť COVID-19 je nebezpečný a zdraviu škodlivý“, pseudovedecké presvedčenia súvisiace s liečbou: „Homeopatická liečba COVID-19 je v porovnaní s klasickou formou liečby viac účinná“, konšpiračné presvedčenia: „Pandémia COVID-19 bola plánovaná ekonomickými mocnosťami“. Žiadna z položiek nie je reverzne skórovaná.

Pre zaručenie konštruktivej validity boli použité škály: dimenzia Škály epistemicky nepodložených presvedčení (Halama, 2019b), ktorá meria pseudovedecké presvedčenia. Obsahuje súhrne 6 položiek, z ktorých žiadna nie je reverzne skórovaná. Príklad položky: „Globálne otepľovanie v skutočnosti neexistuje, je to vedecký mýtus“. Na meranie všeobecných konšpiračných presvedčení bol použitý Dotazník konšpiračnej mentality (Bruder et al., 2013). Dotazník obsahuje päť položiek, z ktorých žiadna nie je reverzne skórovaná. Príklad položky: „Udalosti, ktoré na prvý pohľad nemajú žiadnu spojitosť, sú často výsledkom tajných aktivít.“

Koeficienty vnútornej konzistencie pre konkrétne škály uvádzame v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Vnútna konzistencia meraných premenných

	Cronbach α	McDonald ω	Ordinal α
CPO	0.80	0.81	0.90
CPL	0.78	0.79	0.85
CK	0.94	0.95	0.97
PS	0.68	0.67	0.75
GC	0.79	0.80	0.83

Poznámka. **CPO** – COVID-19 pseudoveda opatrenia, **CPL** – COVID-19 pseudoveda liečba, **CK** – COVID-19 konšpirácie, **PS** – Pseudoveda, **GC** – všeobecné konšpirácie

VÝSLEDKY

Konfirmačná faktorová analýza

Výsledky konfirmačnej faktorovej analýzy prostredníctvom metódy DWLS s polychorickými koreláciami sú uvedené nižšie v Tabuľke 2. Boli posudzované dva modely. Čo sa týka vzájomných vzťahov medzi dimenziami škály C-19 NP, uvádzaných v Tabuľke 3, výsledky korelačnej analýzy poukázali na prítomnosť vysokých vzťahov medzi COVID-19 konšpiráciami a COVID-19 pseudovedou, súvisiacou s opatreniami $r = 0.69$ a taktiež zaznamenaný medzi COVID-19 pseudovedou, súvisiacou s liečbou a COVID-19 konšpiráciami $r = 0.56$. To naznačuje existenciu spoločného faktora, preto sa dá používať aj celkové skóre. Posudzované boli teda dva modely, prvý model bol jednoduchý jednofaktorový a druhý model reprezentuje trojfaktorový model, ktorý je výsledkom psychometrickej analýzy od Teličáka a Halamu (2022). Ako naznačujú výsledky, najlepšie parametre vykazuje trojfaktorový model ($\chi^2(87) = 92.09$, $p < 0.001$, RMSEA = 0.010, CFI = 0.999, TLI = 0.999, SRMR = 0.037) oproti jednofaktorovému modelu ($\chi^2(90) = 468.69$, $p < 0.001$, RMSEA = 0.087, CFI = 0.994, TLI = 0.993, SRMR = 0.076). V Tabuľke 4 sú uvedené štandardizované hodnoty faktorových nábojov škály.

Tabuľka 2. Parametre modelov odhadnutých prostredníctvom CFA

parametre modelu	jedno faktorový model	troj faktorový model
DWLS Chí- kvadrát	468.69 ($df = 90$)	92.03 ($df = 87$)
p -hodnota	<0.001	<0.001
CFI	0.994	0.999
TLI	0.993	0.999
RMSEA (90% CI)	0.087 (0.079-0.095)	0.010 (0.001-0.026)
SRMR	0.076	0.037

Z výsledkov Pearsonovej korelačnej analýzy uvádzaných v Tabuľke 3 môžeme usudzovať prítomnosť stredných až veľmi silných vzťahov medzi jednotlivými dimenziami škály C19-NP a škálami zabezpečujúcimi konštruktívnu validitu. Najvýraznejší vzťah je medzi COVID-19 pseudovedeckými presvedčeniami súvisiacimi s liečbou a pseudovedeckými presvedčeniami $r = 0.72$.

Tabuľka 3. Pearsonove korelácie dimenzií C19-NP so všeobecnými škálami pseudovedy a konšpirácií

	CPO	CPL	CK	GC	PS
CPO	—				
CPL	0.55**	—			
CK	0.69**	0.56**	—		
GC	0.44**	0.53**	0.57**	—	
PS	0.54**	0.72**	0.59**	0.54**	—

Poznámka. CPO – COVID-19 pseudoveda opatrenia, CPL – COVID-19 pseudoveda liečba, CK – COVID-19 konšpirácie, PS – Pseudoveda, GC – všeobecné konšpirácie

** $p < 0.01$

Tabuľka 4. Štandardizované hodnoty faktorových nábojov Covid-19 NP

Faktor	Položky	Faktorové náboje	<i>M</i>	Šikmost'	<i>SD</i>	Cr.α po vylúčení položky	<i>p</i>
CPO	CPO1	0.847	1.315	2.943	0.017	0.755	< .001
	CPO2	0.786	1.136	4.623	0.021	0.811	< .001
	CPO3	0.851	1.224	3.480	0.017	0.767	< .001
	CPO4	0.827	1.533	2.092	0.015	0.744	< .001
	CPO5	0.791	1.549	2.011	0.016	0.774	< .001
CPL	CPL1	0.671	1.699	0.737	0.018	0.756	< .001
	CPL2	0.855	1.633	1.042	0.016	0.685	< .001
	CPL3	0.713	2.229	0.539	0.017	0.758	< .001
	CPL4	0.837	1.742	1.057	0.016	0.696	< .001
CK	CK1	0.880	2.182	0.745	0.009	0.938	< .001
	CK2	0.929	1.843	1.327	0.008	0.929	< .001
	CK3	0.926	1.719	1.500	0.008	0.928	< .001
	CK4	0.949	1.707	1.560	0.007	0.923	< .001
	CK5	0.969	1.778	1.410	0.007	0.926	< .001
	CK6	0.895	1.392	2.320	0.010	0.945	< .001

Poznámka. CPO – COVID-19 pseudoveda opatrenia, CPL – COVID-19 pseudoveda liečba, CK – COVID-19 konšpirácie, Cr.α – Cronbachova alfa

DISKUSIA

Pandémia COVID-19 spôsobila okrem svetovej krízy, nárast emocionálneho distresu (Wang et al., 2020) a stala sa zdrojom mnohých nepodložených presvedčení (ďalej len NP), ktoré priťahovali pozornosť médií a sociálnych sietí (Georgiou et al., 2020). Tieto presvedčenia majú negatívny dopad na postoje súvisiace so zdravím človeka (Yang et al., 2021), sú zdrojom predsudkov (Dhanani & Franz, 2020) a negatívnej sociálnej dynamiky (Douglas, 2021). Bolo teda potrebné mapovať prítomnosť NP. V našom kontexte sa o to pokúsili Teličák a Halama (2022), ktorí vytvorili škálu COVID-19 NP. Úlohou našej štúdie bolo psychometrické overenie už vytvorenej škály na populácii mladých dospelých Slovákov, ktorí vo svojom vývinovom období prechádzajú rôznymi zmenami v rámci hľadania vlastných hodnôt a postojov súvisiacich

so svetonázorom (Krosnick & Alwin, 1989). NP poskytujú epistemické, existenciálne a sociálne potreby (Douglas et al., 2019), ktoré práve mladí dospelí v tomto období vyhľadávajú.

Výsledky psychometrickej analýzy škály COVID-19 na vzorke mladých dospelých Slovákov poukázali na jej vyhovujúce psychometrické vlastnosti. Hodnoty koeficientov vnútornej konzistencie všetkých dimenzií škály COVID-19 NP sú adekvátne. Výsledky konfirmačnej faktorovej analýzy, prostredníctvom metódy DWLS s polychorickými koreláciami potvrdili trojfaktorový model danej škály. Škála obsahuje pseudovedecké presvedčenia ohľadne liečby a opatrení a taktiež konšpiračné presvedčenia. Vzhľadom na priaznivé výsledky parametrov modelu, môžeme usudzovať aj nad použitím jednofaktorovej štruktúry škály.

Výsledky korelačnej analýzy poukázali na prítomnosť silných vzťahov medzi jednotlivými dimenziami škály COVID-19 NP a taktiež na prítomnosť silných vzťahov medzi dimenziami škály COVID-19 NP a škálami, ktoré zabezpečovali konštruktívnu validitu. Týmto tiež potvrdzujeme myšlienku monologického systému presvedčení, kde rôzne druhy NP navzájom súvisia a tvoria ucelený systém presvedčení. Škála COVID-19 NP sa ukazuje byť nástrojom s dostatočnou reliabilitou a dobrou konštruktívou validitou. Podobne sa preukazuje aj výborná vlastnosť jej faktorovej štruktúry.

Za limitáciu škály môžeme považovať neprítomnosť NP súvisiacich s pandémiou, ktoré sa objavili v priebehu pandémie. Ako uvádzajú Teličák a Halama (2022), pôvodná škála vznikala v priebehu prvej a druhej vlny. Počas ďalších vln sa objavilo pseudovedecké presvedčenie ohľadne odporúčania užívať Ivermektín (Teličák & Halama, 2022). V nedávnej dobe sa objavilo ďalšie pseudovedecké presvedčenie, ktoré tvrdí, že vakcína proti ochoreniu COVID-19 spôsobuje šírenie vírusu opičích kiahní (Alsanafi et al., 2022). Do budúca je preto dôležité naďalej mapovať výskyt NP v spoločnosti, čo sa dá využiť pri informačných kampaniach zameraných na znižovanie dôvery v NP.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Alsanafi M., Al-Mahzoum K., & Sallam M. (2022). Monkeypox knowledge and confidence in diagnosis and management with evaluation of emerging virus infection conspiracies among health professionals in Kuwait. *Pathogens*, *11*(9), 994. <https://doi.org/10.3390/pathogens11090994>
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, *55*(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Bertin, P., Nera, K., & Delouvée, S. (2020). Conspiracy beliefs, rejection of vaccination, and support for hydroxychloroquine: A conceptual replication-extension in the COVID-19 pandemic context. *Frontiers in Psychology*, *11*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565128>
- Biddlestone, M., Green, R., & Douglas, K. M. (2020). Cultural orientation, power, belief in conspiracy theories, and intentions to reduce the spread of COVID-19. *British Journal of Social Psychology*, *59*(3), 663–673. <https://doi.org/10.1111/bjso.12397>
- Douglas, K. M. (2021). COVID-19 conspiracy theories. *Group Processes and Intergroup*

Relations, 24(2), 270–275. <https://doi.org/10.1177/1368430220982068>

Dhanani, L. Y., & Franz, B. (2020). The role of news consumption and trust in public health leadership in shaping COVID-19 knowledge and prejudice. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.560828>

Freeman, D., Waite, F., Rosebrock, L., Petit, A., Causier, C., East, A., Jenner, L., Teale, A., Carr, L., Mulhall, S., Bold, E., Lambe, S. (2020). Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine*, 1–30. <https://doi.org/10.1017/s0033291720001890>

Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 731–742. <https://doi.org/10.2307/3791630>

Halama, P. (2019a). Konštrukcia a psychometrické vlastnosti škály epistemologicky nepodložených presvedčení. In *Sociálne Procesy a Osobnosť 2018: Zborník Príspevkov*. Editori: Ivana Piterová, Jozef Výrost – Košice: Spoločenskovedný Ústav CSPV SAV, 124–133.

Halama, P. (2019b). Psychologické súvislosti konšpiračných teórií. *Československá psychologie*, 63(3), 312–324.

Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>

Kim, S., & Kim, S. (2020). Searching for General Model of Conspiracy Theories and its implication for public health policy: Analysis of the impacts of political, psychological, structural factors on conspiracy beliefs about the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(1), 266. <https://doi.org/doi:10.3390/ijerph18010266>

Krosnick, J. A., & Alwin, D. F. (1989). Aging and susceptibility to attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 416–425. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.57.3.416>

Meese, J., Frith, J., & Wilken, R. (2020). COVID-19, 5G conspiracies and infrastructural futures. *Media International Australia*, 177(1), 30–46. <https://doi.org/10.1177/1329878X20952165>

Miller, J. M. (2020a). Psychological, political, and situational factors combine to boost COVID-19 conspiracy theory beliefs. *Canadian Journal of Political Science*, 1–9. <https://doi.org/10.1017/s000842392000058x>

Miller, J. M. (2020b). Do COVID-19 conspiracy theory beliefs form a monological belief system? *Canadian Journal of Political Science*, 53(2), 319–326. <https://doi.org/10.1017/s0008423920000517>

Ravinder, B., & Saraswathi, A. B. (2020). Literature review of Cronbach alpha coefficient (α) and McDonald's omega coefficient (Ω). *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(6), 2943–2949.

Romer, D., & Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S. *Social Science & Medicine*, 113356. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>

Piotrowski, K., Bzezińska, A. I., & Luyckx, K. (2018). Adult roles as predictors of adult identity

and identity commitment in Polish emerging adults: Psychosocial maturity as an intervening variable. *Current Psychology*, 39, 2149–2158. <https://doi.org/10.1007/s12144-018-9903-x>

Šrol, J., Ballová Mikušková, E., & Čavojová, V. (2020). When we are worried, what are we thinking? Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amidst the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology*, 35(3), 720–729. <https://doi.org/10.1002/acp.3798>

Teličák, P., & Halama, P. (2022). Psychometrická analýza Covid-19 nepodložených presvedčení. *Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV*.

Zumbo, B. D., Gadermann, A. M., & Zeisser, C. (2007). Ordinal versions of coefficients alpha and theta for Likert rating scales. *Journal of Modern Applied Statistical Methods*, 6, 21–29.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., McIntyre, R. S., Choo, F. N., Tran, B., Ho, R., Sharma, V. K., & Ho, C. (2020). A longitudinal study on the mental health of general population during the COVID-19 epidemic in China. *Brain, Behavior, and Immunity*, 87. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.028>

Yang, Z., Luo, X., & Jia, H. (2021). Is it all a conspiracy? Conspiracy theories and people's attitude to COVID-19 vaccination. *Vaccines*, 9(10), 1051. <https://doi.org/10.3390/vaccines9101051>

***OSOBNOSTNÍ ROZVOJ V PROCESU ZOTAVOVÁNÍ SE ZE ZÁVISLOSTI
NA ALKOHOLU – DÍLČÍ VÝSLEDKY***

***PERSONAL GROWTH IN ALCOHOL ADDICTION RECOVERY –
PARTIAL RESULTS OF THE RESEARCH STUDY***

Alena Olivová^a & Alena Slezáčková^b

^a Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Psychologický ústav

^b Masarykova univerzita, Lékařská fakulta, Ústav lékařské psychologie a psychosomatiky

E-mail: 415454@mail.muni.cz, alena.slezackova@med.muni.cz

ABSTRAKT

Proces zotavování se ze závislosti na omamných látkách není pouze stádiem abstinence a obdobím remise, nýbrž jde o komplexní rehabilitaci jedince – fyzickou, sociální, morální, ekonomickou, psychickou i spirituální. Studie pomocí metody zakotvené teorie analyzuje rozhovory se 6 muži s minimální délkou abstinence 2 roky a mapuje změny v procesu jejich zotavování se ze závislosti na alkoholu. Prvky osobnostního rozvoje byly kategorizovány v procesu přijímání zodpovědnosti za sebe, za druhé osoby a za svět. Ústřední kategorii tvořilo vnímání uplynulého období v závislosti, na základě kterého je navržena typologie zotavujících se osob, a to skupina tzv. „adolescentů“ a „restartérů“. Diskutováno je také téma zodpovědnosti jakožto složky osobnostního rozvoje v zotavování i zacházení s ní v procesu léčby alkoholismu. Výsledky mohou být uplatněny v terapeutické praxi při práci s cílovou klientelou v podpoře kvality života v zotavování a prevenci relapsu.

Klíčová slova

osobnostní rozvoj; zotavování; závislost; alkohol; zodpovědnost

ABSTRACT

Recovering from substance abuse addiction is not only about the stage of abstinence and remission. It is multifaceted rehabilitation – physical, social, moral, economic, psychical, and spiritual. The grounded theory method was used to analyze the interviews with six male respondents who spent at least two years of sobriety, and to elaborate on their personal changes in their alcohol addiction recovery. The aspects of personal growth were categorized in the process of accepting responsibility for oneself, for other persons and for the world. The central

category was subjective perception of the period of life in addiction, which proposed a typology of people in recovery, namely the group of so-called "adolescents" and "restarters". The topic of responsibility as the component of personal growth in recovery and its handling in the process of alcoholism treatment is also discussed. The findings can be used in therapeutic practice aimed at supporting the recovery process and preventing from relapses.

Keywords

personal growth; recovery; addiction; alcohol; responsibility

Grantová podpora

Studie vznikla bez grantové podpory v rámci doktorského projektu prvné autorky.

ÚVOD

Osobnostní rozvoj v důsledku zpracovávání zátěžové zkušenosti je zkoumán u různých cílových populací – u blízkých osob vážně nemocných (Slezáčková et al., 2009), u obětí násilných činů (Anderson et al., 2019) a přírodních katastrof (Zhou et al., 2019), u chronicky nemocných (Liu et al., 2020) či u válečných veteránů (Whealin et al., 2020). Menší množství studií se na něj zaměřuje při zotavování se ze závislosti, přičemž používají rozličné výchozí koncepty. Setkáváme se s termínem posttraumatického rozvoje (Arpawong et al., 2015), ze kterého Haroosh a Fredmanová (2017) odvozují tzv. rozvoj související se závislostí (ang. addiction-related growth). Ten dále využívá např. korejská kvalitativní studie Kanga et al. (2018). Na proces rozvoje v zotavování ukazují také studie (Laudet, 2007; Witbrodt et al., 2015) s výzkumnou otázkou zaměřenou na to, jak zotavující se jedinec vnímá proces zotavení. Téma osobnostního rozvoje v případě závislosti pouze na alkoholu představuje minimální množství studií (např. Witbrodt et al., 2015). Vzhledem k málo zkoumané výzkumné tématice je tato studie soustředěna na zotavující se osoby z alkoholové závislosti s cílem prozkoumat, zdali ve zotavování dochází k osobnostnímu rozvoji a pokud ano, jakou má povahu. Z přehledové studie (Olivová & Slezáčková, 2021) vyplývá, že sdílenými aspekty osobnostního rozvoje v zotavování se bylo vnímání procesu zotavování jako příležitosti k novému životu, změny v osobní identitě, sociální opoře a spiritualitě.

METODA

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor zahrnoval 6 respondentů mužského pohlaví. Nejmladší respondent byl ve věku 27 let a nejstarší ve věku 52 let ($m = 40.0$). V době vedení rozhovoru byli dva respondenti single a tři v partnerství nebo manželství. Tři respondenti měli vystudovanou vysokou školu, dva měli nižší vzdělání. Období délky jejich závislosti na alkoholu se pohybovalo od 5 let do

29 let s délkou abstinence od 2.5 roku po 19 let. Kritérii pro účast na výzkumu byly kromě mužského pohlaví účast na ústavní léčbě a abstinence v délce minimálně dvou let s tolerancí zastavených relapsů (tzv. lapsů), jejichž význam a následné zpracování respondentem byly dále zkoumány. Byli jsme otevřeni rozšíření vzorku s prozkoumáním fenoménů osobnostního rozvoje také u ženského pohlaví, vzhledem k převaze mužů v léčebných službách, a tedy i jejich vyšší dostupnosti byl však výzkum v průběhu celého času výzkumného procesu realizován na respondentech mužského pohlaví. Inkluzivním kritériem byl také předpoklad sebereflexe, posouzený odborným pracovníkem zařízení následné péče pro léčbu alkoholismu, který svého klienta doporučil na základě výzvy k účasti ve výzkumu, zaslané daným organizacím. Výběr vzorku byl záměrný a doporučení respondenti byli následně jednotlivě osloveni s nabídkou účasti ve studii. Respondentům byly pro ochranu jejich anonymity a přehlednost v interpretaci dat přiřazeny fiktivní jména dle posloupnosti písmen v abecedě, a to na základě jejich pořadí v prvotním výzkumném rozhovoru – Adam, Boris, Cyril, Dan, Erik. Všichni respondenti měli primární závislost na alkoholu, u Adama předcházela závislost na pervitinu a u Dana závislost na THC, benzodiazepinech, metamfetaminu a patologickém hraní.

Sběr dat

Výzkum byl realizován pomocí polostrukturovaných rozhovorů s délkou trvání 1.5 – 2 hodiny. Na základě teoretické saturace byli první dva respondenti zpětně osloveni formou e-mailu s žádostí o vyjádření se k nově se vynořeným tématům. Rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně doslovně přepsány do softwaru Atlas.ti. Baterie otázek byla sestavena co nejobecněji se snahou nepodbízet k odpovědím. Úvodem rozhovoru byly otázky ověřující inkluzivní kritéria, zjišťující základní demografické a anamnestické údaje a aktuální náladu, ve které je rozhovor prováděn. Se získáním dat a jejich analýzou byly rozhovory usměrňovány k ústřednímu vynořenému tématu, kterým bylo vnímání uplynulého času v období závislosti. Studie byla schválena etickým panelem Psychologického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Analýza dat

Před započítáním výzkumu první autorka provedla sebereflexi ke kontrole subjektivních vlivů. Po osmi měsících byly původní výstupy této sebereflexe revidovány. Z výchozí výzkumné otázky, zdali probíhá v zotavování se z alkoholové závislosti osobnostní rozvoj a pokud ano, jakou má povahu, bylo vyostřeno ústřední téma, kterým je vnímání uplynulého času v období závislosti. Doslovné transkripty rozhovorů byly analyzovány v prostředí softwaru Atlas.ti postupy otevřeného, axiálního a selektivního kódování v pojetí zakotvené teorie dle Strausse a Corbina (1990).

VÝSLEDKY

Na základě odlišností v náhledu na uplynulé období v závislosti byla navržena typologie zotavujících se se dvěma profily jedinců, kteří jsou pojmenováni jako skupina „adolescentů“ a „restartérů“. Názvy reflektují hlavní meziskupinové rozdíly, jimiž je věk započítání pití

a setrvání na tomu odpovídající úrovni zralosti, a vnímaná oploštělost a stereotypie života, vyžadující duchovní, hodnotový či jiný restart v případě skupiny druhé. Skupinu „adolescentů“ tvořili jedinci (Adam, Boris, Dan), u kterých závislost začala v období adolescence. Respondenti této skupiny měli vyšší tendenci hodnotit uplynulý čas jako ztracený s odkazem na příležitosti, které byly promarněné, a váže se k nim potřeba dohnat je anebo přijmout jejich nenaplnění (např. nedokončené či nezapočaté studium).

Dan: *"Teďka jsem si zjišťoval psychoterapeutický výcvik, ale nemám VŠ, tak bych nedostal akreditaci, tak v tu chvíli si začnu říkat, že nemám maturitu, že jsem to zazdil, tak to si říkám, ty vole, že mě to jako štve, že jsem ty roky prosral a mohl jsem aspoň tu školu udělat."*

Oproti tomu ve skupině „restartérů“ respondenti (Cyril, Erik) začali pít ve věku nad 30 let, neobjevuje se u nich tendence hodnotit čas v závislosti jako promrhaný, ale mají tendenci životní období popisovat jako duševně či hodnotově ploché.

Cyril: *"Když jsem se po té své poslední léčbě nadechl, musel jsem si říct, že jsem žil duševně, morálně ploše. (...) Já jsem za svůj alkoholismus vděčný, protože mě dostal tam, kde jsem dneska. Troufám si říct, že jinak bych žil výrazně plošší život."*

U skupiny „restartérů“ je také sdílený pocit opožděného uvědomění si svého problému mj. vlivem historicko-společenské etapy a s ní související normalizací pití alkoholu.

Cyril: *"Kolem mě nikde nebyl státem uznán alkoholik, v době, když jsem dospíval. (...) Když se někdo opil, tak se mávlo rukou."*

Faktor opožděného uvědomění problému vlivem normalizace se objevuje také ve skupině „adolescentů“.

Dan: *„Já jsem si nikdy nemyslel, že mám alkoholovou závislost, takže jsem na to přišel po druhé léčbě. (...) A tam byli někteří, kteří měli jen alkoholovou závislost, a když jsem poslouchal, jaké množství třeba vypijou, tak jsem si uvědomoval, že to množství piju taky. A že jsem ten alkohol nikdy tak nevnímal, když pijou všichni kolem."*

V souvislosti s vnímanými změnami u sebe a ve vztahování se k okolí je proces zotavování respondenty připodobňován k procesu dozrávání. S použitím vyjádření jednoho z respondentů je tento proces dozrávání ve studii odstupňován jako dospění *de jure* a *de facto*.

Cyril: *„Dospívání pro mě v první fázi znamenalo, že jsem začal žít dospělý život, protože mi bylo 16-18-22 na té vysoké. Člověk si ten dospělý život ohmatával. (...) To první dospívání spíše souviselo s tím, že jsem se stal dospělým de jure. A to druhé dospívání kolem mého 40. roku věku souviselo s tím, že jsem se postupně stával dospělým de facto, tedy že jsem musel začít přijímat plnou zodpovědnost za svůj život a za své jednání, a za své blízké.“*

Ve studii je dozrávání *de jure* popsáno ve smyslu horizontálního rozvoje – ten značí rozšiřování základních dovedností, informační základny a doplňování dovedností vázaných k vývojovému období. Dozrávání *de facto* je připodobňováno k rozvoji vertikálnímu ve smyslu nadstavby – vyšší komplexity uvažování a rozšiřování uvědomění. Koncepty horizontálního a vertikálního rozvoje jsou používány v pracovní psychologii k evaluaci profesního rozvoje (Berger, 2019).

Součástí zotavování jako procesu dozrávání je přijímání zodpovědnosti k sobě samému, k druhým osobám a ke světu, v čemž jsou kategorizovány prvky osobnostního rozvoje. Subkategorie osobnostního rozvoje v kategoriích zodpovědnosti jsou zaznačeny v Tabulce 1. Objevovala se témata zlepšení životosprávy, prohloubení empatie a upřímnosti, tendence jednat morálně, přijmout svá slabá místa či si uvědomovat dopady svého jednání.

DISKUZE

Mezi hlavní výsledky této studie patří poznatek, že osobnostní rozvoj u osob zotavujících se z alkoholové závislosti lze kategorizovat jako zodpovědnost, kterou jedinec ve svém procesu zotavování se přijímá a v důsledku toho dozrává na vyšší vývojovou úroveň. Nakořik osoba přijímá zodpovědnost za svoji závislost je určeno mj. konceptualizací závislosti. To reflektuje faktor opožděného uvědomění problému, kdy respondenti ze skupiny „restartérů“ popisují vysokou míru normalizace alkoholismu ve společnosti a její dopad na neuvědomování a nepřijímání zodpovědnosti za problém. Zdali je závislost volbou a je-li tedy jedinec za své závislé jednání zodpovědný, je fundamentální otázkou v etiologii a léčbě závislosti. Opačné pohledy na to zaujímají modely determinace a modely volby. Model volby reprezentuje tzv. morální model závislosti, který závislost vnímá jako důsledek morálního selhání, chabého charakteru a slabé vůle jedince. Oproti tomu modely determinace – teorie, nahlížející na závislost např. jako na nemoc, teorie sociokulturní nebo psychodynamické, připisují podíl na vzniku závislosti vnějším či biologickým okolnostem s odepřením zodpovědnosti závislému jedinci. V případě přijetí zodpovědnosti za svoji závislost, např. jejím vysvětlením pomocí nedostatečné vůle, je jedincova morální zodpovědnost vyšší než v biologicky determinovaných konceptech závislosti (Rise & Halkjelsvik, 2019). Konceptualizace závislosti jakožto nemoci přitom vede k poklesu v přijímání vlastní zodpovědnosti. Rise a Halkjelsvik (2019) také poukazují na rozdíl ve vnímání závislosti jako něčeho statického, podmiňujícího anebo jako procesuálního, kdy závislost není okolnost, ale chování. Za takového vnímání závislosti je morální zodpovědnost jedinců opět vyšší a přivlastněná.

Tabulka 1. Kategorizace osobnostního rozvoje v kontextu zodpovědnosti

Zodpovědnost k sobě	Zodpovědnost k druhým lidem	Zodpovědnost ke světu
Připustit si své chyby	Přijmou chyby druhých	Cíl neohrozit
Přijetí nepohodlí	Poctivost	Péče o životní prostředí
Životospráva	Zaopatřit rodinu, být partnerem	Pracovní morálka
Vyhledat pomoc (vč. terapie)	Cíl neublížit	Život není hra
Držet se svých hodnot	Otevřenost v komunikaci	Zájem pomoci
Zacházení s financemi	Neobjektivní vztahování se	Vlastenectví
Smíření	Spolehlivost	Poctivost
Připomínání důsledků	Příkladnost	Modlitba a pokora
Volba toho, co mi prospívá		
Mediální detox		
Vzdělávání se a volný čas		
Dělat objektivní maximum		
Obstarání základních životních potřeb		
Dlouhodobá perspektiva		
Volba svého kolí		

Za zaujímavé zistenie považujeme rozptýlenie subjektívne vnímaného osobnostného rozvoja, a to s odkazom na rozlíšenie osobnostného rozvoja na horizontálny a vertikálny (Berger, 2019). Horizontálny rozvoj má v našej štúdiu vyššiu dôležitosť u tých jedincov, ktorí závislosť na alkohole začala už v adolescentnom veku. Započetie pitia v brzkom veku s absenciou príležitostí prebývať zodpovednosťou z plnenia vývojových úloh je v súlade s epigenetickými vývojovými teóriami (Erickson, 1993; Havighurst, 1979; Levinson, 1978). Faktor splnenia a nesplnenia vývojových úloh môže viesť k tendenciam „adolescentov“ hodnotiť čas ako promarnený. U respondentov zo skupiny „adolescentov“ lze sledovať vývoj, v ktorom vývojové úlohy daného obdobia nie sú plnené (napr. nedokončenie štúdia u Dana) či sú plnené neadekvátne (napr. Adamov prístup k manželstvu a jeho príjem k „punku“).

Prekvapivým záverom je, že sa v skupine „reštartérov“ neobjavovali tendencie vnímať uplynulý čas ako stratený. Naopak sa ukázalo, že skúsenosť s závislosťou viedla k spusteniu procesu niečo potrebného v svojom živote zmeniť. Zotavovanie je pak vnímané ako možnosť dozrávať a dosiahnuť vyššiu úroveň zodpovednosti. Tieto spoušťače vnútorného procesu zmeny v oboch skupinách by mali byť podrobené ďalšiemu skúmaniu.

Vymedzenie piatich typov zotavujúcich sa z závislosti na omamných látkach predstavuje štúdie Witbrodta et al. (2015), a to na základe osobného porozumenia významu zotavovania jedincem. Naprieč všetkými skupinami bol u respondentov pre proces zotavovania dáván dôraz na uprímnosť k sebe samému, zvládanie negatívnych stavov bez užitia, schopnosť užít si život a vnímaný proces rozvoja. Tieto zmienené aspekty sa v našej štúdiu zobrazujú ako získané skúsenosti v smysle osobnostného rozvoja. Typologické profily sú v štúdiu rozlíšené na základe toho, ako je pri zotavovaní pre jedince dôležitá abstinencia, spiritualita a sociálna opora. Táto trieda sa ukazuje ako významná aj v našej štúdiu, a to u respondentov s vzťahmi ke svépomocnej skupine Anonymných alkoholikov (t. j. Cyril zo skupiny „reštartérov“ a Dan zo skupiny „adolescentov“). Obe štúdie s typologickou perspektívou poukazujú na špecifickosť procesu zotavenia pre každého a žiadajú individualizáciu liečby k jedincovej osobnosti a potrebám.

LIMITY STUDIE

I keď táto štúdia priniesla mnohé zaujímavé poznatky, sme si vedomí aj ich limitácií, a to ako na strane respondentov, tak výskumníkov. Vzhľadom k subjektívnemu posudzovaniu vlastnej skúsenosti sa mohli v výpovediach respondentov odrážať riziká plynúce z sebezodpovednosti, ako je napr. pozitívna sebeilúza (Taylor & Brown, 1988). Riziko subjektivity bolo aj na strane prvej autorky, ktorá interpretáciu a analýzu dát vykonávala samostatne, iba s validáciou svojho postupu externými posudzovateľmi.

Limitom štúdie je aj zámerný výber respondentov a výber prostredníctvom inštitúcie, ktorý môže privádzať do výskumu predovšetkým motivované a doporučené respondenty, ktorí reprezentujú iba určitú časť cieľovej populácie. Miovský (2006) v tomto ohľade popisuje tzv. zkrútenie elitou. Také externé overenie kritéria sebereflexie môže byť každým z doporučujúcich odborníkov vnímané odlišne.

Navazující výzkumy by mohly ověřit platnost teorie s rozšířením kritérií výzkumného souboru, a to např. na ženách či na zotavujících se jedincích bez odborné pomoci. Navrženou typologií by pak bylo vhodné dosytit o další respondenty a důsledněji tak prověřit rozlišovací faktory.

Za hlavní výstup této studie považujeme poznatek, že osobnostní rozvoj u osob v zotavování se ze závislosti na alkoholu může mít podobu přijaté zodpovědnosti za sebe, za druhé a za svět, což poukazuje na význam podpory přijímání a zvnitřňování zodpovědnosti v procesu léčby závislostí.

SEZNAM REFERENCÍ

Anderson, K., Delić, A., Komproe, I., Avdibegović, E., Ee, E., & Glaesmer, H. (2019). Predictors of posttraumatic growth among conflict-related sexual violence survivors from Bosnia and Herzegovina. *Conflict and Health*, 13, 23. <https://doi.org/10.1186/s13031-019-0201-5>

Arpawong, T. E., Sussman, S., Milam, J. E., Unger, J. B., Land, H., Sun, P., & Rohrbach, L. A. (2015). Post-traumatic growth, stressful life events, and relationships with substance use behaviors among alternative high school students: A prospective study. *Psychology & Health*, 30(4), 475–494. <https://doi.org/10.1080/08870446.2014.979171>

Berger, J. G. (2019). *Jak lidé zrají. Osobnostní růst v pracovním i osobním životě*. Praha: Portál.

Erickson, E. H. (1993). *Childhood and society*. New York: W. W. Norton.

Haroosh, E., & Freedman, S. (2017). Posttraumatic growth and recovery from addiction. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(1), 1369832. <https://doi.org/10.1080/20008198.2017.1369832>

Havighurst, R. J. (1972). *Developmental tasks and education*. New York: Longman.

Kang, S. K., Kim, H. J., & Shin, S. (2018). A qualitative case study on recovery and personal growth in Korean drug addicts. *Journal of Social Service Research*, 44(3), 279–290. <https://doi.org/10.1080/01488376.2018.1457593>

Laudet, A. B. (2007). What does recovery mean to you? Lessons from the recovery experience for research and practice. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 33(3), 243–256. <https://doi.org/10.1016/j.jsat.2007.04.014>

Levinson, D. J. (1979). *The seasons of a man's life*. New York: Ballantine Books.

Liu, Z., Doege, D., Thong, M. S. Y., & Arndt, V. (2020). The relationship between posttraumatic growth and health-related quality of life in adult cancer survivors: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 276, 159–168. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.07.044>

Olivová, A. & Slezáčková, A. (2021). Osobnostní rozvoj při zotavování se ze závislosti na omamných látkách. *E-psychologie*, 15, 69–89. <https://doi.org/10.29364/epsy.393>

Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.

- Rise, J., & Halkjelsvik, T. (2019). Conceptualizations of addiction and moral responsibility. *Frontiers in Psychology, 10*, 1483. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01483>
- Slezáčková, A., Blatný, M., Jelínek, M., Kepák, T., Vlčková, I., & Pilát, M. (2009). Health behaviour and posttraumatic growth in parents of childhood cancer survivors. *Psychology & Health. Pisa: Routledge Taylor & Francis Group, 24*(1), 366–367.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. Sage Publications.
- Taylor, S. E., & Brown, J. D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin, 103*(2), 193. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.2.193>
- Whealin, J. M., Pitts, B., Tsai, J., Rivera, C., Fogle, B. M., Southwick, S. M., & Pietrzak, R. H. (2020). Dynamic interplay between PTSD symptoms and posttraumatic growth in older military veterans. *Journal of Affective Disorders, 269*, 185–191. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.03.020>
- Witbrodt, J., Kaskutas, L. A., & Grella, C. E. (2015). How do recovery definitions distinguish recovering individuals? Five typologies. *Drug and Alcohol Dependence, 148*, 109–117. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2014.12.036>
- Zhou, X., Zhen, R. & Wu, X. (2019). Trajectories of posttraumatic growth among adolescents over time since the Wenchuan earthquake. *Journal of Adolescence, 74*, 188–196. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.06.009>

***JEDNOTLIVÉ PŘÍSTUPY TŘETÍ VLNY KOGNITIVNĚ BEHAVIORÁLNÍ
TERAPIE V PÁROVÉ TERAPII***

***THE THIRD WAVE OF COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY
APPROACHES IN COUPLES THERAPY***

Veronika Ondráčková Dacerová & Aneta Bočková

Psychologický ústav FF, Masarykova Univerzita, Arne Nováka 1, Brno 602 00

E-mail: bockova.aneta@gmail.com

ABSTRAKT

Cílem této studie je zmapovat současné poznání v oblasti třetí vlny kognitivně behaviorální psychoterapie (KBT) v souvislosti s párovou terapií. Práce je přehledem výsledků 41 studií, které byly zařazeny na základě systematického výběru, na základě Boolean operátorů a klíčových slov použitých v databázích EBSCO a Scopus v období let 1998-2022. Analýza vybraných studií přináší odpovědi na otázky, jakou roli hrají jednotlivé směry třetí vlny KBT v párové terapii, co v dosavadním výzkumu chybí a kam se může ubírat další výzkum. Výsledkem je ucelené shrnutí dosavadních empirických výzkumů a nálezů v dané oblasti. Nejvíce validních studií bylo nalezeno v rámci přístupu Integrativní behaviorální párová terapie (Integrative behavioral couple therapy), u ostatních směrů třetí vlny KBT psychoterapie bylo nalezeno 0-7 validních článků. Výsledné shrnutí může být přínosem pro budoucí empiricky zacílené výzkumné studie, stejně tak i pro vývoj párové psychoterapie.

Klíčová slova

párová terapie; třetí vlna kognitivně behaviorální terapie; párový distres; Integrativní behaviorální párová terapie; IBCT

ABSTRACT

The aim of this study is to map current knowledge in the field of the third wave of cognitive behavioral psychotherapy (CBT) in the context of couple therapy. It is an overview of the results of 41 studies included based on the systematic selection using Boolean operators and keywords in the EBSCO and Scopus databases between 1998-2022. The analysis of the selected studies provides answers to the questions of the role of certain approaches of the third wave of CBT in pair therapy and what can be done in further research. The result is a comprehensive summary

of empirical research and findings in the chosen area. Most valid studies have been identified within the approach of Integrative Behavioral Couple Therapy, in other approaches to the third wave of CBT, only 0-7 valid articles were found. The results of this study could be beneficial for future empirical research studies as well as for the development of couple psychotherapy.

Keywords

couple therapy; third wave of cognitive behavioral therapy; couple distress; Integrative behavioral couple therapy; IBCT

ÚVOD

Problematika rozpadu vzťahů je aktuální a u odborné veřejnosti budící obavy. Proto se tato studie zabývá párovou terapií, ve které spatřujeme jedno z možných řešení této problematiky. Ambicí této práce je podat shrnutí dosavadních empirických výzkumů na poli využití třetí vlny kognitivně behaviorálního přístupu v párové terapii. Párové terapii bylo doposud věnováno skromné množství přehledových studií, přičemž se především zaměřují na účinnost párových terapií obecně (Thompson, 2021) či online terapií (Aviram & Nadam, 2022). Lze nalézt přehledové studie zaměřující se na Emocionálně zaměřenou párovou terapii (EFCT), označovanou také jako Emocionálně zaměřená terapie (EFT). Existuje jen málo důkazů, které by potvrdzovaly rozdílnou účinnost různých směrů párové terapie vycházejících z behaviorálních principů. Jedná se tedy o ojedinělou přehledovou studii tohoto typu v rámci kognitivně behaviorální párové terapie.

METODY

Cílem této studie je zmapovat využití třetí vlny kognitivně behaviorálního přístupu v párové terapii a poskytnout tak ucelené shrnutí dosavadních empirických výzkumů a nálezů v dané oblasti. Splnění cíle se bude odvíjet od zodpovězení následujících výzkumných otázek:

- *Jakou roli hrají jednotlivé směry v rámci třetí vlny KBT v párové terapii?*
- *Co zjistila dosavadní literatura o souvislosti třetí vlny KBT a párové terapie?*

Počáteční hledání relevantní literatury bylo provedeno za pomoci elektronických databází EBSCO a SCOPUS. Klíčová slova definující páry a distres používaná jako vyhledávací dotazy při hledání příslušných článků, byla převzata ze studie Byrne et al. (2004) a doplněna o další synonyma popisující pár (matrimony, matrimonial, conjugality, conjugal, connubiality, connubial, wedded). Finální přehled klíčových slov naleznete v Tabulce 1.

Ke dni 1. 7. 2022 ukazovaly databáze EBSCO a SCOPUS při zadání klíčových slov a omezení na období 1998-2022 celkem 318 článků. Pro vytvoření analyzovaného souboru, tedy pro zahrnutí či vyloučení jednotlivých studií, byla zvolena následující kritéria:

- *Záznam o existenci studie bylo možné vyhledat k datu 1. 7. 2022 skrze databázi EBSCO či Scopus, při zadání libovolné kombinace tří podmnožin zmíněných výše a omezení výskytu těchto slov na abstrakt (Abstract)*
- *Studie se zaměřuje na význam třetí vlny KBT v párové psychoterapii*
- *Studie je zaměřena na páry (léčba zahrnovala oba partnery)*
- *Studie je zaměřená na společnou léčbu partnerského/manželského distresu*
- *Studie byla publikována online v letech 1998–2022*
- *Studie byla publikována v anglickém jazyce*
- *Studie je založena na kvalitativním či kvantitativním výzkumu*
- *Dle typu vyhledávaných publikací se jednalo o výzkumné či případové studie*

Kritéria pro vyřazení studií byla následující:

- *Negace jednoho či více kritérií pro zahrnutí (výše uvedená)*
- *Studie nemá formu odborného článku*
- *Jedná se o knižní publikaci*

Tabulka 1. Finální přehled klíčových slov

Termíny, které definují páry	marriage, marital, couple, relationship, interpersonal, conjoint, systemic, spouse, partner, matrimony, matrimonial, conjugality, conjugal, connubiality, connubial, wedded
Termíny, které definují distres	distress, distressed, functioning, discord, adjustment, satisfaction, conflict, quality, and disputes, stress, burnout, aggression, crisis
Termíny, které definují třetí vlnu KBT	mindfulness-based stress reduction, Mindfulness Based Cognitive Therapy, Dialectical Behavior Therapy, Acceptance and Commitment Therapy, Functional Analytic Psychotherapy, Integrative behavioral couple therapy, Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy, Metacognitive therapy

Pro vyhledávání v databázích byly použity Boolean operátory umožňující systematické vyhledávání. Vzniklo 8 hledaných množin (dostupné v online <https://osf.io/c2hqx>).

VÝSLEDKY

Dle použité metodologie bylo objeveno 136 článků v databázi Scopus (z toho validních 34) a 183 článků v databázi EBSCO (z toho validních dle stanovených kritérií bylo 42). Nejvíce validních článků bylo nalezeno k přístupu integrativní behaviorální párová terapie (IBCT), celkem 24 validních článků, i když v posledních 3 letech výrazně přibýlo i článků zabývajících se terapií pomocí přijetí a závazku (ACT), celkem 9 validních článků. U ostatních přístupů bylo nalezeno velmi malé množství validních článků v rozpětí 0-7 *validních článků / přístup*. *Tabulka 2* sumarizuje počty nalezených článků. Z celkového počtu validních studií bylo nejvíce klinických experimentálních studií. Nejpoužívanější škálou napříč všemi validními studiemi byla Dyadic Adjustment Scale (DAS, Spanier, 1976) – dotazník zjišťující spokojenost v manželství.

Tabulka 2. Celkový přehled nalezených a validních studií

Přístup	Scopus		EBSCO		Celkový počet validních článků (Po vyřazení duplicit Scopus a EBSCO)
	nalezeno	validní	nalezeno	validní	
Terapie pomocí přijetí a závazku	28	5	36	7	7
Dialektická behaviorální terapie	6	3	13	4	4
Funkčně analytická psychoterapie	6	2	7	2	2
Psychoterapeutický systém kognitivně-behaviorální analýzy	2	0	3	0	0
Metakognitivní terapie	1	0	1	0	0
Na všímavosti založená kognitivní terapie	15	1	26	1	1
Na všímavosti založená – stres redukující terapie	38	4	48	4	4
Integrativní behaviorální párová terapie	40	19	49	24	2 4
Celkem	136	34	183	42	4 2

Z výzkumu také vyplynulo, že byly jednotlivé přístupy třetí vlny KBT použity na podobný druh problému. Například studie zabývající se terapií pomocí přijetí a závazku se zaměřovaly na

páry trpící neplodností, zatímco Na všímavosti založená – stres redukující terapie na pacienty trpící závažným onemocněním (rakovina, metabolický syndrom). Dialektická behaviorální terapie pomáhala snížit symptomy deprese, emoční dysregulace, a vedla k mírnému zvýšení důvěry, že partner je schopný regulovat emoce. U studií zabývajících se Integrovanou behaviorální párovou terapií se autoři nejčastěji zabývali spokojeností ve vztahu.

Terapie pomocí přijetí a závazku (Acceptance commitment therapy, ACT)

Pro ACT je klíčové naučit klienta přijmout to, co je mimo jeho osobní kontrolu, podniknout konkrétní kroky, které dokážou zlepšit jeho život. Studie se velmi často zaměřovaly na páry postižené neplodností (např. Peterson et al., 2011; Hosseinpanahi et al., 2020; Faraji et al., 2021) a docházely ke stejným závěrům a to, že terapie ACT se ukázala jako úspěšná pro použití k léčbě neplodnosti v zájmu zlepšení kvality života postižených párů. Ostatní výzkumy se snažily zjistit, zda je ACT účinná při léčbě párového distresu (Peterson et al., 2009) a také prozkoumat účinnost na přizpůsobení v manželství (Ziapour et al., 2017), popřípadě celkovou spokojenost (Hosseini et al., 2021). Nemati et al. (2020) se pokusili o porovnání účinnosti ACT terapie, terapie zaměřené na emoce (EFT) a kombinované terapie v oblasti duchovního přesvědčení párů, které se obracejí na poradenská centra. Ve všech případech došlo u párů k významnému zlepšení. Při porovnání účinnosti ACT, EFT a kombinované terapie nebyl prokázán rozdíl.

Dialektická behaviorální terapie (Dialectical behavior therapy, DBT)

V párové dialekticko-behaviorální psychoterapii je jedním z cílů léčby snížení negativních vztahových vzorců a vytváření více konstruktivních interakcí. Kirby a Baucom (2007) se ve svých dvou studiích snažili pomocí DBT a CBCT (Kognitivně behaviorální párová terapie) naučit páry emoční regulaci, komunikaci a řešení problémů. Výsledky studie říkají, že se intervencí DBT podařilo snížit symptomy deprese a emoční dysregulace. Dále bylo zjištěno, že terapie vedla k mírnému zvýšení vztahové spokojenosti u partnerů a důvěry, že jejich partner je schopný regulovat emoce. Pozoruhodné je, že nebyla pozorována žádná významná změna v hladině úzkosti u obou partnerů. Po šesti měsících bylo provedeno opakované měření s pozitivním výsledkem. Kamalabadi et al. (2012) se ve své experimentální randomizované studii zabývali manželstvím osob s hraniční poruchou osobnosti. Výsledky odhalily významné snížení 1) strachu z opuštění, 2) problémů ve vztahu, 3) narušení identity a prázdnoty, 4) impulsivity a parasuicidálního chování a 5) zlosti a afektivních problémů. Podobnou studii realizovali Rady et al. (2021), kteří zjistili, že ženy vykazovaly výrazné zlepšení na škále Škála přizpůsobení (DAS) a The Difficulties in Emotion Regulation Scale (DERS), naopak u mužů došlo ke zlepšení u položek měřících impulsivitu, uvědomění, strategii, přehlednost.

Funkční analytická psychoterapie (Functional analytic psychotherapy, FAP)

Funkčně analytická terapie je interpersonálně orientovaná psychoterapie, která využívá zejména terapeutického vztahu. Tato terapie je obzvláště užitečná u problémů klientů, jež jsou interpersonální povahy. Vanderberghe et al. (2010) ve své případové studii zkoumali vztahové problémy 1 páru a poruchu orgasmu u ženy z jiného páru. V této studii je ilustrováno, že FAP

může být použit jako léčebný přístup, pokud jsou splněny tři podmínky (problémy se musí také objevit v rámci vztahu terapeut-klient, musí se jednat o klinické zlepšení, přirozené důsledky zlepšení musí být k dispozici ve vztahu terapeut-klient). Zdá se tedy, že to může znamenat, že FAP je adekvátní jako léčba u omezeného rozsahu problémů.

Na všímavosti založená kognitivní terapie (Mindfulness-based cognitive therapy, MBCT)

Na rozdíl od tradičních forem KBT, MBCT neusiluje o změnu obsahu depresivních myšlenek, ale o změnu v uvědomování si těchto myšlenek a změnu postoje k nim (Benda, 2007). V jediné nalezené studii Fahimi (2016) zkoumal efekt na všímavosti založené kognitivní terapie na manželskou spokojenost u rodičů, kteří mají autistické děti, na základě této studie lze konstatovat, že trénink všímavosti může zlepšit manželskou spokojenost.

Na všímavosti založená – stres redukcí terapie (Mindfulness-based stress reduction, MBSR)

Studie zkoumající MBSR terapii se převážně zaměřovaly na pacienty trpící nádorovým onemocněním (Van Den Hurk et al., 2015; Birnie et al., 2010) či metabolickým syndromem (Monin et al., 2020). Kappen et al. (2018) se ve třech studiích věnovali tomu, zda všímavost pozitivně koreluje s partnerovým přijetím, definovaným jako schopnost a ochota přijímat partnerovy nedokonalosti, a zda tato korelace vysvětluje souvislost všímavosti a spokojenosti ve vztahu. Všechny tři studie potvrdily, že všímavost souvisela s partnerovým přijetím a ve dvou ze tří studií byla se všímavostí spokojenost ve vztahu v přímé korelaci.

Integrativní behaviorální párová terapie (Integrative behavioral couple therapy, IBCT)

IBCT staví na tradici behaviorální párové terapie a jako klíčové součásti léčby zahrnuje strategie přijetí. Zaměřuje se na zvyšování emočního přijetí mezi partnery. Většina výzkumů vycházela ze vzorku, který byl součástí studie Christensen et al. (2004) a obsahovala porovnání mezi Tradiční behaviorální terapií (TBCT) a IBCT. Při souhrnném shrnutí tohoto porovnání lze říci, že oba přístupy dosahují podobných výsledků, ale liší se v trajektorii změny. I přesto, že je IBCT více orientovaná na přijetí než na změnu, může někdy toto přijetí být efektivnější ve vyvolání změny chování než TBCT, která se o to pokouší přímo.

DISKUZE

Vzhledem k malému počtu studií v přístupech DBT, MBSR, MBCT, nelze mluvit s určitostí o pozitivním dopadu těchto intervencí na páry. Kde je ale možné se o vlivu intervence více vyjádřit, jsou přístupy IBCT a ACT. Budoucí výzkum by se měl zaměřit na experimentální porovnání efektivity jednotlivých přístupů třetí vlny KBT v souvislosti s párovou terapií mezi sebou. Dále je zapotřebí pokusit se replikovat výsledky, které byly nalezeny Christensenem et al. (2004), na základě, kterých je na IBCT nahlíženo jako na účinnou léčbu párového distresu. Díky nejednotné metodologii (použitému typu dotazníku atd.) studií je často obtížné porovnat jednotlivé studie, proto by bylo užitečné pokusit se o standardizaci metodologie výzkumu

napříč zeměmi, tak aby byly výsledky lépe porovnatelné. V posledních 3 letech se začaly objevovat studie, které analyzují souvislost nákladů a efektivity/zisků analyzovaných směrů třetí vlny KBT ze strany klienta. Zvláště se jedná o studie zaměřující se na využití online programů.

Tato práce má své limity a omezení, mezi ně patří absence definice třetí vlny KBT včetně přístupů, které sem spadají. Dalším limitem je heterogenita problémů participantů ve výzkumech. U dalších limitů nalezených studií, je třeba samozřejmě zmínit, že jsou výsledky jednotlivých studií determinovány sociokulturálními zvláštnostmi dané země (např. kulturními zvyklostmi, zvláštnostmi rodinné výchovy atd.) a použitou metodologií studií.

Výsledné shrnutí může být přínosem pro budoucí empiricky zacílené výzkumné studie, stejně tak i pro vývoj párové psychoterapie.

SEZNAM REFERENCÍ

Aviram, A., & Nadan, Y. (2022). Online clinical supervision in couple and family therapy: A scoping review. *Family Process, 61*(4), 1417–1436. <https://doi.org/10.1111/famp.12809>

Benda, J. (2007). Všímavost v psychologickém výzkumu a v klinické praxi. *Československá psychologie, 51*(2), 129

Birnie, K., Garland, S. N., & Carlson, L. E. (2010). Psychological benefits for cancer patients and their partners participating in mindfulness-based stress reduction (MBSR). *Psycho-oncology, 19*(9), 1004–1009. <https://doi.org/10.1002/pon.1651>

Byrne, M., Carr, A., & Clarke. (2004). The efficacy of behavioural couples therapy and emotionally focused therapy for couple distress. *Contemporary Family Therapy, 26*(4), 361–387. <https://doi.org/10.1007/s10591-004-0642-9>

Fahimi, N. (2016). The effectiveness of mindfulness-based cognitive therapy on marital satisfaction of couples with autism children. *The Social Sciences, 11*(6), 810–814

Faraji, M., Alimadadi, H., Moshfeghi, N., Namazi, R., & Mousavi, S. (2021). The effects of acceptance and commitment therapy plus positive thinking training on distress and wellbeing in infertile women with marital conflicts. *Archives of Hygiene Sciences, 10*(3), 215–224. <http://dx.doi.org/10.32598/AHS.10.3.215>

Fletcher, L., & Hayes, S. C. (2005). Relational frame theory, acceptance and commitment therapy, and a functional analytic definition of mindfulness. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy, 23*(4), 315–336. <https://doi.org/10.1007/s10942-005-0017-7>

Hayes, S. C. (2004). Acceptance and commitment therapy and the new behavior therapies: Mindfulness, acceptance, and relationship. In S. C. Hayes, V. M. Follette & M. M. Linehan (Eds.), *Mindfulness and acceptance: Expanding the cognitive-behavioral tradition* (pp. 1–29). The Guilford Press.

Hosseini, N., Lau, P. L., Lea Baranovich, D., & Chan, S. L. (2021). Effects of acceptance and

commitment group therapy on Iranian couples' marital satisfaction in Malaysia. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, 29(1). <https://doi.org/10.47836/pjssh.29.1.14>

Hosseinpanahi, M., Mirghafourvand, M., Farshbaf-Khalili, A., Esmaeilpour, K., Rezaei, M., & Malakouti, J. (2020). The effect of counseling based on acceptance and commitment therapy on mental health and quality of life among infertile couples: A randomized controlled trial. *Journal of Education and Health Promotion*, 9. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_512_20

Christensen, A., Jacobson, N. S., & Babcock, J. C. (1995). Integrative behavioral couple therapy. In N. S. Jacobson & A. S. Gurman (Eds.), *Clinical handbook of couple therapy* (pp. 31–64).

Kamalabadi, M. J., Ahmadi, S. A., Etemadi, O., Fatehizadeh, M., Bahrami, F., Firoozabadi, A. (2012). A study of the effect of couple dialectical behavioral therapy on symptoms and quality of marital relationships and mental health of Iranian borderline personality couples: A controlled trial. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business* 3(9),1480–1487

Kappen, G., Karremans, J. C., Burk, W. J., & Buyukcan-Tetik, A. (2018). On the association between mindfulness and romantic relationship satisfaction: The role of partner acceptance. *Mindfulness*, 9(5), 1543–1556.

Kirby, J. S., & Baucom, D. H. (2007). Integrating dialectical behavior therapy and cognitive-behavioral couple therapy: A couples skills group for emotion dysregulation. *Cognitive and Behavioral Practice*, 14(4), 394–405. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2006.09.006>

Monin, J. K., Sperduto, C. M., Manigault, A. W., Dutton, A., Clark, M. S., & Jastreboff, A. M. (2020). Mindfulness-based stress reduction for older couples with metabolic syndrome: A pilot randomized controlled trial. *Mindfulness*, 11(4), 917–927. <https://doi.org/10.1007/s12671-019-01301-9>

Nemati, M., Dokaneheifard, F., & Behboodi, M. (2020). Comparing effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy (ACT), Emotion-Focused Therapy (EFT) and Combining ACT & EFT in the spiritual well-being of couples referring to counseling centers in Sari: An experimental study. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*, 6(1), 87–99.

Peterson, B. D., & Eifert, G. H. (2011). Using acceptance and commitment therapy to treat infertility stress. *Cognitive and Behavioral Practice*, 18(4), 577–587. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2010.03.004>

Peterson, B. D., Eifert, G. H., Feingold, T., & Davidson, S. (2009). Using acceptance and commitment therapy to treat distressed couples: A case study with two couples. *Cognitive and Behavioral Practice*, 16(4), 430–442. <https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2008.12.009>

Rady, A., Molokhia, T., Elkholly, N., & Abdelkarim, A. (2021). The effect of Dialectical Behavioral Therapy on emotion dysregulation in couples. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health: CP & EMH*, 17, 121. <https://doi.org/10.2174/1745017902117010121>

Spanier, G. B. (1976). Measuring Dyadic Adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38, 15–28. <https://doi.org/10.2307/350547>

Thompson, J. (2021). The effectiveness of couple therapy on psychological and relational variables and pregnancy rates in couples with infertility: A systematic review. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 42(2), 120–144. <https://doi.org/10.1002/anzf.1446>

Van den Hurk, D. G., Schellekens, M. P., Molema, J., Speckens, A. E., & van der Drift, M. A. (2015). Mindfulness-based stress reduction for lung cancer patients and their partners: Results of a mixed methods pilot study. *Palliative Medicine*, 29(7), 652–660. <https://doi.org/10.1177/0269216315572720>

Ziapour, A., Mahmoodi, F., Dehghan, F., Hoseini Mehdi Abadi, S. M., Azami, E., & Rezaei, M. (2017). Effectiveness of group counseling with Acceptance and Commitment Therapy approach on couples' marital adjustment. *World Family Medicine*, 15(8), 230–235. <https://doi.org/10.5742/MEWFM.2017.93082>

OSOBNOSŤ POTENCIÁLNEHO LÍDRA Z POHĽADU BIG FIVE

THE PERSONALITY OF POTENTIAL LEADER FROM THE PERSPECTIVE OF THE BIG FIVE

Lucia Pašková

Katedra psychológie PF UMB, Ružová 13, 97411 Banská Bystrica

E-mail: lucia.paskova@umb.sk

ABSTRAKT

Problematike líderstva, identifikácii a rozvoja lídrov sa v súčasnosti venuje pozornosť aj v špecifickej oblasti edukácie. Jedným z najaktuálnejších prístupov k líderstvu v súčasnosti je transformatívne líderstvo. Predkladaný príspevok analyzuje tradičný model – transakčného a žiadaný model transformatívneho líderstva pričom sa zameriava na osobnostné kompetencie potenciálneho lídra. Cieľom je zistenie súvislostí osobnostných črt a typov správania lídra. Výskumný súbor tvorilo 184 triednych učiteľov na sekundárnom stupni vzdelávania. Vo výskume bola využitá slovenská verzia osobnostného dotazníka NEO FFI (Ruisel & Halama, 2007), LPI – Inventár správania sa lídra (Kouzes & Posner, 2012). Výskumné zistenia naznačujú jednoznačnú súvislosť svedomitosti, extravenzie a sledovaných typov správania transformatívneho lídra. Z príspevku vyplynula jednoznačná potreba ďalšieho overovania transformatívneho modelu líderstva v slovenskej edukácii vo vzťahu k ďalším osobnostným charakteristikám učiteľov.

Kľúčové slová

transformatívne líderstvo; osobnosť; učiteľ; Big Five

ABSTRACT

The problems of leadership, identification and development of leaders is currently receiving attention in a specific area of education. One of the most current approaches to leadership today is transformative leadership. The presented paper analyzes the traditional model – transactional and desired model of transformative leadership, focusing on the personal competencies of a potential leader. The research group consisted of 184 classroom teachers at the secondary level. The Slovak version of the NEO FFI personality questionnaire (Ruisel & Halama, 2007), LPI – Leadership Practices Inventory (Kouzes & Posner, 2012) was used in the research. Our research findings suggest a clear link between conscientiousness, extraversion and the types of behavior

of a transformative leader. The article showed a clear need for further verification of the transformative model of leadership in Slovak education in relation to other personality characteristics of teachers.

Keywords

transformation leadership, personality, teacher, Big Five

Grantová podpora

VEGA a 1/0152/21 „Kompetencie lídra v edukačnom prostredí v kontexte jeho osobnostných predispozícií a efektivity“.

ÚVOD

Líderstvo je vo všeobecnosti označenie pre ľudský faktor, alebo schopnosť presvedčať iných aby dosahovali ciele s nadšením (líder vedie ľudí prirodzeným spôsobom tak aby mali nadšenie podieľať sa na realizácii cieľov organizácie ako takej). *Líder v edukácii* je skúsený rešpektovaný vzor pre ostatných, je inovatívny, organizovaný, ochotný spolupracovať a sebedomý facilitátor v edukačnom procese. Je vzorom integrity, so silnými medziľudskými a komunikačnými zručnosťami, disponuje vysokou úrovňou profesionality, odbornej zručnosti, je oddaný vzdelávaniu svojich žiakov, je významným iniciátorom zmien na škole (Katzenmeyer & Moller, 2001; Muijs & Harris 2003; Danielson, 2016 a pod.). Lídrom v edukácii sa môže stať akýkoľvek angažovaný učiteľ disponujúci určitými osobnostnými vlastnosťami a predpokladmi pre vedenie iných.

V súčasnej edukačnej realite sú identifikovateľné dva prístupy k líderstvu vzbudzujúce výskumný záujem od začiatku 80. rokov 20. storočia. Ide o transformatívny a transakčný štýl vedenia. *Transformatívne líderstvo* je súčasťou takzvaného „nového líderstva“, ktoré svoju pozornosť venuje hlavne emocionálnym aspektom líderstva. Centrálnym pojmom sa tak stáva líder, ktorý dokáže svojou silou osobnosti a charizmou strhnúť ostatných pre naplnenie svojej vízie. Popularita tohto líderstva je spojená hlavne s jeho dôrazom na internú motiváciu a rozvíjanie nasledovníkov. Taktiež je spájané s tímovou prácou, ktorú je potrebné viesť a inšpirovať (Ljudvigová & Procházková, 2018). Transakčné i transformatívne líderstvo vychádzajú z dvoch zdrojov autority – ekonomických a neekonomických. V transakčnom líderstve svoju autoritu opiera nadriadený o ekonomické zdroje a vzťah líder – nasledovník je tvorený opakujúcimi sa transakciami (splnenie úlohy – odmena). Do protipólu je postavené transformatívne líderstvo, kde sú zdrojmi autority lídra neekonomické faktory. Líder nasledovníkov stimuluje a saturuje ich vyššie potreby, čím ich transformuje prostredníctvom svojho správania, osobnosti i prostredníctvom konkrétnych situácií, ktoré sú prispôsobované potrebám a možnostiam nasledovníkov (Procházková et al., 2013). Existuje niekoľko štúdií preukazujúcich pozitívny vplyv transformatívneho líderstva na výkonnosť zamestnancov (Lim & Ployhart, 2004).

Transformatívne líderstvo je postavené na vnútornej motivácii a charizme lídra pričom využíva štyri základné nástroje: *idealizovaný vplyv* (charizma – cieľom je identifikácia jeho nasledovníkov) – správanie prostredníctvom, ktorého sa nasledovníci identifikujú s lídrom. Toto sa vyznačuje sebadôverou, oddanosťou organizácii, jasným názorom, stabilnými hodnotami, vysokým morálnym štandardom. Druhým nástrojom je *inšpirácia* (cieľom je zdieľanie lídrovej vízie s nasledovníkmi), prostredníctvom atraktívnej vízie, ktorá je z pohľadu nasledovníkov naplniteľná spôsobom, ktorý optimisticky a povzbudzujúco prezentuje líder. Tretím nástrojom transformatívneho líderstva je *intelektuálna stimulácia* (cieľom je zapojenie nasledovníkov do riešenia problému), ktorú líder stavia na podpore samostatnosti a proaktivity nasledovníkov. Je otvorený ich nápadom a nielen, že ich podporuje v sebarealizácii, ale priamo im pre ňu vytvára priestor. Posledným nástrojom je *osobný prístup* (individuálny prístup) vytváraný na úprimnom a individuálnom záujme o nasledovníkov. Uvedené charakteristiky sú ukotvené v Dotazníku líderských typov správania (LPI), ktorý je zameraný na 5 hlavných druhov rozvíjateľného správania sa lídra (Kaliská, 2019). Jedným z najvýznamnejších pozitív je stimulácia tímovej práce, osobnostného i profesijného rastu zamestnancov ako aj ich sebarealizácia. V oblasti osobnostných premenných sa empirickými štúdiami najčastejšie preukazuje vzťah líderstva a otvorenosti voči skúsenosti, extraverzie, svedomitosti, ale aj prívetivosti. Negatívny vzťah líderstva k uvedeným črtám preukázali viaceré štúdie v prípade črty neurotizmu (napr. Cavazotte, Moreno, & Hickman, 2012; Baptiste, 2018 a pod.). Extraverziu a svedomitosť, otvorenosť ku skúsenosti ako silnú univerzálnu črtu lídra preukázala svojim výskumom Northouseová (2013). Osoby, ktoré skórovali vysoko vo faktore otvorenosť ku skúsenosti boli imaginatívni lídri, lídri s otvorenou myslou, ktorí entuziasticky absorbovali informácie a boli rýchli pri riešení problémov. Extraverziu je možné považovať za nevyhnutnú črtu, ktorú by mal mať tímový líder, nakoľko je možné predpokladať jej mediačný účinok pri ovplyvňovaní skupiny ako aj v rámci základných sociálnych interakcií (Salgado, 1997). Oproti tomu Baptiste (2018) zistila, že svedomitosť slabo pozitívne koreluje s autentickým líderstvom no extravergia a otvorenosť voči skúsenosti sa v jej výskume autentického líderstva preukázali ako nesignifikantné črty. Uvedené zistenia ako i relatívny nedostatok empirického overenia osobnostných korelátov Big Five s jednotlivými typmi správania sa transformatívneho lídra v slovenských školách nás viedol k naplneniu cieľa, ktorým je zistenie súvislostí medzi osobnostnými črtami Big Five a typmi správania transformatívneho lídra, prostredníctvom overenia platnosti týchto hypotéz:

H1: Predpokladáme existenciu signifikantného pozitívneho vzťahu medzi extraverziou a všetkými typmi správania transformatívneho lídra.

H2: Predpokladáme existenciu signifikantného pozitívneho vzťahu medzi otvorenosťou ku skúsenosti a všetkými typmi správania transformatívneho lídra.

H3: Predpokladáme existenciu signifikantného pozitívneho vzťahu medzi svedomitosťou a všetkými typmi správania transformatívneho lídra.

H4: Predpokladáme existenciu signifikantného pozitívneho vzťahu medzi prívetivosťou a typom správania povzbudenie srdca.

H5: Predpokladáme existenciu signifikantného negatívneho vzťahu medzi neurotizmom a typom správania podporovať aktivitu.

METÓDY

Osobnostné črty Big Five sme identifikovali prostredníctvom 60-položkovej verzie NEO-FFI (Ruisel & Halama, 2007), každá z 5 škál (neurotizmus, extravergia, otvorenosť voči skúsenosti, prívetivosť a svedomitosť) je tvorená 12 položkami, pričom respondent odpovedá využitím 5 stupňovej škály (od vôbec to pre mňa neplatí – po platí to pre mňa úplne). Cronbachova alfa pre jednotlivé faktory sa pohybuje v rozsahu .71 pre faktor prívetivosti až po .83 pre faktor neurotizmu.

Dotazník LPI (Leadership Practices Inventory) je konceptuálne založený na modeli transformatívneho líderstva Kouzesa a Posnera (2012). Model predpokladá, že existuje päť typov líderského správania (ukazovať cestu, inšpirovať víziou, podporovať aktivitu, umožniť rast a povzbudiť srdce). Dotazník obsahuje 30 tvrdení, ktoré opisujú rôzne druhy správania sa lídra, ktoré respondent posudzuje na 10 stupňovej škále od 1 takmer nikdy po 10 takmer vždy. Cronbachova alfa pre jednotlivé typy správania sa pohybuje v rozsahu .70 pre správanie typu umožniť rast až po .86 pre správanie typu povzbudenie srdca.

K spracovaniu všetkých získaných údajov v rámci nášho výskumu sme použili štatistický program SPSS Statistics 25.0. Vzhľadom na normalitu rozloženia sme využili parametrickú korelačnú analýzu.

Výskumná vzorka

Výskumný súbor na báze dostupnosti tvorilo tvorilo 184 triednych učiteľov na sekundárnom stupni vzdelávania v banskobystrickom, trenčianskom a žilinskom kraji vo veku od 26 až po 68 rokov ($M = 43$ r, $SD = 1.35$). Z toho 128 žien a 56 mužov. Výskum bol realizovaný online na báze dobrovoľnej účasti, so súhlasom riaditeľov škôl a aj so súhlasom samotných učiteľov.

VÝSLEDKY

Tabuľka 1 prezentuje deskriptívne ukazovatele sledovaných osobnostných premenných. Z uvedeného vyplýva, že najvyššie priemerné skóre v sebahodnotení dosiahli respondenti v črtách Svedomitosti ($M = 45.33$) a Prívetivosti ($M = 43.26$). Naopak najnižšie v črte Neurotizmu ($M = 36.30$). V prípade typov líderského správania respondenti inklinovali k správaniu typu povzbudzovania srdca ($M = 7.52$), umožniť rast ($M = 7.48$) a najmenej k správaniu typu inšpirovať víziou ($M = 6.19$).

Tabuľka 2 zobrazuje zistené súvislosti predovšetkým v prípade extravergie, svedomitosti a otvorenosti k skúsenosti, ktoré súvisia so všetkými typmi správania transformatívneho lídra, kde korelácie sú slabé až stredne silné.

Tabuľka 1. Deskripcia premenných ($N = 184$)

		Min	Max	AM	SD	Medián	Šikmost'	Strmost'	α
NEO-FFI	Neurotizmus	15.00	58.00	36.30	8.40	36.00	.144	-.080	.83
	Extraverzia	16.00	58.00	39.91	7.98	41.00	-.365	.269	.80
	Otvorenosť	26.00	59.00	41.09	6.73	40.00	.225	-.472	.75
	Prívetivosť	27.00	57.00	43.26	6.27	43.00	-.251	-.087	.71
	Svedomitosť	21.00	60.00	45.33	7.82	45.00	-.471	-.056	.79
	Ukazovať cestu	2.67	9.83	7.17	1.35	7.17	-.677	.396	.82
	Inšpirovať víziu	1.00	10.00	6.19	1.70	6.33	-.641	.381	.88
	Podp. aktivitu	1.17	9.33	6.31	1.58	6.50	-.475	.000	.79
LPI	Umožniť rast	2.33	9.83	7.48	1.27	7.67	-.758	.788	.70
	Povzbudiť srdce	1.67	10.00	7.52	1.61	7.83	-1.054	1.060	.86

Tabuľka 2. Významnosť vzťahov piatich osobnostných faktorov a líderských typov správania sa v rámci celého súboru (Pearsonov korelačný koeficient) ($N = 184$)

	Ukazovať cestu	Inšpirovať víziu	Podp. aktivitu	Umožniť rast	Povzbudiť srdce
Neurotizmus	-.245**	-.214**	-.238***	.032	.014
Extraverzia	.199**	.245***	.228**	.189*	.242**
Otvorenosť	.339**	.394***	.371***	.277*	.194*
Prívetivosť	.011	.025	.036	.211*	.299**
Svedomitosť	.368***	.221*	.275**	.334***	.287**

Poznámka. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

DISKUSIA

Z analýzy dostupných zdrojov vyplýva, že extraverzia, otvorenosť ku skúsenosti a svedomitosť sú vo významnom vzťahu s efektívnym líderským správaním, ktoré v našom výskume definujú nasledovné typy správania sa – ukazovať cestu, inšpirovať víziu, podporovať aktivitu, umožniť rast a povzbudiť srdce. Naše zistenie je v súlade s početnými štúdiami (napr. Salgado, 1997; Northhouse, 2013), ktoré dokazujú, že v oblasti osobnostných premenných sa empirickými štúdiami najčastejšie preukazuje vzťah líderstva a faktorov ako extraverzia, otvorenosť ku skúsenosti a svedomitosť. Podľa našich zistení potenciálny líder v edukácii, ktorý preferuje transformatívno-líderské správanie je extravertný, otvorený voči skúsenosti a svedomitý. Ak sa teda respondenti vyznačujú týmito osobnostnými črtami vo svojom líderskom správaní potom uplatňujú princípy rešpektujúcej komunikácie, zdieľajú s druhými predstavy o budúcnosti, neustálou aktivitou smerujú k osobnému rastu, ktorý podporujú aj u ostatných v atmosfére dôvery, ľudskej dôstojnosti a dokážu u svojich nasledovníkov stimulovať prežívanie vlastnej dôležitosti. Prívetivosť sa prejavila v preferovanom líderskom správaní

umožnenia rastu a povzbudenia srdca. Čo poukazuje na fakt, že respondenti sú spolupracujúci, radi pomáhajú druhým, sú dobrosrdeční, priateľskí a ako potenciálni lídri v edukácii budú umožňovať druhým rásť, rozvíjať sa. Na základe viacerých výskumov (napr. Cavazotte et al., 2012; Lim & Ployhart, 2004; Baptiste, 2018), ktoré demonštrovali negatívny vzťah medzi neurotizmom a líderstvom sme aj my predpokladali rovnaký vzťah. Tento predpoklad sa nám potvrdil vo vzťahu neurotizmu k typom líderského správania ukazovať cestu, inšpirovať víziou a podporovať aktivitu. Potenciálny líder v edukácii s neurotickými tendenciami nemá kapacity zvládať záťažové situácie, v ktorých by veril tomu, že môže niečo zmeniť. To, že sa nepotvrdil vzťah neurotizmu a zvyšných dvoch typov líderského správania – umožniť rast a povzbudiť srdce sa môžeme pripísať faktu, že ľahká neurotická nadstavba štruktúry osobnosti nemusí blokovať (no zjavne ani výrazne nepodporí) niektoré ľudské činnosti. Na záver diskusie o vzťahoch medzi líderstvom a piatimi faktormi osobnosti môžeme konštatovať, že potenciálne transformatívne líderstvo v edukácii sa spája s učiteľom, ktorý je extravertný, otvorený voči skúsenosti a svedomitý. Ak je prívetivý, jeho líderstvo sa môže prejavíť v tom, že bude schopný umožniť rast a povzbudiť srdce svojho nasledovníka, t. j. žiaka. Dodatočná analýza ukázala, že potenciálni lídri v edukácii najčastejšie vykazovali líderské správanie typu povzbudiť srdce a najmenej líderské správanie typu inšpirovať spoločnou víziou.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Baptiste, B. (2018). *The relationship between the Big Five personality traits and authentic leadership*. Dostupné na <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/4714/>
- Cavazotte, F., Moreno, V., & Hickman, M. (2012). Effects of leader intelligence, personality and emotional intelligence on transformational leadership and managerial performance. *The Leadership Quarterly*, 23(3), 443–455.
- Danielson, C. (2016). *The framework for teaching: Six clusters supporting high level learning* (draft). Princeton, NJ: Danielson Group. Dostupné z <http://www.danielsongroup.org>
- Judge, T. A., & Bono, J. E. (2000). Five-factor model of personality and transformational leadership. *Journal of Applied Psychology*, 85(5), 751–765. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.5.751>
- Kaliská, L. (2019). *Bibliometric analysis of „Transformative leadership in education“ in Web of Science core collection*. In ICERI2019 Proceedings, 12th International Conference of Education, Research and Innovation, 11th-13th November, 2019. Seville, SPAIN, 9789–9798.
- Katzenmeyer, M., & Moller, G. (2001) *Awakening the sleeping giant: Helping teachers develop as leaders*. Corwin Press
- Kouzes, J. M., & Posner, B. (2012). *The leadership challenge: How to make extraordinary things happen*. John Wiley & Sons, Inc.
- Lim, B. C., & Ployhart, R. E. (2004). Transformational leadership: Relations to the Five-Factor model and team performance in typical and maximum contexts. *Journal of Applied Psychology*, 89(4), 610–621. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.4.610>

Ljudvigová, I., & Procházková, K. (2018). *Vodcovstvo*. Ekonóm.

Muijs, D., & Harris, A. (2003). Teacher leadership – improvement through empowerment? An overview of the literature. *Educational Management & Administration*, 31, 437–448. <https://doi.org/10.1177/0263211X030314007>

Northouse, P. G. (2013). *Leadership: Theory and practice*. Sage Publications.

Procházka, J., Vaculík, P., & Smutný, M. (2013). *Psychologie efektivního leadershipu*. Martinus.

Ruissel, I., & Halama, P. (2007). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár*. Testcentrum Hogrefe.

Salgado, J. F. (1997). The five-factor model of personality and job performance in the European community. *Journal of Applied Psychology*, 82(1), 30–43

***FAKTOROVÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKEJ VERZIE SUSSEX-
OXFORDSKÝCH ŠKÁL SÚCITU (SOCS) U ADOLESCENTOV
A MLADÝCH DOSPELÝCH***

***FACTOR STRUCTURE OF THE SLOVAK VERSION OF THE SUSSEX-
OXFORD COMPASSION SCALES (SOCS) IN ADOLESCENTS AND
YOUNG ADULTS***

Lubor Pilárik^a, Lukáš Novák^b, & Petr Mikoška^c

^a Department of Psychology, Faculty of Education, Matej Bel University in Banská Bystrica

^b Olomouc University Social Health Institute, Palacky University in Olomouc, Olomouc

^c Department of Pedagogy and Psychology, Faculty of Education, University of Hradec Králové

E-mail: lubor.pilarik@umb.sk^a, lukas.novak@oushi.upol.cz^b, petr.mikoska@uhk.cz^c

ABSTRAKT

Narastajúce množstvo výskumov potvrdzuje dôležitosť súcitu v oblasti psychického zdravia. Straussová et al. (2016) vytvorili novú konceptualizáciu súcitu, ktorá je tvorená piatimi dimenziami pre súcit k sebe, ako i pre súcit k ostatným. Cieľom našej štúdie bolo verifikovať faktorovú štruktúru a vnútornú konzistenciu jednotlivých dimenzií Sussex-Oxfordských škál súcitu (k sebe – SOCS-S a k druhým SOCS-O), ktoré boli vytvorené k meraniu súcitu v inovovanej perspektíve (Gu et al., 2020). Na vzorke 420 slovenských participantov ($M_{vek} = 19.5$, $SD = 3.2$, 65.5 % žien) sme použitím konfirmačnej faktorovej analýzy testovali štyri teoretické modely (5-faktorový, 1-faktorový, bi-faktorový a 4-faktorový model) pre SOCS-S ako i pre SOCS-O. Získané dáta podporili 4-faktorový model dimenzií oboch škál. Vylúčená bola dimenzia Tolerovania nepríjemných pocitov. Vnútorná konzistencia všetkých subškál ako i celkových skóre súcitu bola optimálna ($\alpha, \omega > .80$). Výsledky štúdie podporujú použiteľnosť štyroch dimenzií SOCS u slovenských adolescentov a mladých dospelých.

Kľúčové slová

súcit k sebe; súcit k ostatným; faktorová štruktúra; Sussex-Oxfordské škály súcitu; adolescenti

ABSTRACT

A growing body of research supports the importance of compassion in mental health. Strauss et al. (2016) created a new conceptualization of compassion, which is made up of five dimensions for compassion for self and compassion for others. The aim of our study was to verify the factor structure and internal consistency of the individual dimensions of the Sussex-Oxford Compassion Scales (SOCS-S and SOCS-O) which were developed to measure compassion from an innovative perspective (Gu et al., 2020). Using a confirmatory factor analysis, we tested four theoretical models (5-factor, 1-factor, bi-factor and 4-factor model) for SOCS-S as well as for SOCS-O on a sample of 420 Slovak participants ($M_{age} = 19.5$, $SD = 3.2$, 65.5 % were female). The results supported a 4-factor model of both scales. The dimension of Tolerating discomfort feelings was excluded. The internal consistency of all subscales as well as the total compassion scores were optimal (α , $\omega > .80$).

Keywords

self-compassion; compassion for others; factor structure; Sussex-Oxford Compassion Scales; adolescents

Funding

VEGA No. 1/0569/22: Emotional flexibility – emotion regulation strategies in changing conditions as mental health protective factors. At the same time, the study is the result of work in the field of science, research, creative activity and long-term development of PdF UHK (postdoctoral position) and is funded from the resources designated and provided for this purpose.

INTRODUCTION

In Eastern philosophy and religion, compassion is a key feature of humanity. This concept has been the subject of more systematic interest in Western psychology since the second half of the 20th century. Research findings support the relationships of compassion with well-being (Zessin et al., 2015), as well as with lower prevalence of depression, anxiety, and stress symptoms in adolescents (Marsh et al., 2017).

The inconsistent approaches of researchers in conceptualizing compassion have been consolidated by Strauss et al. (2016) as a multifactorial construct. According to their conclusions, compassion consists of five dimensions focused on both oneself and other people: 1) recognition of suffering, 2) understanding the universality of suffering in human experience, 3) feeling for the sufferer and being emotionally in touch with their suffering, 4) acceptance of any unpleasant feelings (e.g., fear, disgust, anger), and 5) taking action to reduce suffering.

Strauss et al. (2016) also systematically reviewed psychometric instruments used to measure compassion. They found that none of them measured all five identified dimensions and several

scales had unsatisfactory psychometric properties. Gu et al. (2017) developed two parallel scales to measure compassion, one scale measuring compassion for oneself (Sussex-Oxford Compassion for Self Scale SOCS-S) and the other compassion for others (Sussex-Oxford Compassion for Others Scale SOCS-O), both of which focus on all five dimensions of compassion.

Gu et al. (2020) validated the psychometric properties of the SOCS scales with a large sample of adult healthcare professionals and students. To our knowledge, only two studies to date have verified the factor structure of the SOCS scales. Kim and Seo (2021) confirmed the five-factor hierarchical structure of both scales as well as other psychometric properties in a sample of Korean adult individuals. In Slovakia, Halamová and Kanovský (2021) validated the psychometric properties of the SOCS scales on a sample of adult individuals working in both helping and non-helping professions. They found that the multidimensional conceptualization of compassion for others matched the factor structure of the SOCS-O, but the conceptualization of compassion for oneself did not match the factor structure of the SOCS-S. The aim of our study was to verify the factor structure and internal consistency of the different dimensions of the SOCS. In comparison with previous studies, we focused on a younger age group during adolescence and emerging adulthood to verify the applicability of the five-dimensional construct of compassion for oneself and others of this age.

METHODS

Sample

The data collection was carried out between February and March 2021 in two ways. Secondary school participants were contacted through the school they attended. Informed consent was given by the parent (age lower than 18) or by the participant. Older nonsecondary participants were contacted on-line using social media (FB). 420 participants (275 females) took part in the survey anonymously. The mean sample age was 19.5 ($SD = 3.3$) which ranges between 14 and 27 years (38.8 % older than 20 years).

Measurements

The SOCS: Sussex-Oxford Compassion Scales (Gu et al., 2020) are two 20-item self-report scales of self-compassion (SOCS-S) and compassion for others (SOCS-O) that consists of five subscales (recognizing suffering, understanding the universality of suffering, feeling for the person suffering, tolerating uncomfortable feelings, acting or motivation to act to alleviate suffering). Participants were instructed to indicate how true each statement was using a five-point Likert-type scale ranging from 1 (*not at all true*) to 5 (*always true*).

Statistical analysis

To explore the dimensionality of the SOCS-S and SOCS-O, the Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed. The absolute model fit was explored using the following indicators: the

SRMR and the RMSEA. In these indicators, values < 0.08 suggest an acceptable fit and values < 0.05 a good fit. The CFI and the TLI were used to evaluate the incremental fit of the model. Values of the TLI and the CFI > 0.95 suggest an acceptable fit and values > 0.97 a good fit. The covariance implied by the model was compared with the covariance observed by the chi-square test. As manifest variables had five response categories, we used the Diagonally Weighted Least Squares estimator (DWLS) on polychoric correlation matrix to fit our models. The internal consistency of the SOCS was assessed by Cronbach's alpha and McDonald's omega. All analyses were conducted in the R statistical environment (R Core Team, 2021) primarily using *Psychtoolbox* (Novak, 2022) and *lavann* (Rosseel, 2012) packages.

RESULTS

Testing hierarchical five factor model

After running the CFA with the hierarchical five-factor model, the problem with convergence emerged in self and other-compassion scales. As covariance matrix of latent variables was not positively definite, we have decided to inspect correlations among latent variables to verify that correlations among factors are not too high. This exploration revealed that correlation between tolerating uncomfortable feeling (TOL) subscale and acting or being motivated to act to alleviate suffering (ACT) subscale reached 0.90 in self-compassion and 0.95 in compassion for others respectively. Moreover, a very strong correlation ($r = 1.00$) between TOL and the score from all five subscales in both self- and other-compassion was observed. Due to these large correlations between latent variables, we inspected if eigenvalues are larger than zero. This inspection revealed that one eigenvalue reached values lower than one in the self-compassion scale, while all eigenvalues were positive in the compassion for others model. This might suggest the presence of a Heywood case in our model. As a very strong association between the TOL subscale and ACT suggest lack of discriminant validity, it was decided to remove the TOL subscale and repeat the analyses.

Testing the hierarchical five-factor models without the TOL subscale resulted in convergence during the fitting procedure. However, fit of both models was poor (see Table 1). For this reason, we tested alternative factor models without items from the TOL subscale.

ALTERNATIVE FACTOR MODELS

One-factor model

After the single factor model was fitted, its goodness-of-fit parameters yielded unacceptable values in the self-compassion model. However, in compassion for others, the unidimensional solution has satisfactory values of model fit. Examination of the correlations between item residuals in both the self- and other-compassion models suggested that there were moderate correlations between item residuals, suggesting that the model underestimates correlations between manifest variables. Multidimensionality can thus explain the data better.

Four-factor model

In the next step, a four-factor model in self-compassion and compassion for others was estimated. In the self-compassion model, the goodness-of-fit indices yielded generally satisfactory values. Inspection of the factor loadings and R^2 of item 13 suggested that both the correlation with the factor ($r = 0.36$) and the variance explained by the item ($R^2 = 0.13$) tended to be low. Therefore, we removed this item from the model and repeated the analysis. After this step, the model fit had excellent values and all factor loadings were high (see Figure 1).

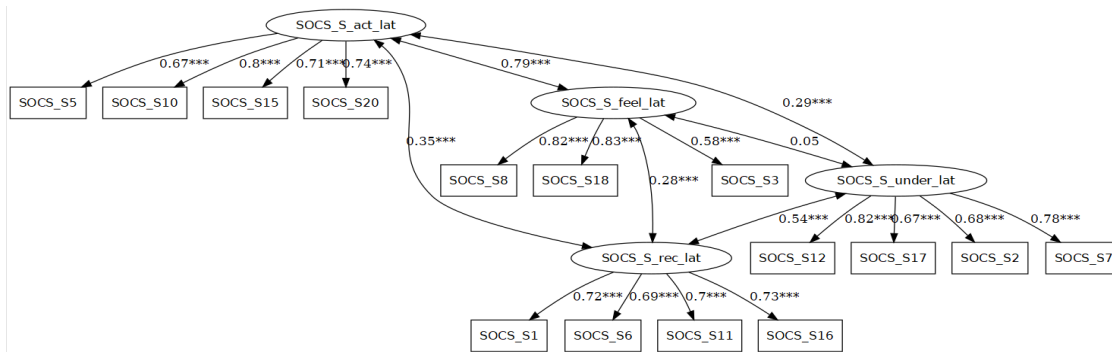

Figure 1. The SEM diagram depicting the four-factor solution for self-compassion after item 13 was removed

Note. SOCS-S = Sussex-Oxford Self Compassion Scale, rec = recognizing suffering, under = understanding the universality of suffering, feel = feeling for the person suffering, act = acting or motivation to act to alleviate suffering, lat = latent variable

The four-factor model in compassion for others had excellent values of model fit and high factor loadings (see Figure 2). Thus, there was no need to remove any item from the model.

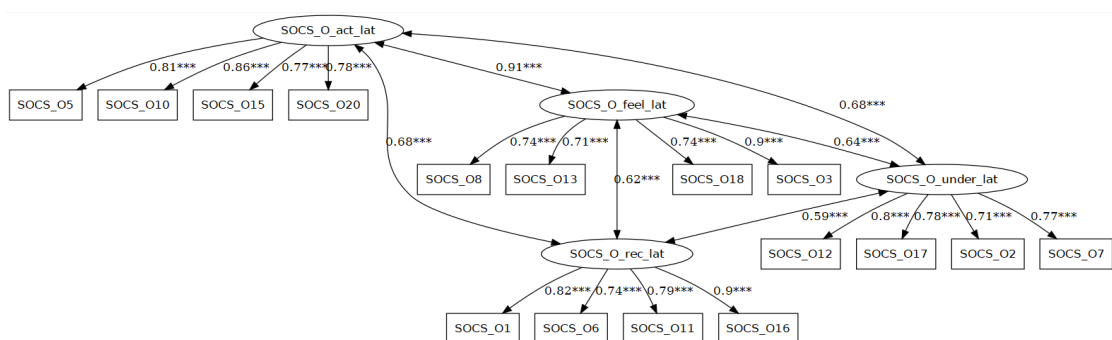

Figure 2. The SEM diagram depicting the four-factor solution for compassion for others after item 13 was removed

Note. SOCS-O = Sussex-Oxford Compassion for Others Scale, rec = recognizing suffering, under = understanding the universality of suffering, feel = feeling for the person suffering, act = acting or motivation to act to alleviate suffering, lat = latent variable

Bi-factor solution

In the bi-factor solution, the model did not successfully converge after the TOL subscale was removed in both self-compassion and compassion for others.

Internal consistency

Internal consistency testing provided evidence for the sufficiently high reliability in each of the four subscales in both compassion for self and compassion for others. In line with the results from the CFA, when item 13 was removed from the Feeling for the person suffering subscale, internal consistency increased from $\omega = 0.76$ up to $\omega = 0.82$ (Table 2).

Table 1. Fit statistic of the models tested in CFA

Tested model	χ^2	df	<i>p</i> -value	CFI	TLI	RMSEA	SRMR
Modified five-factor model – self	518.261	100	< 0.001	0.882	0.858	0.1 90% CI (0.092-0.108)	0.108
Modified five-factor model – others	518.261	100	< 0.001	0.882	0.858	0.1 90% CI (0.092-0.108)	0.108
One-factor model – self	1046.715	104	< 0.001	0.734	0.693	0.147 90% CI (0.139-0.155)	0.155
One-factor model – others	337.349	104	< 0.001	0.968	0.963	0.073 90% CI (0.065-0.082)	0.094
Four-factor – self	273.905	98	< 0.001	0.95	0.939	0.065 90% CI (0.056-0.075)	0.081
Four-factor – self – modified	97.129	84	0.155	0.996	0.995	0.019 90% CI (0-0.034)	0.049
Four-factor – others	77.589	98	0.936	1	1.003	0 90% CI (0-0.007)	0.047

Note. χ^2 = chi-square, df = degrees of freedom, CFI = Comparative Fit Index, TLI = Tucker-Lewis index, RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation, CI = Confidence Interval, SRMR = Standardized Root Mean Square Residual

Table 2. Internal consistency of SOCS

	SOCS-S		SOCS-O	
	Alfa	Omega	Alfa	Omega
Recognizing suffering	0.86	0.86	0.92	0.92
Understanding the universality of suffering	0.82	0.84	0.89	0.89
Feeling for the person suffering	0.82	0.82	0.89	0.89
Acting or being motivated to act to alleviate suffering	0.85	0.85	0.92	0.92
General compassion	0.89	0.88	0.89	0.89

Note. SOCS-S = Sussex-Oxford Self Compassion Scale; SOCS-O = Sussex-Oxford Compassion for Others Scale

DISCUSSION

The results of our study focusing on the factor structure of the SOCS scales in Slovak adolescents and young adults in emerging adulthood did not support the original hierarchical

five-factor model as posited in the original study by Gu et al. (2020). The best fit to the data in our sample was demonstrated by an alternative four-factor model without the main factor Compassion and without the factor Tolerating Unpleasant Feelings. The absence of the main self-compassion factor in the SOCS-S scale was also found in an older Slovak sample by Halamová and Kanovský (2021) which supports their conclusions about the unsuitable use of total self-compassion score. The explanation may be sought in cultural differences, but also in different interpretations of statistical tests, which are precisely analysed by Kanovský and Halamová (2021). On our younger sample, similar to Halamová and Kanovsky's research (2021), we supported the presence of a total score of compassion for others, although the four-factor model had a better fit to the data. Thus, it appears that assessing a total score of self-compassion in adolescents during emerging adulthood is inadequate and that individual factors of self-compassion need to be assessed and interpreted separately. This is not the case for compassion for others, where the data also support the possibility of also assessing a total score of compassion for others.

The second significant finding of our study was that in both scales, the Tolerating Unpleasant Feelings factor had extremely strong correlations with the other compassion factors, and this factor had to be excluded from the models tested. Thus, our findings suggest that tolerance of discomfort does not constitute a separate factor, but is strongly represented in the other factors. We hypothesize that tolerating unpleasant feelings may be a more general factor of compassionate relating to self as well as others in adolescents and in emerging adulthood. At the same time, the results of our study, like all previous studies, supported excellent internal consistency of the items of both the SOCS-S and SOCS-O factors.

The limitations of our research were the non-representative sample of adolescents and young adults consisting mostly of students. Evaluations comparing the results with previous studies may be biased by differences in the statistical methods used and the degree of freedom in their interpretation. Intersex and age invariances of proposed models were not tested. We recommend replication of our findings in future research.

CONCLUSION

Our results did not support a multidimensional structure of compassion for self or compassion for others when compared to Strauss et al.'s (2016) theoretical model of compassion in Slovak adolescents and emerging adulthood. When using the SOCS-S scales in adolescents and in emerging adulthood, we recommend interpreting the individual SOCS-S factors separately. The SOCS-O scale can be interpreted at the total score level as well as at the individual factor level. Moreover, our results suggest that the Tolerating Unpleasant Feelings factor does not have unique explanatory power and can be inferred from the presence of the other four SOCS factors.

REFERENCES

- Gu, J., Baer, R., Cavanagh, K., Kuyken, W., & Strauss, C. (2020). Development and psychometric properties of the Sussex-Oxford Compassion Scales (SOCS). *Assessment, 27*(1), 3–20. <https://doi.org/10.1177/1073191119860911>
- Gu, J., Cavanagh, K., Baer, R., & Strauss, C. (2017). An empirical examination of the factor structure of compassion. *PLOS ONE, 12*(2), e0172471. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0172471>
- Halamová, J., & Kanovský, M. (2021). Factor structure of the Sussex-Oxford Compassion Scales. *Psichologijске Teme, 30*(3), 489–508. <https://doi.org/10.31820/pt.30.3.5>
- Kim, J., & Seo, J. W. (2021). Assessing compassion in Korean population: Psychometric properties of the Korean version of Sussex-Oxford Compassion Scales. *Frontiers in Psychology, 12*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.744481>
- Marsh, I. C., Chan, S. W. Y., & MacBeth, A. (2017). Self-compassion and psychological distress in adolescents – a meta-analysis. *Mindfulness, 9*(4), 1011–1027. <https://doi.org/10.1007/s12671-017-0850-7>
- Novak, L. (2022). *Psychtoolbox: Tools for psychology research and psychometrics*. Olomouc University Social Health Institute, Palacky University in Olomouc, Olomouc, Czech Republic. Retrieved from <https://gitlab.com/lukas.novak/psychtoolbox>
- R Core Team. *R: A language and environment for statistical computing*. Vienna, Austria: R Foundation for Statistical Computing, 2021.
- Rosseel, Y. (2012). lavaan: An R package for structural equation modeling. *Journal of Statistical Software, 48*(2), 1–36. Retrieved from <https://www.jstatsoft.org/v48/i02/>
- Strauss, C., Lever Taylor, B., Gu, J., Kuyken, W., Baer, R., Jones, F., & Cavanagh, K. (2016). What is compassion and how can we measure it? A review of definitions and measures. *Clinical Psychology Review, 47*, 15–27. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2016.05.004>
- Zessin, U., Dickhäuser, O., & Garbade, S. (2015). The relationship between self-compassion and well-being: A meta-analysis. *Applied Psychology: Health and Well-Being, 7*(3), 340–364. <https://doi.org/10.1111/aphw.12051>

PREDIKCIA POPULISTICKÝCH POSTOJOV NA SLOVENSKU

PREDICTION OF POPULIST ATTITUDES IN SLOVAKIA

Ivana Piterová

Institute of Social Sciences, Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences, Karpatská 5, Košice, Slovakia

E-mail: piterova@saske.sk

ABSTRAKT

Aby sme porozumeli silnejúcej podpore populizmu na Slovensku, je dôležité skúmať postoje, presvedčenia a názory jeho podporovateľov. Výskumným cieľom tohto príspevku je otestovať zvolené premenné ako potenciálne prediktory populistických postojov na Slovensku. Zber dát prebiehal v novembri 2021 prostredníctvom online panelového zberu profesionálnou výskumnou agentúrou. Respondenti boli volení na základe kvótnych charakteristík pre rod, vek, vzdelanie a región Slovenska. Výsledná vzorka ($N = 832$) bola vyvážená a reprezentatívna na základe rodu, veku a regiónu, s malými odchýlkami v dosiahnutom vzdelaní respondentov. Výsledky lineárnej regresie potvrdili, že vyšší vek, nižšie vzdelanie, ľavicová politická orientácia, nedôvera expertom, relatívna deprivácia, konšpiračné myslenie a pluralistické postoje umožňujú predikovať 43 % variácie v populistických postojoch. Limitom štúdie je online populácia, ktorá má svoje špecifiká, v dôsledku ktorých boli vo vzorke nedostatočne zastúpení respondenti s ukončenou základnou školou v porovnaní s populáciou Slovenska.

Kľúčové slová

populistické postoje; predikcia; koreláty; Slovensko

ABSTRACT

To understand the support for populist parties in Slovakia, it is important to examine the supporters' attitudes, beliefs, and opinions. The aim of this study is to test selected variables as potential predictors of populist attitudes. Data were collected in November 2021 through an online panel collection by a professional research agency. Respondents were selected based on the quota characteristics of gender, age, education, and the region of Slovakia. The final sample ($N = 832$) was representative based on gender, age, and region, with small variations in respondents' education. The results of linear regression analysis confirmed that higher age, lower education, leftist political orientation, lower political trust, expert mistrust, relative

deprivation, conspiracy thinking, and pluralistic attitudes predicted 43 % of the variance in populist attitudes. A limitation of the study is the online population, which has its own peculiarities, e.g., underrepresentation of respondents with primary education compared to the Slovak population.

Keywords

populist attitudes; prediction; correlates; Slovakia

Funding

This contribution was created with the financial support of the research grant agency VEGA, project n. 2/0065/21: Social and psychological correlates of populist attitudes.

INTRODUCTION

Populist attitudes are defined and measured as intersection of three aspects: anti-elitism (elites are perceived as evil, corrupt), popular sovereignty (political power should be in the hands of the people) and popular homogeneity (people as wise, honest, with the same values). The Manichean outlook is captured across dimensions by expressing the antagonistic relationship between the people and the government or politicians (Schulz et al., 2020).

Research has already confirmed the existence of a negative relationship between populist attitudes and political trust (Erisen et al., 2021) and positive relationship with conspiracy thinking (Erisen et al., 2021; Oliver & Rahn, 2016). It has also been shown that expert mistrust is mainly related to the dimension of anti-elitism (Oliver & Rahn, 2016). The results on relationships with pluralistic attitudes – the acceptance of different views – are ambiguous, suggesting both negative and positive relationships (Akkerman et al., 2014; Hawkins et al., 2012; Schulz et al., 2018). However, Akkerman et al. (2014) stated that these concepts are not mutually exclusive (p. 13363). In terms of sociodemographic or socioeconomic characteristics, the results of the research carried out confirm the existence of a negative relationship between populist attitudes and education (Balta et al., 2021; Boscán et al., 2018; Elchardus & Spruyt, 2016). Elchardus and Spruyt (2016) also find that men are more prone to populism, but age has no effect on populist attitudes (p. 124). People of low socioeconomic status also have stronger populist attitudes (Kriesi et al., 2006). Not only objective but also subjective relative deprivation is related to populism (Elchardus & Spruyt, 2016).

This brief overview indicates the existence of extensive research in Europe and beyond, but none of these studies included respondents from Slovakia. We can assume what the relationships are between these constructs, but could we expect the same results in Slovakia? The main aim of this study is to shed light on the selected variables and their ability to predict the level of populist attitudes. It can help us to understand who the people holding populist attitudes are.

METHOD

Procedure and participants

Data were collected in November 2021 using an online panel of respondents. Sample consists of 832 respondents who represents the population of the Slovak Republic in terms of gender (48.8 % men), age (age 18 to 75 years, $M = 43.79$, $SD = 15.01$), affiliation to eight regions and small variations in the level of education (primary 10.9 %, secondary 70.4 %, university 18.6 %).

Measures

To measure populist attitudes, the scale proposed by Schulz et al. (2018) was used. The Slovak version was provided using a forward translation procedure, three translations by two independent experts and one layperson were compared, discussed, and synthesized into the final version. Confirmatory factor analysis (Piterová & Kováčová Holevová, 2022) proved the existence of three dimensions: anti-elitism (3 items, $\omega = .81$, e.g., “The differences between ordinary people and the ruling elite are much greater than the differences between ordinary people”), sovereignty of people (3 items, $\omega = .86$, e.g., “The people should have the final say on the most important political issues by voting on them directly in referendums”), and homogeneity of people (3 items, $\omega = .81$, e.g., “Ordinary people all pull together”). Populist attitudes were quantified as an average score on all three dimensions. Higher score indicated higher level of populist attitudes.

Conspiracy thinking was measured using the Conspiracy Mentality Questionnaire of Bruder et al. (2013). It consists of five items, e.g., “I think that many very important things happen in the world, which the public is never informed about”. Respondents answered on an 11-point scale, ranging from 0 (0 % – certainly not true) to 10 (100 % – certainly true). McDonald's Omega for the scale $\omega = .86$

Political trust was measured using six items from European Social Survey (2018), “How much do you personally trust to Slovak parliament, national government, politicians, political parties, legal system” on an 11-point scale, ranging from 0 = complete distrust to 10 = complete trust. McDonald's Omega for the scale $\omega = .92$

Pluralist attitudes were measured using two items provided by Schulz et al. (2018) and two items adopted from Akkerman et al. (2014) and Hawkins and Rovira Kaltwasser (2014), e.g., “Democracy is about achieving compromise among differing viewpoints”. Respondents answered on a 7-point scale, ranging from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree). McDonald's Omega for the scale $\omega = .73$

Mistrust experts were assessed using the scale of Oliver and Rahn (2018), which consists of three items, e.g., “I'd rather put my trust in the wisdom of ordinary people than the opinions of experts and intellectuals”. Respondents answered on a 7-point scale, ranging from 1 (strongly

disagree) to 7 (strongly agree). One item had the opposite wording. McDonald's Omega for the scale $\omega = .67$

Relative deprivation was measured using seven items from the scale of Elchardus and Spruyt (2016), e.g., “It is always other people who can profit from all kinds of advantages offered in this society”. Respondents answered on a 5-point scale, ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree). McDonald's Omega for the scale $\omega = .83$.

Political orientation was measured by the question used regularly in ESS (2018): “In politics people sometimes talk of 'left' and 'right'. Where would you place yourself on this scale, where 0 means the left and 10 means the right?”

Sociodemographic and socioeconomic characteristics – gender (men, women), age, education (primary, lower secondary, upper secondary, university) and subjective household income (1 Living comfortably on present income, 2 Coping on present income, 3 Difficult on present income, 4 Very difficult on present income).

RESULTS

All analyses were conducted using R software (R Core Team, 2021, RStudio team, 2019). Assumptions for multiple linear regression were checked. The correlation matrix is depicted in Table 1.

Table 1. Correlation matrix of DV and IV (continuous)

	<i>M</i>	<i>SD</i>	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Populist attitudes	5.17	.94	.54**	.48**	-.32**	.32**	.26**	-.16**	.23**	.23**
2. Conspiracy thinking	6.77	2.11	1	.52**	-.42**	.42**	.04	-.16**	.20**	.20**
3. Relative deprivation	4.62	1.07		1	-.30**	.43**	.00	-.6	.32**	.18**
4. Political trust	2.59	2.16			1	-.32**	.01	.26**	-.18**	-.14**
5. Mistrust experts	3.77	1.24				1	-.13**	-.08*	.24**	.13**
6. Pluralist attitudes	4.95	.99					1	.02	.03	.10*
7. Political orientation	5.05	2.28						1	-.11**	-.09*
8. Subjective income	2.2	.84							1	.20**
9. Age	43.79	15								1

Note. Signif. codes: *** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$, Response options: populist attitudes, conspiracy thinking, mistrust experts, and pluralist attitudes (1-7), political trust and political orientation (0-10), relative deprivation (1-5).

Regression model was statistically significant ($F(821) = 65.51$, $SE = .711$, $p < .001$), explaining 43.7 % of the variability in populist attitudes (Adjusted $R^2 = .437$). The results showed that with decreasing education level, increasing age, distrust towards experts, relative deprivation, pluralistic attitudes, conspiratorial thinking and leftist political orientation, there is an increase in populist attitudes among Slovak respondents. Gender and subjective income were not significant predictors of populist attitudes (Table 2).

Table 2. Linear regression model

	Estimate	Std. Error	<i>t</i> value	<i>p</i> value
(Intercept)	2.019	.237	8.506	< .001***
Age	.004	.002	2.581	.011 *
Gender	-.093	.051	-1.817	.067
Education	-.061	.029	-2.034	.041 *
Subjective income	.034	.032	1.048	.287
Political orientation	-.029	.011	-2.591	.009 **
Mistrust experts	.086	.024	3.652	< .001***
Political trust	-.026	.013	-1.974	.048*
Pluralist attitudes	.251	.025	9.840	< .001 ***
Relative deprivation	.188	.029	6.462	< .001 ***
Conspiracy thinking	.144	.015	9.637	< .001***

Note. Signif. codes: *** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

DISCUSSION AND CONCLUSION

Results showed that populist ideas are closer to those who feel deprived compared to others, as was also found by Elchardus and Spruyt (2016). Populist attitudes increased with older age and lower level of education. Similar to our findings, education was negatively related to populist attitudes in the study of Balta et al. (2021), Boscan et al. (2018), or Elchardus and Spruyt (2016), but age was not related to populist attitudes, and men were more likely to be populist in study of Elchardus and Spruyt (2016), so sociodemographic characteristics are likely to be country-specific. In the Slovak context, older and less educated groups may be perceived as more vulnerable and more easily influenced by populist rhetoric.

Both left- and right-wing ideologies can be connected to populism. In Slovakia, people who identified themselves as leftists were more prone to populist attitudes. Anti-elitism was operationalized in line with leftist ideology, which focuses on the vertical division of society (ordinary people vs. elites), so the results can be partially explained by the way populist attitudes were measured. According to some studies, populist attitudes are in an ambiguous relationship with pluralist attitudes (Schulz et al., 2018; Akkerman et al., 2014). Results of our study are more in line with those of Akkerman et al. (2014), who point out that even some people who hold populist attitudes can accept differences in opinion and the need to compromise. As expected, political trust, mistrust of expert and conspiratorial thinking were relevant predictors of populist attitudes in Slovakia. A well-known weakness of Slovaks compared to other Europeans is that they are more susceptible to misinformation and conspiracies and have a low

level of trust in national, partial or impartial institutions (Hajdu & Klingová, 2020; Grežo et al., 2020).

To conclude, the fight against populism needs to focus on vulnerable groups (the elderly, the less educated, the relatively disadvantaged) and on those who believe in conspiracies. Increasing trust in institutions should also be a common means to a functioning democracy. This study also has some limitations. The online population carries certain risks, e.g., non-naive respondents, the problem of under-representation of respondents with primary education. The data were collected during the third wave of the COVID-19 pandemic in Slovakia, which may have influenced respondents' answers, as a pandemic may not be a time when people want to hand over power to ordinary people. Pandemic may have influenced their perceptions of experts, politicians and people, but the study provides information on prediction of populist attitudes in Slovakia. The results may be appealing for other Central European countries that are close to Slovakia in terms of their cultural, historic, and political background.

REFERENCES

- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*, 47(9), 1324–1353. <https://doi.org/10.1177/0010414013512600>
- Balta, E., Kaltwasser, C. R., & Yagci, A. H. (2021). Populist attitudes and conspiratorial thinking. *Party Politics*, 28(4), 625–637. <https://doi.org/10.1177/13540688211003304>
- Bruder, M., Heffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4(225), 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- Boscán, G., Llamazares, I., & Wiesehomeier, N. (2018). Populist attitudes, policy preferences, and party systems in Spain, France, and Italy. *Revista Internacional de Sociología*, 76(4), e110. <https://doi.org/10.3989/ris.2018.76.4.18.001>
- Elchardus, M., & Spruyt, B. (2016). Populism, persistent republicanism and declinism: An empirical analysis of populism as a thin ideology. *Government & Opposition*, 51(1), 111–133. <https://doi.org/10.1017/gov.2014.27>
- Erisen, C., Guidi, M., Martini, S., Toprakkiran, S., Isernia, P., & Littway, L. (2021). Psychological correlates of populist attitudes. *Advances in Political Psychology*, 42(S1), 149–171. <https://doi.org/10.1111/pops.12768>
- European Social Survey (2018). *Slovakia. Documents and data files. ESS Round 9 – 2018*. Available online: <http://www.europeansocialsurvey.org/data/country.html?c=slovakia>
- Grežo, M. (Ed.). (2020). *Kríza dôvery na Slovensku. Teória a výskum*. Iris.
- Hajdu, D., & Klingová, K. (2020). *Voices of Central and Eastern Europe: Perceptions of democracy & governance in 10 EU countries*. Globsec. Available at:

<https://www.globsec.org/publications/voices-of-central-and-eastern-europe/>

Hawkins, K. A., & Rovira Kaltwasser, C. (2014). *The populist specter in contemporary Chile*. Paper presented at the 2014 Latin American Studies Association (LASA), Chicago, IL.

Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschieer, S., & Frey, T. (2006), 'Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared', *European Journal of Political Research* 45(6), 921–956. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00644.x>

Oliver, J. E., & Rahn, W. M. (2016). Rise of the Trumpenvolk: Populism in the 2016 Election. *ANNALS of the American Academic of Political and Social Science*, 667(1), 189–206. <https://doi.org/10.1177/0002716216662639>

Piterová, I., & Kováčová Holevová, B. (2022). Validation of populist attitudes scales in Slovakia. *Československá psychologie*, 66(5), 487–513. <https://doi.org/10.51561/cspsych.66.5.487>

R Core Team (2021). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>

RStudio Team (2019). *RStudio: Integrated Development for R*. RStudio, Inc., Boston, MA. <http://www.rstudio.com/>

Schulz, A., Müller, P., Schemer, Ch., Wirz, D. S., Wettstein, M., & Wirth, W. (2018). Measuring populist attitudes on three dimensions. *International Journal of Public Opinion Research*, 30(2), 316–326. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edw037>

Školckay, A. (2021). *Impact of populism on the party system in Slovakia 2000–2020. Background study for DEMOS H2020 project*. Manuscript, Version 01, 59 pages. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24007.01444>

SME Voľby (2016). *Výsledky parlamentných volieb 2016*. Available at: <https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2016/vysledky?ref=menu>

Yentes, R. D., & Wilhelm, F. (2021). *careless: Procedures for computing indices of careless responding*. R package version 1.2.1.

***VZŤAHOVÉ SPRÁVANIE A JEHO ZMENY U ŽIEN ZÁVISLÝCH OD
PSYCHOAKTÍVNYCH LÁTOK POČAS LIEČBY***

***ATTACHMENT BEHAVIOR AND ITS CHANGES IN WOMEN ADDICTED
TO PSYCHOACTIVE SUBSTANCES DURING TREATMENT***

Marta Popelková^a, Erika Jurišová^a, Laura Filipčíková^a, Lucia Ráčzová^a, & Dominika Holičková

^a Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, UKF v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra

E-mail: mpopelková@ukf.sk

ABSTRAKT

Cieľom štúdie bolo sledovať zmeny v štýle vzťahovania sa k sebe a k druhým ľuďom u žien závislých od alkoholu v procese psychoterapeutickej liečby závislostí. Výskumný súbor pozostával z 52 žien závislých od alkoholu, ktoré sa nachádzali v procese 10 až 12 týždňovej ústavnej liečby. Prostredníctvom Dotazníka Škály vzťahov RSQ (Griffin & Bartholomew, 1994) a Dotazníka vzťahov RQ (Bartholomew & Horowitz, 1991) sme zisťovali prevládajúci typ vzťahovej väzby, obraz seba a druhých. Dotazníky boli pacientkam administrované na začiatku a na konci liečby s cieľom sledovať zmeny vzťahového správania počas liečby. Z našich zistení vyplýva, že u žien závislých od alkoholu dochádza v procese odvykacej liečby k podpore bezpečnej vzťahovej väzby, k poklesu neistej vzťahovej väzby a tiež k nárastu pozitívneho vnímania vlastnej osoby. Účinnosť psychoterapeutického procesu sme sledovali zachytením aktuálneho prežívania na začiatku a na konci liečby použitím dotazníka CORE-OM (Evans et al., 2002). Zaznamenali sme nárast v prežívaní subjektívnej pohody, fungovaní v interpersonálnych vzťahoch a pokles problémov a rizikového správania u žien závislých od alkoholu v procese liečby. Psychoterapeutická liečba spojená s významnou podporou bezpečnej a s poklesom neistej vzťahovej väzby predstavuje úspešný začiatok v dlhodobom odvykacom procese žien závislých od alkoholu.

Kľúčové slová

vzťahové správanie; závislosť od alkoholu; psychoterapia

ABSTRACT

The aim of the study was to monitor changes in the attachment relationship style with self and other people in women addicted to alcohol in the process of psychotherapeutic treatment of addictions. The research group consisted of 52 women addicted to alcohol who were under the process of 10 to 12 weeks of institutional treatment. Through the RSQ Relationship Scale Questionnaire (Griffin & Bartholomew, 1994) and the RQ Relationship Questionnaire (Bartholomew & Horowitz, 1991), we investigated the predominant type of relationship, self-image, and others. Questionnaires were administered to patients at the beginning and end of treatment to monitor changes in attachment behavior during treatment. Our findings show that these women are supported in the process of addiction treatment by a secure attachment, a decrease in insecure attachment and also an increase in the positive perception of oneself. We monitored the effectiveness of the psychotherapeutic process by capturing actual survival at the beginning and end of treatment using the CORE-OM questionnaire (Evans et al., 2002). We have seen an increase in the experience of subjective well-being, functioning in interpersonal relationships, and a decrease in problems and risky behavior in women addicted to alcohol in the treatment process. Psychotherapeutic treatment combined with significant support for a secure and declining precarious attachment is a successful start in the long-term withdrawal process for alcohol dependent women.

Keywords

attachment behavior; alcohol addiction; psychotherapy

ÚVOD

Vzťahovú väzbu (*attachment*) charakterizuje Bowlby (in Schindler, 2019) ako systém pripútania, ktorý reguluje emocionálnu blízkosť alebo vzdialenosť medzi dieťaťom a rodičom (alebo „vzťahovou osobou“). V dospelosti ponúka koncept vzťahovej väzby priestor na vysvetlenie individuálnych rozdielov v pociťovaní, vnímaní a správaní v kontexte blízkych vzťahov. Bezpečná väzba tvorí základ pre skúmanie vlastného vnútorného sveta a sveta druhých a poskytuje možnosť získať ucelený obraz o duševných procesoch (Schindler, 2019). Podľa Mikulincera a Shavera (2007) vzťahové správanie a jeho štýl odzrkadľuje najčastejšie dostupné pracovné modely a typické fungovanie vzťahového systému jednotlivca v špecifickom vzťahu alebo v rôznych interpersonálnych vzťahoch a prejavuje sa aj pri celkovej regulácii emócií. Viaceré výskumné zistenia a teoretické poznatky uvádzajú, že závislosť od alkoholu možno vnímať ako poruchu vzťahovej väzby a za jej vznikom môže stáť okrem iných faktorov neistá vzťahová väzba vytvorená v ranom vývine. Absencia bezproblémových vzťahových vzorcov spôsobuje u jednotlivca presun záujmu z objektu citovej väzby na objekt závislosti (Flores, 2004). Na základe teórie vzťahovej väzby možno zneužívanie návykových látok chápať ako „samoliečbu“ alebo pokus o kompenzáciu chýbajúcich stratégií pripútania. Neistá vzťahová väzba predstavuje rizikový faktor pre vznik závislosti od alkoholu (Schindler, 2019). Jednotlivci s neistou vzťahovou väzbou častokrát čelia ťažkostiam pri vytváraní a udržiavaní vzťahov s ostatnými. Psychotropné látky sa pre nich môžu stať atraktívnymi ako jeden zo spôsobov, akým vynahradiť potrebu pripútanosti,

regulovať emócie, vyrovnať sa so stresom a nahradiť vzťahy (Schindler & Bröning, 2015). Viaceré výskumy uvádzajú možné zmeny v štýle vzťahovej väzby v dospelosti a terapiu ako možnosť prepracovať pracovné modely a spôsoby fungovania vzťahového systému s cieľom nápravy predošlých zraňujúcich vzťahových skúseností (Kirchmann et al., 2012). V rámci jednotlivých typov vzťahovej väzby u jednotlivcov závislých od alkoholu môže prostredníctvom terapeutického procesu prísť k poklesu miery neistej vzťahovej väzby (Wolt & Halama, 2017) i k posunu smerom od neistej k bezpečnej vzťahovej väzbe (Slade, 2008). Podľa Wolta a Halamu (2017) s úrovňou bezpečnej vzťahovej väzby priamo súvisia zmeny v procese psychoterapie u jednotlivcov závislých od alkoholu, zvýšenie ich prežívanej subjektívnej pohody, lepšie interpersonálne, sociálne vzťahy, zníženie pôsobenia ťažkostí a symptómov. Cieľom nášho výskumu bolo: 1) sledovanie zmien v typoch vzťahovej väzby u žien závislých od psychoaktívnych látok v procese liečby závislosti od alkoholu a 2) preskúmanie korektívnych účinkov psychoterapeutického pôsobenia zachytením skóre aktuálneho prežívania pred a po liečbe.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorilo 52 žien závislých od alkoholu vo veku od 18 do 66 rokov ($M_{\text{vek}} = 42$ rokov), ktoré absolvovali 10-12 týždňovú komplexnú ústavnú liečbu závislosti od alkoholu. Liečba bola realizovaná systémom terapeutickkej komunity, režimovej liečby a skupinovej psychoterapie formou koedukovaných skupín v dvoch zariadeniach a formou ženskej skupiny v jednom zariadení. Dôraz bol kladený na skupinovú psychoterapiu, ktorá prebiehala päťkrát týždenne. Pacientkam boli administrované rovnaké metodiky na začiatku a na konci liečby. Výskum bol realizovaný v troch zariadeniach pre liečbu závislostí na Slovensku.

Meracie nástroje

Dotazník škály vzťahov – RSQ (Griffin & Bartholomew, 1994) sa skladá z 30 položiek, pri ktorých jednotlivec označuje na škále od 1 (vôbec nesúhlasím) po 5 (úplne súhlasím) odpoveď týkajúcu sa štyroch štýlov vzťahového správania (bezpečný, bojazlivý, odmietavý a zaoberajúci sa). Dotazník poskytuje obraz o prevládajúcom type vzťahovej väzby. Hodnoty Cronbachovej alfy v našom výskumnom súbore: bezpečný typ vzťahovej väzby $\alpha = 0.62$, bojazlivý a zaoberajúci $\alpha = 0.50$ a odmietavý typ $\alpha = 0.70$.

Dotazník vzťahov – RQ (Bartholomew & Horowitz, 1991) zachytáva v dvoch častiach úroveň jednotlivých typov vzťahovej väzby. Prvá časť ponúka 4 opisy spôsobov vzťahového správania (bezpečné, bojazlivé, zaoberajúce sa, odmietavé), z ktorých si respondent vyberá jeden pre neho najviac charakteristický. V druhej časti má na všetky spôsoby vzťahového správania z prvej časti odpovedať na škále od 1 (vôbec nesúhlasím) po 7 (úplne súhlasím), podľa miery, v akej sa prejavuje v blízkych vzťahoch. Dotazník poskytuje skóre pre model seba a model druhých podľa nasledujúcich vzorcov: model seba = (bezpečný typ + odmietavý typ) –

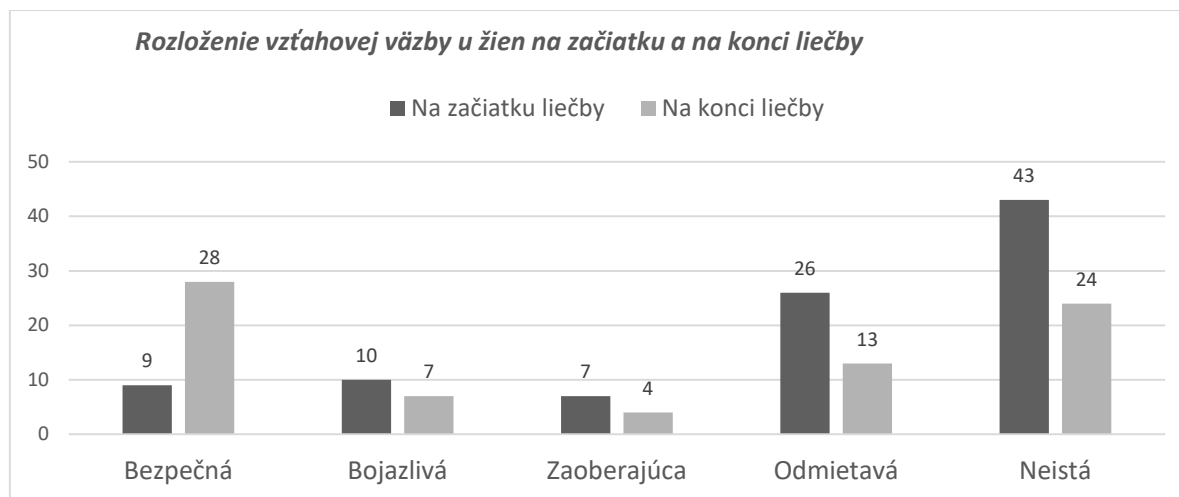
(bojazlivý typ + zaoberajúci sa), model druhých = (bezpečný typ + zaoberajúci sa typ) – (bojazlivý typ + odmietavý typ).

Dotazník CORE-OM (Evans et al., 2002) zachytáva proces psychoterapeutickej zmeny. Aplikovali sme ho na začiatku a v závere psychoterapeutickej liečby s cieľom sledovať zmenu vzťahovej väzby v procese psychoterapie. 34 položiek je zoskupených v štyroch dimenziách: subjektívna pohoda, problémy/symptómy, interpersonálne a sociálne fungovanie a rizikové správanie. Výsledok odpovedí na 5-bodovej škále od „vôbec nie“ po „väčšinou stále“ predstavuje mieru účinnosti psychoterapeutickej liečby pre jednotlivé dimenzie a celkový účinok psychoterapie na jednotlivca. Nižšie skóre v jednotlivých oblastiach na konci liečby v porovnaní so začiatkom liečby predstavuje mieru účinnosti psychoterapeutickej liečby. Uvádzame hodnoty Cronbachovej alfy: subjektívna pohoda $\alpha = 0.75$, problémy / symptómy $\alpha = 0.88$, interpersonálne a sociálne fungovanie $\alpha = 0.87$, rizikové správanie $\alpha = 0.79$. Cronbachova alfa pre celkové skóre $\alpha = 0.94$.

Analýza dát

V predkladanej komparačnej štúdií sme zmenu vzťahovej väzby, model seba a model druhých na základe neparametrického rozloženia dát overovali cez Wilcoxonov poradový test. Zmenu a proces psychoterapie sme v prípade parametrického rozloženia dát overovali prostredníctvom Studentovho *t*-testu.

VÝSLEDKY

Graf 1. Frekvencia vzťahovej väzby na začiatku a na konci liečby (*RSQ*)

Na začiatku liečby bola u žien závislých od alkoholu najviac zastúpená neistá vzťahová väzba. Na konci liečebného procesu pozorujeme najväčšie zastúpenie bezpečnej vzťahovej väzby (Graf 1).

Tabuľka 1. Komparácia bezpečnej a neistej vzťahovej väzby na začiatku a na konci liečby (RSQ)

	MD1	MD2	Z	p	r _m
Bezpečná vzťahová väzba	2.80	3.40	5.098	.000	0.33
Neistá vzťahová väzba	3.05	2.85	2.470	.014	0.11

Poznámka. MD1 – medián na začiatku liečby, MD2 – medián na konci liečby.

Výsledky (Tabuľka 1) poukazujú na významný nárast bezpečnej vzťahovej väzby v procese liečby u žien závislých od alkoholu (stredný efekt rozdielu) a významný pokles neistej vzťahovej väzby na konci procesu psychoterapie v porovnaní s jeho úvodom (malý efekt rozdielu).

Tabuľka 2. Komparácia modelu seba a modelu druhých na začiatku a na konci liečby (RQ)

	MD1	MD2	Z	p	r _m
Model seba	-1.50	1	3.536	.000	0.20
Model druhých	0	1	1.394	.163	0.04

Poznámka. MD1 – medián na začiatku liečby, MD2 – medián na konci liečby.

V oblasti modelu seba a druhých sme zaznamenali v procese liečby významný posun od negatívneho obrazu seba smerom k pozitívnemu obrazu seba (malý efekt rozdielu). V oblasti obrazu druhých neprišlo k významnému rozdielu (Tabuľka 2).

Tabuľka 3. Komparácia oblastí aktuálneho prežívania na začiatku a na konci liečby (CORE-OM)

	M1	SD1	M2	SD2	t	df	p	d
Subjektívna pohoda	3.29	0.989	2.01	0.699	14.283	51	.000	0.38
Problémy	1.52	0.436	1.02	0.410	12.456	51	.000	0.33
Interpersonálne a sociálne fungovanie	1.43	0.452	1.12	0.416	7.302	51	.000	0.19
Rizikové správanie	0.26	0.445	0.12	0.211	3.878	51	.000	0.10
Celkové skóre	1.47	0.305	1.01	0.289	22.231	51	.000	0.60

Poznámka. M1 – priemer na začiatku liečby, M2 – priemer na konci liečby, SD1 – štandardná odchýlka na začiatku liečby, SD2 – štandardná odchýlka na konci liečby.

Významné zmeny sme zaznamenali vo všetkých oblastiach aktuálneho prežívania aj v celkovom skóre aktuálneho prežívania (Tabuľka 3). U žien závislých od alkoholu dochádza v procese liečby k zlepšeniu subjektívnej pohody a k poklesu prežívaných problémov (so stredným efektom rozdielu) a k zlepšeniu v oblasti interpersonálneho a sociálneho fungovania a k poklesu rizikového správania (s malým efektom rozdielu).

DISKUSIA

U žien s diagnózou závislosti od alkoholu prevažovala na začiatku liečby neistá vzťahová väzba, čo korešponduje so zisteniami o prepojenosti neistej vzťahovej väzby so závislosťou od alkoholu (Schindler, 2019). Počas 10-12 týždňovej ústavnej liečby s dôrazom na skupinovú psychoterapiu prišlo k významnému nárastu miery bezpečnej vzťahovej väzby a k miernemu poklesu neistej vzťahovej väzby. Podľa Rabocha, Pavlovského a Janotovej (2012) skupinová terapia vystupuje ako účinný prostriedok korekcie vzťahovej väzby a liečby závislostí vďaka sociálnej opore a možnosti znovuprežitia konfliktných vzťahov v bezpečnom prostredí. Domnievame sa, že atmosféra bezpečia i alternatívne (korektívne) interpersonálne skúsenosti, ktoré skupina poskytuje, môžu podporiť skúmanie vlastného vnútorného sveta a sveta druhých a tiež môžu predstavovať aj jeden z účinných spôsobov emočnej regulácie. Zistenie o náraste bezpečného pripútania spolu so zvyšujúcou sa dôverou v druhých, schopnosťou nadviazať a udržiavať vzťahy, ale aj autonómiou spojenou so spoluprácou v liečbe, ako to uvádza Brisch (2011), sa čiastočne potvrdilo aj v našom súbore. Prišlo k zmene v modeli seba smerom k nárastu pozitívneho vnímania seba, na pozadí so zvýšením subjektívnej pohody a poklesom prežívaných problémov. Ako uvádza Bieščad a Hašto (2010), spolu s nárastom bezpečnej vzťahovej väzby a zmenou neistej vzťahovej väzby dochádza k zlepšeniu obrazu seba i k uvedomovaniu si hodnoty seba. Po absolvovaní psychoterapeutickej liečby sme u žien závislých od alkoholu zaznamenali pozitívnu zmenu vo všetkých oblastiach aktuálneho prežívania (subjektívna pohoda, problémy, interpersonálne fungovanie, rizikové správanie). Komparácia výsledkov podobne koncipovaného výskumu v súbore mužov so závislosťou od alkoholu nás vedie k úvahe o možných špecifikách procesu a výsledku liečby závislostí u žien a mužov. Ženy závislé od alkoholu reagovali na psychoterapeutickú liečbu nárastom bezpečnej vzťahovej väzby a miernym poklesom miery neistej vzťahovej väzby na konci liečby oproti jej úvodu. Wolt a Halama (2017) zaznamenali u mužov v procese skupinovej liečby pokles neistého typu vzťahovej väzby, nie však nárast bezpečného štýlu pripútania. Vzhľadom na výsledky nášho skúmania a výsledky uvedeného výskumu v súbore mužov (Wolt & Halama, 2017) vyvstáva ako aktuálna otázka sledovania genderových rozdielov a špecifik liečby jednotlivcov závislých od alkoholu.

Uvedomujúc si obmedzenia výskumu, najmä použitie seba-výpoved'ových dotazníkov s možnosťou skreslenia seba-percepcie i reližáciu na malej výskumnej vzorke, sa domnievame, že skupinová liečba spojená s významným nárastom miery bezpečnej a s poklesom neistej vzťahovej väzby spolu so zlepšením pozitívneho sebaobrazu, subjektívnej pohody a poklesom prežívaných problémov a rizikového správania predstavuje úspešný začiatok v dlhodobom odvykacom procese žien závislých od alkoholu.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of

a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.61.2.226>

Bieščad, M., & Hašto, J. (2010). Diagnostikovanie typov vzťahovej väzby (attachment) v dospelosti s použitím nástrojov dostupných v našich podmienkach. *Psychiatrie*, 14(2), 68–74. ISSN 1212-6845.

Brisch, K. H. (2011). *Bezpečná vzťahová väzba. Attachment v tehotenstve a prvých rokoch života*. Trenčín: Vydavateľstvo F, ISBN 978-80-88952-67-1.

Evans, C., et al. (2002). Towards a standardised brief outcome measure: Psychometric properties and utility of the CORE-OM. *The British journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science*, 180, 51–60. <https://doi.org/10.1192/bjp.180.1.51>

Flores, P. J. (2004). *Addiction as an attachment disorder*. Lanham: Jason Aronson Books, ISBN 9780765703378.

Griffin, D. W., & Bartholomew, K. (1994). Models of the self and other: Fundamental dimensions underlying measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(3), 430–445. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.3.430>

Kirchmann, H., Steyer, R., Mayer, A., Joraschky, P., Schreiber-Willnow, K., & Strauss, B. (2012). Effects of adult inpatient group psychotherapy on attachment characteristics: An observational study comparing routine care to an untreated comparison group. *Psychotherapy Research*, 22(1), 95–114. <https://doi.org/10.1080/10503307.2011.626807>

Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. The Guilford Press.

Raboch, J., Pavlovský, P., & Janotová, D. (2012). *Psychiatrie*. Praha: Triton, ISBN 9788073875824.

Schindler, A., & Bröning, S. (2015). A review on attachment and adolescent substance abuse: Empirical evidence and implications for prevention and treatment. *Substance Abuse*, 36(3), 304–313. <https://doi.org/10.1080/08897077.2014.983586>.

Schindler A. (2019). Attachment and substance use disorders-theoretical models, empirical evidence, and implications for treatment. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 727. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00727>

Slade, A. (2008). *The implications of attachment theory and research for adult psychotherapy, research and clinical perspectives. Handbook of attachment*. London: Guildford Press. ISBN 978-1462525294.

Wolt, R., & Halama, P. (2017). Zmena vzťahovej väzby u pacientov so závislosťou od psychoaktívnych látok počas liečby. *Česká a Slovenská psychiatrie*, 113(5), 211–216. ISSN 1212-0383

SKRÍNING PSYCHOMOTORICKÉHO VÝVINU S-PMV11: MEDZIPOHLAVNÉ ROZDIELY VO VÝVINE DETÍ

SCREENING OF PSYCHOMOTOR DEVELOPMENT S-PMV11: SEX DIFFERENCES IN CHILDREN'S DEVELOPMENT

Lucia Ráčzová, Laura Filipčíková, Tomáš Sollár, Marta Popelková, & Erika Jurišová

Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, UKF v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra

E-mail: lucia.raczova@ukf.sk

ABSTRAKT

Cieľom príspevku bolo preskúmanie medzipohlavných rozdielov vo vývinovej funkčnosti dieťaťa, v jeho špecifickom správaní a v rodičom vyjadrených obavách o vývin dieťaťa. Výskumný súbor pozostával z 2157 detí vo veku 25 až 44 mesiacov. Jeden z posudzovateľov vývinu (matka, otec, obaja rodičia, iný posudzovateľ) vyplnil Metódu monitorovania vývinu psychomotorických funkcií a skrínigovania vývinových ťažkostí pre 11. preventívnu prehliadku v primárnej starostlivosti, S-PMV11 (S-PMV© FOND prof. K. Matulaya, n. f., 2016 – 2021). U chlapcov bola zistená významne nižšia vývinová funkčnosť v porovnaní s dievčatami a signifikantne vyššie zastúpenie obáv vyjadrených rodičom. Súbor detí bol rozdelený na mladšie (do 35 mesiacov) a staršie deti (36 a viac mesiacov), u ktorých sa analýza zopakovala s konzistentnými výsledkami. Zistenia sú v súlade s vyššou prevalenciou vývinových odchýlok u chlapcov.

Kľúčové slová

psychomotorický vývin; medzipohlavné rozdiely; vývinová funkčnosť; skrínig

ABSTRACT

The aim of the study was to examine sex differences in the child's developmental functioning, specific behavior and in parental concerns about child's development. The research group consisted of 2157 children aged 25 to 44 months. One of the development evaluators (mother, father, both parents, another evaluator) filled in the Screening for the Eleventh Preventive Examination in Primary Care, S-PMV11 (S-PMV© FOND prof. K. Matulaya, n. f., 2016 – 2021). Significantly lower developmental functioning was found in boys compared to girls and

significantly more concerns about boys' development were reported. The group of children was divided into younger (up to 35 months) and older children (36 months and more) and the same analysis was carried out with consistent results. The results are consistent with a recent findings on higher prevalence of developmental delays in boys.

Keywords

psychomotor development; sex differences; developmental functioning; screening

Grantová podpora

Príspevok vznikol vďaka podpore projektu VEGA: 1/0534/22 Psychometrické vlastnosti a validita Skríningu psychomotorického vývinu (S-PMV) ako metódy monitoringu na včasné odhalenie vývinových ťažkostí u detí a projektu UGA IX/3/2022: Vývinová funkčnosť v S-PMV11 z hľadiska pohlavia dieťaťa a posudzovateľov vývinu. Za prístup k Databáze vybraných vývinových ukazovateľov ďakujeme FONDU prof. K. Matulaya v zastúpení PaedDr. Oľgy Matuškovéj.

ÚVOD

Skoré zachytenie problémov pri dosahovaní vývinových míľnikov u detí raného veku (od 0 do 3 rokov) je rozhodujúce pre odhalenie možných vývinových ťažkostí detí. Zároveň umožňuje lekárovi manažovať následne poskytovanú zdravotnú starostlivosť (vrátane psychologickéj), ako aj plánovať intervenčné postupy s cieľom zvýšiť kvalitu života dieťaťa a jeho rodiny (Moreno-Giménez et al., 2021). Pre spoľahlivé posudzovanie rizika vývinových ťažkostí je potrebné zohľadniť možné medzipohlavné rozdiely v dosahovaní vývinových míľnikov vo veku dvoch a troch rokov dieťaťa (Sheldrick et al., 2019). Rodič dieťaťa má možnosť pozorovať dieťa v každodenných interakciách s prostredím, sledovať tým vývinovú funkčnosť dieťaťa a následne s vysokou presnosťou odhaliť vývinové ťažkosti, ktoré nemusia byť v skorom štádiu identifikované počas rutínnej preventívnej prehliadky u pediatra (Richards, Mossey, & Robins, 2016; Glascoe, 2000). V našich podmienkach je v pediatickej starostlivosti používaná Metóda monitorovania vývinu psychomotorických funkcií a skrínovania vývinových ťažkostí, určená k vyšetreniu psychomotorického vývinu pri 2.-11. preventívnej prehliadke vo všeobecnej starostlivosti o deti a dorast. Ide o súbor 10 skríninov z ktorých práve posledný skrínin, používaný pri jedenástej preventívnej prehliadke (ďalej uvádzaný ako S-PMV11), je orientovaný na populáciu detí vo veku dvoch a troch rokov. Okrem vývinovej funkčnosti rodičovi umožňuje zachytiť prejavy špecifického správania dieťaťa, ktoré možno chápať ako súhrn špecifických prejavov poukazujúcich na možné neurovývinové a/alebo behaviorálne ťažkosti. Ukazuje sa, že špecifické prejavy správania sa vo vyššej miere vyskytujú u chlapcov v porovnaní s dievčatami (Eliot, 2021; King et al., 2016). Obavy rodiča vo vzťahu k vývinu dieťaťa poskytujú rodičovi možnosť zdieľať svoje vlastné obavy o vývin svojho dieťaťa a konzultovať ich s pediatrom. Výskumy poukazujú na zistenia, že dievčatá dosahujú vývinové

míľniky skôr ako chlapci (Sheldrick et al., 2019), a to najmä kvôli viac rozvinutej jazykovej doméne (Peyre et al., 2019) a jemnej motorike (Flatters et al., 2014). Objavujú sa zistenia, že dievčatá síce dosahujú vývinové míľniky skôr ako chlapci, no tieto rozdiely nie sú štatisticky významné ani v období dvoch a troch rokov (Eriksson et al., 2012). Medzipohlavné odlišnosti v dosahovaní vývinových ukazovateľov sa zdajú byť nejednoznačné, no možno predpokladať vyššiu vývinovú funkčnosť u dievčat v porovnaní s chlapcami. Cieľom tohto príspevku je preto

1) preskúmať možné medzipohlavné rozdiely vo vývinovej funkčnosti, špecifickom správaní a obavách vyjadrených rodičom o vývin dieťaťa u populácie detí, ktorých rodičia vyplnili S-PMV11

2) porovnať medzipohlavné rozdiely osobitne v populácii mladších detí (definované skrútingom do 36 mesiacov) a porovnať medzipohlavné rozdiely osobitne v populácii starších detí (definované skrútingom ako 36 a viac mesiacov).

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorilo 2157 detí vo veku 25 až 44 mesiacov ($M_{vek} = 32.17$, $SD_{vek} = 3.42$), ktorých rodičia pri 11.-tej preventívnej prehliadke v pediatrickej starostlivosti o dieťa vyplnili on-line S-PMV11. Najviac skrútingov, v počte 1764 bolo vyplnených matkami (82 %), 300 oboma rodičmi (14 %), 72 skrútingov otcami (3 %) a 21 vyplnila iná osoba, ktorá má blízky vzťah k dieťaťu (1 %). Celý súbor tvorilo 1008 dievčat a 1149 chlapcov. Deti boli v druhom kroku rozdelené na mladšie (< 36 mesiacov) ($n_{mladši} = 1358$, $M_{vek} = 30.22$, $SD_{vek} = 2.68$) a staršie (≥ 36 mesiacov) ($n_{starši} = 799$, $M_{vek} = 35.49$, $SD_{vek} = 1.31$) s cieľom bližšie preskúmať medzipohlavné rozdiely vzhľadom k veku detí.

Merací nástroj

SPMV-11 (S-PMV© FOND prof. K. Matulaya, n. f., 2016 – 2021) – pôvodná slovenská metóda používaná v pediatrickej praxi. Pediatrovi umožňuje klinicky zhodnotiť vývin dieťaťa a pri identifikácii možných ťažkostí dieťaťa a rodine odporučiť následnú zdravotnú starostlivosť. Metóda poskytuje možnosť interpretácie hrubého skóre pre tri skúmané oblasti:

- 1) Vývinová funkčnosť – pozostáva z 20 položiek zachytávajúcich vývinovú funkčnosť dieťaťa pozorovateľnú v každodenných situáciách. Zahŕňa aspekty motoriky, sociálneho správania, kognície, porozumenia reči, hovorenia, sebaobsluhy a pripravenosti do materskej školy. Napríklad: *Vie vyskakovat' oboma nohami naraz, skáče aj dopredu*. Rodič na tieto otázky odpovedá možnosťami áno/ešte nie.
- 2) Špecifické správanie – obsahuje 15 položiek (z nich 7 reverzne kódovaných) s odpoveďami áno, prejavuje sa takto často/nie, neprejavuje sa takto vôbec, alebo len zriedkavo. Napríklad: *Má problém pri hre s deťmi prispôbiť sa*.

- 3) Obavy rodiča – obsahuje 12 otázok zameraných na obavy rodiča o vývin dieťaťa, s odpoveďami áno / nie. Napríklad: *Máte vážne obavy, že dobre nepočuje?* Súčasťou uvedenej časti je aj jedna otvorená otázka: *Je niečo iné, čo vás znepokojuje?* Táto položka sa nezapočítava do celkového skóre.

Výskumný dizajn a analýza dát

Dáta boli zbierané prierezoivo v období od januára do decembra 2021 prostredníctvom internetového portálu Zdravie dieťaťa a uchovávané v Databáze vybraných vývinových ukazovateľov (© FOND prof. K. Matulaya, n. f., 2016 – 2021). Išlo o neexperimentálny kvantitatívny komparačný dizajn. Pri analýze dát sme vzhľadom k použitej metodike predpokladali neparametrické rozloženie dát v populácii, ktoré sa potvrdilo pre oblasť vývinovej funkčnosti (šikmosť = -1.819, strmosť = 3.563), špecifického správania (šikmosť = 2.548, strmosť = 8.687) aj pre oblasť obáv rodiča (šikmosť = 4.583, strmosť = 26.206). Následne bol v súlade s cieľom porovnania dvoch populácií (mladšie dievčatá a chlapci, staršie dievčatá a chlapci) použitý Mann Whitneyho U-test. Vecná významnosť rozdielov bola zisťovaná prostredníctvom korelačnej miery (r_m).

VÝSLEDKY

V prvom ciele nášho príspevku sme sa zamerali na preskúmanie populácie detí, ktorých rodičia pri 11. preventívnej prehliadke vyplnili S-PMV11. Chlapci a dievčatá sa štatisticky významne líšili vo vývinovej funkčnosti a v množstve obáv rodiča o vývin dieťaťa, ako uvádzajú výsledky Mann-Whitneyho U-testu v Tabuľke 1. Vecná významnosť (r_m) indikovala malé rozdiely pri porovnaní populácie dievčat a chlapcov vo vývinovej funkčnosti a v obavách rodiča o vývin dieťaťa.

Tabuľka 1. Porovnanie dievčat a chlapcov v celom súbore detí počas 11. preventívnej prehliadky u pediatra ($N = 2157$)

	dievčatá ($n_1 = 1008$)			chlapci ($n_2 = 1149$)			U	p	r_m
	Md ₁	M ₁	SD ₁	Md ₂	M ₂	SD ₂			
vývinová funkčnosť	20.00	18.25	2.79	18.00	17.08	3.35	721603.00	0.001	0.22
špecifické správanie	0	0.93	1.40	1.00	1.07	1.60	554418.00	0.065	0.04
obavy rodiča	0	0.30	0.31	0	0.54	1.37	513650.00	0.001	0.14

Poznámka. Md = medián, r_m = bodovo biseriálny koeficient.

Pri plnení druhého cieľa boli v populácii mladších detí zistené signifikantné rozdiely vo vývinovej funkčnosti a v obavách rodiča o vývin dievčat a chlapcov s vyššou vývinovou funkčnosťou u dievčat a s väčším množstvom obáv rodiča o vývin chlapcov (Tabuľka 2). Tieto výsledky sú zhodné s populáciou starších detí (Tabuľka 3), s približne rovnako malou vecnou významnosťou rozdielov medzi chlapcami a dievčatami v populáciách mladších aj starších detí.

Tabuľka 2. Medzipohlavné rozdiely pre mladšie deti vo veku od 25 do 35 mesiacov ($N = 1358$)

	dievčatá ($n_1 = 634$)			chlapci ($n_2 = 724$)			U	p	r_m
	Md ₁	M ₁	SD ₁	Md ₂	M ₂	SD ₂			
vývinová funkčnosť	19.00	17.86	2.95	17.00	16.50	3.42	166896.00	0.001	0.24
špecifické správanie	0.50	0.92	1.33	1.00	1.09	1.55	216961.00	0.061	0.05
obavy rodiča	0	0.29	0.99	0	0.52	1.28	204583.00	0.001	0.13

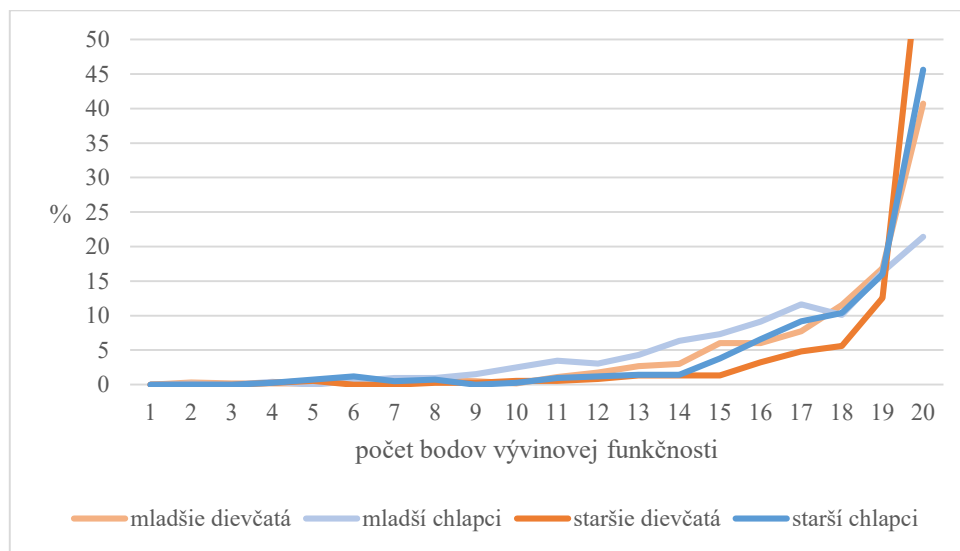
Poznámka. Md = medián, r_m = bodovo biseriálny koeficient

Tabuľka 3. Medzipohlavné rozdiely pre staršie deti, od 36 do 44 mesiacov ($N = 799$)

	dievčatá ($n_1 = 374$)			chlapci ($n_2 = 425$)			U	p	r_m
	Md ₁	M ₁	SD ₁	Md ₂	M ₂	SD ₂			
vývinová funkčnosť	20	18.90	2.38	19.00	18.07	2.99	61795.50	0.001	0.21
špecifické správanie	0	0.95	1.52	0	1.06	1.68	77678.00	0.548	0.02
obavy rodiča	0	0.34	1.25	0	0.59	1.52	69893.00	0.001	0.15

Poznámka. Md = medián, r_m = bodovo biseriálny koeficient

Medzipohlavné rozdiely vo vývinovej funkčnosti znázorňuje Graf 1, ktorý naznačuje podobnosť rozloženia vývinovej funkčnosti mladšími dievčatami a staršími chlapcami a výrazne menej časté dosahovanie maximálneho skóre v populácii mladších chlapcov.

Graf 1. Histogram plnenia vývinovej funkčnosti u porovnávaných výberov populácie

DISKUSIA

Za účelom rozpoznania možných vývinových ťažkostí je potrebné brať do úvahy medzipohlavné rozdiely, ktoré je možné evidovať aj na základe našich zistení. Výsledky vývinovej funkčnosti naznačili trend neskoršieho dosahovania vývinových mílnikov

chlapcami. Z hľadiska vecnej významnosti išlo o pomerne malé medzipohlavné rozdiely viacerých skúmaných populácií (spolu, mladší, starší) vo vývinovej funkčnosti a v obavách rodiča, no domnievame sa, že tieto zistenia sú významné pre interpretáciu skóre v praxi. Merací nástroj nediferencuje výsledné skóre pre dievčatá a chlapcov, čo znamená, že dosiahnutie menej ako 17 bodov mladšími deťmi a menej ako 18 bodov staršími deťmi už zaraďuje dieťa do hraničného pásma s podozrením možného vývinového oneskorenia. Aj rozdiel jedného bodu preto môže mať bez zohľadnenia medzipohlavných rozdielov praktický dopad pre plánovanie ďalších liečebných postupov. Pediater by mal pri klinickom posúdení vývinu zohľadňovať neskoršie dosahovanie vývinových míľnikov chlapcami. Ako uvádzajú Sheldrick et al. (2019), medzipohlavné rozdiely sú detekovateľné najmä v období dvoch rokov, neskôr sa vytrácajú a prestávajú byť významné v období piatich rokov dieťaťa. Ukazuje sa, že dievčatá dozrievajú rýchlejšie ako chlapci, typicky v ranom veku (Galsworthy et al., 2000), a že táto skorá maturácia koreluje s verbálnymi schopnosťami. Nami zvolená metodika obsahuje až 6 položiek z 20 v oblasti vývinovej funkčnosti, ktoré sú zamerané na reč dieťaťa. Práve reč je vo veku dvoch a troch rokov dieťaťa variabilná, s neskorším nástupom u chlapcov (Peyre et al., 2019), čo mohlo poukázať na prirodzenú variabilitu reči súvisiacu s pohlavím a vekom dieťaťa. Systematický prehľad autorov Etchell et al. (2018) podporil biologickú perspektívu prepojenia skoršieho dozrievania dievčat, a tým aj skoršieho nástupu lingvistického spracovania. Neskoršie dozrievanie chlapcov je možné vysvetliť viacerými teóriami ako rozdielnou funkčnou asymetriou mozgu chlapcov a dievčat v prenatálnom období s vyšším podielom testosterónu a/alebo kortizolu vo vývine chlapcov, prípadne častejším zastúpením neurovývinovo podmienených problémov s vizuomotorikou a vizuopercepčnou integráciou ovplyvňujúcich vývinovú funkčnosť chlapcov raného veku (Braddick & Atkinson, 2013). Priemerný počet obáv rodiča o vývin dievčat a chlapcov bol u starších detí v zhode s priemerným počtom obáv rodiča z dát pre rok 2020 (Ptáčniková et al., 2022) a v súlade s nižšou vývinovou funkčnosťou chlapcov. Priemerné a mediánové hodnoty naznačili častejšiu pozitívnu symptomatológiu špecifických prejavov v správaní chlapcov v porovnaní s dievčatami. To, že medzipohlavné rozdiely neboli významné pre oblasť špecifického správania, si vysvetľujeme približne rovnakým zastúpením externalizujúcich a internalizujúcich symptómov (položiek), ktoré tvoria spoločné skóre.

Vyústením tejto štúdie je upozornenie na vhodnú interpretáciu dosiahnutého skóre vo vývinovej funkčnosti. Medzipohlavné rozdiely môžu mať praktický dopad na interpretáciu výsledkov. Správna interpretácia dosahovaného skóre vzhľadom k pohlaviu dieťaťa môže ovplyvniť následne poskytovanú včasnú, cielenú a vývin podporujúcu starostlivosť (Moreno-Giménez et al., 2021).

ZOZNAM REFERENCIÍ

Braddick, O., & Atkinson, J. (2013). Visual control of manual actions: Brain mechanisms in typical development and developmental disorders. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 55, 13–18. <https://doi.org/10.1111/dmcn.12300>

Eliot, L. (2021). Brain development and physical aggression. *Current Anthropology*, 62(S23), S66–S78. <https://doi.org/10.1086/711705>

Eriksson, M., Marschik, P.B., Tulviste, T., Almgren, M., Pérez Pereira, M., Wehberg, S., Marjanovič-Umek, L., Gayraud, F., Kovacevic, M. & Gallego, C. (2012). Differences between girls and boys in emerging language skills: Evidence from 10 language communities. *British Journal of Developmental Psychology*, 30, 326–343. <https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.2011.02042.x>

Etchell, A., Adhikari, A., Weinberg, L. S., Choo, A. L., Garnett, E. O., Chow, H. M., & Chang, S. E. (2018). A systematic literature review of sex differences in childhood language and brain development. *Neuropsychologia*, 114, 19–31. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2018.04.011>

Flatters, I., Mushtaq, F., Hill, L. J. B., Holt, R. J., Wilkie, R. M., & Mon-Williams, M. (2014). The relationship between a child's postural stability and manual dexterity. *Experimental Brain Research*, 232(9), 2907–2917. <https://doi.org/10.1007/s00221-014-3947-4>

Galsworthy, M. J., Dionne, G., Dale, P. S., & Plomin, R. (2000). Sex differences in early verbal and non-verbal cognitive development. *Developmental Science*, 3(2), 206–215.

Glascoe F. P. (2000). Early detection of developmental and behavioral problems. *Pediatrics in Review*, 21(8), 272–280. <https://doi.org/10.1542/pir.21-8-272>

King, K. M., Luk, J. W., Witkiewitz, K., Racz, S., McMahon, R. J., & Wu, J. (2016). Externalizing behavior across childhood as reported by parents and teachers: A Partial Measurement Invariance Model. *Assessment*, 25(6), 744–758. <https://doi.org/10.1177/10731911166660381>

Moreno-Giménez, A., Campos-Berga, L., Nowak, A., Sahuquillo-Leal, R., D'Ocon, A., Hervás, D., & García-Blanco, A. (2021). Impact of maternal age on infants' emotional regulation and psychomotor development. *Psychological Medicine*, 1–12. <https://doi.org/10.1017/S0033291721000568>

Peyre, H., Hoertel, N., Bernard, J. Y., Rouffignac, C., Forhan, A., Taine, M., ... & Ramus, F. (2018). Sex differences in psychomotor development during the preschool period: A longitudinal study of the effects of environmental factors and of emotional, behavioral, and social functioning. *Journal of Experimental Child Psychology*, 178, 369–384. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2018.09.002>

Ptáčnicková, L., Filipčíková, L., Jurišová, E., & Popelková M. (2022). S-PMV11: Špecifické správanie dieťaťa a obavy rodiča o jeho vývin. *Phd Existence 12 „Změna“*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2022, 1, s. 291–307. <https://doi.org/10.5507/ff.22.24461748>

Richards, M., Mossey, J., & Robins, D. L. (2016). Parents' concerns as they relate to their child's development and later diagnosis of autism spectrum disorder. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 37(7), 532.

Shekhawat, D. S., Gupta, T., Singh, P., Sharma, P., & Singh, K. (2022). Monitoring tools for early identification of children with developmental delay in India: An update. *Child Neuropsychology: A Journal on Normal and Abnormal Development in Childhood and Adolescence*, 28(6), 814–830. <https://doi.org/10.1080/09297049.2021.2022113>

Sheldrick, R. C., Schlichting, L. E., Berger, B., Clyne, A., Ni, P., Perrin, E. C., & Vivier, P. M. (2019). Establishing new norms for developmental milestones. *Pediatrics*, *144*(6), e20190374. <https://doi.org/10.1542/peds.2019-0374>

Vestník MZ SR 2021. Osobitné vydanie roč.69. (s.628-710). Dostupné online: https://www.health.gov.sk/Zdroje?/Sources/dokumenty/vestniky_mz_sr/2021/vestnik-15-8-2021-osobitne-vydanie.pdf

***SITUAČNO-MOTIVAČNÉ FAKTORY ALKOHOLOVÉHO SPRÁVANIA
AKO DETERMINANTY ALKOHOLOVEJ ZÁVISLOSTI***

***SITUATION-MOTIVATIONAL FACTORS OF ALCOHOL BEHAVIOUR AS
DETERMINANTS OF ALCOHOL ADDICTION***

Zuzana Rojková & Marta Vavrová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta UCM v Trnave, Nám. J. Herdu 2, 91701 Trnava

E-mail: zuzana.rojkova@ucm.sk

ABSTRAKT

Príspevok sa zaoberá situačno-motivačnými faktormi (SMF) experimentovania a pravidelného užívania alkoholu ako významným konštruktom pri vzniku alkoholovej závislosti. Na základe komparácie skupín so závislosťou (diagnostické kritérium) a bez závislosti (dospelá populácia, kritérium – skríningový test alkoholizmu) je cieľom objasniť pôsobenie SMF v zmysle rizikovosti či protektívnosti pre vznik závislosti. Veľkosť výskumného súboru bola 390 osôb z toho 154 závislých od alkoholu a 236 populácia užívateľov bez diagnózy. Údaje o SMF boli získané Dotazníkom situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (Rojková & Vavrová, 2017), ktorý meria 4 SMF pri experimentovaní a 3 SMF pri pravidelnom užívaní alkoholu. Výsledky bivariačnej komparácie, Chí-kvadrátu a logistickej regresnej analýzy vypovedajú o významnom rizikovom pôsobení SMF Únik z problémov pri experimentovaní aj pri pravidelnom pití a SMF Túžba po účinku pri pravidelnom pití pre vznik závislosti. Výsledky sú užitočné pre prevenciu, ale i terapiu alkoholovej závislosti.

Kľúčové slová

Alkoholizmus; situačno-motivačný faktor; riziko; experimentovanie; pravidelné pitie

ABSTRACT

The paper deals with the situational-motivational factors of experimentation and regular alcohol use as an important construct in the development of alcohol addiction. Based on the comparison of groups with addiction (diagnostic criterion) and without addiction (adult population, criterion – screening test for alcoholism), the aim is to clarify the effects of situational motivational factors (SMF) in terms of risk or protectiveness for the development of addiction. The size of the research group was 390 persons, of which 154 were addicted to alcohol and 236 were users

without a diagnosis. Data on SMF were obtained by the Questionnaire on situation-motivational alcohol behavior factors (Rojková & Vavrová, 2017), which measures 4 SMF during experimentation and 3 SMF during regular alcohol use. The results of the bivariate comparison, Chi-square, and logistic regression analysis show the significant risk effect of SMF Escape from problems in experimenting and regular drinking, and SMF Desire for effect in regular drinking for the development of addiction. The results are useful for the prevention as well as therapy of alcohol addiction.

Keywords

Alcoholism; situation-motivational factor; risk; experimentation; regular drinking

Grantová podpora

Príspevok bol podporený grantom VEGA č. 1/0203/20: Vývoj a štandardizácia skrínigovej metodiky na identifikáciu výskytu a rizika problémového užívania legálnych drog u adolescentov.

ÚVOD

Užívanie alkoholu je v stredoeurópskom regióne bežnou súčasťou spoločenského života a alkohol je vysoko tolerovanou drogou. Zároveň zneužívanie tejto drogy môže viesť k zdravotným, sociálnym a psychickým problémom či k závislosti ako ochoreniu, preto je aktuálne venovať sa možnostiam prevencie nadmerného pitia, resp. vzniku problémových foriem alkoholového správania.

Rôzne determinanty užívania a zneužívania drog

Zatiaľ čo zneužívanie drog a závislosť sa viac vyskytuje u dospelých, zahájenie užívania a rekreačné užívanie drog je charakteristické skôr pre obdobie adolescencie. Pre obdobie dospievania je typické experimentovanie s rôznymi formami rizikového správania, avšak nie u všetkých adolescentných užívateľov sa vytvorí závislosť (napr. Kandel, 1982; Percy, 2008; Koob & Le Moal, 1997). To vzbudzuje úvahy o rozdieloch v rizikových faktoroch medzi užívaním a zneužívaním drog. Jeden z modelov (Koob & Kreek, 2007) nahliada na funkcie rôznych úrovní hormonálno-mozgovej stresovej aktivácie pri závislosti, čím je vhodný na pochopenie individuálnej náchylnosti k vzniku závislosti. Autori vychádzajú zo psychiatrickej koncepcie dvoch aspektov závislosti – impulzívnej aj kompulzívnej poruchy. Porucha kontroly impulzov je charakterizovaná zvýšeným pocitom napätia alebo arousalu pred vykonaním impulzívneho konania, uspokojením a úľavou v čase konania a absenciou ľútosti po vykonaní. Kompulzívna porucha je charakterizovaná úzkosťou a stresom pred vykonaním, úľavou počas realizácie a prežívanie výčítiek po vykonaní. Presun od impulzívneho ku kompulzívnemu správaniu je sprevádzané presunom od pozitívneho posilnenia k negatívnemu posilneniu (podobne Vanderschuren & Everitt, 2004).

Dôležitosť motivačných faktorov

Jung (2001) uvádza, že so vzrastajúcimi dávkami alkoholu sa môžu meniť pôvodné motívy k pitiu. Najskôr jednotlivec pije kvôli pozitívnym pocitom, časom sa pri absencii pitia cíti nepríjemne a nekomfortne. V tomto bode už výraznú rolu zohrávajú negatívne pocity, ktoré jednotlivca motivujú k ďalšiemu a intenzívnejšiemu pitiu. Weinberg (2001) uvádza, že rozdiel vo faktoroch determinujúcich užívanie a zneužívanie drog spočíva v type pôsobiaceho faktora. Zahájenie a rekreačné užívanie je viac ovplyvnené environmentálnymi a sociálnymi faktormi, zneužívanie individuálnymi biologickými a psychologickými faktormi. Porucha užívania drog, resp. jej nastavenie, je zakotvené v skorých štádiách života (Tarter et al., 1999), čo opodstatňuje hľadanie rizikových faktorov v minulosti, teda retrospektívne, a prevencia už v adolescencii sa orientuje na tvorbu nerizikových vzorcov užívania alkoholu, nie na abstinenciu. Vychádzajúc z predchádzajúcich poznatkov je v konečnom dôsledku podstatná kontrola jednotlivca nad pokúšením ochutnať, či opakovane užívať alkohol v situácii, kedy je dostupný. Motivačné koncepcie tu pracujú s dvoma smermi pôsobenia: zvnútra (zvedavosť pri experimentovaní a túžba po účinku pri užívaní), zvonku (situačne: tlak skupiny, rodiny, spoločenské rituály). Vnútorne motívy sú prepojené s očakávaním špecifického účinku alkoholu, a to buď v zmysle povzbudzujúcom, alebo inhibujúcom. Rozdiel, vzhľadom na rizikový potenciál vnútorného motívu, je v prežívaní pred samotným pitím. Motív úniku z problémov (Rojková & Vavrová, 2017), alebo „coping motives“ (podľa Cooper, 1994), sa vyznačuje negatívnym prežívaním pred užitím, motív túžby po účinku, alebo „enhancement motives“, pozitívnym či neutrálnym prežívaním pred užitím. Vonkajšie motívy reprezentujú situácie sociálneho tlaku, ktoré ústia do potreby byť konformný, alebo ide o sociálne situácie, ktoré sú príležitosťou ochutnať alkohol, alebo ho užiť pretože je dostupný a toto správanie je tolerované (nie vyžadované). Uvedené rozdelenie motívov je možné rozpoznať, resp. priradiť k vyššie uvedeným teóriám vzniku závislosti. Rizikové pre vznik problémových foriem alkoholového správania sú najmä vnútorné motívy, konkrétne ide o motív úniku z problémov a pitie osamote, ktoré sa zväčša prelína s motívom zvládania (záťaž, stresu) alebo s reguláciou negatívnych emocií (Corbin et al., 2020; Creswell, 2021; Gilson et al., 2017; Stamates et al., 2022; Wadell et al., 2021).

Vzhľadom na východiská je výskumným problémom exploračia situačno-motivačných faktorov (SMF) pri experimentovaní a pravidelnom užívaní alkoholu v zmysle určenia ich rizikovosti či protektívnosti (podľa konštruktu SMFv, Rojková & Vavrová, 2017) pre vznik závislosti od alkoholu na základe porovnania skupiny závislých a skupiny užívateľov alkoholu bez diagnózy závislosti.

Ciele

- Objasniť rozdiely v SMF medzi skupinou závislých a skupinou užívateľov alkoholu bez závislosti.
- Objasniť prediktívny význam jednotlivých SMF pre závislosť v rámci regresného modelu.

- Zistiť rozdiely v zastúpení prevládajúcich (dominujúcich) vnútorných motívov pri experimentovaní (Únik) a pravidelnom užívaní (Únik a Túžba) medzi skupinou závislých a skupinou užívateľov alkoholu bez závislosti.

METÓDY

Výskumný problém bol riešený neexperimentálnym komparačným výskumným plánom s použitím dotazníkovej metódy pre zber retrospektívnych údajov. Zber dát prebiehal v rokoch 2021-22.

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo spolu 390 respondentov z rôznych regiónov Slovenska, rozdelených do dvoch skupín. Skupina s diagnózou závislosti od alkoholu (Závislí) pozostávala zo 154 jednotlivcov, ktorí boli pacientmi v psychiatrických zariadeniach, či členmi klubov abstinujúcich alkoholikov (Ž – 33 %, M – 62 %, neuvedené – 5 %), vekom priemerne 45.4 (SD = 15.2) rokov. Porovnávaciu skupinu (Bez závislosti) tvorilo 236 jednotlivcov dospelého veku (Ž – 43 %, M – 53 %, neuvedené – 4 %), priemerne 35.3 (SD = 12.2) rokov. Išlo o užívateľov alkoholu, nadmerní užívatelia boli vyradení na základe skriningového testu alkoholizmu. V rámci jednotlivých analýz sa pracovalo s dátami tých respondentov, ktorí v príslušnej položke dotazníka uviedli vek alebo zaškrtili obdobie, v ktorom začali užívať alkohol pravidelne (aspoň raz za týždeň).

Meranie

Štúdia je súčasťou rozsiahlejšieho projektu, v aktuálnom príspevku sú prezentované výsledky s použitím Dotazníka situačno-motivačných faktorov alkoholového správania (Rojková & Vavrová, 2017). Dotazník rozlišuje SMF pri experimentovaní s alkoholom (EXP) a pri zahájení pravidelného užívania (PU):

SMF experimentovania: Vplyv rovesníkov, Zvedavosť, Únik z problémov (Únik), Vplyv rodiny.

SMF pravidelného užívania: Vplyv skupiny, Túžba po účinku (Túžba), Únik z problémov (Únik).

Ďalej Dotazník SMF zisťuje i iné údaje týkajúce sa alkoholového správania, ako vek experimentovania, vek zahájenia pravidelného pitia, alkoholové správanie v rodine a aktuálne alkoholové správanie (frekvencia i množstvo) a demografické informácie.

Každý SMF je tvorený skóre z 5 položiek (5-stupňová Likertova odpoveďová stupnica). Počet možných bodov je 5-25. Okrem skóre bol vo výskume použitý konštrukt Prevládajúcich SMF, teda zo skór za jednotlivé faktory sa u každého respondenta určil jeden faktor s najvyššou hodnotou pre EXP a pre PU, pričom sa postupovalo podľa pokynov v príručke s orientačnými normami. Ďalej sa prevládajúce SMF kategorizovali v zmysle vymedzenia faktorov Únik (pri EXP a PU) a Túžba (pri PU) alebo ich kombinácie ako prevládajúceho vnútorného motívu.

Analýzy

Dáta boli spracované v programe IBM SPSS 22. Bola realizovaná štatistická deskripcia, testovanie normality, komparačná analýza (Mann-Whitneyho U test) a binárna logistická regresná analýza.

VÝSLEDKY

V rámci vyhodnotenia sme najskôr porovnali jednotlivé SMF medzi skupinami Závislých a Bez závislosti (Tabuľka 1). Ako významne medziskupinovo rozdielne interpretujeme pri experimentovaní Zvedavosť a Únik, a pri pravidelnom užívaní všetky faktory. Všetky významné rozdiely sú v prospech skupiny Závislých.

Tabuľka 1. Výsledky komparačnej analýzy – Mann-Whitneyho U test. Súbor pre komparáciu SMF EXP – Závislí: $N_{exp} = 148$, Bez závislosti: $N_{exp} = 236$; pre komparáciu SMF PU Závislí: $N_{pu} = 154$, Bez závislosti: $N_{pu} = 207$

	Skupina				Mann-Whitneyho U test	
	Závislí		Bez závislosti		U	Z
	M (SD)	Mdn	M (SD)	Mdn		
EXP Vplyv rovesníkov	15.5 (5.4)	17	15.4 (5.2)	16	17082.5	-0.361
EXP Zvedavosť	15.4 (4.7)	16	13.7 (4.4)	14	13471	-3.686**
EXP Vplyv rodiny	11.6 (5.8)	11	10.1 (5.2)	9	14996	-2.372 ^a
EXP Únik z problémov	11.9 (5.4)	11	7.7 (3.5)	6	9093.5	-8.05**
PU Vplyv skupiny	17.6 (4.7)	18	16.1 (4.4)	16	13104.5	-2.897*
PU Túžba po účinku	17.7 (4.6)	18	12.7 (4.5)	12	6968.0	-9.165**
PU Únik z problémov	15.1 (5.4)	16	9.2 (3.9)	8	6260.5	-9.898**

Poznámka. Mann-Whitneyho U test (premenné bez normálnej distribúcie), * $p < 0.01$, ** $p < 0.001$, ^a $p > 0.013 - \alpha$ po Bonferroniho korekcii (pre štyri SMF exp)

Pokračovali sme testovaním regresného modelu so zahrnutím faktorov, ktoré pri komparácii vykazovali významný rozdiel medzi skupinami. Výsledky testovania pomocou metódy Enter ($\chi^2 = 146$, $df = 5$, $p < 0.001$, Tabuľka 2) poukazujú na významný efekt zvyšujúci riziko pre výskyt závislosti vo faktore Únik pri EXP (pri náraste o 1 bod sa riziko zvyšuje 1.11-krát) i PU (zvyšuje 1.17-krát) a v Túžba pri PU (zvyšuje 1.2-krát). Tiež môžeme interpretovať efekt znižujúci riziko pri faktore Vplyv skupiny pri PU (riziko znižuje 0.92-krát) a faktor Zvedavosť pri EXP významný v rámci spoločného pôsobenia nie je.

Tabuľka 2. Výsledky binárnej logistickej regresnej analýzy

Model Summary	-2 Log likelihood	Cox&Snell R Square	Nagelkerke R Square		
Step 1	334.572	0.338	0.455		
	B	S.E.	Wald	df	Exp(B)
EXP Zvedavosť	-0.058	0.036	2.537	1	0.944
EXP Únik z problémov	0.100	0.036	7.608	1	1.105*
PU Vplyv skupiny	-0.086	0.038	5.101	1	0.918*

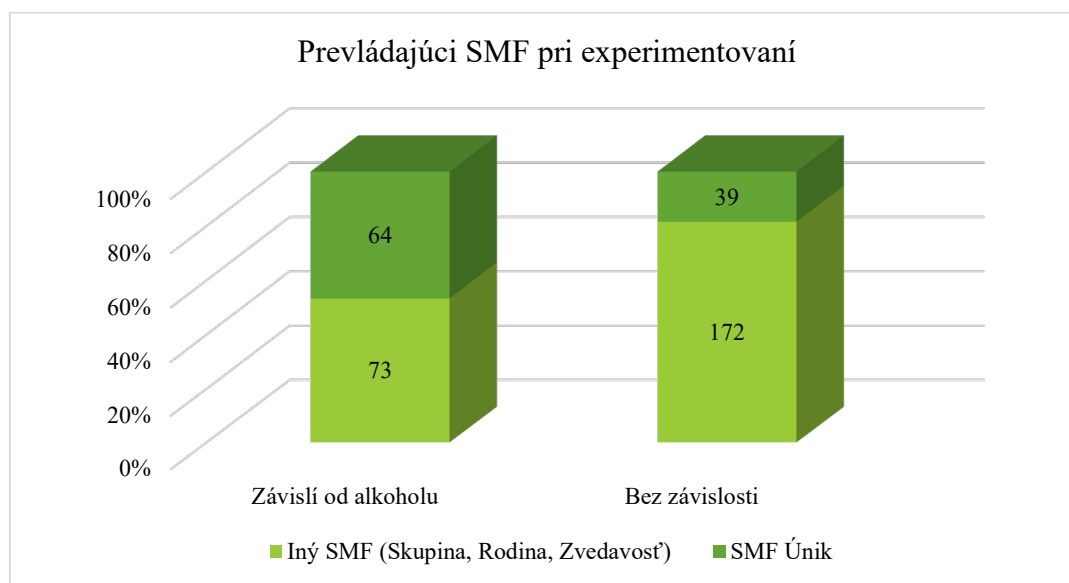
Tabuľka 2. Výsledky binárnej logistickej regresnej analýzy

Model Summary	-2 Log likelihood	Cox&Snell R Square	Nagelkerke R Square		
Step 1	334.572	0.338	0.455		
	<i>B</i>	<i>S.E.</i>	<i>Wald</i>	<i>df</i>	<i>Exp(B)</i>
PU Túžba po účinku	0.179	0.042	18.334	1	1.196**
PU Únik z problémov	0.160	0.036	20.209	1	1.173**
Constant	-3.654	0.615	35.280	1	0.026**

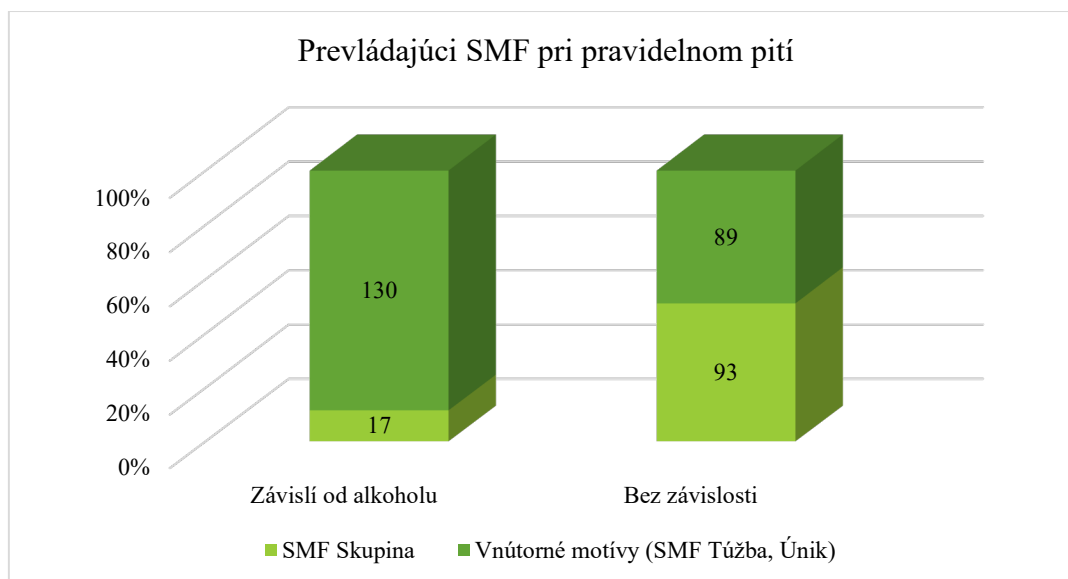
Poznámka. Kódovanie závislej premennej: 1 – skupina Závislí, 0 – skupina Bez závislosti.
* $p < 0.05$, ** $p < 0.001$

V poslednom kroku sme testovali rozdiel v prevládajúcich SMF medzi skupinami. V skupine Závislých prevládal pri experimentovaní faktor Únik v 46.7 % ($n = 64$) prípadoch a iné faktory v 53.3 % (Zvedavosť, Skupina, Rodina, $n = 73$), pričom v skupine Bez závislosti prevládal faktor Únik v 18.5 % ($n = 39$), a iné faktory v 81.5 % ($n = 172$, Obrázok 1). Rozdiely v početnosti kategórií prevládajúcich faktorov medzi skupinami boli testované Chí-kvadrát testom s výsledkom $\chi^2 = 31.773$, $p < 0.001$, interpretujeme ich ako významné.

Pri pravidelnom užívaní boli vymedzené prevládajúce vnútorné motívy Únik a Túžba v jednej spoločnej kategórii voči SMF Vplyv skupiny (vonkajší motív), a ich zastúpenie je 88.4 % ($n = 130$) v skupine Závislých a 48.9 % ($n = 17$) v skupine Bez závislosti, v porovnaní s prevládajúcim faktorom Skupina v skupine Závislých v 11.6 % ($n = 89$) a v skupine Bez závislosti v 51.1 % ($n = 93$, Obrázok 2). Rozdiely v početnostiach medzi skupinami boli taktiež významné ($\chi^2 = 57.108$, $p < 0.001$).

Obrázok 1. Rozloženia prevládajúceho SMF pri experimentovaní v porovnávaných skupinách

Obrázok 2. Rozloženie prevládajúceho SMF pri pravidelnom pití v porovnávaných skupinách

DISKUSIA

Cieľom štúdie bolo preskúmať situačno-motivačné faktory alkoholového správania ako rizikové či protektívne pre vznik závislosti. Vychádzali sme z poznatkov, ktoré identifikujú rôzne motívy ako podstatné pre vývoj problémového užívania alkoholu až závislosti (únik z negatívneho prežívania, coping), zatiaľ čo iné motívy nemajú rizikový potenciál. Pre skúmanie bol použitý konštrukt intenzity SMF pri experimentovaní a pri zahájení pravidelného pitia, a tiež konštrukt prevládajúceho faktora pri oboch formách. Na základe výsledkov interpretujeme, že vnútorné SMF pri užívaní alkoholu, ako sú únik z problémov (EXP i PU), resp. túžba po účinku pri pravidelnom užívaní, zvyšujú riziko vzniku alkoholovej závislosti, resp. vyskytujú sa častejšie ako dominantný faktor, či intenzívnejšie v skupine závislých od alkoholu než v skupine užívateľov bez závislosti. Naopak, motívy vonkajšie, ako je vplyv rovesníkov či rodiny, ktoré môžeme nazvať aj sociálnymi, a taktiež zvedavosť, ktorá je síce vnútorným motívom, ale z vývinového hľadiska normálnym motívom pre experimentovanie u adolescentov, nie sú významné, alebo pôsobia protektívne. Konkrétne pravidelné pitie pod vplyvom skupiny, alebo pri spoločenských príležitostiach je podľa výsledkov protektívnym faktorom a možno ich ponímať ako protichodné k pitiu osamote (napr. Corbin et al., 2020, Wadell et al., 2021, a i.). Samotný sociálny aspekt situácie pitia nie je možné odčleniť od motivácie spojenej s prežívaním alebo očakávaním pozitívnych alebo negatívnych následkov (napr. Gilson et al, 2017; Stamatēs et al., 2022). Pomerne jednoznačne ukazujú výsledky na dominanciu motívov úniku a túžby po účinku u závislých, čo je v súlade s poznatkami o rizikovitosti pitia za účelom zvládania stresu, uvoľnenia napätia, potlačenie fyzických symptómov (napr. bolesť), relaxácie (uvoľňujúci účinok), zvýšenie pocitu sebavedomia (povzbudzujúci účinok), ktoré sme poňali ako vnútorné motívy (bez ohľadu na sociálny aspekt, v súlade napr. s Creswell, 2021). Však ani tu nie je rizikovosť jednoznačná a uvedomujeme si potrebu nazerania na problém v zmysle kombinácie sociálneho aspektu a typu vnútorného

motívu (potlačenie negatívneho vs. povzbudenie pozitívneho prežívania). Autori niektorých štúdií (napr. Antheien et al., 2017) rozlišujú aj očakávania negatívnych či pozitívnych následkov pitia, pričom očakávania pozitívnych následkov sú mediátorom medzi negatívnym prežívaním a motívom povzbudenia, ale negatívne očakávanie nesúvisia s efektom zvládacieho motívu. Nami použitý konštrukt SMF definuje faktor Túžba čisto v pozitívnom a neutrálnom význame (enhancement) a faktor Únik vo výlučne negatívnom význame (negatívne prežívanie pred pitím), pričom v oboch vnútorných motívoch (Túžba i Únik) sú zahrnuté i očakávané následky (napr. položka faktora Únik: „Alkohol mi pomáhal uvoľniť nahromadené napätie.“, Túžba: „Po užití alkoholu som mal lepšiu náladu a vedel som sa viac zabaviť“), čo diferencuje konštrukt SMF od štvorfaktoriálneho modelu použitom vo viacerých štúdiách.

V rámci štúdie sa potvrdilo prirodzene vyššie skórovanie v Dotazníku SMF u ľudí s diagnózou alkoholizmu oproti užívateľom, ktoré komplikuje interpretáciu, pretože všetky významné rozdiely medzi skupinami vykazujú vyššie hodnoty SMF u závislých. Rovnakú schému vyššieho skórovania v motívoch pitia nachádzame napr. u autorov Lac a Donaldson (2016), ktorí motívy k pitiu sledovali v skupinách miernych užívateľov, nárazových užívateľov a neužívateľov (za 30 dní). Uvedená skutočnosť sa vyskytuje i pri iných motivačných konštruktoch (napr. pri sebapoškodzovaní, fajčení) a je možné ju potenciálne využiť pri identifikácii problémového, či nadmerného rizikového správania, pretože intenzita skórovania reflektuje „vzťah“, resp. význam daného správania pre jednotlivca (Rojková & Kundrát, 2020). Vzhľadom na to, využitie konštruktu prevládajúceho faktora je vhodným riešením, ktorý individualizuje určenie dominantného motivačného faktora s ohľadom na celkové skórovanie v dotazníku SMF.

Hlavnými limitmi výskumu je mierna neekvivalentnosť skupín vzhľadom na vek, avšak priemerné hodnoty veku spadajú do jedného vývinového obdobia. Problematiká môže byť retrospektivita dát – situácie a motivácia pri prvej skúsenosti môže siahať až do detstva, zahájenie pravidelného pitia do adolescencie. Informácie môžu byť skreslené časovým odstupom, presnosťou spomienky. Problém, ktorý sa rieši, však nie je možné kvantitatívne uchopiť inak, s výnimkou longitudinálneho výskumu. Výsledky štúdie môžu byť užitočné pre prevenciu v mladších vývinových obdobiach, ale i pre terapiu alkoholovej závislosti.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Antheien, M. A., Lembo, J., & Neighbors, C. (2017). Drinking motives and alcohol outcome expectancies as mediators of the association between negative urgency and alcohol consumption. *Addictive Behaviors*, 66, 101–107. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.11.009>

Cooper, M. (1994). Motivations for alcohol use among adolescents. Development and validation of a four-factor model. *Psychological Assessment*, 6(2), 117–128. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.6.2.117>

Corbin, W. R., Waddell, J. T., & Scott, C. (2020). I drink alone: Mechanisms of risk for alcohol problems in solitary drinkers. *Addictive Behaviors*, 102, 106147. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2019.106147>

- Creswell, K. G. (2021). Drinking together and drinking alone: A social-contextual framework for examining risk for alcohol use disorder. *Current Directions in Psychological Science*, 30(1), 19–25. <https://doi.org/10.1177/0963721420969406>
- Gilson, K., Bryant, Ch., & Judd, F. (2017). Understanding older problem drinkers: The role of drinking to cope. *Addictive Behaviors*, 64, 101–106. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.08.032>
- Kandel, D. (1982). Epidemiological and psychological perspectives on adolescent drug use. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 21(4), 328–347. [https://doi.org/10.1016/S0002-7138\(09\)60936-5](https://doi.org/10.1016/S0002-7138(09)60936-5)
- Koob, G. F., & Le Moal, M. (1997). Drug abuse: Hedonic homeostatic dysregulation. *Science*, 278(52), 52–58. <https://doi.org/10.1126/science.278.5335.52>
- Koob, G., & Kreek, M. J. (2007). Stress, dysregulation of drug reward pathways, and the transition to drug dependence. *American Journal of Psychiatry*, 164(8), 1149–1159. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2007.05030503>
- Lac, A., & Donaldson, C. D. (2016). Alcohol attitudes, motives, norms, and personality traits longitudinally classify nondrinkers, moderate drinkers, and binge drinkers using discriminant function analysis. *Addictive Behaviors*, 61, 91–98. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.05.006>
- Percy, A. (2008). Moderate adolescent drug use and the development of substance use self-regulation. *International Journal of Behavioral Development*, 32(5), 451–458. <https://doi.org/10.1177/0165025408093664>
- Rojková, Z., & Kunderát, J. (2020). Možnosti využitia dotazníka SMF alkoholového správania ako indikátora problémového pitia. In A. Baranovská & D. Kochanová (Eds.), *Kondášove dni 2020, zborník recenzovaných príspevkov z konferencie* (pp. 68–80). Katedra psychológie FF UCM.
- Rojková, Z., & Vavrová, M. (2017). Situačno-motivačné faktory alkoholového správania. *Metodológia merania a aplikácia v praxi*. FF UCM.
- Stamates, A. L., Lau-Barraco, C., & Braitman, A. L. (2022). Daily impulsivity is associated with alcohol use and problems via coping motives, but not enhancement motives. *Drug and Alcohol Dependence*, 232, 109333, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2022.109333>
- Tarter, R., Vanyokov, M., Giancola, P., Dawes, M., Blackson, T., Mezzich, A., & Clark, D. B. (1999). Etiology of early age onset substance use disorder: A maturational perspective. *Development and Psychopathology*, 11, 657–683. <https://doi.org/10.1017/S0954579499002266>
- Vanderschuren L. J. M. J., & Everitt, B. J. (2004). Drug seeking becomes compulsive after prolonged cocaine self-administration. *Science*, 305, 1017–1019. <https://doi.org/10.1126/science.1098975>
- Waddell, J. T., Corbin, W. R., & Marohnic, S. D. (2021). Putting things in context: Longitudinal relations between drinking contexts, drinking motives, and negative alcohol consequences. *Psychology of Addictive Behaviors*, 35(2), 148–159. <https://doi.org/10.1037/adb0000653>
- Weinberg, N. (2001). Risk factors for adolescent substance abuse. *Journal of Learning Disabilities*, 34(4), 343–351. <https://doi.org/10.1177/002221940103400409>

***REFLEXIA RADIKÁLNYCH TECHNOLOGICKÝCH INOVÁCIÍ V
AUTONÓMNYCH VOZIDLÁCH: POSTOJE, OBAVY, BENEFITY***

***REFLECTION OF RADICAL TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN
AUTONOMOUS VEHICLES: ATTITUDES, CONCERNS, BENEFITS***

Eva Rošková & Andrea Kristína Sabó

^a Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Gondova 2

E-mail: eva.roskova@uniba.sk

ABSTRAKT

Autonómne vozidlá (AV) sú vozidlá, kde aspoň niektoré aspekty kontroly, ktoré sú rozhodujúce z hľadiska bezpečnosti (napr. zatáčanie, akcelerácia, brzdenie) fungujú bez priameho zásahu šoféra. Vychádzajúc z Car technology acceptance model (C-TAM) cieľom štúdie bola exploračia postojov, pociťovaných obáv a očakávaných benefítov z používania autonómnych vozidiel v súvislosti s vybranými demografickými premennými (vek, rod, vzdelanie). Štúdia má kvantitatívny prierezný charakter. Zber dát bol uskutočnený online formou. Výskumný súbor tvorilo 376 respondentov, vo veku od 18 do 69 rokov. Respondenti reportovali vysoké povedomie o AV a neutrálny až pozitívny postoj k nim. V súvislosti s používaním AV vyjadrili obavy (napr. neschopnosť viesť vozidlo na úrovni ľudského vodiča), ktoré sa prechodom na vyššie úrovne automatizácie spájanej so stratou kontroly nad vozidlom zvyšovali. Ženy reportovali vyššiu mieru obáv ako muži. Menej dopravných nehôd, nižšia závažnosť dopravných nehôd, lepšia plynulosť premávky boli vnímané ako najvýznamnejšie benefity AV. Mladší respondenti s vysokoškolským vzdelaním (bc) prejavili najvyšší záujem vlastniť AV.

Kľúčové slová

autonómne vozidlá; postoje; benefity; obavy

ABSTRACT

Autonomous vehicles (AV) are vehicles where at least some of the safety-critical aspects of control (e.g., cornering, acceleration, braking) operate without the direct intervention of the driver. Based on Car technology acceptance model (CTAM) the aim of the study was to explore attitudes, concerns and expected benefits of using AV in relation to selected demographic variables (age, gender, education). The study has a quantitative cross-sectional character. Data collection was performed online. The research sample consisted of 376 respondents, aged 20 to 69 years. Respondents reported a high awareness of AV and a neutral to positive attitude towards them. At the same time, they expressed a great deal of concern about the use of AV

(e.g., inability to drive at the level of a human driver), which increased with the transition to higher levels of automation associated with the loss of control of the vehicle. Women reported higher level of worries than men. Fewer traffic accidents, lower severity of traffic accidents, better traffic flow were perceived as the most relevant benefits of AV. Younger respondents with a university degree (Bc) showed the highest interest in owning an AV.

Keywords

autonomous vehicles; attitudes; benefits; concerns

Grantová podpora

VEGA 1/0603/21, 2021 – 2023

ÚVOD

Americký národný úrad pre bezpečnosť cestnej premávky (NHTSA, 2013) definuje autonómne vozidlá (AV) ako vozidlá, u ktorých aspoň niektoré aspekty kontroly, ktoré sú rozhodujúce z hľadiska bezpečnosti (zatačanie, akcelerácia, brzdenie) fungujú bez priameho zásahu šoféra. Spoločnosť SAE (Society of Automotive Engineers, 2014) zadefinovala 5 úrovní autonómnych technológií, niektoré (úroveň 1) sú bežne dostupné už v súčasnosti (napr. tempomat, asistent udržiavania vozidla v jazdnom pruhu), iné existujú len v kontexte pokročilých výskumných konceptov. Uvedenie AV je však čoraz reálnejšie, systémy úrovne 2, v ktorých autonómny systém preberá kontrolu nad vozidlom (pridávanie, brzdenie, zatačanie) sú už dostupné napr. vo vozidlách, napr. Cadillac Super Cruise od General Motor, Audi Drivers Assistance Plus.

Potenciálne prínosy a riziká autonómnych vozidiel

Približne 1.3 miliónov ľudí zomiera v dôsledku dopravných nehôd každý rok, pričom ich hlavnou príčinou je až v 94 % je chyba človeka (WHO, 2018). Predpokladá sa, že samošoférovacie autá by mohli výrazne znížiť nehodovosť (až o 90 %) a zlepšiť bezpečnosť na cestách (APUR, 2018). Prítomnosť AV v premávke môže prispieť k lepšej plynulosti premávky redukovaním tzv. „dopravných vln“, ktoré predstavujú narušenia plynulosti premávky, spôsobené brzdením a rozbíhaním vozidiel. AV majú potenciál k redukcii záťaže na životné prostredie o.i. aj využívaním AV formou „carsharingu“. AV by mohli zlepšiť mobilitu ľudí s hendikepom alebo v pokročilom veku (Steck et al., 2018). Radikálne autonómne technológie prinášajú aj riziká, ktorých eliminovanie resp. minimalizovanie aktuálne ani zďaleka nie je isté. Adopcia AV si bude vyžadovať vytvorenie rozsiahleho legálneho rámca, ošetrojúceho základné otázky ich využitia. Jednou z nich je otázka napr. právnej zodpovednosti v prípade dopravnej nehody, ochrany súkromia, napadnutia systému hackermi. AV budú napojené na internet, existuje riziko že cudzie osoby alebo hackeri budú mať prístup k informáciám ako poloha, identita majiteľa, časové úseky, kedy sa majiteľ nachádza doma, v práci atď. Vysoké riziko

predstavuje slabší výkon autonómneho systému v zhoršených poveternostných podmienkach ako dážď, sneženie alebo hmla (Zang et al., 2019).

Akceptácia autonómnych technológií – psychologické mechanizmy

V súčasnosti sa väčšina výrobcov vozidiel zameriava hlavne na riešenie technických výziev spojených s vývojom bezpečných a spoľahlivých AV na nasadenie na cestách. Aj keď je bezpečnosť prvoradá, na to, aby spotrebitelia používali a akceptovali budúce AV, je potrebné zabezpečiť aj príjemný, pohodlný zážitok z jazdy (Lee et al., 2021), čo je možné iba so zohľadnením individuálnych preferencií potenciálnych užívateľov. Venkatesh et. al. (2003) vytvorili Zjednotenú teóriu akceptácie a používania technológie (UTAUT), porovnaním ôsmich dominantných modelov, reflektujúc štyri kľúčové faktory ovplyvňujúce akceptovanie a používanie technológií, a to očakávaná výkonnosť, očakávané úsilie, sociálny vplyv a uľahčujúce podmienky. Ako moderačné faktory identifikovali rod, vek, skúsenosť a dobrovoľnosť používania. Do modelu UTAUT 2 boli neskôr doplnené tri ďalšie premenné – hedonická motivácia, hohnota / cena a zvyk (Venkatesh et al., 2012). Výskumy vychádzajúce z modelov UTAUT v kontexte autonómnych technológií preukázali, že model nie je postačujúcim nástrojom, keďže dokázal vysvetliť len okolo 22 % rozptylu v behaviorálnych zámerov akceptovať technológie (Madigan et al., 2016). Nedostatky UTAUT modelov v kontexte akceptácie AV boli adresované pri vytvorení Modelu akceptácie auto-technológií (Car technology acceptance model – C-TAM), ktorý okrem už spomenutých determinantov behaviorálnych zámerov zohľadňuje faktory vnímanej bezpečnosti, úzkosti, sebaúčinnosti a postojov voči používaniu technológie (Osswald et al., 2012).

Cieľom štúdie je v nadväznosti na model C-TAM informovať o všeobecných postojoch, obavách, vnímaných prínosoch a záujme vlastniť AV v našej populácii. Otestovať súvislosti medzi vybranými demografickými premennými – vek, rod, úroveň vzdelania a premennými týkajúcimi sa postojov, akceptácie, afektívneho ladenia, obáv používať AV a záujmu vlastniť AV. Na základe realizovaných výskumov (napr. Madigan et al., 2016) sme očakávali pozitívnejšie postoje k AV a menšie obavy z AV u mladších respondentov, mužov, s vyšším dosiahnutým vzdelaním.

METÓDY

Participantí a priebeh výskumu

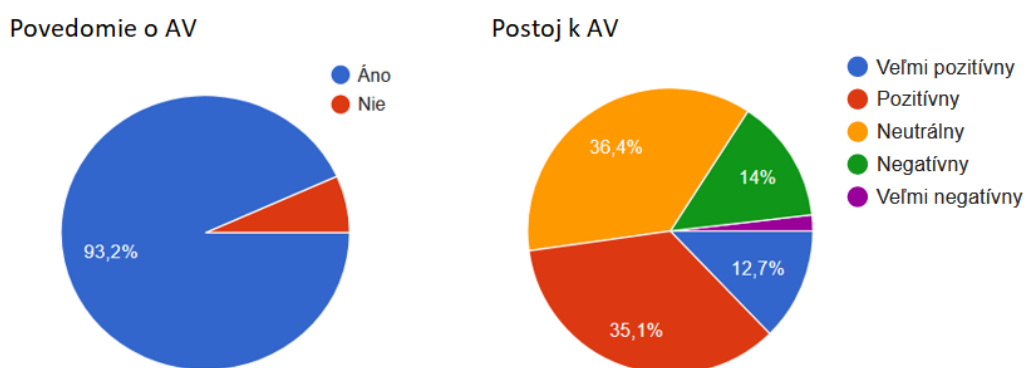
Výskumu sa zúčastnilo 376 respondentov, 209 mužov, 167 žien. 51 % participantov bolo vo vekovej kategórii od 18 do 29 rokov, 33 % v kategórii od 30 do 49 rokov a 16 % patrilo do vekovej skupiny nad 50 rokov. 31 % opýtaných reportovalo stredoškolské vzdelanie, 23 % bakalársky stupeň a 46 % magisterský a post doktorandský stupeň vzdelania. Participantí boli skontaktovaní buď osobne, online, prostredníctvom sociálnych sietí alebo telefonicky a následne im bol zaslaný internetový odkaz k online verzii dotazníka, ktorý bol vytvorený a distribuovaný prostredníctvom platformy Google Sheets.

Metódy

Použitý Dotazník postojov názorov na autonómne vozidlá bol vytvorený Schoettlom a Sivakom (2014) a použitý v medzinárodnom výskume, zameranom na preskúmanie postojov občanov USA, Austrálie a Kanady voči AV. Otázky v dotazníku merajú postoje, afektívne ladenie, obavy, riziká, benefity vo vzťahu k AV. Na väčšinu otázok respondenti odpovedali formou Likertovej škály, niektoré otázky boli formulované ako otvorené. Originál použitý v medzinárodnej štúdií tvorí 16 otázok. Slovenský preklad sme vytvorili na základe odporúčaného postupu na preklad dotazníkov, vrátane spätného prekladu.

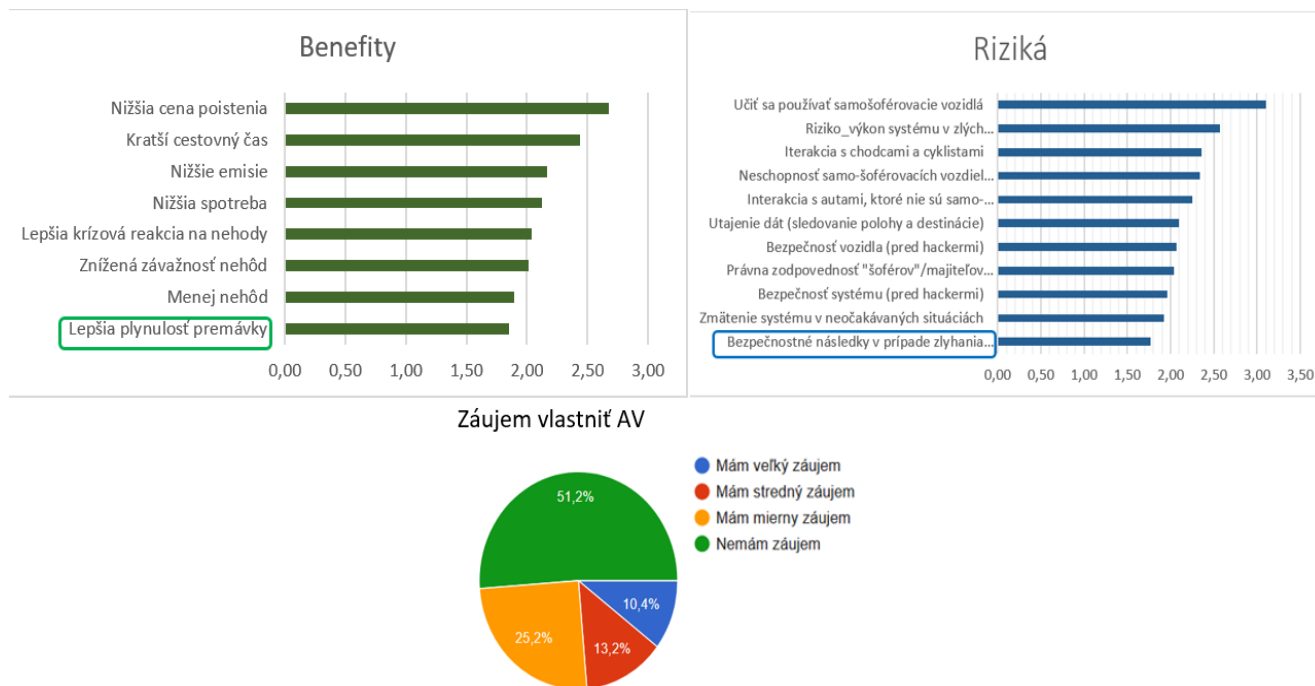
VÝSLEDKY

Povedomie a všeobecný postoj k AV. Postoj voči AV respondenti mali možnosť vyjadriť na päť bodovej Likertovej stupnici (od 1 = veľmi pozitívny po 5 = veľmi negatívny). 36 % respondentov uviedlo neutrálny, 35 % pozitívny a 12 % veľmi pozitívny postoj k AV. Respondenti reportovali vysoké povedomie o AV, väčšina (93 %) už počula o AV pred účasťou na výskume (Obrázok 1).

Obrázok 1. Povedomie o AV a postoj k AV

Vnímané benefity, riziká súvisiace s AV, záujem vlastniť AV. Participanti sa vyjadrovali k jednotlivým uvedeným benefitom, pričom označovali na škále, či ich výskyt považujú za veľmi pravdepodobný (1) až veľmi nepravdepodobný (4).

Obrázok 2. Vnímané benefity, riziká súvisiace s AV, záujem vlastníť AV

Frekvenčné analýzy ukázali (Obrázok 2) ako najvýznamnejší vnímaný benefit AV lepšiu plynulosť premávky, menej dopravných nehôd, zníženú závažnosť dopravných nehôd. Ako najmenej prínosné participanti označili nižšiu cenu poistenia, kratší cestovný čas, či nižšie emisie.

Ako najviac *znepokojujúce* opýtaní uvádzali bezpečnostné následky v prípade zlyhania systému, zmätenie systému v neočakávaných situáciách, zabezpečenie systému pred hackermi, právna zodpovednosť, utajenie dát, interakcia s autami, ktoré nie sú samo-šoférovacie, interakcia s chodcami a cyklistami. Najmenej obáv participanti dokumentovali v súvislosti s učením sa jazdiť na samo-šoférovacích vozidlách. Čo sa týka *záujmu vlastníť AV*, približne polovica respondentov vyjadrila nezáujem (1), mierny záujem uviedla ¼ opýtaných, stredný a veľký záujem (4) sme zaznamenali približne pri 20 % respondentov (Obrázok 1).

V Tabuľke 1 uvádzame výsledky testovania rozdielov v miere znepokojenia a obáv medzi úrovňami autonómie 3 a 4. Popis úrovni autonómie 3, 4 bol respondentom vopred poskytnutý. Participanti odpovedali na Likertovej škále (od 1 = veľmi znepokojujúce po 4 = nebol/a by som znepokojený). Výsledky *t*-testu ukázali signifikantný rozdiel v miere obáv medzi testovanými úrovňami autonómie (3, 4) v zmysle nárastu, vyššej miery znepokojenia so zvyšujúcou sa úrovňou autonómnej technológie vo vozidle, teda so zvyšujúcou sa mierou straty kontroly nad vozidlom ($t(374)=42.26, p < .001, d = 2.2$).

Tabuľka 1. Porovnanie miery znepokojenia z AV úroveň 3 a úroveň 4

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	Cohenovo <i>d</i>
AV_U3*	2.79	0.946				
AV_U4**	2.44	1.120	42.256	374	< .001	2.179

Poznámka. U3 – úroveň AV 3: ...od šoféra sa očakáva, že bude pripravený príležitostne prevziať kontrolu, ale vozidlo mu poskytne predčasné varovanie, aby mal dostatočne veľa času na prechod na mechanické riadenie...

U4 – úroveň AV 4:... “Šofér” vyberie destináciu, ale neočakáva sa od neho, že bude pripravený prevziať kontrolu ani raz, počas celej jazdy...

V Tabuľke 2 uvádzame výsledky testovania rozdielov (*t*-test) medzi mužmi a ženami v postojoch k AV, obavách a záujme vlastníť AV. Výsledky dokumentujú vyššie znepokojenie a obavy z autonómnych vozidiel u žien ako u mužov v prípade autonómnej technológie úrovne 3 aj 4, rozdiely však boli štatisticky nevýznamné. V postojoch a v záujme vlastníť AV sme štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami nezaznamenali (Tabuľka 2).

Analýza variancie (ANOVA) ukázala signifikantný efekt úrovne dosiahnutého vzdelania na preferencie vlastníť autonómne vozidlo $F(3) = 11.47, p < 0.001, \eta^2 = 0.085$. Posthoc analýza (Tukey's HSD) indikovala významne vyšší záujem vlastníť AV v skupine respondentov v bakalárskom vzdelaní (M = 2.84) oproti skupine participantov so stredoškolským (M = 2.13) aj magisterským stupňom vzdelania (M = 1.95). V súvislosti s vekom, respondenti vo vekovej kategórii 18 až 29 rokov indikovali najvyšší vyšší záujem vlastníť AV (M = 2.69) oproti vyšším vekovým skupinám (30 až 49 rokov, M = 1.69, nad 50 rokov, M = 1.75). Významnosť efektu potvrdila ANOVA, $F(2) = 39.68, p < 0.001, \eta^2 = 0.175$ s následnou Tukey's HSD posthoc analýzou. V prípade všeobecného postoja voči AV, znepokojenia a obáv z AV (úroveň 3 a 4) sme vo vzťahu k premenným vek a úroveň dosiahnutého vzdelania žiadne významné efekty nezaznamenali.

Tabuľka 2. Postoje, obavy, záujem vlastníť AV – testovanie rozdielov medzi mužmi a ženami

	Skupina	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	Cohenovo <i>d</i>
Postoj k AV	muži	209	2.541	1.060				
	ženy	167	2.611	0.790	-0.711	374	0.478	-0.074
Obavy_U3	muži	209	2.876	0.978				
	ženy	167	2.689	0.898	1.910	374	0.057	0.198
Obavy_U4	muži	209	2.541	1.122				
	ženy	167	2.317	1.109	1.927	374	0.055	0.200
Záujem vlastníť AV	muži	209	2.144	1.180				
	ženy	167	2.299	1.185	-1.270	374	0.205	-0.132

DISKUSIA

Cieľom štúdie je informovať o všeobecných postojoch, obavách, vnímaných prínosoch a záujme vlastníť AV a o ich demografických súvislostiach (vek, rod, úroveň vzdelania).

Výsledky týkajúce sa všeobecného postoja k AV a miery znepokojenia v súvislosti autonómnymi technológiami vo vozidle sú v súlade s realizovanými štúdiami dokumentujúcimi „rozdelenie“ verejnej mienky voči AV. Napr. v štúdiách Bazilinsky (2015), Nordhoff et al. (2018) respondenti vyjadrili pozitívny postoj v 39 % a 23 % reportovalo negatívne ladenie a nedôveru. Ako najpríjemnejší spôsob jazdenia označili manuálnu jazdu bez asistenčných systémov. Obavy, znepokojenie a bezpečnostné následky v prípade v prípade zlyhania systému participanti v našom výskume reflektovali ako najväznejšie riziko v súvislosti s adopciou a používaním kompletne autonómnych vozidiel. Vnímanie vlastnej bezpečnosti v AV, resp. narušenie vlastného well-beingu sa v súlade s modelom C-TAM ukazuje ako kritické v procese predikcie zámeru správania používať AV. Identifikovaný nárast obáv so zvyšujúcou sa technológiou autonómie a stratou kontroly nad riadením vozidla môžeme podporiť výskumom Nordhoff et al. (2018), ktorí zistili, že respondenti by si v priemere užívali jazdu v AV, avšak najviac by ocenili, keby mali možnosť prevziať kontrolu nad vozidlom pomocou tlačidla, ktoré by autonómny režim zastavilo, čo naznačuje potrebu udržania si určitého stupňa kontroly nad AV. Podobne, vo výskume Liljamo et al. (2018) respondenti uviedli, že všetky AV, aby boli bezpečné, musia mať možnosť aj manuálneho riadenia. Zistené vyššie obavy z AV u žien ako u mužov, hoci štatisticky nevýznamné, sú v súlade s výskumami deklarujúcimi negatívnejšie ladenie u žien voči AV, ale aj voči technológiám ako takým (Schoettle & Sivak, 2014; Nordhoff et al., 2018; Romero-Rodriguez et al., 2020). Zistili sme pomerne vysoké povedomie (informovanosť o AV) v porovnaní s výsledkami medzinárodného výskumu (Schoettle & Sivak, 2014) realizovanom v USA, Veľkej Británii a Austrálii (71 %). Výsledok môže súvisieť s tým, že referenčný výskum bol uskutočnený pred 8 rokmi, počas ktorých prebiehal jednak masívny technologický pokrok, zvýšila sa prezentácia AV v médiách i priamo v cestnej premávke. Prispieť k tomuto výsledku mohla aj „mladšia“ výskumná vzorka v našej štúdií, o ktorej môžeme predpokladať lepší prehľad o nových technológiách aj v dôsledku častejšieho používania väčšieho množstva najmä digitálnych zdrojov informácií (internet, sociálne siete) prezentujúcich technologické inovácie (König & Neumayr, 2016). Na formovanie postojov voči AV bezpochyby v súčasnosti prispieva ich prezentácia v médiách, ktorá, predpokladáme, je aktuálne pre väčšinu populácie jediným zdrojom informácií. Ľudia v našich podmienkach nemajú možnosť overiť si fungovanie AV vlastnou priamou skúsenosťou, ktorá je aj v súlade s modelom UTAUT jedným z najdôležitejších zdrojov pre akceptáciu technológie. Ľudia sú preto odkázaní na alternatívne zdroje (napr. médiá), ktoré v súvislosti s AV môžu mať tendenciu zveličovať ich negatívne aspekty (nehody, úmrtia) využívajúc najmä heuristiky dostupnosti a ovplyvniť tak všeobecný postoj voči nim negatívnym smerom (Schariff et al., 2017). Tento fenomén sme však priamo neskúmali. Čo sa týka premennej úroveň dosiahnutého vzdelania, táto sa ukázala ako významná v prípade preferencií vlastníť AV a to v prospech respondentov s vysokoškolským-bakalárskym stupňom vzdelania, podobne ako vo výskume Schoettle & Sivak (2014).

Reflektujúc limity exploračného, kvantitatívneho výskumu, ako aj zistení s nižšou úrovňou efektov štúdia prispieva k lepšiemu porozumeniu názorov, postojov, potenciálnych bariér užívateľov voči radikálnej inovácii reprezentovanej autonómnymi vozidlami z psychologickej, „people-oriented“ (orientovanej na ľudí) perspektívy. Za relevantné do budúcnosti považujeme

skúmanie individuálnych rozdielov a preferencií (napr. vyhľadávanie vzrušenia, preferovaný štýl šoférovania, úroveň vodičských zručností), ktoré môžu pomôcť pri vývoji algoritmov v AV pri posilnení ich bezpečnostných výhod, ale aj „zážitkovej“ stránky z jazdy u potenciálnych užívateľov AV.

ZOZNAM REFERENCIÍ

APUR. (2018). *Impacts and potential benefits of autonomous vehicles – From an international context to Grand Paris*. Retrieved from: https://www.apur.org/sites/default/files/documents/publication/etudes/impacts_potential_benefits_autonomous_vehicles.pdf

Bazilinsky, P., Kyriakidis, M., & de Winter, J. (2015). An international crowdsourcing study into people's statements on fully automated driving. *Procedia Manufacturing*, 3, 2534–2542.

König, M., & Neumayr, L. (2016). Users' resistance towards radical innovations: The case of the self-driving car. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 44, 42–52.

Lee, J. D., Liu, S. Y., Domeyer, J., & DinparastDjadid, A. (2021). Assessing drivers' trust of automated vehicle driving styles with a two-part mixed model of intervention tendency and magnitude. *Human Factors*, 63(2), 197–209.

Liljamo, T., Liimatainen, H., & Pöllänen, M. (2018). Attitudes and concerns on automated vehicles. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 59, 24–44. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.08.010>

Madigan, R., Louw, T., Dziennus, M., Graindorge, T., Ortega, E., Graindorge, M., & Merat, N. (2016). Acceptance of Automated Road Transport Systems (ARTS): An adaptation of the UTAUT model. *Transportation Research Procedia*, 14, 2217–2226. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2016.05.237>

NHTSA. (2015). *Critical reasons for crashes investigated in the National Motor Vehicle Crash Causation Survey*. Retrieved from: <https://crashstats.nhtsa.dot.gov/Api/Public/ViewPublication/812115>

Nordhoff, S., de Winter, J., Kyriakidis, M., van Arem, B., & Happee, R. (2018). Acceptance of driverless vehicles: Results from a large cross-national questionnaire study. *Journal of Advanced Transportation*, 2018, 1–22. <https://doi.org/10.1155/2018/5382192>

Osswald, S., Wurhofer, D., Trösterer, S., Beck, E., & Tscheligi, M. (2012). *Predicting information technology usage in the car: Towards a car technology acceptance model* (pp. 51–58). <https://doi.org/10.1145/2390256.2390264>

Romero-Rodríguez, J.-M., Alonso-García, S., Marín-Marín, J.-A., & Gómez-García, G. (2020). Considerations on the implications of the Internet of Things in Spanish universities: The usefulness perceived by professors. *Future Internet*, 12(8), 123.

SAE (2014). *Updated visual chart for its “Levels of Driving Automation” standard for self-driving vehicles*. Retrieved March 23, 2020, from <https://www.sae.org/news/press-room/2018/12/sae-international-releases-updated-visual-chart-for-its-%E2%80%9Clevels-of-driving-automation%E2%80%9D-standard-for-self-driving-vehicles>

Schoettle, B., & Sivak, M. (2014). *A survey of public opinion about autonomous and self-driving vehicles in the U.S, the U.K., and Australia* (Report No. UMTRI-2014-21).

Shariff, A., Bonnefon, J., & Rahwan, I. (2017). Psychological roadblocks to the adoption of self-driving vehicles. *Nature Human Behaviour*, *1*(10), 694–696. <https://doi.org/10.1038/s41562-017-0202-6>

Steck, F., Kolarova, V., Bahamonde-Birke, F., Trommer, S., & Lenz, B. (2018). How autonomous driving may affect the value of travel time savings for commuting. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*, *2672*(46), 11–20.

Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, *27*(3), 425–478. <https://doi.org/10.2307/30036540>

Venkatesh, V., Thong, E., & Xu, N. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, *36*(1), 157. <https://doi.org/10.2307/41410412>

WHO (2018). *Global status report on road safety*. Retrieved from: https://www.who.int/violence_injury_prevention/road_safety_status/2018/en/

Zang, S., Ding, M., Smith, D., Tyler, P., Rakotoarivelo, T., & Kaafar, M. A. (2019). The impact of adverse weather conditions on autonomous vehicles: How rain, snow, fog, and hail affect the performance of a self-driving car. *IEEE Vehicular Technology Magazine*, *14*(2), 103–111.

AKČNÁ KRÍZA PRI DOSAHOVANÍ CIEĽOV V OBLASTI PSYCHICKÉHO ZDRAVIA U MLADÝCH DOSPELÝCH

THE ACTION CRISIS IN ACHIEVING MENTAL-HEALTH-RELATED GOALS IN YOUNG ADULTS

Natália Sabolová & Kristína Hatalová

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice

E-mail: natalia.sabolova@student.upjs.sk, kristina.hatalova@student.upjs.sk

ABSTRAKT

Predmetom práce bolo skúmať ciele, prekážky a akčnú krízu mladých dospelých v oblasti psychického zdravia. Obsahovou analýzou boli identifikované kategórie cieľov a prekážok. Zároveň bol pozorovaný korelačný vzťah medzi subjektívnym psychickým zdravím mladých dospelých a prežívanou akčnou krízou. Online štúdie sa zúčastnilo 206 slovenských respondentov (81 mužov), vo vekovom rozmedzí 20-30 rokov ($M = 23.2$ rokov, $SD = 2.56$). Väčšina respondentov si v oblasti psychického zdravia ciele stanovuje. Zaznamenané boli najmä sebarozvoj, duševná pohoda a redukcia stresu. Ďalšie kategórie cieľov, prispievajúce k psychickému zdraviu sú zamerané na telo a roly mladých dospelých. Medzi najčastejšie prekážky patrí nedostatok času, lenivosť či nevedomosť ako ďalej pokračovať v dosahovaní. Vyššia miera akčnej krízy súvisí so slabším psychickým zdravím. Podporené rozdielovou štatistikou, skupina so slabším psychickým zdravím prežíva signifikantne vyššiu akčnú krízu ako skupina s lepším psychickým zdravím. Výsledky poukazujú na dôležitosť výskumu akčnej krízy pri cieľoch týkajúcich sa psychického zdravia u mladých dospelých.

Kľúčové slová

psychické zdravie; mladí dospelí; ciele; prekážky; akčná kríza

ABSTRACT

The aim of the work was to investigate the goals, obstacles and action crisis of young adults in the field of mental health. Content analysis identified categories of goals and obstacles. At the same time, a correlational relationship was observed between the subjective psychological health of young adults and the experienced action crisis. The online study was attended by 206 Slovak respondents (81 men), in the age range of 20-30 years ($M = 23.2$ years, $SD = 2.56$). Most

respondents set goals for themselves in the field of mental health. In particular, self-development, mental well-being and stress reduction were recorded. Other categories of goals contributing to psychological health are focused on the body and roles of young adults. Among the most common obstacles are lack of time, laziness or not knowing how to continue achieving. A higher rate of action crisis is related to poorer psychological health. Supported by differential statistics, the group with weaker psychological health experiences a significantly higher action crisis than the group with better psychological health. The results highlight the importance of action crisis research for mental health goals in young adults.

Keywords

mental health; young adults; goals; obstacles; action crisis

Grantová podpora

APVV-19-0284 Faktory výberu a dosahovania dlhodobých cieľov u mladých ľudí v období prechodu do dospelosti

ÚVOD

Dvadsiatnici, často označovaní ako mladí dospelí, prechádzajú špecifickým vývinovým obdobím medzi adolescenciou a dospelosťou – vynárajúcou sa dospelosťou (Arnett, 2016). Zatiaľ čo u dvadsiatnikov ešte stále dochádza k dozrievaniu a dospievaniu mozgu i formovaniu celej osoby a osobnosti na viacerých úrovniach (Hochberg & Konner, 2020), počas spomínaného „medziobdobia“, sú mladí dospelí konfrontovaní s očakávaniami, ktoré súvisia s napĺňaním vývojových úloh primeraných veku dospelosti. Wood et al. (2017) zdôrazňujú, že tí, ktorí za sebou majú dostatočnú sociálnu oporu, finančné zázemie či iné osobné zdroje prežívajú toto obdobie jednoduchšie ako tí, ktorí tieto zdroje nemajú, alebo musia čeliť viacerým prekážkam vrátane prekážok týkajúcich sa telesného či duševného zdravia. Ohrozenie zdravia, prežívanie depresívnych pocitov a pocitov neistoty, samoty a izolácie u mladých spomína aj Atwood a Scholtz (2008). Podobne Robinson et al. (2020) toto obdobie v rámci celej dospelosti označujú za najnáročnejšie, a to pre množstvo významných životných zmien, v rámci krátkeho časového rozpätia.

Štúdiom spontánne uvedených cieľov v oblasti zdravia sa zaoberá Milyavskaya a Nadolny (2016). Reflektujúc zhoršujúcu sa zdravotnú situáciu medzi mladými a vzrastajúce počty zdravotných problémov, ktorým sa dá predchádzať sa autori svojich respondentov pýtali na ich aktuálne zdravie, zisťovali, či si dospelí Američania ($M = 29.4$, $SD = 11.17$ vôbec ciele v oblasti zdravia stanovujú. Opierajúc sa o klasické štúdie Lockeho a Lathama (2013), mladí dospelí by mohli benefitovať zo špecifického, merateľného a optimálne náročného stanovovania cieľov. Napriek mnohým limitáciám (online zber dát a slabé špecifikovanie demografických údajov vzorky), zistenia štúdie odhalili, že zdravotný cieľ malo 66 % respondentov, implementačné zámery sa potvrdili len u 26 % účastníkov a 47 % opýtaných vnímali podporu od blízkych.

Pri výskume v oblasti zdravia je avšak potrebné zdôrazniť špecifiká a dôležitosť cieľov v oblasti psychického zdravia, ktoré je často (najmä pri skúmaní cieľov) opomínané. Pričom depresia je jednou z hlavných príčin chorôb a invalidity u dospelých a mladých dospelých, navyše polovica všetkých porúch duševného zdravia v dospelosti začína už vo veku 14 rokov (Konstantopoulou et al., 2020; WHO, 2021). Podobne, kritickosti spomínaného obdobia a cieľovým procesom bola dosiaľ venovaná pozornosť najmä z hľadiska akademickej sféry, oblasti práce, vzťahov a záujmov (Ranta et al., 2014). Preto tento výskum sa snaží adresovať problematiku nedostatočného zamerania sa na ciele v oblasti psychického zdravia u mladých Slovákov, doplnené o spontánne udané prežívané prekážky a štandardizovanou škálou hodnotený koncept akčnej krízy. Akčná kríza označuje obdobie opakovaných zlyhaní či viacerých prekážok, počas ktorého sa jednotlivец rozhoduje, či sa o dlhodobu sledovaný, problematický cieľ bude naďalej uchádzať, alebo by bolo lepšie, keby sa ho vzdal. Často ide o rozpor, nesúlad a rozhodovací konflikt záujmov a cieľov (Herrmann et al., 2019). Akčnú krízu vnímame negatívne, lebo má tendenciu viesť k upusteniu od vytúžených cieľov a je spojená negatívnymi emóciami a frustráciou. Cieľom tejto práce je skúmať subjektívne psychické zdravie mladých dospelých, obsahovou analýzou vytvoriť kategórie najčastejších cieľov mladých Slovákov v oblasti psychického zdravia, ich prekážok a zistiť, či premenná akčná kríza je vo vzťahu s aktuálnym psychickým zdravím mladých dospelých.

METÓDY

Výskumná vzorka

Online štúdie sa zúčastnilo 206 slovenských respondentov – 81 mužov a 125 žien (39.3 % vzorky tvorili muži, 60.7 % ženy) vo vekovom rozmedzí 20-30 rokov ($M = 23.2$ rokov, $SD = 2.56$). Priemerný vek mužov bol 23.3 rokov so štandardnou odchýlkou $SD = 2.26$ a priemerný vek žien bol 23.1 rokov so štandardnou odchýlkou $SD = 2.75$. Participanti boli oslovení prostredníctvom univerzitného emailu a sociálnych sietí (Facebook a Instagram), dostupným výberom, metódou snehovej gule.

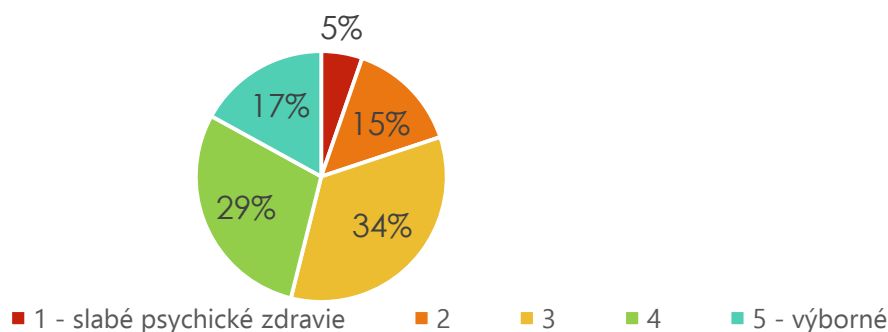
Výskumné nástroje

Podľa autorov Milyavskaya a Nadolny (2016) boli respondenti požiadaní, aby ohodnotili svoje aktuálne celkové psychické zdravie (1 – „slabé“, 5 – „výborné“). Potom odpovedali, či dosahujú aktuálne nejaký cieľ v oblasti psychického zdravia (áno/nie). Ak odpovedali áno, respondenti mali priestor na napísanie konkrétneho cieľa, a tiež prekážok, ktoré s dosahovaním daného cieľa súvisia.

Akčná kríza bola meraná prostredníctvom škály ACRISS, (Brandstätter & Schöler, 2013). Respondenti odpovedali pomocou vyjadrenia súhlasu alebo nesúhlasu na 7-bodovej Likertovej škále (1 – „úplne súhlasím“, 7 – „úplne nesúhlasím“) na 6 položiek. Analýzy reliability preukázali prijateľné hodnoty vnútornej konzistencie škály ($\alpha = 0.70$, $\omega = 0.71$).

VÝSLEDKY

Subjektívne hodnotené psychické zdravie mladých dospelých tejto štúdie je znázornené na Obrázku 1.

Obrázok 1. Subjektívne hodnotené psychické zdravie

Obsahovou analýzou boli vyhodnotené ciele mladých Slovákov, ktoré sú nižšie reportované v Tabuľke 1. Výsledný zoznam kategórií bol zostavený porovnaním dvoch kvalitatívnych analýz autoriek. Rozdiely v kategóriách boli komunikované s treťou nezainteresovanou stranou. Väčšina respondentov (60 %) si v oblasti psychického zdravia ciele stanovuje. Zaznamenané (pod)kategórie cieľov boli *najmä sebarozvoj, duševná pohoda a redukcia stresu*. Ďalšie kategórie cieľov, prispievajúce k psychickému zdraviu sú zamerané na telo a roly mladých dospelých. Medzi najčastejšie prekážky patrí *nedostatok času (15.32 %), lenivosť (17.71 %)* či *nevedomosť ako ďalej pokračovať v dosahovaní (10.48 %)*. Tabuľka 2 ponúka podrobný prehľad prekážok mladých dospelých.

Skúmaním vzťahov medzi premennými sme zistili, že vyššia miera akčnej krízy súvisí so slabším psychickým zdravím $r_s(122) = -.270, p < .01$. Podporené rozdielovou štatistikou pomocou Mann-Whitney testu, skupina so slabším psychickým zdravím prežíva signifikantne vyššiu akčnú krízu ($Mdn = 19$) ako skupina s lepším psychickým zdravím ($Mdn = 17$), $U(N_{slabšiePsychZdrv} = 67, N_{lepšiePsychZdrv} = 57) = 1455.5, z = -2.28, p < .05$.

Tabuľka 1. Obsahová analýza cieľov mladých dospelých

Kategória	Podkategória	Príklady
Psychické zdravie (41.95 %)	Emočné prežívanie (3.23 %)	Naučiť sa zvládať emócie
	Pozitívne myslenie (4.84 %)	Myslieť viac pozitívne
	Pocity šťastia (3.23 %)	Byť vždy šťastná
	Sebavedomie (3.23 %)	Byť viac sebavedomá a spokojná a vyrovnaná sama so sebou
	Redukcia stresu (8.87 %)	

Tabuľka 1. Obsahová analýza cieľov mladých dospelých

Kategória	Podkategória	Príklady
Sebarozvoj (24.2 %)	Duševná pohoda (12.09 %)	Chcem prestať zbytočne stresovať a žiť pokojnejší život Nestresovať, brať život aký je, nejak bolo, nejak bude Redukovať stres zo školy, lepšie zvládanie záťažových situácií Zotrvať v psychickej pohode a schopnosti adekvátne fungovať v živote počas tohto veľmi smutného obdobia (vojna) Byť v psychickej rovnováhe
	Minulosť (2.42 %)	Urovnať svoju minulosť
	Zvládanie psychických porúch (4.03 %)	Dostať sa z depresie, brať pravidelne lieky
	Produktivita (7.26 %)	Lepšie využitie voľného času – vyhnúť sa prokrastinácii
	Zručnosti a schopnosti (16.94 %)	Zlepšiť svoje kreatívne schopnosti Naučiť sa hrať na klavíri
Fyzické ciele (10.48 %)	Vzhľad (4.03 %)	Pribrať na nohách
Bývanie (2.42 %)	Šport (6.45 %)	Zabehnúť maratón v Prahe 8. 5. 2022
	Osamostatnenie sa (2.42 %)	Samostatné bývanie
Rodinné ciele (6.45 %)	Rozšírenie a zdravie rodiny (2.42 %)	Rozšíriť rodinku z dvoch členov na troch
Akademické ciele (8.07 %)	Vzťahy v rodine (4.03 %)	Mať príjemný vzťah so svokrovcami bez ohovárania
	Venovanie sa štúdiu (2.42 %)	Viac sa venovať škole a menej zabíjať čas
	Úspešné ukončenie štúdia (5.65 %)	Vyštudovať školu
Profesijné ciele (4.03 %)	Získanie a zvládanie práce (1.61 %)	Zvládať službu, ktorú poskytujem
Nezaradené (2.42 %)	Kariérny posun (2.42 %)	Zdokonaľovať sa v pracovnej sfére
		Postaviť si garáž

Poznámka. Percentuálne zastúpenie vytvorených kategórií a podkategórií cieľov týkajúcich sa psychického zdravia mladých dospelých.

Tabuľka 2. Obsahová analýza prekážok mladých dospelých

Kategória	Podkategória	Príklady
Vnútorné (53.22 %)	Lenivosť (13.71 %)	Lenivosť, pohodlnosť Spánok, hry, akákoľvek činnosť, ktorá je zábavnejšia než učenie sa nepotrebných vecí do školy... upratovanie...pozeranie na stenu...
	Prokrastinácia (2.42 %)	Nedostatočná sebadisciplína, nezvládanie nepodľahnúť podnetom mozgu pri vysokej koncentrácii.
	Sebadisciplína (4.03 %)	Demotivujem sa otázkou „Načo?“
	Psychika a pochybnosti (11.29 %)	Neschopnosť pokračovať, krok naspäť pri usilovaní sa o cieľ
	Neschopnosť/nevedomosť (10.48 %)	Opakované zlyhania, stres je silnejší ako ja
	Stres (7.26 %)	Strach z neúspechu
	Strach (1.61 %)	Opakovane mi niečo skazí náladu, takmer bezdôvodne
Vonkajšie (40.32 %)	Nálada (2.42 %)	Časové obmedzenie Neustále opakovanie rodinných problémov, neschopnosť niečo s nimi urobiť, frustrácia ktorá z toho vyplýva
	Čas (15.32 %)	Názor iných V tom to momente je to vojna, ktorá zamestnáva moju myseľ a negatívne ju ovplyvňuje
	Rodinné problémy (4.03 %)	Žiadne
	Širšie okolie ľudí (9.68 %)	Alkohol
Životné situácie (7.26 %)		
Žiadne prekážky (4.03 %)		
Iné (2.42 %)		

Poznámka. Percentuálne zastúpenie vytvorených kategórií a podkategórií cieľov týkajúcich sa prekážok mladých dospelých.

DISKUSIA

Tento výskum poukazuje na to, že psychické zdravie väčšiny oslovených mladých dospelých má značný priestor na zlepšovanie a vyžaduje si ďalšiu pozornosť. Podobne, ako v štúdiu zameranej na zdravotné ciele u dospelých Američanov (Milyavskaya & Nadolny, 2016), väčšina našej vzorky (60 %) si ciele, ktoré sú spojené s ich psychickým zdravím stanovuje. Spoznali sme konkrétne ciele a prekážky týkajúce sa psychického zdravia mladých dospelých, pričom najviac zastúpenou kategóriou boli ciele zamerané na sebarozvoj. Väčšina mladých dospelých sa chce zlepšiť vo svojich zručnostiach a schopnostiach, čo odráža možnosti a špecifiká tohto vývinového obdobia psychosociálneho moratória (Kohútová & Dědová, 2019). V rámci druhej najviac zastúpenej kategórie môžeme usudzovať, že oslovení dvadsiatnici majú

záujem o svoju duševnú pohodu, ktorú chcú, ako tvrdili, buď udržiavať alebo nadobudnúť. Tretia najviac zastúpená kategória sa týkala redukcie stresu, čo podporuje argument, že obdobie mladej dospelosti je do značnej miery stresujúcim obdobím (WHO, 2021). Po utriedení respondentmi uvedených prekážok sme zistili, že najviac spomínanou prekážkou bol čas. Vzhľadom na poznatky zo štúdie Festiniovej a kol. (2019) ženy v rozmedzí 20-29 rokov patria do jednej z najviac zaneprázdnených „busy“ skupín ľudí naprieč celou dospelosťou, čo korešponduje s potenciálnymi prekážkami z nedostatku času, keďže väčšia časť našich participantov tvorili ženy. Ďalšími najviac spomínanými prekážkami boli lenivosť, psychika a pochybnosti a nevedomosť ako ďalej pokračovať v dosahovaní cieľa. Práve tieto pochybnosti a rozhodovanie sa v pokračovaní cieľa spadajú do konceptu akčnej krízy (Herrmann et al., 2019), ktorú sme u mladých dospelých pozorovali. Vyššia miera akčnej krízy súvisí so slabším psychickým zdravím, čo bolo podporené rozdielovou štatistikou, kde skupina so slabším psychickým zdravím prežívala signifikantne vyššiu akčnú krízu ako skupina s lepším psychickým zdravím. Výsledky poukazujú na dôležitosť výskumu akčnej krízy pri cieľoch týkajúcich sa psychického zdravia u mladých dospelých.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Arnett, J. J. (2016). *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties* (2nd ed.). New York, NY: Oxford University Press.
- Atwood, J. D., & Scholtz, C. (2008). The quarter-life time period: An age of indulgence, crisis or both? *Contemporary Family Therapy*, 30, 233–250.
- Festini, S. B., Hertzog, C., McDonough, I. M., & Park, D. C. (2019). What makes us busy? Predictors of perceived busyness across the adult lifespan. *The Journal of General Psychology*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/00221309.2018.1540396>
- Herrmann, M., Brandstätter, V., & Wrosch, C. (2019). Downgrading goal-relevant resources in action crises: The moderating role of goal reengagement capacities and effects on well-being. *Motivation and Emotion*, 43(4), 535–553. <https://doi.org/10.1007/s11031-019-09755-z>
- Hochberg, Z., & Konner, M. (2020). Emerging adulthood, a pre-adult life-history stage. *Frontiers in Endocrinology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fendo.2019.00918>
- Kohútová, V., & Dědová, M. (2019). Nerovná cesta do dospelosti: Špecifiká obdobia vynárajúcej sa dospelosti v kontexte identity, práce a partnerských vzťahov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 53, (2), 89–102. https://doi.org/10.4149/ppd_201907
- Konstantopoulou, G., Iliou, T., & Raikou, N. (2020). Clinical assessment of depression on university students. *European Journal of Social Sciences Studies*, 2(2), 57–65. <https://doi.org/10.46827/ejphs.v2i2.60>
- Locke, E. A., & Latham, G. (2013). Goal setting theory: The current state. In E. A. Locke & G. Latham (Eds.), *New developments in goal setting and task performance* (pp. 623–630). Routledge.

Milyavskaya, M. & Nadolny, D. (2016). Health goals among American adults: Prevalence, characteristics, and barriers. *Journal of Health Psychology, 23*(10), 1350–1355. <https://doi.org/10.1177/1359105316656227>

Ranta, M., Dietrich, J., & Salmela-Aro, K. (2014). Career and romantic relationship goals and concerns during emerging adulthood. *Emerging Adulthood, 2*(1), 17–26. <https://doi.org/10.1177/2167696813515852>

Robinson, O. C., Cimporescu, M., & Thompson, T. (2020). Wellbeing, developmental crisis and residential status in the year after graduating from Higher Education: A 12-Month longitudinal study. *Journal of Adult Development, 28*(2), 138–148. <https://doi.org/10.1007/s10804-020-09361-1>

WHO. (2021). *Adolescent and young adult health*. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/adolescents-health-risks-and-solutions>.

Wood, D., Crapnell, T., Lau, L., Bennett, A., Lotstein, D., Ferris, M., & Kuo, A. (2017). Emerging adulthood as a critical stage in the life course. In N. Halfon, C. B. Forrest, R. M. Lerner, et al. (Eds.), *Handbook of life course health development* [Internet] (pp. 123–143). Springer, https://doi.org/10.1007/978-3-319-47143-3_7

***OSOBNÉ CIELE, MOTIVÁCIA A STRATÉGIE PREKONÁVANIA
PREKÁŽOK PRI DOSAHOVANÍ CIEĽOV U DVADSIATNIKOV***

***PERSONAL GOALS, MOTIVATION AND STRATEGIES FOR
OVERCOMING OBSTACLES IN ACHIEVING GOALS OF TWENTY-
YEAR-OLDS***

Martina Semešiová & Beáta Ráczová

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

E-mail: martina.semesiova@student.upjs.sk, beata.raczova@upjs.sk

ABSTRAKT

Cieľ: objasniť obsah osobných cieľov dvadsiatnikov, typ motivácie k ich dosahovaniu a stratégie prekonávania prekážok pri ich dosahovaní v súvislosti so životným kontextom a subjektívnym pocitom dospelosti (SPD). Výskumný súbor: 110 respondentov vo veku 20-28 rokov ($M = 22.37$, $SD = 1.61$, 37.3 % mužov). Z toho bolo 36 študentov, 38 pracujúcich študentov a 36 pracujúcich. 61.8 % respondentov sa cítili v tzv. medzistupni medzi *adolescenciou a dospelosťou*, 34.5 % *dvadsiatnikov sa cítili byť dospelí* a 3.6 % sa cítili byť nedospelí. Metódy: Osobné ciele respondenti uvádzali v rámci otvorenej otázky. Typ motivácie bol zisťovaný prostredníctvom Škály sebakonkordancie (Sheldon & Elliot, 1999), stratégie prekonávania prekážok Škálou adaptívnej zmeny cieľa (Goal Adjustment Scale, Wrosch et al., 2003). Výsledky: Osobné ciele boli na základe obsahu rozdelené do šiestich kategórií: kariéra, samostatnosť, štúdium, rodina, spokojnosť a rozvoj, pričom najviac zastúpenými kategóriami boli medzi študentami ciele z oblasti štúdia a medzi pracujúcimi ciele z kategórie samostatnosť. Neboli zistené žiadne rozdiely v type motivácie a spôsoboch prekonávania prekážok pri dosahovaní na základe životného kontextu a SPD. Medzi dvadsiatikmi dominovala vnútorná motivácia k dosahovaniu cieľov a stratégia pripútania sa k novým cieľom v rámci prekonávania prekážok. Významný vzťah sa preukázal iba medzi vnútornou motiváciou a odpútaním sa od cieľa.

Kľúčové slová

dvadsiatnici; osobné ciele; motivácia; prekonávanie prekážok

ABSTRACT

Aim: to clarify the content of personal goals of twenty-year-olds, the type of motivation to achieve them, the types of obstacles and strategies for overcoming them in achieving goals concerning status (student/worker) and subjective sense of adulthood.

Research group: 110 respondents aged 20-28 ($M = 22.37$, $SD = 1.61$, 37.3 % men). The group consisted of 36 students, 38 working students and 36 working subjects. In determining the subjective feeling of adulthood, it was found that up to 61.8 % of respondents feel in-between adolescence and adulthood, 34.5 % feel fully mature and 3.6 % feel immature.

Methods: Respondents stated personal goals in an open-ended question. The type of motivation was assessed using the Self-Concordance Scale (Sheldon & Elliot, 1999), the strategy for overcoming obstacles with the Goal Adjustment Scale (GAS, Wrosch et al., 2003).

Results: Personal goals were divided into six categories based on content: career, independence, studies, family, satisfaction and development, with the most represented category among students being study goals and among the working subjects the category of independence. There were no differences in the type of motivation and ways of overcoming obstacles in achieving the goals based on the status and subjective feeling of adulthood. Among the twenty-year-olds dominated the internal motivation to achieve goals, and as a strategy for overcoming obstacles, they preferred to engage in new goals.

Keywords

twenty-year-olds; personal goals; motivation; overcoming obstacles

Grantová podpora

VEGA 1/0853/21 Špecifiká prechodu do dospelosti v kontexte cieľov a vybraných osobnostných premenných a ich dopad na subjektívnu pohodu mladých dospelých

ÚVOD

Záujem výskumníkov o dvadsiatnikov vzrástol najmä v súvislosti so skúmaním špecifik prechodu do dospelosti, ku ktorému dochádza medzi 20. – 29. rokom (Arnett, 2001; Macek et al., 2016). Dôležitými sa stávajú osobné ciele. Ich výber a proces dosahovania pôsobí na formovanie identity (Sumner et al., 2015) a subjektívnu pohodu (Salmela-Aro et al., 2007). Ciele sú podľa Negru (2008) vnímané ako všadeprítomné konštrukcie v ľudskej existencii, podľa ktorých si ľudia plánujú svoje činnosti a zameriavajú sa na ich plnenie. Osobné ciele dvadsiatnikov sú často obsahovo podobné normatívnym vývinovým úlohám tohto obdobia (Heckhausen et al., 2010; Lovaš et al., 2017). Normatívne úlohy chápeme ako požiadavky a výzvy, ktoré sa od ľudí očakávajú vzhľadom na vývinové obdobie, v ktorom sa nachádzajú a kultúru, v ktorej žijú (Salmela-Aro et al., 2007). Autori (McAdams, 2013; Schwartz et al.,

2013) zaradujú medzi vývinové úlohy tranzície do dospelosti napr.: prijatie zodpovednosti, schopnosť nezávislého rozhodovania, ukončenie vzdelávania, nájdenie zamestnania, finančná nezávislosť, vybudovanie dôverného vzťahu, založenie rodiny, vytvorenie identity pre obdobie dospelosti. Obsah cieľov dvadsiatnikov sa líši aj na základe ich životného kontextu. Ciele študujúcich sa najčastejšie týkali štúdia a ciele pracujúcich kariéry a založenia rodiny (Kurt et al., 2019). Obsah týchto cieľov je reflexiou postupne preberaných sociálnych rolí dospelosti, čo u mladého človeka posilňuje jeho subjektívne vnímanie seba ako dospelého a súvisí s psychosociálnym zrením (Piotrowski et al., 2018). Ciele si môžu voliť buď na základe vnútorných alebo vonkajších dôvodov (Milyavskaya et al., 2014). Ak si zvolia cieľ na základe vnútorných motívov ide o tzv. autonómnu (want-to) motiváciu (Milyavskaya et al., 2015) a cieľ sa považuje za zhodný s ich potrebami a záujmami (tzv. sebakonkordantný cieľ) (Sheldon & Elliot, 1999). V prípade, že ide o vonkajšie motívy, hovoríme o tzv. kontrolovanej (have-to) motivácii (Milyavskaya et al., 2015), cieľ nie je v súlade s vnútornými presvedčeniami jedinca a je nie je považovaný za sebakonkordantný (Sheldon & Elliot, 1999). Okrem motivácie je dôležitou súčasťou procesu dosahovania cieľov aj spôsob vyrovnávania sa s prekážkami. Wrosch et al. (2003) v tejto súvislosti popisujú dve adaptívne stratégie zvládania prekážok. Prvou je odpútanie sa od cieľa, ktoré umožňuje osobe vyhnúť sa zlyhaniu a neúspechom. Druhou stratégiou je pripútanie sa k novému cieľu. Zahŕňa identifikáciu alternatívnych cieľov, spojenie týchto cieľov s určitou hodnotou a angažovanie sa smerom k dosiahnutiu cieľa. Obe stratégie majú benefity závislé od situácie. Podľa Shulmana a Nurmi (2010) je v období tranzície do dospelosti prospešnejšie nevzdávať sa cieľov, v porovnaní so staršou generáciou. V tomto krátkom časovom úseku sa mladý človek stretáva s množstvom rôznych príležitostí osobného rozvoja, čo prináša mnoho zmien v jeho cieľovom zameraní. To nás viedlo k rozhodnutiu preskúmať aké ciele si dvadsiatnici stanovujú, aký typ motivácie a spôsob prekonávania prekážok preferujú a či v tomto prípade existujú rozdiely na základe subjektívneho pocitu dospelosti a životného kontextu a napokon či existujú vzťahy medzi motiváciou a spôsobmi prekonávania prekážok. V nasledujúcej časti sa pokúsime na tieto výskumné otázky odpovedať.

METÓDY

Výskumná vzorka a procedúra

Výber respondentov prebiehal metódou kvótného výberu. Zber dát prebiehal online formou (aplikácia Google formuláre) v januári / februári 2019. Výskumný súbor tvorilo 110 respondentov vo veku 20-28 rokov ($M = 22.37$, $SD = 1.61$, 37.3 % mužov). Z toho bolo 36 študentov, 38 pracujúcich študentov a 36 pracujúcich, pričom až 61.8 % respondentov sa cítilo v tzv. medzistupni medzi adolescenciou a dospelosťou, 34.5 % sa cítilo byť dospelí a 3.6 % sa cítilo byť nedospelí. Dáta boli spracované prostredníctvom programov SPSS Statistics 2 a Jamovi 1.6.15.

Výskumné nástroje a analýza dát

Úvodná časť obsahovala otázky zamerané na zisťovanie demografických údajov (rod, vek, životný kontext (študujem, študujem a pracujem, pracujem) a subjektívny pocit dospelosti (cítim sa: plne dospelý, v medzistupni, nedospelý) a otvorenú otázku kde respondenti uvádzali pre nich najdôležitejší cieľ, na dosiahnutí ktorého práve pracujú.

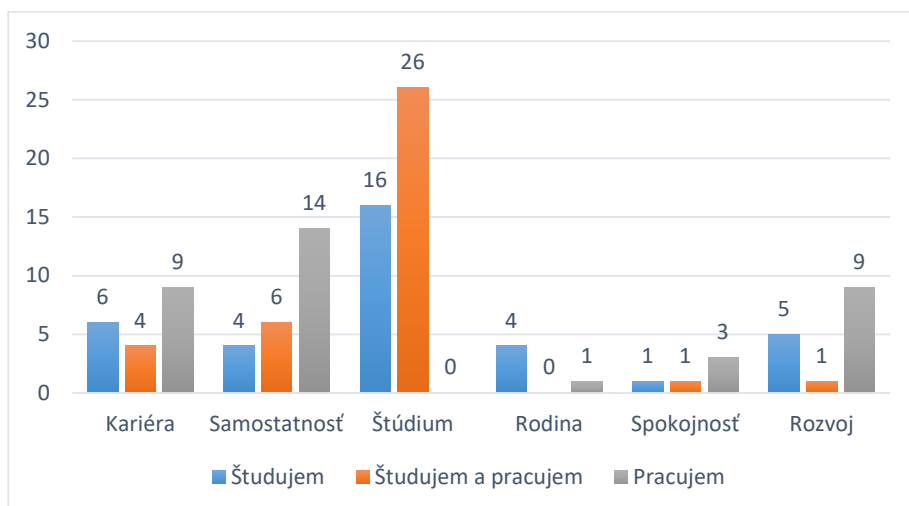
Typ motivácie bol zisťovaný prostredníctvom Škály sebakonkordancie (Sheldon & Elliot, 1999). Škálu tvorili štyri položky, ktoré boli hodnotené respondentami na 5-bodovej škále (1 – úplne nepravdivé, 5 – úplne pravdivé). Oba typy motivácie boli zisťované dvomi položkami: vnútorná motivácia napr. položkou „*Snažím sa tento cieľ dosiahnuť pre zábavu a radosť, ktorú mi tento cieľ prinesie – hlavným dôvodom je jednoducho môj záujem o danú skúsenosť.*“, vonkajšia motivácia napr. „*Snažím sa tento cieľ dosiahnuť preto, lebo to odo mňa niekto vyžaduje alebo preto, že tým môžem od niekoho niečo získať.*“.

Na zisťovanie stratégie prekonávania prekážok sme použili slovenskú verziu Škály adaptívnej zmeny cieľa (GAS, Goal Adjustment Scale, Wrosch et al., 2003; Ráčová et al., 2021). Škálu tvorí 10 položiek, ktoré respondenti hodnotili na 5-bodovej škále (1 – úplne nesúhlasím, 5 – úplne súhlasím). Faktor odpútania sa od cieľa (GAS1) pozostáva zo štyroch položiek (napr. „*Jednoducho svoju snahu o dosiahnutie tohto cieľa znížim.*“). Faktor pripútania sa k novému cieľu (GAS2) tvorí šesť položiek, (napr. „*Hľadám ďalšie zmysluplné ciele.*“)

Na zisťovanie rozdielov medzi premennými sme použili *t*-test pre nezávislé výbery a *t*-test pre opakované merania. Vzťahy boli zisťované prostredníctvom Pearsonovho korelačného koeficientu.

VÝSLEDKY

Osobné ciele dvadsiatnikov boli na základe obsahu rozdelené do šiestich kategórii: kariéra, samostatnosť, štúdium, rodina, spokojnosť a rozvoj. Najviac zastúpenými kategóriami boli medzi študentami ciele z oblasti štúdia a medzi pracujúcimi ciele z kategórie samostatnosť. Obrázok 1 obsahuje graf zobrazujúci zastúpenie jednotlivých kategórií cieľov na základe životného kontextu.

Obrázok 1. Stĺpcový graf rozloženia kategórií cieľov na základe životného kontextu

Tabuľka 1 prezentuje výsledky deskriptívnych analýz sledovaných premenných. Všetky premenné mali približne normálne rozloženie. Medzi dvadsiatnikmi dominovala vnútorná motivácia pri dosahovaní cieľov ($t = -11.3, p < 0.001$). V rámci spôsobu prekonávania prekážok dominovala stratégia pripútania sa k novému cieľu ($t = -21.9, p < 0.001$).

Medzi skúmanými premennými neboli na základe ANOVY zistené žiadne štatisticky významné rozdiely na základe životného kontextu ani subjektívneho pocitu dospelosti (Tabuľka 2).

Výsledky prezentované v Tabuľke 3 poukazujú na štatisticky významný negatívny vzťah medzi vnútornou motiváciou a odpútaním sa od cieľa. Iné významné vzťahy medzi typom motivácie a spôsobom prekonávania prekážok neboli zistené.

Tabuľka 1. Deskriptívne charakteristiky skúmaných premenných

	M	SD	SE	Cronbach α	Rozpätie
Vnútorná motivácia	4.19	0.78	-0.90 (0.23)	0.66	1-5
Vonkajšia motivácia	2.64	1.03	0.13 (0.23)	0.72	1-5
GAS1	2.08	0.74	0.56 (0.23)	0.61	1-5
GAS2	3.18	0.89	-0.43 (0.23)	0.86	1-5

Poznámka. Skew – zošikmenie, GAS1 – Odpútanie sa od cieľa, GAS2 – Pripútanie sa k novému cieľu

Tabuľka 2 Rozdiely v type motivácie a spôsoboch prekonávania prekážok na základe subjektívneho pocitu dospelosti a životného kontextu

	Úplne dospelý	Medzi	Úplne nedospelý	
	$M(SD)$			$F(p)$
Vnútorná motivácia	4.36 (0.73)	4.16 (0.74)	3.25 (1.26)	1.95 (.205)

Vonkajšia motivácia	2.33 (1.01)	2.80 (1.00)	2.86 (1.44)	2.53 (.141)
GAS1	2.01 (0.71)	2.06 (0.73)	3.13 (0.52)	6.58 (.062)
GAS2	3.31 (0.83)	3.08 (0.91)	3.63 (1.01)	1.10 (.377)
	Študujem	Študujem a pracujem	Pracujem	
		<i>M (SD)</i>		<i>F (p)</i>
Vnútoraná motivácia	4.24 (.79)	4.04 (0.73)	2.16 (0.79)	0.72 (.583)
Vonkajšia motivácia	2.89 (1.08)	2.71 (1.16)	2.31 (0.77)	2.01 (.228)
GAS1	2.23 (0.85)	2.03 (0.61)	1.96 (0.72)	0.65 (.615)
GAS2	3.16 (0.82)	3.09 (0.95)	3.24 (0.91)	1.84 (.301)

Poznámka. * $p < 0.05$, ** $p < 0.001$, GAS1 – Odpútanie sa od cieľa, GAS2 – Pripútanie sa k novému cieľu

Tabuľka 3 Vzťahy medzi typom motivácie a spôsobom prekonávania prekážok

	GAS1	GAS2
Vnútoraná motivácia	$r = -.25^*$	$r = .03$
Vonkajšia motivácia	$r = .03$	$r = -.01$

Poznámka. * $p < 0.05$, ** $p < 0.001$, GAS1 – Odpútanie sa od cieľa, GAS2 – Pripútanie sa k novému cieľu

DISKUSIA

Jedným z cieľov príspevku bolo objasniť obsah osobných cieľov dvadsiatnikov. Týkajú sa viacerých oblastí: kariéry, samostatnosti, štúdia, rodiny, subjektívnej spokojnosti a rozvoja. Študenti naplňali študijné ciele a pracujúci ciele zamerané na dosiahnutie samostatnosti. Konštatujeme, že kategórie osobných cieľov, ktoré sa objavili v našom výskume, sú v súlade s normatívnymi vývinovými úlohami obdobia podobne ako to uvádzajú napr.: McAdams (2013); Salmela-Aro et al. (2007) alebo Schwartz et al. (2013).

Mladí ľudia v našom výskume sú k dosahovaniu cieľov motivovaní najmä vnútorne. Pri strete s prekážkami si častejšie volia stratégiu zmeny cieľa a pripútanie sa k novému cieľu, než vzdanie sa od cieľa, bez ohľadu na to, do akej miery sa cítia dospelí a bez ohľadu na to, či študujú alebo pracujú. V našom súbore neboli respondenti rovnomerne vekovo zastúpení, čo mohlo ovplyvniť ich subjektívny pocit dospelosti a viesť k tomu, že predpokladané rozdiely neboli identifikované.

Výsledky poukazujú, že dvadsiatnici motivovaní vnútornou motiváciou majú pri strete s prekážkami nízku tendenciu odpútať sa od zvoleného cieľa, čo korešponduje so zisteniami Milyavskaya et al. (2015). Autori uvádzajú, že takto motivovaní ľudia vynakladajú vyššie úsilie na dosiahnutie zvoleného cieľa a majú nižšiu tendenciu sa ho vzdať. Ntoumanis et al. (2014)

a Yaua et al. (2022) uvádzajú, že vnútorne motivovaní jedinci sa ťažšie vzdávajú cieľov, ktoré nasledujú, pretože sa tak snažia vyhnúť pocitu zlyhania a negatívnemu prežívaniu.

V závere príspevku zdôrazňujeme exploratívny charakter výskumu. Zistenia nepovažujeme za plne zovšeobecniteľné. Za limit považujeme nízky počet respondentov vo výskumnom súbore a použitie sebvýpovedných metód. Výsledky týkajúce sa typu motivácie mohli byť skreslené nízkym počtom položiek, čo je z nášho pohľadu ďalšie obmedzenie výskumu. Za prínos považujeme vhľad do problematiky, pričom tieto zistenia by mohli byť podkladom pre ďalší výskum.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Arnett, J. J. (2001). Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, 8, 133–143. <https://doi.org/10.1023/A:1026450103225>

Heckhausen, J., Wrosch, C., & Schulz, R. (2010b). A motivational theory of life-span development. *Psychological Review*, 117(1), 32–60. <https://doi.org/10.1037/a0017668>

Kurt, D., & Uçanok, Z. (2019). Gelişimsel Hedefler ve İyilik Halinin Beliren Yetişkinlerde İncelenmesi. *Psikiyatride Guncel Yaklasimlar – Current Approaches in Psychiatry*, 11, 118–135. <https://doi.org/10.18863/pgy.570098>

Lovaš, L., Ráčová, B., Čopková, R., Kováčová Holevová, B., & Kačmár, P. (2017). *Procesy sebaregulácie v dosahovaní cieľov*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta (Košice).

Macek, P., Lacinová, L., & Ježek, S. (2016). *Cesty do dospělosti: Psychologické a sociální charakteristiky dnešních dvacátníků*. Masarykova univerzita.

McAdams, D. P. (2013). Life authorship: A psychological challenge for emerging adulthood, as illustrated in two notable case studies. *Emerging Adulthood*, 1(2), 151–158. <https://doi.org/10.1177/2167696813481774>

Milyavskaya, M., Inzlicht, M., Hope, N., & Koestner, R. (2015). Saying “no” to temptation: Want-to motivation improves self-regulation by reducing temptation rather than by increasing self-control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(4), 677–693. <https://doi.org/10.1037/pspp0000045>

Milyavskaya, M., Nadolny, D., & Koestner, R. (2014). Where do self-concordant goals come from? The role of domain-specific psychological need satisfaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(6), 700–711. <https://doi.org/10.1177/0146167214524445>

Negru, O. (2008). Personal goals: Structures and processes in adult development. *Cognition, Creier, Comportament/Cognition, Brain, Behavior*, 12(3), 265–283.

Ntoumanis, N., Healy, L. C., Sedikides, C., Smith, A. L., & Duda, J. L. (2014). Self-regulatory responses to unattainable goals: The role of goal motives. *Self and Identity*, 13(5), 594–612. <https://doi.org/10.1080/15298868.2014.889033>

- Pitorowski, K., Brzezinska, A. I., & Luyckx, K. (2018). Adult roles as predictors of adult identity and identity commitment in Polish emerging adults: Psychosocial maturity as an intervening variable [online]. *Current Psychology*. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12144-018-9903-x>
- Ráčzová, B., Kačmár, P., & Hricová, M. (2021). A psychometric evaluation and initial validation of the Slovak version of the Goal Adjustment Scale (GAS). *Studia Psychologica*, 63(1), 94–109. <https://doi.org/10.31577/sp.2021.01.816>
- Salmela-Aro, K., Aunola, K., & Nurmi, J.-E. (2007). Personal goals during emerging adulthood: A 10-year follow up. *Journal of Adolescent Research*, 22(6), 690–715. <https://doi.org/10.1177/0743558407303978>
- Sheldon, K. M., & Elliot, A. J. (1999). Goal striving, need satisfaction, and longitudinal well-being: The self-concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 482–497. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.3.482>
- Shulman, S., & Nurmi, J.-E. (2010). Understanding emerging adulthood from a goal-setting perspective. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2010(130), 1–11. <https://doi.org/10.1002/cd.277>
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Luyckx, K., Meca, A., & Ritchie, R. A. (2013). Identity in emerging adulthood: Reviewing the field and looking forward. *Emerging Adulthood*, 1(2), 96–113. <https://doi.org/10.1177/2167696813479781>
- Sumner, R., Burrow, A. L., & Hill, P. L. (2015). Identity and purpose as predictors of subjective well-being in emerging adulthood. *Emerging adulthood*, 3(1), 46–54. <https://doi.org/10.1177/2167696814532796>
- Wrosch, C., Scheier, M. F., Miller, G. E., Schulz, R., & Carver, C. S. (2003). Adaptive self-regulation of unattainable goals: Goal disengagement, goal reengagement, and subjective well-being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(12), 1494–1508. <https://doi.org/10.1177/0146167203256921>
- Yau, P. S., Cho, Y., Kay, J., & Heckhausen, J. (2022). The effect of motive-goal congruence on adolescents' academic goal engagement and disengagement. *Motivation and Emotion*, 46(4), 447–460. <https://doi.org/10.1007/s11031-022-09946-1>

MODERAČNÝ VPLYV OBSEDANTNO - KOMPULZÍVNYCH OSOBNOSTNÝCH TENDENCIÍ NA VZŤAH MEDZI TECHNO-STRESORMI A ZASAHOVANÍM PRÁCE DO OSOBNÉHO ŽIVOTA

MODERATING EFFECT OF OBSESSIVE-COMPULSIVE PERSONALITY TENDENCIES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN TECHNO-STRESSORS AND INTERFERENCE OF WORK IN PERSONAL LIFE

Milica Schraggeová & Karolína Osrmanová

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

E-mail: milica.schraggeova@uniba.sk

ABSTRAKT

Príspevok sa zameriava na problematiku techno-stresu v pracovnom prostredí. Teoreticky vychádza z konceptu facilitátorov negatívneho techno-stresu (techno-preťaženie, techno-invázia a telepressure). Hlavným cieľom bolo overiť moderačný vplyv osobnostného faktora - obsedantno-kompulzívnych tendencií na vzťah medzi technostresormi a vnímanou nerovnováhou pracovného a osobného života. Výskumný súbor pozostával z 357 pracujúcich, využívajúcich v práci informačné technológie, vo veku 19-65 rokov ($M = 33.81$, $SD = 9.41$). Štúdiá má kvantitatívny prierezový dizajn. Výsledky potvrdili pozitívny prediktívny vzťah medzi techno-stresormi a zasahovaním práce do osobného života. Moderačná analýza naznačila, že obsedantno-kompulzívne tendencie ovplyvňujú skúmané vzťahy smerom k nárastu negatívneho vnímania zasahovania práce do osobného života. Výsledky majú praktickú implikáciu pre zohľadňovanie osobnostných rozdielov v práci pod technozátťažou.

Kľúčové slová

technostres; obsedantno-kompulzívne tendencie; zasahovanie práce do osobného života

ABSTRACT

The work focuses on the issue of technostress in the work environment. Theoretically, it is based on the concept of facilitators of negative techno-stress (techno-overload, techno-invasion, telepressure). The main goal was to verify the moderating effect of the personality factor - obsessive-compulsive tendencies on the relationship between technostressors and the perceived

imbalance of work and personal life. The research sample consisted of 357 working adults aged 19-65 ($M = 33.81$, $SD = 9.41$). Quantitative cross-sectional research design was used. The results showed a positive predictive relationship between techno-stressors and interference of work in personal life. The moderation analysis has shown that obsessive-compulsive tendencies influence the investigated relationships in the direction of the higher negative consequences of techno-stressors on the perceived balance of work and personal life. The results have a practical implication for taking personality differences into account in work under technical load.

Keywords

technostress; obsessive-compulsive tendencies; work interference with personal life

Grantová podpora

VEGA 1/0603/21, 2021 – 2023

ÚVOD

Za posledné desaťročie sa pracovné prostredie v dôsledku rozvoja informačných a komunikačných technológií (ďalej IKT) výrazne zmenilo. Tienistou stránkou interakcie človek – IKT môže byť zvýšená záťaž a jej dôsledky, označované pojmom technostres (Gaudioso et al., 2017). V súčasnosti je technostres chápaný ako multidimenzionálny koncept, problémom nie je len úzkosť z technológií, ale záťaž spôsobená informačným zahltením (Boonjing & Chanvarasuth, 2017). Možnosť pripojiť sa a byť permanentne online bez ohľadu nato, kde sa jedinec nachádza, je výhodou ale zároveň prináša aj riziká, ako je komunikačné a informačné preťaženie, narušenie rovnováhy pracovného a osobného života (Pirkkalainen & Solo, 2015).

Snaha o rovnováhu pracovného a súkromného života je kľúčovým faktorom pracovnej spokojnosti a lojality voči organizácii (Malik et al., 2014). Work-life balance (WLB) definujeme ako súhrn činností a krokov umožňujúcich plniť pracovné povinnosti a povinnosti osobného a spoločenského života tak, aby nedošlo k ujme na žiadnej strane (Hayman, 2005). Na WLB negatívne vplyva vyžadované vysoké pracovné tempo, naopak pocit hrdosti na organizáciu WLB zvyšuje (Mas-Machuca et al., 2016). Výskumy, ktoré sa primárne zameriavajú na konflikt medzi rodinným a osobným životom poukazujú na vzťahy medzi techno-inváziou a zvýšenou mierou rodinno-pracovného konfliktu (Gaudioso et al., 2017).

Techno-preťaženie, techno-invázia, tele-pressure

Medzi piatimi identifikovanými technostresormi podľa Ragu-Nathan et al. (2008) je na prvých dvoch miestach techno-preťaženie (techno-overload) a techno-invázia (techno-invasion). Techno-preťaženie znamená tlak pracovať dlhšie a rýchlejšie. Techno-invázia zase znamená, že v dôsledku IKT je človek permanentne zastihnutelný pracovnými požiadavkami. Preťaženie informáciami a potreba neustálej dostupnosti sú zásadnými negatívnymi dôsledkami IKT.

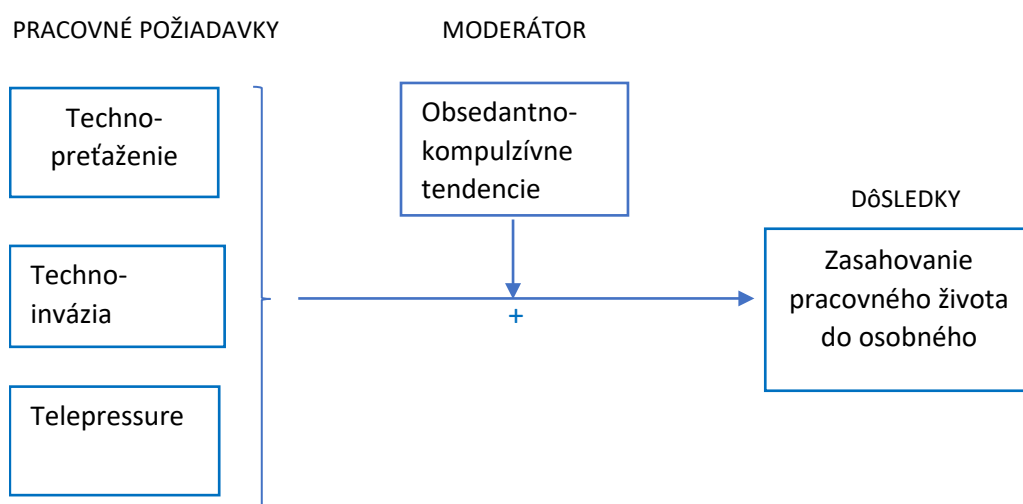
Podobne pôsobí fenomén nutkavej potreby odpovedať v pracovnom procese na správy v čo najkratšom čase („telepressure“ z ang.) (Barber et al., 2019). Dôsledkom môže byť aj znížená schopnosť určovania si hraníc medzi osobným životom a prácou (Brivio et al., 2018). Spôsobom vyrovnávania sa so stresom vytváraným IKT, môže byť podpora balansu medzi osobným a pracovným životom, zlepšovanie kompetencií v digitálnom prostredí a zlepšovanie pracovného prostredia (Solís Garcia et al., 2021).

Medzi faktory, ktoré nesúvisia priamo s prácou a sú prediktormi technostresu radia autori osobnostné črty ústretovosti, neuroticizmu a otvorenosti voči skúsenostiam (Krishnan, 2017; Lee et al., 2014). Nutkanie odpísať je spojené s maladaptívnymi tendenciami ako je zvýšený neuroticizmus, nízka sebakontrola, zvýšený workaholizmus (Grawitch et al., 2018). Lee et al. (2014) uvádzajú pozitívny vzťah medzi osobnostnými črtami (locus of control, sociálna anxieta, potreba dotyku), a kompulzívnym používaním smartfónov a technostresom.

Obsedantno-kompulzívne tendencie a technostres

Výskumy preukázali, že prežívanie technostresu je charakterizované nie len techno-zátážou, ale aj nadmerným a nutkavým používaním IKT (Salanova et al., 2013). Rušivé, obsesívne myšlienky sa môžu prejavovať aj mimo pracovného miesta či pracovného času, kompulzívne správanie sa manifestuje v neustálom kontrolovaní nových správ a informácií – vyťahovanie mobilného telefónu, otváranie e-mailovej schránky, nutkanie byť pripojený, dostupný, potreba odpovedať na správu v čo najkratšom čase (Iskandar, 2021). Kompulzívne kontrolovanie pracovných mailov či správ sa pritom stáva rozšíreným a spoločensky akceptovateľným správaním (Ghislieri et al., 2017).

Naším aktuálnym výskumným zámerom je zistiť, či a akým spôsobom vstupujú do vzťahu medzi technostresory a interferenciu práce do súkromného života, maladaptívne osobnostné faktory (obsedantno-kompulzívne tendencie). Jednotlivé premenné a predpokladané vzťahy sú zobrazené v modeli na Obrázku 1.

Obrázok 1. Výskumný model

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorilo 357 respondentov (79 mužov, 278 žien), ktorí spĺňali kritérium používania IKT v práci a boli zamestnaní aspoň na skrátenej úväzok alebo boli samostatne zárobkovou osobou. Priemerný vek bol $M = 33.81$ roka, $SD = 9.41$. Najčastejšie dosiahnuté vzdelanie bolo vysokoškolské 2. stupňa (68.10 %), stredoškolské predstavovalo 17.37 %, vysokoškolské prvého stupňa 11.49 %, vysokoškolské tretieho stupňa 3.08 % respondentov. Forma trvalého pracovného pomeru je približne u 77 %. Najmenej zastúpenou skupinou sú živnostníci / SZČO, ktorí predstavovali približne 15 % vzorky. Takmer 43 % respondentov označilo rodinný stav „vydatá/ženatý“ a približne 26 % je slobodných, 27 % žije v partnerskom vzťahu a 4 % sú rozvedení/é. Väčšina respondentov pracuje vo verejnom/štátnom sektore (73.39 %).

Výskumné nástroje a priebeh výskumu

Techno-preťaženie a techno-invázia – dve subškály z dotazníka technostresorov (Ragu-Nathan et al., 2008). Päť položiek meria techno-preťaženia a 4 položky techno-invázie. Odpovede sa zaznamenávajú na škále (1 = „vôbec nesúhlasím“ – 5 = „úplne súhlasím“). Pre škálu techno-preťaženia je $\alpha = .798$, pre škálu techno-invázie je $\alpha = .729$.

Dotazník *Workplace telepressure* (Barber & Santuzzi, 2015) sa zameriava na IKT, ktoré obsahujú písomné správy – resp. je možné kontrolovať rýchlosť odpovede. Respondenti v 6 položkách uvádzajú, nakoľko súhlasia s ponúkanými výroky (1 = „úplne nesúhlasím“ – 5 = „úplne súhlasím“), $\alpha = .938$.

OCI-R (Obsessive–Compulsive Inventory—Revised) (Foa et al., 2011), meria široké spektrum obsedantno-kompulzívnych symptómov. Je využívaný pre potreby klinickej aj neklinickej populácie. Obsahuje 18 položiek, ktoré popisujú situácie a respondenti uvádzajú, nakoľko ich obťažovali alebo rozrušili za obdobie posledného mesiaca (1 = „vôbec nie“ až 5 = „mimoriadne“), $\alpha = .879$.

Zasahovanie práce do osobného života (Work interference with personal life – WIPL) (Hayman, 2005). Dotazník obsahuje 7 položiek, odpovede sa zaznamenávajú na 5 stupňovej Likertovej škále, $\alpha = .951$.

Výskum sme uskutočnili formou online dotazníkov prostredníctvom Google formuláru v období október 2021 – február 2022. Dotazník bol distribuovaný respondentom prostredníctvom sociálnych sietí. Oslovenie a informovaný súhlas boli umiestnené na začiatku batérie dotazníkov. Respondenti boli informovaní, že účasť je dobrovoľná a anonymná. Vyplnením dotazníka súhlasili s účasťou vo výskume a boli oboznámení s tým, že získané údaje budú využité výhradne na účely výskumu.

VÝSLEDKY

Na zistenie korelačných vzťahov sme použili Spearmanov korelačný koeficient, keďže použité škály nespĺňajú predpoklad normálneho rozloženia podľa Kolmogorov-Smirnovho testu. Na zistenie prediktorov sme pracovali s viacnásobnou lineárnou regresiou a pri zisťovaní moderácii sme využili doplnok v programe SPSS – PROCESS v 3.0 od Andrew F. Hayes (Model 1) (Hayes, 2012).

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika a korelačné koeficient skúmaných premenných

Premenná	<i>M</i>	<i>SD</i>	1.	2.	3.	4.
1. Techno-preťaženie	15.11	4.81				
2. Techno-invázia	10.66	3.92	.417***			
3. Telepressure	18.68	7.44	.388***	.325***		
4. WIPL	18.75	8.41	.348***	.559***	.192***	
5. OCI-R	41.91	13.31	.227***	.238***	.334***	.365***

Poznámka. WIPL = Work interference with life, OCI-R = Obsessive-compulsive Inventory

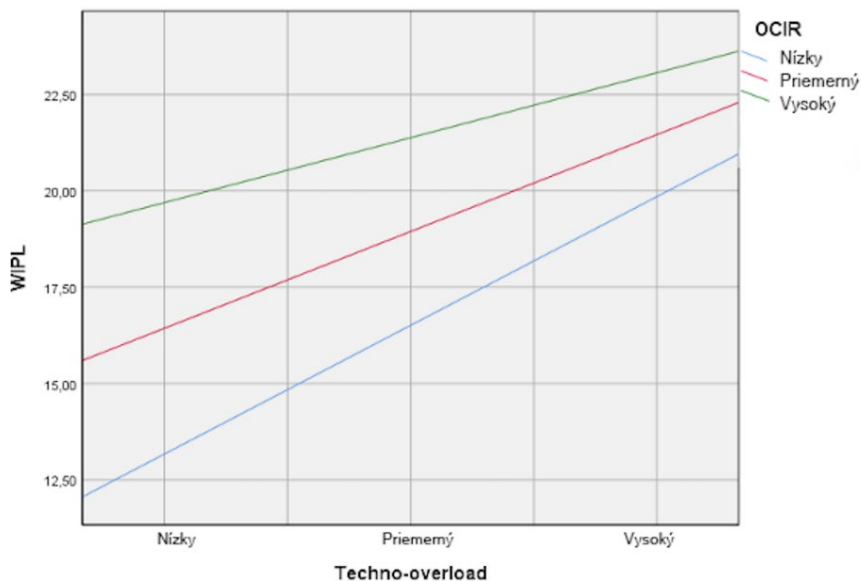
* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

V prvom kroku štatistických analýz sme zisťovali vzájomný vzťah techno-stresorov a vnímaného zasahovania práce do súkromného života (Tabuľka 1). Techno-preťaženie ($r_s = .348$, $p < .001$), ako aj techno-invázia ($r_s = .559$, $p < .001$) a telepressure ($r_s = .192$, $p < .001$) pozitívne korelovali so zasahovaním pracovného života do osobného.

Realizovali sme lineárnu regresnú analýzu, kde sme postupne v troch krokoch pridávali jednotlivé techno-stresory ako prediktory vnímanej interferencie práce do osobného života. Výsledný regresný model vysvetľuje 34.3 % variability závislej premennej $F(3,353) = 61.333$, $p < .001$. Premenné techno-preťaženie ($B = .270$, $\beta = .154$, $p < .05$) a techno-invázia ($B = 1.104$, $\beta = .515$, $p < .001$) prispeli štatisticky významne k modelu, zatiaľ čo telepressure stratila prediktívnu silu ($B = -.037$, $p = .493$).

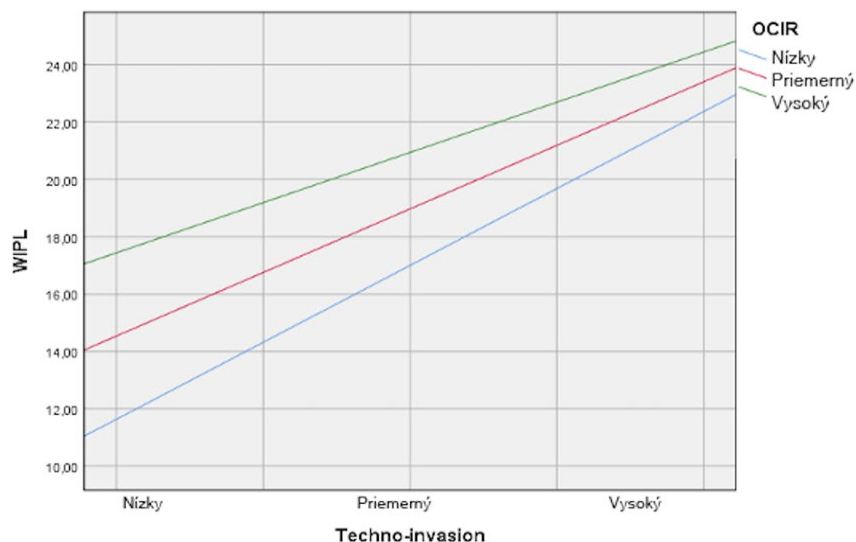
Ďalej sme overovali, či miera obsedantno-kompulzívnych tendencií významne moderuje vzťah medzi technostresormi a zasahovaním práce do osobného života. Pri nezávislej premennej techno-preťaženie je moderačný model štatisticky významný $F(3,353) = 31.7991$, $p < .001$. R^2 sa po pridaní interakcie zvýšil o 1.14 % na 21.28 %, $b = -.0124$, $p < 0.05$, 95% CI [-.0227, -.0022]. Výsledok je znázornený v Grafe 1. Porovnali sme regresný koeficient pre hodnoty plus/mínus jednej smerodajnej odchýlky moderátora. Pre mínus jednu SD mal regresný koeficient hodnotu $b = .6678$ [CI .4585, .8772], pre plus jednu SD dosahoval hodnotu $b = .3368$ [CI .1021, .5716].

Pri nezávislej premennej techno-invázia je model štatisticky významný $F(3,353) = 72.7697$, $p < .001$. R^2 sa po pridaní interakcie zvýšil o 1.1 % na výsledných 38.21 %, $b = -.0175$, $p < .01$, 95% CI [-.0301, -.0049]. Výsledok je vizualizovaný v Grafe 2. Pre mínus jednu SD mal regresný koeficient hodnotu $b = 1.3405$ [CI 1.1169, 1.5640], pre plus jednu SD dosahoval hodnotu $b = .8749$ [CI .6267, 1.1239].

Graf 1. Moderačný efekt obsedantno-kompulzívnych tendencií na vzťah medzi techno-preťažením a zasahovaním pracovného života do osobného

Poznámka. Techno-overload = techno-preťaženie, OCI-R = obsedantno-kompulzívne tendencie (tri úrovne), WIPL = work inference wtih life = zasahovanie práce do osobného života

Graf 2. Moderačný efekt obsedantno-kompulzívnych tendencií na vzťah medzi techno-inváziou a zasahovaním pracovného života do osobného

Poznámka. Techno-invasion = techno-invázia, OCI-R = obsedantno-kompulzívne tendencie (tri úrovne), WIPL = work inference wtih life = zasahovanie práce do osobného života

Regresný model s nezávislou premennou telepressure bol síce významný, $F(3,353) = 21.53$, $p < .001$. $R^2 = 13.4\%$, avšak moderujúci efekt nebol potvrdený. Premenná telepressure nebola významným nezávislým prediktorom $b = .079$, $p = .23$, 95% CI $[-.051, .21]$, jediným nezávislým prediktorom bola premenná OCI-R, $b = .213$, $p < .001$. CI $[.144, .282]$. Po pridaní interakcie telepressure s OCI-R sa regresný koeficient nezvýšil $b = -.007$, $p = .11$, 95% CI $[-.0161, .0016]$.

DISKUSIA

Jedným z rizík zvýšených požiadaviek na prispôsobovanie sa neustálemu vývoju informačných technológií je aj strata hraníc medzi prácou a súkromným životom (Pirkkalainen & Solo, 2015; Tarafdar et al., 2011). Naše výsledky podporujú predpoklad pozitívneho vzťahu medzi technostresormi a vnímaným zasahovaním práce do osobného života. Najsilnejší vzťah zisťujeme pre techno-inváziu, pri techno-preťažení a telepressure ide o slabú, avšak štatisticky významnú súvislosť. Výskumy napr. Gaudioso et al. (2017) poukazujú podobne na vzťahy medzi techno-inváziou a zvýšenou mierou rodinno-pracovného konfliktu. Brivio et al. (2018) uvádzajú, že techno-invázia a techno-preťaženie sú najpodstatnejšie techno-stresory, vyplývajúce z požiadaviek zamestnávateľov na zamestnancov. Techno-invázia a techno-preťaženie vykazujú v našom výskume významnú prediktívnu hodnotu, zatiaľ čo telepressure stráca silu prediktora. Za možnú príčinu nášho zistenia pokladáme užšie zameranie konceptu telepressure, ktorý sa sústreďuje len na písomnú komunikáciu, čo je len jednou časťou záťaže z IKT a neexistuje oddelene od ostatných aspektov. Domnievame sa, že telepressure by mohol byť facetom širšie ponímaného konceptu techno-invázie, čo by bolo však potrebné výskumne potvrdiť.

Moderačný vplyv osobnostných tendencií v súvislosti s technostresom bol skúmaný pri vlastnostiach ako otvorenosť ku skúsenosti, extravézia, ústretovosť a neuroticizmus (Srivastava et al., 2015). Obsedantno-kompulzívne symptómy pokladáme vo vzťahu ku nárokom technostresorov za významné maladaptívne tendencie, ktoré vplyvajú na kvalitu života jedinca, pretože vytvárajú úzkosť a znižujú kvalitu života (Stavropoulos et al., 2017).

Obsedantno-kompulzívne tendencie potvrdili moderačný efekt na vzťah medzi techno-preťažením ako aj techno-inváziou a zasahovaním práce do súkromného života. U jedincov s vysokou mierou obsedantno-kompulzívnych tendencií sledujeme vyššiu mieru interferencie (Graf 1 a 2). Jedinci s vysokou mierou obsedantno-kompulzívnych tendencií vykazujú vysokú mieru negatívneho zasahovania práce do súkromia aj pri nízkych a stredných hodnotách technostresorov, zatiaľ čo jedinci s nízkou mierou obsedantno-kompulzívnych tendencií vykazujú nižšiu mieru zasahovania pri nízkych a stredných hodnotách technostresorov, ale s narastajúcou mierou technostresorov môžeme u nich vidieť prudší nárast efektu. Tento smer výsledku podporuje aj porovnanie regresných koeficientov pre hodnoty plus/mínus jednej sigmy moderátora (OCI-R). Výsledný interakčný efekt, tak paradoxne nadobúda zápornú hodnotu, jedinci s nižšou mierou obsedantno-kompulzívnych tendencií sa pri vysokej techno-záťaži viac

približujú v hodnotení dopadov práce na súkromný život k jedincom s vysokou mierou obsedantných tendencií. Zistený vzťah naznačuje, že dôsledky vysokého IT preťaženia vyvolávajú podobné negatívne reakcie u jedincov s maladaptívnymi tendenciami ako u jedincov bez takýchto tendencií. Pracovné preťaženie v dôsledku technológií ako aj rozmazávajúca sa hranica medzi osobným a pracovným životom prispieva k pociťovanému tlaku (Ayyagari et al., 2011), na ktorý podľa našich zistení reagujú citlivejšie jedinci so zvýšenou tendenciou k obsedantno-kompulzívnemu spracovaniu reality.

Z nášho zistenia vyplývajú implikácie pre prax, v zmysle potreby reflektovať individuálne limity pri zvyšujúcich sa nárokoch na prácu s IKT a potrebu podpory pre zamestnancov zvládať nároky IKT. Naše výsledky tiež upozorňujú na riziko dôsledkov vysokej techno-záťaže aj u jedincov bez maladaptívnych (obsedantno-kompulzívnych) tendencií. V pracovnom i mimopracovnom kontexte je žiadúce venovať pozornosť maladaptívnej závislosti od používania IKT, ktorá sa môže prejavovať obsedantno-kompulzívnym vzorcom správania na úkor iných dôležitých činností.

Limitom interpretácie zistení je nereprezentatívnosť vzorky, online forma šírenia dotazníkov, výsledky môžu byť skreslené pre sociálnu žiadúcnosť, napríklad pri hodnotách obsedantno-kompulzívnych tendencií. Prierezový dizajn štúdie je ďalším limitom, ktorý nás nabáda k opatrnosti pri odvodzovaní kauzálnych súvislostí. V neposlednom rade je relevantnou otázkou pre budúce výskumy postihnutie miery obsedantno-kompulzívnych tendencií z pohľadu stálej osobnostnej dimenzie versus situačne podmienených reakcií aj v súvislosti s používaním IKT.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Ayyagari, R., Grover, V., & Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831–858. <https://doi.org/10.2307/41409963>

Barber, L. K., & Santuzzi, A. M. (2015). Please respond ASAP: Workplace telepressure and employee recovery. *Journal of Occupational Health Psychology*, 20(2), 172–189. <https://doi.org/10.1037/a0038278>

Boonjing, V., & Chanvarasuth, P. (2017). Risk of overusing mobile phones: Technostress effect. *The 8th International Conference on Advances in Information Technology*, 111, 196–202. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.06.053>

Brivio, E., Gaudio, F., Vergine, I., Mirizzi, C., Reina, C., Stellari, A., & Galimberti, C. (2018). Preventing technostress through positive technology. *Frontiers in Psychology*, 9, 2569. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02569>

Foa, E. B., Huppert, J. D., Leiberg, S., Langner, R., Kichic, R., Hajcak, G., & Salkovskis, P. M. (2011). *Obsessive–Compulsive Inventory—Revised [Data set]*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/t01258-000>

- Gaudioso, F., Turel, O., & Galimberti, C. (2017). The mediating roles of strain facets and coping strategies in translating techno-stressors into adverse job outcomes. *Computers in Human Behavior*, *69*, 189–196. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.12.041>
- Ghislieri, C., Emanuel, F., Molino, M., Cortese, C. G., & Colombo, L. (2017). New technologies smart, or harm work-family boundaries management? Gender differences in conflict and enrichment using the JD-R theory. *Frontiers in Psychology*, *8*, 1070. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01070>
- Grawitch, M. J., Werth, P. M., Palmer, S. N., Erb, K. R., & Lavigne, K. N. (2018). Self-imposed pressure or organizational norms? Further examination of the construct of workplace telepressure. *Stress and Health*, *34*(2), 306–319. <https://doi.org/10.1002/smi.2792>
- Hayes, A. F. (2012). *PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling*. Retrieved from <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Hayman, J. (2005). Psychometric assessment of an instrument designed to measure work life balance. *Research and Practice in Human Resource Management*, *13*, 85–91. <http://hdl.handle.net/20.500.11937/46385>
- Iskandar, Y. H. P. (2021). The factors influencing compulsive social apps and its impact on technostress among students. *Anatolian Journal of Education*, *6*(2), 207–220. <https://doi.org/10.29333/aje.2021.6215a>
- Krishnan, S. (2017). Personality and espoused cultural differences in technostress creators. *Computers in Human Behavior*, *66*, 154–167. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.09.039>
- Lee, Y.-K., Chang, C.-T., Lin, Y., & Cheng, Z.-H. (2014). The dark side of smartphone usage: Psychological traits, compulsive behavior and technostress. *Computers in Human Behavior*, *31*, 373–383. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.047>
- Malik, M., Wan, D., Dar, L., Akbar, A., & Naseem, M. A. (2014). The role of work life balance in job satisfaction and job benefit. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, *30*(6), Art. 6. <https://doi.org/10.19030/jabr.v30i6.8879>
- Mas-Machuca, M., Berbegal-Mirabent, J., & Alegre, I. (2016). Work-life balance and its relationship with organizational pride and job satisfaction. *Journal of Managerial Psychology*, *31*(2), 586–602. <https://doi.org/10.1108/JMP-09-2014-0272>
- Pirkkalainen, H., & Salo, M. (2016). Two decades of the dark side in the information systems basket: Suggesting five areas for future research. In ECIS 2016: Proceedings of the 24th European Conference on Information Systems, Tel Aviv, Israel, June 9-11, 2014 (pp. 101). *European Conference on Information Systems*. Retrieved from http://aisel.aisnet.org/ecis2016_rp/101
- Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for end users in organizations: Conceptual development and empirical validation. *Information Systems Research*, *19*(4), 417–433. <https://doi.org/10.1287/isre.1070.0165>

Salanova, M., Llorens, S., & Cifre, E. (2013). The dark side of technologies: Technostress among users of information and communication technologies. *International Journal of Psychology*, 48(3), 422–436. <https://doi.org/10.1080/00207594.2012.680460>

Solís García, P., Lago Urbano, R., & Real Castela, S. (2021). Consequences of COVID-19 confinement for teachers: Family-work interactions, technostress, and perceived organizational support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11259. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111259>

Srivastava, S. C., Chandra, S., & Shirish, A. (2015). Technostress creators and job outcomes: Theorising the moderating influence of personality traits. *Information Systems Journal*, 25(4), 355–401. <https://doi.org/10.1111/isj.12067>

Stavropoulos, V., Moore, K. A., Lazaratou, H., Dikeos, D., & Gomez, R. (2017). A multilevel longitudinal study of obsessive compulsive symptoms in adolescence: Male gender and emotional stability as protective factors. *Annals of General Psychiatry*, 16(1), 42. <https://doi.org/10.1186/s12991-017-0165-z>

Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, T. S., & Ragu-Nathan, B. S. (2011). Crossing to the dark side. *Communications of the ACM*, 54(9), 113–120. <https://doi.org/10.1145/1995376.1995403>

Waizenegger, L., Remus, U., & Maier, R. (2016). The social media trap – How knowledge workers learn to deal with constant social connectivity. 2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS), 2115–2124. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2016.267>

ŠTÝLY HUMORU A OSOBNOSŤ ČLOVEKA VO VZŤAHU K ODPUSTENIU
STYLES OF HUMOR AND PERSONALITY IN RELATION TO
FORGIVENESS

Mário Schwarz & Miroslava Nováková

Trnavská univerzita, Filozofická fakulta, Katedra psychológie, Hornopotočná 23, Trnava

E-mail: mario.schwarz@truni.sk, miroslava.novakovatt@gmail.com

ABSTRAKT

Cieľom práce bolo preskúmať vzťah medzi preferovaným štýlom humoru a tendenciou k odpusteniu. A tiež vzťah medzi osobnostnými črtami a odpustením. Štýly humoru sme skúmali prostredníctvom Dotazníka štýlov humoru (Humor Styles Questionnaire, HSQ, Martin et al., 2003), tendenciu k odpusteniu sme skúmali prostredníctvom Heartlandského dotazníka odpúšťania (Heartland Forgiveness Scale, HFS, Thompson et al., 2005) a osobnostné charakteristiky sme zisťovali prostredníctvom Big Five Inventory-2 (BFI-2, Halama et al., 2020). Do štúdie bolo zapojených 119 respondentov vo veku od 12 do 86 rokov. Zistili sme, že sebaposilňujúci štýl humoru pozitívne koreloval s tendenciou k odpusteniu a aj so všetkými tromi subškálami – tendenciou odpustiť sebe, iným a situácii. Pri afiliatívnom štýle humore sa zistil len slabý vzťah s odpustením sebe. Pri maladaptívnych štýloch sa potvrdila negatívna korelácia agresívneho štýlu s tendenciou k odpusteniu. Tendencia k odpusteniu pozitívne korelovala s prívetivosťou, nižšia korelácia sa zaznamenala aj so svedomitosťou a otvorenosťou voči skúsenosti. Zároveň sa však potvrdila silná, negatívna korelácia s negatívnou emocionalitou. Pri extravertzii sa vzťah s tendenciou k odpusteniu potvrdil pri odpustení sebe.

Kľúčové slová

odpustenie; osobnostné črty; štýly humoru

ABSTRACT

The aim of the work was to investigate the relationship between styles of humor and forgiveness and relationship between personality traits and forgiveness. We also examined the differences in forgiveness between singles and married people. We used the Humor Styles Questionnaire (HSQ, Martin et al., 2003), Heartland Forgiveness Scale (HFS, Thompson et al., 2005) and Big Five Inventory-2 (BFI2, Halama et al., 2017). The sample involved 119 respondents aged 12 to 86 years. It has been confirmed that the selfenhancing style of humor is positively related to all

measured types of tendency of forgiveness – including oneself, others, and situation. The affiliative style of humor was related only with the tendency of forgiveness to oneself. We discovered a negative correlation between aggressive styles of humor and the tendency of forgiveness. The correlation we confirmed was between tendency of forgiveness and agreeableness. The weakest correlation was between conscientiousness and open-mindedness. The strongest correlation was with negative emotionality.

Keywords

forgiveness; humor styles; personality traits

Grantová podpora

VEGA číslo projektu 1/0518/20 Odpustenie z pohľadu psychológie – intrapersonálne a interpersonálne aspekty a vzťah s psychickým zdravím

ÚVOD

Aj keď humor môžeme považovať za istú formu hry a zábavy, prejavuje sa v ňom jedinečnosť našej osobnosti. Môže mať pozitívne účinky na naše zdravie, pohodu, vieme nim znižovať napätie zo stresu, zlepšovať pamäť alebo ho vieme použiť ako formu copingovej stratégie (Martin & Ford, 2018). Sú však aj iné štýly humoru, ktoré považujeme za maladaptívne. V niektorých prípadoch môžeme humorom druhého zraniť alebo uraziť. Štýly humoru sú teda podľa Martina naviazané na osobnosť jednotlivca a rozdeľuje ich do štyroch kategórií, z ktorých dva z nich pokladá za adaptívne a dva za maladaptívne. 1) *afiliatívny*, láskavý štýl humoru zahŕňa pozitívny, zdravý a adaptívny štýl, namierený k posilneniu vzťahu s druhými, jeho cieľom je predovšetkým ostatných zabaviť. 2) aj v prípade *sebaoposilňujúceho* štýlu humoru sa jedná o adaptívny štýl humoru, avšak je namierený na posilnenie predovšetkým seba. 3) za *agresívny* štýl humoru považujeme sarkazmus, posmech, ponižujúci humor, sexistické alebo rasistické vtipy a poznámky. 4) pri *sebaoponížujúcom* štýle humoru ide o snahu zabaviť ostatných na svoj úkor, sebakritizovanie, rovnako sa tu môže nachádzať aj sarkazmus a cynizmus, tentokrát však namierený voči sebe, k pobaveniu ostatných. (Martin & Ford, 2018; Chan et al., 2018).

Humor a odpustenie majú pozitívne účinky na naše zdravie a vedia sa použiť aj pri znižovaní negatívnych pocitov. Dokážu byť účinným nástrojom aj v poradenstve. Vzťah medzi humorom a odpustením je však málo prebádanou témou nielen u nás, ale aj v zahraničí. Worthington a Wade (1999) uvádzajú, že pri neschopnosti odpustiť vystupujú na povrch emócie ako odpor, zatrpknutosť, nenávisť. Tie sa však dajú popri empatii a láske prekonať aj humorom. Jedna z mála štúdií, ktorá skúmala vzťah medzi štýlmi humoru a odpustením bola realizovaná Hampsom (2016). Ten skúmal vzťahy medzi štyrmi štýlmi humoru a pravdepodobnosťou odpustenia. Zistil, že so všetkými faktormi odpustenia sebaoposilňujúci humor koreloval pozitívne a agresívny humor negatívne. Pri sebaoponížujúcom štýle sa zaznamenala negatívna

korelácia len pri celkovom odpustení. Naopak afiliatívny humor v štúdií významne nekoreloval so žiadnou formou odpustenia.

Môžeme si položiť otázku, či existujú rozdiely v osobnosti, ktoré spôsobujú, že niekto vie odpustiť ľahšie? Gallo-Giunzioni et al. (2021) potvrdzujú isté osobnostné črty, ktoré korelujú s odpustením, dokonca skúmajú odpustenie ako všeobecnú osobnostnú črtu. Křivohlavý (2015) definuje „osobnostný rys odpúšťania“ ako cnosť, čiže určitú všeobecnú dispozíciu človeka potlačiť hnev a nenávisť k ľuďom, ktorí urobili niečo zlé a schopnosť vidieť ich v priaznivejšom svetle. U ľudí, ktorí inklinujú k odpusteniu býva zaznamenaná prívetivosť, emočná stabilita, spirituálna alebo náboženská orientácia (Lijo, 2018). Najsilnejšími korelujúcimi osobnostnými črtami s odpustením je neurotizmus (negatívna korelácia) a prívetivosť (pozitívna korelácia). Súvis, aj keď menší, sa zistil pri extravertzii, svedomitosti a otvorenosti voči skúsenosti (Worthington, 2020).

Hlavným cieľom nášho výskumu bolo zistiť vzťah medzi jednotlivými štýlmi humoru a odpustením, a to celkovo alebo aj s jednotlivými dimenziami odpustenia – iným, sebe a situácii. Zároveň nás zaujímal vzťah osobnostných črt a odpustením. Ďalším cieľom bolo zistiť, či sú rozdiely v odpustení medzi slobodnými a ľuďmi žijúcimi v manželstve.

METÓDY

V našom výskume sme použili nasledovné 3 výskumné metódy.

Pre meranie štýlov humoru sme použili sebauposudzujúci *Dotazník štýlu humoru* (The Humor Style Questionnaire, HSQ) (Martin et al., 2003), ktorý meria dva adaptívne a dva maladaptívne štýly. Adaptívne sú: afiliatívny ($\alpha = 0.71$) a seba-posilňujúci ($\alpha = 0.71$). Za maladaptívne štýly je označovaný agresívny ($\alpha = 0.74$) a seba-ponižujúci ($\alpha = 0.77$). Uvedené hodnoty Cronbachovej α sú vypočítané z nášho výskumného súboru. Dotazník obsahuje 32 položiek, 8 položiek pre každý štýl humoru (4 druhy) a sedemstupňovú hodnotiacu škálu.

Posúdenie všeobecnej tendencie odpúšťať sme vykonali pomocou seba-výpoved'ového *Heartlandského dotazníka odpúšťania* (The Heartland Forgiveness Scale, HFS) (Thompson et al., 2005). Meria personálne dispozície k odpusteniu alebo všeobecnej tendencii odpustiť, pričom položky reflektujú na tendenciu osobnosti odpustiť sebe ($\alpha = 0.65$), iným ľuďom ($\alpha = 0.71$) a situáciám, ktoré sú mimo akejkoľvek kontroly ($\alpha = 0.68$). Uvedené hodnoty Cronbachovej α sú vypočítané z nášho výskumného súboru. Škála je tvorená 18 položkami so 7 bodovou Likertovou hodnotiacou škálou.

Pre zistenie jednotlivých interpersonálnych črt osobnosti sme použili slovenskú verziu revidovaného inventára Veľkej pätky *The Big Five Inventory-2* (BFI-2) (Halama et al., 2020). Jedná sa seba-výpoved'ový dotazník, ktorý obsahuje 60 položiek s 5 bodovou Likertovou škálou. Meranými osobnostnými doménami sú extravertzia ($\alpha = 0.79$), prívetivosť ($\alpha = 0.79$), svedomitosť ($\alpha = 0.89$), negatívna emocionalita ($\alpha = 0.88$), otvorenosť ($\alpha = 0.79$). Uvedené hodnoty Cronbachovej α sú vypočítané z nášho výskumného súboru.

Respondentov sme sa pýtali aj na ich vek, pohlavie, rodinný status.

Výskumná vzorka

Výskumný súbor bol tvorený 119 respondentmi vo vekovom rozpätí od 12 do 86 rokov, z toho bolo 31 mužov a 88 žien. Priemerný vek bol 35.82 ($SD = 12.39$) rokov, u mužov $M = 39.1$ ($SD = 13.96$) a u žien $M = 34.67$ ($SD = 11.65$). Z celkového počtu respondentov bolo 58 slobodných, 49 žijúcich v manželstve, 5 kohabitujúcich, 4 ovdovení a 3 rozvedení. Viac v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Rodinný stav podľa pohlavia

$N = 119$	žena	muž	spolu
slobodná/ý	45	13	58
kohabitujúca/i	3	2	5
vydatá/ženatý	34	15	49
rozvedená/ý	3	0	3
vdova/vdovec	3	1	4

Výskumná vzorka bola získaná priamym oslovením známych a následne cez nich metódou snehovej gule. Respondenti odpovedali na dotazníky vo forme tužka-papier, ale administrátor pri ich vyplňaní prítomný nebol.

VÝSLEDKY

Na meranie vzťahov medzi odpustením a štýlmi humoru sme použili Pearsonov korelačný koeficient. Jeho hodnoty sú uvedené v Tabuľke 2.

Tabuľka 2. Korelácie medzi odpustením a štýlmi humoru

$N = 119$	Afilitívny štýl humoru	Sebaposilňujúci štýl humoru	Agresívny štýl humoru	Sebaponižujúci štýl humoru
Odpustenie celkovo	0.13	0.40***	-0.20*	0.001
Odpustenie iným	0.12	0.36***	-0.19*	0.01
Odpustenie sebe	0.20*	0.29***	-0.06	0.03
Odpustenie situáciám	0.08	0.34***	-0.14	0.06

Poznámka. Vzťahy medzi premennými sú uvedené ako Pearsonov korelačný koeficient.

*** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$

Sebaposilňujúci štýl humoru pozitívne koreloval s odpustením. Agresívny štýl humoru slabo negatívne koreloval s odpustením.

Na meranie vzťahov medzi odpustením a osobnostnými črtami sme použili Pearsonov korelačný koeficient. Jeho hodnoty sú uvedené v Tabuľke 3.

Tabuľka 3. Korelácie medzi odpustením a osobnostnými črtami

N = 119	Extraverzia	Svedomitosť	Prívetivosť	Otvorenosť voči skúsenosti	Negatívna emocionalita
Odpustenie celkovo	0.12	0.28***	0.48***	0.17*	-0.62***
Odpustenie iným	0.06	0.25**	0.45***	0.006	-0.49***
Odpustenie sebe	0.19*	0.25**	0.38***	0.20*	-0.47***
Odpustenie situáciám	0.10	0.22*	0.36***	0.22*	-0.55***

Poznámka. Vzťahy medzi premennými sú uvedené ako Pearsonov korelačný koeficient.

*** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$

Najsilnejšie korelujúcou osobnostnou črtou s tendenciou k odpusteniu bola negatívna emocionalita (negatívne) a prívetivosť (pozitívne). Slabšie pozitívne s odpustením korelovala svedomitosť.

Chceli sme tiež zistiť, či sú rozdiely v odpustení medzi slobodnými a ľuďmi žijúcimi v manželstve. Výsledky komparačnej analýzy uvádzame v Tabuľke 4.

Tabuľka 4. Komparácia miery odpustenia u slobodných a u ľudí žijúcich v manželstve

Odpustenie	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Slobodní	58	83.02	14.57	-0.223	105	0.408
Manželia	49	83.63	12.33			

Poznámka. *N* = početnosť, *M* = Priemer, *SD* = štandardná odchýlka, *t* = hodnota T-testu, *df* = stupne voľnosti, *p* = štatistická významnosť

Nezistili sme štatisticky významný rozdiel v odpustení medzi slobodnými a ľuďmi žijúcimi v manželstve.

DISKUSIA

Na základe našich zistení konštatujeme, že pri seba posilňujúcom štýle humoru sa vyskytla, pozitívna korelácia najsilnejšie s celkovou tendenciou odpustenia a rovnako aj so všetkými subškálami – s tendenciou odpustenia sebe, iným a situácii. Rovnako sa pozitívna korelácia pri tomto štýle humoru s odpustením potvrdila aj v štúdiu Hampesa (2016). Domnievame sa, že seba-posilňujúci štýl humoru súvisí s odpustením v tom, že odpustenie posilňuje osobnosť človeka ako aj tento štýl humoru a pomáha mu získať istý nadhľad nad situáciou. Naopak pri druhom adaptívnom štýle – afiliatívnom, sa nám korelácia s tendenciou odpustiť podarila potvrdiť len pri odpustení sebe, aj to len v slabej miere. Domnievame sa, že afiliatívny štýl humoru sa môže využívať aj pre zvyšovanie vlastnej popularity a záujmu zo strany okolia. Motivácia k jeho používaniu podľa nás môže byť teda rôzna a ťažšie sa nám hľadal spoločný prienik s tendenciou k odpusteniu, čo nepriamo potvrdili aj naše výsledky, rovnako ako aj výsledky Hampesa (2016).

Pri agresívnom štýle humoru a tendencii k celkovému odpusteniu sme zistili negatívny slabý vzťah a negatívny veľmi slabý vzťah s tendenciou k odpusteniu iným. Nezistili sme štatisticky významný vzťah s odpustením seba a ani s odpustením situácii. Domnievame sa, že agresívny štýl je do istej miery opakom toho, čo sa deje pri odpustení. Nakoľko odpustenie je práve vzdanie sa negatívneho postoja voči tým, ktorí nám ublížili. Interpersonálne je tento štýl vnímaný skôr negatívne, v rámci používania sarkazmu, irónie, zosmiešňovania iných, na druhej strane môže prinášať aj pozitívne pocity samotnému aktérovi, čo tvrdí aj Boleková (2016), čo môžu naznačovať aj naše výsledky, keď vzťahy medzi skúmanými premennými boli slabšie. Pri sebaoponujúcom štýle humoru sa nám nepodarilo zistiť štatisticky významný vzťah so žiadnou tendenciou k odpusteniu. Interpretujeme to tým, že ak človek odpustí, tak to neznamena, že sa poníži. Z nášho pohľadu však môžu byť spôsoby použitia sebaoponujúceho štýlu nielen maladaptívne, ale aj adaptívne. Silvia a Rodriguez (2020) vykonali revíziu dotazníka HSQ a vytkli mu kriticky bod, ktorý sa týkal práve nízkeho zohľadňovania jeho možnej adaptívnej formy. Môže v sebe totiž skrývať i primeranú dávku pokory, sebareflexie a vhodnej formy vtípkovania na seba samom, pričom sa nemusí jednať len o malígne zabávanie ostatných na svoj úkor, spájajúci sa s nižšou sebaúctou a sebadôverou.

Pri skúmaní vzťahu medzi tendenciou odpustiť (vrátane dimenzii odpustenia seba, iným, situácii) a osobnostnými črtami podľa Big Five sme zistili veľmi silný negatívny vzťah s negatívnou emocionalitou a s prívetivosťou silný pozitívny vzťah. Naše zistenia korešponujú s vyjadrením Worthingtona (2020), ktorý tieto domény rovnako označuje za najviac korelujúce s odpustením. On predpokladá, že ak majú ľudia vysoké skóre v osobnostnej črte prívetivosť, nemajú sklon interpretovať drobné osočovania a malichernosti za veľké krivdy. V prípade, ak sa u nich predsa len pocit krivdy dostaví, ich dispozičná vlastnosť im pomáha vyriešiť nenávisť alebo hnev rýchlejšie ako tým jednotlivcom, ktorí majú v tejto črte nízke skóre. Podobný názor zastáva aj Křivohlavý (2015). Naopak, ľudia s vysokou mierou negatívnej emocionality sú podľa Worthingtona (2020) málo odpúšťajúci a ich osobnostnou predispozíciou je reagovať emotívne. Súhlasíme s jeho tvrdením, že často sa u nich objavujú negatívne emócie ako sú hnev, smútok, úzkosť, a to aj na základe menšej provokácie. Zároveň majú sklon k ruminácii a k premýšľaniu nad potenciálnymi negatívnymi následkami. Výsledkom je, že si ľahšie vytvoria pocity krivdy a neodpustenia a dlho v týchto pocitoch zotrávajú. Naše ďalšie zistenia potvrdili pozitívny vzťah so svedomitosťou a s otvorenosťou voči skúsenosti (okrem tendencie k odpusteniu iným), ale už v slabšej miere. To môže podľa nás súvisieť s tým, že ľudia sú často nastavení na to, že kvôli svojmu dobrému svedomiu chcú odpustiť, lebo sa to tak patrí. A zároveň prostredníctvom odpustenia môžu získať aj novú skúsenosť vo svojom živote, ktorá im pomôže mať lepší vzťah k sebe. S extravertiou sme štatisticky významný vzťah nezistili pri žiadnej tendencii k odpusteniu, okrem slabej pozitívnej korelácie pri odpustení seba.

Pri komparačnej analýze sme skúmali rozdiely v tendencii odpustiť medzi slobodnými a ľuďmi, žijúcimi v manželstve. Pri tomto porovnaní sme nezistili štatisticky významný rozdiel, čo interpretujeme tým, že odpustenie nie je závislé od rodinného statusu a je viazané skôr na osobnosť človeka.

Náš výskum bol limitovaný menším počtom respondentov a nerovnomerným zastúpením žien a mužov, na základe čoho sme neporovnávali rozdiely medzi pohlaviami. Ale mohli sme porovnávať iba rozdiely medzi slobodnými a manželmi. Do budúcnosti by sme odporúčali zamerať sa aj na výskumy odpustenia s ďalšími osobnostnými črtami ako napr. s pokorou, pri ktorej Worthington (2020) a Křivohlavý (2015) popisujú s odpustením silnú pozitívnu koreláciu, približne rovnakú ako pri prívetivosti.

Lukasová (2012) tvrdí, že humor a odpustenie umožňujú človeku sebadištanciu. Aj preto môžeme tvrdiť, že humor a odpustenie dávajú z psychologického pohľadu ešte veľa možnosti na preskúmanie a majú rozsiahly vplyv na fyzickú, psychickú a sociálnu pohodu (Martin & Ford, 2018). Za zaujímavé pokladáme práve hľadanie spoločných prvkov medzi nimi. Ich pozitívne účinky sú využiteľné v klinickej psychológii, v poradenstve a terapii.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Boleková, V. (2016). Štýly humoru vo vzťahu k emočnému prežívaniu. In K. Millová, A. Slezáčiková, P. Humpolíček, M. Svoboda (Eds.). *Sociální procesy a osobnost 2015. Otázky a výzvy. Sborník příspěvků* (s. 44–48). Brno: Masarykova univerzita.
- Chan, Y. C., Hsu, W. C., Liao, Y. J. Chen, H. C., Tu, C. H., & Wu, C. L. (2018) Appreciation of different styles of humor: An fMRI study. *Scientific Reports*, 8, 15649. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-33715-1>
- Gallo-Giunzioni, K., Prieto-Ursúa, M., Fernández-Belinchón, C., & Luque-Reca, O. (2021). Measuring forgiveness: Psychometric properties of the Heartland Forgiveness Scale in the Spanish population. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(1), 45. <https://doi.org/10.3390/ijerph18010045>
- Halama, P., Kohút, M., Soto, Ch. J., & John, O. P. (2020). Slovak adaptation of the Big Five Inventory (BFI-2): Psychometric properties and initial validation. *Studia Psychologica*, 62(1), 74–87. <https://doi.org/10.31577/sp.2020.01.792>
- Hampes, W. (2016). The relationship between humor styles and forgiveness. *Europe's Journal of Psychology*, 12(3), 338–347. <https://doi.org/10.5964/ejop.v12i3.1012>
- Křivohlavý, J. (2015). *Pozitivní psychologie*. Praha: Portál.
- Lijo, K. J. (2018). Forgiveness: Definitions, perspectives, context and correlates. *Journal of Psychology & Psychotherapy*, 8(3), 342. <https://doi.org/10.4172/2161-0487.1000342>
- Lukasová, E. (2012). *Kľúč k zmysluplnému životu*. Bratislava: Lúč, 360.
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37, 48–75.
- Martin, R. A., & Ford, T. E. (2018). *The psychology of humor. An integrative approach*. London: Elsevier.

Silvia, P. J., & Rodriguez, R. M. (2020). Time to renovate the Humor Styles Questionnaire? An item response theory analysis of the HSQ. *PsyArXiv (unpublished preprint)*, 1–29. <https://osf.io/7zy2h/>

Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., Heinze, L., Neufeld, J. E., Shorey, H. S., Roberts, J. C., & Roberts, D. E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality*, 73(2), 313–360. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x>

Worthington, E. L., & Wade, N. G. (1999). The psychology of unforgiveness and forgiveness and implications for clinical practice. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 18(4), 385–418. <https://doi.org/10.1521/jscp.1999.18.4.385>

Worthington, E. L. (2020). *The science of forgiveness*. John Templeton Foundation.

***SOCIÁLNE NÁKLADY A BENEFITY ODMIETANIA POVINNEJ
VAKCINÁCIE DETÍ SO ZRETEĽOM NA SOCIÁLNE REPREZENTÁCIE O
KONŠPIRAČNÝCH TEORETIKOCH***

***SOCIAL COSTS AND BENEFITS OF REFUSING COMPULSORY
VACCINATION OF CHILDREN IN VIEW OF SOCIAL
REPRESENTATIONS ABOUT CONSPIRACY THEORISTS***

Natália Slivková

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 811 02 Bratislava

E-mail: natali.slivkova1@gmail.com

ABSTRAKT

Článok je teoretickým príspevkom, ktorý rozpracováva cieľ a zámer plánovaného dizertačného výskumu, ktorý sa sústreďí na odmietanie povinnej vakcinácie detí. Antivakcinačné postoje často pramenia z konšpiračných teórií o existencii sprisahania propagujúceho nebezpečné vakcíny. Mnohé výskumy poukazujú na konšpiračné teórie ako zdroj sociálnej stigmy. Nálepka „konšpiračný teoretik“ alebo „konšpirácia“ vyvoláva negatívne konotácie a prináša sklon k stigmatizácii, ktorej možným dôsledkom je sociálna exklúzia. Antivakcinačné presvedčenia, ako súčasť spektra konšpiračných predstáv, a ich zástancovia sa potom môžu stať terčom pripisovania stigmy. Vyznávanie stigmatizovaného, protiprúdového svetonázoru sa javí ako vysokonákladové. Aké sú však prevažujúce benefity? A aké stratégie sú potrebné pre zvládanie, či minimalizovanie nákladov a zamedzenie sociálnej exklúzii? Evolúcia človeka vybavila mozgovou mašinériou disponujúcou kognitívnymi mechanizmami, ktoré mu umožňujú udržiavať si sociálne postavenie v rámci skupiny. Tieto mechanizmy mu umožňujú predchádzať sociálnemu vylúčeniu. Súčasťou výskumného cieľa je doplniť prebiehajúce výskumy skupín zdieľajúcich konšpiračné presvedčenia na Slovensku o sociálno-antropologický pohľad. Príspevok obsahuje i navrhnuté metodologické postupy pre zber relevantných dát.

Kľúčové slová

vakcinácia; konšpiračné teórie; stigma; sociálne náklady; sociálne benefity

ABSTRACT

The article is a theoretical contribution that elaborates the goal and purpose of the planned dissertation research, which is focused on the refusal of compulsory vaccination of children. Anti-vaccination attitudes often stem from conspiracy theories about the existence of a conspiracy promoting dangerous vaccines. Many studies point to conspiracy theories as a source of social stigma. The label "conspiracy theorist" or "conspiracy" evokes negative connotations and leads to stigmatization, the possibility of which is social exclusion. Anti-vaccination beliefs, as part of the conspiracy spectrum, and their proponents could then become targets of stigmatization. Adhering to a stigmatized, contrary worldview appears to be costly. But what are the prevailing benefits, and what strategies are needed to manage or minimize costs? Evolution has equipped man with brain machinery possessing cognitive mechanisms that enable him to maintain his social position within the group. These mechanisms allow him to avoid social exclusion. The available research goal is to complete the ongoing research of shared conspiracy beliefs in Slovakia from a socio-anthropological perspective. The contribution also contains an expression of methodological procedures for collecting relevant data.

Keywords

vaccination; conspiracy theories; stigma; social costs; social benefits

Grantová podpora

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0334.

ÚVOD

V nasledujúcom príspevku by som rada priblížila tému plánovaného dizertačného výskumu, ktorý sa zameriava na odmietanie povinného očkovania detí. Legislatíva Slovenskej republiky ustanovuje povinné očkovanie detí, a nesplnenie si tejto povinnosti je sankciované finančnou pokutou. Napriek zákonnej povinnosti, možno sledovať aktívne, mnohopočetné skupiny rodičov odmietajúcich očkovanie svojich detí. Presvedčenia vedúce k odmietnutiu vakcinácie predstavujú rizikové správanie, na ktoré upozornila aj Svetová zdravotnícka organizácia. V roku 2019 označila odmietanie očkovania ako jednu z globálnych hrozieb.

Výskumy ukazujú, že odmietanie očkovania častokrát súvisí so šírením konšpiračných teórií, ktoré varujú pred zatajovanými, nepriaznivými účinkami vakcín. Douglas a Jolley (2017) uviedli, že medzi najpopulárnejšie konšpiračné teórie, ktoré sa spájajú s otázkami vakcinácie patrí teória o ukrývaní vedľajších účinkov za účelom zisku farmaceutických spoločností a vlád. Niektoré prístupy, napríklad v oblasti sociológie, skúmajú konšpiračné teórie ako zdroj

sociálnej stigmy. „Spoločenské vnímanie konšpirácie v západných kultúrach sa zdá byť, vo všeobecnosti, považované za hanlivé“ (Lantian et al., 2018; s. 940). Tieto práce prinášajú poznatky o vnímaní nálepky „konšpiračná teória“ alebo „konšpiračný teoretik“ ako stigmatizujúcom označení podnecujúcom obavy zo spoločenského vylúčenia. Počas experimentálnych výskumov sa ukazovalo, že jednotlivci sa buď odmietajú identifikovať ako „konšpiračný teoretik“ alebo vykazujú zvýšenú mieru obáv zo sociálnej exklúzie (Harambam & Aupers, 2017; Lantian et al., 2108).

Konceptu stigmy sa vo svojej knihe venuje Ervin Goffman (2003). Opisuje ju ako atribút, ktorý jednotlivca znevýhodňuje v sociálnom styku, pretože ho odlišuje od tých, ktorých považujeme za „normálnych“. Vedie k odvráteniu okolia od osoby poznačenej vlastníctvom tohto atribútu. Sociálne vylúčenie ako jeden z možných dôsledkov stigmatizovania predstavuje sociálny trest za, ako Goffman opisuje, „nenormálnosť“.

Reakcie na potenciálne ohrozenie sociálneho postavenia nám umožňuje vysvetliť kognitívna a evolučná antropológia. Ľudská myseľ disponuje evolučne vyvinutými, kognitívnymi, mechanizmami, ktoré jednotlivcovi umožňujú vnímať potenciálne hrozby vylúčenia. Dôvodom je evolučne podmienená, základná potreba „patriť do skupiny“, ktorá u našich lovecko-zberačských predkov zabezpečovala životné istoty. Byť vylúčený zo skupiny predstavovalo život ohrozujúci status (Spoor & Williams, 2007). Z tohto dôvodu, ľudská myseľ disponuje senzitívnym mechanizmom – systém na detekciu ostrakizmu, ktorý upozorňuje na prípadné hrozby sociálneho vylúčenia a umožňuje ostrakizovaným jedincom flexibilne reagovať na podnety z okolia (Williams & Nida, 2014; Spoor & Williams, 2007). Niektoré štúdie ukazujú, že ľudia vystavení riziku vylúčenia sa snažia svoje správanie regulovať tak, aby sa vylúčeniu vyhli. Napríklad, výskum postojov ghanskej spoločnosti k ochoreniu TBC (Dodor & Kelley, 2009) poukázal na zaujímavý fakt, že mnohí členovia spoločnosti podstúpia zdravotné riziko a nevyhľadávajú pomoc alebo maskujú symptómy inými, sociálne prijateľnejšími, ochoreniami z obáv zo sociálneho znevýhodnenia. Dodor a Kelley (2009) opísali, že ľudia si uvedomujú svoje vlastné postoje k ochoreniu, preto vopred predpokladajú isté sociálne dôsledky pri nakazení sa.

Táto štúdia hovorí o zdieľaných normách v spoločnosti, na základe ktorých ľudia vyvodzujú očakávané reakcie okolia. Normy predstavujú „sociokultúrne pravidlá a regulatívy určujúce žiaduce správanie v rôznych kultúrnych kontextoch a situáciách. Normy sa opierajú o sankcie a buď predpisujú alebo zakazujú určité formy správania“ (Soukup, 2005, s. 641). Henrichovci (2007) zase uvádzajú, že normy sú zdieľané vzory správania, presvedčenia a praktík, ktoré ľudia nadobúdajú prostredníctvom sociálneho učenia. Prostredníctvom tohto procesu môžeme vysvetliť ich rozšírenie v rámci populácie alebo sociálnej skupiny (Henrich & Henrich, 2007). Zároveň, si však osvojujeme nie len normy, ale aj ochotu trestať za ich porušovanie. Sociálnym trestom rozumieme reakciu na nenormatívne správanie, ktorá môže „viesť k rôznym formám trestov, od klebiet až po vyhnanie a vraždy“ (Henrich & Henrich, 2007). Sociálny trest negatívne ovplyvňuje reputáciu, sociálny status alebo inklúziu v skupine, v najhorších prípadoch môže znamenať ohrozenie života previnilca. Porušovanie normy tak môže predstavovať vysoko nákladné správanie. Ako uviedli aj Sperber a Mercier (2019), reputácia

a budovanie dobrého mena predstavujú príliš dôležité atribúty sociálnej existencie jednotlivca, preto je v jeho záujme sociálnym trestom predísť. Etnografické dáta naznačujú, že strach zo zlej povesti vedie k dodržiavaniu akýchkoľvek noriem akceptovaných v komunite (Henrich & Henrich, 2007).

Zámer a cieľ výskumu

Ak sa pozrieme na konšpiračné teórie ako stigmatizované poznatky vytlačené na sociálnu perifériu (Barkun, 2016) alebo ako poznatky stojace v kontraste k väčšinovej, mainstream, norme, potom by nám evolučné a kognitívne vysvetlenia mohli pomôcť pri explanácii, prečo sa ľudia niekedy vymedzujú voči sebaoznačeniu “konšpiračný teoretik”. Dáta poukazujú, že ľudia sa snažia regulovať správanie tak, aby sa vyhli ostrakizácii (alebo stigmatizácii) a tak si zabezpečili prístup k sociálnym benefitom.

Otázkou potom zostáva, prečo ľudia zastávajú protiprúdový svetonázor, ktorý odporuje dominantnej, väčšinovej norme, ak sú si vedomí sociálnych rizík, ktorým by mohli čeliť? Odmietanie povinného očkovania predstavuje navyše aj porušovanie legislatívy, čím sa riziko potrestania zvyšuje. Za porušenie nariadenia rodičia riskujú predvolanie na ústne pojednávanie v konaní o priestupku na Regionálny úrad verejného zdravotníctva a finančnú pokutu. Navyše, trest sa môže vzťahovať i na iné, ako len ekonomické, oblasti. Napríklad, neprijatie dieťaťa do predškolského zariadenia alebo sociálne tresty v podobe negatívnych interakcií, sporov alebo sociálneho vylúčenia. Zastávať antivakcinačné presvedčenia môže vyžadovať i zložité vytváranie stratégií ako sankciám predchádzať. Napriek tomu sa zdá, že v niektorých prípadoch sú náklady antivakcinačného presvedčenia prevyšované motivujúcimi benefitmi.

V tomto bode sa dostávam k špecifikovaniu zámerov a cieľa budúceho výskumu. Vychádzajúc z vyššie načrtnutej teórie a úvahe o nákladovosti odmietania očkovania, výskumný plán sa rozvetvuje do troch, vzájomne súvisiacich, oblastí. Ich cieľom je preskúmať:

1. Individuálne motivácie vedúce k rozhodnutiam o odmietnutí povinného očkovania detí.

Prvá línia výskumu sleduje individuálne trajektórie vedúce k osvojeniu antivakcinačných presvedčení, ktoré si častokrát vyžadujú investovanie rôznych nákladov (ekonomických, časových, sociálnych). Prvá výskumná oblasť sa teda snaží nájsť odpovede na otázky, prečo sú ľudia ochotní zastávať nákladné antivakcinačné presvedčenia a aké sociálne, či psychologické, benefity tieto náklady prevažujú. Odhalením motivácií v podobe benefitov, by sme mohli porozumieť a vysvetliť, prečo v niektorých prípadoch nemajú sankcie (v legislatívnom aj sociálnom ponímaní) dosah na rozhodnutie o odmietnutí očkovania.

2. Tlak majoritnej sociálnej normy (tzn. povinného očkovania) na ľudí odmietajúcich povinné očkovanie a prítomnosť obáv zo stigmatizácie.

V súvislosti so vznikajúcimi nákladmi treba brať na zreteľ vplyv majoritnej normy, ktorej antivakcinačné presvedčenia odporujú. Ako som načrtla v teoretickom úvode, za porušovanie sociálnych noriem ľudia čelia riziku sociálneho potrestania. Vychádzajúc aj z výskumov konšpiračných teórií ako zdroj sociálnej stigmy, výskum otvára otázku, či

Ľudia odmietajúci očkovanie prežívajú obavy zo stigmatizovania zo strany mainstreamovej spoločnosti. V druhej výskumnej oblasti sa zameriavam na stratégie, ktoré si jednotlivci osvojujú v snahe vyhnúť sa riziku sociálneho trestu alebo minimalizovať jeho dopady.

3. Psychologicko-sociálne odmeny za participovanie v online komunitách rodičov odmietajúcich povinné očkovanie detí.

Treťou, dôležitou, oblasťou je zameranie sa na internetové sociálne siete, ktoré do istej miery supľujú ľuďom odmietajúcich očkovanie fyzický priestor. Pociťovanie možného neprijatia v okolí môže zvyšovať motivácie ľudí vyhľadávať také komunity, v ktorých budú dosahovať sociálne, či psychologické, odmeny. Zároveň, tieto skupiny môžu predstavovať podstatný priestor pri budovaní a osvojovaní si stratégií podporujúcich udržiavanie antivakcinačného postoja v rámci mainstream spoločnosti. V plánovanom výskume nemožno opomenúť preskúmanie otázky výhod dostupných v online komunitách.

METÓDY

Plánovaná výskumná vzorka bude zostavená z dvoch typov rodičov. Po prvé, rodičia odmietajúci povinnú vakcináciu detí bez zmeny názoru. Po druhé, rodičia, ktorí prešli transformáciou názoru a opustili svoje antivakcinačné presvedčenia. Takto zostavená vzorka by mohla priniesť dáta nie len o motiváciách a stratégiách podporujúcich šírenie antivakcinačných presvedčení, ale aj o momentoch, ktoré boli zásadné pre opustenie antivakcinačných postojov. Inak povedané, o momentoch, kedy náklady prevážili benefity vyznávania protiprúdového svetonázoru.

Pre potreby skúmania online prostredia bude vzorka rozšírená o internetové skupiny, v ktorých sa združujú rodičia s cieľom vzájomne sa podporovať a zdieľať svoje názory a skúsenosti v oblasti očkovania. Antivakcinačné skupiny predstavujú komunity, v ktorých sa dominantná norma mení z očkovania na neočkovanie. Vytvárajú tak priestor, v ktorom môžu neočkujúci rodičia zdieľať svoje presvedčenia a skúsenosti bez toho, aby čelili sociálnym trestom a tlaku mainstream normy. Výskumnú vzorku budú tvoriť 4 verejné skupiny, ktoré sú zriadené na spoločnej platforme, majú rovnaký charakter, ale sústredujú sa na matky z rôznych regiónov. Majú stovky členov a pomerne dlhú históriu. Ich nevýhodou je, že v nich nedochádza k pravidelnému prispievaniu, pretože mnohé členky po prvých interakciách prechádzajú do súkromnej, aktívnejšej, skupiny. Avšak zozbieraním príspevkov a komentárov zo všetkých skupín v dlhšom časovom horizonte vie priniesť pomerne veľké množstvo analyzovateľných dát.

Metódy skúmania

Metodológia sa sústreďuje na preskúmanie offline aj online prostredia. Nakoľko je v rámci vybranej témy náročné nájsť terénne miesto, na ktorom by bolo možné aplikovať klasickú etnografiu, rozhodla som sa využiť možnosť preskúmať existujúce internetové komunity

a prístup digitálnej etnografie. Postill a Pink (2012) pristupujú k sociálnym médiám, ako k špecifickému druhu výskumného miesta, ktoré nám poskytuje množstvo štatistických dát, ktoré sú z hľadiska etnografie síce nedostačujúce, ale ak spolu s nimi zapojíme aj tradičné etnografické postupy (rozhovory, zúčastnené pozorovanie) môžeme zo sociálnych médií vytvoriť sociálny, experimentálny a mobilný výskumný terén (Postill & Pink, 2012).

Metódy skúmania vo fyzickom, offline, prostredí:

- Hĺbkové, pološtruktúrované rozhovory v podobe voľného rozprávania o osobných životných príbehoch a skúsenostiach.
- Kolektívne stretnutie (focus group) s rodičmi odmietajúcimi očkovanie v podobe skupinovej diskusie na pripravený okruh otázok.

Metódy skúmania v digitálnom, online, prostredí:

- Pozorovanie vo verejných skupinách na sociálnych sieťach vo forme zberu dát z príspevkov a diskusií. Zbierané dáta sa budú zameriavať na odokrytie sociálnych benefitov v skupine (pozitívna spätná väzba pri najčastejšie sa opakujúcich príspevkoch, formy uznania) a poskytovania benefitov vo forme návodov pre udržiavanie antivakcinačného postoja.
- Chat ako doplnková komunikačná metóda môže predstavovať užitočný nástroj pri nadväzovaní komunikácie s respondentami v online prostredí.

ZÁVER

Výskum vychádza zo štúdií poukazujúcich na prítomnosť stigmatizácie konšpiračných teoretikov. Predpokladám, že výsledky plánovaného výskumu budú potvrdením už existujúcich zistení, v ktorých sa prívlastok „konšpiračný/á“ ukazuje ako hanlivá nálepka diskreditujúca jeho nositeľa. Z tohto dôvodu sa ľudia vymedzujú pred sebaoznačením „konšpiračný teoretik“. Avšak, očakávam, že výskum navyše prinesie dáta odkrývajúce stratégie a vnútorné motivácie podporujúce šírenie antivakcinačných presvedčení. Skúmanie vnútorných postojov prostredníctvom hĺbkových rozhovorov a dynamiky online skupín prostredníctvom digitálnej etnografie nám umožní bližšie porozumieť, prečo a akým spôsobom sa rizikové a nákladné správanie udržiava, či reprodukuje. Nazrieť hlbšie do sveta týchto „konšpiračných teoretikov“ a sledovať ich individuálne trajektórie nám tiež umožní porozumieť, že stereotypné uvažovanie o skupine (či už „antivaxerskej“ alebo inej stigmatizovanej skupine) nám zabraňuje vidieť jej heterogenitu. Prekvapivým výsledkom môže byť, že viacerí z rodičov odmietajúcich očkovanie neinklinujú k deklarovaniu konšpiračných teórií, hoci pre ich presvedčenie o škodlivosti vakcíny sa môžu stať terčom rovnakej stigmy.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Barkun, M. (2016). Conspiracy theories as stigmatized knowledge. *Diogenese*, 62(3-4), 114–120. <https://doi.org/10.1177/0392192116669288>

- Baumeister, F. R., & Leary, R. M. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529.
- Boyd, R., Richerson, P. J., & Henrich, J. (2011). The cultural niche: Why social learning is essential for human adaptation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1100290108>
- Dodor, E. A., & Kelly, S. (2009). ‘We are afraid of them’: Attitudes and behaviours of community members towards tuberculosis in Ghana and implications for TB control efforts. *Psychology, Health & Medicine*, 14(2), 170–179. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13548500802199753>
- Goffman E. (2003). *Stigma: Poznámky o způsobech zvládání narušené identity*. Praha: Slon.
- Harambam, J., & Aupers, S. (2017). ‘I am not a conspiracy theorist’: Relational identifications in the Dutch conspiracy milieu. *Cultural Sociology*, 11(1), 113–129.
- Henrich, J., & Henrich, N. (2007). *Why humans cooperate: A cultural and evolutionary explanation*. New York: Oxford University Press.
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2017). Prevention is better than cure: Addressing anti-vaccine conspiracy theories. *Journal of Applied Social Psychology*, 47(8), 459–469. <https://doi.org/10.1111/jasp.12453>
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2014). The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions. *PLoS ONE*, 9(2). <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0089177>
- Lantian, A., Mullert, D., Nurra, C., Klein, O., Berjot, S., & Pantazi, M. (2018). Stigmatized belief: Conspiracy theories, anticipated negative evaluation of the self, and fear of social exclusion. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 939–954.
- Sperber, D., & Mercier, H. (2019). *Záhada rozumu*. Brno: Host.
- Spoor, J., & Williams, K. D. (2007). The evolution of an ostracism detection system. In J. P. Forgas, M. Haselton, & W. Von Hippel. *The evolution of the social mind: Evolutionary psychology and social cognition* (pp. 279–289). New York: Psychology Press.
- Soukup, V. (2004). *Dějiny antropologie - encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.
- Williams, K. D., & Nida, S. A. (2014). Ostracism and public policy. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 1(1), 38–45. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2372732214549753>
- Wood, M. J., & Douglas, K. M. (2013). “What about building 7?” A social psychological study of online discussion of 9/11 conspiracy theories. *Frontiers in Psychology*, 4(409), 1–9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00409>

***VIERA A VYUŽÍVANIE DOPLNKOVEJ A ALTERNATÍVNEJ MEDICÍNY
VO VZŤAHU S VEDECKÝM MYSLENÍM A DÔVEROU K VEDE***

***BELIEF IN COMPLEMENTARY AND ALTERNATIVE MEDICINE AND
ITS USE IN RELATIONSHIP WITH SCIENTIFIC REASONING AND
TRUST IN SCIENCE***

Viktória Sunyík^a & Ivana Maxoňová^b

^a Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

^b Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave

E-mail: viktoriasunyik@gmail.com

ABSTRAKT

Cieľom príspevku bolo skúmanie vzťahov medzi vierou v účinnosť doplnkovej a alternatívnej medicíny (CAM) a jej využívaním s dôverou k vede a vedeckým myslením. Výskumný súbor tvorilo 145 participantov vo veku od 18 do 76 rokov ($M = 33.39$, $SD = 14.80$), žien bolo 69.7 %, mužov 30.3 %. Viera v účinnosť CAM a jej využívanie bolo merané škálou s 11 typmi alternatívnych liečebných postupov (Lindeman, 2011), vedecké myslenie Škálou vedeckého myslenia (Bašnáková et al., 2021) a dôvera k vede Škálou dôveryhodnosti vedy (Hartman et al., 2017). Dáta sme analyzovali pomocou korelácií a hierarchických lineárnych regresíí. Dôvera k vede bola v negatívnom vzťahu s vierou v účinnosť a využívaním CAM a potvrdila sa jeho rola negatívneho prediktora. Očakávané negatívne vzťahy medzi vedeckým myslením a vierou v účinnosť a využívaním CAM sme nepotvrdili. Výsledky poukazujú na dôležitosť budovania dôvery k vede, pretože sa spája s nižšou mierou viery k vedecky netestovaným spôsobom liečenia, ktoré môžu byť potenciálne zdraviu škodlivé.

Kľúčové slová

doplnková a alternatívna medicína; vedecké myslenie; dôvera k vede

ABSTRACT

The paper aims to examine relationships between belief in complementary and alternative medicine (CAM) and its use with trust in science and scientific reasoning. 145 adults participated in this study ($M_{age} = 33.39$, $SD_{age} = 14.80$, range 18-76) 69.7 % female, 30.3 %

male. Belief and use of CAM were measured using scale included 11 types of alternative healing treatments (Lindeman, 2011) and we used the Slovak version of the Scientific Reasoning Scale (Bašnáková et al., 2021) and the Credibility of Science Scale (Hartman et al., 2017). In data analysis we used correlations and hierarchical linear regressions. Trust in science negatively correlated both with belief in CAM and its use and had a role as a negative predictor. Unexpectedly, we did not find relationships between scientific reasoning and belief in CAM and its use. The results point to the importance of fostering trust in science, as it is associated with a lower level of beliefs in scientifically untested treatments that can be potentially harmful to health.

Keywords

complementary and alternative medicine; scientific reasoning; trust in science

Grantová podpora

Príspevok vznikol vďaka grantovej podpore projektu APVV-20-0335: Redukovanie šírenia dezinformácií a nepodložených presvedčení.

ÚVOD

Doplňková a alternatívna medicína (ďalej len CAM) zahŕňa rôznorodé súbory praktík a produktov starostlivosti o zdravie, ktoré vznikli mimo a nie sú súčasťou poľa štandardnej medicíny založenej na dôkazoch. O doplnkovej medicíne hovoríme vtedy, ak sa tieto spôsoby terapií a prístupov používajú spoločne popri štandardnej liečbe, o alternatívnej medicíne ak sa využíva namiesto štandardnej liečby (Li et al., 2018).

Existuje veľké množstvo liečebných prístupov, praktík a produktov, ktoré spadajú pod CAM (napríklad homeopatia, akupunktúra či biorezonancia). Spoločným znakom CAM je to, že napriek ich stále vzrastajúcej popularite, chýbajú dostatočné vedecké dôkazy o ich účinnosti a bezpečnosti. Keďže účinnosť veľkej časti CAM nemožno overiť štandardnými vedeckými metódami, sú tieto prístupy a produkty vnímané ako pseudovedecké (Lobera & Rogero-García, 2021). Vychádza otázka, čo vedie ľudí k tomu, že dôverujú a využívajú nedostatočne vedecky overené liečebné praktiky, a to najmä v dobe charakteristickej rýchlym vedecko-technickým pokrokom?

Jedným z faktorov, ktoré môžu vo vzťahu k viere a využívaniu CAM zohrávať úlohu je schopnosť vedeckého myslenia, ktoré sa v nedávnych štúdiách ukázalo ako negatívny prediktor podliehania rôznym pseudovedeckým i iným nepodloženým presvedčeniam (Čavojová, Šrol, & Ballová Mikušková, 2020; Čavojová, Šrol, & Jurkovič, 2020). Vedecké myslenie predstavuje schopnosť potrebnú pre hodnotenie vedeckých zistení z hľadiska faktorov, ktoré určujú ich kvalitu. Hodnotenie kvality vedeckých dôkazov a potenciálnych slabín vedeckého výskumu sa opiera o porozumenie princípom vedeckej práce, teda najmä metodologických postupov (Drummond & Fischhoff, 2017). Dalo by sa teda predpokladať, že ľudia s lepšími schopnosťami

vedeckého myslenia sú schopní lepšie rozlišovať medzi vedou a pseudovedou. Nedávna štúdia Čavojovej & Ersoyovej (2020) bola priamo zameraná na skúmanie vzťahu vedeckého myslenia s vierou aj využívaním CAM, pričom sa potvrdila rola vedeckého myslenia ako negatívneho prediktora viery v CAM, nie však jej využívania.

S lepšími schopnosťami vedeckého myslenia sa pozitívne spájajú lepšie postoje k vede, ktoré niektorí autori (Fasce & Picó, 2019; Hartman et al., 2017) skúmajú v ich konkrétnejšej podobe ako dôveru k vede. Miera dôvery k vede sa prejavuje ako tendencia pozitívne alebo negatívne hodnotiť vedecké metódy, oblasti výskumu, vedecké autority a názory, ktoré propagujú. Pozitívne vnímanie vedy inklinuje k priaznivému hodnoteniu užitočnosti, presnosti a objektívnosti vedeckého bádania. Negatívne vnímanie predstavuje tendenciu spochybňovať vedecké snahy, schopnosti a závery (Hartman et al., 2017).

Niektoré výskumy spájajú vieru v účinnosť a využívanie CAM práve s nedôverou k vede a štandardnej medicíne (Hornsey et al., 2020; Furnham, 2007) ako aj s nespokojnosťou so štandardnou zdravotnou starostlivosťou (Fjær et al., 2020). Na druhej strane, niektoré výskumy nepotvrdili negatívny súvis medzi vierou v CAM a dôverou resp. postojmi k vede, napríklad vo výskume Loberu a Rogero-García (2021) bola viera v účinnosť homeopatie a akupunktúry v pozitívnom vzťahu s postojmi k vede avšak dôvera v nezávislosť vedcov od systému, ktorý ich financuje bola negatívne spojená s vierou v účinnosť akupunktúry. Tento výskum bol však zameraný len na dva typy CAM a postoje k vede boli merané len dvomi položkami. Podľa výskumu Sirois (2008) sa vyššie využívanie CAM spája s častejšími návštevami rôznych štandardných lekárov a množstvo ľudí ju využíva ako doplnkovú, čo nutne nemusí znamenať nedôveru voči štandardnej vede a medicíne.

Z línie výskumov zameranej na CAM ďalej vieme, že CAM využívajú častejšie ženy než muži, ľudia s vyšším vzdelaním, v strednom veku, s dostatočným finančným príjmom a so zdravotnými problémami (Fjær et al., 2020; Furnham, 2007; Thomson et al., 2014).

Z uvedeného zhrnutia vidíme, že CAM je široko skúmanou oblasťou. Zároveň, podľa nášho najlepšieho vedomia, zatiaľ je len málo výskumov zameraných na skúmanie roly vedeckého myslenia spoločne s dôverou k vede vo vzťahu ku CAM. Cieľom príspevku je preto overiť existenciu vzťahov medzi vedeckým myslením a dôverou k vede s vierou a využívaním CAM a bližšie preskúmať ich prediktory. Predpokladáme, že vedecké myslenie a aj dôvera k vede budú v negatívnych vzťahoch s vierou v účinnosť a aj využívaním CAM. Zároveň predpokladáme, že vedecké myslenie i dôvera k vede budú nezávislými a negatívnymi prediktormi viery a využívania CAM, pričom preskúmame aj rolu ostatných demografických premenných.

METÓDY

Participanti a procedúra

Výskumnú vzorku tvorilo 145 participantov (101 žien a 44 mužov) vo veku od 18 do 76 rokov ($M = 33.39$, $SD = 14.80$). Základné alebo neúplne stredoškolské vzdelanie malo 11 %

participantov, stredoškolské s maturitou malo 58 % a 31 % malo vysokoškolské vzdelanie. Zber dát prebiehal počas januára a februára 2022 online formou prostredníctvom nástroja Survio a bol realizovaný na účely vypracovania bakalárskej práce. Výber participantov bol príležitostný. Pred participáciou vo výskume každý účastník deklaroval súhlas s účasťou a bol oboznámený s tým, že zber sa vykonáva kvôli študijným účelom, je anonymný a účasť je dobrovoľná. Následne participanti vyplnili blok demografických otázok (pohlavie, vek, vzdelanie). Nasledovali dve otázky zamerané na subjektívne posúdenie zdravotného stavu a v poslednom bloku vyplnili metodiky na meranie viery a využívania CAM, vedeckého myslenia a dôvery k vede.

Materiály

Vedecké myslenie

Vedecké myslenie sme merali Škálou vedeckého myslenia, pôvodne od Drummondovej a Fischhoffa (2017), slovenskú podobu upravili a validizovali Bašnáková et al. (2021). Slovenská verzia obsahuje 6 položiek. Participanti odpovedajú či súhlasia alebo nesúhlasia s postupom vedeckého skúmania, ktorý je popísaný formou krátkeho scenára. Položky sa týkajú znalosti vedeckých princípov: kauzalita, kontrolná skupina, vmedzerené premenné, konštruktová validita, ekologická validita a náhodné priradenie do skupín. Každá správna odpoveď je bodovaná jedným bodom, nesprávna nulou. Výsledné skóre je sumou správnych odpovedí, vyššie skóre reflektuje lepšie schopnosti vedeckého myslenia.

Dôvera k vede

Dôveru k vede sme merali pomocou Škály dôveryhodnosti vedy (Hartman et al., 2017), ktorá obsahuje 6 položiek. Participanti odpovedajú na 7 bodovej škále od 1 = veľmi silne nesúhlasím po 7 = veľmi silne súhlasím. Všetky položky sú reverzné. Vysoké skóre reflektuje vyššiu mieru dôvery k vede. V analýzach pracujeme s priemerným skóre.

Viera v účinnosť doplnkovej a alternatívnej medicíny a jej využívanie

Použili sme 11 položiek z meracieho nástroja od Lindemanovej (2011). Dotazník obsahoval 11 rôznych typov doplnkovej a alternatívnej medicíny (napríklad orientálna medicína, homeopatia, naturopatia). Participanti sa najprv vyjadrili či veria v účinnosť uvedeného liečebného postupu na 6 bodovej škále od 0 = nepoznám, 1 = vôbec nie, po 5 = úplne áno. Následne sa participanti vyjadrujú k užívaniu uvedených typov CAM počas posledných 12 mesiacov, pomocou škály 1 = nikdy až po 7 = denne. Pri škále viery v CAM sa všetky odpovede 0 (nepoznám) rekódovali na chýbajúce dáta (missing) preto, aby sa 0 nepočítala do škálového skóre. V analýzach pracujeme s priemerným skóre oboch škál.

Subjektívne posúdenie vlastného zdravotného stavu

Použili sme dve otázky zamerané na subjektívne posúdenie zdravotného stavu:

1. Máte v súčasnosti zdravotné problémy? S možnosťou odpovedí: áno-nie

2. Ak áno, vyjadrite sa prosím k závažnosti Vášho problému. S možnosťami odpovedí: nezávažný (je jednoducho liečiteľný alebo krátkodobý, napríklad kašeľ, prechladnutie a pod.) – závažný (vyžaduje si dlhodobú alebo náročnú liečbu a sledovanie lekárom, napríklad cukrovka, onkologické ochorenie a pod.)

Participantov sme následne rozdelili do troch skupín: skupina bez zdravotných problémov ($n = 86$, 59.3 %) skupina s nezávažným zdravotným problémom ($n = 36$, 24.8 %) a skupina so závažným zdravotným problémom ($n = 23$, 15.9 %).

VÝSLEDKY

Deskripcia premenných a korelácie

Takmer 92 % participantov využilo aspoň jeden typ CAM v posledných 12 mesiacoch, priemerný počet využívaných CAM bol 3.9 ($SD = 2.9$).

V Tabuľke 1 prezentujeme priemerné skóre, štandardné odchýlky a korelačné koeficienty medzi sledovanými premennými. Výsledky korelácií podporili naše predpoklady o negatívnych štatisticky signifikantných vzťahoch medzi dôverou k vede a vierou v účinnosť CAM (stredne silný vzťah) a s využívaním CAM (slabý vzťah). Na druhej strane, nezistili sme očakávané vzťahy medzi vedeckým myslením a vierou ani využívaním CAM. Ďalej sme našli štatisticky signifikantný pozitívny vzťah (slabý) medzi vedeckým myslením a dôverou k vede a štatisticky signifikantný, stredne silný pozitívny vzťah existuje aj medzi vierou v účinnosť CAM a jej využívaním.

Tabuľka 1. Deskriptívne dáta a korelácie medzi sledovanými premennými

	<i>M</i>	<i>SD</i>	α	ω	1.	2.	3.	4.
1. Viera v účinnosť CAM	2.52	1.05	0.96	0.96	-			
2. Využívanie CAM	1.80	0.83	0.84	0.88	.52**	-		
3. Vedecké myslenie	4.54	1.36	0.55	0.58	-.12	-.04	-	
4. Dôvera k vede	4.73	1.60	0.91	0.91	-.49**	-.23**	.20**	-

Poznámka. ** $p < 0.01$

Analýza prediktorov viery a využívania CAM

Na overenie toho, či vedecké myslenie a dôvera k vede nezávisle predikujú vieru a využívanie CAM sme spracovali dve hierarchické regresné analýzy. V prvom kroku sme ako prediktor vložili vedecké myslenie, v druhom kroku dôveru k vede a v treťom kroku to boli demografické premenné vek, pohlavie, vzdelanie a zdravotný stav. Výsledky prezentujeme v Tabuľke 2.

Dôvera k vede a vek sa ukázali ako jediné nezávislé prediktory viery v účinnosť CAM, ktoré spolu vysvetľujú 28 % variancie premennej, pričom dôvera k vede je negatívnym prediktorom, zatiaľ čo vek pozitívnym. Využívanie CAM je negatívne predikované dôverou k vede

a pozitívne vzdelaním. Oba nezávislé prediktory spolu vysvetľujú 13 % variancie premennej. Vedecké myslenie nepredikovalo vieru ani využívanie CAM.

Tabuľka 2. Regresné analýzy prediktorov viery a využívania CAM

	Viera v CAM				Využívanie CAM			
	<i>B (SE)</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>B (SE)</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
1. krok								
(Constant)	2.92 (.31)		9.58	<.001	1.90 (.24)		7.85	<.001
Vedecké myslenie	-.09 (.06)	-.12	-1.39	.168	-.02 (.05)	-.04	-.42	.674
	$R^2 = .01, F(1,143) = 1.92, p = .168$				$R^2 = .001, F(1,143) = .18, p = .674$			
2. krok								
(Constant)	4.09 (.33)		12.59	<.001	2.33 (.29)		8.17	<.001
Vedecké myslenie	-.01 (.06)	-.02	-.24	.812	.01 (.05)	.01	.13	.899
Dôvera k vede	-.32 (.05)	-.48	-.42	<.001	-.12 (.04)	-.23	-2.72	.007
	$R^2 = .24, F(2,142) = 21.84, p < .001$				$R^2 = .05, F(2,142) = 3.79, p = .025$			
3. krok								
(Constant)	3.14 (.60)		5.22	<.001	.94 (.52)		1.81	.073
Vedecké myslenie	.00 (.06)	.00	.03	.979	.02 (.05)	.03	.37	.714
Dôvera k vede	-.30 (.05)	-.45	-5.96	<.001	-.12 (.04)	-.22	-2.66	.009
Pohlavie	.17 (.18)	.07	.94	.348	.14 (.15)	.08	.90	.370
Vek	.01 (.01)	.16	2.10	.038	.01 (.00)	.10	1.21	.230
Vzdelanie	-.02 (.08)	-.02	-.21	.831	.24 (.07)	.27	3.24	.001
Zdravotný stav	.10 (.09)	.08	1.08	.281	.08 (.08)	.08	.96	.341
	$R^2 = .28, F(6.138) = 8.86, p < .001$				$R^2 = .13, F(6.138) = 3.41, p = .004$			

Poznámka. Tabuľka ukazuje neštandardizované (*B*) regresné koeficienty so štandardnými chybami (*SE*), štandardné regresné koeficienty (β) s príslušným *t* a signifikancie.

DISKUSIA A ZÁVER

V príspevku sme sa zamerali na skúmanie vzťahov medzi vierou a využívaním CAM s vedeckým myslením a dôverou k vede. Napriek našim očakávaniam sme nezistili vzťahy medzi vedeckým myslením a vierou a využívaním CAM. Naši participanti v teste vedeckého myslenia dosahovali celkovo veľmi dobré výsledky ($M = 4.54, SD = 1.36$) a s dobrými znalosťami princípov vedy by teda mali mať nižšiu náchylnosť voči pseudovede, akou je aj CAM. Na druhej strane, produkty a praktiky CAM sa stali tak veľmi populárne a žiadané, že sú v istej miere propagované aj samotnými odborníkmi či lekármi. Ako uvádza Li et al. (2018) aj odborníci v istej miere reagujú na požiadavky „trhu“ teda dopyt po CAM, čo sa prejavuje v ich vyššej propagácii. Praktiky a produkty CAM môžu byť vnímané ako bežné liečebné praktiky a nie ako pochybné spôsoby pomoci. Zároveň, viacero druhov CAM nemusia byť nutne zdraviu škodlivé (keďže sú neúčinné) a sú využívané skôr z preventívnych dôvodov. Je preto možné, že rozoznávanie praktík CAM ako pseudovedeckých sa stáva zložitejšie aj u ľudí s lepšími schopnosťami vedeckého myslenia a vyšším vzdelaním.

Pri skúmaní prediktorov viery a využívania CAM sme potvrdili dôležitú rolu dôvery k vede. Toto zistenie je v súlade s výskumami, v ktorých sa nedôvera k vede spája s vyššou akceptáciou rôznych pseudovedeckých a iných nepodložených presvedčení (Fasce & Picó, 2019; Hartman et al., 2017). Z ostatných socio-demografických premenných zohrávali rolu len vek (pri viere v CAM) a vzdelanie (pri využívaní CAM), čo korešponduje s doterajšími zisteniami (Fjær et al., 2020; Frass et al., 2012).

Naše výsledky poukazujú na dôležitosť zvyšovania dôvery k vede, pretože súvisí s nižšou mierou spoliehania sa a využívania vedecky neoverených liečebných praktík a produktov. Záujem o zvyšovanie dôvery k vede resp. celkové zlepšovanie postojov k vede by mal mať v hľadáčiку najmä vzdelávací systém, ktorého úlohou je vzdelávanie a výchova vedecky gramotných ľudí, schopných robiť informované rozhodnutia (aj) o svojom zdraví.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Bašnáková, J., Čavojová, V., & Šrol, J. (2021). Does concrete content help people to reason scientifically? Adaptation of Scientific Reasoning Scale with concrete and abstract examples. *Science & Education, 30*, 809–826. <https://doi.org/10.1007/s11191-021-00207-0>
- Čavojová, V., & Ersoy, S. (2020). The role of scientific reasoning and religious beliefs in use of complementary and alternative medicine. *Journal of Public Health, 42*(3), e239–e248. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdz120>
- Čavojová, V., Šrol, J., & Ballová Mikušková, E. (2020). How scientific reasoning correlates with health-related beliefs and behaviors during the COVID-19 pandemic? *Journal of Health Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/1359105320962266>
- Čavojová, V., Šrol, J., & Jurkovič, M. (2020). Why should we try to think like scientists? Scientific reasoning and susceptibility to epistemically suspect beliefs and cognitive biases. *Applied Cognitive Psychology, 34*(1), 85–95. <https://doi.org/10.1002/acp.3595>
- Drummond, C., & Fischhoff, B. (2017). Development and validation of the Scientific Reasoning Scale. *Journal of Behavioral Decision Making, 30*(1), 26–38. <https://doi.org/10.1002/bdm.1906>
- Fasce, A., & Picó, A. (2019). Science as a vaccine. *Science & Education, 28*(1-2), 109–125. <https://doi.org/10.1007/s11191-018-00022-0>
- Fjær, E. L., Landet, E. R., McNamara, C. L., & Eikemo, T. A. (2020). The use of complementary and alternative medicine (CAM) in Europe. *BMC Complementary Medicine and Therapies, 20*, (108). <https://doi.org/10.1186/s12906-020-02903-w>
- Frass, M., Strassl, R., Friehs, H., Müllner, M., Kundi, M., & Kaye, A. (2012). Use and acceptance of complementary and alternative medicine among the general population and medical personnel: A systematic review. *The Ochsner Journal, 12*(1), 45–56.
- Furnham, A. (2007). Are modern health worries, personality and attitudes to science associated with the use of complementary and alternative medicine? *British Journal of Health Psychology, 12*(2), 229–243. <https://doi.org/10.1348/135910706X100593>

- Hartman, R. O., Dieckmann, N. F., Sprenger, A. M., Stastny, B. J., & DeMarree, K. G. (2017). Modeling attitudes toward science: Development and validation of the Credibility of Science Scale. *Basic and Applied Social Psychology*, 39(6), 358–371. <https://doi.org/10.1080/01973533.2017.1372284>
- Hornsey, M. J., Lobera, J., & Díaz-Catalán, C. (2020). Vaccine hesitancy is strongly associated with distrust of conventional medicine, and only weakly associated with trust in alternative medicine. *Social Science & Medicine*, 255, 113019. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113019>
- Li, B., Forbes, T. L., & Byrne, J. (2018). Integrative medicine or infiltrative pseudoscience? *The Surgeon*, 16(5), 271–277. <https://doi.org/10.1016/j.surge.2017.12.002>
- Lindeman, M. (2011). Biases in intuitive reasoning and belief in complementary and alternative medicine. *Psychology & Health*, 26(3), 371–382. <https://doi.org/10.1080/08870440903440707>
- Lobera, J., & Rogero-García, J. (2021) Scientific appearance and homeopathy. Determinants of trust in complementary and alternative medicine. *Health Communication*, 36(10), 1278–1285. <https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1750764>
- Sirois, F. M. (2008). Provider-based complementary and alternative medicine use among three chronic illness groups: Associations with psychosocial factors and concurrent use of conventional health-care services. *Complementary Therapies in Medicine*, 16, 73–80. <https://doi.org/10.1016/j.ctim.2007.03.006>
- Thomson, P., Jones, J., Browne, M., & Leslie, S. J. (2014). Psychosocial factors that predict why people use complementary and alternative medicine and continue with its use: A population based study. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 20(4), 302–310. <https://doi.org/10.1016/j.ctcp.2014.09.004>

PRINÁLEŽITOSŤ K ŠKOLE VO VZŤAHU K AKADEMICKÉMU A PSYCHOLOGICKÉMU FUNGOVANIU ŠTUDENTOV V ONLINE VZDELÁVANÍ POČAS PANDÉMIE COVID-19

SCHOOL BELONGING IN THE RELATION TO ACADEMIC AND PSYCHOLOGICAL FUNCTIONING OF STUDENTS DURING ONLINE LEARNING AMID THE COVID-19 PANDEMIC

Gabriela Šeboková & Jana Uhláriková

Katedra psychologických vied, FSVaZ UKF v Nitre, Kraskova 1, 949 74 Nitra

E-mail: gsebokova@ukf.sk

ABSTRAKT

Cieľom výskumu bolo preskúmať úlohu školskej prináležitosti v akademickom a psychologickom fungovaní študentov vysokých škôl počas online výučby v dôsledku pandémie COVID-19. Analyzovali sme rozdiely v prináležitosti k škole a v akademickom (akademická sebaúčinnosť, organizácia a pozornosť) a psychologickom fungovaní (osamelosť, well-being) vzhľadom na ročník štúdia a zisťovali sme vzťah medzi prináležitosťou k škole a akademickým a psychologickým fungovaním, pri zohľadnení ročníka štúdia ako moderátora. Výskumnú vzorku tvorilo 217 študentov bakalárskeho stupňa štúdia, s priemerným vekom 20.61 ($SD = 1.25$), 76 % žien. Použité boli sebvýpovedňové metodiky. Výsledky poukázali na signifikantne najnižšiu úroveň prináležitosti k škole a organizácie a pozornosti u študentov 2. ročníka. Školská prináležitosť sa ukázala ako významný protektívny faktor v súvislosti s akademickým aj psychologickým fungovaním študentov počas online výučby.

Kľúčové slová

prináležitosť k škole; online vzdelávanie; COVID-19; optimálne prosperovanie; akademické fungovanie

ABSTRACT

The aim of the study was to explore the role of school belonging in academic and psychological functioning of university students during online learning amid the COVID-19 pandemic. We analysed differences in school belonging and academic (academic self-efficacy, organization

and attention to study) and psychological functioning (loneliness, EPOCH model) of students in regard to year of the study and we investigated the relations between school belonging and academic and psychological functioning, considering the year of the study as a moderator. The research sample consisted of 217 university students of bachelor's degree, with mean age 20.61 ($SD = 1.25$), 76 % women. Self-report questionnaires were utilized. The results pointed out the statistically significant lowest levels of school belonging and organization and attention to study in students of the 2nd year of the study. Results suggested significant protective role of the school belonging in academic and psychological functioning of students during online learning.

Keywords

school belonging; online learning; COVID-19; psychological outcomes; academic outcomes

ÚVOD

Rozvíjanie optimálneho prosperovania žiakov a študentov je dôležitý faktor vzdelávania 21. storočia. Pozornosť autorov sa v posledných rokoch sústreďuje nielen na analyzovanie rizikových prediktorov, ale predovšetkým na identifikáciu potencialít a protektívnych faktorov dospievajúcich (Szobiová & Krak, 2022). Jedným z kľúčových pozitívnych prediktorov podieľajúcich sa na optimálnom prosperovaní je školská príslušnosť, ktorú možno definovať ako úroveň, do akej sa študent cíti osobne prijatý, rešpektovaný a povzbudzovaný ostatnými v školskom prostredí (Goodenow, 1993). Empirický výskum konzistentne deklaruje, že príslušnosť k škole je kľúčovým prediktorom well-beingu (Šeboková et al., 2018) a akademického fungovania (Korpershoek et al., 2020).

Výskumy tiež poukazujú na fakt, že školská príslušnosť pôsobí ako protektívny faktor nielen u študentov základných, stredných ale aj vysokých škôl (Arslan et al., 2021). Menej výskumnej pozornosti bolo venovanej školskej príslušnosti v špecifickom kontexte online výučby. Online vzdelávanie, charakteristické fyzickou a sociálnou izoláciou, však môže predstavovať výrazné obmedzenie možností rozvíjať pocit školskej príslušnosti. Špecifickou skupinou sú študenti prvých ročníkov, ktorí vzhľadom na stresujúce obdobie tranzície a zároveň absentujúcu skúsenosť s prezenčnou výučbou, mali redukované možnosti naplnenia ich vývinových potrieb. Podľa UNESCO (2020) vyše 1.4 miliardy študentov prišlo o možnosť prezenčnej výučby, čím sa ovplyvnila nielen ich školská príslušnosť (Arslan et al., 2021), ale zvýšili sa nároky na ich akademickú adjustáciu (Besser et al., 2020) a celkové psychologické prosperovanie (Li et al., 2020; Hajdúk & Pečeňák, 2021).

Cieľom predkladaného príspevku je skúmanie vzťahu medzi príslušnosťou k škole a akademickým a psychologickým fungovaním (1), analýza rozdielov v percipovanej príslušnosti k škole a vo vybraných indikátoroch akademického a psychologického fungovania vzhľadom na ročník štúdia (2) a analýza ročníka štúdia ako moderátora testovaných vzťahov, a to v špecifických podmienkach online výučby v dôsledku pandémie COVID-19 (3).

V príspevku analyzujeme akademické fungovanie z pohľadu akademickej sebaúčinnosti (dôvera v akademické schopnosti, uvedomenie si úsilia a očakávanie úspechu v štúdiu) a organizácie a pozornosti počas štúdia (organizácia úloh, štruktúrovanie a plánovanie času na vykonávanie akademickej činnosti) (Kim et al., 2010). Niekoľko výskumov potvrdilo vzťah medzi školskou príslušnosťou a akademickým fungovaním vysokoškolských študentov aj v online vzdelávaní počas pandémie (Chui, 2021)

Psychologické fungovanie konceptualizujeme prostredníctvom well-beingu (modelu EPOCH: zaujatie činnosťou – sústredená pozornosť a zapojenie a záujem o úlohy a aktivity v živote, vytrvalosť – schopnosť jednotlivca nasledovať svoje ciele aj v prípade, že sa objavia prekážky, optimizmus – nádej a pozitívny náhľad na budúcnosť a na udalosti, zapojenie do sociálnych vzťahov – uspokojivé vzťahy, predstava, že je druhými prijímaný, oceňovaný, milovaný a poskytovanie priateľstva a podpory druhým, a šťastie – trvalejší stav pozitívneho naladenia ohľadom vlastného života) (Kern, Benson, Steinberg, & Steinberg, 2016) a osamelosti (subjektívne vnímanie nedostatkov v sociálnych kontaktoch a absencia zmysluplných a pozitívnych vzťahov s inými ľuďmi) (Russell, Peplau, & Cutrona, 1980). Viaceré výskumy preukázali vzťah well-beingu so školskou príslušnosťou (Arslan & Allen, 2021) a osamelosťou (Arslan et al., 2021) u VŠ študentov počas online vzdelávania.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorili študenti slovenských vysokých škôl. Zber dát sme realizovali v januári až februári 2022 počas tretej vlny pandémie COVID-19. Výskumu sa zúčastnilo 217 študentov bakalárskeho stupňa štúdia s priemerným vekom 20.61 ($SD = 1.25$), 76 % žien. Z hľadiska ročníka štúdia išlo o: 82 (29.4 %) študentov prvého ročníka, 85 (30.5 %) študentov druhého ročníka, 50 (17.9 %) študentov tretieho ročníka. Z hľadiska odborov bola najviac zastúpená psychológia, technické odbory, ekonomické odbory a sociálna práca.

Výskumné metodiky

Príslušnosť ku škole (Connectedness to school) – (Waters & Cross, 2010, preklad Halamová et al., 2017) – 5 položiek zameraných na mieru, do akej žiak cíti, že je súčasťou školy a školská komunita sa oňho zaujíma. Respondent odpovedá na 4-bodovej Likertovej škále, vyššie skóre indikuje vyššiu školskú príslušnosť, hodnota McDonaldovej omegy v predkladanej štúdii bola $\omega = 0.86$.

EPOCH (Kern et al, 2016, preklad Šeboková et al., 2019) – 20 výrokov, 4 pre každý faktor (Zaujatie činnosťou (E), Vytrvalosť (P), Optimizmus (O), Zapojenie do vzťahov (C), Šťastie (H)), ktoré respondent hodnotí na 5 bodovej škále Likertovho typu 1 – skoro nikdy, 5 – skôr vždy). Hodnoty McDonaldovej omegy sa pohybovali od E: 0.85, P: 0.82, O: 0.84, C: 0.88, H: 0.91.

Škála osamelosti (ULS, Russell et al., 1980) – 4 položky hodnotené na 4-bodovej Likertovej škále (1 – nikdy, 4 – vždy), hodnota McDonaldovej omegy bola $\omega = 0.8$.

Inventár efektívnosti učenia sa na univerzite (*The College Learning Effectiveness Inventory*) (Kim et al., 2010) – 14 položková subškála Akademická sebaúčinnosť a 7 položková subškála Organizácia a pozornosť, hodnotené na 5-bodovej Likertovej škále (1 – vôbec neplatí, 5 – úplne platí). Hodnota McDonaldovej omegy pre sebaúčinnosť bola $\omega = 0.89$ a pre organizáciu a pozornosť $\omega = 0.86$.

VÝSLEDKY

Na štatistické spracovanie dát sme použili program SPSS 21, program „PROCESS macro“ (Hayes, 2013) a programovacie prostredie R s použitím knižnice psych (Revelle, 2022). V prvom kroku sme overovali normalitu rozloženia skúmaných premenných. Všetky premenné splnili podmienky normality, preto sme v nasledujúcich krokoch použili parametrické testy.

Na analyzovanie rozdielov medzi študentami prvého, druhého a tretieho ročníka sme použili parametrický test one-way ANOVA a post hoc analýzu (LSD). Výsledky ukázali štatisticky významné rozdiely medzi jednotlivými ročníkmi v prínaľezitosti k škole ($p < .001$) a v organizácii a pozornosti štúdia ($p < .05$) (Tabuľka 1).

Tabuľka 1. Rozdiely v skúmaných premenných vzhľadom na ročník štúdia

	ročník	n	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i> (<i>df</i>)	sig	η^2
Prínaľezitosť k škole	1bc	82	15.35	2.35	8.19(2.214)	.000	.07
	2bc	85	13.46	3.38			
	3bc	50	14.52	3.37			
Organizácia a pozornosť	1bc	82	24.33	5.47	3.82(2.214)	.024	.03
	2bc	85	22.22	5.98			
	3bc	50	24.56	5.70			

Výsledky post hoc analýzy ukázali, že študenti druhého ročníka dosahujú štatisticky významne nižšiu mieru prínaľezitosti k škole a organizácie a pozornosti než študenti prvého ($p < .001$, $d = 0.65$, resp. $p = .018$, $d = 0.37$) a tretieho ročníka ($p = .05$, $d = 0.31$, resp. $p = .023$, $d = 0.40$). Rozdiely boli z hľadiska vecnej významnosti malé až stredne veľké.

Následne sme analyzovali, či prínaľezitosť k škole predikuje mieru akademickej a psychologickkej adjustácie. Výsledky regresnej analýzy ukázali, že prínaľezitosť k škole slabo až stredne silno štatisticky významne predikuje všetky sledované indikátory a vysvetľuje 8.3 % až 13.5 % variancie psychologického a 11.1 % resp. 15.1 % variancie akademickeho fungovania.

Tabuľka 2. Prináležitosť k škole ako prediktor psychologického fungovania

	E		P		O		C		H		Osamelosť	
	β	p	β	p	β	p	β	p	β	p	β	p
SB	.29	.000	.29	.000	.31	.000	.37	.000	.34	.000	-.43	.000
	R ² = 8.3 %, F _(1,215) = 19.51		R ² = 8.6 %, F _(1,215) = 20.30		R ² = 9.7 %, F _(1,215) = 23.14		R ² = 13.5 %, F _(1,215) = 33.62		R ² = 11.5 %, F _(1,215) = 27.91		R ² = 18.5 %, F _(1,215) = 48.76	

Poznámka. SB – školská prináležitosť, E – zaujatie činnosťou, P – vytrvalosť, O – optimizmus, C – zapojenie do vzťahov, H – šťastie

Tabuľka 3. Prináležitosť k škole ako prediktor akademického fungovania

	Akademická sebaúčinnosť		Organizácia a pozornosť	
	β	p	β	p
SB	.33	.000	.39	.000
	R ² = 11.1 %, F _(1,215) = 26.82		R ² = 15.1 %, F _(1,215) = 38.22	

Poznámka. SB – školská prináležitosť

Napokon sme analyzovali 8 moderačných modelov, v ktorých bola prináležitosť k škole nezávislou premennou, ročník štúdia (1bc, 2bc, 3bc) moderátorom a jednotlivé indikátory akademického a psychologického fungovania závislými premennými. Výsledky moderačných analýz ukázali, že ročník štúdia štatisticky významne moderuje vzťah školskej prináležitosti a optimizmu, šťastia a osamelosti.

Premenné interakcie (ročník X školská prináležitosť) vysvetľovali 2.9 % pridanej variance optimizmu (R² = 12.63, F(5,211) = 6.10, $p < .001$). Školská prináležitosť štatisticky významne predikovala optimizmus u študentov 1. ročníka bc. štúdia ($\beta = .52$, $p = .000$) a 2. ročníka bc. štúdia ($\beta = .23$, $p = .033$), ale nie u študentov tretieho ročníka ($p > .05$).

Premenné interakcie (ročníky X školská prináležitosť) vysvetľovali 4.1 % pridanej variance šťastia (R² = 15.58, F(5,211) = 7.79, $p < .001$). Školská prináležitosť štatisticky významne predikovala šťastie u študentov 1. ročníka bc. štúdia ($\beta = .52$, $p = .000$) a 2. ročníka bc. štúdia ($\beta = .28$, $p = .009$), ale nie u študentov tretieho ročníka ($p > .05$).

Premenné interakcie (ročníky X školská prináležitosť) vysvetľovali 2.8 % pridanej variance osamelosti (R² = 22.53, F(5,211) = 12.27, $p < .001$). Školská prináležitosť štatisticky významne predikovala šťastie u študentov 1. ročníka bc. štúdia ($\beta = -.42$, $p = .000$) a 2. ročníka bc. štúdia ($\beta = -.59$, $p = .000$), ale nie u študentov tretieho ročníka ($p > .05$).

DISKUSIA

V predkladanom príspevku sme na školskú prináležitosť nazerali v kontexte akademického a psychologického fungovania počas online výučby na vysokých školách v dôsledku pandémie COVID-19, zohľadňujúc ročník štúdia (t. j. skúsenosť s prezenčnou výučbou).

Pri komparácii premenných sme zistili, že študenti druhého ročníka bakalárskeho stupňa štúdia dosahujú spomedzi ostatných ročníkov najnižšiu mieru prináležitosti k škole a organizácie a pozornosti. Výsledky naznačujú, že druháci sú z hľadiska dopadov pandémie rizikovou skupinou, nakoľko strávili najdlhší čas výučby online a nemali žiadnu skúsenosť s prezenčnou formou výučby na vysokej škole. Čím dlhšie trvá fyzická a sociálna izolácia od školskej komunity, tým majú študenti nižší pocit prijatia univerzitou, horšie sa adaptujú na akademické povinnosti a sú menej efektívni v organizácii času a povinností. Naše zistenia korešpondujú s výsledkami, ktoré ukazujú, že pandémia a obmedzenie sociálnej interakcie počas online vzdelávania má dlhodobé, kumulatívne negatívne dôsledky na duševné zdravie a akademické fungovanie študentov (Ballová Mikušková & Čavojová, 2021; Hajdúk & Pečeňák, 2021).

Na druhej strane sa školská prináležitosť ukazuje ako dôležitý prediktor adjustácie študentov (najmä osamelosti a organizácie a pozornosti) počas online vzdelávania, čo je v zhode s predchádzajúcimi výskumami (Besser et al., 2020; Chiu, 2021). Protektívna úloha školskej prináležitosti sa ukázala u študentov všetkých ročníkov, okrem optimizmu, šťastia a osamelosti, v súvislosti s ktorými zohrávala prináležitosť k škole významnú úlohu len u študentov 1. a 2. ročníka bc. štúdia. Naše zistenia poukázali na to, že študenti, ktorí sa aj počas online výučby cítia prijatí, podporovaní, vypočutí a „viditeľní“ pre spolužiakov, učiteľov aj univerzitnú komunitu, sú do väčšej miery optimistickí, šťastní a zažívajú nižšiu mieru osamelosti.

Predkladaná štúdia má niekoľko limitov. Výskumnú vzorku tvorilo 76 % žien a 65 % študentov psychológie. Výsledky tak nemožno zovšeobecniť na celú populáciu vysokoškolákov. Vecná významnosť zistených rozdielov bola len malá až stredne veľká. V tomto kontexte by bolo prínosné overiť, či rozdiely medzi ročníkmi pretrvávajú aj po nástupe na prezenčnú formu vzdelávania. Vzhľadom na nižšie percento vysvetlenej variancie je potrebné uvažovať o ďalších faktoroch školského prostredia pôsobiacich na adjustáciu študentov počas online výučby. Vzhľadom na korelačný charakter štúdie nie je možné vylúčiť, že aj miera adjustácie študentov ovplyvňovala úroveň vnímanej prináležitosti k univerzitnej komunite.

Napriek limitom poukázala predkladaná štúdia na protektívnu úlohu prináležitosti k škole v online vzdelávaní. Výsledky naznačili, že zvýšenú pozornosť je potrebné venovať rizikovým skupinám – študentom prvých ročníkov, ktorí majú v období tranzície na vysokú školu spojenú s absenciou prezenčnej výučby zvýšenú potrebu zapadnúť a vytvoriť si kvalitné, zmysluplné a recipročné vzťahy v školskom prostredí.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Arslan, G., & Allen, K.-A. (2021). School victimization, school belongingness, psychological well-being, and emotional problems in adolescents. *Child Indicators Research, 14*(4), 1501–1517. <https://doi.org/10.1007/S12187-021-09813-4>
- Arslan, G., Yildirim, M., & Zangeneh, M. (2021). Coronavirus anxiety and psychological adjustment in college students: Exploring the role of college belongingness and social media addiction. *International Journal of Mental Health and Addiction, 1*–14. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00460-4>
- Ballová Mikušková, E., & Čavojová, V. (2021). Kríza duševného zdravia. In I. Brezina & V. Čavojová (Eds.), *Prečo ľudia potrebujú krízy* (s. 60–83). Bratislava: Premedia.
- Besser, A., Flett, G. L., & Zeigler-Hill, V. (2020). Adaptability to a sudden transition to online learning during the COVID-19 pandemic: Understanding the challenges for students. scholarship of teaching and learning in psychology. *Advance online publication*. <http://dx.doi.org/10.1037/stl0000198>
- Chiu, T. K. F. (2021b). Applying the self-determination theory (SDT) to explain student engagement in online learning during the COVID-19 pandemic. *Journal of Research on Technology in Education*. <https://doi.org/10.1080/15391523.2021.1891998>
- Goodenow, C. (1993). The psychological sense of school membership among adolescents: Scale development and educational correlates. *Psychology in the Schools, 30*, 79–90.
- Hajdúk, M., & Pečeňák, J. (2021). Výskum UK: *Psychické zdravie študentov sa vplyvom pandémie zhoršilo*. Dostupné na: https://uniba.sk/detail-aktuality/browse/5/back_to_page/aktuality-1/article/vyskum-uk-psychicke-zdravie-studentov-sa-vplyvom-pandemie-zhorsilo/
- Halamová, M., Šeboková, G., & Uhláriková, J. (2017). Pocit školskej príslušnosti a adjustácia u žiakov základných a stredných škôl. *Školský psychológ / Školní psycholog: Časopis Asociácie školskej psychológie SR a ČR, 18*, 1, 149–154.
- Hayes, A. F. (2013). *Mediation, moderation, and conditional process analysis. Regression-based approach*. New York: The Guilford Press.
- Kern, M. L., Benson, L., Steinberg, E. A., & Steinberg, L. (2016). The EPOCH measure of adolescent well-being. *Psychological Assessment, 28*(5), 586–597.
- Kim, E., Newton, F. B., Downey, R. G., & Benton, S. L. (2010). Personal factors impacting college student success: Constructing College Learning Effectiveness Inventory (CLEI). *College Student Journal, 44*(1), 112–125.
- Korpershoek, H., Canrinus, E. T., Fokkens-Bruinsma, M., & de Boer, H. (2020). The relationships between school belonging and students' motivational, social-emotional, behavioural, and academic outcomes in secondary education: A meta-analytic review. *Research Papers in Education, 35*(6), 641–680. <https://doi.org/10.1080/02671522.2019.1615116>

- Li, H., Hafeez, H., & Zaheer, M. A. (2020). COVID-19 and pretentious psychological well-being of students: A threat to educational sustainability. *Frontiers in Psychology, 11*, 4034. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.628003>
- Revelle, W. (2022). *psych: Procedures for psychological, psychometric, and personality research*. Northwestern University, Evanston, Illinois. R package version 2.2.5, <https://CRAN.R-project.org/package=psych>
- Russell, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The Revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of Personality and Social Psychology, 39*, 472–480. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.39.3.472>
- Szobiová, E., & Krak, A. (2022). Wellbeing a reziliencia adolescentov. In E. Gajdošová (Ed.). *Pozitívna psychológia pre pozitívny život*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 10. výročiu Fakulty psychológie Paneurópskej vysokej školy (s. 7–8). Bratislava: Paneurópska vysoká škola.
- Šeboková, G., Uhláriková, J., & Halamová, M. (2019). Faktorová štruktúra, reliabilita a validita dotazníka EPOCH na meranie well-beingu adolescentov. *Československá psychologie, 63*(3), 280–298.
- Šeboková, G., Uhláriková, J., & Halamová, M. (2018). Cognitive and social sources of adolescent wellbeing: Mediating role of school belonging. *Studia Psychologica, 60*(1), 16–29. <https://doi.org/10.21909/sp.2018.01.749>
- UNESCO (2020). *COVID-19 educational disruption and response*. Dostupné na: <https://en.unesco.org/news/covid-19-educational-disruption-and-response>
- Waters, S., & Cross, D. (2010). Measuring students' connectedness to school, teachers, and family: Validation of three scales. *School Psychology Quarterly, 25*, 3, 164–177.

PSYCHOLOGICKÉ A DEMOGRAFICKÉ PREDIKTORY KLIMATICKÉHO SKEPTICIZMU A PRO-ENVIRONMENTÁLNEHO SPRÁVANIA NA SLOVENSKU

PSYCHOLOGICAL AND DEMOGRAPHIC PREDICTORS OF CLIMATE SKEPTICISM AND PRO-ENVIRONMENTAL BEHAVIOR IN SLOVAKIA

Jakub Šrol

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied, SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04, Bratislava

E-mail: jakub.srol@gmail.com

ABSTRAKT

Štúdia skúma psychologické, ideologické a demografické prediktory skepticizmu ohľadom klimatickej zmeny a pro-environmentálneho správania na Slovensku. Pomocou meta-analýzy výsledkov šiestich diplomových prác spracovaných na slovenských vzorkách, analyzujem vzťahy medzi klimatickým skepticizmom, pro-environmentálnym správaním a demografickými (vek, pohlavie, vzdelanie), ideologickými (politická orientácia) a psychologickými faktormi (psychologická vzdialenosť, seba-účinnosť). V prípade demografických faktorov výsledky ukázali iba zanedbateľné vzťahy. Silnejšie korelácie boli prítomné v prípade ideologických a psychologických faktorov. Vyšší politický liberalizmus stredne silno negatívne koreloval s klimatickým skepticizmom, psychologická vzdialenosť bola zasa negatívne a seba-účinnosť pozitívne stredne silno korelované s pro-environmentálnym správaním. Celkovo sú výsledky podobné záverom meta-analýzy Hornseyho et al. (2016), ktorá však bola založená prevažne na štúdiách zo západných krajín. Berúc do úvahy kultúrnu špecifickosť postojov ku klimatickej zmene, v príspevku diskutujem zistenia v kontexte povedomia o klimatickej zmene na Slovensku a porovnávam výsledky v rámci širšieho európskeho kontextu.

Kľúčové slová

klimatický skepticizmus; pro-environmentálne správanie; psychologické faktory; environmentálna psychológia

ABSTRACT

The study examines psychological, ideological, and demographic predictors of climate skepticism and pro-environmental behavior in Slovakia. Using a meta-analysis of the results of six diploma theses conducted with Slovak samples, I analyze the associations between climate skepticism, pro-environmental behavior, and demographic (age, gender, education), ideological (political leaning), and psychological factors (psychological distance, self-efficacy). While demographic factors showed only negligible associations, stronger correlations were found when considering ideological and psychological factors. Political liberalism was moderately negatively correlated with climate skepticism, psychological distance was negatively and self-efficacy positively correlated with pro-environmental behavior. Overall, the results are similar to a meta-analysis by Hornsey et al. (2016), which was, however, based on studies conducted mostly with samples from western countries. Taking into account the cultural specificity, I discuss the findings in the context of awareness about climate change in Slovakia and within a broader European context.

Keywords

climate skepticism; pro-environmental behavior; demographic factors; psychological factors; environmental psychology

Acknowledgment

The study was supported by the scientific grant agency of the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic as part of the project VEGA 2/0053/21: “*Examining unfounded beliefs about controversial social issues*”, and by the Slovak Research and Development Agency under contract no. APVV-20-0335: “*Reducing the spread of disinformation, pseudoscience and bullshit.*” I would like to thank the authors of the Master’s theses (J. Forke, M. Bordačová, M. Jurgovská, S. Tóthová, N. Holejová, L. Kubičková) for sharing their data with me for this analysis.

INTRODUCTION

Climate skepticism can be broadly defined as a disagreement or uncertainty over one of the key tenets of climate change science: that climate change is happening, that human activity is a substantial contributing factor in current climate change, and that climate change has and is going to have overwhelmingly negative consequences for people and their environment (Whitmarsh, 2011). A recent survey with a large representative sample of the Slovak population (Chabada et al., 2022) shows that 78 % believe that climate change is already happening, and 70 % believe that human activities are the main contributor to climate change. This is consistent with the surveys conducted in European countries in the past couple of years. While a large majority of the population does believe that climate change is happening and sees it as a serious problem, there is still a non-negligible part of the population (10-20 %) that are either seriously uncertain or does not consider climate change to be a problem at all (e.g., Eurobarometer, 2019, 2020).

And while the percentage of the population that hold climate skeptic views is relatively small, even among people who consider climate change to be a serious issue, their reported pro-environmental behavior (e.g., energy conservation, avoiding airplane transportation, eating less meat) is often relatively low (Eurobarometer 2019, 2020). Alternatively, it might be limited to behaviors that are relatively easy to adopt (i.e., waste separation and recycling) but have a low impact on mitigating climate change (Wynes & Nicholas, 2017). This apparent disconnect between people’s climate change beliefs and their reported or actual behavior is referred to as an attitude-behavior gap in climate change. This gap can be explained via psychological barriers that show why even people concerned over climate change sometimes do not engage much with pro-environmental behavior (Lacroix et al., 2018).

To better understand people’s beliefs about climate change and their pro-environmental behavior, Hornsey et al. (2016) conducted a meta-analysis intended to examine the demographic, ideological, and psychological factors underlying these variables. However, their meta-analysis was mostly based on studies conducted with WEIRD samples (Henrich et al., 2010). Given the cultural specificity of people’s views and responses to climate change, their results might not be generalizable to Slovak cultural context. Therefore, I conducted a small-scale meta-analysis of associations between climate skepticism, pro-environmental behavior, and demographic, ideological, and psychological factors drawing on a sample of six Master’s theses from psychology majors conducted with Slovak samples in the past two years.

Table 1. Descriptives of studies included in the meta-analyses

	<i>N</i>	Age	Gender	Education
Study 1. Forke & Šrol (2020)	104	M = 23.4, SD = 3.61, range: 19 – 41	men: 25 (24.0%) women: 79 (76.0%)	high school or less: 49.0 % some college: 51.0%
Study 2a. Bordačová (2021): “control group”	171	M = 29.0, SD = 10.90, range: 18 – 62	men: 61 (35.7%) women: 110 (64.3%)	high school or less: 41.5 % some college: 58.5 %
Study 2b. Bordačová (2021): “Slovak group”	224	M = 28.9, SD = 11.39, range: 18 – 70	men: 67 (29.9%) women: 157 (70.1%)	high school or less: 46.0 % some college: 54.0 %
Study 2c. Bordačová (2021): “foreign group”	155	M = 30.0, SD = 12.69, range: 18 – 78	men: 44 (28.4%) women: 111 (71.6%)	high school or less: 50.3 % some college: 49.7 %
Study 3. Jurgovská (2021)	242	M = 27.4, SD = 8.52, range: 18 – 64	men: 72 (29.8%) women: 170 (70.2%)	high school or less: 40.5 % some college: 59.5 %
Study 4. Tóthová (2021)	235	M = 25.9, SD = 9.56, range: 18 – 79	men: 67 (28.5%) women: 168 (71.5%)	high school or less: 59.6 % some college: 40.4 %
Study 5. Kubičková (2021)	625	M = 24.5, SD = 6.63, range: 18 – 74	men: 156 (25.0%) women: 469 (75.0%)	high school or less: 49.8% some college: 50.2%
Study 6. Holejová (2022): “control group”	150	M = 30.4, SD = 9.89, range: 19 – 70	men: 71 (48.6%) women: 75 (51.4%)	high school or less: 48.0% some college: 52.0%

Note. Overview of the studies included in the present meta-analyses. Sample size, age, gender, and education are reported. The data for specific education levels were collected as part of every study, the table only reports education data as “high school or less” and “some college” for brevity.

METHOD

Research samples

The data for the present meta-analyses are drawn from six data sets that were collected as part of Master's theses written under my supervision at the Comenius University in Bratislava and the Slovak Academy of Sciences. The overview of the studies can be found in Table 1. As one of the studies (Bordačová, 2021) consisted of three separate data sets, a total of eight subsamples are used in the meta-analysis below. Specific materials and designs are described in detail in individual theses (see References).

RESULTS

Data were analyzed using restricted maximum likelihood meta-analysis in jamovi software. Effect sizes were correlation coefficients (transformed using Fisher's r to z formula). All relevant correlation coefficients were drawn from the six studies (totaling eight subsamples) for the associations between climate skepticism and self-reported pro-environmental behavior and three groups of factors: demographic (age, gender, education), ideological (political leaning), and psychological factors (psychological distance of climate change, self-efficacy in pro-environmental behavior). A separate meta-analysis was conducted for every outcome variable and predictor variable. Meta-analytic estimates of the correlation coefficients, their confidence intervals, and their significance are summarized and discussed below.

The results of the meta-analyses for climate skepticism as an outcome variable are presented in Figure 1. As can be seen from the figure, demographic factors showed negligible associations with climate skepticism. The only significant (but also practically negligible) correlation was found in the case of gender, showing that men exhibited slightly higher climate skepticism in comparison with women. Liberal leaning, on the other hand, showed a moderate negative correlation with climate skepticism, consistently with the findings of Hornsey et al. (2016).

Next, the results of the meta-analyses for self-reported pro-environmental behavior as an outcome variable are presented in Figure 2. Demographic factors again exhibited relatively negligible associations. The exception is, again, gender – women showed to have slightly higher pro-environmental behavior. Interestingly, liberal leaning, which was a moderate negative correlate of climate skepticism, showed no association with pro-environmental behavior. The strongest associations were found with psychological factors – a psychological distance of climate change was moderately negatively and self-efficacy was strongly positively related to pro-environmental behavior. People who see climate change as a (geographically, spatially, or socially) distant issue or do not believe that their behavior can have any impact on mitigating climate change are not motivated to engage in pro-environmental behavior (see also Lacroix et al., 2019). The strongest (negative) correlation by far was observed in the case of climate skepticism. As could be expected, those that did not believe climate change to be an issue or

did not believe human activities are the main driver of current climate change reported doing very little to help mitigate climate change.

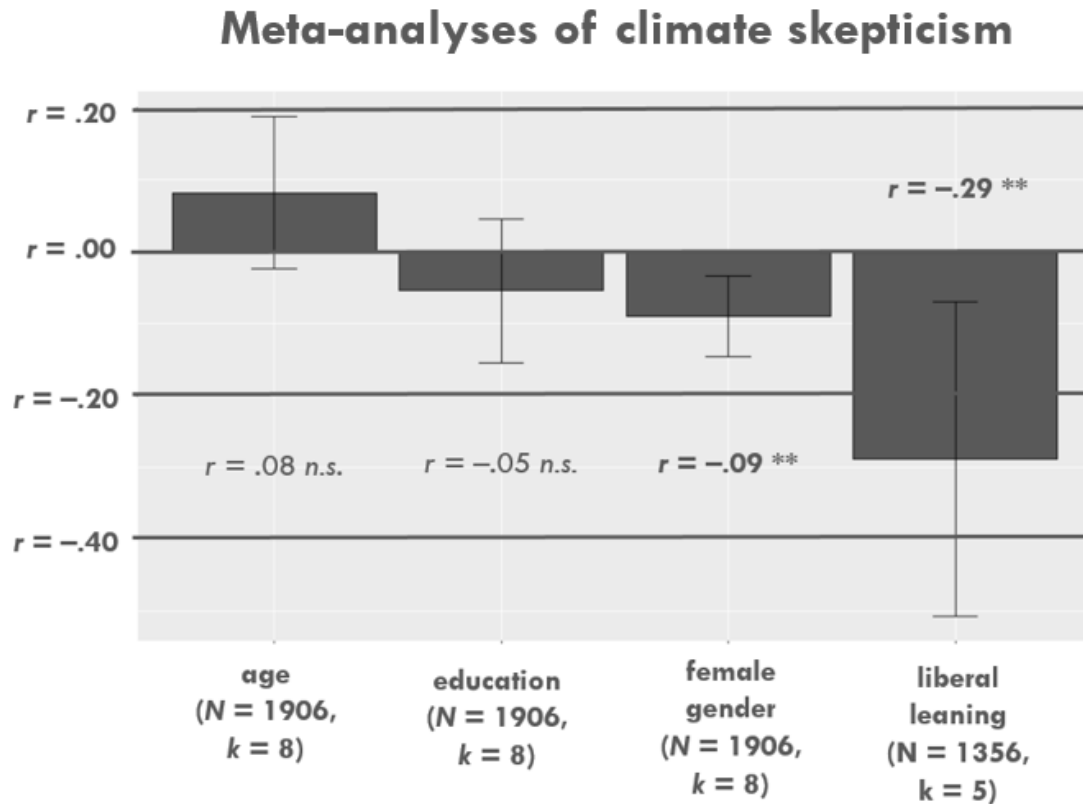

Figure 1. Summary of the meta-analyses of correlations between demographic and ideological predictors and climate skepticism. For every predictor, the total sample size (N) and the number of subsamples (k) are denoted. Error bars represent 95 % confidence intervals for the estimates based on the restricted maximum likelihood meta-analysis.

DISCUSSION

The results of the present meta-analyses are in many respects similar to those of Hornsey et al. (2016). They show that demographic factors are not among the key correlates of climate skepticism and pro-environmental behavior. While some might consider climate change to be a generational issue and expect younger people to be more concerned about it, the results both here and in previous research suggest little variation in the perception of seriousness of climate change based on demographic factors (Eurobarometer, 2020). On the other hand, more substantial associations were found in the case of ideological and psychological variables. While political liberalism was associated with lower climate skepticism, it did not show any correlation with pro-environmental behavior. This shows that while ideological factors may be important to how we see the issue of climate change, this might not at all reflect how we behave when it comes to this issue. As expected, a greater perceived psychological distance from climate change and low perceived self-efficacy – two of the commonly recognized barriers to

pro-environmental behaviors (Lacroix et al., 2019) – were substantially negatively related to self-reported behaviors to mitigate climate change.

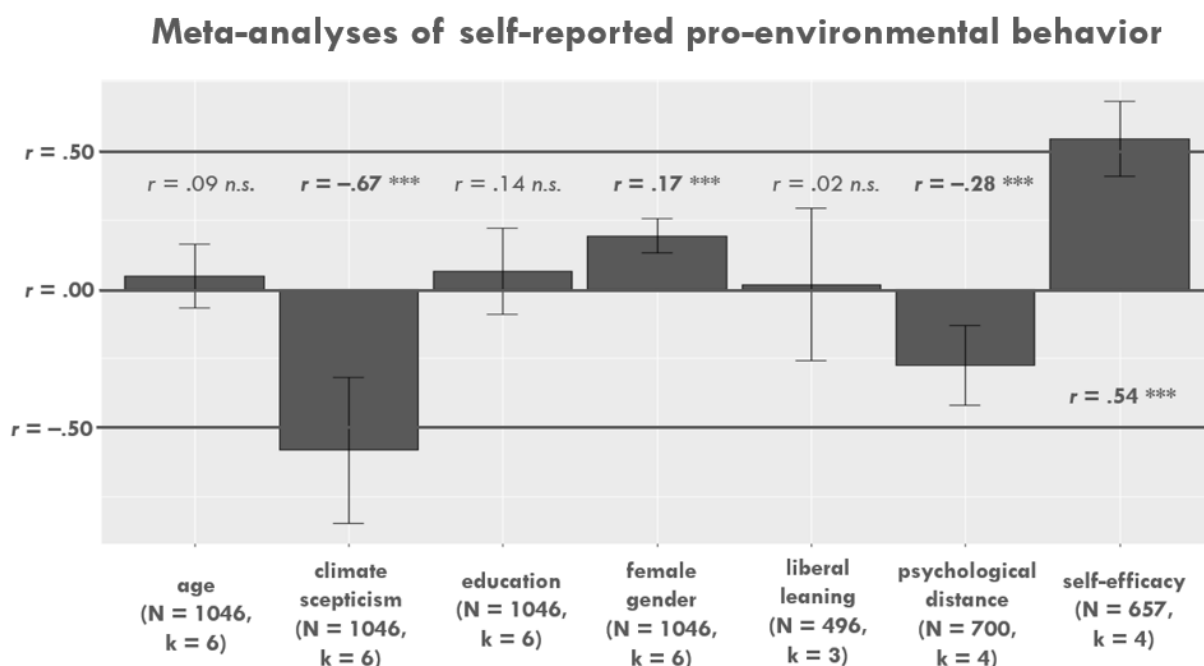

Figure 2. Summary of the meta-analyses of correlations between demographic, ideological, and psychological predictors and self-reported pro-environmental behavior. For every predictor, the total sample size (N) and the number of subsamples (k) are denoted. Error bars represent 95 % confidence intervals for the estimates based on the restricted maximum likelihood meta-analysis.

Perhaps unsurprisingly, the strongest negative correlate of pro-environmental behavior was climate skepticism. While the mutual correlation of these variables was strong, especially when compared to the results by Hornsey et al. (2016) who found only a moderate association in this regard, it still shows a substantial disconnect between beliefs and self-reported behavior with regard to climate change, i.e., the attitude-behavior gap (Lacroix et al., 2019). Specifically, based on current results, lower climate skepticism shares only a 45 % variance with pro-environmental behavior. This is particularly striking when we consider that the relationship between beliefs and actual (not self-reported) pro-environmental behavior is likely to be even substantially lower.

Importantly, it has to be stressed that the data sets for the present meta-analysis were selected by convenience (the data sets were available to me because I was the supervisor of the theses) and the samples in them were also convenience samples. This is why it is of utmost importance to treat the results with caution until they are supported by results of research with a more representative sample of the Slovak population. While many datasets are available from surveys that map people's beliefs about climate change and self-reported behaviors and work with representative samples of the Slovak population, currently, I am not aware of any study with

such a sample that would delve specifically into psychological predictors of climate skepticism and pro-environmental behavior. Such research should be considered a first step in creating efficient interventions to tackle climate skeptic views and help improve behavior that has the potential to mitigate climate change in the Slovak context.

REFERENCES

- Bordáčová, M. (2021). *Vnímanie zmien počasia a ich vplyv na záujem o globálne klimatické zmeny*. Unpublished Master's thesis. Faculty of Social and Economical Sciences, Comenius University in Bratislava. <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=CEA6550A18447267FCE52E5881C3>
- Eurobarometer (2019). *Special Eurobarometer 490: Climate change*. https://data.europa.eu/data/datasets/s2212_91_3_490_eng?locale=en
- Eurobarometer (2020). *Special Eurobarometer 501: Attitudes of European citizens toward the Environment*. https://data.europa.eu/data/datasets/s2257_92_4_501_eng?locale=en
- Forke, J., & Šrol, J. (2020). *Climate change and self-efficacy*. Unpublished data. Institute of Experimental Psychology, Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences.
- Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world?. *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2-3), 61–83. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0999152X>
- Holejová, N. (2022). *Znižovanie podliehania nepodloženým presvedčeniam o klimatickej zmene*. Unpublished Master's thesis. Faculty of Social and Economical Sciences, Comenius University in Bratislava. <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=1F20E14014F543F14D0357A60BD9>
- Hornsey, M. J., Harris, E. A., Bain, P. G., & Fielding, K. S. (2016). Meta-analyses of the determinants and outcomes of belief in climate change. *Nature Climate Change*, 6(6), 622–626. <https://doi.org/10.1038/nclimate2943>
- Chabada, T., Krajhanzl, J., Svobodová, R., Protivínský, T., et al. (2022). *Slovenská klíma 2022*. Katedra environmentálnych štúdií FSS MU & Institut 2050. <https://institut2050.cz/wp-content/uploads/2022/06/slovenskaklima2022.pdf>
- Jurgovská, M. (2021). *Úloha vedeckej gramotnosti vo vnímaní globálnych klimatických zmien*. Unpublished Master's thesis. Faculty of Social and Economical Sciences, Comenius University in Bratislava. <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=14E8631BC0ED910BF3F7A033AA8B>
- Kubíčková, L. (2021). *Examining the relationships between climate skepticism and susceptibility to fake news and conspiracy beliefs*. Unpublished Master's thesis. Faculty of Mathematics, Physics, and Informatics, Comenius University in Bratislava. <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=67FCA118A9F8BF30C50592799F82>
- Lacroix, K., Gifford, R., & Chen, A. (2019). Developing and validating the Dragons of Inaction Psychological Barriers (DIPB) scale. *Journal of Environmental Psychology*, 63, 9–18. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2019.03.001>

Peeters, W., Diependaele, L., & Sterckx, S. (2019). Moral disengagement and the motivational gap in climate change. *Ethical Theory and Moral Practice*, 22(2), 425–447. <https://doi.org/10.1007/s10677-019-09995-5>

Tóthová, S. (2021). *Vzťah hodnotovej a politickej orientácie ku klimatickému skepticizmu*. Unpublished Master's thesis. Faculty of Social and Economical Sciences, Comenius University in Bratislava. <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=CEA6550A18447267FCE5215881C3>

Whitmarsh, L. (2011). Scepticism and uncertainty about climate change: Dimensions, determinants and change over time. *Global Environmental Change*, 21(2), 690–700. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.01.016>

Wynes, S., & Nicholas, K. A. (2017). The climate mitigation gap: Education and government recommendations miss the most effective individual actions. *Environmental Research Letters*, 12(7), 074024. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/aa7541>

***PARANOJA, KONŠPIRAČNÉ A PSEUDOVEDECKÉ PRESVEDČENIA
AKO PREDIKTORY COVID-19 NEPODLOŽENÝCH PRESVEDČENÍ***

***PARANOIA, CONSPIRACY AND PSEUDOSCIENTIFIC BELIEFS AS
PREDICTORS OF UNFOUNDED BELIEFS ABOUT COVID-19***

Peter Teličák^a & Gabriela Pavleová^b

^a Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

^b Trnavská Univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, Katedra psychológie

E-mail: petertelicak@gmail.com

ABSTRAKT

Ukazuje sa, že jedným zo zdrojov COVID-19 nepodložených presvedčení (C19-NP) sú paranoja a iné nepodložené presvedčenia ako súčasť monologického modelu nepodložených presvedčení. Výskumný súbor bol tvorený 405 respondentami z čoho bolo 64 % žien vekového rozsahu od 18 do 66 rokov. Vekový priemer bol $M = 30.6$ rokov, $SD = 12.4$. Na meranie C19-NP sme zostavili šesť položkovú škálu. Na meranie konšpiračných a pseudovedeckých presvedčení bola použitá Škála epistemicko nepodložených presvedčení (Halama, 2019). Paranoja bola meraná Škálou paranoje (Hajdúk & Heretik, 2016). Dáta boli analyzované lineárnou regresnou analýzou, kde C19-NP boli definované ako závislá premenná a konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia spoločne s paranojou ako prediktory. Ako kontrolné premenné boli zahrnuté vzdelanie, vek a pohlavie. Výsledky ukázali, že konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia spoločne s paranojou sú kladnými signifikantnými prediktormi C19-NP. Celý model premenných vysvetlil 55 % variability hodnôt C19-NP z čoho demografické premenné vysvetlili 2.1 %, paranoja 2.5 % a konšpiračné presvedčenia spolu s pseudovedeckými 50.4 %.

Kľúčové slová

paranoja; COVID-19 nepodložené presvedčenia; konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia

ABSTRACT

One source of COVID-19 unfounded beliefs (C19-UB) is paranoia and other unfounded beliefs as part of a monologue model of unfounded beliefs. The sample included 405 participants, 64 %

of them were women, mean age was 30.6 years (range from 18 to 66), $SD = 12.4$. C19-UBs were measured by the original scale consisting of 6 items. The Scale of Epistemic Unfounded Beliefs (Halama, 2019) was used to measure conspiracy and pseudo-scientific beliefs. Paranoia was measured by the Paranoia Scale (Hajdúk & Heretik, 2016). Data were analyzed by linear regression analysis with C-19UBs as dependent variables, paranoia, conspiracy and pseudoscientific beliefs as predictors, and demographic information (education, gender, age) as control variables. The results showed that conspiracy and pseudoscientific beliefs and paranoia positively predicted of C19-UB. The whole model of variables explained 55 % of the variance in C19-UB, of which demographic variables explained 2.1 %, paranoia 2.5 % and conspiracy beliefs together with pseudo-scientific 50.4 %.

Keywords

paranoia; COVID-19 unfounded beliefs; conspiracy and pseudoscientific beliefs

Grantová podpora

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0387

ÚVOD

Paralelne so šírením vírusu SARS-CoV-2 spôsobujúceho ochorenie COVID-19 sa začali šíriť rôzne formy nepodložených presvedčení (ďalej len NP alebo C19-NP v prípade nepodložených presvedčení týkajúcich sa špecificky COVID-19) s ním súvisiace, pred ktorými varovala aj Svetová zdravotná organizácia (WHO, 2020). Dané NP spochybňujú klasické zdravotnícke postupy (Sturm & Albrecht, 2021; Roberts et al., 2022), podkopávajú dôveru vo vedecké authority (Caulfield, 2020) a vedú k maladaptívnym sociálnym interakciám (Ahmed et al., 2020). Pandémia COVID-19 otriasla pocitom bezpečia a istoty (Chater, 2020) čo viedlo k zvýšenému percipovaniu emocionálneho distresu (Courtney et al., 2020; Santomauro et al., 2021; Hajdúk & Pečeňák, 2021). Jedným z prejavov emocionálneho distresu je podozrievavosť, ktorá je charakterizovaná neobvyklými presvedčeniami, ktoré sú jedným z aspektov psychopatologických rysov paranoidne ladenej osobnosti (APA, 2013). Paranoidne ladená osobnosť sa vyznačuje vysokou mierou citlivosti k neúspechom, má negatívny obraz iných ľudí (Bell & O'Driscoll, 2018) a z toho plynúceho vnímania hrozby a vlastnej zraniteľnosti (Freeman et al., 2005). Mnohé udalosti vyskytujúce sa v jej okolí si vysvetľuje spôsobom nepodložených presvedčení (Imhoff & Lamberty, 2018; Pekárová, 2021). Paranoidné presvedčenia sú prítomné v bežnej neklinickej populácii ako kontinuum, kde ľudia prechovávajú mierne obavy z rôznych udalostí a len určité percento ľudí prechováva perzekučné bludy (Greenburgh et al., 2022). Okrem toho, že NP sú sýtené paranoidným spôsobom myslenia, majú taktiež zdroje v doménovo odlišných NP čo sa potvrdilo aj v období pandémie COVID-19 (Miller, 2020). Daný fenomén môže byť vysvetlený na pozadí

monologického systému presvedčení, kedy podliehanie jednému druhu NP predikuje podliehanie ďalšiemu druhu NP a to aj vtedy, keď si môžu navzájom významovo protirečiť (Goertzel, 1994). Výsledky výskumu realizovanom ešte pred vypuknutím pandémie COVID-19 poukazujú na prítomnosť silných vzťahov medzi konšpiračnými, pseudovedeckými a paranormálnymi presvedčeniami (Teličák & Halama, 2021).

Výskumným cieľom je preskúmať, či paranoja, konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia predikujú mieru podliehania C19-NP nezávisle od základných demografických premenných (pohlavie, vek a vzdelanie).

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorilo 405 respondentov neklinickej populácie (64 % žien) vo veku od 18 do 66 rokov ($M = 30.6$ rokov, $SD = 12.4$). Počet respondentov, ktorí mali ukončené vysokoškolské vzdelanie tvorilo 60 %. Zber dát bol realizovaný od decembra 2021 do konca januára 2022 prostredníctvom anonymného elektronického dotazníka. Rekrutácia respondentov bola realizovaná cez sociálne siete.

Metódy merania

Na meranie C19-NP sme zostavili šesť položkovú škálu s odpoveďami na 5 bodovej škále Likertovho typu. Príklad položky: „Pandémia COVID-19 je spôsobená umelo farmaceutickými firmami za účelom zisku“. Vnútoraná konzistencia (ordinálna alfa) v našom výskumnom súbore mala hodnotu 0.93.

Na meranie pseudovedeckých a konšpiračných presvedčení boli použité dve dimenzie zo Škály epistemologicky nepodložených presvedčení (Halama, 2019). Každá dimenzia obsahuje 6 položiek s odpoveďami na 5 bodovej škále Likertovho typu. Príklad položiek: konšpiračné presvedčenie: „Prílev imigrantov do Európy je vyvolaný zámerne s cieľom poškodiť európske krajiny a ich kultúru“, pseudovedecké presvedčenie: „Globálne otepľovanie v skutočnosti neexistuje, je to vedecký mýtus“. Vnútoraná konzistencia (ordinálna alfa) v našom výskumnom súbore sa pohybovala v rozmedzí 0.76-0.84.

Na meranie paranoje sme použili Škálu paranoje (Fenigstein & Vanable, 1992) v slovenskom prevedení od Hajdúka a Heretika (2016). Škála obsahuje 20 položiek s odpoveďami na 5 bodovej škále Likertovho typu. Príklad položky: „Niekedy sa cítim, ako by som bol prenasledovaný“. Vnútoraná konzistencia (ordinálna alfa) v našom výskumnom súbore mala hodnotu 0.91.

Administrácia metód merania a štatistická analýza dát

Dotazníky boli administrované pre všetkých respondentov rovnako. Ako prvé boli administrované C19-NP, následne konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia a ako posledné

položky merajúce paranoju. Pre spracovanie výskumných dát sme použili štatistický software SPSS, JAMOVI a programovací jazyk R. Súvislosti medzi C19-NP, paranojou, konšpiračnými a pseudovedeckými presvedčeniami boli skúmané lineárnou regresnou analýzou metódou Enter s odhadom koeficientov pomocou bootstrappingu ($N = 5000$), pričom do regresnej rovnice boli ako prediktory v prvom kroku zaradené pohlavie, vek a vzdelanie v druhom kroku paranoja a v treťom konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia. Výskyt multikolinearity prediktorov bol odhadovaný prostredníctvom VIF koeficientov (pohybovali sa v priaznivom rozmedzí 1.11-1.75).

VÝSLEDKY

Výsledky regresnej analýzy uvádzané v Tabuľke 1 naznačujú, že z demografických premenných je signifikantným, kladným prediktorom C19-NP len vek, pričom percento vysvetlenej variancie má hodnotu 2.1. V druhom kroku regresnej analýzy sa ukázalo, že paranoja signifikantne, kladne predikuje C19-NP nad rámec predikcie demografickými premennými ($\Delta R^2 = 0.025$). Tretí krok regresnej analýzy poukázal, že konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia signifikantne, kladne predikujú C19-NP ($\Delta R^2 = 0.504$).

Tabuľka 1. Výsledky regresnej analýzy

Predikovaná premenná	Model	Prediktory	β	t	p	konfidenčný interval 95 %		
C19-NP	1	Vek	0.135	1.965	0.045	0.003	0.269	
		Pohlavie (1-M,2-Ž)	0.056	1.029	0.304	-0.051	0.163	
		Vzdelanie	-0.039	-0.605	0.546	-0.166	0.088	
			$R^2 = 0.021, p = 0.036$					
	2	Vek	0.166	2.422	0.016	0.031	0.300	
		Pohlavie (1-M,2-Ž)	0.048	0.891	0.374	-0.058	0.154	
		Vzdelanie	-0.025	-0.384	0.701	-0.151	0.101	
		Paranoja	0.162	3.222	0.001	0.063	0.261	
			$R^2 = 0.046, p < 0.001$					
		$\Delta R^2 = 0.025, p < 0.001$						
3	Vek	0.013	0.263	0.793	-0.081	0.106		
	Pohlavie (1-M,2-Ž)	0.026	0.689	0.491	-0.048	0.101		
	Vzdelanie	0.074	1.675	0.095	-0.013	0.161		
	Paranoja	0.017	0.469	0.64	-0.053	0.086		
	Konšpirácie	0.604	13.600	<0.001	0.517	0.691		
	Pseudoveda	0.185	4.199	<0.001	0.099	0.272		
			$R^2 = 0.550, p < 0.001$					
		$\Delta R^2 = 0.504, p < 0.001$						

DISKUSIA

Cieľom štúdie bolo preskúmať či paranoja, konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia predikujú mieru podliehania C19-NP nezávisle od základných demografických premenných (pohlavie, vek a vzdelanie). Výsledky regresnej analýzy v prvom kroku naznačujú, že C19-NP podliehajú staršie osoby. Jedno z vysvetlení prečo starší ľudia podliehajú viac C19-NP môže spočívať v tom, že nekriticky preberajú informácie prostredníctvom sociálnych sietí, ktorých prostrediu rozumejú menej ako mladší dospelí (Guess et al., 2019). Úroveň dosiahnutého vzdelania ako aj pohlavie sa nepreukázali ako štatisticky významné prediktory C19-NP. Je zaujímavé a zostáva zároveň otázkou, prečo sa práve úroveň dosiahnutého vzdelania nepotvrdila ako protektívny faktor voči podliehaniu C19-NP ako je bežné pozorovať v iných výskumných zisteniach (Teličák & Halama, 2021; Šrol et al., 2021). Môže to byť spôsobené zložením výskumnej vzorky kedy až 60% respondentov má absolvované vysokoškolské štúdium. Celkovo demografický blok prediktorov vysvetľuje iba 2.1 % variability premennej C19-NP.

Výsledky druhého kroku regresnej analýzy naznačujú, že paranoja predikuje C19-NP a vysvetľuje 2.5 % variability predikovanej premennej. Pri interpretácii tohto výsledku sa dá – reflektujúc nízku variabilitu predikovanej premennej, vychádzať z predpokladu, že C19-NP sú sýtené taktiež psychopatologickými premennými (Teličák & Halama, 2021) medzi, ktoré môžeme radiť paranoju (Larsen et al., 2021). Larsen et al. (2021) poukazujú na vzájomné vzťahy medzi intoleranciou k neistote a paranojou v kontexte NP. Veľmi blízkym konštruktom k paranoji je schizotypia. Oba tieto konštrukty sú charakterizované nedôverou a podozrievavosťou a sýtia NP (Darwin et al., 2011). Zvýšená úroveň paranoidného myslenia môže viesť u človeka ku skreslenej interpretácii reality (Van Elk, 2015), má negatívny vzťah k sebaúcte (Cichocka et al., 2016; Greenburgh et al., 2022) a spája ju iracionálna nedôvera k svetu (Freeman & Garety, 2006). Môžeme predpokladať, že C19-NP a paranoja zdieľajú podobný kognitívny a emocionálny základ prostredníctvom ktorého jedinci prežívajúci zvýšenú úroveň úzkosti preceňujú pravdepodobnosť, že sa im môže stať niečo zlé a nebezpečenstvo percipujú aj v bežných situáciách (Freeman & Garety, 2006).

Výsledky tretieho kroku regresnej analýzy poukázali, že doménovo odlišné konšpiračné a pseudovedecké presvedčenia kladne predikujú C19-NP a vysvetľujú tak až 50.4 % variabilitu predikovanej premennej. Konšpiračné presvedčenia sú považované za formy špekulatívnych presvedčení a zahŕňajú v sebe existenciu rôznych činiteľov pôsobiacich v tajnosti za účelom dosiahnutia skrytých nelegálnych či dokonca až zlomyseľných cieľov (van Prooijen & Acker, 2015). Pseudovedecké presvedčenia sa neopierajú o pôdorys vedeckého poznania, ich hypotézy nie sú testovateľné a evidenciu nemálokrát stavajú na „autorite“ (Gauch, 2012). Z výsledkov našej štúdie môžeme potvrdiť tézu o monologickom systéme presvedčení, kedy podliehanie doménovo odlišným NP predikuje podieľanie C19- NP.

Ako naznačujú výsledky, pri interpretácii podliehania C19-NP je potrebné pristupovať multifaktorovo. Na jednej strane je nutné reflektovať psychopatologické premenné a na strane druhej prítomnosť doménovo odlišných NP, ktoré sú značným zdrojom C19-NP.

Základnou limitáciou štúdie je jej korelačný charakter z ktorého nemožno usudzovať na kauzálne prepojenia skúmaných premenných. Za ďalšiu limitu možno považovať zloženie výskumného súboru, ktorého súčasťou bolo až 60 % respondentov s vysokoškolským štúdiom.

S vypuknutím vojny na Ukrajine sa vynorili rôzne NP sýtené prokremel'skou ideológiou. Pre ďalšie výskumné aktivity by bolo zaujímavé zmapovať ich zdroje ku ktorým možno zaradiť paranoju, ale aj C19-NP.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Ahmed, W., Vidal-Alaball, J., Downing, J., & Seguí, F. L. (2020). COVID-19 and the 5G conspiracy theory: Social network analysis of twitter data. *Journal of Medical Internet Research*, 22(5), e19458. <https://doi.org/10.2196/19458>

Bell, V., & O'Driscoll, C. (2018). The network structure of paranoia in the general population. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53(7), pages 737–744. <https://doi.org/10.1007/s00127-018-1487-0>

Caulfield, T. (2020). Pseudoscience and COVID-19 – we've had enough already. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-01266-z>

Chater, N. (2020). Facing up to the uncertainties of COVID-19. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 439. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0865-2>

Cichocka, A., Marchlewska, M., & de Zavala, A. G. (2016). Does self-love or self-hate predict conspiracy beliefs? Narcissism, self-esteem, and the endorsement of conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science*, 7(2), 157–166. <https://doi.org/10.1177/1948550615616170>

Courtney, E. P., Goldenberg, J. L., & Boyd, P. (2020). The contagion of mortality: A terror management health model for pandemics. *British Journal of Social Psychology*, 59(3), 607–617. <https://doi.org/10.1111/bjso.12392>

Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1289–1293. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.027>

Fenigstein, A., & Venable, P. (1992). Paranoia and self-consciousness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(1), 129–138. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.62.1.129>

Freeman, D., & Garety, P. (2006). Helping patients with paranoid and suspicious thoughts: A cognitive-behavioural approach. *Advances in Psychiatric Treatment*, 12(6), 404–415. <https://doi.org/10.1192/apt.12.6.404>

Freeman, D., Garety, P. A., Bebbington, P. E., Smith, B., Rollinson, R., Fowler, D., Kuipers, E., Ray, K., & Dunn, G. (2005). Psychological investigation of the structure of paranoia in a non-clinical population. *British Journal of Psychiatry*, 186(5), 427–435. <https://doi.org/10.1192/bjp.186.5.427>

Gauch, H. G. (2012). *Scientific method in brief*. In *Scientific Method in Brief*. Cambridge. <https://doi.org/10.1016/j.inoche.2016.06.032>

Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 731–742. <https://doi.org/10.2307/3791630>

Greenburgh, A. G., Liefgreen, A., Bell, V., & Raihani, N. (2022). Factors affecting conspiracy theory endorsement in paranoia. *Royal Society Open Science*, 9(1), 211555. <https://doi.org/10.1098/rsos.211555>

Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Asian-Australasian Journal of Animal Sciences*, 32(2). <https://doi.org/10.1126/sciadv.aau4586>

Hajdúk, M., & Heretik, A. (2016). Subklinická paranoia. In Ľ. Forgáčová – A. Heretik (Eds.). *Kapitoly z Psychopatológie*, 8, 59–68.

Hajdúk, M., & Pečeňák, J. (2021). *Psychické zdravie študentov sa vplyvom pandémie zhoršilo*. <https://uniba.sk/spravodajsky-portal/aktuality/dusevne-zdravie-na-uk/>

Halama, P. (2019). Konštrukcia a psychometrické vlastnosti škály epistemologicky nepodložených presvedčení. In *Sociálne Procesy a Osobnosť 2018: Zborník Príspevkov*. Editori: Ivana Piterová, Jozef Výrost; Recenzenti: Magdalena Adamus, Eva Ballová Mikušková, Marek Blatný – Košice: Spoločenskovedný Ústav CSPV SAV, 2019, 124–133.

Heretik, A. (2019). *Forenzná psychológia*. Lindeni.

Imhoff, R., & Lamberty, P. (2018). How paranoid are conspiracy believers? Toward a more fine-grained understanding of the connect and disconnect between paranoia and belief in conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 909–926. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2494>

Larsen, E. M., Donaldson, K. R., Liew, M., & Mohanty, A. (2021). Conspiratorial thinking during COVID-19: The roles of paranoia, delusion-proneness, and intolerance of uncertainty. *Frontiers in Psychiatry*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.698147>

Miller, J. M. (2020). Do covid-19 conspiracy theory beliefs form a monological belief system? *Canadian Journal of Political Science*, 53(2), 319–326. <https://doi.org/10.1017/S0008423920000517>

Pekárová, V. (2021). Paranoid and conspiracy beliefs: The role of anxiety and life satisfaction. *Studia Psychologica*, 63(4), 393–403. <https://doi.org/10.31577/SP.2021.04.835>

Roberts, H. A., Clark, D. A., Kalina, C., Sherman, C., Brislin, S., Heitzeg, M. M., & Hicks, B. M. (2022). To vax or not to vax: Predictors of anti-vax attitudes and COVID-19 vaccine hesitancy prior to widespread vaccine availability. *PLoS ONE*, 17(2 February). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0264019>

Santomauro, D. F., Mantilla Herrera, A. M., Shadid, J., Zheng, P., Ashbaugh, C., Pigott, D. M., Abbafati, C., Adolph, C., Amlag, J. O., Aravkin, A. Y., Bang-Jensen, B. L., Bertolacci, G. J., Bloom, S. S., Castellano, R., Castro, E., Chakrabarti, S., Chattopadhyay, J., Cogen, R. M., Collins, J. K., ... Ferrari, A. J. (2021). Global prevalence and burden of depressive and anxiety

disorders in 204 countries and territories in 2020 due to the COVID-19 pandemic. *The Lancet*, 398(10312). [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)02143-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)02143-7)

Šrol, J., Ballová Mikušková, E., & Čavoјová, V. (2021). When we are worried, what are we thinking? Anxiety, lack of control, and conspiracy beliefs amidst the COVID-19 pandemic. *Applied Cognitive Psychology*, 35(3), 720–729. <https://doi.org/10.1002/acp.3798>

Sturm, T., & Albrecht, T. (2021). ‘Constituent Covid-19 apocalypses: Contagious conspiracism, 5G, and viral vaccinations.’ *Anthropology and Medicine*, 28(1), 122–139. <https://doi.org/10.1080/13648470.2020.1833684>

Teličák, P., & Halama, P. (2021). Maladaptive personality traits, religiosity and spirituality as predictors of epistemically unfounded beliefs. *Studia Psychologica*, 63(2), 175–189. <https://doi.org/10.31577/sp.2021.02.820>

Van Elk, M. (2015). Perceptual biases in relation to paranormal and conspiracy beliefs. *PLoS ONE*. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130422>

van Prooijen, J. W., & Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753–761. <https://doi.org/10.1002/acp.3161>

WHO. (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report-86. *World Health Organization Bulletin*, 2019 (April).

COPINGOVÉ STRATÉGIE A META-EMOČNÉ PREŽÍVANIE AKO PREDIKTORY REZILIENCIE U ŠTUDENTOV ZDRAVOTNÍCKYCH ODBOROV

COPING STRATEGIES AND META-MOOD AS PREDICTORS OF RESILIENCIE IN HEALTHCARE STUDENTS

Branislav Uhrecký^a, Lucia Konečná^b, & Veronika Šlehoferová^b

^a Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenská akadémia vied, v.v.i., Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

^b Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava

E-mail: branislav.uhrecky@savba.sk, hranicova1@uniba.sk, slehoferova1@uniba.sk

ABSTRAKT

V predošlom výskume realizovanom autormi sa ukázalo, že reziliencia významne súvisela s ukazovateľmi mentálneho zdravia u študentov zdravotníckych odborov počas pandémie COVID-19, a tak sme sa rozhodli v ďalšom výskume analyzovať prediktory reziliencie. Ako skúmané premenné sme zvolili meta-emočné prežívanie ako viac holistický prístup k zvládaniu vlastných emócií a coping ako viac partikulárny prístup. Na vzorke 236 študentov všeobecného lekárstva, ošetrovateľstva a urgentnej medicíny sa ukázalo, že reziliencia súvisí predovšetkým s nižšou tendenciou využívať maladaptívne copingové stratégie, ktoré boli aj najsilnejším prediktorom v regresnom modeli. Jasnosť v pomenovaní pocitov a schopnosť ich regulácie ako zložky meta-emočného prežívania boli pozitívnymi prediktormi, avšak pozornosť venovaná emóciám bola negatívnym prediktorom, rovnako ako aj využívanie inštrumentálnej podpory spomedzi copingovým stratégií. Z adaptívnych stratégií vyšiel ako jediný štatistický významný pozitívny prediktor humor. Výsledky poukazujú na to, že dané premenné sa významne podieľajú na reziliencii, keďže výsledný regresný model vysvetľoval 47.9 % variácie reziliencie.

Kľúčové slová

reziliencia; meta-emočné prežívanie; zvládanie; všeobecné lekárstvo; ošetrovateľstvo

ABSTRACT

Previous research done by the authors has shown that resilience is strongly related to mental health indicators in healthcare students during COVID-19 pandemic. Therefore, we decided to look at the predictors of resilience. We have chosen meta-mood as a more holistic and coping as a more particular approach to study how emotions are managed. On the sample of 236 students of medicine, nursing and urgent medical care, results revealed that resilience is mostly related to not lesser use of maladaptive coping strategies, which were also the strongest predictor in the regression model. Clarity in understanding feelings and ability to repair them, which are components of meta-mood, are positive predictors of resilience, while the attention to feelings was a negative predictor. Among adaptive strategies, humour was the only positive predictor, while seeking instrumental support was a negative predictor. Overall, the results have shown that meta-mood and coping are significantly involved in resilience, because the final regression model predicted 47.9 % of resilience's variance.

Keywords

resiliencie; meta-mood; coping; medicine; nursing

Grantová podpora

Táto štúdia vznikla pod záštitou projektu VEGA 2/0083/22 – Stratégie, zdroje a dôsledky regulácie emócií pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti.

ÚVOD

Pandémia COVID-19 predstavovala zvýšenú psychickú záťaž študentov (Copeland et al., 2021), ktorí predstavovali z hľadiska mentálneho zdravia jednu z viacej ohrozených skupín aj pred pandémiou (Martin, 2010). Zároveň sú študenti zdravotníckych odborov ohrozenou skupinou aj z dôvodu náročnosti svojho štúdia, taktiež aj z dôvodov diaľkovej výučby a nutnosti participovať na praxi v zdravotníckych zariadeniach. Aj preto sme sa rozhodli v predchádzajúcej skúmať, či faktory súvisiace s ich praxou majú vplyv na ich mentálne zdravie. Hoci väčšina študentov zdravotníckych odborov v rámci praxe aspoň niekedy prišla do kontaktu s COVID-19 pozitívnymi pacientmi a taktiež väčšina z nich vnímala svoju prax a štúdium ako náročnejšie v dôsledku pandémie, spomenuté dva faktory neboli u nich významnými prediktormi úrovne stresu (Uhrecký et al., 2022). Ako silný prediktor vystúpila reziliencia ako dispozičná premenná, ktorá býva definovaná ako schopnosť vrátiť sa do bežného fungovania po tom, čo bolo narušené stresujúcou alebo traumatickou udalosťou (Bonnano, 2004). Keďže však na pozadí reziliencie môžu byť rôzne ďalšie procesy a črty u jednotlivca, považujeme za žiaduce vniesť svetlo na prediktory reziliencie u spomínanej vzorky, čo je aj cieľom tejto štúdie.

Jedným z možných prediktorov je aj emočná inteligencia (EI), ohľadom ktorej stále prebiehajú živé diskusie o tom, či ju ponímať ako schopnosť alebo osobnostnú črtu. Napriek ťažkostiam v operacionalizovaní EI ako schopnosti sa však prikláňame k tomuto modelu, kde medzi najvýznamnejšie osobnosti patria Mayer, Salovey a Caruso (2004). Podľa nich môžu byť emócie prežívané jednak na priamej úrovni, ako fyziologické a behaviorálne prejavy jednotlivých emócií, ale taktiež je možné ich zažívať na reflektívnej úrovni, t. j. konceptuálne ich pomenovať. Práve reflektívnu úroveň vnímajú ako esenciu EI a nazývajú ju aj meta-emočné prežívanie, ktoré sa skladá z troch zložiek – monitorovanie emócií (t. j. zameranie pozornosti na ne), ich pomenovanie a nakoniec z toho vyplývajúca schopnosť ich regulovať.

Kým EI predstavuje viac holistický prístup k tomu, ako jednotlivci regulujú svoje emócie, viac partikulárny, ale taktiež vysoko relevantný prístup, predstavuje coping, definovaný Lazarusom a Folkmanovou (1984) ako kognitívne a behaviorálne operácie zamerané na zvládanie vnútorných a vonkajších požiadaviek, ktoré presahujú bežne dostupné zdroje. Coping býva spravidla vymedzený cez štýly alebo špecifické stratégie zvládania. Uvedení autori zároveň prišli s jednou doteraz najpoužívanejších klasifikácií copingu – zameraný na problém a zameraný na emócie. Endler a Parker (1990) neskôr k nim pridali aj tretiu kategóriu – únikový coping.

Zároveň medzi EI a copingom boli už zistené vzťahy, hoci tu nastáva problém, že štúdie narábajú s rôznym vymedzením jedného a/alebo druhého konceptu. Napríklad Enns a kolektív (2018), ktorí vychádzali z rovnakých konceptualizácii EI a copingu ako naša štúdia, na vzorke študentov pomáhajúcich profesií zistili, že EI koreluje s nižšou úrovňou stresu a tento vzťah je mediovaný využívaním adaptívnych (na problém a na emócie zamerané stratégie) a maladaptívnych copingových stratégií (t. j. únikové stratégie). Z uvedeného vyplýva, že EI a coping sú konceptuálne odlišné, no zároveň vyššia EI súvisí s adaptívnejším copingovým repertoárom. Predpokladáme, že obe premenné majú vzťahy s rezilienciou a spoločne by mohli utvoriť celistvejší obraz o tom, čo stojí za vyššou mierou odolnosti, ktorá je pre študentov zdravotníckych odborov užitočnou vlastnosťou (Uhrecký et al., 2022).

METÓDY

Výskumná vzorka

Nášho zberu dát, ktorý prebiehal v mesiacoch november a december 2021, sa zúčastnilo 236 študentov zdravotníckych odborov. Zber dát prebiehal online prostredníctvom Google Forms, použitý bol príležitostný výber (v skupinách na sociálnej sieti Facebook) kombinovaný s metódou snehovej gule. Zastúpené boli tri zdravotnícke odbory, kde s 96 respondentmi malo prevahu všeobecné lekárstvo ($N_{\text{ošetrovatel'stvo}} = 80$, $N_{\text{urgentná medicína}} = 60$). Z hľadiska pohlavia vo výskumnej vzorke bola prevaha žien ($N_{\text{ženy}} = 179$, $N_{\text{muži}} = 57$). Celkový priemerný vek respondentov bol 22.35 rokov ($SD = 4.99$). Podrobnejšie údaje o vekovom priemere, zastúpení pohlaví a ročníkov štúdia z hľadiska jednotlivých študijných odborov uvádzame v Tabuľke 1.

Tabuľka 1. Deskripcia výskumne vzorky z hľadiska študijných odborov

Študijný odbor	AM _{vek}	SD _{vek}	N _{muži}	N _{ženy}	NI. roč.	NI. roč.	NI. roč.*
všeobecné lekárstvo	22.82	2.00	28	68	1	16	79
ošetrovatel'stvo	21.95	5.25	1	79	22	23	35
urgentná medicína	22.12	7.43	28	32	28	20	12

Poznámka. * alebo vyšší ako tretí ročník v prípade študentov všeobecného lekárstva

Meracie nástroje

Brief Resilience Scale (BRS) – 6 položiek na rezilienciu na 5-stupňovej škále (od „silno súhlasím“ po „silno nesúhlasím“), z anglického originálu (Smith et al., 2008) preložené troma autormi – dvaja autori nezávisle od seba navrhli preklad, tretí slúžil ako arbiter. Zaznamenaná hodnota vnútornej konzistencia bola uspokojivá ($\alpha = .86$).

Trait Meta-Mood Scale (TMMS) – 30 položiek na meta-emočné prežívanie na 5-stupňovej škále (od „silno súhlasím“ po „silno nesúhlasím“). Skladá sa z troch subškál – Pozornosť venovaná emóciám (13 položiek, $\alpha = .81$), Jasnosť v pomenovaní pocitov (11 položiek, $\alpha = .81$), a Oprava emócií (t.j. schopnosť regulácie emócií, 6 položiek, $\alpha = .74$). Anglický originál (Salovey et al., 1995) do slovenského jazyka preložili a vo svojej štúdiu použili Látalová a Pilárik (2014).

Brief COPE – 28-položková verzia pôvodne 60-položkového dotazníka na copingové stratégie. Zachytáva častotu používania 14 copingových stratégií na 4-stupňovej škále (od „nikdy“ po „často“). Stratégie možno rozdeliť na únikové ($\alpha = .81$), kam patria sebarozptýlenie, popretie, odangažované správanie, ventilovanie, používanie drog a sebaobviňovanie, zamerané na problém ($\alpha = .78$), kde spadajú aktívne zvládanie, plánovanie a inštrumentálna podpora, a napokon zamerané na emócie ($\alpha = .68$), medzi ktoré sa radia pozitívne prerámcovanie, akceptácia, humor, religiozita a emocionálna podpora. Autorom originálnej verzie dotazníka je Carver (1997), v našej štúdiu sme použili slovenský preklad, ktorý pri svojom zbere dát zrealizovali Rovenská a Lováš (2017).

VÝSLEDKY

Najprv sme vyhodnotili korelačné koeficienty medzi rezilienciou, TMM a jeho troch zložiek, a zoskupeniami stratégií z dotazníka COPE – zamerané na emócie, na problém a maladaptívne (viď Tabuľka 2). Celkové TMM ($r_s = .220$, $p < .000$) ako aj faktory jasnosť ($r_s = .363$, $p < .000$) a oprava ($r_s = .386$, $p < .000$) korelovali pozitívne a signifikantne na slabej úrovni. Pozornosť voči emóciám s rezilienciou korelovala negatívne a signifikantne, avšak ide o veľmi slabú koreláciu ($r_s = -.157$, $p = .016$). Pri vzťahoch reziliencie s typmi copingu stoja za zmienku dve korelácie – stredne silná negatívna korelácia s maladaptívnymi stratégiami ($r_s = -.523$, $p < .000$) a prekvapujúco aj slabá negatívna korelácia s copingom zameraným na problém ($r_s = -.206$, $p = .001$). V tabuľke si taktiež môžeme všimnúť, že TMM a dimenzie COPE majú medzi viaceré signifikantné korelácie. Maladaptívne copingové stratégie negatívne

korelujú okrem celkového TMM ($r_s = -.238, p < .000$) najmä s jasnosťou ($r_s = -.328, p < .000$), ale taktiež aj s opravou ($r_s = -.280, p < .000$). Adaptívne stratégie korelovali pozitívne s celkovým TMM ($r = .256, p < .000$), pozornosťou ($r_s = .233, p < .000$) a opravou ($r_s = .266, p < .000$). Stratégie zamerané na emócie korelovali pozitívne s celkovým TMM ($r = .221, p = .001$) a opravou ($r_s = .241, p < .000$), zatiaľ čo stratégie zamerané na problém nekorelovali iba s jasnosťou.

Tabuľka 2. Korelačná matica skúmaných premenných

	Reziliencia	TMM	TMM Pozornosť	TMM Jasnosť	TMM Oprava	COPE problém	COPE emócie	COPE adaptívne
TMM	.220**	-						
TMM Pozornosť	-.157*	.718**	-					
TMM Jasnosť	.363**	.760**	.221**	-				
TMM Oprava	.386**	.707**	.329**	.457**	-			
COPE problém	-.206**	.236**	.206**	.124	.221**	-		
COPE emócie	-.046	.221**	.197**	.105	.241**	.501**	-	
COPE adaptívne	-.123	.256**	.233*	.128*	.266**	.798**	.920**	-
COPE maladapt.	-.523**	-.238**	.027	-.328**	-.280**	.250**	.288**	.313**

Korelácie reziliencie s častotou využívania jednotlivých stratégií (viď Tabuľka 3) ukazujú, že okrem užívania drog všetky maladaptívne stratégie (t. j. popretie, seba-rozptýlenie, odangažované správanie, sebaobviňovanie, ventilácia) s ňou korelujú negatívne. Z adaptívnych stratégií sú štatisticky významné aspoň na slabej úrovni iba akceptácia, a to pozitívnym smerom ($r_s = .272, p < .000$), a inštrumentálna podpora negatívnym smerom ($r_s = -.319, p < .000$). Negatívne s rezilienciou korelujú aj plánovanie ($r_s = -.130, p = .046$) a emočná podpora ($r_s = -.186, p = .004$), avšak z hľadiska sily ide o veľmi slabé vzťahy.

Tabuľka 3. Korelácie jednotlivých copingových stratégií s rezilienciou

Copingová stratégia	Korelácia s rezilienciou
Aktívne zvládanie	.024
Plánovanie	-.130*
Inštrument. podpora	-.319**
Emočná podpora	-.186**
Akceptácia	.272**
Pozitívne prerámcovanie	.029
Humor	.118
Religiozita	-.215**
Popretie	-.429**
Seba-rozptýlenie	-.257**
Odangažované správ.	-.438**
Sebaobviňovanie	-.461**
Ventilácia	-.352**
Užívanie drog	-.069

Lineárnu regresiu sme uskutočnili Stepwise metódou, pričom do regresného modelu sme zadali maladaptívne stratégie ako celok (keďže spolu výrazne korelovali s rezilienciou a zároveň aj jednotlivé stratégie vykazovali podobný trend okrem jednej), zatiaľ čo adaptívne sme zadali jednotlivo, tak ako aj tri faktory TMM. Prediktory vo výslednom regresnom modeli, ktorý vysvetľuje 47.9 % variance reziliencie ($R^2_{\text{Adjusted}} = .479$, $F(6) = 37.062$, $p < .000$), prezentujeme v Tabuľke 4. Model zahŕňa maladaptívne stratégie ako najsilnejší a zároveň negatívny prediktor ($\beta = -.347$, $p < .000$), nasledujú oprava ako pozitívny prediktor ($\beta = .344$, $p < .000$). Pozornosť ($\beta = -.234$, $p < .000$) a inštrumentálna podpora () sú negatívnymi prediktormi, zatiaľ čo posledné dve zložky modelu – humor ($\beta = .157$, $p = .000$) a jasnosť ($\beta = .160$, $p = .004$) – sú negatívnymi prediktormi. Medzi premenné, ktoré boli vylúčené z modelu, patria aktívne zvládanie ($\beta = -.022$, $p = .684$), plánovanie ($\beta = .000$, $p = .994$), pozitívne prerámcovanie ($\beta = -.017$, $p = .761$), akceptácia ($\beta = .085$, $p = .087$), religiozita ($\beta = -.077$, $p = .136$) a vyhľadávanie emočnej podpory ($\beta = -.022$, $p = .742$).

Tabuľka 4. Výsledný regresný model s prediktormi reziliencie

Prediktor	β	95% CI for B	t	p
Maladaptívne stratégie	-.347	-.251, -.130	-6.222	.000
Oprava	.344	.278, .538	6.175	.000
Pozornosť	-.234	-.225, -.086	-4.416	.000
Inštrumentálna podp.	-.199	-.583, -.192	-3.913	.000
Humor	.157	.100, .440	3.130	.002
Jasnosť	.160	.038, .195	2.928	.004

DISKUSIA

Vyhodnotili sme, ako copingové stratégie a meta-emočné prežívanie predikujú rezilienciu, pričom najviac vystúpili predovšetkým maladaptívne resp. nazývané aj únikové stratégie zvládania, kam patria popretie, seba-rozptýlenie, odangažované správanie, sebaobviňovanie, ventilácia a užívanie drog. Okrem toho, že mali negatívny vzťah s rezilienciou ako celok, to isté platilo aj jednotlivo pre všetky okrem užívania drog. Ukázalo sa tak, že reziliencia súvisí skôr s nevyužívaním maladaptívnych než využívaním adaptívnych stratégií, keďže tie ako celok neboli vo vzťahu k nej. Z hľadiska jednotlivých stratégií korelovala s rezilienciou pozitívne akceptácia a negatívne inštrumentálna podpora. Akceptácia sa však do výsledného regresného modelu nedostala, zrejme kvôli svojim koreláciám s ostatnými premennými v modeli. Na druhú stranu, do modelu sa dostal ako pozitívny prediktor aj humor spomedzi adaptívnych stratégií, hoci jeho regresný koeficient bol skôr nižší. Rovnako aj spomenutá inštrumentálna podpora sa dostala do modelu ako prediktor, no s negatívnym regresným koeficientom, hoci ide o jednu zo stratégií zameraných na problém. Tento výsledok možno

interpretovať tak, že vyhľadávanie inštrumentálnej podpory znamená menej vlastných zdrojov na zvládanie záťaže.

Meta-emočné prežívanie taktiež ako celok vykázalo vzťah s rezilienciou, ako aj jeho tri zložky – pozornosť voči emóciám, jasnosť v ich pomenovaní a schopnosť ich opravy. Všetky z nich figurovali aj ako významné prediktory v regresnom modeli, hoci nie všetky s pozitívnym nábojom. Pozornosť voči emóciám bola negatívnym prediktorom reziliencie, čo je v rozpore s predpokladom autorov teoretického modelu na pozadí nástroja (Mayer et al., 2004), ktorý hovorí o tom, že čím je vyššia pozornosť, tým lepšie pre daného jednotlivca. Tento predpoklad však nemusí byť pravdivý a iné teórie predpokladajú, že je žiadúce prepínať pozornosť medzi svojimi vnútornými stavmi a vonkajším prostredím (napr. Kuhl, 1984). Okrem toho možno predpokladať, že škodlivá je nielen excesívna alebo až obsesívna pozornosť venovaná emóciám, ale rovnako aj pozornosť bez schopnosti afekt regulovať. Oprava bola zo zložiek TMM najsilnejší prediktor reziliencie, čo sme aj očakávali. Na mieste je však otázka, či neexistuje medzi týmito dvoma konceptmi a položkami v meracích nástrojoch prílišná sémantická príbuznosť.

Ukázali sa aj vzájomné vzťahy medzi TMM a copingovými stratégiami. Jasnosť v pomenovaní emócií a schopnosť ich opravy boli v negatívnom vzťahu s maladaptívnymi stratégiami. Oprava taktiež bola v kladnom vzťahu k adaptívnym stratégiám (vrátane stratégií zameraných na problém aj na emócie), to však tento krát neplatí o jasnosti. Naopak, súvisela s nimi skôr pozornosť venovaná emóciám. Tieto výsledky sú v súlade s predošlým výskumom (napr. Enns et al., 2018).

Na záver možno konštatovať, že meta-emočné prežívanie a copingové stratégie sú spolu pomerne výraznými prediktormi reziliencie. Výsledný regresný model, ktorý zahŕňal maladaptívne stratégie, pozornosť voči emóciám a vyhľadávanie inštrumentálnej podpory ako negatívne prediktory, a opravu emócií, humor a jasnosť v pomenovaní emócií ako pozitívne prediktory, vysvetľoval až 47.9% variancie reziliencie. Pri sebaučtových metódach však môže dôjsť k skresleniam výsledkov najmä z toho dôvodu, že meta-emočné prežívanie má byť schopnosťou. Rovnako však aj pri copingových stratégiách čelíme tomu limitu, že nie je možné zachytiť tie spôsoby zvládania náročných situácií a emócií, ktoré nie sú vedomiu prístupné. Autori Lazarus a Folkmanová (1984) však konštatujú, že coping má predstavovať viac vedomý proces než príbuzné obranné mechanizmy. Nazdávame sa, že napriek týmto limitom sú výsledky našej štúdie prínosom aj vzhľadom na uspokojivú veľkosť vzorky.

ZOZNAM REFERENCIÍ

- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59(1), 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
- Carver, C. S. (1997). You want to measure coping but your protocol's too long: Consider the Brief COPE. *International Journal of Behavioural Medicine*, 4, 92–100.

Copeland, W. E., McGinnis, E., Bai, Y., Adams, Z., Nardone, H., Devadanam, V., ... & Hudziak, J. J. (2021). Impact of COVID-19 pandemic on college student mental health and wellness. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 60(1), 134–141. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2020.08.466>

Endler, N. S., & Parker, J. D. (1990). Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 844–854. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.5.844>

Enns, A., Eldridge, G. D., Montgomery, C. & Gonzalez, V. M. (2018). Perceived stress, coping strategies and emotional intelligence: A cross-sectional study of university students in helping disciplines. *Nurse Education Today*, 68, 226–231. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2018.06.012>

Kuhl, J. (1984). Volitional aspects of achievement motivation and learned helplessness: Toward a comprehensive theory of action control. In *Progress in experimental personality research* (Vol. 13, pp. 99–171). Elsevier.

Látalová, V. & Pilárik, Ľ. (2014). Overenie psychometrických vlastností a faktorovej štruktúry slovenskej verzie dotazníka TMMS (Trait Meta-Mood Scale). In E. Maierová, R. Procházka, M. Dolejš & O. Skopal (Eds.), *PhD Existence 2014 Conference Proceedings* (pp. 128–140). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer Publishing.

Martin, J. M. (2010). Stigma and student mental health in higher education. *Higher Education Research & Development*, 29(3), 259–274. <https://doi.org/10.1080/07294360903470969>

Mayer, J., Salovey, P. & Caruso, D. R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197–215. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1503_02

Rovenská, D., & Lovaš, L. (2017). Identifikácia stratégií zvládania nespravodlivosti v partnerskom vzťahu. *Psychologie a její kontexty*, 8(2), 57–72.

Salovey, P., Mayer, J. D., Goldman, S. L., Turvey, C. & Palfai, T. P. (1995). Emotional attention, clarity, and repair: Exploring emotional intelligence using the Trait Meta-Mood Scale. In J. W. Pennebaker (Eds.), *Emotion, Disclosure & Health* (pp. 125–154). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10182-006>

Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15(3), 194–200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>

Uhrecký, B., Konečná, L., & Šlehoferová, V. (2022). Stres, syndróm vyhorenia a reziliencia u študentov zdravotníckych odborov počas tretej vlny pandémie COVID-19. In E. Aigelová, L. Viktorová, & M. Dolejš (Eds.), *PhD Existence 12: „Změna“*. Sborník odborných příspěvků (pp. 368-376). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. <https://doi.org/10.5507/ff.22.24461748>

***KTO SLEDUJE ŽIVÉ VYSIELANIE NA TWITCH-I? SKÚMANIE
MOTIVÁCIE, OSOBNOSTNÝCH ČŔT A SPRÁVANIA DIVÁKOV***

***WHO WATCHES LIVE STREAMING ON TWITCH? EXAMINING
VIEWERS' MOTIVATIONS, PERSONALITY TRAITS AND BEHAVIORS***

Nina Urukovičová & Ema Marušáková

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava

E-mail: urukovicova1@uniba.sk

ABSTRAKT

V súčasnosti rastie popularita živého prenosu. Najpopulárnejšia platforma ponúkajúca vysielanie obsahu naživo je Twitch.tv. Cieľom práce bolo zistiť, kto sleduje Twitch.tv na Slovensku, skúmanie motivácie, osobnostných črt a správania sledujúcich. Štúdia má kvantitatívny prierezový charakter. Zber dát bol uskutočnený online formou. Výskumu sa zúčastnilo 258 respondentov, 224 mužov a 34 žien, s priemerným vekom 22.83 rokov. Metódami výskumu bola Škála motivácie UGT a BFI-2-S. Väčšina divákov využíva aktívne chat. Nadpolovičná väčšina investuje peniaze na platforme, prevláda forma predplatného. Bol zistený významný pozitívny vzťah medzi motiváciou socializácie, zábavy a časom stráveným sledovaním Twitch-u. Vzťah medzi osobnostnými črtami a časom sledovania sa nepotvrdil.

Kľúčové slová

Twitch.tv; živé vysielanie; motivácia; správanie; osobnosť

ABSTRACT

Nowadays, live streaming is growing in popularity. The most popular platform offering live streaming is Twitch.tv. The goal of the study was to find out who watches Twitch.tv in Slovakia, examining viewers' motivation, personality traits and behavior. The study has a quantitative cross-sectional character. Data collection was performed online. 258 respondents participated in the study, 224 men and 34 women, with an average age of 22.83 years. The research methods were UGT Motivation Scale and BFI-2-S. Most viewers use the chat actively. The vast majority invest their money on platform, dominated by a form of subscription. A significant positive

relationship was found between the motivation of socialization, entertainment and watching time. The relationship between personality traits and watching time was not confirmed.

Keywords

Twitch.tv; live-streaming; motivation; behavior; personality

Grantová podpora

VEGA 1/0603/21, 2021 – 2023

ÚVOD

V súčasnosti sa objavila nová forma médiá, platformy na priame prenosy videa. Twitch.tv je webová stránka, ktorá je lídrom v oblasti živého vysielania (de Wit et al., 2020). Platforma slúži najmä na streamovanie hrania hier, avšak môžeme tam nájsť aj diskusie, či tradičnejšie športy. Výrazný rozdiel od bežných videí je v interakcii, ktorú živé vysielanie ponúka a v aktívnej účasti publika a vysielateľa (de Wit et al., 2020). Tvorcom obsahu je streamer. Streamerom sa môže stať každý, kto má počítač a obsah, ktorý vie zaujať. Medzi najlepších sa radia tí, s viac ako miliónom sledujúcich, čím získavajú status celebrity (Johnson & Woodcock, 2017). Publikum má možnosť zapájať sa do prenosu prostredníctvom chatu. Priemerný divák strávi 95 minút denne pozeraním live-streamov, 81.5 % publika tvoria muži vo veku od 18 do 34 rokov (de Wit et al., 2020; Hilvert-Bruce et al., 2018).

Teória použitia a uspokojovania (UGT) vysvetľuje, prečo ľudia uprednostňujú určité typy médií. Podľa tejto teórie je publikum aktívny činiteľ a vyberá si tie médiá, ktoré zodpovedajú jeho preferenciám a psychologickým potrebám (Gros et al., 2017). V našej práci pracujeme s tromi motívami: zábava, získavanie nových informácií a socializácia. Najčastejšie spomínanou motiváciou je *zábava*. Diváci môžu sledovanie streamu vnímať ako alternatívu k televízii. Negatívnou stránkou zábavy je trolling, úmyselná snaha jednotlivca vyvolať konflikt prostredníctvom výhražných a provokatívnych komentárov. Takéto správanie môže byť tiež určitým druhom zábavy (Gros et al., 2017). Ďalšou motiváciou je *získavanie nových informácií*. Niektoré streamy sú cielene vysielané ako zdroj informácií, streameri recenzujú produkty, ktoré pri streamovaní používajú. Poslednou motiváciou je *socializácia*, prebiehajúca cez chat. Vytvára sa komunita, naskytuje sa príležitosť pre menej rizikovú interakciu (Hilvert-Bruce et al., 2018). Gros et al. (2017) zdôrazňujú dôležitosť tejto motivácie pomenovaním tohto typu platformy ako Social Live Streaming Services. Ďalším faktorom je osobnosť, ktorá predpovedá rôzne typy správania. Vo väčšine štúdií sa uplatňuje štrukturálny model osobnosti Big Five, či už pri zameraní sa všeobecne na prostredie internetu (Mark & Ganzach, 2014) alebo sociálnych sietí (Wang et al., 2012). Xu a Ye (2020) boli prví, ktorí sa zamerali na skúmanie osobnostných črt divákov živého vysielania.

Živé vysielanie ponúka možnosti interakcie, ktoré sú na dobrovoľnej báze. Jednou z nich je *finančná podpora tvorcov*. Divák môže tvorcu/ov podporiť predplatným, čím získava prístup k emotikonom a odznaku, vyjadrujúceho status predplatiteľa (Johnson & Woodcock, 2019). Svoje peniaze môže meniť za virtuálnu menu, „bity“ a tie darovať tvorcovi alebo nimi hlasovať. Divák môže darovať peniaze aj cez Paypal. K dispozícii nie sú žiadne špeciálne výhody, okrem zobrazenia počas streamu ako najlepší či nedávny darca (Wohn et al., 2018). Samozrejmosťou pri všetkých typoch finančnej podpory je oslava prispievateľa. Streamer spomenie meno diváka počas vysielania a poďakuje mu, čo je tiež forma odmeny (Johnson & Woodcock, 2019). Čas je behaviorálny ukazovateľ. Jedným z dôvodov, vyplývajúcim z UGT, prečo trávajú diváci čas na platforme je uspokojenie potreby socializácie (Hilvert-Bruce et al., 2018). Kľúčovým prvkom a hlavným rozdielom medzi klasickým a živým vysielaním je *chat*. Poskytuje priestor pre interakciu, slúži na oceňovanie divákov v podobe ozvláštnenia mena darcu. Správy sú prevažne krátke a výstižné, najčastejšie s emotikonom (Lu et al., 2018).

Dôvodov, prečo sme sa rozhodli venovať tejto téme je viacero. Téma živého vysielania je veľmi aktuálnou, čo usudzujeme z prác vydaných v zahraničí (Hilvert-Bruce et al., 2018; Johnson & Woodcock, 2019; Xu & Ye, 2020). Považovali sme za prínosné zmapovať situáciu aj u nás, keďže výsledky môžu byť skreslené kultúrou. Výrazný dopad kultúry vidia odborníci vo finančnej podpore. Kolektivismus a silne sociálne orientovaná kultúra je hnacia sila, prečo diváci míňajú svoje peniaze (Yu et al., 2018). Výsledky štúdií sú tiež nekonzistentné, najčastejšie pri skúmaní osobnostných črt (Mark & Ganzach, 2014; Wang et al., 2012; Xu & Ye, 2020). Cieľom našej práce bolo zistiť, kto sleduje Twitch na Slovensku, pochopenie motivácie, osobnostných črt a správania sledujúcich.

METÓDY

Realizovali sme prierezový korelačný kvantitatívny výskum. Dáta boli zbierané online formou dotazníka, distribuovaného prostredníctvom sociálnych médií. Informovaný súhlas bol umiestnený v popise dotazníka. Naš výskum bol schválený etickou komisiou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. V úvodnej časti dotazníka sme sa pýtali na demografické údaje. *Správanie sledujúcich* sme merali časom používania (koľko hodín týždenne sledujú streamy), použitými financiami (predplatné, bity, Paypal) a využívaním chatu (koľkokrát priemerne posielajú správy počas streamu). *Motiváciu* sme merali prostredníctvom UGT Škály motivácie (Gros et al., 2017). Vnútna konzistencia škály bola $\alpha = .77$ (.388 pre zábavu, .506 pre socializáciu a .546 pre informácie). Preložili sme ho spätným prekladom. Na hodnotenie bola využitá 5-bodová Likertová škála (1 = *rozhodne nesúhlasím*, 5 = *rozhodne súhlasím*). *Osobnostné črty* sme merali dotazníkom BFI-2-S (Kohút et al., 2020), pozostávajúceho z 30 položiek, 6 položiek pre jednu dimenziu. Začína sa so slovami „Som niekto, kto“, potom nasledujú výroky o sebe samom. Participant hodnotí odpovede na 5-bodovej Likertovej škále (1 = *veľmi nesúhlasím*, 5 = *veľmi súhlasím*). Korelácie medzi doménami boli .022 pre extravéziu, .106 pre prívetivosť, .075 pre svedomitosť, -.394 pre neurotizmus a .323 pre otvorenosť.

Výskumná vzorka

Nášho výskumu sa zúčastnilo 258 respondentov, z toho 34 žien a 224 mužov, vo veku od 18 do 36 rokov ($M = 22.83$, $SD = 3.05$). Medzi inkluzívne kritériá sme zaradili: vek aspoň 18 rokov, slovenskú národnosť, využívanie platformy Twitch.tv. Kritérium veku od 18 rokov sme zvolili v súlade s prechádzajúcimi štúdiami, ktoré používali rovnaké vekové ohraničenie (de Wit et al., 2020; Sjöblom et al., 2019).

VÝSLEDKY

Realizovali sme deskriptívnu analýzu dát, na overenie normality dát sme použili Shapiro-Wilkov test. Po zistení nenormálneho rozloženia dát sme vzťahy medzi premennými zisťovali prostredníctvom Spearmanovho korelačného koeficientu. Na základe výsledkov deskriptívnej štatistiky môžeme uviesť charakteristiku našich respondentov. Čo sa týka rodu, prevládali muži (87 %), vo veku od 18 do 36 rokov. Čas sledovania sa pohybuje od niekoľkých minút týždenne po 80 hodín ($M = 11.7$ hodín/týždeň). Najčastejšie diváci strávia na Twitchi jednu hodinu, ktorá predstavuje priemernú dĺžku jedného streamu. Väčšina ($N = 174$, 67 %) respondentov používa chat, najčastejšou frekvenciou bolo aktívne chatovanie – 5 a viac-krát za stream ($N = 69$, 38 %), nasledovali sledujúci, ktorí chatovali 1 až 2 razy ($N = 58$, 33 %), 3 až 5-krát za stream chatovalo 47 (27 %) respondentov. Peniaze na platforme minula väčšina 148 (57 %) respondentov. Najčastejšou formou investovania peňazí bolo predplatné ($N = 124$, 56 %), nasledoval príspevok cez PayPal ($N = 63$, 29 %), bity ($N = 26$, 12 %) a 7 (3 %) respondentov zvolilo možnosť iné. V priemere najvyššie zastúpenou motiváciou bola zábava ($M = 4.0$), nasledovalo získavanie informácií ($M = 2.8$) a poslednou bola socializácia ($M = 2.3$). Čo sa týka osobnostných vlastností, črta prítvetivosti mala najvyššiu priemernú hodnotu ($M = 20.5$), nasledovala svedomitosť ($M = 20.1$), extravézia ($M = 18.3$) a neurotizmus ($M = 16.3$). Pre preskúmanie vzťahu medzi časom, ktorý trávia diváci sledovaním, ich motiváciami a osobnostnými črtami bola realizovaná Spearmanova korelačná analýza. Na základe hodnôt v Tabuľke 1 sme potvrdili, že existuje pozitívny slabý vzťah medzi časom stráveným na Twitch-i a motiváciami socializácia ($r = .155$, $p < .05$) a zábava ($r = .230$, $p < .001$).

Tabuľka 1. Deskriptívna štatistika a Spearmanove korelácie

	M(SD)	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. čas	11.7(11.8)	-	-	-	-	-	-	-	-
2. EX	18.3(4.5)	-.034	-	-	-	-	-	-	-
3. PR	20.5(4.0)	-.062	.055	-	-	-	-	-	-
4. SV	20.1(4.3)	.117	.168**	.281***	-	-	-	-	-
5. NE	16.3(5.0)	-.047	-.364***	-.206***	-.389***	-	-	-	-
6. OT	20.3(4.2)	-.040	.276***	.117	.146*	.009	-	-	-
7. ZA	4.0(.72)	.230***	-.033	.053	.025	-.064	-.050	-	-
8. SO	2.3(.87)	.155*	.112	-.044	-.149*	-.011	.001	.307***	-
9. IN	2.8(.88)	.116	.151*	.001	-.024	-.121	-.001	.311***	.487***

Poznámka. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$, EX = extravézia, PR = prítvetivosť, SV = svedomitosť, NE = neurotizmus, OT = otvorenosť, ZA = zábava, SO = socializácia, IN = informácie.

DISKUSIA

Nová populárna forma médiá, živé vysielanie, vytvára priestor pre vedecké skúmanie. Náš výskum sa zameriava na divákov celosvetovej platformy Twitch.tv. Čo sa týka charakteristiky diváka, vo výskume výrazne prevažujú muži, v priemernom veku 23 rokov. Tento výsledok budí dojem nevyváženosti, avšak prevaaha mužov je pri tejto problematike bežná (Gros et al., 2017; Hilvert-Bruce et al., 2018). Môžeme konštatovať, že väčšina sledovateľov už minula svoje finančné prostriedky na Twitch-i. Najčastejšou formou bolo predplatné. Prevalu predplatného odôvodňujeme sociálnou identifikáciou, keďže väzbu vysielateľ-divák môžeme prirovnať ku vzťahu celebrita-fanúšik (Hu et al., 2017). Peniaze sú v prípade sledovania Twitch-u forma podpory (Wohn et al., 2018). Ak chceme podporiť iba tvorca, najideálnejší spôsob je Paypal. Peniaze idú priamo streamerovi, nerozdeľuje sa zisk Twitch-u. Z tohto hľadiska si vysvetľujeme, prečo 29 % prispievateľov využilo túto formu na rozdiel od 12 % pri bitoch – aj keď sú efektívnejšia a rýchlejšia cesta podpory, časť z nich ide platforme. Väčšina divákov využíva funkciu chat. Najpopulárnejšie je aktívne chatovanie, čo vysvetľujeme vzťahom k zakúpenému predplatnému, kedy sa zobrazuje odznak pri mene diváka v chate. Rovnako skutočnosť, že správy miznú, môže podporovať aktivitu (Lu et al., 2018). Z našich dát vyplýva, že slovenský divák sa veľmi nelíši od zahraničných, aspoň nie v charakteristikách ako je rod (Gros et al., 2017), vek (de Wit et al., 2020) alebo využívanie chatu (Lu et al., 2018).

Naše zistenia potvrdzujú prítomnosť motivátorov. Zábava je najväčší motivátor z uvedených a to nielen v našej štúdií (Gros et al., 2017; Lu et al., 2018). Z dát vyplýva, že platforma slúži ako náhrada za televíziu. Sledovanie streamov divákov odpútava od reality, zlepšuje náladu a presúva pozornosť na hráča a jeho hranie (Cabeza-Ramírez et al., 2020). Zároveň aj samotný streamer môže poskytovať určitý druh zábavy vďaka svojej vtipnosti (Gros et al., 2017). Výsledky poskytujú dôkazy o prítomnosti sociálnej motivácie. Vychádzajúc z UGT, diváci pozerajú dlhšie streamy, aby uspokojili potrebu socializácie, čo je v súlade so zisteniami z iných krajín (Gros et al., 2017; Hilvert-Bruce et al., 2018). Túžba sledovať streamy je spájaná aj s identifikáciou so streamerom a komunitou (Hu et al., 2017). Bližšie sme sa pozreli na priemerné skóre v odpovedi „Sledujem Twitch, aby som bol/a súčasťou komunity“, s hodnotou 2.8, čo podčiarkuje význam spolupatričnosti. Otázka, kde dôvodom sledovania bolo trollovanie, dosahovala skóre 1.6, čím môžeme tvrdiť, že negatívna stránka zábavy sa v našej vzorke takmer vôbec nevyskytovala. Žiadny vzťah medzi sledovaním Twitch-u a motiváciou získavania nových informácií môže zapríčiniť nedostupnosť archívu pre väčšinu sledovateľov, videá sú vysielané online v určitom čase. Taktiež to môžeme pripísať nevedomosti si získavania nových informácií, divák nemusí sledovať stream s týmto zámerom (Gros et al., 2017). Limitom v rámci motivácie je absencia skúmania konkrétnych žánrov. Napríklad edukačné streamy nepríťahujú divákov, ktorí chodia na Twitch s úmyslom zabaviť sa.

Nenašli sme významný vzťah medzi osobnostnými črtami a časom stráveným na Twitch-i, čo je v rozpore s viacerými štúdiami (Wang et al., 2012; Xu & Ye, 2020). Máme za to, že extrovertní aj introvertní jednotlivci tu môžu nájsť uspokojenie v hľadaní zábavy, pozitívnych emócií aj v sociálnej komunikácii. Extroverti sú priťahovaní samotnou komunikáciou a pre introvertov platforma ponúka bezpečné prostredie pre zábavu a interakciu, prípadne môžu

sledovať Twitch bez použitia chatu. V prípade neurotizmu aj Amichai-Hamburger et al. (2002), preukázali, že neurotickí jednotlivci ukazujú „svoje reálne ja“ skôr v interakciách tvárou v tvár, než na internete. Rovnako by sme mohli vysvetliť aj nepotvrdený vzťah medzi prívetivosťou a časom stráveným na Twitch-i. V súvislosti s otvorenosťou ale aj ostatnými črtami môžeme uvažovať, že prostredie live-streamov, síce ponúka širokú škálu záujmov a možností zábavy avšak publikum ešte nie je natoľko vyhranené, keďže je živé vysielanie pomerne novým fenoménom (Mark & Ganzach, 2014). Celkovo by sme mohli odôvodniť nezistenie významných vzťahov aj nízkou reliabilitou nástroja v našom výskume.

Naša práca obsahuje ďalšie limity. Aktivitu sme merali prostredníctvom počtu hodín strávených na Twitch-i týždenne. Živé vysielanie obsahuje viacero aspektov (počet streamov týždenne, počet predplatených streamerov), ktoré sme nezahrnuli. Pri ďalšom skúmaní by tiež bolo vhodné zvolať prostriedky na meranie heterogenity výskumnej vzorky, zaradiť ďalšie premenné ako vzdelanie, miesto bydliska atď, prípadne sa zamerať aj na doteraz málo skúmané vekové kategórie detí a adolescentov sledujúcich tento typ médií. Aj napriek limitom, naše výsledky poskytujú úvodný náčrt sledovania Twitchu na Slovensku. Výsledky vedia napomôcť tvorcom, ale aj platforme prispôbiť svoj obsah divákovi. Množstvo divákov navštevuje platformu z dôvodu socializácie, Twitch.tv môže rozšíriť funkcie, ktoré sprostredkovávajú sociálne interakcie. Rovnako objasnenie dôvodov, kvôli ktorým sa jednotlivci rozhodnú tráviť svoj čas sledovaním live-streamov môže byť užitočné. Motivácia zábavy mala najvyššie hodnoty v našom výskume, táto motivácia sa spája s možným negatívnym dopadom a to návykovým správaním (Gros et al., 2017), bolo by vhodné sa na tieto vzťahy zamerať v ďalšom výskume. Môžeme zhodnotiť, že oblasť živého vysielania nie je ani zďaleka prebádaná, viaceré výskumy nachádzajú nekonzistentné výsledky alebo chýbajú výskumy z iných krajín.

ZOZNAM REFERENCIÍ

Amichai-Hamburger, Y., Wainapel, G., & Fox, S. (2002). “On the internet no one knows I’m an introvert”: Extroversion, neuroticism, and internet interaction. *CyberPsychology & Behavior*, 5(2), 125–128. <https://doi.org/10.1089/109493102753770507>

de Wit, J., van der Kraan, A., & Theeuwes, J. (2020). Live streams on Twitch help viewers cope with difficult periods in life. *Frontiers in Psychology*, 11, 586975. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.586975>

Gros, D., Wanner, B., Hackenholt, A., Zawadzki, P., & Knautz, K. (2017). World of streaming: motivation and gratification on Twitch. In V. G. Meiselwitz (Ed.), *Social Computing and Social Media. Human Behavior* (pp. 44–57). Springer International Publishing.

Hilvert-Bruce, Z., Neill, J. T., Sjöblom, M., & Hamari, J. (2018). Social motivations of live-streaming viewer engagement on Twitch. *Computers in Human Behavior*, 84, 58–67. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.02.013>

Hu, M., Zhang, M., & Wang, Y. (2017). Why do audiences choose to keep watching on live video streaming platforms? An explanation of dual identification framework. *Computers in Human Behavior*, 75, 594–606. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.06.006>

- Johnson, M. R., & Woodcock, J. (2019). “And today’s top donator is”: How live streamers on Twitch.tv monetize and gamify their broadcasts. *Social Media + Society*, 5(4). <https://doi.org/10.1177/2056305119881694>
- Kohút, M., Halama, P., Soto, C. J., & John, O. P. (2020). Psychometric properties of Slovak short and extra-short forms of Big Five Inventory-2 (BFI-2). *Československá psychologie*, 64(5), 550–563.
- Lu, Z., Xia, H., Heo, S., & Wigdor, D. (2018). You watch, you give, and you engage: A study of live streaming practices in China. *Proceedings of the 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–13.
- Mark, G., & Ganzach, Y. (2014). Personality and Internet usage: A large-scale representative study of young adults. *Computers in Human Behavior*, 36, 274–281. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.060>
- Wang, J.-L., Jackson, L. A., Zhang, D.-J., & Su, Z.-Q. (2012). The relationships among the Big Five Personality factors, self-esteem, narcissism, and sensation-seeking to Chinese University students’ uses of social networking sites (SNSs). *Computers in Human Behavior*, 28(6), 2313–2319. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.07.001>
- Wohn, D. Y., Freeman, G., & McLaughlin, C. (2018). Explaining viewers’ emotional, instrumental, and financial support provision for live streamers. *Proceedings of the 2018 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1–13.
- Xu, Y., & Ye, Y. (2020). Who watches live streaming in China? Examining viewers’ behaviors, personality traits, and motivations. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01607>
- Yu, E., Jung, C., Kim, H., & Jung, J. (2018). Impact of viewer engagement on gift-giving in live video streaming. *Telematics and Informatics*, 35(5), 1450–1460. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.03.014>

SOCIAL PROCESSES AND PERSONALITY /// SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2022

Zborník príspevkov z 23. medzinárodnej konferencie

Proceedings of the 23rd international conference

EDITORS/EDITORI:

Magdalena Adamus /// magdalena.adamus@savba.sk

Jakub Šrol /// jakub.srol@savba.sk

Branislav Uhrecký /// branislav.uhrecky@savba.sk

TECHNICKÉ REDAKTORKY / TECHNICAL EDITORS

Lívia Budzáková, Ida Prokopčáková

GRAFICKÉ SPRACOVANIE OBÁLKY / COVER DESIGN

Ján Kurinec

Publikácia neprešla jazykovou úpravou. Za jazykovú úpravu a obsah príspevkov sú zodpovední ich autori. / The publication has not been proofread. The authors of the articles are responsible for the proofreading and the content.

PUBLISHED BY /// VYDAL

*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied
SAV / Institute of Experimental Psychology, Center of Social and Psychological*

Sciences, Slovak Academy of Sciences

Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava

Slovenská republika

psychologia.sav.sk

First Edition /// Prvé vydanie

Bratislava 2023

ISBN 978 - 80 - 89524 - 86 - 0

© 2023 Institute of Experimental Psychology, Center of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences and the authors of the contributions

© 2023 Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, v.v.i. a autori príspevkov

First Edition /// Prvé vydanie, Bratislava 2023

ISBN 978 - 80 - 89524 - 86 - 0